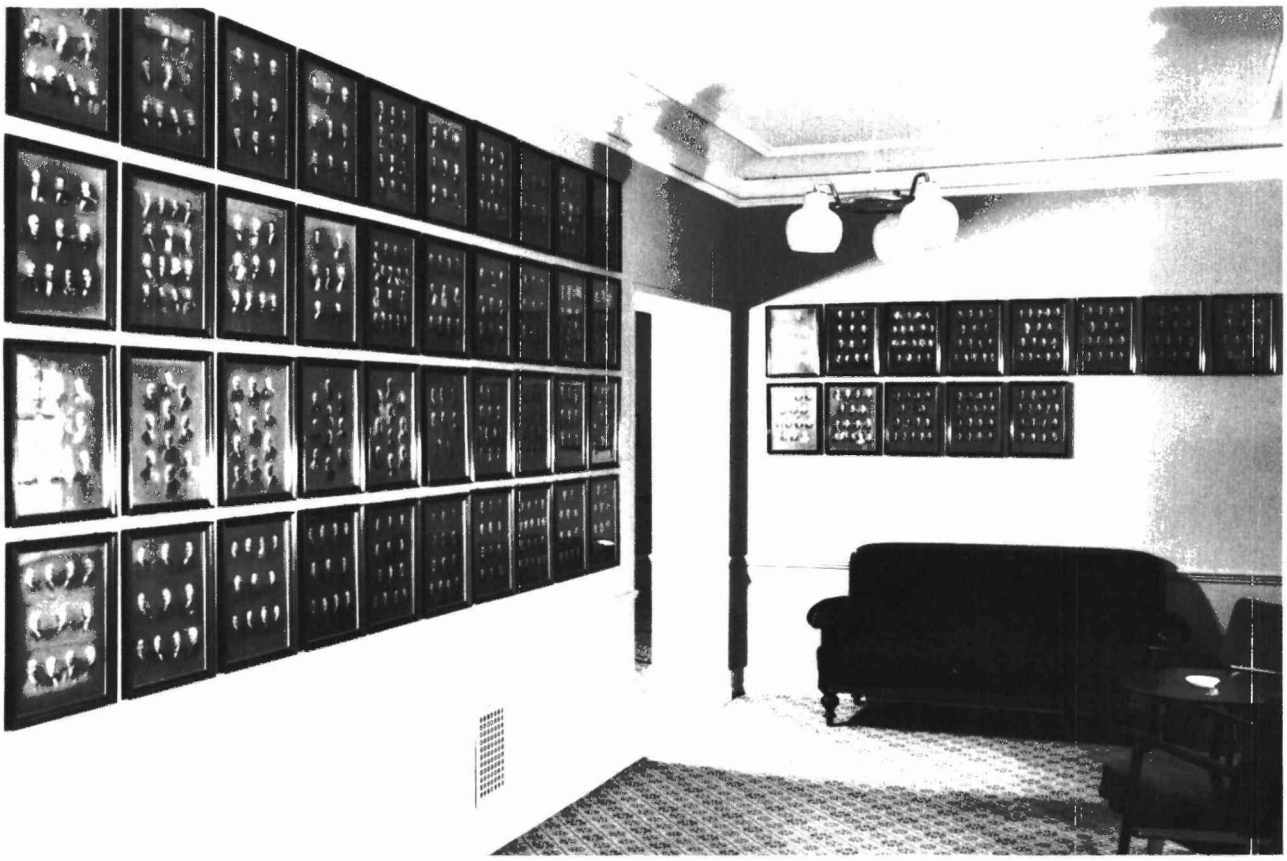
DE DANSKE MINISTERIER
1848-1901

ET HUNDREDE POLITISK-HISTORISKE BIOGRAFIER

AF
SVEND THORSEN

KØBENHAVN NOVEMBER MCMLXVII

I Folketingets såkaldte ministergang, en del af den gang, der forbinder „den røde bygning" med Christiansborg, hænger på væggene fotografier af alle ministerier siden 1848. Det er kulbilleder eller pigmentbilleder, og de har en meget stor holdbarhed, fordi de er fremstillet uden anvendelse af kemikalier, alene ved lysfølsomt pigmentpapir. Kgl. hoffotograf Elfelt begyndte i 1922 at optage sådanne fotografier; det er siden sket ved hvert ministeriums afgang. Ved rekonstruktion blev billedrækken af de danske ministerier ført tilbage til 1848. Kapitlerne i bogen indledes, det første undtaget, med et fotografi fra denne kronologiske række.

DE DANSKE MINISTERIER
1848-1901

UDGIVET AF

PENSIONSFORSIKRINGSANSTALTEN

AKTIESELSKAB

I ANLEDNING AF DENS 50 ÅRS JUBILÆUM

FORORD

Da Pensionsforsikringsanstalten i anledning af sit 50 års jubilæum ønskede at udgive et værk af historisk art med tilknytning til det samfund, hvori anstalten havde virket i et halvt århundrede, optog dens ledelse nogle år forinden en forhandling med Folketingets præsidium. Dette billigede med tak Pensionsforsikringsanstaltens tilbud om, med de i Folketinget beroende fotografier af ministerierne 1848-1949 som billedgrundlag, at lade bekoste et værk om regeringernes medlemmer i folkestyrets første århundrede, dog udvidet indtil 1953, året for den seneste forfatningsændring, så at fremstillingen omfattede tiden fra den første til den tredje junigrundlov, op mod 300 mænd og kvinder. Af skildringen skulle også de vigtigere reformers oprindelse fremgå. Giver og modtager var enige om at anmode daværende protokolsekretær i Folketinget, redaktor Svend Thorsen om at skrive værket, der vil foreligge i to bind, hvoraf det første omhandler tiden indtil systemskiftet i 1901.

I overensstemmelse med hensigten er værket overvejende personalhistorisk; men da et ministeriums medlemmer jo nødvendigvis har et nært forhold til tidens almindelige politik, er kendskab i hovedtræk til denne en forudsætning for den politisk-historiske biografi. Forfatteren har derfor stadig optrukket den baggrund, hvorpå de skiftende ministerier virkede. For visse perioder gælder det – især for den dansk-tyske statskonflikt, der førte til krigen i 1864 – at forholdet mellem tid og mænd er så tæt, at fremstillingen, som forudset, nærmer sig til at være tidsrummets politiske historie fortalt over personerne.

Jul. Bomholt

FORMAND FOR FOLKETINGET

Maleri af Wilhelm Marstrand (Rosenborg)

CHRISTIAN VIII

DET DANSK-TYSKE MONARKIS KONGE

1839-1848

INDGANG

Kong Christian VIII døde den 20. januar 1848. Natten mellem den 22. og 23. januar indtraf efterfølgeren Frederik VIIs adjudant i hans tid som kronprins, major J. H. G. Irminger, i Odense for at overbringe stiftamtmand Carl Emil Bardenfleth en skriftlig ordre, udfærdiget gennem kabinetssekretariatet, om snarest muligt at indfinde sig i København og melde sig hos kongen. Denne ordre kom næppe den kun godt 40 år gamle stiftamtmand helt uventet. Den nye konge og han var kammerater fra barndommen, og gang på gang havde den nøgterne og sobre, arbejdsomme Bardenfleth været til støtte for den fra ham meget forskellige „prins Fritz", der nu som monark stod foran sit livs mest afgørende situation, skæbnesvanger for ham selv og hele riget; det var da vel at vente, at den fyrstelige ven også ved tronskiftet forlangte hans råd og bistand. Stiftamtmandens fader, der nød stor tillid både hos Frederik VI og den senere Christian VIII, havde i perioder ledet den unge prins' opdragelse, og Bardenfleth var i flere somre blevet undervist på Sorgenfri og Fredensborg sammen med fyrstesønnen. Han var derved kommet til at stå i et nærmere forhold til den vordende konge end nogen anden blandt hans jævnaldrende.

C. E. Bardenfleth, født 1807 og tilhørende en i Danmark naturaliseret adelsslægt fra Bremen, tog 1827 juridisk eksamen. Han var hele sit liv embedsaristokrat, en akternes mand, måske lidt tør og stiv, men absolut tilforladelig og i kritiske stunder også åben over for muligheder. Allerede året efter sin eksamen, da prins Frederik formæledes med Frederik VIs datter, prinsesse Vilhelmine – en forbindelse mellem dynastiets ved Frederik V's to ægteskaber opståede tvende grene – blev han tjenstgørende kammerjunker ved det unge hof, også på grund af det fortrolige venskab han stod i til prinsen. Forholdet mellem ægtefællerne udviklede sig som bekendt meget uheldigt, og Bardenfleth, der befandt sig ilde i sin stilling, tyede til embedet som byfoged i Frederikssund og herredsfoged over Hornsherred. Da prinsen efter ægteskabets sammenbrud (prinsessen blev senere gift med en broder til Christian IX) af den forbitrede gamle Frederik VI fik anvist ophold på Jægerspris, søgte hans barndoms- og ungdomsven som nabo i Frederikssund at støtte den uskadelige del af hans interesser og derved en mådeholden levevis.

I 1837 befordredes C. E. Bardenfleth til stiftamtmand på Island, men i 1840, da kronprins Frederik stod over for ægteskabet med prinsesse Mariane af Mecklenborg-Strelitz, opfordrede kong Christian VIII ham indtrængende til at overtage stillingen som hof-

chef og nærmeste rådgiver hos kronprinsen. Herved havde Bardenfleth svære betænkeligheder. Hans erfaringer fra prinsens første ægteskab kunne nok virke skræmmende, og af prinsen selv havde han vel allerede nu dannet sig det totalbillede, som han i sine livserindringer udtrykte således:

> „Medens man fra hans tidligste barndom har sporet hos ham en stor godmodighed og tilbøjelighed til at forskaffe andre glæde, samt en fasthængen ved de personer, han er kommet til at holde af, der gør hans hjerte ære, så kan han dog til sine tider uden nogen egentlig anledning handle og udtale sig, som om enhver gnist af godmodighed var forsvunden, og ved enkelte lejligheder ganske fornægte sine ældste venner. Og som med hjertets egenskaber går det også med hans forstands evner. Med en sund, formuftig, undertiden endog ganske klogtig opfattelse af de ham omgivende forhold, såvel i det daglige liv som i kredsen af de forretninger, hvori han har bevæget sig, parrer sig på den anden side en excentricitet, der undertiden kan friste til at gøre en tvivl om hans åndsevners normale tilstand berettiget".

I erindringerne gør C. E. Bardenfleth også den bemærkning, at „de, der var indviede i de allerinderste mysterier, frygtede desuden, at han (kronprins Frederik) aldrig ville efterlade sig livsarvinger" – men et hovedformål med ægteskabet med den mecklenborgske prinsesse var just det at sikre den mandlige arvefølge, fordi den kvindelige indeholdt problemer for monarkiet. Den pligtopfyldende Bardenfleth mente sluttelig ikke at kunne sidde Christian VIIIs opfordring overhørig og blev da i 1841 kronprinsparrets hofchef. De nygiftes residens blev hovedsagelig henlagt til Fyn, hvor kronprins Frederik var guvernør. Samlivet formede sig ulykkeligt for begge parter, og børn fik de ikke. Bardenfleth nærede megen sympati for kronprinsessen – hendes lærer i dansk, digteren Chr. Winther, omtalte hende som „den lille, fine, spæde, blegrosenfarvede, kløgtige og graciøse" prinsesse – og han søgte på enhver måde at støtte hende. Hans holdning forblev den samme, efter at han i 1843, modvillig over for hofstillingen, var udnævnt til stiftamtmand over Fyn. Han vedblev jo at høre til kronprinsens nærmeste omgivelser, og da tronarvingens veninde, Louise Rasmussen, hyppigt tog ophold i Odense, uundværlig for ham som hun efterhånden var blevet, bestræbte Bardenfleth sig for at holde hendes voksende indflydelse nede, hvad den senere grevinde Danner aldrig glemte ham. Stiftamtmanden led for så vidt nederlag, som kronprinsesse Mariane i 1844 forpint rejste tilbage til det land, hvorfra hun kom.

*

Da C. E. Bardenfleth natten til den 23. januar 1848 modtog kongebuddet, var Christian VIIIs årti udrundet. Det er af megen betydning for den videre fremstilling, at vi i erindringen genkalder os dybden af og den nationale splittelse i det monarki, som den begavede og kundskabsrige, men ubeslutsomme, mæglende Christian VIII havde arvet efter Frederik VI. Selve statspolitikken bliver nemlig hovednerven i dansk politik frem til det ulykkelige år 1864, ofte bestemmende også for ministeriernes tilblivelse, sammensætning og fald; ja, endnu den politiske grænsestrid i 1918–20 og på ny efter 1945 har deres baggrund i det gamle danske monarki.

Dette var, ved vi, en såkaldt helstat, bestående, bortset fra bilandene, af kongeriget Danmark, der i 1845 havde ca. 1,4 mill. indbyggere, deraf henved 127.000 i København, af hertugdømmet Slesvig med ca. 363.000, af hertugdømmet Holsten med ca. 479.000 og af det lille hertugdømme Lauenborg med ca. 46.000 indbyggere. Hertugdømmerne talte altså ca. 2/3 af monarkiets samlede befolkning, og deres største by var Altona, Hamborgs forstad, med op mod 30.000 indbyggere; Kiel,

Rendsborg, Slesvig og Flensborg var alle større end de største provinsbyer i kongeriget.

Der fandtes inden for monarkiet to sprog- og kulturområder, mod nord et rent dansk, mod syd et rent tysk, medens dansk og tysk mødtes i Slesvig. Det er skønnet, at der i monarkiet omkring 1835 over for ca. 1,4 mill. danske stod ca. 600.000 tyske eller tysksindede. Kongen i København herskede reelt over et dobbeltmonarki, hvis hovedlande var kongeriget og hertugdømmerne, på store områder skarpt adskilt ved lovgivning og administration. Den danske befolkning i Slesvig, i tal ret jævnbyrdig med den tyske, regeredes sammen med hele hertugdømmet væsentligt på tysk, nemlig gennem Tyske Kancelli i København, der omfattede Slesvig, Holsten og Lauenborg. Udenrigsstyret, finans- og militærvæsenet var fælles for kongeriget og hertugdømmerne, men ikke pengevæsenet, da Slesvig og Holsten havde deres egen seddelbank i Altona. Ved Kongeåen lå en toldgrænse, og syd for dette skel gjaldt andre love og bestemmelser end nord for det. Ved den „administrative slesvigholstenisme" fremtrådte hertugdømmerne tilnærmelsesvis som en enhed, idet der kun var taget ringe hensyn til den historiske Ejdergrænse eller til det danske Nordslesvig. Enevælden havde søgt at reformere efter de samme principper i hertugdømmerne som i kongeriget, men den følte sig i monarkiets sydlige del, hvor kongeloven ikke ubestridt gjaldt, halvt på fremmed grund; dog var det altid dens stræben at fremme fællesskabet i helstaten. Der var ingen tvivl om, at hertugdømmet Slesvig (Sønderjylland) historisk hørte Danmark til; dets stilling inden for riget var dog blevet påvirket af, at det i århundreder ikke var opfattet som et almindeligt landskab, men som et len under den danske krone og helt eller delvis havde været styret af Abel-slægten, de holstenske grever og gottorperne. Ej heller var der tvivl om, at Holsten (og Lauenborg) var et tysk land, siden Wienerkongressen i 1815 tilsluttet det tyske forbund.

*

Af denne sidste kendsgerning udsprang, husker vi fra skoletidens lektie, det danske monarkis første forfatningsliv. I henhold til forbundspagtens § 13 skulle der i de enkelte tyske stater oprettes en stænderforfatning, og denne forpligtelse vedkendte Frederik VI sig i sin egenskab af Holstens hertug og dermed tysk forbundsfyrste. Kravet blev først fremført af det såkaldte Ridderskab, en meget gammel og på visse områder officielt anerkendt sammenslutning, en standskorporation af navnlig de adelige godsejere i Holsten og Slesvig. Denne aristokratiske organisation hævdede, støttet af professorer ved universitetet i Kiel, at være en fortsættelse af en svunden tids ikke udtrykkeligt ophævede landdage og mente derfor at kunne komme i betragtning som repræsentation ifølge forbundspagten. Ridderskabets tanke var, at hvis den begge hertugdømmer omfattende institution anerkendtes som opfyldende pagtens § 13, ville kongen ikke kunne give Holsten alene en forfatning og lade Slesvig udenfor. Frederik VI stillede sig dog afvisende, og Ridderskabets henvendelse til den tyske forbundsdag i Frankfurt hjalp intet, idet svaret, der afgaves 1823, lød på, at for Holsten måtte kongehertugen træffe afgørelsen, medens Slesvig som dansk land slet ikke vedkom forbundet. I Holsten var efterhånden opstået en levende tysk bevægelse, der mærkedes også i Slesvig, mest samlet om liberale førere, et udslag af den nationalitetsfølelse, som var vakt til live under Tysklands rejsning mod Napoleon; også de liberale følte det som et alvorligt nederlag, at forbundet afviste det forfatningskrav, man anså for bygget på gamle landsrettigheder.

Frederik VI havde altså ikke villet styrke båndet mellem Holsten og Slesvig, men han benyttede dog heller ikke den gunstige lejlighed, der efter Forbundsdagens svar i 1823 forelå til at drage Slesvig bort fra Holsten. Som vi ved, genvakte friseren Uwe Jens Lornsen, embedsmand i det dansk-tyske monarki, den tyske forfatningsbevægelse, da han 1830, også under indtryk af julirevolutionen i Paris, udsendte sit skrift „Uber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein", hvori han på baggrund af de påståede landsrettigheder krævede en forfatning i Eidsvold-grundlovens lignelse for begge hertugdømmer i fællesskab; de skulle udgøre en egen stat og kun have „konge og fjende" sammen med Danmark; i vinterhalvåret skulle kongen opholde sig i byen Slesvig. Hermed var altså kravet om en stat Slesvig-Holsten rejst, i princippet et brud på monarkiets sammenhæng, men hverken Lornsen eller professorerne i Kiel fornægtede dog den danske konges overherredømme. Lornsens demokratiserede form for Ridderskabets politik tiltalte ikke hertugdømmernes godsejere, hans optræden blev foreløbig uden større følger, men slesvigholstenismen, der kunne støtte sig til en vågnende nation i syd, havde dog nu fået også et vist folkeligt grundlag i den fremvoksende tredjestand i hertugdømmerne. Slesvigholstenerne hævdede iøvrigt, at hertugdømmerne blev uforholdsmæssig belastet under den skattemæssige udligning mellem monarkiets dele.

*

Uwe Jens Lornsens skrift havde gjort et stærkt indtryk på den over for Holstens legale forfatningskrav længe nølende Frederik VI. Han og hans regering skred nu til handling, men da helstatstanken ikke tålte, at nogen del af monarkiet blev udskilt fra de øvrige ved en særlig forfatning, besluttedes det, at også Slesvig og kongeriget skulle have en stænderforfatning. Uden at gøre mindste afslag i den på kongeloven af 1665 hvilende enevoldsmagt oprettedes da i 1834 de rådgivende Stænder, der skulle bestå af fire provinsialforsamiinger, nemlig for østifterne (i Roskilde), for Nørrejylland (i Viborg), for Slesvig (i byen Slesvig) og for Holsten (i Itzehoe), d.v.s. at de to hertugdømmer, mod Ridderskabets protest, fik hver sin forsamling, dog ikke af nationale grunde, men af statsretlige, da Slesvig dog var nærmere knyttet til Danmark, end Holsten var. I Lauenborg fortsatte det gamle Ridder- og Landskab som provinsialrepræsentation. Skønt Stænderne altså, forsigtigt nok, ikke dannede nogen rigsforsamling, og skønt de ikke havde nogen besluttende myndighed, må folkets første deltagelse i landets styre dateres fra 1835, da Roskilde Stænder første gang mødtes, og den 28. maj, datoen for anordningen af 1831, der bebudede Stænderne, blev da også siden fejret som efter 1849 den 5. juni.

I selve Danmark havde det offentlige liv hidtil kun været svagt, de fleste var tilfreds med Frederik VIs faderlige enevælde, men nu begyndte liberalismens halvskjulte og fåtallige mænd, som var blevet vakt ved julirevolutionen og det borgerkongedømme, den ryddede plads for, at træde frem, mest akademikere, embedsmænd og dele af det højere borgerskab, der dog ikke forenedes af noget egentligt program. Tidens økonomiske opgang var en god jordbund for den liberale bevægelse. Allerede anordningen af 1831 og den forordning af 1834, der iværksatte de rådgivende provinsialstænder, havde rejst en livlig debat; både valgret og valgbarhed var gjort afhængig af grundbesiddelse, og der lød protester mod tilsidesættelsen af kapital og „intelligens". Mindre end 3% af indbyggertallet var vælgere, skønt også arvefæstere havde fået valgret, når deres gård var ansat

til mindst 5 tdr. hartkorn. En følge af den snævre valgordning blev i øvrigt, at de tysksindede kom i stort flertal i Slesvig Stænder. Nu træffer vi for første gang i den offentlige diskussion i og uden for stænderforsamlingerne navne som J. F. Schouw, H. N. Clausen, A. F. Tscherning, L. N. Hvidt, C. N. David og T. Algreen-Ussing, siden fulgt af unge „studenterforeningspolitikere" som Orla Lehmann, Carl Ploug og D. G. Monrad. I trediverne var det dog endnu kun reformer på det beståendes grund, som debatteredes i kongerigets to forsamlinger: fuld offentlighed i finansstyrelsen, det kommunale selvstyre, retsforholdet mellem godsejere og fæstere, det resterende hoveris afløsning, værnepligtens udvidelse til befolkningen uden for bondestanden, håndværkerlaugenes forhold, bøndernes offentlige pligtkørsler, godsejernes næsten ubegrænsede jagtret, der kunne medføre ødelæggelse af afgrøderne, trykkefriheden for den fremvoksende presse o. lign.

I 1838 vakte Algreen-Ussing, der skønt embedsmand i Kancelliet var de liberales beundrede fører og især krævede „offentlighed og orden i rigets finanser", stort røre ved i Stænderne i Roskilde at foreslå én stænderforsamling for kongeriget, der skulle træde sammen i København, da samhørende landsdele ikke burde adskilles. Algreen-Ussings forslag vedtoges både i Roskilde og Viborg efter skarpe debatter, hvorunder for første gang viste sig et tydeligt skel mellem de liberale og konservative, men det afvistes af regeringen, der pegede på, at en sammenslutning af kongerigets to forsamlinger kunne få til følge, at et lignende krav rejstes i hertugdømmerne. Stænderne i Slesvig og Itzehoe vedtog faktisk samme år at kræve sammenslutning. Blandt pionererne for den spirende liberal-konstitutionelle bevægelse var også Algreen-Ussings ven, professor C. N. David, der især virkede i pressen.

Efter Christian VIIIs tronbestigelse i 1839 blev den egentlige politiske islæt i Stænderne stærk. Det blev stadig klarere, at en konstitutionel forfatning og skattebevillingsret var målet, men endnu tænkte næppe nogen på almindelig valgret. Den nye konge ville vige uden om liberalismens stigende forfatningskrav ved at gøre selve enevælden liberal gennem borgerlige reformer og ved forvaltningen; han ønskede en gradvis udvikling, men blandt hans anselige egenskaber taltes ikke nogen stor politisk begavelse, og hans linje blev derfor ofte uklar. Oppositionen, der efterhånden havde taget en ganske fast form, kunne dog ikke tilgive Christian VIII den fastholden ved enevælden, som man havde fundet naturlig hos forgængeren; man havde bøjet sig for den gamle Frederik VIs naive tro på den absolutte kongemagts ret, men efterfølgerens intelligente forsvar for det bestående statsstyre irriterede kun. De første stænderforsamlinger under Christian VIII afholdtes i 1840, og såvel i Roskilde som Viborg udtryktes ganske åbent ønske om en forfatningsændring; med betydelige flertal pegede begge forsamlinger på, at Stænderne burde forenes og valgretten udvides. I pressen angreb mænd som Ploug, Monrad og A. M. Goldschmidt regeringen med hidtil ukendt skarphed, med talrige processer til følge. Enevælden var for alvor sat under debat, liberalismen var blevet en utilsløret forfatningsbevægelse, men samtidig havde en konservativ gruppe markeret sig, pålideligst var her godsejerne. Efterhånden opstod i Stænderne en yngre, radikal fløj inden for liberalismen, ledet af Orla Lehmann, og 1846 indbragtes i Roskilde – det vil blive nærmere omtalt – et forslag om at andrage kongen om indkaldelse af en grundlovgivende forsamling i København med henblik på en fri forfatning.

Christian VIII fastholdt dog meget længe det standpunkt, at forfatningen ikke skulle

ændres. Derimod blev adskillige nyttige reformer gennemført. Enevælden havde ifølge sit væsen ikke haft megen sans for lokalt selvstyre, men under den nye konge fik København allerede 1840 sin styrelseslov, året efter landkommunerne deres; loven for købstæderne var givet 1837. 1841 offentliggjordes, meget betydningsfuldt, en oversigt over finansernes stilling. Ved hærreformen af 1842 skabtes den armé, der kom til at kæmpe 1848-50. Der var i 1830 i Gjethuset på Kgs. Nytorv oprettet en videnskabeligt præget militær højskole for artillerister og ingeniører; dens elever fik nu efterhånden ledende stillinger i deres våben. Uheldigvis bestod en vis modsætning mellem disse officerer og dem, hovedsagelig af fodfolket, der var udgået fra det gamle landkadetakademi i Fredericiagades kaserne (senere rigsdagsbygning, nu Østre Landsret). Den første jernbane i monarkiet, fra Kiel til Altona, åbnedes 1844 og skulle imødegå konkurrencen fra de nordtyske byer. Kongeriget fik 1847 sin første bane, fra København til Roskilde, anlagt af et koncessioneret selskab. Bondernes sociale stilling blev på mindre væsentlige områder forbedret. Allerede i 1838, altså i Frederik VIs tid, var gennemført en frihandelsvenlig toldreform, der gjorde toldgrænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne meget lavere end hidtil; dog bibeholdtes korntolden.

*

Det indenrigspolitisk mest betydningsfulde i Christian VIIIs regeringstid var, at land og by efterhånden nåede hinanden og oprettede en fælles front mod enevælden. Bønderne, også i stænderforsamlingerne, var længe kongens mænd. Bonden havde ikke glemt, at kongemagten i forrige århundrede havde støttet Reventlows og Colbiørnsens store landboreformer, og kunne der ikke blive brug for statsindgreb mod „de store" endnu en gang? Herved tænktes særlig på fæstevæsenet.

Ligesom det har været nødvendigt ved indledningen af denne fremstilling af de danske regeringers dannelse, gerning og opløsning under folkestyret at genkalde billedet af den helstat, hvori de langvarige og tunge statspolitiske problemer havde deres rod, er det uomgængeligt at fundamentere fremstillingen med visse hovedtræk af den sociale tilstand i sen-enevældens samfund. Her kommer i høj grad fæstevæsenet i betragtning, også fordi den stærke politiske indflydelse, der udgik fra fæsteforholdets problem, først helt ophørte i 1919.

Henved $^2/_3$ af kongerigets bondegårde var i 1835 kun i bøndernes brug, ikke i deres eje. Ved fæstegods forstod man en samling af bebygget bondejord omkring en herregård, hvortil bønderne havde brugsret. Ved de store bondefrigørende landboreformer i slutningen af det 18. århundrede havde godsejerne ikke, modsat hvad tilfældet var f. eks. i England, fået lov til at sammenlægge til storbrug eller ved fri kontrakt bortforpagte deres fæstejorder. Staten havde, meget uliberalt, med socialpolitisk motiv krævet det mellemstore landbrug bevaret; fæstejorden skulle altså drives fra selvstændige gårde, men bondejorden (modsat hovedgårdsjorden) var kun overladt dyrkerne netop som fæstere, hvilket gav sig udtryk i, at de måtte svare en række afgifter, ofte også i form af pligtarbejde på godset, hoveri, et arbejde som betaling for brugsret til en andens jord. Det hele underordningsforhold følтes af fæstebønderne som et tyendemærke, og de led trods den strenge fastholdelse af det princip, at fæstet skulle være på livstid (livsfæste, regeringen havde også søgt at fremme det trygge arvefæste), under en vis økonomisk usikkerhed, ganske særlig den, at der ikke tilkom fæsteren eller hans efterladte nogen erstatning for de for-

bedringer af gården, som han havde tilført den, men som han selv ikke nåede at høste udbyttet af. Bønderne ønskede fæstevæsenet afskaffet.

Også mange godsejere mente i stændertiden, at fæsteforholdet, der jo beroede på en statsregulering af jordbesiddelsen, var forældet og utilfredsstillende, men de ønskede rigtig nok helt frit at kunne råde over al den jord, der var henlagt til deres godser; de vidste sig heri i overensstemmelse med tidens liberale økonomiske teorier og hævdede, at jorden under stordrift ville give størst udbytte. Det er klart, at fæstebønderne måtte se en alvorlig fare for hus og hjem i denne godsejernes holdning. Hvad husmændene angår, var de ikke undergivet den samme beskyttelse som bønderne. De store landboreformers fædre havde opfattet dem som arbejdskraft for gårdmænd og godsejere; der blev ingen beskyttende fæstetvang for huse, og disse landarbejderes „pligtarbejde" på godset var ikke begrænset som gårdmændenes hoveri.

1842 havde den tidligere skomager J. A. Hansen stiftet ugebladet „Almuevennen" som organ for bondestandens fordringer, der samlede sig om almindelig værnepligt, adgang til fæsteafløsning ved gårdkøb på gunstige vilkår, lige jordbeskatning og afløsning af tienden, en ilde lidt kirkelig prioritet i gårdene, der dog nu ofte skulle svares til godserne. Især på Sjælland, hvor fæstet var mest udbredt, rørte sig en kraftig landboagitation, der ængstede autoriteterne, og i 1845 udstedte regeringen til amtmændene det såkaldte bondecirkulære, som væsentlig indskrænkede bøndernes forsamlingsfrihed. Vel ophævedes cirkulæret allerede det følgende år, men det havde vakt en voldsom harme og kastet en stor del af de hidtil kongetro bønder i armene på den konstitutionelle bevægelse. 1846 oprettedes med nye landboreformer som mål Bondevennernes Selskab; A. F. Tscherning blev formand og Orla Lehmann medlem af bestyrelsen. Der var derved sluttet alliance mellem de liberale og de oprindelig byfjendtlige bønder. Borgerne havde, også med taktisk sans, antaget sig bøndernes krav, og mange i de brede lag sluttede til gengæld op om fordringen om en fri forfatning.

*

Ligesom de liberale og sociale strømninger blev stærkere i Christian VIIIs tid, blev de nationale modsætninger dybere. Heller ikke ved omtalen af dette træk i billedet af den sene enevældes monarki vil det kunne undgås at nævne forhold, der vil være velkendte, men som ikke tør mangle i det fundament, der her lægges, og som siden skal bære en ret tung overbygning. – I Slesvig havde der, modsat hvad tilfældet var i Holsten, før 1830 næsten ikke været nogen national bevidsthed, derimod opposition mod den tyskdannede embedsstand. Tysk var rets- og øvrighedssprog også i den nordlige, dansktalende del af hertugdømmet; nord for en linje, der omtrent faldt sammen med rigsgrænsen af 1920, var derimod kirke- og skolesproget i hovedsagen dansk. Danske og tyske liberale i hertugdømmerne arbejdede længe i forståelse med hinanden, men de to danske professorer i Kiel, Chr. Paulsen og Chr. Flor, gav den slesvigske selvstændigheds- eller provinsfølelse, der ikke i hertugdømmet så noget „Sønderjylland", et nyt indhold og vendte opmærksomheden mod det danske sprogs, overhovedet danskhedens bevarelse og styrkelse, medens samtidig de tyske nationale krav skærpedes. Christian VIII, der anså det for sin pligt at bevare den helstat, som var blevet resultatet af en århundredlang udvikling, og så vidt muligt med opretholdelse af det samme indbyrdes forhold mellem landsdelene som hidtil, indtog længe en mæglende, men vankelmodig holdning. Nu moder vi den liberale danske køb-

mand og stænderdeputerede P. Hiort-Lorenzen. Han havde oprindelig villet et konstitutionelt Slesvig-Holsten i union med kongeriget, men tilegnede sig efterhånden den anskuelse, at Slesvig ikke burde søge en fri forfatning sammen med Holsten, derimod sammen med Danmark, og han vandtes for Flors nationale syn. I Stænderne i Slesvig by blev han fører for det danske mindretal.

Da kongen jo stræbte efter at gøre ret og skel mod begge nationaliteter, udstedte regeringen i 1840, som en indrømmelse til de dansktalende, det sprogreskript, der gjorde dansk til rets- og øvrighedssprog på landet ned til Flensborg Fjord, idet Kancelliet samtidig skulle undersøge, om det danske sprog i kirker og skoler kunne indføres længere sydpå. Reskriptet blev modtaget med skarp protest af det tyske flertal i Slesvig Stænderforsamling, der frygtede Slesvigs „danisering".

1842 forfulgte Christian VIII sin nationale, som han håbede: pacificerende udligningspolitik ved til gengæld for sprogreskriptet at gøre sin augustenborgske svoger, prins Frederik af Nør, til statholder og kommanderende general i hertugdømmerne, en udnævnelse, der vakte uvilje i danske liberale kredse – allerede under Frederik VI var der oprettet en for hertugdømmerne fælles provinsialregering på Gottorp, der ledet af en præsident fik overdraget noget af Tyske Kancellis tilsyn med lokale forhold; som indrømmelse til fællesskabet mellem Slesvig og Holsten var dette skridt meget uheldigt.

Og just i 1842 var det, at Hiort-Lorenzen, der ønskede prinsen af Nør afskediget og Slesvig udskilt af fællesregeringen med Holsten, under en storm af forbitrelse hos tyskerne „talte dansk og vedblev at tale dansk" i stænderforsamlingen i Slesvig, indtil han mødtes med et forbud. I kongeriget følte det, som om modersmålet var blevet krænket på det danske folks gamle grund. 1842 blev bruddets år, eftersom nu den statsretlige tvist trådte i baggrunden for den langt alvorligere nationale. Da Hiort-Lorenzens sag indankedes for kongen, bestemte denne i 1844, altså efter længe at have tøvet, at kun de medlemmer måtte tale dansk, der erklærede ikke at kunne tale tysk, en afgørelse som danske både syd og nord for Kongeåen følte som et slag i ansigtet.

De liberale i København havde opmærksomt fulgt den danske bevægelse i Slesvig, ligesom de havde fulgt bondebevægelsen i kongeriget, og antog nu stadig mere karakteren af et national-liberalt parti, medens samtidig den sønderjyske bevægelse trådte i nøje samvirke med den politiske oppositions mænd i Danmark. I nær forbindelse med det nationale røre stod skandinavismen. De nationalliberale erkendte, at efter tabet af Norge i 1814 havde tyngdepunktet i monarkiet forskudt sig mod syd; de så faren derved og søgte at vække en fælles skandinavisk følelse, idet de påkaldte de nordiske stammefrænders støtte mod tyskheden. Nordens enhed skulle træde i stedet for den gamle dansk-tyske statsenhed.

*

Da efterhånden alle forstod, at den vordende konge, kronprins Frederik, ikke ville efterlade sig børn, og da der på den gamle kongestamme, der hærgedes af barnløshed, kun var én arving iøvrigt til det hele monarki, nemlig prins Frederik Ferdinand, blev arvespørgsmålet aktuelt. Det stod fast, at selve Danmark efter den kongelov, der fulgte på enevældens indførelse i 1660, kunne arves på spindesiden, og datidens danske opfattelse gik ud på, at i hvert fald også Slesvig måtte følge kongelovens arveregler og, hvis Frederik IIIs mandslinje uddøde, ligesom kongeriget gå over til kvindelinjen; nærmeste arving var da Christian VIIIs søstersøn, Frederik af Hessen. På Augustenborg på Als hævde-

des derimod, at Slesvig var uadskilleligt forbundet med Holsten og ligesom dette hertugdømme kun kunne arves i mandslinjen, hvilket betød af den næstældste mandslinje, augustenborgerne. Den højkonservative hertug Christian August af Augustenborg, der aldeles manglede nationalt sindelag, sammenkædede sine egne dynastiske og slesvigholstenismens politiske krav. Hertugen støttede det slesvigholstenske parti, skønt han stod dets liberalisme fjernt. Hans søster Caroline Amalie havde 1815 ægtet den senere Christian VIII. Christian Augusts drøm var det danske monarkis deling mellem et skandinavisk Norden og et augustenborgsk Slesvigholsten. Frederik VIIs barnløshed syntes virkelig at give ham og hans hus en chance for at få en krone. De tyske professorer i Kiel havde haft deres besvær med at fortolke de historiske begivenheder og statsretlige forhold derhen, at de kunne begrunde et samlet Slesvigholsten, men da hertugen nu hævdede sin slægts arveret til begge hertugdømmer ved den kongelige mandslinjes bortfald, måtte sagen synes meget mere simpel. Christian August, der var en udpræget politisk taktiker, optrådte i Stænderforsamlingen i Slesvig, af hvilken Frederik VI havde gjort ham til arveligt medlem, som fører for den aristokratiske fraktion af det slesvigholstenske parti efterhånden uforsonligt over for danskheden. 1844 opstillede Stænderne i Itzehoe de tre „fundamentalsætninger": 1) Hertugdømmerne er selvstændige (stater), 2) men fast forbundne med hinanden, og 3) mandsstammen hersker ene i dem. Dette betød jo, at monarkiet eventuelt skulle deles.

Christian VIII havde længe søgt at vinde den augustenborgske slægt for kongehuset og statsenheden, men han indså i sine sidste år, at han måtte modarbejde den slesvigholstenske agitation. Da Stænderne i Roskilde ønskede, at kongen ved en højtidelig statsakt skulle slå fast, at monarkiet dannede et uadskilleligt hele, som gik i arv efter kongelovens regler, udsendtes i 1846 det bekendte „åbne brev" om arveforholdene. Det udtaltes her, at kongelovens arvefølge foruden i Danmark var utvivlsomt gældende i Slesvig og Lauenborg, hvorimod der herskede tvivl om arvegangen i visse dele af Holsten; kongens bestræbelser ville dog være rettet mod at sikre hele monarkiets fremtidige udelelighed; i øvrigt erklæredes, at det ikke var meningen at rokke ved Slesvigs nedarvede selvstændighed under Danmarks krone eller ved dets hidtidige forbindelse med Holsten. Det åbne brev blev modtaget med stor glæde i kongeriget, men protester fremkom ikke blot fra kongehusets sidelinjer, også fra de to hertugdømmers stænderforsamlinger, der opløste sig under bestemt modstand mod regeringen i København. I Holsten kom det til uroligheder; bevægelsen formede sig som et forspil til oprøret to år senere. Da prinsen af Nør blev afkrævet en anerkendelse af den i det åbne brev udtalte opfattelse af arvefølgen, indgav han sin afskedsbegæring som statholder og general. Brevet om arveforholdene stødte både fyrstelige, konservative og folkelige interesser i Tyskland. 1846 blev siden både af slesvigholstenerne og deres venner i syd betragtet som det år, hvor det afgørende „retsbrud" skete. I Tyskland øgedes nu stærkt interessen for det slesvigholstenske spørgsmål.

*

Stiftamtmand Bardenfleth afrejste fra Odense til København den 23. januar 1848, og på den døgnlange tur – der var jo endnu ingen jernbane på Fyn og på strækningen Korsør-Roskilde – har han haft stunder til for sig selv at gøre rede for det sidste tiårs politiske hændelser og for de tanker, de havde fremkaldt hos ham, den længe ikke politiserende embedsmand. Han var konservativ og havde lige til

1846 troet, det var tjenligt endnu i lang tid at opretholde den bestående regeringsform, fordi det uindskrænkede monarki var bedst egnet til at holde sammen på den af så forskellige dele sammensatte helstat, hvis historiske mission var at være mellemland mellem de skandinaviske og de germanske folkestammer, en stat, hvor danske og tyske boede fredeligt ved hinandens side. Opgaven måtte være den at søge forskellighederne mellem landsdelene udjævnet, for at en ny forfatning, om den engang blev nodvendig, ikke skulle finde en altfor ubekvem jordbund. Den voksende forening af dansk-nationale og konstitutionelle bestræbelser mente han mere var udtryk for uklare følelser end for et klart overblik over den danske stats særegne forhold, ejendommelige også derved, at tysk sprog og nationalitet gennem umindelige tider havde haft en fuldt berettiget stilling i den sydlige del af Slesvig. Han indså, at de nationalliberale kunne arbejde ud fra et klart standpunkt; kun gennem den af dem onskede fri forfatning kunne Slesvig knyttes nationalt nært til kongeriget, men for ham var en forfatning det sekundære, alle landsdelenes sammenhold under kronen det primære.

Efter at udviklingen fra 1846 havde taget en for Bardenfleth overraskende og foruroligende fart, var det imidlertid blevet hans overbevisning, at det ville være en ulykke både for kronprins Frederik personlig og for staten, om han kaldtes til tronen for som enevoldskonge at styre riget under de forviklede forhold. Uagtet Bardenfleth altså i og for sig ikke onskede en snarlig ændring af forfatningen, måtte han dog, som tingene nu stillede sig udenrigs- og indenrigspolitisk, foretrække, at Christian VIII tog sagen i sin hånd, så at den var fuldbragt inden hans dod. Han havde derfor i februar 1847 bevæget kronprinsen til at indgive et af ham selv, Bardenfleth, forfattet memorandum til kongen. De ledende tanker i skrivelsen var disse: i stænderinstitutionen, der delte monarkiet i fire dele med hver sin forsamling, lå en kilde til adsplittelse, og det anbefalede sig ved en konstitutionel forfatning at tilvejebringe enhed i rigsstyrelsen og dertil et samvirke mellem regering og folk. At lade Slesvig som et med Danmark uadskilleligt forbundet land inddrage under en eventuel forfatning med kongeriget og give Holsten dets særlige forfatning var vistnok lige ugorligt, for dertil ville det i alt fald have været nodvendigt i en lang periode at træffe forberedende skridt ved en nedbrydning af den forskellighed i lovgivning, beskatningsforhold m.v., som adskilte Slesvig fra Danmark, medens Slesvig i så henseende var noje sammenknyttet med Holsten. At give kongeriget en, hertugdommerne en anden, for dem særlig forfatning måtte være utænkeligt, da derved det endelige skridt ville være gjort til Holstens og Slesvigs adskillelse fra Danmark. Det fremgår af Bardenfleths erindringer, at han i virkeligheden mente, en konstitutionel samordning mellem Slesvig og Holsten kunne medfore Danmarks undergang: de tyske sympatier ville i længden drage hertugdommerne mod Tyskland, de skandinaviske sympatier ville drage kongeriget mod Sverige-Norge. En adsplittelse ville blive følgen, og da grænsen mellem Jylland og Slesvig ikke frembod strategiske forsvarspunkter, ville Jylland sandsynligvis blive afsondret fra kongerigets ovrige provinser, der naturligvis ikke havde mulighed for at bestå selvstændigt, omend man ikke med nogen sikkerhed kunne forudse, for hvilken magt „disseskonne oer" ville blive et kærkomment bytte).

Men nar hertugdommerne ikke kunne få deres særlige forfatning, da stod, hed det i kronprinsens skrivelse til faderen, i realiteten Bardenfleths til Christian VIII, kun den mulighed tilbage at sammenfatte alle rigets

dele under en fælles konstitutionel forfatning, således at monarkiets vigtigste almindelige anliggender – finanser, forsvar og udenrigspolitik afgjordes i fællesskab, medens hver rigsdels særforhold forhandledes „ved særskilte sectioner". I henvendelsen til kongen var det sagt, at hvis ikke det nuværende øjeblik blev benyttet, turde den tid komme, da regeringen under langt mindre gunstige forhold nødsagedes til at give efter for de ønsker om en forfatning, der gjorde sig gældende hos langt det overvejende flertal blandt folkets oplyste mænd. Denne bemærkning skulle vise sig at være gjort af en fremsynet iagttager.

ENEVÆLDENS SIDSTE STATSRÅD – OG SKYGGEKABINETTET

A. S. ØRSTED A. W. MOLTKE

P. C. STEMANN

HEINRICH REVENTLOW-CRIMINIL CARL MOLTKE C. E. BARDENFLETH

ENEVÆLDENS SIDSTE STATSRÅD – OG SKYGGEKABINETTET

Kronprins Frederiks (Bardenfleths) henvendelse til sin kongelige fader i februar 1847 „som Deres Majestæts søn og nærmeste tronfølger" var ikke blevet ilde optaget. Havde de opblussede nationale modsætninger ikke gjort det vanskeligt at give en forfatning, der kunne tilfredsstille alle landsdelene og dog tjene helstaten, var stænderinstitutionen vist nok blevet „udviklet" i løbet af nogle år efter Frederik VIs død. Christian VIII syslede i sin sidste regeringstid med planer om en konstitutionel fællesforfatning for monarkiet; han så nu heri et middel til at bevare det, og gehejmestatsrådet, hvis medlemmer frygtede, at tronfølgeren ikke var stærk nok til at bære enevoldsmagten, var blevet inddraget i overvejelserne, der samlede sig om en udbygning af Stænderne.

14. december 1847 overgav kongen juristen professor, dr.jur. P.G.Bang alle forfatningssagens dokumenter og forlangte en erklæring om den. Vi vil siden gentagne gange møde P.G.Bang, endog som ministerchef; her skal kun nævnes, at han, der jo kendte de strenge straffe, som kongeloven foreskrev for den, der gjorde indgreb i retsgrundlaget for den danske forfatning under enevælden, forlangte kongens udtrykkelige befaling til at ytre sig om en ny forfatnings indførelse. P.G.Bang, der var kendt for sin overordentlige evne til at slide, arbejdede nu, som han selv skriver, „tildels natten med dagen, som jeg aldrig før har arbejdet", og kunne 2. juledag til kongen aflevere en betænkning, der vandt hans bifald. Bang havde opstillet en ny forfatning i grundtræk, hvorefter Stænderne under en fællesforfatning ville få skattebevillingsret, finanskontrol og lovgivende myndighed – men han så ikke kongen mere. Da Christian VIII, der havde pådraget sig en forkølelse, som hurtigt tog en alvorlig vending, mærkede sine sidste kræfter svinde, skrev og forseglede han et testamente til sin søn, der skulle overrækkes ham efter dødens indtræden, og hvori han tilrådede sin efterlølger straks offentligt at tilkendegive, at han ville indføre en for den hele stat fri, konstitutionel forfatning, samt at „høre gode råd" af visse mænd, særlig af grevene Carl Moltke og H.Reventlow-Criminil

begge loyale holstenere, begge helstatsmænd, førstnævnte præsident for det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli (Tyske Kancelli), sidstnævnte udenrigsminister.

Frederik VIIs tiltrædelsesproklamation efter Christian VIIIs død den 20. januar var mere forbeholden, end faderen havde villet. Regeringen ønskede ikke, at den nye konge skulle give noget bestemt tilsagn om en konstitutionel forfatning, og i proklamationen udtaltes derfor blot, at kongen ville tilende-

bringe den af hans fader påtænkte ordning af statens offentlige forhold, samt nogle andre almindeligheder. Men allerede 21. januar udnævntes Carl Moltke til medlem af gehejmestatsrådet, dagen derpå C. E. Bardenfleth; han indførtes af kongen i rådet den 24. januar, foreløbig som minister uden portefeuille, i realiteten som sin barndomsvens særlige tillidsmand.

*

Blandt medlemmerne af enevældens sidste statsråd, gehejmestatsrådet, der præsideredes af kongen, og hvori kronprins Frederik havde haft sæde fra 1841, bør vel arveprins Ferdinand først nævnes. Han var Christian VIIIs broder, gift med Frederik VIs datter prinsesse Caroline, kommanderende general over Sjælland, som sin gemalinde populær i det folkelige København, men med yderst ringe politisk indflydelse på grund af sin flygtige natur og bestandige pengeforlegenhed. Arveprinsen havde kun undtagelsesvis lyst eller evne til at gøre sin stemmeret gældende.

Enevældens ældste og førende minister i dens sidste 21 år var Poul Christian Stemann, født 1764, præsident for Danske Kancelli, der var hovedorganet i statsstyrelsen, omfattende navnlig sager, som siden henlagdes til Stats-, Justits-, Kirke-, Undervisnings-, Indenrigs- og Socialministerierne. Den øverste administration var jo før 1848 organiseret i de såkaldte kollegier, 16 ialt, blandt hvilke foruden Danske Kancelli og Tyske Kancelli de vigtigste var Rentekammeret, Finansdeputationen, Direktionen for Statsgælden, Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, Admiralitets- og Kommissariatskollegiet (Admiralitetet), Generalkommissariatskollegiet (Generalitetet), Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler samt Generalpostdirektionen. Disse kollegier havde umiddelbar forestillingsret til kongen. I spidsen for hvert kollegium stod en præsident, direktør eller førstedeputeret, der ofte, men ikke nødvendigvis, tillige var gehejmestatsminister, d. v. s. havde sæde i statsrådet, hvis medlemmer alle var „statsministre". Præsidenten delte sit ansvar for sagernes afgørelse med et vist antal kolleger (kollegium), der bar titel af deputerede, og som var afdelingschefer. Alle sager af betydning blev forelagt hele kollegiet til udtalelse og indstilling, og enhver kunne på lige fod, og med lige ansvarlighed, fremsætte sin opfattelse såvel under drøftelsen inden for kollegiet som i den forestilling, der indsendtes til enevoldskongen; de udgående ekspeditioner var underskrevet af samtlige medlemmer af kollegiet efter anciennitet. Kollegieordningen betød, at alle vigtigere sager blev behandlet af en kreds af ofte meget sagkyndige embedsmænd, inden de blev forelagt for kongen. Danske Kancellis kollegium, hvorunder altså justitssagerne, talte, præsidenten medregnet, seks mand, deriblandt generalprokurøren, der ikke blot skulle udarbejde lovforslag (forordninger, anordninger) og betænkninger vedrørende sådanne, men som tillige var juridisk vejleder for hele Kancelliet og konsulent for styrelsens øvrige kollegier. I statsrådet modtog kongen omgivet af sine statsministre kollegiernes indstilling til afgørelse, dog var udenrigspolitikken og militærvæsenet, der måtte stå kongemagten særlig nær, faktisk unddraget behandling i dette råd.

*

P. Chr. Stemann tilhørte en oprindelig westfalsk, 1777 i Danmark adlet embedsmandsslægt; hans fader havde været en af Ove Høegh-Guldbergs nære medarbejdere, og han styrtedes 1784 sammen med denne. Stemann var vokset op i landboreformernes tid, og da han ved rigt giftermål blev godsejer på Sjælland – han besad først Benzonlund ved Jyderup, derefter Valbygård ved Slagelse viste han interesse for sine fæstebønders velfærd,

men vendte sig bestemt imod, at de politiserede. Som jurist udnævntes han 1798 til amtmand over Sorø Amt, hvor han udmærkede sig ved en hård, men økonomisk fortrinlig administration, både af selve amtet og Akademiet, i hvis styrelse han deltog, idet også hans erfaringer fra den private godsdrift her kom ham til gode. Den strengt konservative, absolutistiske bureaukrat kunne virke knugende på sine omgivelser, også på digterne i Sorø, af hvilke den blide B.S. Ingemann siges at have anvendt ham som model for Albert af Orlamünde i „Valdemar Sejr". C. Ploug omtalte Stemann som „den gamle jernhals". Under de fortvivlede økonomiske, finansielle og militære forhold, som krigen med England medførte, kom amtmanden i ry for sin fasthed i vanskelige situationer. Kronprins Frederik overdrog ham i 1807 regalierne til opbevaring, og han gemte dem i en gravhvælving i Sorø Kirke. Stemann gjaldt for Danmarks dygtigste amtmand, da Frederik VI 1827 kaldte ham, mod en løn af 6.000 rigsdaler, til gehejmestatsminister, præsident for Danske Kancelli, justitsminister og kgl. bankkommissær; han efterlod da amtet og dets købstæder i fortrinlig orden „med alle kasser fyldte"; han havde skaffet det dengang fattige Ringsted 1.100 tdr. land i arvefæste på billige vilkår, hvad siden meget kom byen til gode.

Kongen og hans faktiske førsteminister – gehejmestatsministrene rangerede formelt efter anciennitet – var åndsbeslægtede og blev venner. I kraft af sin ed på kongeloven frarådede Stemann oprettelsen af stænderinstitutionen i Danmark; han mente, den ville gøre indgreb i kongens magtfuldkommenhed, og han ønskede i det hele ikke, at almindelige borgere skulle have et ord at sige i statssager. Da institutionen alligevel blev indført, satte han mod A.S. Ørsted igennem, at kun grundejere fik valgret og blev valgbare; det var hans overbevisning, at selv en beskeden fast ejendom gav en særlig tilknytning til staten (en tanke, der siden i princippet blev optaget af J.B.S. Estrup), hvorimod han i denne sammenhæng ikke agtede „intelligensen" eller „kapitalisterne". Som udpræget tilhænger af den nedarvede kgl. enevælde og legaliteten bekæmpede Stemann fremfor andre det voksende frihedsrore; det var vistnok ham, der havde ført i pennen det bekendte „Vi alene vide...", hvormed Frederik VI i 1835 imødegik en adresse til fordel for trykkefriheden, og i hvert fald var bondecirkulæret af 1845 aldeles i hans ånd, fordi han, også som godsejer, ville have sat en bom for den halvt oprørske bondebevægelse. Han var en af det kommunale selvstyres grundlæggere, men den frembrydende liberalismes hovedmodstander. Historien har ikke turdet karakterisere den af natur kraftige og ofte hensynsløst beslutsomme P.Chr. Stemann som egentlig statsmand, dertil var han for snæver, for meget politidirektør, men den har tilkendt ham den jævne mands sunde instinkter. Han havde en umiddelbar sympati for danskheden i Slesvig, også for P. Hiort-Lorenzens optræden; de augustenborgske arveteorier fyldte ham med harme, og han tilskyndede energisk til udstedelsen af det „åbne brev" af 1846 om monarkiets arveforhold. Først i den allernærmeste tid før 1848 indså Stemann, den gamle absolutist, at friere forfatningsformer måske anbefalede sig; hans tillid til kronprinsen var ikke stor. Skønt 84 år gammel udråbte han den 20. januar med forbavsende kraft kong Frederik VII fra Christiansborgs balkon. I øvrigt mente han, at det efterfølgende rore i marts kunne være besværget med en håndfuld politibetjente. Sygdom medførte, at han ikke kom til at deltage i de vigtige forhandlinger i statsrådet i februar-marts, og kort efter tronskiftet blev C.E. Bardenfleth designeret til fra 1. april at afløse ham som chef for Danske Kancelli og dermed reelt førsteminister.

Skellet mellem Danmark og hertugdømmerne fremtrådte skarpest ved adskillelsen mellem Danske Kancelli og Tyske Kancelli. Præsident for dette og altså tillige medlem af gehejmestatsrådet fra dagen efter Christian VIIIs død var grev Carl Moltke til det gamle adelsgods Nütschau i Holsten, født 1798, sønnesøns søn af Frederik Vs yndling, holmanden og statsmanden A.G.Moltke, den første lensgreve på Bregentved, der havde haft 22 børn. Carl Moltke var og følte sig som holstener; som godsejer var han medlem af Ridderskabet. Han havde taget juridisk eksamen i Glückstadt og kom til København, da indførelsen af stænderforsamlinger skulle tilrettelægges. Han knyttedes senere til finansstyrelsen som deputeret og tilegnede sig hurtigt det danske sprog. Da Christian VIII i 1846 indtog en fastere holdning over for den slesvigholstenske bevægelse, rykkede han frem på det politiske plan.

Moltke var en karakterfast, konge- og rigstro mand; han ønskede den traditionelle nære forbindelse mellem Slesvig og Holsten fortsat, men fastholdt strengt helstatsprincippet, var i lige grad modstander af den separatistiske slesvigholstenisme og den danske nationalliberalisme, der, skønt de trak i hver sin ende af hertugdømmet Slesvig, jo også havde meget tilfælles, børn som de begge var af folkenes nye nationale selvhævdelse i forbindelse med de nye liberale forfatningskrav. Carl Moltke havde været en bestemt modstander af Christian VIIIs forsoningspolitik over for slesvigholstenerne, så længe den stod på, især af en tendens til at betro de højeste stillinger til mænd, ofte Moltkes ungdomsvenner, som var separatisterne behagelige. Med den statsopfattelse, at hertugdømmerne kun var dele af et hele, ville han mere end nogen anden være egnet til at praktisere den helstatspolitik, der måtte være en følge af bruddet med augustenborgerne og det åbne brev om arveforholdene, også på grund af sit indgående kendskab til forholdene dernede og sine mange forbindelser inden for Ridderskabet. Han udnævntes derfor 1846 til præsident for det slesvigholsten-lauenborgske kancelli (Tyske Kancelli). Hertugdømmerne havde den lille, faste mand styret med strenghed over for udskillelsestendenser, men med retfærdighed mod begge nationaliteter, skønt han kun havde ringe forståelse for den vågnende danskhed. Afgørende for ham var, at han var overbevist om Slesvigs arvelige forbindelse med kongeriget, hvorefter også Holsten måtte knyttes tæt til dette, for at de to hertugdømmer ikke skulle skilles. Af slesvigholstenerne betragtedes Carl Moltke efter 1846 som en overløber, og de nationalliberale i København så i ham, der ville knytte Holsten nært til Danmark, hovedmanden for „den danske slesvigholstenisme". Hans indflydelse i Christian VIIIs sidste tid var meget betydelig; han arbejdede fra 1847 med tanken om en konservativ helstatsforfatning.

*

Udenrigsministeren, grev Heinrich Reventlow-Criminil, født 1798, var halvt fransk. Under den store revolution udvandrede en oberst, grev de Criminil, til Hamborg og Holsten; han havde været staldmester hos grevinden af Provence, den senere Ludvig XVIIIs gemalinde. I ægteskab med en komtesse Schimmelmann fik de Criminil to sønner, Joseph, der vel gik i monarkiets tjeneste og endda blev præsident for Tyske Kancelli, men endte med fra altanen på rådhuset i Altona i april 1848 at byde de indrykkende prøjsiske tropper velkommen, og Heinrich, der altid forblev trofast mod sin konge og den danske helstat, en af „de loyale slesvigholstenere". De to sønner blev, da faderen var svagelig, optaget i huset hos deres barnløse grandtante, gift med grev Fritz

Reventlow på Emkendorf; her adopteredes de i 1815 og optoges samtidig i den danske adel som grever Reventlow-Criminil. Det skønne slot Emkendorf var både et åndeligt og politisk centrum i Holsten; her mødtes mange af Ridderskabets førende slægter med fremragende skribenter og med professorer fra universitetet i Kiel. I ungdommen var ved universitetet i Göttingen Fritz Reventlows tysknationale følelse vakt til live, og hjemme blev han sjælen i Ridderskabets kamp for dets privilegier; han ville en aristokratisk forfatning for både Slesvig og Holsten i nær tilslutning til et nationalt vågent Tyskland.

Efter at adoptivsønnen Heinrich Reventlow-Criminil, der gjorde sine studier i Göttingen og Kiel, havde virket dygtigt som amtmand i Flensborg, blev han i København knyttet til kancelliet for hertugdømmerne, og da det i 1842 fandtes hensigtsmæssigt at optage en repræsentant for disse rigsdele i statsrådet, udnævntes den kloge og fint dannede embedsmand til udenrigsminister, som sådan højt respekteret af A.S.Ørsted. Reventlow-Criminil billigede, trods sin respekt for standsprivilegier og fyrstelige arveadkomster, det åbne brev, der udstedtes fire år senere; han var ganske vist yderst betænkelig derved, indgav endog flere gange sin afskedsbegæring, men bøjede sig som sædvanlig for kongens vilje. I øvrigt var Reventlow-Criminils program som Carl Moltkes, den anden tyskdannede holstenske greves: Hertugdømmernes forening med Danmark, men samtidig med deres nøje forbindelse indbyrdes. Ligesom Moltke forudså han, at enevælden måtte ændres henimod en, dog stærkt konservativ, helstatsforfatning. I den nationalliberale presse skulle det blive en stående påstand, at Danmark blev regeret af to holstenske grever.

*

Skønt den sene enevældes kollegiestyre overvejende udøvedes ved borgerlige, i god overensstemmelse med den alliance i 1660 mellem kongemagt og borgerskab, hvoraf enevælden var opstået, beklædtes de allerøverste stillinger dog oftest af adelige. I de første måneder af 1848 sad der i selve statsrådet da også endnu en adelsmand, nemlig Adam Wilhelm Moltke, født 1785, den tredje lensgreve til Bregentved, gift med en datter af lensgreve Knuth-Knuthenborg. Egentlig skulle ikke han, men kollegaen og lættersønnen Carl Moltke have besiddet det rige sjællandske grevskab. Hermed forholder det sig således: Den første lensgreve, kongeyndlingen A.G.Moltke, var berettiget til blandt sine talrige mandlige efterkommere at udvælge sin successor, altså til at gøre brud på den naturlige arvefølge. Indtil 1790 var den 3. søn, general Chr. Magnus Frederik Moltke, arving til Bregentved (faderen døde 10 år efter). Men generalen selv havde en noget vidtløftig søn med digteriske anlæg, rejsekammerat i Europa med Jens Baggesen; denne søn, Adam Gottlob Detlef Moltke, sværmede for den franske revolutions ideer, og „hr. Adams", som han undertiden kaldte sig, lod sig en dag ved bordet på Bregentved forlyde med, at len og stamhuse burde afskaffes. Den firsårige lensgreve kaldte efter måltidet sønnesønnen ind i sit kabinet og spurgte ham kort, om han mente, hvad han havde sagt. Da Adam bekræftede dette, ændrede hans bedstefader arvefølgen, så at ikke generalen og hans søn, men grevens 5. søn, statsminister Joachim Godske Moltke, og hans mandlige efterkommere, blandt hvilke A.W. Moltke, blev successorer på Bregentved. Den gamle hofmands og lensgreves vragede sønnesøn blev dog ikke derved subsistensløs, eftersom han arvede sin fader generalens besiddelser i Holsten og erhvervede godset Nütschau, der siden kom i sønnen Carl

Moltkes eje. Alligevel har denne ved statsrådsbordet siddet over for slægtningen A. W. Moltke som en i forhold til ham ret beskeden privat godsejer, og det altså på grund af faderens idealistiske eksaltation i ungdommen.

A. W. Moltke var blevet student et halvt år efter slaget i Kongedybet, privat dimitteret til Universitetet af J. P. Mynster, Sjællands senere biskop, der i sin ungdom var huslærer på Bregentved; 1805 blev han jurist. Efter nogle unge års dommergerning i Højesteret under Chr. Colbiørnsen gik han over i administrationen og blev 1831 finansminister, d. v. s. formand for Finansdeputationen, og gehejmestatsminister, i 1845 tillige præsident i Rentekammeret. Under Moltkes finansstyrelse havde rigets kredit yderligere fæstnet sig efter statsbankerotten i 1813. Uden for statstjenesten var han landets største jorddrot eller ledede i hvert fald et større kompleks af hartkorn end nogen anden dansk godsejer, ikke blot grevskabet Bregentved, hvortil hørte bl. a. godserne Sofiendal, Juellinge, Thurebyholm og Tryggevælde, desuden det af ham selv erhvervede gods Jomfruens Egede; endelig var han kurator for både Vallø og Vemmetofte, og da hans nevø F. M. Knuth i 1818, kun fem år gammel, arvede Knuthenborg, overtog Moltke styrelsen også af dette store grevskab. Lensgreven rådede over henved 1/10 af alt fæstegods i Danmark. Som godsejer var han meget afholdt for sit humane sindelag, men dybtgående sociale reformer af bøndernes forhold ønskede han ikke; han var ikke ivrig for hoveriets afløsning og modstander af fæstevæsenets, også fordi han frygtede, at selvejendom ville medføre bondestandens udslettelse i løbet af få generationer, som følge af at gårdene kom på fremmede hænder.

Eftertiden har dømt, at A. W. Moltke egentlig ikke var nogen særlig fremragende mand, ikke en så markant karakter som hans slægtning Carl Moltke, men samvittighedsfuldhed, retsindighed og en mild og venlig personlighed har ingen villet frakende ham. Det sagdes i samtiden, at hans fader, J. G. Moltke, havde efterladt sig tre tønder af det røde guld, han havde i hvert fald i sit testamente oprettet store legater, og sønnen skaffede kongelig konfirmation for faderens vilje, skønt den vist nok ikke var juridisk bindende for ham. A. W. Moltke var populær, man så i ham en fædrelandsven, en god dansk mand skønt af indvandret, mecklenborgsk slægt. Finansministeren hyldede den faderlige enevælde, men han havde op mod 1848 sans for det nye liv, der gærede i folket, og han kunne ikke ønske absolutismen fastholdt, hvis man nu følte den som ufrihed; heller ikke var han sikker på, at Christian VIIIs vaklende statspolitik kunne videreføres. I den afdøde konges statsråd havde A. W. Moltke ikke hørt til de mest fremtrædende, men det skulle vise sig, at han var en af disse velsindede naturer, der kan formidle et systemskifte.

*

Den sjette statsminister i enevældens sidste gehejmestatsråd var Anders Sandøe Ørsted, den eneste borgerlige, men også den eneste, hvis ry skulle vokse uafbrudt gennem det følgende århundrede, så at han nu nævnes som dansk retsvidenskabs største navn, ja, som dens fader. Hans motto kan vel siges at have været: Retten for livets skyld! Også i Danmark tilhørte i det 17. og 18. århundrede de fleste jurister den såkaldte naturretskole, hvis synspunkter kan føres tilbage til oldtidens græske filosofi, og som tillige havde påvirket Cicero og dermed romerretten. Skolen lærte, at der foruden den positivt gældende ret fandtes en naturlig ret, hvis sætninger var givet ved selve den menneskelige natur og derfor var almengyldige og evige.

Ørsted troede ikke på en evig juridisk fornuft eller på retten som en konstant og almen størrelse, der uden videre kunne anvendes på livet; den bestandigt fornødne juridiske udvikling kunne ikke formes i studerekammeret ved afledning fra klassiske, forudfattede dogmer, den måtte have et erfaringsgrundlag. Ørsted var overhovedet mistroisk over for alle systemer og teorier. Hvis en teori ikke passede på de menneskelige forhold, var det tegn på, at den var urigtig, for det var jo netop disse forholds væsen, den skulle lære juristerne at kende; på den anden side måtte enhver god praksis til en vis grad lade sig lede af almene hensyn og hvilede for så vidt på en teori. A.S.Ørsted udmærkede sig ved en skarp iagttagelsesevne over for et foreliggende retstilfælde, som straks lod ham se det konkrete tilfældes individuelle ejendommelighed, men han besad tillige en overlegen abstraktionsevne, hvorved han samtidig kunne overskue og gennemtænke de almene hensyn og tillægge dem deres rette vægt i sagen. Da Ørsted altså nøgternt mente, at al juridisk teori blot var til for det praktiske livs skyld og derfor kun var berettiget, hvis den var i stand til at tjene livets reale formål, d.v.s. at retsvidenskaben var en praktisk videnskab, skabte han en national retsvidenskab, der byggede sine betragtninger på en granskning af dansk retslivs konkrete virkelighed, med åben sans for forretningslivets og menneskelivets foranderlige foreteelser. Han gjorde på vidtstrakte områder normerne tjenlige for livet gennem sin juridiske realisme. Den sene enevældes straffelove ligesom den berømte arveforordning af 1846 og megen anden lovgivning, således den juridiske side af den finansielle og økonomiske genrejsning efter statsbankerotten, var Ørsteds værk fremfor andres.

A.S.Ørsteds enestående litterære produktion, en hel litteratur inden for litteraturen, omfattede også nationaløkonomi og filosofi. Han er karakteriseret som et af de stærkeste filosofiske hoveder, Danmark har haft. Immanuel Kants moralprincip, at mennesket skulle handle således, at den grundsætning, den enkelte gik ud fra, kunne gælde som almindelig lov, fulgte denne spartaner og etiker ganske. I pligtfølelsen så han også en styrkelse af retsordenen; det tilkom borgerne, også ham selv (det lik han lejlighed til at vise), at indordne sig under helheden på den plads, hvor de var sat. En stærk statsmagt skulle være ophøjet over undersåtternes interessekampe og lidenskaber. Sammenlignes A.S.Ørsted med Chr. Colbiørnsen ses det, at han ganske manglede dennes hensynsløshed over for det bestående og vel tillige dybere social sans. Colbiørnsen var, inspireret også af sit had til „lensaristokratiet", ved de kraftige indgreb, der under de store landboreformer skete i godsejernes rettigheder, i virkeligheden en dansk-norsk revolutionsmand. Det turde være meget tvivlsomt, om Ørsted med sin noget statiske opfattelse af samfundet kunne og ville have fremmet så dybtgående reformer som dem i 1780'erne.

Anders Sandøe Ørsted, født 1778, var som bekendt apotekersøn fra Rudkøbing, tilhørende en gammel præsteslægt, der under sin vandring gennem landets sogne havde taget navn efter Ørsted ved Randers. 1799 tog den fattige provinsstudent sin juridiske eksamen med udmærkelse og konkurrerede allerede samme år om en stilling ved sit fakultet, men blev vraget for en langt ringere, en hændelse, der er kaldt „et af de sørgeligste blade i Københavns Universitets historie". Her har vi iøvrigt forklaringen på, at en betydelig del af hans geniale forfatterskab måtte tage form af „noter" til professorernes bøger. Trods alt bør det måske ikke beklages, at Ørsted aldrig blev universitetslærer, for just derved kom han ind på den dommerbane (1810-13 højesteretsdommer), som sammen med hans senere ad-

ministrative og juridiske virksomhed gav ham den alsidige praktiske erfaring, der, som han selv sagde – og så havde han ikke sagt for meget – „stedse befrugtede eftertænkningen". Han så jo ude i den virkelighed, hvormed han arbejdede, at der bestandig opstod nye retsforhold, og det blev da hans bestræbelse som lovskaber at formulere tendenserne i klare retsregler, der kunne bruges ved den praktiske retsudøvelse. 1813 blev Ørsted deputeret i Danske Kancelli, afdelingschef for rets- og politivæsenet, 1825 forfremmedes han til landets mest betydningsfulde juridiske stilling, nemlig til generalprokurør, d. v. s. at han blev regeringens juridiske konsulent og vigtigste lovforfatter.

Ørsted står for mange som en bundkonservativ mand. Man ved jo, at han ikke kunne stemme for grundloven af 5. juni 1849, og han var ganske rigtig tilhænger af en oplyst enevælde, men fra denne samme enevældes synspunkt var han rigtignok en i så høj grad frisindet og fremskridtsvenlig mand, at hans liberalitet grænsede til det betænkelige; navnlig søgte han at værne trykkefriheden. Det hændte mere end én gang, at Frederik VI, hvis intellektuelle udrustning var nok så beskeden, overfusede ham for hans standpunkter – dog, Ørsted var ikke let at undvære i Kancelliet. I 1826 gik det galt. Året forinden havde den teologiske professor og gode kristne H. N. Clausen, som vi siden gentagne gange skal møde, udsendt værket „Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus", hvori han med videnskabelige metoder kritisk behandlede Det nye Testamente og ønskede de gamle kirkelove ændret, så at præsterne fik en fastslået ret til fri fortolkning af de evangelisk-lutherske trossætninger. Netop på samme tid mente N. F. S. Grundtvig i den apostolske trosbekendelse at have fundet målestokken for den sande kristendom, og han rettede nu et voldsomt angreb på H. N. Clausens bog og udsendte fejdeskriftet „Kirkens Gjenmæle". Grundtvig og hans væbnere krævede, at forfatteren enten skulle gøre kirken afbigt eller nedlægge sit embede og aflægge sit navn som kristen; til støtte for kravet påberåbtes også kongeloven og Christian Vs Danske Lov; man ville ved lovens magt komme rationalismen til livs i den danske kirke.

Her kom Ørsted ind i billedet. Han var klar rationalist, vel at mærke således, at netop hans fornufttro gjorde det nødvendigt for ham, trods den frihed han forbeholdt sig over for kirkelæren, at anerkende en guddommelig verdensstyrelse; ellers ville menneskenes liv og moral miste en begrundelse; han havde et religiøst sind. I striden mellem Clausen og Grundtvig deltog han, generalprokurøren i Danske Kancelli, i 1826 med en afhandling, hvori han hævdede, at der bestod en faktisk trosfrihed for præsterne i statskirken; dogmerne kunne opfattes som symboler, og det var ikke nødvendigt bogstaveligt at tro på f. eks. treenigheden og helvedeslæren – hvad mange af tidens rationalistiske præster vitterligt heller ikke gjorde. Også i denne sag havde hans mistro til „systemer" altså vist sig. Imidlertid, tilskyndet af ikke alt for fromme mænd blandt sine rådgivere, fandt Frederik VI Ørsteds afhandling „mishagelig", og han fik valget mellem at standse sin forfattervirksomhed eller overgå til anden embedsstilling. Han måtte ikke mere som skribent „bringe fordærvelige grundsætninger i omløb". Ørsted søgte siden at få skriveforbudet hævet, bl. a. fordi han havde ønsket at give en systematisk fremstilling af den danske ret, men forgæves. Alligevel forblev han i Kancelliet, idet han altså, i overensstemmelse med sit sociale grundsyn, indordnede sig under helheden på den plads, hvor han var sat. En af Ørsteds biografer vender sig næsten hadefuldt mod Frederik VI i anledning af forbudet, en anden

mener, at det trods alt var vigtigere, at han kom til at skrive flere love end flere nye afhandlinger. Endelig kan det vel siges, at det i hvert fald var upraktisk, at selve generalprokurøren privatiserede som forfatter og derved kunne komme i modsætning til regeringen.

*

Fra 1826 virkede A.S.Ørsted altså ikke som skribent, kun i Danske Kancelli, fra 1842 også som medlem af gehejmestatsrådet. Der var nogenlunde til stadighed to fløje i Kancelliet, en højre repræsenteret ved Stemann, en venstre repræsenteret ved Ørsted. Medens den første i reglen mødte tidens krav med et ubetinget nej, var den sidste ofte indstillet på et betinget ja. Når en afgørelse skulle træffes, spurgte Stemann om lovens ord, medens Ørsted spurgte, hvorledes paragrafferne ville virke under de forhold, hvorunder de skulle anvendes. Kancellipræsidenten var kraftig ensidig, generalprokurøren flersidig i sine overvejelser. Deres forskellige holdning kom klart frem, da efter 1830 stænderinstitutionen skulle indføres. Ørsted var jo inden for den bestående enevældes rammer liberalt sindet, han anså reformer for meget ønskelige, dog uden stærke sociale lagforskydninger. Han forholdt sig derfor også sympatisk til stænderplanen; disse forsamlinger kunne blive et forum for en drøftelse af statens anliggender med forstandige mænd; kongen måtte ikke give sin magt fra sig til sine undersätter, men han burde høre dem. En ny lovgivning, tildels under Stændernes medvirken, gennem det enevældige organ, hvori han selv var så centralt anbragt, kunne blive nyttig. Demokratiske omvæltninger skulle naturligvis undgås, der måtte skabes garantier for intelligens og sagkundskab, men han fandt i så henseende grundbesiddelse et altfor snævert kriterium; han ønskede derfor, at også kapitalejere og „beneficiarer" skulle have valgret til Stænderne, d.v.s. præster og andre folk med en akademisk uddannelse; endvidere ønskede han kun én forsamling for kongeriget.

I begge henseender satte Stemann, der gerne havde undværet hele stændervæsenet, sin modsat rettede vilje igennem. Men A.S. Ørsted fik sin oprejsning, da han udnævntes til kgl.kommissarius ved forsamlingerne både i Roskilde og Viborg; alle vidste, at han var det liberale element i Kancelliet, og København illuminerede ved budskabet om hans udnævnelse. Som kommissarius var det hans opgave at overvåge, at de stænderdeputerede holdt sig inden for deres beføjelse og ikke gik kongeloven for nær, men Ørsted stillede tillige som regeringens talerør over for Stænderne hele sin sjældne lovkyndighed og indsigt i deres tjeneste og hyldedes ved afslutningen af den første forsamling i Roskilde af præsidenten, professor J.F.Schouw, som „både kongens og folkets mand". Hans popularitet var overmåde stor. Med glans løste han den opgave, han havde stillet sig selv: at styrke tilliden mellem kongen og Stænderne og at betone statshensynet over for særinteresserne. I tiden indtil 1846, da han på grund af sygdom trådte tilbage som kommissarius, nåede han til den „private" erkendelse, at det ville blive nødvendigt, dog uden yderliggående eftergivenhed, at udvikle stænderinstitutionen henimod en friere forfatningsform, hvad jo også Christian VIII efterhånden mente. Ørsted havde overhovedet denne konges øre mere end forgængerens, og hans indflydelse var derfor stigende over for Stemanns.

*

I Christian VIIIs sidste og Frederik VIIs første statsråd, hvis medlemmer vi her beskriver, sad den nu 70-årige Anders Sandøe Ørsted som en „kolos af statskundskab", men alligevel, trods hans tilbøjelighed for en friere forfatning, som en fra tidens bane afsporet

mand. I 35 år havde han været deputeret i Danske Kancelli, deraf 23 år generalprokurør, han havde gennem en menneskealder præget lovgivningen stærkere end nogen anden, hans gerning var historisk, men nu syntes han også selv at være det, uhjælpeligt tilhørende den gamle tid og det gamle system, han, der i sin manddom havde været trykkefrihedens og det forstandige fremskridts forstående ven. I stænderforsamlingerne, hvor hans livsvirksomhed nåede sit højdepunkt, havde han nemlig også lidt sit nederlag. Han var statsmand, ja, men overvejende en juridisk statsmand, og det strakte ikke til i den bevægede tid op mod 1848. Ørsted troede, at fornuft og pligtfølelse var magter, der kunne beherske hele menneskelivet, han havde tillid til argumenters overbevisende og afgørende kraft, men i fyrrerne, da han i stænderforsamlingerne mødte lidenskaberne i form af skarpe klassemodsætninger, navnlig i fæstespørgsmålet, og som national kampånd, da måtte han gøre den erfaring, at følelserne dog var de stærkeste. Han anså spændingen mellem kongens danske og tyske undersåtter for en ulykke, der truede den gamle statsbygning; som rodfæstet helstatsmand stillede han sig mod nationalfølelsens opbrusen; Hiort-Lorenzen estimerede han ikke, hverken hans person eller hans politik. Ørsted tabte allerede sympati, da han i 1838 på embeds vegne, imod sit eget oprindelige standpunkt, optrådte mod de kongerigske stænderforsamlingers forening, og endnu meget mere i 1842, da han som kgl. kommissarius skarpt i Viborg Stænder protesterede mod et med stort flertal vedtaget andragende til Christian VIII, hvori kongen opfordredes til at beskytte den danske nationalitet i Slesvig. Ørsteds holdning var dels bestemt af, at han anså sagen for de nørrejyske Stænder uvedkommende, dels af, at sprogsagen for ham overvejende var en juridisk eller praktisk sag, en administrativ, ikke en politisk. Da han altså manglede historisk sans og det primitive nationale instinkt, som Stemann ejede, og derfor miskendte den nationale følelses magt og ret, afløstes hos de liberale den jubel, hvormed han tidligere var mødt, af dyb mistillid til hans fædrelandssind og danskhed, hvad naturligvis i og for sig var ganske uberettiget. Men fremmed over for tiden, det var han blevet.

A. S. Ørsted var 1802-18 gift med Adam Oehlenschlägers smukke og åndfulde søster Sophie; han havde manuduceret hendes broder i jura, dog uden større resultat. I 1824 blev Ørsted for anden gang enkemand, nu efter en lægedatter. Skønt altid grundig og utrættelig, fast og målbevidst, var han tillige hjertelig og vennesæl. Med tiden blev han for slægten en onkel Anders, der i sit hjem på Gammel Torv, senere i Kronprinsessegade, hvor han var lejer hos L. N. Hvidt, optog navnlig unge studerende familiemedlemmer, blandt disse botanikeren af samme navn, en brodersøn.

*

Medens C. E. Bardenfleth ved sin ankomst til København mere eller mindre har kendt medlemmerne af det gehejmestatsråd, hvori han nu uden større erfaring og autoritet, tilmed svagelig, indtrådte, kendte han personligt ikke et eneste medlem af „skyggekabinettet", altså den kreds af nationalliberale ledere, blandt hvilke kongen måtte tage i hvert fald nogle af sine ministre, hvis det kom til et radikalt systemskifte. Hvem og hvorledes var disse mænd? Om dem alle kan det siges, at de ikke var taburet-jægere; også under en fortsat enevælde ville de fleste af dem kunne have opnået høje embeder og have vundet ære og magt; de var oppositionsmænd af idépolitiske grunde.

Ældst blandt dem var Lauritz Nicolai Hvidt, grosserer og finansmand, født 1777, altså få år efter Struensee-katastrofen, opvok-

set i handelens florissante periode. Hvidt var en lille, firskåren mand med skarpe ansigtstræk, kraftigt underbid og buskede bryn under det nu hvide hår. Monumentet i Ørstedsparken i København med kolossalbusten, gjort af V. Bissen (efter faderen H. V. Bissens marmorbuste fra 1857), er efter samtidiges udsagn et fortrinligt portræt. Den kraftige skikkelse meddelte et indtryk af viljestyrke og arbejdsomhed; han sad helst ved sit skrivebord kl. 4 morgen. Måske havde de kriser, som han i sit liv måtte overvinde, skærpet hans energi. Han var udgået af det velhavende borgerskab, faderen var hørkræmmer og hofagent, men selv blev han inden sit 18. år cand. theol., og han havde en enkelt gang prædiket i Holmens Kirke; i øvrigt stod også A. S. Ørsted i sin meget tidlige ungdom, da det var hans hensigt at studere teologi, på en prædikestol på Langeland. 1798 måtte L. N. Hvidt afbryde sin teologiske bane for ved faderens død at videreføre hans forretning. Han blev snart en anset storkøbmand, men under krigen med England i 1807 opbragtes hans skibe af fjenden, ladningerne konfiskeredes, og han led et formuetab, der er anslået til næsten en tønde guld. Det var nu Hvidts hensigt at studere jura, men efter at han havde ordnet sit bo, blev han 1809 ansat i den ansvarsfulde stilling som børskommissær, oprettet ved børsordinansen året forinden. Efter krigens afslutning genoptog L. N. Hvidt i 1816 sin private virksomhed og drev især handel på St. Croix. I løbet af få år taltes han blandt Danmarks store skibsredere; han var foregangsmand med hensyn til anvendelsen af dampskibe; han overtog 1821 rederiet for det første dampskib, der sejlede i danske farvande, „Caledonia", og senere bestilte han hos Jacob Holm og Sønner den første danskbyggede damper, „Frederik VI". Han havde nær tilknytning til søforsikringsselskabet De private Assurandører, hvormed navnet Hvidt siden har været forbundet. Nogen Tietgen var L. N. Hvidt vel ikke, men hans personlige anseelse og tiltroen til hans finansielle og kommercielle indsigt var så stor, at der på hans hånd skete en helt ualmindelig forening af stillinger og tillidshverv. Fra 1835 var han en af Nationalbankens to kommercielle direktører og gjorde i denne egenskab en vurderet indsats, da banken gik over til at indløse sine sedler med sølv. Fra 1836 var Hvidt endvidere medlem af direktionen for Kjøbenhavns Sparekasse, og da Grosserer-Societetet i 1842 kunne foretage det første frie valg af formand, valgtes naturligvis L. N. Hvidt.

Hvidt var dog ikke blot storhandelens førende skikkelse, han var et samlingsmærke for hele det liberale København. Han blev med sin levende almenfølelse den første erhvervsmand i vor politiske historie. Slutningen af det 18. århundrede stod for ham som borgerfrihedens og oplysningens tid, den efterfølgende europæiske reaktionsperiode som et mørke, julirevolutionen i 1830 derfor som en dagning for liberalismen. Enevælden var i hans øjne en statsform, der havde overlevet sig selv, han omtalte Stænderne som „denne herlige institution", og han bekendte sig uden forbehold til nationalitetstanken, der krævede Slesvigs faste tilknytning til Danmark. L. N. Hvidt svor overhovedet til liberalismens teori, der på de fleste livsområder ville en vidtgående frihed, for at tilværelsen for hvert enkelt menneske kunne forme sig så rig og lykkelig som muligt, som krævede ret til i pressen åbent at drøfte de politiske ideer og de offentlige forhold, endvidere frihandel udadtil og fri konkurrence i det hjemlige næringsliv, folkenes frihed og enhed og endelig en fri forfatning båret af befolkningens oplyste og økonomisk selvstændige middelstand efter det franske mønster fra 1830 og med den engelske valgreform i 1832 som et andet forbillede. I

1835 var Hvidt sammen med J.F.Schouw hovedmanden ved stiftelsen af Trykkefrihedsselskabet. 1841 blev han formand for Københavns Borgerrepræsentation, og hans by sendte ham med mange stemmer som stænderdeputeret til Roskilde, hvor han altid valgtes til forsamlingens næstformand. Ofte tog han her til orde for, at institutionen fik besluttende myndighed og skattebevillingsret. Som storhandelens mand fremholdt han under forhandlingerne de liberalistiske hovedsynspunkter, men da der blev spørgsmål om væsentligt at svække toldgrænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne - som omtalt skete dette i 1838 - frygtede han, at det ville føre til en forøgelse af Hamborgs i forvejen store overmagt i den danske handel, og søgte at værne Københavns interesser.

L.N.Hvidt blev manges tolk og fører, en mand i hvem, men også over for hvem, folkestemningen fandt sit udtryk. Han kunne derved komme i særdeles ejendommelige situationer. I 1845 vedtog Borgerrepræsentationen et andragende til Christian VIII om, at der måtte blive ydet danskheden i Slesvig fornøden støtte i kampen mod slesvigholstenerne. Da det blev forhindret, at den samlede borgerrepræsentation gik i procession til kongen, besluttedes det, at formanden, Hvidt, alene skulle aflevere resolutionen i forgemakket på Amalienborg. Da enemarchen mod det af militær og politi bevogtede palæ var offentlig bekendt, havde tusinder af borgere taget opstilling langs Hvidts rute, og de hilste ham med hyldestråb og blottede hoveder, hvor han skred frem. I dagene lige efter Christian VIIIs død gav L.N.Hvidts popularitet sig næsten forulempende udslag. Offentligheden var skuffet over de svævende udtryk i det åbne brev ved tronskiftet og forbitret over „tyskeren" Carl Moltkes optagelse i gehejmestatsrådet. Borgerrepræsentationen havde vedtaget en adresse til den nye konge, hvori man opfordrede ham til at lade udarbejde et udkast til en fri, konstitutionel forfatning, men Frederik VII lod svare, at han var optaget af så mange vigtige statsanliggender, at han ikke modtog nogen adresse i anledning af tronskiftet. Han havde dog tilstået audiens for magistrat og borgerrepræsentation den 24. januar kl. 10 - men altså uden nogen adresse. Samme dag kl. 9 vedtog borgerrepræsentanterne enstemmigt, at de under de foreliggende omstændigheder ikke ønskede at benytte tilladelsen til at fremstille sig for Hans Majestæt. Borgerrepræsentationens holdning vandt almindeligt bifald i byen, og efter børstid fulgte flere tusinde mennesker af alle samfundslag formanden, L.N.Hvidt, under hyldest hjem fra Børsen til hans ejendom i Kronprinsessegade, hvor han fra stueetagen måtte tale til mængden. For at undgå en gentagelse af den noget besværlige demonstration forlod Hvidt næste dag Børsen ad udgangen mod Christianshavn og lod sig færge til Nyhavn, hvorfra han skyndte sig hjem. - Det er begribeligt, at L.N.Hvidts navn ansås som en absolut uundværlig garanti for en demokratisk og national kurs, hvis det kom til et regeringsskifte.

*

„Skyggekabinettet"s midtpunkt og værtvar Joachim Frederik Schouw, født 1789, altså i året for den store franske revolution, som søn af en tidlig afdød københavnsk vinhandler. Han måtte hjælpe sin moder i den usunde vinkælder, hvorved hans helbred vist nok tog varig skade; i hvert fald var han altid en sygelig mand. Ved stor flid lykkedes det ham at blive student; han valgte jura som brødstudium og fik efter eksamen ansættelse i Kancelliet. Naturstudiet var dog Schouws egentlige interesse, særlig plantegeografien, hvis betydning navnlig Humboldt netop da havde påvist. Efter at være blevet doktor på en afhandling om planternes udvikling, der

havde vist ham som en selvstændig forsker, blev det muligt for ham at undersøge Italiens, d.v.s. et varmt tempereret lands, plantevækst. 1817-20 foretog Schouw sin første rejse. Under et ophold i Rom sluttede han venskab med Thorvaldsen, til hvis hjemkomst i 1838 han var stærkt medvirkende, og man ser ham da også som en af hovedfigurerne på Sonnes freskomaleri på Thorvaldsens Museum. J.F.Schouw vendte tilbage med store samlinger og mange optegnelser, og i 1823 udkom hans hovedværk „Grundtræk af en almindelig Plantegeographie", hvori han inddelte jorden i 22 „planteriger". Et par år forinden var han blevet professor i botanik, i 1827 indgiftet i slægten Dalgas. 1841 udnævntes Schouw til direktør for Botanisk Have, der dengang lå ved Nyhavn bag Charlottenborg. Hans embedsbolig her blev samlingssted for de nationalliberale førere og var i tiden omkring Christian VIIIs død nærmest et hovedkvarter.

J.F.Schouw havde interesseret sig meget for naturvidenskabens popularisering, men var efterhånden blevet optaget også af politiske spørgsmål som trykkefriheden, den slesvigske sprogsag, forfatningssagen og skandinavismen. Stænderforordningerne havde han hilst med glæde, dog tillige med frygt for, at grundejendom som eneste betingelse både for valgret og valgbarhed skulle udelukke adskillige kundskabsrige mænd; hans håb stod da til, at bønderne foreløbig ville vælge repræsentanter uden for dem selv. Han var også hovedmanden for den store, unådigt optagne adresse (besvaret med: „Vi alene vide"), der 1835 på given og truende foranledning blev overleveret Frederik VI med anmodning om, at regeringen undlod yderligere at begrænse trykkefriheden. Denne havde ikke nogen ven i kongen. Journalister, der var dømt for presseforseelser, kunne undergives censur, ligesom aviser og skrifter under 24 ark skulle indleveres til politiets gennemsyn, dog at der var adgang til at appellere en beslaglæggelse til domstolene; det var denne beskyttelse, Frederik VI i 1835 ville have fjernet, men Kancelliet holdt sin hånd over den. Da de liberale hævdede, at statsborgernes ret til uhindret af nogen myndigheds forebyggende indgriben at offentliggøre deres tanker på tryk var en forudsætning for den almindelige borgerlige og politiske frihed, som man tilstræbte, nyttede de øjeblikket til at stifte Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, der virkede bl.a. gennem „Dansk Folkeblad" og hurtigt blev den egentlige liberale organisation. Schouws oppositionelle holdning uanset blev han gjort til kongevalgt medlem af ständerforsamlingerne både i Roskilde og Viborg som repræsentant for Universitetet, og begge steder valgtes den sindige, men fremskridtsvenlige professor til præsident, hvorved han fik megen indflydelse på tilrettelægningen af de hidtil helt ukendte parlamentariske former, en virksomhed han siden fortsatte som præsident for Den grundlovgivende Rigsforsamling.

I løbet af de første stændersessioner blev J.F.Schouw ved sin dygtighed og sit retsind en af landets mest ansete personligheder. Men da han som en fast, omend mådeholden talsmand for en konstitution i 1840 fra præsidentpladsen udtalte ønskeligheden af, at kongen ville forberede en sådan endnu i „de rolige dage", vakte det hos Christian VIII og hans regering et så stort mishag, at han ikke mere blev kongevalgt repræsentant. Gennem „Dansk Ugeskrift", som han selv udgav, hævdede han dog stadig sine nationalliberale meninger, også i forfatningsspørgsmålet; men yderst ømtålig som han var over for trykkefriheden, standsede han i 1846 tidsskriftet, fordi et manuskript var blevet „beslaglagt". I 1844 var han ordfører for en deputation, der overbragte kongen en sprogpetition med

2100 underskrifter om hævdelse af det danske sprogs naturlige ret i den slesvigske ständerforsamling. Han viste en lignende iver for den nordiske enhedstanke, thi når sprog og nation blev truet, måtte man knytte sig nærmere til sine sprog- og stammebeslægtede. Ved ständervalgene 1847 var Schouw, dels ved at nogle jyske ständerdeputerede havde skænket ham en ejendom ved Viborg, dels ved at han selv havde erhvervet grundejendom i østifterne, blevet valgbar til ständerforsamlingerne, og han folkevalgtes til dem begge. Som J.F.Schouw havde været Ständernes første præsident, blev han også deres sidste. Ved Christian VIIIs død stod denne bestandige talsmand for frihed og fremskridt med en meget betydelig autoritet; det blev sagt, at hans ord vejede mere end titusinders.

*

J.F.Schouws kollega og nære ven, professor i teologi, dr. theol. et phil. Henrik Nicolai Clausen var født 1793 som søn af den senere sognepræst og stiftsprovst ved Frue Kirke i København H.G.Clausen, dengang meget kendt som tilhænger af „en fornuftig kristendom", der navnlig fremholdt den kristne moral; det måtte være enhver protestantisk kristens ret blot at bøje sig for, hvad fornuften kunne antage som evig, guddommelig sandhed. N.F.S.Grundtvigs venner førte i trediverne en meget hård polemik mod stiftsprovsten, ja, J.C.Lindberg drev det til at beskylde ham for at udgive „hovedindholdet af hedenskabet for at være hovedindholdet af kristendommen". Da stiftsprovsten havde tilladt sig forskellige ændringer i dåbsformularen, kom det i Frue Kirke til forargelige optrin, når en fader eller en fadder protesterede ved døbefonten. Sønnen H. N. Clausen frasagde sig at være rationalist, han ville styre midtstrøms mellem en frygtløs kritik og en inderlig kristentro, han hævdede på én gang den videnskabelige forsknings ret og den bibelske åbenbarings højhed, som han altså mente at kunne forene. Sine første 25 år levede han stille i sin faders hjem i kvarteret omkring Frue Kirke, Metropolitanskolen, Universitetet og Bispegården, og han var livet lang kuldskær uden for denne latinske bydel; sit eget hjem indrettede han i Nørregade.

1818-20 foretog Clausen en europæisk studierejse og fik i Berlin blik for værdien af det nationale røre og den begejstring for friheden, som Tysklands frihedskrig havde vakt. Allerede i sit rationalistiske hjem havde den unge lærde dog modt interesse for åndelig og borgerlig frihed, og da ständerinstitutionen indførtes i Danmark, hilste han den velkommen; dog var han næsten 40 år, inden han blev politisk aktiv, han var en indadvendt karakter med anlæg for det abstrakte. Denne ideale akademiske borger ville som sin nære ven Schouw: danskhed, skandinavisme, trykkefrihed, forfatningsfrihed. Det politiskgrundlæggende hos H.N.Clausen, der fremtrådte med selvbeherskelse som tilhænger af en lovbunden frihed, var hans varme kærlighed til danskheden i hertugdømmet Slesvig. Det var hans overbevisning, at den danske nationalitet kunne befæstes med friere statsformer, Folkeånden udvikles ved at hævde Slesvigs danskhed og frigøre hertugdømmet fra de farlige tilknytninger til Holsten, hvilketskulle ske ved dets konstitutionelle sammenslutning med kongeriget; i dette sidste stykke var han blandt de ivrigste. Her havde også hans skandinavisme sin grund, da han anså et nordisk rygstød nødvendigt for gennem tiden at hævde et danskstyret Slesvig over for trykket fra syd. Clausen blev i 1843 medstifter af en halvt hemmelig forening til danskhedens bevarelse i Slesvig, „Syvstjernen" kaldet, den, hvorfra Rødding Højskoles grundlæggelse udgik. Han var i det hele virk-

som for at råde bod på den vanrøgt, dansk sprog og nationalitet havde været genstand for syd for Kongeåen.

H.N.Clausen havde 1840-46 sæde i de Roskilde Stænder. I 1842 valgtes han endog til præsident, men mod en betydelig konservativ opposition. Denne „tankens højbårne høvding" med det værdigt akademiske, noget åndsaristokratiske væsen, der syntes at bekræfte, at den sande adel ingen ahner har, ansås nemlig af regeringen og af kammerherrerne på „den røde bænk" som en ganske farlig mand, hvad den efter forholdene dristige udtalelse, han i 1846 fremsatte fra præsidentpladsen, også syntes at bekræfte: „Dersom der ingen udvikling af stænderinstitutionen finder sted, da mener jeg, at der kan forudses, ikke blot en hensygnen af institutionen, men at der vil forestå en mere afgørende katastrofe, der turde være endnu mindre i regeringens end i folkets interesse". Det var dog efter en senere tids mål temmelig moderat, hvad H.N.Clausen lagde i ordet „udvikling". Allerede før Christian VIII lå på sit dødsleje, havde Clausen og vennen Schouw forberedt et skrift, der med titlen „Ved Tronskiftet 1848" blev sendt på trykkeriet den dags aften, da kongen døde, altså den 20. januar, og udkom næste eftermiddag. Skriftet fløj i tusinder af eksemplarer hele riget over, og en stor folkeskare hyldede to dage efter forfatterne i universitetsgården. I dette skrift krævedes ganske vist bl.a. skattebevillingsret, deling af den lovgivende magt mellem kongen og en rigsdag og ministeransvarlighed; men hvad valgordningen angår, var de to udgivere konservative, idet de i det væsentligste erklærede sig tilfredse med stændervalgloven, dog skulle der tages hensyn til embedsmandsklasserne som bærere af en højere dannelse. Med hensyn til monarkiets organisation krævedes i skriftet en egen lovgivende forsamling for Holsten og – helt i Clausens ånd – en fælles forfatning for kongeriget og Slesvig, der desuden skulle have hver sin repræsentation for de særlige anliggender. „Ved Tronskiftet" gav sammen med begivenhederne i Holsten aktuelt stødet til hele den påfølgende bevægelse og nationalliberalismens program i marts; men medens den nationale bevægelse holdt sig i sporet, antog forfatningssagen hurtigt en demokratisk form, der gik langt ud over, hvad Schouw og Clausen havde forestillet sig.

I det tidlige forår 1848 var H.N.Clausen en af oppositionens hovedledere, skønt han, som C.St.A.Bille har skrevet, nok havde marmorets renhed, men tillige noget af dets kulde og mere holdt klassisk skønne og klare katederforedrag end egentlige politiske taler; han tilstræbte et næsten matematisk klart udtryk for tanken. Han var akademikeren fremfor nogen blandt de nationalliberale, forgudet af studenterne. Endnu op mod århundredskiftet sås i danske hjem et litografisk brystbillede af L.N.Hvidt, J.E.Schouw og H.N.Clausen, udtrykkende viljestyrken, humaniteten og klarheden.

*

Kaptajn Anton Frederik Tscherning, født 1795, har næppe været nogen hyppig gæst i professorboligen ved Botanisk Have, skønt han afgjort tilhørte det „skyggekabinet", hvorom der her tales. Han var på flere måder forskellig fra de nationalliberale højakademikere, ved oprindelse, ved uddannelse, ved livserfaring, ved vurderingen af det menige folk, ja, forskellig fra dem endog på et så væsentligt punkt som synet på hertugdømmernes rette stilling over for kongeriget, bortset fra nogle måneder i 1848. Tscherning tilhørte en militær- og apotekerslægt af slavisk oprindelse; hans ældste søster blev gift med den senere så bekendte general Chr.de Meza. A.F.Tschernings begavede fader var bestyrer

på Frederiksværk, d.v.s. af kanonstøberiet, krudtværket og de andre statsforetagender, som dengang samledes under det senere bynavn; det lille nordsjællandske samfund talte kun 500 mennesker, men i en årrække var Frederiksværk med tilhørende betydeligt jordegods landets største industrielle etablissement. Faderen kom under krigen med England i og efter 1807 til at stå højt i Frederik VIs gunst, bl.a. fordi han dygtigt organiserede et spionsystem; han synes overhovedet at have haft nogle af Tordenskjolds egenskaber og forlod i 1816 hæren med obersts rang. På Frederiksværk fik sønnen sit første kendskab til landbrug, fabriksvæsen og krigsvæsen. Han sad på skolebænk med arbejdernes og funktionærernes børn, ligesom han lærte at kende og følte sig tiltalt af bøndernes jævne arbejdsliv og sindige færd. Han fik en varm samfølelse med almuen, de helt besiddelsesløse ikke undtaget, og respekterede den på en ganske anden måde end de nationalliberale førere gjorde eller havde mulighed for at gøre. I disse tidlige år tilegnede knøsen, der siden skulle blive kaldt „det danske demokratis fader", sig menneskekundskab og en praktisk-realistisk indstilling over for livet. Det blev som mand hans opfattelse, at staten savnede en middelklasse, og at en sådan kun kunne findes i bondestanden, men til gengæld med sikkerhed dèr, hvis den bondefrigørelse, der var indledt i slutningen af det 18. århundrede, blev ført til bunds. Ikke de liberales julirevolution i 1830, men netop den store oplysnings- og reformtid var hans inspiration, og han havde intet imod en stærk, regulerende statsmagt. Stænderinstitutionen var for ham kun et tysk plagiat, der delte folket i grundejere og ikke-grundejere; han søgte ikke valg til disse forsamlinger, hans ideal var Norges forfatning af 1814.

Blandt oppositionens mange jurister og teologer var A.F. Tscherning artilleristen og ingeniøren. Hans vej havde ikke gået gennem latinskolen og Universitetet, han havde under indtryk af 1807 valgt den militære. Der har været en større spænding i hans sind end almindeligt er: 1813 blev han sekondløjtnant i artilleriet, men året efter, da Napoleon vendte tilbage fra Elba, søgte han om tilladelse til at gå i fransk krigstjeneste, dog forgæves, og siden ville han til Sydamerika for at deltage i frihedskrigen under Simon Bolivar. 1815-18 var han med det danske besættelseskorps i Frankrig („De danske i Paris"), hvor han studerede naturlære og artilleri og gjorde bekendtskab med den landsforviste P.A. Heiberg, med hvem han kunne mødes i kritik af hjemlige forhold. Som premierløjtnant blev han i otte år assistent hos faderen på Frederiksværk og indtrådte derefter som tjenstgørende officer i artilleriet, hvor han avancerede til kaptajn. Efter rejser, delvis på embeds vegne, til Grækenland og Frankrig blev han 1830 1. skoleofficer og lærer ved den nyoprettede militære højskole, meget agtet af sine elever. I nogle småskrifter brød han imidlertid staven over de stående hære, som burde afløses af et forsvarssystem grundet på almindelig folkevæbning. Han ønskede skellet mellem officerer og underofficerer slettet, paradevæsenet afskaffet, og i aviser søgte han at skaffe sine oppositionelle meninger udbredelse i befolkningen.

En sådan virksomhed, tilmed udfoldet af en officer, var ikke efter Frederik VIs hoved. Da Tscherning sad et par „erindringer" fra kongen overhørig, blev han fjernet fra sin lærerstilling i Gjethuset og idømt „mild landsforvisning", for så vidt som han i fem år sendtes ud i Europa for at studere nye skytssystemer. Naturligvis vidste han, hvad meningen var, men han gik alligevel op til kongen og takkede ham for dette „glimrende bevis på, at Deres Majestæt billiger hele min fremfærd"; i skyndingen fandt kong Frederik

ikke andet at svare end et forbavset: „Ah, ah, lykkelig rejse"! Ved afrejsen skænkede eleverne ham en æressabel med inskriptionen „Klar erkendelse, ædel vilje, kraftig hånd". På forvisningsrejsen blev Tscherning som formelt udsendt officer modtaget også ved de europæiske hoffer, han mødte både danske gesandter og prinser, blot blev han samtidig opmærksomt fulgt af den hellige alliances spioner, der mistænkte ham for at deltage i revolutionære sammensværgelser. Tscherning var i øvrigt en charmør og deltog med iver i selskabslivet; han erhvervede sig mange værdifulde forbindelser blandt betydende mænd. Hans demokratiske indstilling befæstedes i disse år og gav sig udslag i artikler i danske aviser, hvor han tog til orde ikke blot for almindelig værnepligt, hvad Frederik VI selv ønskede, men tillige for en fri forfatning efter norsk forbillede, for ophævelse af de bestående uligheder mellem samfundsklasserne og for løsning af de bånd, der hæmmede den enkeltes frihed og hindrede den frie og lige adgang til erhverv. Denne journalistik indbragte ham på ny alvorlige „erindringer". Den langvarige rejse dirigeredes af artillerikorpset i København, men dens største udbytte var nok den ikke tilsigtede kundskab om politiske og økonomiske forhold.

Ved sin „benådning" i 1838 trådte Tscherning uden for nummer og virkede i et par år i Frankrig, først som leder af et kulværk i Auvergne, siden af en jernbane. Da han nytår 1841 atter var i Danmark, blev han straks batterichef, anerkendt som en dygtighed, men uroen om ham fortsatte; han nægtede ikke at være medansvalig for en artikel i „Fædrelandet", hvori det blev foreslået, at et par af de dygtigste underofficerer årlig skulle forfremmes til officerer, hvilket følte som et alvorligt brud på korpsånden, og han fik dikteret otte dages arrest. Han havde allerede forinden søgt sin afsked på de særlig gunstige betingelser, der var stillet i udsigt for dem, som ikke ønskede at tjene under den nye hærordning, og ved juletid 1841 blev han pensioneret, kun 46 år gammel.

Da A. F. Tscherning nu var blevet personlig friere stillet, fremtrådte han i fyrrerne som en af hovedmændene for den oppositionelle bevægelse, idet han samtidig privat var beskæftiget med kommercielle og industrielle foretagender. Hans liv havde jo formet sig sådan, at han besad en mængde kundskaber og tekniske erfaringer, erhvervet i mange lande, hvoraf de nationalliberale hjemmefødninge kunne drage nytte, men det måtte forarge dem, at han mente, eksamensvæsenet for en stor del var til støtte for middelmådigheden, og at han ikke havde megen respekt for den „stemplede intelligens", ja, at han anså „det latinske lav" for lavenes lav. Ikke bøger, men ploven var for ham den bedste politiske forskole. Sandheden var nok den, at kosmopolitten Tschernings dannelse var usædvanlig mangesidig og selvstændig, dog samtidig noget tilfældig og ujævn. Han vidste meget, men troede at vide alt. Selv ville han hævde, at medens han, den ældre, var realpolitiker, var de andre, de yngre af dem, mere eller mindre præget af romantikken.

A. F. Tscherning indså meget vel, at bønderne endnu stod meget tilbage, just derfor ville han „landalmuens emancipation" gennem et fortsat reformværk. Over for den almindeligt krævede fæsteafløsning forholdt han sig dog skeptisk, fordi han frygtede, at et helt frit ejendomsforhold blot ville gøre bønderne til prioritetsbestyrere eller deres efterkommere til en „flydende befolkning". Men fæsteforholdet måtte indrettes tidssvarende, og han foretrak arvefæste. Det var Tschernings politiske kongstanke, at gennem demokrati skulle folket udvikles til et aristokrati. Når kløften mellem bondestanden og det øvrige samfund først blev udfyldt, kunne folket modnes og myndig-

gøres til virkelig selvstændighed, og staten ville blive styrket ved klassedelingens ophævelse.

Tscherning adskilte sig også fra de nationalliberale derved, at for ham stod det nationale spørgsmål tilbage for det demokratiske. Han var principielt tilhænger af helstaten eller, som han hellere sagde, en samstat, d.v.s. at monarkiets landsdele skulle have den størst mulige selvstændighed, men tilsammen udgøre et nordisk Schweiz, hvor begge nationaliteters ret blev respekteret. Under et ophold i Schweiz 1834 havde han set, at folk af forskelligt sprog udmærket kunne leve sammen i en føderalistisk stat. Han ønskede endda monarkiet delt i fem kantoner: Sjælland, Fyn, Jylland, Slesvig og Holsten, med Fyn som hovedstadskantonen. Kongeriget alene var for ham kun „det provinsielle Danmark". I fyrrerne havde Tscherning dog under indtryk af udfordringerne sydfra stærkt nærmet sig de nationalliberales Slesvig-program. Han havde altid en god del af „undergangens angst" i hjertet. Som dreng så han i 1807 fra højderne ved Frederiksværk på nathimlen ildskæret fra englændernes bombardement af København, som yngling oplevede han tabet af Norge. 1660, da provinserne på den østre side af Øresund uigenkaldeligt tabtes, var for ham rigets første deling, gik nu Slesvig tabt, ville det være rigets anden deling, der måske ville blive efterfulgt af en tredje ved Store Bælt – og det gamle dansk-norske monarki ville have fået Polens skæbne. Tscherning anså det da i den aktuelle situation for nødvendigt skarpt at hævde Danmarks ret til Slesvig. Sit grundsyn på den rigtige ordning af monarkiet opgav han dog aldrig. Men alt i alt, op mod 1848 fandtes blandt oppositionens førere ingen, hvis anseelse gik så dybt i alle lag som den høje, smukke Tscherning med den rungende røst, Bondevenneselskabets formand. Hans hele fremtoning bar præg af ådelig adel.

*

Medens L.N.Hvidt, J.F.Schouw og H.N. Clausen i 1848 var aldrende frihedsmænd, hvis hovedgerning lå i stænderforsamlingerne – de var jo alle fra det 18. århundrede – fødtes der omkring 1810 en generation, der netop i Christian VIIIs sidste dage stod i sin fulde kraft, ladet med politisk energi, en begavet ungdom, der kunne gøre sig håb om at sprænge enevældens snævre samfundsformer, så at den kom til at leve i et friere Danmark. Blandt disse nu 30-40 årige var Orla Lehmann, som just er kaldt „forjættelsernes fakkelbærer". Han var født 1810 og tilhørte en oprindelig vistnok bøhmisk slægt. En forfader skal have kæmpet i hussitternes rækker for Bøhmens trosfrihed og uafhængighed; den krigeriske mand tog, siger sagnet, sit navn efter leen (Lehmann), som havde været hans våben under kampene, og slægten har endnu i sit borgerlige skjold to korslagte leer med omskriften *Capitu ut seges*, d.v.s. „hoveder såvel som korn". Den kom ved slutningen af det 18. århundrede til Holsten. Orla Lehmanns fader havde sin barndom i en holstensk præstegård, men kaldtes efter studieår i Göttingen ved hertugen af Augustenborgs velvilje til København, hvor han 1809 blev kollegiedeputeret. Denne Martin Lehmanns åndspræg og sprog forblev tysk, han giftede sig dog ind i en ren dansk slægt, og i hjemmet i Ny Kongensgade var foruden tyske embedsmænd både brødrene Ørsted og Oehlenschläger gæster. Sønnen Orla, opkaldt efter en af heltene i Ossian, fik sin første undervisning i Skt. Petri tyske skole, men blev dimitteret til Universitetet fra Borgerdydskolen. Allerede i den tyske embedskreds, som hans hjem tilhørte, mødte han frihedstanken; at denne fik en dansk vækst skyldtes hans smukke og livlige moder, datter af borgmester Peder Bech i København. Orla Lehmann er et af de ikke helt få eksempler på, at en mand af halvt fremmed afstamning kan blive en lidenskabe-

lig kæmper for nationaliteten. En af hans holstenske fætre, Th. Lehmann, deltog frivilligt i opstanden mod Danmark 1848-50, hvorimod hans eneste søster, der var gift med en slesvigholstener, tog sit liv af sorg over oprøret og den stilling, hun ved dette var kommet i. Orla Lehmann ægtede en datter af den robuste, rige storkøbmand Hans Puggaard, i hvis hjem i København og om sommeren på Skovgaard ved Ordrup (senere i forlæggerfamilien Hegels eje) adskillige bildende kunstnere, især Bertel Thorvaldsen, havde deres gang. Da Lehmann 1844 var blevet hjemmets svigersøn, blev det et af samlingsstederne for den nationalliberale elite.

Orla Lehmann fremtrådte første gang for offentligheden, da han i 1832, altså kun 22 år gammel, som ordfører for et studenter-fakkeltog til H. N. Clausen hyldede ham på den liberale ungdoms vegne. Medens han studerede jura, hengav han sig også til æstetiske studier, hvorunder han sammen med H. G. Andersen gennemgik bl. a. Heinrich Heine, der for altid satte sit præg på hans stil; læsningen af de store digtere fremmede overhovedet hans medfødte anlæg for veltalenhed; selv var han af en Byron-agtig skønhed, begået af muser, benådet af gratier. Efter at Lehmann i 1833 havde taget sin juridiske eksamen, rejste han til Tyskland for at øge både sine juridiske og politiske kundskaber. I Berlin boede han en kort tid sammen med den halvt landsforviste Tscherning; særlig betydning for ham fik dog mødet med den store norske retslærde og politiker A. M. Schweigaard, en „nationalliberal" i Norge, der kunne sætte ham grundigt ind i dette lands frie konstitution af 1814. Allerede julirevolutionen havde dog vakt Lehmann politisk, og i forfatningsspørgsmål som også i andre forhold var han gallernes lærling.

Hjemvendt blev Lehmann, samtidig med at han forberedte sig til advokat, en af grundlæggerne af den politiske oppositionspresse; han ledede sammen med Jens Giødwad „Kjøbenhavnsposten", hvori han regelmæssigt skrev politiske artikler, og var i 1839 medstifter af „Fædrelandet" som dagblad; det blev i adskillige år nationalliberalismens hovedorgan. Der var tider, da Orla Lehmann følte sig mere som journalist end som noget andet og kunne tænke sig for altid at blive pennefører i en avis. Af de fordringer, der stilledes til en pressemand, opfyldte han da også de fleste, ikke mindst den at være hurtigskriver; der var en meget kort vej mellem hans tanke og pen, og pennen var dristig. Det berettes, at da han engang var på besøg hos den ivrige oppositionsmand, overlærer Johs. Hage ved katedralskolen i Roskilde, tilfældigt sammen med en videnskabsmand, spurgte denne, da Lehmann var gået, hvem den unge mand dog var, og at Hage svarede: „Det var Orla Lehmann, se blot på det hoved; det er skønt, og det bliver måske ikke længe siddende". Hage selv blev i 1837 idømt livsvarig censur for et skrift, hvori han frimodigt havde kritiseret fremmede magter og regenter, hvorefter han tog sig af dage. Lehmanns førerstilling blandt de liberale akademikere fremgår klart deraf, at det var ham, der samme dag som Frederik VI var død om morgenen fik sammenkaldt til et studentermøde i Hotel d'Angleterre om aftenen; her vedtoges, omend med et vist besvær, en af ham affattet adresse til Christian VIII om indførelse af en fri forfatning, og adressen overbragtes kongen af en deputation, for hvilken Lehmann var ordfører.

Størst var Orla Lehmann som taler. De ældre ledere af den liberale bevægelse, mænd som Schouw og Clausen, var i deres form ligesom folkelærere, de virkede akademisk-teoretiske, især Clausen. Orla Lehmann derimod var en ildånd, der luede for store, poesifyldte politiske tanker, og han blev nationalliberalismens første og største folketaler. Det

er sagt om ham, at han var en Prometheus, som forstod at tænde, men ikke omgikkes synderlig forsigtigt med sin ild, og det er rigtigt, at han kunne skrue både sig selv og sine tilhørere op i en lyrisk ekstase, der ikke stod i noget sundt forhold til virkeligheden; dette skete, da han i 1845 i den berømte eller berygtede tale i Christiansborgs ridehus ved det skandinaviske studentermøde lod de unge aflægge en art ed på, at de ville holde sammen i kampen for „vort fædreland . . det hele store skandinaviske Norden" (allerede i Petri tyske skole skrev han i elevbladet et udkast til en ny Kalmar-union!). Ofte var Lehmanns taler dog taktisk velberegnede, så at de med stor virkning udløste og formulerede tendenser i tiden, hvorved han blev nationalliberalismens programskriver.

Han ønskede en national folkerepræsentation, ikke en adsplittelse efter provinser. Han så klart, at i Slesvig og Holsten ville provinsialstændernes indførelse skærpe de nationale og sproglige problemer, fordi disse ikke lod sig tilsløre netop i en folkeforsamling. Efter de altså forudselige sprogforhandlinger i de første slesvigske Stænder rejste han da, hvad vi vil kalde den sønderjyske sag, idet han ved Trykkefrihedsselskabets generalforsamling i 1836 fik vedtaget en udvidelse af selskabets virksomhed til den dansktalende del af Slesvig. Det var første gang, man i en kongerigsk forsamling havde gjort støtte til det danske sprogs truede stilling dernede til en nationalsag. Denne beslutning var allerede et kampsignal, men ved en fest på Skydebanen den 28. maj (dagen for stænderanordningen) i 1842, efter at prinsen af Nør i marts var udnævnt til statholder for begge hertugdømmer, gik Lehmann endnu et stort skridt videre; han skabte her løsenet „Danmark til Ejderen!" Denne absolutte protest mod, at Slesvig skulle være et tysk land, blev, som vi ved, i november efterfulgt af P. Hiort-Lorenzens hævdelse af det danske sprogs ret i hertugdømmets Stænder, med den videre følge, at liberalismen i kongeriget nu blev nationalliberal.

I kraft af sin sjældne sans for „tidsånden" og dens politiske muligheder fremdrog Orla Lehmann allerede i 1838, med de første landbopolitiske debatter i stænderforsamlingen i Roskilde som baggrund, også spørgsmålet om bondestandens forhold til bondejorden. Det skete ved en jubilæumsfest for stavnsbåndets løsning den 20. juni på Bellevue. Han hævdede her, at alt bøndergods ejedes af bondestanden, godsejeren havde kun ret til visse ydelser af fæstebønderne, og der overgik ham derfor ingen uret, når disse ydelser blev forvandlet til en prioritet, hvoraf bonden svarede en rente. Lehmann havde set, at „bondesagen"s kerne var bøndernes fulde besiddelse af jorden i selvejets form; tanken om en tvangsafløsning af fæstevæsenet blev da også hovedprogrammet for den voksende bondebevægelse. 1846 indtrådte han i den første bestyrelse for Bondevennernes Selskab og fik overrakt en sølvpokal fra danske bønder som anerkendelse af sit arbejde for deres sag.

1840 var Orla Lehmann valgt både til medlem af Borgerrepræsentationen i København og af Roskilde Stænder. I 1841 holdt han på Falster den bekendte tale om en fri forfatnings fortrin for enevælden; han pegede især på, at det ikke var sikkert, at alle konger ville have det samme sindelag over for bondestanden, som den afdøde Frederik VI havde haft. For denne udtalelse blev han, efter et glimrende selvforsvar for Højesteret, som endog A. S. Ørsted beundrede, idømt tre måneders fængsel. Dommen vakte stor bevægelse i København, husarer og politi holdtes rede til at gribe ind. Afsoningen skete under yderst milde former, men den hele affære gjorde ham populær indtil det afguderiske, og den misstemning, der opstod, da han i 1844 ved sin udnævnelse til højesteretsadvokat aflagde embedseden,

ved hvilken han forpligtede sig til at hævde kongens enevælde, blev kun forbigående. Christian VIII kunne da heller ikke være i tvivl om Lehmanns begæringer, der antog en meget bestemt karakter, da han 1846 i Roskilde foreslog at andrage kongen om indkaldelse til København af en grundlovgivende forsamling for Danmark og Slesvig, som skulle give udkast til en konstitutionel forfatning for disse landsdele. Holstens og Lauenborgs stilling til riget måtte afgøres ved nærmere forhandling, men Danmark skulle i hvert fald være fuldkommen uafhængig af Tyskland. Herved formuleredes for første gang den nationale side af det program, der i 1848 skulle blive det store „konge- og folkeprogram". Forslaget nåede ikke i udvalg.

Orla Lehmann var en højborgerlig revolutionshelt, medrivende legemliggjorde han frihedens og nationalitetens idé; hvis nationalliberalismen var romantikkens forlængelse ind i politikken, da var han, som Bjørnson har sagt om ham, frihedens Oehlenschläger. Op mod 1848 var Lehmann mere end nogen anden repræsentant for den nationale følelse, der gennemstrømmede betydende dele af det danske folk. Spørgsmålet var blot, om hans tilskyndelser og stemningsfulde veltalenhed i alle henseender var under kontrol af en tilstrækkelig virkelighedssans.

*

Med Ditlev Gothard Monrad, født 1811 i en slægt med mange præster og jurister - den har siddet i talrige præstegårde i Danmark og Norge – står vi over for den ejendommeligste skikkelse i dansk politik i hele det 19. århundrede. I Povl Engelstofts karakteristik af ham forekommer disse sætninger:

> „I det sælsomme levnedsløb, der blev Monrad til del, i dets indre tråde og dets ydre data, stiger frem et billede af storladen og forreven vælde, som dansk historie har få eller ingen andre af. Bureaukrati og rationalisme, en tanke og en styrende hånd, trænet gennem århundreders tilpasning, en klarhed, gennemslynget af en sjælesyg, kæmpende individualitets irgange som lyn fra fjerne skyer, en vilje, på én gang sporet og hemmet af en personligheds brændende ærgerrighed og korstegnede ydmyghed – et menneske, i sin sikre form og kogende formløshed et stykke dansk ånd af dybere rødder, end vi ellers kender".

Ofte nok vil vi i den videre fremstilling se eksempler på D.G. Monrads saglige indsigt og eminente dygtighed, men også på hans pludselige, selvmodsigende omslag, på hans jordbundethed, som var forenet med en ubændig fantasi, på den rødt eller sort-politik, hvortil han i kritiske situationer hengav sig, den, der gjorde ham til en uberegnelig komet, som skræmte hans omgivelser, en mand, der kunne eksperimentere med modsatte standpunkter, endvidere eksempler på splittelsen, den uligevægtige spænding i hans sind, netop hos ham, der realistisk helst ville „en politik fra midten". Han gik ofte til sine evners yderste grænse, ja, over den, hvorefter dybt mismod og selvkritik afløste det tidligere overmod. Blandt den kreds af mænd, der her omtales, var Monrad den helt oprindelige, men „bundløse" natur, et menneske uden indre ro og anden konstans end sit tillidsfulde gudsforhold.

D.G. Monrad var søn af en norsk embedsmand i København, der ved Danmarks og Norges adskillelse valgte at tjene sit fødeland og blev foged i Nordlandene. Da faderen blev sindssyg, opløstes familien, og sønnen, endnu kun en dreng, kom i huset hos slægtninge i Præstø. Hans barndom blev glædesløs, og ensomheden i forbindelse med de knugende minder fra hans første år synes ret hurtigt at have udviklet en ydre kulde og det tungsind, der var hans slægtsarv. Under konfirmationsforberedelsen fik præsten øje for drengens begavelse og drog omsorg for, at han blev sat i latinskolen i Vordingborg; 1830 blev han stu-

dent med glans. Ved Københavns Universitet valgte Monrad derefter teologi som fagstudium, men læste tillige filosofi og æstetik foruden østerlandske sprog og litteratur. Hans åndsevner er karakteriseret som kolossale. Under studierne synes han at have overanstrengt sig, han fik et par sammenbrud, af hvilke det ene vist nok ikke var ufarligt for hans fremtid, gennemgik også hårde religiøse kampe, men tog dog 1836 sin teologiske embedseksamen med udmærkelse og hyldedes af studenterne i universitetsgården. I studietiden var han blevet medlem af den kammeratlige kreds „Tylvten", hvor han traf bl.a. C.C. Hall, F.M.Knuth, Vilh.Birkedal, C.E.Fenger, Fr.Barfod og Martin Hammerich. Af de 12 skulle, delvis sammenfaldende, fire siden blive ansvarlige ministre, én junigrundlovens hovedforfatter, fire være med til at vedtage den, seks til siden at indskrænke den. I dette selskab, hvor megen fremtid lå i svøb, også kulturelt og religiøst, har Monrad nok som altid med sin „forstandskulde" forholdt sig reserveret, været både uden for og oven over de andre; alligevel må denne omgang med begavede jævnaldrende have tjent til at bryde hans isolation og til at fremme hans menneskelige modning.

1838 tog Monrad også magistergraden i semitisk filologi, svarende til den nuværende doktorgrad. Han vaklede mellem en gejstlig eller en videnskabelig livsbane, men begav sig foreløbig på en stipendierejse til Paris for dér at fortsætte sine orientalske studier; i Frankrig fik han et indtryk af landets politiske forhold og begivenheder. Han var imidlertid blevet forlovet med Emilie Lütthans, datter af den velstående og ansete københavnske murermester J.H.Lütthans, hvorved han siden blev svoger til digteren Chr.Winther. Lütthans var i et par år efter 1850 ejer af Skodsborg Palæ, som Frederik VII købte af hans bo. Skønt Monrad i Paris havde planlagt en opdagelsesrejse til Orienten for også derved at kvalificere sig til en lærestol ved Universitetet, drev længslen efter kæresten og den vordende svigerfaders modstand mod, at de giftede sig allerede i Paris, altså blot på et stipendium, ham i september 1839 tilbage til København.

D.G.Monrad var sysselsat med at oversætte den orientalske eventyrsamling „Tusind og én Nat", da tronskiftet i december greb ind i hans skæbne. Tilfældigt, halvt modstræbende, deltog han i det studentermøde på Hotel d'Angleterre, hvortil Orla Lehmann, som han her så første gang, havde indkaldt umiddelbart efter Frederik VIs død med forslag om, at studenterne skulle indgive en adresse i konstitutionel ånd til den nye konge. Det var, som foran nævnt, ikke helt let at få en sådan adresse vedtaget. Professor J.N. Madvig, der overværede mødet, spurgte studenterne, hvad de egentlig kendte til Norges forfatning af 1814, som Lehmann havde henvist til, og der advaredes mod at forstyrre enkedronningen i hendes friske sorg. Monrad, der uventet greb ordet, vendte dog stemningen ved en noget dystert virkende veltalenhed, og han var medlem af den deputation, der næste dag overbragte Christian VIII resolutionen.

Nu gav den unge teolog og filolog sig med et spring politikken i vold og blev i løbet af få år journalist, taler, redaktør, borgerrepræsentant og stænderdeputeret. Allerede inden udgangen af 1839 udsendte han det første nummer af fem „Politiske Flyveblade", hvori han giver udtryk for den tanke, at en fri forfatning vil vokse ud af enevælden og kunne bygge bro over de nationale modsætninger inden for monarkiet. „Nationale og provinsielle forskelligheder vil blegne, når frihedens sol oprinder". Med andre ord: Han var i princippet helstatens mand; stænderinstitutionen kaldte han en barnerangle! Monrad havde om censur

sagt, at den var tanketrældom – han blev nu selv idømt et års censur. 1840 trådte Monrad ind i „Fædrelandet"s redaktion; i dette blads beskedne kontorer mødtes næsten alle fremtrædende mænd i tidens åndelige, politiske og nationale opposition til rådslagninger. Ved „Fædrelandet" lærte Monrad sig at skrive for en folkelig læserkreds og blev „fyrrernes Hørup". 1843 overtog Monrad redaktionen af Trykkefrihedsselskabets ugeskrift „Dansk Folkeblad", som han ledede til udgangen af 1846. Her nåede han sit højdepunkt som politisk skribent, idet han med overordentlig dygtighed behandlede en lang række samfundsspørgsmål; fra grunden gav han både sig selv og læserne et kursus i politisk kundskab og virksomhed. Bladet blev et arsenal for alle liberalt sindede, det vakte folk til politisk modenhed, og redaktøren måtte nu regnes blandt de nationalliberale førere.

D. G. Monrad var i 1841 blevet medlem af Københavns borgerrepræsentation, året efter blev han medlem af skoledirektionen, 1846 af østifternes stænderforsamling. Men inden dette sidste valg foretog han på ny et uventet kast: han lod sig kalde til præst på et afsides sted. 1840 havde han giftet sig med Emilie Lütthans og fik derved omsider et hjem, han, der intet fædrehjem havde haft siden sit ottende år. I medgift modtog han en ejendom i Toldbodgade, og hans hustru, med hvem han levede i et lykkeligt ægteskab, skulle med tiden gøre ham økonomisk ret uafhængig. Foreløbig var hans stilling dog den, at han havde tre børn og små indtægter. På den rige svigerfader, der skulle få nok at gøre med at ordne Chr. Winthers affærer, trak han nødigt (i nogle år inden brylluppet med Monrads svigerinde, præstekonen Julie Werliin, født Lütthans, flyttede Winther stadig rundt i den indre bys smågader for at holde sig kreditorerne fra livet). Et sikkert levebrød anbefalede sig, og Monrad blev derfor sognepræst for Vester Ulslev på Lolland, hvortil vennen lensgreve F. M. Knuth havde kaldsretten. Andre motiver end det økonomiske har dog sikkert påvirket Monrads beslutning. Til sin skuffelse var han ikke blevet skoledirektør i København, og han var desuden grebet af modløshed; han mente, der kunne henrinde det meste af et halvt århundrede, inden landet fik en fri forfatning. Om den store position, han havde vundet sig, vidner den afskedsfest, der blev holdt for ham på Skydebanen inden afrejsen til Lolland under forsæde af L. N. Hvidt, der også holdt festtalen for ham.

I Vester Ulslev synes præstegårdens drift at have interesseret Monrad stærkt, og han modtog lærerige, aldrig glemte indtryk af bøndernes kår. Ved siden af at passe sit embede læste han Luther og Kant, studerede historie og politik, navnlig landboforhold. Gennem brevveksling med venner i København holdt han sig underrettet om, hvad der foregik derinde, hvor manges forventning stadig var rettet mod præsten i Vester Ulslev. En opfordring til at holde sig rede med et i enkeltheder udarbejdet konstitutionelt program efterkom han dog ikke; han troede jo, at herfor ville der ikke blive brug foreløbig.

*

„Skyggekabinettet" var meget forskelligt sammensat. H. N. Clausen havde ikke Lehmanns ungdommelige overmod, ej heller Monrads dristighed i politisk tænkning. Carl Christian Hall var nærmest en mellemproportional. Han var født 1812 som søn af en velstående bødkermester på Christianshavn, der atter stammede fra bønder på Randersegnen, tilhørte i sin studentertid samme kreds som Monrad, men stod noget til højre for de andre, var i hvert fald mere afventende. Hall nød ry som fin jurist, siden 1847 var han docent i romerret, hans løbebane syntes mere

at skulle blive embedsmandens end politikerens, hans tydelige begavelse forekom mere praktisk end teoretisk. Den studerede borgerson havde gjort også selskabelig karriere; i 1837 giftede han sig med en datter af den berømte arkæolog, professor P.O.Brøndsted, der omgikkes Christian VIII; kongen lærte derved Hall at kende og tilbod ham en kammerjunkertitel, men han ønskede lige så lidt at være junker som folketaler. Efter sit ægteskab købte han Ny Bakkegård, der lå nær Rahbeks Bakkehus, og som grundejer på Frederiksberg var han blevet indvalgt i Hvidovres sogneforstanderskab, hvorunder hans bydel dengang hørte. Bortset fra dette beskedne tillidshverv havde han afholdt sig fra deltagelse i det offentlige liv. Der var noget jævnt dansk, noget sundt og frodigt over denne søn af den borgerlige mellemstand med den stærke, smukke skikkelse og den mægtige hårfylde. Han var ikke blot mere moderat end Monrad, men især langt mindre problematisk, ja, med sit rolige overblik og sit sindige, måske lidt magelige, men vindende væsen vel overhovedet ikke en mand, der rugede over problemer. Engang skulle man kalde C.C.Hall „den idealiserede hr. Sørensen", men det skulle også vise sig, at den omstændighed, at han ikke som de fleste af sine ungdomsvenner var udgået fra den akademiske verden, derimod fra det næringsdrivende borgerskab, hvis tankegang han kendte, medvirkede til, at brede dele af befolket instinktivt følte sig i slægt med ham og var villige til at følge ham på hans uforhastede skridtgang. Ret sent havde nationalliberalismen tiltrukket ham som den stærkeste strømning i tiden, dog, op mod 1848 var han blevet tilhænger af Ejderstaten og af en konstitutionel forfatning, som ikke nødvendigvis skulle hvile på en udstrakt valgret.

C.C.Halls nærmeste ven var Frederik Marcus Knuth, født 1813, der i 1818 havde arvet det store lollandske grevskab Knuthenborg, men som dreng blev opdraget hos A.W. Moltke på Bregentved, hans onkel. Knuth var blevet juridisk kandidat samme år som Hall, og de to venner havde derefter foretaget en længere studierejse i Europa. Da han 1837 overtog sit grevskab, anlagde han Bandholm Havn. Den begavede og frisindede, men ligesom Hall moderate, vel endda i nogle forhold konservative F.M.Knuth sluttede sig efter Frederik VIs død til forfatningskravet og var i det hele, skønt let skræmt, en rebel blandt sine standsfæller, der ikke i samme grad som „den ædle Knuth" følte, at adel forpligter. Han var en human godsherre og begyndte i 1849 som en af de første salg af fæstegods til bønderne. 1847 blev han amtmand i Sorø, hvor han som medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler skulle tage stilling til foreliggende planer om Akademiets omdannelse, herunder Grundtvigs tanke om en folkeligt oplysende „skole i Soer".

*

Carl Christopher Georg Andræ, født 1812 i Hjertebjerg præstegård på Møen – faderen var infanterikaptajn, moderen et oldebarn af Hans Egede – kan ligesom Tscherning kun med stort forbehold anbringes i den nationalliberale, her overvejende aldersbestemte rækkefølge, men ganske vist heller ikke i nogen anden. Andræ indtog en særstilling, var et overmåde skarpt hoved, men også meget kritisk, med tiden kontrær. Han havde selskabelig forbindelse både med liberale ledere og med det Heibergske hus; åndsfrænden J.L. Heiberg var ingen ven af den liberale bevægelse, skønt konstitutionelt sindet. C.G.Andræ var en bestemt modstander af skandinavismen, i hvert fald i praksis. Principielt var han helstatens mand, dog kunne han tænke sig en administrativ deling af Slesvig efter

sproggrænsen og en under kongens scepter begrænset selvstændighed inden for monarkiet: for de overvejende danske dele for sig og de overvejende tyske for sig. En sådan statsopbygning forekom Andræ både retfærdig og rationel; i Ejderstandpunktet så han en dødelig fare for Danmark, da hans fornuft sagde ham, at monarkiet ikke uden Holsten ville kunne fastholde Slesvig. Det anses for sandsynligt, at det overvejende er Andræs tanker, der ligger til grund for svogeren Hans Egede Schacks pjece i 1849 „Om Slesvigs Deling", dog krævede Schack fuldstændig statslig udskillelse af Slesvigs tyske område, ikke blot en administrativ deling; han troede, at kun ved en radikal deling kunne et folkestyret Danmark opnå den nødvendige ydre og indre ro. Som de nationalliberale forholdt Andræ sig kritisk til Christian VIIIs regeringssystem, og hans tanke havde accepteret den konstitutionelle styreform som en garanti mod magtmisbrug, men han var ikke uden videre tilhænger af almindelig valgret, slet ikke af lige.

Som 13-årig kom Andræ på Landkadetakademiet og blev her optaget i „pageklassen", hvilket medførte, at han undertiden gjorde tjeneste ved Frederik VIs taffel. Han viste tidligt høj matematisk begavelse. Inden han indtrådte i den fireårige videnskabelige militære højskole, gennemgik han et kursus på Polyteknisk Læreanstalt, hvor han kom til at stå H.C.Ørsted nær. Efter at Andræ 1834 med udmærkelse havde forladt Højskolen, blev han premierløjtnant i ingeniørkorpset, men opholdt sig efter befaling 1835-36 i Paris for at studere den højere matematik og geodæsien. 1842, samme år som han blev gift med en søster til Hans Egede Schack, „Phantasterne"s forfatter, kvindesagsforkæmperen Hansine Andræ, som sin ægtefælle en ætling af Hans Egede, ansattes han ved Højskolen på Kgs. Nytorv som lærer i topografi, geodæsi, matematisk analyse og mekanik. Denne lærergerning, under hvilken han øvede megen indflydelse på hærens yngre officerer, var i en årrække hans hovedvirksomhed; men 1853 blev han direktør for Gradmålingen og udarbejdede i denne egenskab det europæisk ansete værk „Den danske Gradmåling". C.G. Andræ var kun en interesseret tilskuer til fyrrernes opposition, men man vidste, at den lille, magre, for sin kundskabsmængde, åndfuldhed og især stringente logik meget ansete mand tilhørte den liberalisme, som inden for hæren havde et vist tilhold netop på Den militære Højskole. Da det stundede mod 1848, billigede han på afstand de nationalliberales krav om en konstitution og havde sympati for bevægelsens nationale side, ja, var altså på en måde mere eksklusivt national end de, eftersom han ønskede Slesvig administrativt delt. Det nøgternt-kritiske i hans naturel gjorde, at han heller ikke var uden forståelse af bondevennerne.

*

Digteren Carl Parmo Ploug, født 1813 i Kolding, dengang ved Slesvigs grænse, som søn af en overlærer ved latinskolen var fremfor nogen anden journalisten i kredsen af nationalliberale ledere. Tidligt var han blevet de liberale studenters fører, sanger og festtaler, men kammeratlivet på Regensen og de offentlige forhold optog ham så meget, at han ikke nåede at få nogen embedseksamen — 1877 blev han dr.phil. h.c. i Lund; efter oppositionens sejr i 1848 afviste han og J. Giødwad, den nærmeste medarbejder, at modtage udnævnelse til titulære professorer for ikke at pådrage sig skin af at have sat deres uafhængighed til. Orla Lehmann, Plougs nære ven, overtalte ham i 1841 til at tage den risikofyldte post som „Fædrelandet"s ledende redaktør, og han forblev som sådan i mere end fire årtier. Sikker på egne meningers absolutte rigtighed kæmpede han op mod

1848 med en ildnende, fremaddrivende pen for politisk frihed, danskhedens ret i Slesvig og Nordens enhed. Ploug var ikke højakademiker som flere af de nationalliberales andre ledere, han var heller ikke noget ministeremne, men det var ham, der som dagbladsskribent mere end nogen anden drev frem den offentlige mening, som krævede en konstitutionel, dansk nationalstat med et broderligt Norden i ryggen. Som han havde været studenternes digter, blev han i visse stunder hele folkets, f. eks. med „Længe var Nordens herlige Stamme", „Lifligt fløjter Vælsklands Nattergale" og „Påskeklokken kimed' mildt".

*

Andreas Frederik Krieger, født 1817, tilhørte en i 1797 adlet slægt, som talte adskillige søofficerer. Faderen var i 1811 chef for kanonbådsflotillen i Store Bælt, idelig virksom mod de engelske konvojer, en farbroder havde 1807 kæmpet mod englænderne ved København. A. F. Krieger gik ad lærdommens vej og nåede på denne allerede som ung meget langt. Som de vordende nationalliberale førstemænd havde for skik, tog han sin embedseksamen, den juridiske, med udmærkelse. I 1840 var han protokolfører ved ständerforsamlingerne i Roskilde og Viborg; resultatet af denne virksomhed blev dels en afhandling om Ständernes kompetence med hensyn til love, dels at han fik føling med dagens debat. Krieger var overordentlig belæst, efterhånden lige så bevandret i historie som i jura, støttet også af en sjælden hukommelse. Det historisk-statsretlige var hans styrke, hans indsigt også i fremmede landes forfatningshistorie var vel dybere end nogen anden samtidigs. 1845 blev han professor ved Universitetet, hvor han dog især forelæste over privatretten. Krieger var som Lehmann, Monrad og Hall, alle noget ældre end han, begyndt som liberal og havde som de udviklet sig til at være nationalliberal, endda i en særlig inderlig forstand. Med indsigt og kraft hævdede han hertugdømmet Slesvigs statsretlige stilling som et af al tysk overhøjhed uafhængigt dansk kronland. Skandinav var han ikke blot af sværmeri for en større hjemstavn; han kendte de enkelte nordiske landes politiske og sociale forhold, deres institutioner og personer så godt, at Vilh. Topsøe siden skrev om ham, at han ville være i stand til at overtage stillingen som statsminister både i Norge og Sverige. I 1848 kun 31 år gammel var Krieger dog endnu mest „den unge lærde", på vej til at blive en polyhistor, men en mand, man uden risiko kunne spå en betydningsfuld politisk fremtid. Hans svaghed var en akademisk tilbøjelighed til at tænke i kategorier, efter hvilke virkeligheden næppe altid ville lægge sig til rette. Den unge åndsaristokrat var et stuemenneske og dertil pebersvend; han boede sammen med sin moder lige til hendes død 1863.

*

De to frihedsvenner fra trediverne T. Algreen-Ussing og C. N. David havde vist sig kun at være en overgangstids fremskridtsmænd. Juristen Tage Algreen-Ussing, født 1797, „Danmarks første parlamentariske politiker", der i Roskilde med styrke havde krævet, at Ständerne skulle have indflydelse på statsbudgettet, og at forsamlingerne skulle forenes, betragtedes oprindelig af regeringen som en folkeforfører, men sakkede efter Christian VIIIs tronbestigelse bagud i forhold til det radikale krav om en konstitutionel forfatning, som han fandt ubetimelig. Han sluttede sig til den nye konges oplyste enevælde og havde ingen interesse for hævdelsen af danskhedens stilling i Slesvig. Algreen-Ussing blev, skønt stadig ivrig for reformer, opfattet som en frafalden, og i „Corsaren" gjorde M. A.

Goldschmidt løjer med en guldpokal, han i 1839 havde modtaget i sin egenskab af folketribun.

Christian Georg Nathan David, født 1793, en nær ven af Algreen-Ussing, med hvem han omkring 1835 delte førerstillingen for den liberale opposition, undergik indtil 1848 omtrent den samme positionsforskydning som vennen; begge ville hævde, at det mindre var dem selv end deres omgivelser, der havde bevæget sig. C. N. David var søn af en i hvert fald indtil 1807 meget velstående jødisk grosserer. Faderen købte 1802 Søholm ved Lundehussøen, der blev familiens sommerbolig (senere ejet af Arbejdsgiverforeningens første formand, etatsråd Niels Andersen, og af direktør H. Heilbuth). En broder til C. N. David, svigersøn til fabrikant J. C. Drewsen, ejede Rungstedlund, Rungstedgård og Folehavegård. Proprietær David var en fremtrædende skikkelse i Frederiksborg Amt; han repræsenterede Lyngbykredsen i Folketinget 1854-58. En søster blev intet mindre end prinsesse, idet hun giftede sig med en italiensk prins, der i København var chargé d'affaires for kongeriget Begge Sicilier. 1811 erhvervede den gamle grosserer David huset, nu nr. 30, i den nyanlagte, fornemme Kronprinsessegade; det kom siden ud af familiens eje, men generhvervedes 1917 af C. N. Davids sønnesøn, højesteretssagfører C. L. David, og rummer hans efterladte kunstsamling.

Den unge David drev, efter at være blevet student, frie studier, navnlig i nationaløkonomi og statsvidenskab. 1823 erhvervede han doktorgraden i Göttingen for en afhandling om dansk skattevæsen i det 18. århundrede. Efter hjemkomsten virkede han både som økonom og som litterat, tilhørende kredsen omkring J. L. Heiberg. Han stod Bakkehuset meget nær, Knud Lyhne Rahbek siges at være død i hans og et par andre unge venners arme; det mindedigt, David skrev, har poetisk værdi. Han blev også en af den danske teaterkritiks grundlæggere. C. N. David lod sig døbe i 1830 og blev samme år professor i statsøkonomi. David sympatiserede med den vågnende liberal-konstitutionelle bevægelse og grundlagde 1834, med henblik på den forestående stændertid, „Fædrelandet" som ugeblad; det så sin opgave i at „henlede den offentlige opmærksomhed på det offentlige". Dette ugeblad var den første spire til en frisindet, intelligent presse; C. N. Davids indsats i den politiske presse blev af samme grundlæggende betydning som Algreen-Ussings parlamentariske virke. Redaktøren var på ingen måde yderliggående, han ville nok en konstitution, men med stærke garantier for kongemagten; af almindelig valgret var han altid en erklæret modstander. Allerede tre måneder efter „Fædrelandet"s oprettelse rejste Kancelliet ikke desto mindre sag mod David; han måtte hæfte for nogle artikler, som han næppe selv, vistnok bl. a. Orla Lehmann, havde skrevet, og som var „mishagelige" vel navnlig derved, at det blev forkyndt, det kom an på folket selv, hvilken form regeringen efterhånden ville antage, og påstået, at når én person eller ét råd i sig forenede både den lovgivende og den udøvende magt, da gaves ingen garanti mod vilkårlighed. Anklagen mod David var den første større politiske pressesag; han blev frikendt, men Frederik VI var ærgerlig derover, og professoren afskedigedes 1836 fra sin stilling ved Universitetet, dog med sin fulde gage i pension, skikkelig som den sene enevælde var.

1840 satte den liberale opposition C. N. David, der havde fortsat sin virksomhed som skribent, ind i østifternes stænderforsamling. Det viste sig nu, at han var kommet på betydelig afstand af sine gamle kampfæller, der var blevet mere eller mindre demokratiserede. David fastholdt sin moderate konstitutionalisme, han var helstatsmand, altså

modstander af den Ejderpolitik, der var ved at blive tilslebet, og de liberales nære forbindelse med bondebevægelsen yndede han ikke. Da Orla Lehmann i 1846 fremsatte sit forslag om at forberede en fælles fri forfatning for kongeriget og Slesvig, angreb David, der var en både træfsikker og vittig taler, skarpt forslaget som umodent. Han hævdede, at en fri forfatning kun kunne blive til statens tarv, når den blev givet frivilligt og af en om rigtigheden deraf overbevist fyrste; en regenten påtvungen forfatning var en løgn. David ønskede et konstitutionelt monarki, hvor det monarkiske element var det overvejende, men som tillige gav garantier mod magtens misbrug. Efter sammenstødet med Lehmann regnede de liberale, nok med tvivlsom ret, C. N. David for en renegat. Han og Algreen-Ussing havde blot ikke kunnet gøre udviklingen med fra liberalisme til nationalliberalisme. David opnåede 1846 ikke genvalg til Stænderne.

C. N. David synes at have haft visse træk tilfælles med Edvard Brandes, han havde som denne kongetække, kom siden til at stå Christian IX meget nær. Det er let at se, at David og Christian VIII med fordel kunne træde i forhold til hinanden; David måtte føle sig tiltalt af kongens „intelligente enevælde" og af hans modstand mod et ejderdansk eksperiment, Christian VIII på sin side af den afskedigede professors monarkiske sindelag. Da kongen gerne knyttede oppositionens moderateste mænd til sig, trådte han i personlig forbindelse med David og gjorde ham i 1845 til medlem af direktionen for fængselsvæsenet, hvor han 1848 blev overinspektør. David havde længe haft interesse for længselsforhold og bidrog nu med dygtighed til en række reformer på området, bl. a. indførelsen af cellesystemet, ligesom han medvirkede stærkt til opførelsen og indretningen af tugthuset i Horsens og forbedringshuset i Vridsløselille. Efter 1848 genoptog han sine forelæsninger på Universitetet.

Medens Algreen-Ussing afløste A. S. Ørsted som generalprokurør – som sådan blev han landets sidste – og derefter trådte i andet eller tredje plan politisk, må vi føre C. N. David i ny regning. Hans politiske liv kulminerede så sent som 1864-66. Foreløbig måtte han tåle, at oppositionen latterliggjorde ham og det ridderkors, som Christian VIII personlig havde overrakt ham. Om David tør det vistnok siges, at han ikke var nogen absolut original begavelse, snarere en formidler og kritiker, heller ikke havde han nogen absolut førsterangs indsigt på noget område, men hans alsidighed og hans slagkraft skulle vise sig at være betydelig.

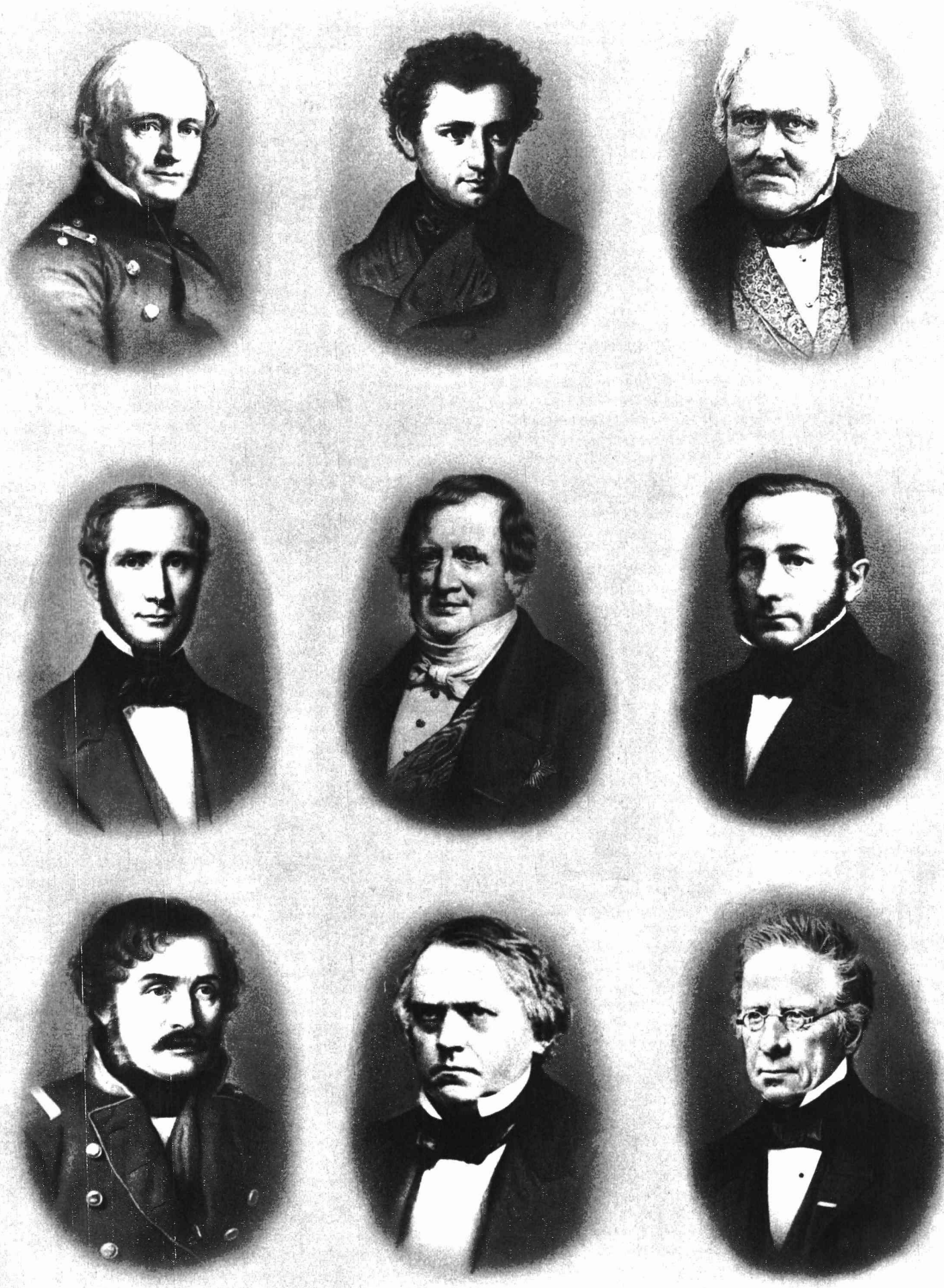
Maleri af August Schiott (Rosenborg)

FREDERIK VII

DET DANSK-TYSKE MONARKIS KONGE

1848-1863

MINISTERIET A. W. MOLTKE I.

C. C. ZAHRTMANN ORLA LEHMANN L. N. HVIDT
C. E. BARDENFLETH A. W. MOLTKE F. M. KNUTH
A. F. TSCHERNING D. G. MONRAD C. A. BLUHME

MINISTERIET A. W. MOLTKE I.

(22. marts 1848–16. november 1848)

Vi har holdt i erindring, at Christian VIII havde beordret juristen, professor P. G. Bang til at udarbejde en erklæring om de inden for regeringen stillede forslag til en forfatningsændring for det hele mornarki, hvad han havde præsteret på 10 dage. Sagen var ansat til forhandling i et ekstraordinært statsrådsmøde, men kongen døde forinden. – Om Peter Georg Bang er nærmere at berette, at han var født 1797 som søn af en senere domprovst i Roskilde; han tilhørte den samme slægt som den berømte læge Ole Bang og forfatteren Herman Bang. Som Universitetets kvæstor i sin professortid havde han fået en særlig indsigt i godsadministration og landvæsensforhold; han var i sit es, når han kunne beskæftige sig med hartkorn og skovbrug. Peter Bangs Vej minder endnu om hans private hartkorn uden for Vestervold. Politisk var Bang ret indifferent, en typisk situationspolitiker, for hvem hans stilling til den nærmest forliggende opgave ofte afgjorde partitilhøret. Men spillede principper og politisk konsekvens ingen afgørende rolle for ham, så var til gengæld arbejdet en lidenskab for denne opportunist, og hans iver for praktiske reformer, der gerne måtte være radikale, meget stor. Det er P. G. Bang, vi skylder vendingen „Noget må der gøres!", et ord der er lige så jævnt og fordringsløst, som hans egen personlighed og dens ydre fremtræden var, at dømme efter samtidiges udtalelser – Orla Lehmann har skrevet, at Bang var „en gennemført protest mod al æstetik". Han var begyndt som moderat-liberal, men kunne efterhånden billige Christian VIIIs politik, og da kongen på sin side så sin fordel i at udnytte denne store dygtighed i regeringskontorerne, indtrådte Bang 1845 som deputeret i Rentekammeret, idet han samtidig opgav sine stillinger ved Universitetet og i Nationalbanken, af hvis direktion han var medlem; året forinden var han udnævnt til kommissarius ved anlægget af den første sjællandske jernbane, strækningen København-Roskilde. P. G. Bang efterfulgte i 1846 Ørsted som kgl. kommissarius ved kongerigets stænderforsamlinger, hvor han skarpt afviste de konstitutionelle krav og Stændernes forsøg på indblanding i forholdet til hertugdømmerne. I sit hjerte har han dog tvivlet på, at enevælden lod sig opretholde, hvad Christian VIII jo også selv gjorde.

*

Den 24. januar 1848, samme dag som C. E. Bardenfleth indtrådte i statsrådet, begyndte rådet de afgørende forhandlinger om en ny konstitutionel forfatning, i det væsentlige på grundlag af P. G. Bangs „erklæring". Resultatet blev kundgørelsen af 28. januar, der dog

på vigtige punkter var den loyale holstener Carl Moltkes og Reventlow-Criminils værk og tilsigtede en videreudvikling af stænderstyret. Der lovedes en fælles stænderforfatning for kongeriget og hertugdømmerne med lige mange repræsentanter for de to dele af monarkiet. Repræsentationen (Rigsstænderne) skulle samles skiftevis i kongeriget og hertugdømmerne og have skattebevillingsret og besluttende myndighed med hensyn til fælles love. De fire provinsialstænder skulle dog bevares, og der gaves tilsagn om, at intet ændredes ved hertugdømmernes bestående forbindelse. I Slesvig skulle såvel det danske som det tyske sprog beskyttes. Indsigtsfulde og erfarne mænd skulle overveje nyordningen og dens enkeltheder, inden den fik lovskraft. Det karakteristiske ved kundgørelsen var altså, at den nok lovede en friere statsforfatning, men samtidig i realiteten anerkendte et Slesvigholsten ved at gøre hertugdømmerne til et ligevægtigt modstykke til kongeriget; eller som det odiøst er sagt: kundgørelsen bebudede en slesvigholstensk unionsstat under helstatsmaske.

P. G. Bang, der, endnu ikke minister, havde været beordret til at deltage i rådslagningen, og Bardenlleth billigede på flere punkter ikke kundgørelsens indhold, heller ikke den af Carl Moltke formulerede og forlangte passus: at den nye forfatning ikke tilsigtede at ophæve den bestående forbindelse mellem hertugdømmerne. De to opponenter ønskede ganske vist ikke at afbryde denne forbindelse, men de turde ikke anse det for usandsynligt, at Slesvigs tysksindede deputerede ville begære hertugdømmet indlemmet i det tyske forbund, og kongen burde da ikke være bundet af et tilsagn om Slesvigs forbindelse med Holsten, når forbindelsen under slige omstændigheder dog ikke kunne tilstedes. Bardenfleth stod under forhandlingen svagt. Han var jo nyudnævnt statsminister og havde ikke samme autoritet som Christian VIIIs eller Frederik VIs endnu virkende gamle medarbejdere. Hans forhold til kollegerne i statsrådet var heller ikke det bedste; medens han selv blev stadig mere populær i den liberale offentlighed, blev flere af de andre statsministre stadig mere mistænkte; „tyskeren" eller „den danske slesvigholstener" Carl Moltkes udnævnelse havde forbitret mange. Måske har de andre ministre også mistænkt Bardenfleth for, at han udnyttede sit personligt nære forhold til den vaklende Frederik VII til at påvirke kongen privat, altså uden for statsrådet, hvad han dog kategorisk har fralagt sig. Bestemmelsen om, at kongeriget og hertugdømmerne skulle have ligelig repræsentation i de fælles Stænder forekom Bardenfleth at være en farlig indrømmelse til teorien om hertugdømmernes selvstændighed og samlede ligeberettigelse over for Danmark, altså til monarkiets dobbelthed. Stemann var jo syg – den gamle mand havde pådraget sig en podagra den dag, han udråbte den nye konge – men havde han været til stede, ville han, Bardenfleth og A. W. Moltke rimeligvis kunne have præsteret et modspil over for Carl Moltke, Reventlow-Criminil og A. S. Ørsted. Nu blev den konge- og rigstro, viljestærke holstener den absolutte sejrherre.

Den 28. januar blev da kundgørelsen oplæst i statsrådet, det tyske eksemplar af Carl Moltke, det danske af Ørsted. Under den dybeste tavshed, så at pennestrøget tydeligt kunne høres, fortæller P. G. Bang, underskrev Frederik VII med fast hånd kundgørelsen og dermed den næsten 200-årige enevældes afskaffelse. Alle rejste sig og udtalte for kongen ønsket om, at det foretagne skridt måtte blive til velsignelse for fædrelandet.

*

Ja, enevælden var naturligvis faldet, når en repræsentativ forsamling, Rigsstænderne,

skulle have afgørende indflydelse både på skatterne og store dele af lovgivningen. Hvad var derved sket? Måske mindre end man i to, tre slægtled derefter troede. Det er især Hans Jensen, der i sit værk om stænderforsamlingernes historie har foretaget en ret vidtgående omvurdering af den sene enevælde. Han har hævdet, at uanset at kongeloven af 1665 lagde al magt i kongens hånd, så at han kunne regere aldeles enevældigt, var både det meste og det væsentligste af denne enevoldsmagt ført over til den kreds af mænd, der omgav kongen, og som ledede de regeringskontorer, hvor lovgivningen og de kgl. resolutioner blev lagt til rette og udarbejdet. Kollegiesystemet betød jo, at der var anbragt et lille kongevalgt og sagkyndigt „parlament" i spidsen af hver enkelt gren af den øverste styrelse; beslutninger og betænkninger fremkom som resultat af flere overvejelse, ikke af enkeltmands vilje. Det måtte, siger Hans Jensen, altid hæmme kongens personlige indgriben i de vidtrækkende spørgsmål, at det var næsten umuligt at udstede love på trods af de mænd, der skulle føre dem ud i livet idet kollegiernes virksomhed omfattede både lovgivning og administration og altså faktisk svarede til både Rigsdagen og ministerierne i vor tid. På grund af kongens store afhængighed af sine kollegiedeputerede tog han som regel kun affære i rent personlige sager, ved spørgsmål om embeders besættelse, avancement, forflyttelse og nådegaver, hvorved dog må erindres, at han havde en særlig indflydelse på militærvæsenet og udenrigspolitikken. Det svage led i enevældens system var finansstyrelsen, som nødvendigvis måtte blive genstand for kritik, fordi den foregik i lukkede kontorer uden enhver regnskabsaflæggelse over for skatteyderne. Hans Jensen har også fremhævet, at netop et system, der i princippet overlod al suverænitet til en enkelt mand, kongen, og lod alle andre i lige grad være undersåtter, målbevidst måtte stræbe mod at gøre riget til en fasttømret statsenhed med lige, lovbestemte vilkår for undersåtterne og mod at udjævne skellene mellem de forskellige landsdele såvel som mellem samfundsklasserne, og han har fundet, måske med tvivlsom ret på det sociale område, hvis man lader dette omfatte også de absolutte bundklasser, at det just var, hvad sen-enevælden gjorde. Han peger tillige på, at den altså ikke bogstavelige enevælde i høj grad havde taget borgersønner i sin tjeneste; kollegierne bar et stærkt borgerligt præg; det bedste eksempel på, at dygtighed kunne gøre sig gældende ved egen kraft, var apotekersønnen A. S. Ørsted.

Stændertidens historiker står ikke ene med dette syn på enevælden i Frederik VIs og Christian VIIIs tid: C. G. Andræ hævdede, at 1848-49 kun betegnede en ydre, legal bekræftelse af en tilstand, der allerede var til stede, og Aage Friis har talt om „vor borgerlig-demokratisk prægede enevælde". Hvad domstolene angår, nød de selv efter Orla Lehmanns mening „fuldkommen så stor uafhængighed som i noget konstitutionelt land". Hans Jensen, i særlig grad enevældens om ikke forsvarer så dog forklarer, erkender imidlertid, at tidsånden henimod midten af det 19. århundrede krævede politisk frihed, ligesom tidsånden i slutningen af det 18. århundrede havde krævet reformer i retning af økonomisk og personlig frihed. Hertil må føjes det temmelig afgørende, at en enevælde, den være nok så mild, efter sin natur ikke stiller et folk under det selvansvar, der kan fremme folkets vækst, og endelig at det indtil 1848-49 bestående system, da det gjaldt dets eksistens, ikke viste sig at have nogen virkelig modstandskraft og livsduelighed. – Men dette var et indskud foranlediget af Frederik VIIs lydelige pennestrøg.

*

Den nationalt alt for skematiske kundgørelse af 28. januar 1848, der opfattede monarkiet som bestående af to ligestående og ligeberettigede dele, kongeriget og hertugdømmerne og disse sidste reelt som en enhed, blev modtaget med både skuffelse og harme såvel i monarkiets nordlige som i dets sydlige del. Stillingen var jo, når alt kom til alt, den enkle, at de nationalliberale ønskede Slesvig knyttet nært til Danmark og kun en løsere forbindelse mellem dette hertugdømme og Holsten, medens den tyske slesvigholstenisme i den skarpest mulige modsætning dertil ville skabe en særlig stat af hertugdømmerne. I Danmark forargede det stærkt, at disse med deres ikke 900.000 indbyggere skulle have en lige så stor repræsentation som kongeriget med dets 1.400.000, så at altså 8-9 af deres beboere vejede lige med 14 af kongerigets. Mange fandt desuden, at de konstitutionelle bestemmelser var ikke blot nationalt betænkelige – kunne ikke en konstitutionel forbindelse mellem den tyske forbundsstat Holsten og Danmark gøre dette afhængig af Tyskland? – men også demokratisk utilstrækkelige. En vis demokratisk radikalisme, målt i forhold til f.eks. J.F.Schouw og H.N.Clausen, repræsenterede både bondevennerne og en større kreds af københavnske håndværkere, kaldet „hippodromedarerne" efter deres samlingssted, Hippodromen på Nørregade, det nuværende Folketeater. Den 28. februar kunne dog den konstitutionelle opposition i alle dens afskygninger – fra Schouw over Tscherning til arbejdervennen jernstøber P. F.Lunde – udsende en erklæring, der knæsatte Ejderstatstanken; L.N.Hvidt blev formand for et aktionsudvalg.

P.G.Bang har ment, at især de tre artikler, som Monrad sidst i februar skrev i „Fædrelandet", de såkaldte „bombardérartikler", rejste den offentlige mening mod kundgørelsen af 28. januar og mistænkeliggjorde dens ophavsmænd, navnlig Carl Moltke. Uden selv at opstille noget egentligt forfatningsprogram karakteriserede Monrad den forfatning, der var stillet i udsigt, som så forpint og forkrøblet, at den måtte afvises. Kundgørelsen var udtryk for en hel- eller halvbevidst slesvigholstenisme, der kunne føre til monarkiets opløsning. Klogt søgte Monrad at drive en kile ind mellem kongen og hans rådgivere i statsrådet: ministrene havde påtvunget Frederik VII, den pietetsfulde og sørgende søn, en forfatningsplan, der var hans faders og ikke hans egen. Med sindsro kunne man se denne plan strande; når det var sket, var Christian VIIIs system forbi, og man kunne få Frederik VIIs. Denne betragtning satte sig fast i bevidstheden hos store dele af det vågne folk, medens samtidig krav om en betydelig udvidelse af valgretten og stændervalgenes bortfald fik ørenlyd.

I hertugdømmerne blev reaktionen på kundgørelsen af 28. januar ikke mindre oppositionel end i kongeriget. Der var ganske vist nogle, for hvem de konstitutionelle ønsker vejede tungere end de nationale, og som derfor var stemt for at modtage den tilbudte fællesforfatning; men stemningen var aldeles overvejende mod regeringens, nærmere bestemt Carl Moltkes forslag. Et stort flertal blandt slesvigholstenerne – der ses altså her bort fra det danske Nordslesvig – fandt, at en fællesforfatning som den skitserede ville gøre hertugdømmerne ikke alene, som hidtil, afhængig af den med Danmark fælles landsherre, men tillige af et muligt dansk flertal i Rigsstænderne, hvorved de blev kun et appendiks til det danske folk. I skrifter hævdedes, at hertugdømmerne både historisk og naturligt havde ret til en selvstændig statstilværelse, d.v.s. til en selvstændig slesvigholstensk forfatning. Den fjendtlige holdning til kundgørelsen voksede kun ved de meddelelser, der indløb fra København om de ejderdanske fordringer.

Vi må på ny et stykke vej færdes ad kendte stier af hensyn til sammenhængen i begivenhedsforløbet. – I Frankrig udbrød februarrevolutionen, først på kravet om en valgretsreform, og den 24. februar flygtede kong Louis Philippe fra Paris; en provisorisk regering tog magten og proklamerede republikken. I Tyskland begyndte i småstaterne en revolutionær bevægelse af stærk national farve i de første dage af marts; de fik næsten alle deres „martsministerium", som satte et forfatningsarbejde i gang; man ville Tysklands enhed og frihed. 13. marts nåede bevægelsen til Wien, hvor Metternich flygtede og kejseren lovede en fri forfatning. 18. marts var det Prøjsens tur; kong Frederik Wilhelm var tvivlrådig, han lovede et nyt ministerium, men det kom dog til forbitrede kampe, der endte med, at tropperne forlod Berlin; borgerne havde ydmyget kongen. Da friheden var vundet, stod tilbage Tysklands enhed. Den efter Wienerkongressen oprettede tyske forbundsdag, bestående af udsendinge fra staterne – herunder Danmark på Holstens og Lauenborgs vegne – forsvandt, og i Paulskirken i Frankfurt mødtes i maj den nationalforsamling, med folkevalgte repræsentanter også for Holsten og Lauenborg samt for Slesvig, der skulle udarbejde det nye Tysklands fællesforfatning. Kun kejser Nikolaj sad i 1848 urokket på sine russiske, polske og finske troner.

Denne stimulerende udvikling medførte, at både i hertugdømmerne og i Danmark blev de nationale hensyn skudt i forgrunden og derved afgørende for de politiske begivenheder. I Holsten, hvor den lovlige orden var næsten opløst, havde man jo set, at fyrsterne ofte uden modstand lod de gamle regeringssystemer falde, og det samme ville vel kunne ske i hertugdømmerne; om fornødent kunne fremtidsplanerne realiseres ved magtanvendelse. Slesvigholstenismen var nok delt i en aristokratisk og en demokratisk retning, med et liberalt centrum, men nu udviskedes forskellen mellem fraktionerne. På et møde af stændermedlemmer fra Slesvig og Holsten i Rendsborg den 18. marts vedtoges det, under protest af nordslesvigeren Hans Krüger, at sende en deputation til kongen i København for af ham at kræve en fri fællesforfatning for hertugdømmerne samt Slesvigs optagelse i det tyske forbund. Deputationen afsejlede fra Kiel den 21. marts med dampskibet „Skirner". Augustenborgerne havde forholdt sig fyrsteligt tøvende, men med samme skib afgik nu et brev til Frederik VII fra prinsen af Nør, hertugen af Augustenborgs broder, hvori prinsen forsikrede om sin loyalitet, men anbefalede kongen af hensyn til ordenens genoprettelse og vedligeholdelse uopholdeligt at opfylde Rendsborgfordringerne om en fri slesvigholstensk forfatning samt at udnævne ham, prinsen, til som statholder og kommanderende general at træde i spidsen for et administrationskollegium for hertugdømmerne. Brevet havde den kedelige slutning, at prinsen ikke kunne „stå ved sit tilbud om at opretholde ordenen" længere end til 24. marts; var hans krav ikke bevilget til den tid, ville han „hverken påtage sig forpligtelser eller ansvar af nogen som helst art". Samtidig var broderen, hertug Christian August, afrejst til Berlin for hos Kong Wilhelm at anmode om bistand.

Under indtryk af bevægelsen i hertugdømmerne afholdtes i København, hvor februarrevolutionen også havde hidset stemningen, de to berømte nationalliberale Casinomøder, det sidste og vigtigste den 20. marts, da efterretningerne om Rendsborgmødet nåede Danmarks hovedstad, hvorfor det allerede aftalte møde fremskyndedes to dage. 20. marts 1848 har formodentlig været den travleste dag i Orla Lehmanns liv, i hvert fald den, hvor hans sproglige evne skriftligt og

mundtligt nåede sit højdepunkt. Om formiddagen holdt de liberale ledere krigsråd i „Fædrelandet"s kontorer på Købmagergade ved siden af Postgården. Man drøftede en adresse til kongen fra Borgerrepræsentationen, der skulle holde møde samme aften før Casinomødet. Efter nogen forhandling blev Lehmann lukket inde på Plougs arbejdsværelse for med sin hurtige pen at sætte de tagne beslutninger i stil. I forslaget til Borgerrepræsentationens udtalelse krævedes nye ministre, der havde folkets tillid, og der advaredes som bekendt mod „at drive nationen til fortvivlelsens selvhjælp". Om denne sætning er vittigt sagt, at den mere var udtryk for „en stilistisk bevægelse" end for en virkelig revoltetrang, men den gjorde den danske sag nogen skade i udlandet ved at lade den nationalliberale bevægelse fremtræde som mere revolutionær, end den egentlig var. Da Borgerrepræsentationens formand, L. N. Hvidt, i det til kl. 19 sammenkaldte møde forelagde Lehmanns resolutionsudkast, var stemningen i forsamlingen da også noget usikker, men det lykkedes udkastets forfatter ved en flammende tale at få det vedtaget. Man vedtog tillige, at Borgerrepræsentationen den følgende formiddag skulle overrække kongen adressen samlet, gående fra rådhuset til slottet. Herefter begav byens fædre sig til Casinomødet.

*

Det er nu på tide at spørge, hvorledes D. G. Monrad forholdt sig i disse bevægede dage. Det er nok berettiget at sige, at han bevidst, måske endda beregnende, indtog en moderat holdning. Der foreligger kun én udtømmende almen biografi af ham, nemlig P. Stavnstrups „D. G. Monrad – Politiker og Gejstlig", en fyldig fremstilling, der er grundet på langvarige studier og desuden indeholder specialforskningens resultater. I sin lollandske præstegård fulgte Monrad, beretter Stavnstrup, bedst muligt de inden- og udenrigske hændelser; han stod i korrespondance med bl. a. A. F. Krieger. Efter februarrevolutionens udbrud synes han at have forstået, at det nu uafvendeligt bar mod politisk frihed også i Danmark, og at have besluttet sig til at stille sig i spidsen for bevægelsen, hvor jo mange mente han naturligt havde sin plads. Han sagde siden til fru Eleonora Tscherning, at fra den stund, revolutionen udbrød i Frankrig, havde han fundet det rimeligt han måtte blive medlem af regeringen. Men den, der stiler mod et sådant mål, også for fra statsrådet at kunne holde sammen på kræfterne – og for dette var der i foråret 1848 behov han må ofte pålægge sig visse begrænsninger. Det var just, hvad Monrad gjorde. Det er værd at bemærke, at han ikke havde ønsket sit navn under „bombardérartiklerne", som han må have skrevet i Vester Ulslev; at de alligevel fremkom navngivne, skyldtes medlemmanden Krieger og redaktør Ploug.

Efter det første Casinomøde brød Monrad op fra Lolland for at deltage i mødet den 20. marts, det, der fandt sted på baggrund af efterretningen om, hvad der var sket i Rendsborg. Af de udtalelser, han fremsatte på mødet, ses tydeligt, det var ham magtpåliggende at vinde også den gamle regerings tillid. Han sagde bl. a.: „Ung vin kan ikke komme på gamle læderflasker, og således kan nye principper ikke gå ind i de gamle ministre. Men er ministeriet først sprængt, så kan godt nogle stumper deraf bruges i et andet". Det var allerede en indrømmelse; han anså altså ikke en fuldstændig kassation af det siddende statsråd for nødvendig. Også i det nationale spørgsmål antydede han en opportunistisk holdning. Monrad havde, som tidligere nævnt, sympati for helstaten, dog må han i den nu foreliggende situation have anset Ejderstandpunktet for det eneste mulige. Ikke desto mindre drog han på Casinomødet ikke noget

skarpt skel mellem Danmark-Slesvig på den ene side og Holsten-Lauenborg på den anden. Han ville give Slesvig en sådan stilling i monarkiet, at det kunne danne et bindeled mellem kongeriget og de tyske forbundslande. Med disse udtalelser havde Monrad, som Stavnstrup skriver, lagt det gamle regime en gylden bro ud. Og den skulle ikke blive ubetrådt.

Det er kendt, at Orla Lehmann holdt hovedtalen på mødet, hans anden store tale denne dag, og at mødets deltagere med begejstring vedtog den af de ledende nationalliberale forfattede resolution, hvori de slesvigholstenske krav afvistes, medens man for kongeriget og Slesvig krævede en fælles rigsforfatning, bygget på „en i sandhed folkelig valglov"; Slesvig skulle have egen, provinsiel landdag. Den meget store forsamling besluttede at ledsage borgerrepræsentanterne til Christiansborg næste dag for at støtte deres fordring om et nyt ministerium.

*

Allerede samme aften som mødet i Casino var afholdt, kom det C. E. Bardenfleth for øre, hvad der var sket. P. G. Bang har hørt, at lederne af det sidste Casinomøde, der jo sigtede mod at få det gamle ministerium fjernet, handlede efter konference med Bardenfleth, men skriver, at han ikke selv tror på en sådan kabale. Den er også usandsynlig. Der foreligger uforkastelige udtalelser om, at Bardenfleth ikke var nogen fremragende politisk begavelse (A. D. Jørgensen, J. N. Madvig, N. Neergaard), men hans noblesse har ingen bestridt. Rigtigt er det derimod, at han søgte en nødhjælp i Ejderpolitikken over for en udvikling, der kunne ende med Slesvigs tab. Han så ingen mulighed for nu at gennemføre den hidtil fulgte plan om monarkiets forening under én konstitutionel forfatning. Holsten og Lauenborg måtte nødvendigvis deltage i den kommende almindelige tyske folkerepræsentation, og opgaven var da den at forhindre, at Slesvig blev revet med sydpå. Når Bardenfleth om aftenen den 20. marts sammenholdt det nationalliberale borgerskabs stærke krav om en Ejderstat og et ministerskifte med den siddende helstatsregering og dens kundgørelse af 28. januar samt med den kendsgerning, at den slesvigholstenske deputation var på vej til København og skulle have et svar, da måtte han erkende, at stillingen var aldeles uholdbar. Han havde med stor uro fulgt begivenhederne i monarkiets sydlige del og var overbevist om, at et afslag på Rendsborgkravene ville medføre udbrud af et oprør under en selvvalgt regering.

Skønt syg af bekymring og anstrengelse søgte Bardenfleth, der jo stadig var Frederik VIIs personlige tillidsmand i gehejmestatsrådet og var designeret førsteminister efter Stemanns afgang om 11 dage, hvorfor han følte et særligt ansvar, endnu samme aften og undtagelsesvis privat adgang til kongen, hos hvem majestætens og Louise Rasmussens fælles ven, bogtrykkeren Carl Berling, befandt sig. Bardenfleth ville sikre sig, at kongen vidste, hvad der var besluttet i Casino, og at han ikke svarede Borgerrepræsentationen, før sagen var drøftet i statsrådet; med kendskab til Frederik VIIs tilbøjelighed til at fremsætte uforsigtige udtalelser stod det ham klart, at der her lå en risiko. Det var også hans hensigt over for monarken at fremføre sin tvivl om, at navnlig Reventlow-Criminil og Ørsted, deres store fortjenester uanset, var egnede til at sidde i kongens råd under et sammenstød mellem den danske og den tyske nationalitet.

Da Bardenfleth blev indladt til Frederik VII, udviklede han for ham sit syn på situationen og anbefalede, at der blev afholdt statsråd næste formiddag, så at de beslutninger, der her blev taget, bl. a. svaret til Borgerrepræsentationen, ikke fik skin af at være på-

virket af repræsentationens senere henvendelse samme formiddag. Kongen var enig i, at kundgørelsen af 28. januar nu ikke kunne opretholdes, og i at forviklinger med Tyskland kunne mindskes og tilbøjeligheden til et oprør svækkes, hvis regeringen samtykkede i, at Holsten-Lauenborg deltog i den tyske nationalpolitiske udvikling; han troede, at hvis Carl Moltke under en sådan ny statspolitik ikke var villig til fortsat at styre Tyske Kancelli, da ville etatsråd Francke, som han anså for sig personlig hengiven, være det. K. Ph. Francke var født i Slesvig og tysk jurist; han havde i mange år været ansat i Kancelliet, og den fremragende embedsmand beklædte nu en høj stilling i Generaltoldkammeret, hvor han styrede hertugdømmernes told- og handelssager; han var indtil krisen i 1848 loyal helstatsmand, og som tilhænger af hertugdømmernes udelelighed havde han på det første Casinomøde søgt at forebygge et brud med Holsten.

*

Efter Bardenfleths og Frederik VIIs samtale den 20. marts sen aften blev store begivenheder sat i skred. Ved selve indgangen til det konstitutionelle liv, stående foran både sandsynligheden af et oprør og en ny forfatning, opstod en ministerkrise så dyb og i sit forløb så dramatisk, den ene hændelse jagende den anden, at ingen af de talrige senere kriser holder mål dermed, end ikke krisen op til 10. november 1942, da situationen indebar et valg mellem et ministerium Erik Scavenius eller et brud med tyskerne.

I et bind af Historisk Tidsskrift, 1867-69, har P. G. Bang, højesteretsassessor Otto Müller, borgerrepræsentant i 1848 (senere folketingsmand med væsentlig indflydelse på næringsloven af 1857), og Orla Lehmann berettet om, hvad der skete i de hasarderede døgn 21.-22.-23. marts; endvidere er i Jyske Samlinger (1950-52) ved professor Troels Fink om de samme døgn offentliggjort nogle optegnelser, som hofchef, kammerherre W. Oxholm har afleveret til Rigsarkivet. Bangs skildring er dateret 1848, Müllers og Lehmanns 1868. Oxholms er formentlig skrevet 1855-56. Ingen af forfatterne har personlig overværet det hele begivenhedsforløb, Müller endda kun hvad der skete i Borgerrepræsentationen, og selv om nogen af dem havde gjort det, ville deres iagttagelser have været svækket af overvældende fysisk træthed og mangel på søvn. Hvis man imidlertid holder disse beretninger mod hinanden og atter sammenholder dem med, hvad C. E. Bardenfleth fortæller i „Livserindringer", udgivet 1890, 33 år efter hans død, men skrevet 1854-57, da tegner sig, når øjenvidnet gives fortrinnet i tilfælde af afvigelser, hvis intet taler derimod, følgende billede, der må være rigtigt i hovedtrækkene, dog desværre med en forstyrrende usikkerhed i tidsangivelserne:

Kl. 11 den 21. marts samledes det ekstraordinært sammenkaldte gehejmestatsråd på Christiansborg. Kongen udtalte, at det var nødvendigt, regeringen ændrede sin politik, navnlig med hensyn til Slesvig, i den retning folket ønskede; kunne ministrene gå ind herpå, var det ham kærest, da han helst ville beholde sin faders gamle rådgivere. Han overdrog derefter Bardenfleth nærmere at udvikle, i hvilken retning den nye politik skulle gå. Efter sin redegørelse spurgte gehejmestatsministeren sine kolleger, om de var nået til overbevisning om den nye politiks rigtighed, og om de mente, selv under denne forudsætning, at kunne erhverve sig folkets tillid. Efter Bardenfleths tale begærede Carl Moltke, Reventlow-Criminil og Ørsted med korte motiveringer straks deres afsked; A. W. Moltke udtalte, at skønt han fuldt ud kunne billige den retning, der nu skulle følges, ville han dog trække sig tilbage sammen med sine gamle kolleger, da han ikke kunne påtage sig

at arbejde med andre, før han kendte dem (alt dette fremgår af den nu offentliggjorte statsrådsprotokol). Det havde næppe været umuligt at bevæge lensgreven til fortsat at yde staten sin tjeneste, men kongen, som var nervøs, fordi folketoget snart ville marchere op på slotspladsen, glemte at sikre sig hans forbliven. Der blev, vel i skyndingen, ikke givet de aftrædende ministre pålæg om at føre forretningerne videre, indtil det nye ministerium var dannet, og herved opstod formelt et kortvarigt „anarki", som agitatorisk udnyttet blev Danmark til skade over for udlandet.

Frederik VII anmodede den ikke demissionerede Bardenfleth om at foreslå et nyt ministerium, hvortil han også efter sin optræden måtte være pligtig. Og da han jo 1. april skulle efterfølge den gamle og syge Stemann i dennes embeder, bestemtes det nu, at han overtog dem straks.

Ved middagstid ankom borgerrepræsentation og magistrat til Christiansborg, fulgt af ca. 15.000 mennesker. På vejen gennem Vimmelskaftet havde folketoget set Hans excellence Anders Sandøe Ørsted, ridder af elefanten, nyvalgt præsident for Videnskabernes Selskab, i fuld embedsdragt gå den modsatte vej. Medens den mægtige skare ventede på slotspladsen, svarede Frederik VII, ved hvis side alene Bardenfleth stod, som bekendt Borgerrepræsentationens formand, L. N. Hvidt, at det glædede ham at kunne sige, at det gamle ministerium allerede var opløst. Karakteristisk for Hvidt er det, at han, upåvirket af det historiske optrin, fra slottet gik lige til sine forretninger på Børsen og i Nationalbanken, der dengang lå mellem Børsen og „den røde bygning".

*

Endnu samme formiddag, men først efter statsrådsmødet, havde Bardenfleth, der jo var i tidnød, begyndt sin orientering med henblik på det nye ministerium. Hans søn, kommandør I. Bardenfleth, der har forsynet faderens bog med nogle noter, lægger i en af disse vægt på, at orienteringen først indledtes *efter* mødet i statsrådet. Årsagen er den, at P. G. Bang i sin artikel i Historisk Tidsskrift véd at berette, at Københavns overpræsident, den strengt konservative Michael Lange, allerede tidlig morgen den 21. marts, altså *før* statsrådet kl. 11, søgte adgang til Bardenfleth for med ham at drøfte situationen. Lange kunne, meddeler Bang, ikke straks lades ind, fordi en anden konfererede med ministeren, men da denne anden, har M. H. Rosenørn videre fortalt i „Løsrevne Blade af Livsminder", havde efterladt sine galocher i forværelset, og dette fodtøj viste sig at være Monrads, forstod overpræsidenten, at der var forbindelse mellem oppositionens og regeringens i øjeblikket mest indflydelsesrige mænd; han vidste da, hvad klokken var slået, og opgav samtalen med Bardenfleth. Rosenørns beretning, der altså supplerer Bangs, har som anekdote holdt sig gennem tiderne, den er formodentlig udræbelig, men sønnen understreger stærkt, at det af faderens erindringer fremgår, at han under konferencerne efter statsrådet så Monrad for *første* gang, idet han heri ser det ugrundede i de beskyldninger, der blev rettet mod faderen for at have lagt råd op med „folkelederne" mod de mænd, der endnu var hans kolleger i gehejmestatsrådet.

Rigtigt er det, at Bardenfleth mente, der ved sammensætningen af det nye ministerium skulle tages et vist hensyn til de mænd, den offentlige mening havde udpeget, også fordi folket stod over for store ofre, og her måtte hans opmærksomhed naturligt være rettet mod den store begavelse D. G. Monrad, der på Casinomødet den foregående aften havde udtalt sig så moderat, ja, næsten inviterende. Bardenfleth havde successive samtaler med

Monrad, den meget forretningsdygtige chef for kongerigets toldvæsen grev Wilhelm Sponneck, der på dette tidspunkt nok var konservativ helstatsmand, men ikke uvillig stemt over for en friere forfatning, og som kunne blive en god finansminister, samt med K. Ph. Francke, tænkt som „tysk" minister. Over for disse mænd redegjorde Bardenfleth for den ændrede politik: Slesvig skulle knyttes fast til Danmark, og det var da at håbe, at Holsten, som havde så mange interesser tilfælles med Slesvig, sluttelig også ville søge nærmere forening med kongeriget. Ingen af de tre tilkaldte ytrede betænkelighed ved at indtræde i et nyt statsråd, der skulle føre en sådan politik; mindst kunne jo Monrad, hvem Kultusministeriet var tiltænkt, gøre det, og når han ikke desto mindre ytrede ønske om, at han nøjedes med en post som departementschef hos en af ministrene, ja, så mener P. Stavnstrup, der formentlig kendte Monrad som „hel figur" bedre end nogen anden, at denne beskedenhed var beregnet, nemlig på at gøre et gunstigt indtryk på kongen og Bardenfleth.

*

Efter disse første konferencer, der synes endt kl. 15, har C. E. Bardenfleth sikkert troet, at han kunne få dannet et nyt konservativt ministerium med D. G. Monrad som eneste og moderat repræsentant for nationalliberalismen; han har troet at have fundet en balance mellem hensynene - selv skulle han beholde Justitsministeriet. Men da herrerne sent på eftermiddagen mødtes i Bardenfleths hjem for at drøfte regeringens nærmere sammensætning og de forholdsregler, der skulle træffes næsten øjeblikkeligt – slesvigholstenerne ville ankomme til København næste formiddag -- viste der sig alligevel at være svære vanskeligheder. Francke stillede nu den betingelse, at deputationen fra Kiel skulle have et undvigende svar, og at de i Holsten og Slesvig allerede valgte „erfarne mænd", der skulle høres i forfatningssagen i henhold til kundgørelsen af 28. januar, kom til København, så at der kunne forhandles med dem; sluttelig udtalte han sig endda for hertugdømmernes vedvarende uformindskede forening og for en revision af den i kundgørelsen tilståede forfatning på dette grundlag – slesvigholstenerne ville jo ikke vide af nogen fællesforfatning mellem hertugdømmerne og kongeriget. Franckes supplement til de tidligere drøftelser var for Bardenfleth yderst ubehageligt; den største vanskelighed lå nemlig i at få en „tysk" minister, en chef for Tyske Kancelli i stedet for Carl Moltke – også fordi dette kancelli som følge af den nye politik ville blive reduceret til Holsten-Lauenborg – og ville Francke ikke overtage denne post, ville heller næppe nogen anden højere tysk embedsmand.

Hvad angår Monrad, havde han i mellemtiden hos J. F. Schouw konfereret med meningsfæller, ligesom vel også Francke med sine tyske kolleger i „den røde bygning". Monrad gjorde det under den fortsatte drøftelse i Bardenfleths hjem til en betingelse for sin indtræden i regeringen, at også L. N. Hvidt – „den egentlige styrer af bevægelsen" – optoges, ligesom man ønskede et krigsministerium oprettet. Bardenfleth ville imidlertid ikke uden absolut nødvendighed yderligere demokratisere ministeriet, fordi han frygtede, at det i så fald ville savne autoritet over for udlandet. Dagen var da gået med unyttige forhandlinger, og Bardenfleth tør i sine erindringer ikke benægte, hvad der står at læse i tyske beretninger, at han efter havariet kan have sagt: „Francke, in welche schreckliche Lage haben Sie mich gebracht!"

Forhandlerne drog derefter til Christiansborg, hvor også Hvidt var kommet til stede, vistnok anmodet derom af kongen. Barden-

fleth redegjorde over for Frederik VII for det hidtil negative udfald af sit forsøg og bad om tilladelse til nu at henvende sig til A.W. Moltke med anmodning fra majestæten om at påtage sig at løse krisen, og denne tilladelse fik han. Han mente, at Moltke lettere end han selv ville kunne få bistand hos en af mændene i Tyske Kancelli, tillige at det ville være af stor betydning, hvis det blev nødvendigt at lade de nationalliberale førere i større tal komme til magten, at da en almindelig anerkendt mand som A.W. Moltke stod i spidsen for regeringen. Bardenfleth kørte derefter til Moltkes palæ, der lå på hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade (nu Håndværkerforeningen), og da lensgreven var ude i selskab hos overhofmarskal Levetzau, opsøgte han ham også dér. Bardenfleths indtrængende forestillinger gjorde dog intet indtryk på A.W. Moltke, som viste opgaven fra sig. Han havde i „Berlingske Tidende", der dengang var en aftenavis, læst et referat af formiddagens hændelser, og her havde han set, at kongen havde udtalt, at det *glædede* ham at kunne meddele Borgerrepræsentationen, at ønsket om de gamle ministres afskedigelse var opfyldt. Denne vending havde krænket kongens gamle og tro tjener så dybt, at Bardenfleth måtte vende tilbage til Christiansborg fra det i sig selv temmelig ydmygende ærinde uden resultat. Endnu om aftenen kan Frederik VII dog ikke have været særlig foruroliget af situationen, eftersom W. Oxholm fortæller, at kongen kl. 21 sammen med sine adjudanter ramlede til en ildebrand ude i byen.

*

Det var nu henad midnat. På slottet fortsattes de efterhånden meget enerverende bestræbelser for at få et ministerium i stand, inden dagen gryede. Kongen selv konfererede med Francke, der blev stadig mere umedgørlig; nu erklærede han åbent, at han ønskede hertugdømmerne forenet under én forfatning og i kun personalunion med kongeriget; han modsatte sig, at Hvidt blev optaget i regeringen. Til sidst sagde Frederik VII til ham: „Sie sind entlassen (fra forhandlingerne), doch in Gnade!" Bardenfleth ville nu have sagen udsat, men Monrad forlangte en afgørelse i denne nat.

Kongen havde altså fulgt den af Bardenfleth anlagte midtlinje, men det var et spørgsmål, om hans minister ikke ville forene for store modsætninger. Sponneck forlangte, at skulle Hvidt optages i regeringen, måtte P.G. Bang med som en modvægt, og kl. 1 eller kl. 2 hentede Monrad ham i hans bolig. Bang indtog et mæglingsstandpunkt; han krævede Casinoprogrammet modificeret således, at Slesvig som en selvstændig landsdel blev adskilt både fra Holsten og kongeriget og fik sin selvstændige landdag, så at hertugdømmet ikke nærmest blev en provins af Danmark; herefter skulle alle tre landsdele have konge, rigspolitik og krigsmagt fælles. Bang ville altså en tredeling af monarkiet, og han fremholdt desuden nødvendigheden af, at hertugdømmernes styrelse overlodes til mænd, der agtedes også af slesvigholstenerne. Han foreslog i denne sammenhæng som kancellipræsident og tysk minister den deputerede i Rentekammeret baron Carl Plessen og som chef for provinsialregeringen i Slesvig I.B.H. Rathgen, deputeret i Tyske Kancelli, i øvrigt gift med en datter af B.G. Niebuhr, forfatteren af det berømte værk „Römische Geschichte". Kl. 3 billigede kongen Bangs plan, og da majestæten ikke havde fået søvn i tre nætter og tilmed havde været til ildebrand, søgte han nogle timers hvile. Med den tilkaldte Rathgen, der var en fremragende, tyskuddannet jurist, blev man hurtigt færdig, han ville under ingen omstændigheder kunne

anerkende ophævelsen af det hidtil bestående fællesskab mellem hertugdømmerne (ved oprørets udbrud forlod han København for at stille sig til den provisoriske regerings rådighed).

Kl. 4½ ankom baron, senere greve Carl Plessen (efter faderens død i 1853 ejer af sjællandske godser, især i Hornsherred, under navnet Scheel-Plessen, som her vil blive anvendt; han blev siden ved arv også ejer af store godser i Holsten). Scheel-Plessen, 37 år gammel, var tysk-holstensk aristokrat af fødsel og tradition, Ridderskabets og helstatens mand, afvisende såvel over for den augustenborgske som den demokratiske slesvigholstenske separatisme, men tillige over for „Ejderdanismen", dertil royalist; han kom siden som sine brødre, monarkiets mangeårige gesandter i Sct. Petersborg og Stockholm, til at stå Christian IX og det glücksborgske hus meget nær. Også hin nat syntes Scheel-Plessen ikke utilbøjelig til at yde monarkiets konge sin bistand under de foreliggende, for statens eksistens farlige forhold. Han kunne gå ind på tanken om Slesvigs selvstændighed, altså om monarkiets tredeling, som Hvidt og Monrad nu ikke på forhånd turde afvise; men for at indtræde i ministeriet som „tysk" minister og derved overtage ansvaret for Slesvig og Holsten stillede han et vilkår, som han måtte vide stemningen i offentligheden forbød at opfylde, nemlig at advokat Claussen, der var medlem af den slesvigholstenske deputation, som om få timer med damperen „Skirner" ville ankomme fra Kiel, blev optaget i regeringen som modvægt mod dens kommende nationalliberale medlemmer, de „ultradanske". Når dette uopfyldelige krav sammenholdes med hans besynderlige opførsel i de kommende døgn, må man næsten tro, at fordringen var stillet, for at han selv kunne forblive i salveten; det er dog også tænkeligt, han blot har villet vise, hvilke absurde følger det ville kunne få at optage „Casino-mænd" i regeringen.

Scheel-Plessen klemte også de nationalliberale på et andet punkt, idet han bebrejdede dem, at de havde styrtet, eller villet styrte, det gamle ministerium uden at være i stand til at skaffe et nyt til veje; heri syntes Bardenfleth og Bang enige. Monrad og Hvidt hævdede ganske vist, at dertil havde de ingen pligt, men sandheden var nok den, at de heller ikke, om der havde været mulighed derfor, havde turdet stille et rent nationalliberalt ministerium, som uforberedt måtte overtage administrationen, hvis tyske del endda måske „strejkede", og derudover være i den situation, at ministeriet, hvis det ville realisere Ejder-programmet, måtte imødese ikke blot muligheden af en borgerkrig, men også af en krig med Tyskland. Her mente man jo, at hertugdømmerne historisk og traktatligt havde ret til at være forbundne, og at Slesvig nu af Danmark voldeligt blev revet ud af sammenhængen. Medens Hvidt og Monrad, naturligt nok, havde holdt sig tilbage, så længe forhandlingen angik problemerne omkring Tyske Kancelli, kom det nu til ret hæftige sammenstød med Scheel-Plessen. Efter en tysk fremstilling skal Monrad på et vist tidspunkt have råbt: „Det er det samme, så udfolder vi republikkens fane!" Men dels har Bardenfleth ikke hørt en sådan udtalelse, dels var Monrad, mener han, klog nok til at se den store overvægt, som den danske sag fik ved, at monarkiets legitime konge stod i spidsen for modstanden mod slesvigholstenernes fordringer, der jo netop derved fik præg af at være oprørske, hvad de også var.

*

Kl. 6 morgen måtte Bardenfleth meddele Frederik VII, at hans forsøg på at sammensætte et ministerium var strandet, og efter to døgns mangel på søvn trak han sig deprime-

ret og legemlig afkræftet tilbage, dog med ordre til at forblive på slottet. Han havde forinden, da han ikke turde tilråde kongen at kaste sig i armene på de nationalliberale, anbefalet monarken atter at henvende sig til det dagen i forvejen afskedigede ministerium. Kongen forstod den yderligt fortvivlede situation og talte nu første gang om at frasige sig tronen. Valget stod mellem et afgørende brud med slesvigholstenerne eller en foreløbig opgivelse af tanken om et ministerium på Casinoprogrammet. Monrad og Hvidt, der var påvirket af den uhyggelige stemning og desuden dødtrætte, var nu vistnok mest tilbøjelige til at foretrække den sidste udvej.

Atter en gang greb den ufortrødne P.G. Bang ind; han anså fædrelandet for at være i fare. Bang foreslog, at der blev oprettet en provisorisk regeringskommission, bestående af Bardenfleth, Scheel-Plessen og ham selv, med den opgave at forhandle med deputationen fra Kiel, der nu var på trapperne, gøre et sidste forsøg på at hidføre en fredelig løsning og i øvrigt give kongen tid og ro til at skaffe sig et egentligt ministerium. Betingelsen måtte dog være, hævdede Bang, at den nationalliberale oppositions hovedledere underskrev en erklæring, hvorved de godkendte en sådan ordning, der efter det om natten foregåede ville føre lige ud i tredelingstanken, altså stærkt afvige fra det Casinoprogram, der endnu ikke var 48 timer gammelt. Det kunne forudses, at betydelig uro ville opstå i København, hvis de nationalliberale ledere ikke kautionerede for det af Bang foreslåede provisorium; gjorde de det, ville han heri også se, at de billigede en afgørelse på basis af tredelingen. Kongen, der nu var tilbøjelig til at bifalde alt, hvad der blev ham forelagt, samtykkede også i en sådan ordning. Hvidt og Monrad var villige til at underskrive den fornødne erklæring, hvis også H.N. Clausen, Tscherning, Schouw og Lehmann ville gøre det, og de forlod slottet for om muligt at indhente de andre føreres underskrift. Klokken var nu 7 morgen.

Under Monrads og Hvidts fravær, som trak ud, steg feberen på Christiansborg, og beretningerne bliver usikre. Det synes dog at stå fast, at F. Tillisch, den afdøde konges kabinetssekretær, støttet af W. Oxholm, den tidligere hofchef hos kronprins Frederik, for kongen fremførte, at Bangs provisoriske ordning ville være uheldig, og desuden var den uvis, fordi den afhang af de nationalliberales tilslutning, hvorfor de tilrådede ham at bede greverne Carl og A.W. Moltke danne det nye kabinet. Frederik VII, som nu var meget nedtrykt, troede ikke på, at de efter det skete kunne overtales dertil, men indvilgede dog i, at Tillisch og Oxholm opsøgte de tvende grever; Tillisch gik til Carl Moltke, W. Oxholm til A.W. Moltke, med hvem han havde vedligeholdt forbindelsen under krisen. Der blev altså forfulgt to linjer på samme tid.

Da Hvidt og Monrad stadig lod vente på sig, blev Frederik VII efterhånden stemt for en næsten fuldstændig tilbagevenden til det gamle systems mænd: A.W. og C. Moltke, Bardenfleth, toldkammerpræsident C. A. Bluhme og generaladjudant, i realiteten krigsminister G. Schøller, der havde stået kongen nær både i Fredericia og Odense. Frederik VIIs omgivelser forudså den mulighed, at en slig udgang af ministerkrisen kunne føre til opstand i København, men monarken erklærede højtideligt, at når han havde bekendtgjort sit ministerium, agtede han at overgive sig og sin trone til borgernes beskyttelse, og ville eller kunne de ikke beskytte ham, da ville han abdicere. Den altid forhåndenværende og tålmodige P.G. Bang måtte forme et udkast til en proklamation, at anvende hvis udviklingen bar derhen. Han mente dog vistnok at kunne gøre større nytte ved at opsøge de udeblevne Hvidt og Monrad

for derved at skaffe klarhed over stillingen i den nationalliberale lejr.

Af H.N.Clausens „Mit Levneds og min Tids Historie" fremgår, at D.G.Monrad kl. 7-8 var kommet til ham „udvåget og udtømt". I en droske tog de ud til Schouw, hvor den sædvanlige kreds snart samledes. Kl. 9 fandt P.G.Bang da i professorboligen ved Botanisk Have bag Charlottenborg foruden J.F.Schouw A.F.Tscherning, H.N. Clausen, Orla Lehmann, Hvidt og Monrad; til stede var desuden Carl Ploug, A.F.Krieger og juristen Hother Hage, broder til storkøbmanden Alfred Hage. Bang har berettet, at stemningen i det nationalliberale hovedkvarter ved hans ankomst var højst alvorlig, og ledernes ansvar måtte jo da også føles overmåde tungt i den foreliggende situation. Kongens udsending sagde, at enten måtte han have den samtykkende erklæring med sig i underskrevet stand, eller også var al forhandling til nationalliberal side afbrudt. Tscherning blev den, der først gav sig – hans kærlighed til Ejderpolitikken var da også ligesom Monrads ret situationsbestemt. Han udtalte, at der var en så ringe forskel på, om Slesvig fik en selvstændig landdag eller en provinsiel, at han ikke af den grund ville foranledige blodsudgydelse. Monrad indrømmede, at han stadig ikke fandt den foreslåede ordning den rette, men hans samvittighed tillod ham ikke at nægte sin underskrift. Derpå erklærede Hvidt, Clausen og Schouw at ville underskrive. Det var at vente, at Lehmann ville vægre sig længst; han henstillede til Bang at lade sig nøje med de andres underskrift, men denne sagde, som rigtigt var, at hvis Lehmanns navn manglede, var kautionen ufuldstændig, han ville da i realiteten have erklæret sig mod den påtænkte ordning, og massen ville følge ham. Sluttelig underskrev da også Lehmann – „som Monrads og Schouws slave".

*

P.G.Bang indfandt sig kl. 9½ – nu altså den 22. marts – da solen allerede stod bag Holmens Kirke, på Christiansborg med det nationalliberale hovedkvarters skriftlige samtykke til opgivelse af kravet om Slesvigs umiddelbare tilknytning til kongeriget. Men nu var meget ændret – dampskibet fra Kiel var ankommet til toldboden kl. 8½, og det havde, foruden deputationen, medbragt prinsen af Nørs brev med de mere end halve trusler. Kongen var, beretter Bang, i det yderste oprør; han erklærede, at nu agtede han selv at gå i spidsen for folket med de ministre, han ville tage, og slængte prinsens brev hen ad bordet med de ord, at her var beviset for, at oprøret allerede var udbrudt. Han oplæste derefter sin meget konservative ministerliste og Bangs proklamationsudkast. Opgaven blev nu den at forklare majestæten, at han var på vilde veje. P.G.Bang erklærede, at et ministerium som det, kongen havde improviseret sig til, ville være en umulighed i den nye situation. Oprøret var i virkeligheden i gang, og så hovedstadens befolkning nu, da efterretningerne fra hertugdømmerne indløb, at kongen havde taget en regering, hvori holsteneren Carl Moltke havde sæde, men derimod ingen af det nationale partis tillidsmænd, da ville Christiansborg rimeligvis blive stormet. Frederik VII blev meget vred og ytrede, at endnu var han konge og endnu kunne han selv vælge sine ministre. Dette bestred P.G.Bang ikke, men han fastholdt sin opfattelse og rådede monarken til at sende bud efter det nationalliberale partis ledere, så kunne både de og de gamle regeringsmænd forelægge ham deres program, og det stod da til ham at vælge. Også Bardenfleth, der nu atter var til stede, anså det efter den skete udvikling for uundgåeligt at optage flere repræsentanter for nationalliberalismen i regeringen, skønt den derved ville blive mere demokratisk, og Oxholm erklærede

„kort og bestemt": „Deres Majestæt, det er nodvendigt, at De sender bud efter folkelederne!" (muligvis først sagt, efter at han, som nedenfor berettet, havde været hos A. W. Moltke). Frederik VII var efterhånden blevet mere stilfærdig og eftertænksom, hvad Bang udnyttede til at fremkalde en ordre til sig om at hidføre Hvidt, Monrad og de andre nationalliberale spidser, der jo nu på ny „stod til situationen".

I den halve time, Bang brugte til sit andet besøg hos „Casino-mændene", kl. 10-10½, ankom grevерne A. W. og Carl Moltke til slottet. Inden det nationale omslag, foranlediget af prinsen af Nors brev, havde Tillisch og Oxholm jo efter aftale med kongen opsøgt de to grever. Tillisch traf ikke Carl Moltke i hans bolig på Skt. Annæ Plads, han var på morgentur, og i Moltkes palæ fik Oxholm den besked, at lensgreven endnu ikke var stået op. Da han snart efter kom ind i den stue, hvor de to hofmænd ventede ham med deres opfordring, erklærede han sig straks villig til at gøre et forsøg på at danne en ny regering. Grand seigneur'en A. W. Moltke erkendte altså nu sin positions forpligtelse, hvad Oxholm også havde haft en begrundet formodning om at han ville gøre. Greven stillede dog den betingelse, at han ved sin ankomst til slottet traf folkepartiets ledere, idet han lagde vægt på, at navnlig Hvidt indtrådte i ministeriet. Også Carl Moltke havde man fået i tale; han var villig til straks at begive sig til slottet, men da han under de foreliggende forhold ikke ville sidde i statsrådet, uden at også Reventlow-Criminil var villig dertil, hvad denne viste sig ikke at være, erklærede Carl Moltke på Christiansborg, at han trak sig tilbage, hvilket vel i den givne situation også var det bedste.

P. G. Bang havde på ny truffet „Casino-mændene" hos Schouw, hvor de i trykket stemning fortsat rådslog, nu om en offentlig redegørelse, hvori de ville søge at retfærdiggøre, at de havde underskrevet den erklæring, der var forelagt dem. Lidt før Bang kom, havde indfundet sig to mænd fra den københavnske oppositions radikale fløj, borgerrepræsentanterne brygger J. C. Jacobsen (Carlsberg) og jernstøber Lunde; begge gjorde ophidsede opmærksom på, at rygtet om en provisorisk regeringskommission havde vakt megen bekymring i befolkningen og kunne lade befrygte alvorlige uroligheder. Da Bang i det samme ankom, udbrød Lunde henvendt til ham: „Hidtil har De talt, nu skal De få at se, at vi andre skal tale et ord med!" Der er for N. Neergaard (i „Under Juni-Grundloven") ingen tvivl om, at den slesvigholstenske deputations ankomst i forbindelse med rygterne om, at man på Christiansborg var ved at glide tilbage til den gamle tingenes tilstand, således at „formummede slesvigholstenere" skulle forhandle med mændene fra Kiel, virkelig havde skabt et revolutionært tændstof. Nu kunne P. G. Bang sige: „Jeg beder Dem kun, hr. Lunde, at meddele Deres venner, at de herværende mænd er kaldt til kongen for at medvirke til dannelsen af ministeriet". Derefter bragte han Hvidt, Monrad, H. N. Clausen, Tscherning og Lehmann kongens kaldelse, som de lovede snarest at efterkomme. Der må være indtrådt en stor sindslettelse i professorboligen. P. G. Bang følte sig nu syg og gik hjem; både han og Sponneck mente, at udviklingen havde taget en sådan retning, at de ikke mere havde nogen opgave ved regeringsdannelsen. Kl. 11 var der på gaderne opslag, trykt hos „Fædrelandet", om, at de nationalliberale førere var kaldt til kongen.

*

Da A. W. Moltke var ankommet til slottet, havde han fundet alle nedslåede og forvirrede. Frederik VII modtog ham med hjerte-

lighed og sagde, at hvis lensgreven ikke ville stå ham bi, måtte han nedlægge kronen. Moltke påtog sig et forsøg på at skaffe et ministerium til veje, og da de nationalliberale kom henad middag, blev de forskellige emner enkeltvis ført ind til greven, der uden forbehold erklærede, at han antog Casinoprogrammet af 20. marts. Moltke konfererede derefter med Frederik VII; han ville helst have undgået Bardenfleth, der var ilde lidt af den gamle regerings mænd, men kongen insisterede på, at han blev medtaget i den nye. Orla Lehmann gjorde efter eget udsagn Tschernings optagelse i ministeriet som krigsminister til betingelse for, at han selv ville indtræde, og A. W. Moltke havde intet derimod, men sagen var delikat: militæretaten betragtedes jo som kongens særlige domæne; der havde hidtil ikke været nogen egentlig krigsminister, og kun ved selvfornægtelse kunne Frederik VII acceptere en slig; helst ville han da have haft sin generaladjudant oberst Georg Schöller. Desuden havde Tscherning som kaptajn kun en beskeden charge og var ikke særlig populær i armeen. Moltke fik imidlertid overtalt kongen, men den designerede krigsminister, der var meget tilbageholdende – han havde villet forlade slottet sammen med H. N. Clausen – erklærede ikke at kunne modtage nogen udnævnelse, medmindre majestæten ganske ville følge hans forslag med hensyn til krigsstyrelsen, så længe kongen ikke fandt anledning til at afskedige ham. Efter nogen forhandling med Frederik VII fik Moltke også denne side af sagen i orden, ja, fik endog accepteret det af Tscherning, kun for at tydeliggøre systemændringen, stillede krav, nemlig at det skulle være ham tilladt når som helst at afskedige prins Ferdinand fra den ganske vist betydningsløse post som generalkommandant for øerne.

Da A. W. Moltke kom ud fra kongen med den endelige ministerliste, beklagede Hvidt, at H. N. Clausen ikke fandtes på den, men Lehmann sagde, at nu var de nationalliberale anskuelser tilstrækkeligt repræsenteret, og ministrene ville blive så hurtigt slidt op, at det kun var godt at have Clausen i behold, altså i reserve.

Det havde været meningen at besætte Udenrigsministeriet med kammerherre W. Oxholm, altså med en holembedsmand, men det fandt Lehmann ikke tilfredsstillende; portefeuillen blev da tilbudt ham selv, efter at han var forhørt om sine kundskaber i fransk. Han pegede dog på grev F. M. Knuth, brodersøn af A. W. Moltkes hustru. Knuth havde på et tidligt tidspunkt af krisen været nævnt som egnet til at indtræde i regeringen; efter kongens ordre var han på vej fra Sorø til København, og han udnævntes da til udenrigsminister. Det bør tilføjes, at Orla Lehmanns, det kan synes noget egocentriske, beretning om, hvad der foregik, ikke ganske samstemmer med den også tilstedeværende Oxholms. Efter denne havde A. W. Moltke helst undgået at optage Lehmann i regeringen, men affandt sig med ham som minister uden portefeuille, hvad Lehmann selv mente var det samme som at agere hejduk for ministeriet – han ønskede da heller ikke at oppebære løn, så længe han ikke havde noget fagministerium. Scheel-Plessen ville foreløbig og betingelsesvis overtage kancelliet for hertugdømmerne, men klare aftaler om dette vanskelige forhold var der ikke. Ministeriets sammensætning, der forelå henved kl. 14, blev da følgende: A. W. Moltke, premierminister, finansminister og midlertidig marineminister; Bardenfleth, justitsminister; F. M. Knuth, udenrigsminister; D. G. Monrad, kultusminister; A. F. Tscherning, krigsminister; C. Scheel-Plessen, foreløbig minister for hertugdømmerne; C. A. Bluhme, handelsminister; ministre uden portefeuille blev L. N. Hvidt og som nævnt Orla Lehmann.

Premierministerporteføuillen var ny, den formelt øverste ledelse af regeringen samt de forfatningsmæssige forretninger, der hidtil havde hørt under Danske Kancelli i dets egenskab af statssekretariat ikke blot for kongeriget, men for hele monarkiet. De øvrige porteføuiller var foreløbig en videreførelse af formandsposterne i Finansdeputationen, Admiralitetet, Danske Kancelli, Udenrigsdepartementet, Universitetsdirektionen, Generalitetet, slesvig-holsten-lauenborgske kancelli (Tyske Kancelli) og Kommercekollegiet.

*

Vor første konstitutionelle regering var altså et koalitionsministerium bestående af fem, der havde haft sæde i eller dog stod den afgåede regering nær, og fire „Casino-mænd". Der var i Danmark onsdag den 22. marts 1848 for første gang dannet et ministerium, som var sammensat under indflydelse af den offentlige mening og under hensyntagen til de foreliggende politiske opgaver, ikke, eller kun i mindre grad, til medlemmernes fødsel eller placering på embedsstigen; blandt ministrene var jo, socialt set, så forholdsvis jævne mænd som en sognepræst og en afskediget kaptajn. De tilstedeværende nye medlemmer af regeringen fik enkeltvis audiens hos kongen, som nu var rolig og venlig; derefter samledes man i statsrådsværelset, hvor Frederik VII udnævnte dem til sine ansvarlige ministre under A. W. Moltkes forsæde. Kongen betragtede sig, udtalte han, fra nu af som konstitutionel konge og agtede derfor kun at møde i statsrådet, når han blev indbudt dertil af dets præsident. Det har vistnok ikke været ham ukært at kunne sige dette, thi lige så fint et øre han besad for de nationale toner, lige så meget kedede regeringsforretninger ham. Efter at kongen havde afleveret det fra prinsen af Nør modtagne brev, som han anså for tegnet på oprørets udbrud, trak han sig tilbage, ledsaget af prins Ferdinand, hvis stilling i staten var for høj til, at han kunne være ansvarlig. Om aftenen hyldedes Frederik VII af 15-20.000 mennesker på slotspladsen; han havde jo nu taget et ministerium, der både ville hævde Danmarks ret over for slesvigholstenerne og give landet en ny forfatning.

*

Scheel-Plessen havde trods den usikkerhed, der var forbundet med ham, modtaget sin udnævnelse til minister for hertugdømmerne på samme måde og på samme tid som kollegerne, og han var den minister, som først trådte i funktion, nemlig da han forestillede Rendsborgdeputationen for kongen. Spørgsmålet var nu, hvilket svar slesvigholstenerne skulle have af Frederik VII. Den første drøftelse af den presserende sag skete allerede i et statsrådsmøde, der blev afholdt straks efter ministeriets konstituering, skønt medlemmerne var udmattede og forvågede. Overvejelserne fortsattes dagen efter, altså den 23. marts, i to møder, det første kl. 11. Efter Orla Lehmanns beretning i Historisk Tidsskrift, der støttes af statsrådsprotokollens kortfattede, konstaterende referat, indtog premierminister A. W. Moltke det bestemte standpunkt, at det var nødvendigt at lade Holsten med fuld frihed deltage i den udvikling, hvori Tyskland nu befandt sig, og derfor også nødvendigt at ophæve dets hidtidige forbindelse med Slesvig; dette hertugdømmes „selvstændighed" kunne han ikke anerkende, da den europæiske statsret ikke vidste af noget slesvigsk rige; det var umuligt for kongen og folket at opgive Danmarks ret til Slesvig. Deri var de øvrige „danske" ministre enige, idet de dog var tilbøjelige til at ville give Slesvigs provinsielle selvstændighed en så vid udstrækning, som opretholdelsen af den statsretlige enhed med kongeriget tillod; Tscherning ville endog ac-

ceptere en føderation. Ministeren for hertugdømmerne, baron Scheel-Plessen, foreslog principalt en fælles forfatning for Slesvig og Holsten og en union mellem et sådant Slesvigholsten og Danmark; han mente ikke, at denne ordning nødvendigvis ville føre Slesvig ind i det tyske forbund. Subsidiært foreslog han tre adskilte stænderforsamlinger på et nyt valggrundlag, hvorefter Slesvig selv måtte bestemme, om det ville gå til Holsten eller til Danmark. Statsrådet fastslog klart, at Slesvig og Holsten ikke skulle have nogen fælles forfatning, så lidt som Slesvig skulle kunne tilsluttes det tyske forbund; og spørgsmålet om Slesvigs tilhør kunne ikke afgøres med nogle få stemmers overvægt i en stænderforsamling.

Scheel-Plessen påtog sig da på den givne baggrund at affatte et udkast til et svar, hvorom han ville rådføre sig med Francke og Tyske Kancellis embedsmænd. I statsrådsmødet samme dag kl. 20 mødte han med sit udkast, der mest angik en forfatning for et statsretlig selvstændigt Slesvig uden forbindelse med Danmark. Om dette udkast, der altså ikke var affattet i overensstemmelse med statsrådets beslutninger, kom det til en forhandling, som Orla Lehmann kalder uhyggelig. Der var, meddeler Lehmann, som var den, der især optog drøftelsen med ministeren for hertugdømmerne, både udeladelser og tvetydigheder i udkastet, og kun med stort besvær, men dog uden at der faldt et heftigt ord fra nogen side, lykkedes det at få foretaget visse ændringer og tilføjelser i manuskriptet, som Scheel-Plessen på intet tidspunkt slap sig af hænde. Lehmann måtte være yderst forsigtig, da det gjaldt om, at kongen ikke mistede sin „tyske" minister. Udkastet var sluttelig bragt nogenlunde i overensstemmelse med regeringens holdning, men sproget var en forpint kancellistil. Da ministrene skiltes ud på natten, var det aftalen, at Scheel-Plessen næste dag, den 24. marts, da deputationen skulle modtage kongens svar, ville medbringe dette til formiddagens statsråd i en dertil skikket, renskrevet form.

Da ministeriet indfandt sig på Christiansborg til berammet tid, kl. 11, meddelte A.W. Moltke, at baron Scheel-Plessen havde ønsket at træde tilbage som minister for hertugdømmerne. Heldigvis var med ham også det vigtige dokument, svaret til deputationen, forsvundet. Medens man ventede på at få det bragt, fyldtes slotspladsen efterhånden af mennesker, der vel foreløbig forholdt sig roligt, men som var opirrede af de nylige efterretninger om Olshausens forhånelser af hele det danske folk – og Olshausen opholdt sig nu på slottet som medlem af den ventende deputation; denne var iøvrigt af sikkerhedsgrunde installeret i grosserer Alfred Hages store hjem i Kronprinsessegade. Scheel-Plessen søgtes forgæves både i kancellibygningen og andetsteds; da man troede at vide, hvilken skriver der sædvanligvis blev benyttet ved vigtige afskrifter, blev også skriveren eftersøgt, ligeledes uden resultat. Efterhånden som tiden gik, voksede uroen i København, og man besluttede derfor forsigtigt, at deputationen ikke skulle have svaret af kongen selv, men i stilhed og høflighed føres ud til dampskibet „Hekla", som på rheden lå klar til at afgå til Kiel, og dér afvente svaret.

Da dette stadig ikke forelå, gik minister Orla Lehmann, den hurtigt tænkende og skrivende, ligesom få dage forinden på „Fædrelandet"s kontor ind i et sideværelse og kom meget snart tilbage med et koncept til et „Antwort", der, siger forfatteren, vandt så udelt bifald både hos de øvrige ministre og kongen, at han kunne renskrive svaret med kun nogle få stilistiske rettelser. Lehmann har hævdet, at hans „Antwort" stemte overens med et kort og klart resumé, som A.W. Moltke havde fremsat dagen forinden, men

Bardenfleth er af den mening, at det gik langt ud over den vedtagne redaktion, blot tillod omstændighederne ingen nærmere drøftelse. I hvert fald: svaret blev, efter at kongen havde underskrevet det, af Orla Lehmann oplæst for og overrakt den ventende deputation. Skibet afsejlede kl. 16. Svarets hovedindhold var, ved vi, at Holsten skulle have en fri forfatning som en selvstændig tysk forbundsstat, medens Slesvigs uopløselige forbindelse med Danmark skulle styrkes ved en for dem fælles fri forfatning, dog skulle det have sin egen landdag. Et slesvigholstensk ultimatum var besvaret med et dansk ultimatum, nemlig med „det store konge- og folkeprogram", der længe havde været under udvikling: en dansk nationalstat til Ejderen under en fri forfatning.

Niels Neergaard, både historiker og politiker, har i „Under Junigrundloven" svært ved at betragte svaret som en klog og velovervejet politisk handling, når Frederik VII og hans daværende regering dog så sent som i kundgørelsen af 28. januar havde givet tilsagn om, at der intet skulle ændres i hertugdømmernes bestående forbindelse; det pludselige brud skabte Danmark betydelige vanskeligheder i udlandet. Laurids Skau mente, at regeringens svar gav oprørerne et agitationsmiddel i hænde; havde man ikke udtalt sig om Slesvigs fremtidige stilling til Danmark, men blot besvaret andragendet om dets indlemmelse i det tyske forbund med „dass auf diese Bitte nicht einzugehen sei", så havde Tyskland ikke haft nogen undskyldning for indblanding. En af datidens advokater udtalte endda, at det nye ministerium havde kastet 40 mill. tyskere stridshandsken for fødderne. Neergaard indrømmer imidlertid, at slesvigholstenerne heller ikke ville have været tilfredse med opretholdelsen af den bestående tilstand, netop fordi de krævede Slesvig indlemmet i det tyske forbund.

Det er en kendsgerning, at inden deputationen var vendt hjem fra København, og inden den danske regerings svar ankom den 26. marts, havde slesvigholstenerne givet signalet til åben kamp. En provisorisk regering dannedes i Kiel den 23. marts, og dagen efter overrumplede prinsen af Nør Rendsborg. Broderen, hertug Christian August af Augustenborg, der hos kongen af Prøjsen havde fået anerkendt de slesvigholstenske fundamentalsætninger og havde fået tilsagn om støtte, misbilligede først begivenhederne i Rendsborg, men den 31. marts erklærede han sig enig med den provisoriske regering. K. Ph. Francke, der jo havde spillet en ikke ringe rolle under regeringsforhandlingerne i København, forlod byen med samme skib som deputationen og gik i oprørsregeringens tjeneste; han havde til det sidste fastholdt Slesvigs konstitutionelle forbindelse med Holsten. Samtidig afrejste adskillige af det slesvig-holsten-lauenborgske kancellis personale. Scheel-Plessen nøjedes med at tage ud til sin faders gods Lindholm ved Lindenborg kro.

*

Af ministeriet A. W. Moltkes medlemmer møder vi Christian Albrecht Bluhme, født 1794, for første gang, men vi skal gense ham ofte og i højspændte situationer. Han tilhørte en oprindelig brandenburgsk slægt, hans oldefader var hofpræsten J. B. Bluhme, under Christian VI en af de mest indflydelsesrige repræsentanter for pietismen, med en væsentlig andel i at konfirmationen blev indført i Danmark. C. A. Bluhme var jurist og havde påbegyndt en lovende embedskarriere, da han pludselig, det siges på grund af en ulykkelig kærlighed, søgte ansættelse for nogle år i det danske kolonistyre i Ostindien. Ved hjemkomsten fortsatte han ad embedsvejen og blev 1838 stiftamtmand i Ålborg. Ved en tilfældighed blev han inddraget i den højere

statsstyrelse. Christian VIII fik på en rejse i Nordjylland et så fordelagtigt indtryk af stiftamtmandens kundskaber, dannelse og levende ånd, at han 1843 gjorde ham til direktør i Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet. Her hævdede han sig som en af det øverste bureaukratis største dygtigheder. Blandt de mænd, Christian VIII i sine sidste dage anbefalede sin søn at rådføre sig med, var C. A. Bluhme. Kongen havde peget på ham som et udenrigsministeremne på grund af hans verdenserfaring, sprogkundskaber og smidighed, men da Frederik VII først og fremmest ville have Bardenfleth ind i statsrådet, og da dettes tyske medlemmer derefter ikke kunne tolerere flere danske, måtte Bluhme i første omgang lade sig nøje med at få titel af præsident i sit kollegium, hvorved han blev excellence. Kollegieherren C. A. Bluhme var i martsministeriet fagminister, men hans fag var snarere centraladministrationen som sådan end den handel, der indgik i hans titel; handelen spillede dengang endnu ikke en sådan rolle, at den fremfor andre erhverv kunne have krav på sit eget ministerium, og dette ophævedes da også ved hans afgang. Hvad de, der konstruerede regeringen, havde villet sikre sig, var det gode hoved Bluhmes almindelige medarbejderskab i en vanskelig overgangstid, og det kunne lettest ske, når han under navn af handelsminister forblev i spidsen for Kommercekollegiet. Det må dog tilføjes, at opportunisten C. A. Bluhme, der havde haft sympati for helstaten, i 1848 villigt godtog den ejderdanske kurs.

A. W. Moltke havde som nævnt midlertidig overtaget Marineministeriet, og 6. april blev kommandør, senere admiral, Christian Christopher Zahrtmann, født 1793, minister for flåden. Denne præstesøn fra Viborg, der tilhørte en tysk slægt, hvoraf et medlem trådte i dansk militærtjeneste 1715, havde allerede som kadet udmærket sig i søkampen mod englænderne, han fik ridderkorset kun 19 år gammel, men han var ellers som C. G. Andræ officer af den videnskabelige type, med store fortjenester af sit lands søkort- og fyrvæsen. Som direktør for Søkortarkivet fra 1826 fik Zahrtmann under modstand fra konge og marine sat igennem, at de fuldstændige kort – med alle sømærker påført – ikke som hidtil af hensyn til en sejlende fjende skulle være hemmelige for alle andre end de danske krigsskibe og lodser, men skulle gøres så nøjagtige som muligt for alle, der færdedes på havet. Også for fyrsystemets forbedring arbejdede han; han ville have fyr bl. a. på Fornæs og Refsnæs for at lette sejladsen fra Kattegat ned gennem Store Bælt, men da dette kunne mindske Øresundstoldens indbringende, var der også i denne sag modstand at overvinde. Dog rejstes i 1839 fyret på Fornæs, siden fulgte Refsnæs, Hesselø, Læsø og Hanstholm. 1843 havde Zahrtmann udsendt sit værk „Danske Lods", en beskrivelse af vore farvande, der blev benyttet næsten århundredet ud. I 1848 var han deputeret i Admiralitetskollegiet og modtog kun modstræbende posten som sit lands første marineminister, dels havde han nylig været alvorligt syg, dels havde han ingen tillid til et folkestyre. I Monrad så han blot „den berygtede demagog", i grev Knuth „rebellen fra Knuthenborg". Men havde denne sømand fra Christian VIIIs tid ingen sympati for flere af sine ministerkolleger, så havde den nye tid heller ikke megen tiltro til ham. Med Tscherning samarbejdede Zahrtmann dog godt, han havde ført en lignende kamp mod Admiralitetet som kollegaen inden for hæren.

*

Vi har set, at kollegieherrerne Bluhme og Zahrtmann i martsregeringen blev konstitutionelle ministre, og erindres herved om det administrative systemskifte, som skete samtidig med det politiske: overgangen fra kol-

legialsystemet, hvor i en styrelsesgren et kollegiums medlemmer alle med ansvarlighed og på lige fod deltager i en beslutning (ofte en indstilling til den formelt enevældige konge), til ministerialsystemet, der i spidsen for hver forvaltningsgren stiller en enkeltmand, en minister, som er enebestemmende med hensyn til alle afgørelser og ansvarlig for administrationen som helhed, medens ministeriets embedsmænd er ham underordnede. Ministerialsystemet er ikke med nødvendighed alene knyttet til den ministeransvarlighed, som „frie forfatninger" almindeligvis forudsætter; adskillige stater, f. eks. Prøjsen, indførte dette system, endnu medens de var enevældigt styrede, og omvendt bevarede England, hvor ministrenes ansvarlighed over for parlamentet har været hævdet gennem århundreder, indtil midten af det 19. århundrede en kollegial centraladministration. Kollegialsystemets fortrin, de alsidige drøftelser og undersøgelser af de enkelte anliggender, det værn, det frembød mod fyrstens luner og vilkårlighed, er foran omtalt. Men efterhånden som statens virksomhed tiltog i løbet af det 19. århundrede, hvorved der stilledes voksende krav til forvaltningens hurtighed og energi, blev systemets stærke sider mindre synlige end dets svage, den træge og ofte omstændelige forretningsgang, det svækkede initiativ.

Herfor havde også den danske enevældes sidste regering haft blik. Christian VIII var ikke fremmed for den tanke, at man burde overgå til ministerialsystemet, der jo ville give en klar placering af ansvaret, en raskere ekspedition og en større aktivitet. Martsministeriets mænd, der forudså en forfatning, som ville gøre ministrene ansvarlige over for en folkerepræsentation, fandt det nødvendigt at gennemføre ministerialsystemet ved enevældens fald, og da Frederik VII den 24. marts også formelt udnævnte den nye regering, gav han samtidig ordre til, at kollegierne skulle omdannes til ministerier.

Det gamle Danske Kancelli blev opdelt i et Justits-, et Indenrigs- og et Kirke- og Undervisningsministerium (Kultusministeriet), medens Rentekammeret, Generaltoldkammeret og Finansdeputationen blev slået sammen til et Finansministerium. Indenrigsministeriet oprettedes ikke før i november; grunden var den, at medens de øvrige ministerier blev til ved en overførelse af de forskellige kollegier som ubeskårne helheder, måtte det store Indenrigsministerium konstrueres og hente sit sagområde fra mange hjørner af centraladministrationen. Samtlige deputerede i Tyske Kancelli blev afskediget den 28. marts - de fleste havde jo forladt København og kancelliet ophævet i september det følgende år. Det havde først været meningen at give hertugdømmerne et særligt ministerium - Scheel-Plessen beklædte, som vi ved, posten i nogle dage; oprøret gjorde imidlertid spørgsmålet om hertugdømmernes bestyrelse uaktuelt. Regeringen stod vistnok i princippet på, at hertugdømmerne ikke burde have et særskilt centralorgan, men administreres under de forskellige rigsministerier efter sagernes beskaffenhed. De kommende års politiske udvikling gjorde, at man måtte vende tilbage til det gamle skel mellem fælles og særlig forvaltning, dog således at Slesvig fik sit eget ministerium 1851, Holsten-Lauenborg året efter. Tyske Kancelli genopstod altså ikke. De tyske stormagter havde ganske vist forlangt, at hertugdømmerne som før skulle forvaltes som et forenet hele, men opgav dette krav; til gengæld ville de, som vi skal se, have personlige garantier ved besættelsen af ministerposterne.

Den 24. november 1848 udgik kundgørelsen om den endelige ordning af centraladministrationen, men da var flere af ministerierne allerede i virksomhed. Det administrative systemskifte blev iværksat på et såre vanskeligt

tidspunkt, under en krig og foran en forfatningsændring, men den gamle tids ministre eller embedsmænd, folk som A. W. Moltke, Bluhme, P. G. Bang, Algreen-Ussing og Sponneck, lettede ved deres erfaring reformationen. Dennes betydning kan nok i det hele overdrives; vel forelå der et principskifte, men ikke noget vidtgående personskifte, formerne forblev i meget de samme, centraladministrationens mænd var fortsat oftest konservative, men sønnerne af det ældste hold nationalliberale, der dog kom fra det samme sociale lag som de konservative, var ved at få foden inden for døren til „den røde bygning".

*

Et tilbageblik på de forhold, under hvilke marts-ministeriet blev til, viser, at lensgreve A. W. Moltke erhvervede sig et ærefuldt navn både på det sidste blad af den gamle tids historie og på det første blad af den nye tids historie. En mand, der var i første række såvel som adels-, rangs-, penge- og embedsaristokrat, var trådt i spidsen for den første konstitutionelle regering. Det er muligt, at han, som det påstås, ikke var nogen særlig viljekraftig mand, men han havde sympati for og ville gerne fremhjælpe enhver alvorlig stræben, dertil besad han et sundt blik for tidens tegn. Da han så, at statens eksistens var truet, da man i Kiel og Rendsborg håbede på anarki i København, da kreditten, også i økonomisk forstand, var begyndt at vakle, trådte han, fædrelandsvennen, frem, stillede sig mellem den nye tid og den gamle, sikrede derved lovligheden og ordenen og styrkede nationen til den forestående kamp. En af tidens forfattere skrev:

„Der hørte en ikke ringe selvfornægtelse til, med forglemmelse af sin egen fortid, med tilsidesættelse af sin gammeladelige slægts sympatier og traditioner, at sætte sig i spidsen for et ministerium af lutter „homines novi", som Europas cabinetter ville have vendt sig fra med mishag og mistillid, hvis ikke Moltkes ædle og højt hædrede navn havde påtrykt det et stempel, som man ikke kunne kaste vrag på; men Moltke så kun fædrelandets fare, og hans højhjertede fædrelandskærlighed viste ham den vej, han burde gå".

Historikeren Gaspar Paludan-Müller har skrevet, at „måske har ikke i nogen anden stat højere ting beroet på en statsmands ja eller nej, end hvad der den 22. marts 1848 afhængte af grev Moltkes samtykke til at indtræde i et ham vistnok ingenlunde behageligt ministerium". Kanhænde overdriver Paludan-Müller ubehaget; han var en besk kritiker af de liberale, både mere konservativ og mere radikal end de. Det kan med sikkerhed siges om lensgreven til Bregentved, at han fordomsfrit legitimerede det nye styre, godtog „ånden fra 48", men også holdt den inden for de rette grænser. Den 23. marts om aftenen, den dag, den slesvigholstenske deputation efter sin ankomst var blevet præsenteret for kongen, holdt Carl Moltke et selskab, hvori overvejende deltog tyske embedsmænd i København, dog var også hans slægtning, A. W. Moltke, til stede. Carl Moltke, hvem de sidste døgns hændelser umuligt kan have været til behag, udbragte ved denne lejlighed en skål for lensgreven som „Danmarks første minister og første patriot". Dagen efter, da kongens svar til deputationen blev kendt, begyndte flugten fra de tyske kontorer.

*

Efter marts-ministeriets tilblivelse er C. E. Bardenfleth nok henfaldet i eftertanke. Han har haft grund dertil. Som hans søn skriver i et forord til de tidligere nævnte „Livserindringer", tilhørte faderen af fødsel, opdragelse og tradition udpræget konservative kredse, der, ikke mindst på grund af hans nære forhold til Frederik VII, betragtede ham som den mand, der både kunne og burde være sine standsfællers bolværk imod „de nyere ideers fremtræn-

gen, deres frygtede magtstræben og opløsende tendenser". Bardenfleths handlinger i den første tid efter den nye konges tronbestigelse måtte nødvendigvis skuffe sådanne forventninger, og der opstod ikke blot misstemning omkring ham, han blev også ligefrem angrebet for at have svigtet de konservative interesser.

Bardenfleth erkender i sine erindringer, at da oprøret i hertugdømmerne, støttet af Tyskland, truede med at forskaffe den statsopløsende slesvigholstenske tanke overhånd, da søgte han redning dér, hvor den ene syntes ham mulig, i Ejderpolitikken, og han kunne have tilføjet: hos dens nationaldemokratiske, i hvert fald nationalliberale mænd. Han hævder imidlertid, at han, når den nærmeste fare var overvundet, ville være vendt tilbage til helstatstanken, medansvarlig for kundgørelsen af 28. januar som han jo da også var. Sin eskapade i marts forsvarer han dermed, at i et lille land som Danmark vil ingen statsmand blindt kunne forfølge ét formål uden hensyn til forholdenes udvikling også uden for landet; gør han det, vil han derved udsætte staten for onder, som vil være langt større end de goder, der kunne være forbundet med hans første og egentlige formåls opnåelse.

*

Omvæltningen i foråret 1848 indeholdt både et nationalt, et demokratisk og et socialt element, af hvilke det nationale var langt det stærkeste. Det sociale blev af frihedsministeriet imødekommet i april og maj ved nogle „morgengaver", som især tog sigte på husmænd og inderster: det tillodes nu fæstere og lejere under visse omstændigheder at lade forældre, svigerforældre og voksne børn bo hos sig; at dette tidligere krævede godsejerens samtykke, havde kunnet føre til tragedier. Fremdeles blev husmandshoveriet forbudt i nye kontrakter om brug af huse, og det bestående hoveri lempedes. Alle måtte føle det som en befrielse, at trællemærket, revselsesretten over for husmændene og deres koner, forsvandt. Husmandsforordningen skyldtes væsentlig Tscherning. Straks ved den nye regerings tiltrædelse var endvidere alle verserende pressesager blevet hævet, ligesom alle de bånd på pressen, der var lagt siden den grundlæggende forordning af 1799, forsvandt.

Som et kuriosum skal nævnes, at enevældens fald, som det kom til udtryk ved det gamle statsråds afskedigelse og udnævnelsen af martsministeriet, først blev officielt bekendtgjort i Kollegialtidende for 31. marts under rubrikken „Befordringer og Afgang", hvori også kunne læses om rangeringen med præster og skovfogder.

*

Det første krav til den nye regering var oprørets underkuelse med væbnet magt. A. F. Tscherning, der beklædte regeringens i øjeblikket vigtigste post, var i situationen den rette krigsminister i flere henseender. Han havde de ældre officerer imod sig, men nød tillid i folket og kunne udnytte den nationale bevidsthed, der næsten til overflod havde rejst sig, han besad stor organisationsevne og havde mod til at tage et ansvar. Tscherning indrettede sig som krigsminister i generaladjudanturens lokaler i Christian VIIs Palæ på Amalienborg, med et soveværelse ved siden af sit kontor; Orla Lehmanns broder, ingeniørofficeren Vilhelm, blev en af hans adjudanter. I hele sin ministertid sås Tscherning som regel kun i hjemmet på Nytorv ved middagen og i nogle timer derefter; hans hustru kom til palæet med lidt spise og drikke formiddag og aften. Tscherning omdannede, støttet af dygtige militære fagmænd, navnlig af sin departementschef, daværende oberst, senere general C. F. Hansen, det gamle krigskollegium til et handlekraf-

tigt ministerium, samlede de spredte organisationer, som hidtil havde administreret hæren, til en enhed og skabte sammen med Hansen et brugbart feltkorps. I Otto Vaupells skildring af Fr. Læssøes levned siges, at der i hæren efter 35 fredsår kun fandtes generaler, der enten havde opnået denne værdighed på grund af deres tjenestealder, eller fordi de var prinser, hvorimod K. C. Rockstroh hævder, at der var flere duelige generaler. De militære historikere er altså på dette punkt uenige, men det er en kendsgerning, at Tscherning besluttede at lægge den virkelige krigsledelse i hænderne på sin elev fra Den militære Højskole, den kun 36 år gamle kaptajn Fr. Læssøe, der fik titel af stabschef, medens oberst H. Hedemann udnævntes til formel overgeneral, med forbigåelse af samtlige generaler og hele den øvrige oberstklasse. Rockstroh erkender, at valget af Læssøe var heldigt, men fordømmer, at ministeren og stabschefen drev fortrolig brevveksling bag overgeneralens ryg.

Krigsminister Tscherning havde erklæret at kunne stille 6.000 mand i Slesvig på tre uger – allerede 18 dage efter, at han var blevet minister, stod der 11.000 mand ved Bov. Den danske hærs hurtige fremrykning hindrede oprørerne i at sætte sig fast i Nordslesvig og på Als. Hans gamle tanker om en folkevæbning, der naturligvis ville kræve forberedelse, voldte ham nu besvær; harmen over slesvigholstenerne var så stærk, at civilbefolkningen flere steder gjorde tillob til en væbnet organisation, men hvad landet aktuelt havde behov var fuldt indøvede soldater, og de indrømmelser, som Tscherning gjorde til folkevæbningen, var stærkt begrænsede og skulle mere tjene til at berolige den krigeriske patriotisme end til at forøge den. Derimod forelagde han allerede 27. marts statsrådet forslag om udvidelse af værnepligten til de hidtil „frifødte". Værnepligten havde været en rent personlig pligt for dem, der ved deres fødsel tilhørte bondestanden, det var et af de områder, hvor enevælden ikke havde stillet borgerne lige for tronen; garnisonstjenesten varede i to år, og soldaternes behandling var i høj grad præget af, at det var med så simple folk som bønderkarle, man havde at gøre. I Tschernings øjne var almindelig valgret og almindelig værnepligt, der betingede hinanden, selve grundlaget for samfundslivet. Den 23. september 1848 kom den foreløbige anordning, hvorved almindelig værnepligt for første gang gennemførtes; skønt udskrivningen indtil videre var lempelig, skabte forordningen særdeles megen uvilje mod sin ophavsmand i den hidtil værnefri bybefolkning, dele af det nationalliberale parti ikke undtaget; så sent som i 1864 modsatte C. G. Andræ sig, at hans sønner meldte sig frivilligt til hæren, da „enhver bondekarl kunne gøre mere nytte som menig eller trænkusk". I juni forelagde krigsministeren, i overensstemmelse med sine gamle tanker, kongen en plan om en nationalvæbning, der skulle bringe hæren op på 70.000 mand, men han nåede ikke at gennemføre planen. Derimod blev der en vis adgang til fra menig soldat at forfremmes til de højere grader, også en af demokraten A. F. Tschernings ideer på det militære område.

*

Der kan ikke være tvivl om, at Tscherning, skønt uden højere militær uddannelse, havde den opfattelse, at han som krigsminister var leder af hele hæren, også af dens operationskorps, måske fordi der ved kongens afkald på overbestyrelsen af krigsvæsenet var opstået et tomrum, han som minister følte sig nærmest til at udfylde. Det er i hvert fald bebrejdet ham, at han et par gange søgte at gøre sig gældende som overgeneral, til skade for operationerne. Der tænkes vel herved navnlig på, at han ikke ønskede angreb på general

Wrangel, da han på Ruslands krav trak sig ud af Jylland. Hertil må dog bemærkes, at udenrigspolitiske hensyn, og sådanne forelå, endda af stor vægt, meget vel kan være afgørende f. eks. for, om hæren i en bestemt situation skal forholde sig offensivt eller defensivt; det kan være klogt at lade pennen styre sværdet. Blandt det, man har ment at kunne bebrejde Tscherning som krigsminister, er også en vis taktløshed, især over for Frederik VII, som han for ofte skal have ladet forstå, at han ikke mere var overkrigsherre. På sin side var kongen ikke let at omgås. Under slaget ved Bov den 9. april 1848 opholdt monarken og hans minister sig i Sønderborg. Da hen på aftenen de tagne fanger ankom, blev kongen aldeles uligevægtig og ville lade hver 10. af oprørerne skyde på stedet. Det lykkedes Tscherning at få kongen beroliget, men først efter at han havde mindet om den dispositionsfrihed, han havde sikret sig før sin udnævnelse.

Under et umiddelbart efter følgende ophold i Flensborg spiste Tscherning dagligt ved Frederik VIIs bord. En dag under taflet bad kongen sin adjudant, den før nævnte oberst Schöller, om hans epauletter og lod dem hæfte på krigsministerens skuldre, idet han samtidig titulerede ham oberst. Kongen havde ikke kunnet lide at se ham med de beskedne kaptajnsepauletter. Tscherning ville dog som minister ikke underskrive sin egen forfremmelse, bestallingen blev derfor først udfærdiget efter hans afgang; han frabad sig også det ham tilbudte kommandørkors. I slutningen af Tschernings ministertid var hans forhold til kongen dårligt; han sagde selv: „Jeg glemmer let formen over virkeligheden og er derfor ikke så vel skikket til min post". Udnævnelsen til oberst betød, at han ved sin afgang kunne pensioneres med 1.600 rdl.

Krigsministeren anmodede flere gange, men forgæves, om afsked; han følte sig trykket af sit ansvar og mismodig over for fremtiden. I Tschernings efterladte papirer ses, at kort efter ministeriet A. W. Moltkes dannelse spurgte Frederik VII ham i statsrådet, hvordan han ventede at krigen ville forløbe. „Mit svar var i hovedsagen, at jeg antog, at en rask fremrykning mod opstandshæren ville skaffe os en fuldstændig sejr over den, især om det kunne lykkes os at holde den fast ved Flensborg og angribe den dér. Dette håbede jeg kunne ske omtrent den 8. (april). Kom andre fjender til, f. eks. Prøjsen, da måtte krigen føres defensivt og trækkes i langdrag. Til at forsvare halvøen mod en overlegen magt var den danske hær, ja, den danske magt utilstrækkelig". Tscherning har altså så at sige forudset den sejrrige kamp ved Bov, efter hvilken Slesvig kunne besættes helt ned til Ejderen, med nær ved en dags nøjagtighed.

Men også den mørke mulighed, han opstillede, blev jo aktuel: efter den for prøjserkongen Frederik Wilhelm og hans soldater ydmygende martsrevolution i Berlin var kongen lydhør over for hertugen af Augustenborgs bøn om militær hjælp til slesvigholstenerne, herved mente han at kunne skaffe sin hær ny ære, og den 4. april rykkede prøjsiske tropper ind i monarkiets sydligste by, Altona, som nævnt budt velkommen af overpræsidenten, Josef Reventlow Griminil, den tidligere danske udenrigsministers broder. Da det var lykkedes hertugen at få det tyske forbund til at anerkende den provisoriske regering, fulgte tropper fra de nordtyske småstater efter prøjserne. Havde den danske hær været overlegen ved Bov, så var den tyske det ikke mindre ved slaget ved Slesvig den 23. april, påskedag, da danskerne kastedes tilbage med betydelige tab. General Wrangel gik nu op i Jylland, som han dog måtte rømme i maj på Ruslands krav; kejser Nikolaj ville ikke roligt se på, at „revolutionen" endog bredte sig ud over hertugdømmerne.

Tscherning var imidlertid på det rene med, at krigen ville blive langvarig, og han havde ingen tillid til dens udfald, nu da Tyskland stod bag. Han ønskede våbenstilstand og at undgå nye kampe. Når folk råbte hurra for ham, klang det i hans ører som ironi, og skønt han havde gjort folket kampfærdigt, virkede hans tale ofte deprimerende. Hans hustru gjorde den 22. juli en dagbogsoptegnelse, hvori hun bl. a. skrev:

> „Tschernings både åndelige og legemlige befindende er meget mindre vel, vedholdende anstrengt arbejde, næsten stadig uro og sindslidelser har afkræftet og afmagret ham og bleget hans hår. Det er ikke det samme menneske, han er lige klog, mild og god, men mere og mere rodfæstes hans anelse om, at Danmark går sin opløsning i møde, og denne længe nærede morke anskuelse af Danmarks slut bekræfter sig mere og mere i hans øjne".

Disse linjer tegner billedet af en syg, i hvert fald af en deprimeret mand. Da A. F. Tscherning omsider kunne træde tilbage, efterladende sig en slagkraftig hær, udtalte han, at han hellere ville have siddet seks måneder i Kastellet end fortsat som minister. Efter at Den grundlovgivende Rigsforsamling havde begyndt sine møder – vi springer altså lidt frem i tiden – rettede N. F. S. Grundtvig den 16. november et voldsomt angreb på den just afgåede krigsminister, som han beskyldte for mangel på udholdenhed og for at have haft mistillid til den danske kraft og den danske lykke. Mødet var lukket, men der foreligger flere vidnesbyrd om, at Grundtvig havde stort uheld med sin aktion. „Fædrelandet", hvis redaktør, Carl Ploug, havde sæde i forsamlingen, skrev, at aldrig havde nogen minister fejret en sådan triumf i det samme øjeblik, han fratrådte: medens Tscherning for at nedslå mængdens ubesindige heftighed syntes at udtrykke tvivl i, hvad han sagde, havde han gjort folket kampfærdigt; hans gerning havde været meget forskellig fra hans tale, skrev Ploug. Tilbage bliver dog, at A. F. Tschernings militære nøgternhed satte dybe mærker i store dele af hans folk.

*

Medens A. F. Tscherning sled i krigsministeriet, blev der i foråret og sommeren 1848 holdt næsten daglige statsrådsmøder. Den 4. april blev forfatningskundgørelsen af 28. januar ophævet, men forhandlingerne om valggrundlaget for Den grundlovgivende Rigsforsamling, der forudsås at skulle træde sammen hen på efteråret, begyndte allerede dagen forinden. Drøftelserne måtte få betydning også for valggrundlaget for den fremtidige folkerepræsentation, Rigsdagen, men foreløbig gjaldt de altså, efter hvilke regler de mænd, hvem den nye forfatning skulle forelægges, burde vælges. A. W. Moltke så opgaven i „at finde en passende mellemvej". D. G. Monrad var den, der spillede ud, og hans udspil, som det nu er kendt navnlig fra statsrådsprotokollen, har delvis undergravet den længe herskende forestilling om denne lærde magister og drømmers hensynsløse tro på den rene frihedsidé, på den lige og almindelige valgrets undergørende magt. De resultater, hvortil professor Povl Bagge kom i sin disputats: „Studier over D. G. Monrads Statstanker" (1936), har dog nok mere forbavset nutiden, end de ville have overrasket Monrads samtid, da myterne endnu ikke havde fæstnet sig. Hans holdning til den lige og almindelige eller dog udstrakte valgret kan nu med ret stor sikkerhed resumeres således: 1) han kæmpede for en sådan valgret, til dels fordi den forekom ham at være retfærdig; 2) men han mente også derved i det revolutionernes århundrede, hvori han levede, at skabe en garanti mod revolutionære omvæltninger, fordi alle lag af befolkningen gennem den almindelige valgret ad fredelig vej kunne skaffe sig ørenlyd for deres krav på tinge; 3) han

frygtede tillige, at en mindre udstrakt valgret ville give gårdmændene, bærerne af datidens eneste betydningsfulde sociale bevægelse, flertal på Rigsdagen og føre til en radikal klassepolitik, medens husmændene og landarbejderne efter hans mening ville stemme mere konservativt, på embedsmænd eller godsejere.

Det er naturligvis den sidstnævnte, stærkt opportunistiske begrundelse for en udstrakt valgret, der forstyrrer det klassiske billede af D. G. Monrad som denne valgrets mystisk troende fader i Danmark. – 1842 havde Monrad villet forbeholde den politiske magt for „folkets kjerne", det vil sige dets „selvstændige og intellectuelle bestanddeel", hvad jo lyder nok så eksklusivt. I 1848 havde han, også af de ovenfor under 1) og 2) nævnte grunde, bevæget sig vidt i demokratisk retning, og under de første forhandlinger i statsrådet fastholdt han, hvad han længe havde hævdet, at man ved „valgmyndigheden"s fastsættelse under alle omstændigheder måtte forkaste tanken om en repræsentation for klasser og interesser; vælgerne skulle handle som statsborgere, ikke som medlemmer af en stand, hvilket atter var forudsætningen for, at de valgte kunne føle sig som repræsentanter for alle samfundsinteresser; det gjaldt om at finde frem til „folkets fællestanke"; man skulle have folkekårne, ikke klassekårne, mænd. Monrads krav om en folkerepræsentation, således forstået, fik tilslutning både af Hvidt, Knuth, Tscherning og Bluhme og mødte ikke alvorlig modstand fra nogen side.

Men Monrad rejste herefter spørgsmålet om en regulator af udviklingen, i virkeligheden spørgsmålet om valgrettens udstrækning. Det viste sig nu, at den absolut almindelige valgret ikke for ham var en konsekvens af hans tanke om en „folkerepræsentation". Han ønskede en begrænsning, men foretrak at stemmeretten blev betinget af skattesvarelse fremfor af ejendom, dog burde man da gå til den yderste grænse, ikke standse lige på den anden side bondestanden, men give valgretten til enhver, der svarede skat til stat eller kommune; i København måtte alle lejere betragtes som skatteydere. Monrad anså „under de nuværende forhold" (vel den kommunistiske tendens i februarrevolutionen) en så udstrakt valgret for en nødvendighed, „ihvorvel han ikke kunne anse det for i og for sig det ønskeligste". Hvad lå bag kultusministerens forslag med hensyn til valgretten? Sikkert dette, at han vurderede middelstanden, hvortil han i denne sammenhæng må have henregnet bønderne, for den mest „bevægelige" del af befolkningen, hvorimod de højere stænder og almuemanden repræsenterede den samfundskonservatisme, han ønskede at sikre en stærk stilling under det nye forfatningsliv.

Monrad, der ikke, modsat Lehmann, havde haft noget forhold til bondebevægelsen, agtede nok bøndernes sunde omdømme og simple sæder, men han anså dem, som han udtalte i statsrådet, tillige for uoplyste, egoistiske og rå (som almuen i det hele). Han turde ikke betro bondestanden ledelsen, men blev foruden bønderne også husmænd og landarbejdere stemmeberettigede på grund af det ringe krav om skattesvarelse, så ville disse de laveste lag i stort omfang vælge konservativt på grund af deres afhængighed af eller personlige hengivenhed for godsejeren eller arbejdsgiveren. Monrad ville, siger Povl Bagge, „benytte det revolutionære middel, som almindelig valgret var, i konservatismens tjeneste" – godt nok svarende til det paradoksale i hans natur. Han gjorde ikke i dette stykke nogen røverkule af sit hjerte, eftersom han udtalte sin overbevisning om, at godsejerne ville drage fordel af en udstrakt valgret; og han ønskede dem indflydelse, dels fordi han værdsatte den realitet, økonomisk

uafhængighed er, men mærkelig nok tillige fordi han agtede social rang, der dog er en fiktiv størrelse; han har formodentlig ment, at de øverste klasser „selskabeligt" var mest egnede til at føre regeringen. Først et par årtier senere, da en udvikling var sket, ændrede Monrad sit syn på bondestandens modenhed.

D. G. Monrad opgav dog meget hurtigt sin tanke om valgrettens sammenkædning med skattesvarelse. A. W. Moltke ytrede ganske vist forståelse for, at man måtte vogte sig for at gå til en hvilken som helst yderlighed, men mod en census, endog mod en så mild som den af Monrad ventilerede, vendte sig også mænd som Hvidt, Bluhme og Bardenfleth, altså en stor forretningsmand og to højtstående embedsmænd; de ønskede enhver skattebetingelse afskaffet, nu skulle det være forbi med den ved stænderforsamlingernes opbygning organiserede splittelse af folket, der skulle kun være én stand i politisk henseende, nemlig den at være dansk statsborger. Bardenfleth anbefalede til gengæld meget indirekte valg, hvori han så et værn „mod en alt for voldsom fremskriden af det alt omstyrtende element".

Allerede den 5. april kunne der i statsrådet fastslås enighed om, at valgret og valgbarhed til Rigsforsamlingen ikke skulle være grundet på stand, ejendom eller beskatning; en regulator for „den fremadskridende tendens" måtte søges i supplerende kongevalg. Krigsminister Tscherning havde ikke kunnet deltage regelmæssigt i drøftelserne før den 7. april, to dage før slaget ved Bov, og han erklærede straks, at kongevalg ville skabe en kunstig majoritet, og at han måtte nedlægge sin portefeuille, hvis dette forslag gik igennem. Monrad lagde Tscherning på sinde, at hovedsagen var for tiden, om fædrelandet skulle bestå eller ej; formerne, hvorunder det skete, var bisagen, og det måtte være ministeriets ubetingede pligt at holde sammen, indtil landets eksistens var uden for fare, hvad A. W. Moltke stærkt understøttede. Krigsministeren forblev da på sin post, men opgav ikke sit forbehold. Den nysudnævnte marineminister Zahrtmann hævdede, at det under en så udvidet valglov ville være umuligt at regere landet, medmindre der sikredes „intelligentsen og det conservative" et betydeligt moment. Antallet af kongevalgte medlemmer, ved hvis udpegning der også skulle tages hensyn til tilsidesatte mindretal, bestemtes da til $^1/_4$ af forsamlingen. Bardenfleth mente i øvrigt, at indirekte valg ville fremme den konservative repræsentation så meget, at de kongevalgte måske kunne nedsættes til $^1/_6$.

Tilbage stod nu kun fastsættelsen af de rent personlige betingelser for udøvelse af valgretten til Rigsforsamlingen (valgretsalder m. v.) samt valgmåden. Flere af ministrene lagde overordentlig vægt på offentlige valg i store forsamlinger, hvor kandidaterne blev underkastet en prøve, der ikke kunne bestås af enhver; andre frygtede, at sådanne forsamlinger kunne give anledning til tumulter, og at de virkelige dygtigheder ville holde sig tilbage. Resultatet blev en forening af valg ved kåring og, hvis der fremsattes indsigelse mod udfaldet på grund af usikkerhed, individuel afstemning efter sogneforstanderskabernes valglister. – Stænderforsamlingerne, med W. Sponneck som kgl. kommissarius, tiltrådte i det væsentlige regeringens valglovsudkast, der fik lovskraft 7. juli. Martsministeriet havde gjort C. C. Hall til kongevalgt medlem af forsamlingen i Roskilde, skønt Monrad var betænkelig ved hans moderate holdning. Hall stemte dog for valglovsudkastet, thi, udtalte han, vi har gennemlevet en tid, hvor „dage havde årtiers betydning og indhold".

Stands- og klasseinddelingen var slettet, en lighedsfølelse, skabt af den fælles fare fra syd, havde, foreløbig til Rigsforsamlingen, knæsat

den lige og almindelige valgret i Danmark, bortset fra de kongevalgte. Povl Engelstoft, der gentagne gange har skrevet om gåden D. G. Monrad, som aldrig ophørte at appellere til hans interesse, vil påstå, at selv om Monrad altså havde kunnet tænke sig en census som norm for valgretten, lå dog i hans krav om, at hele den folkelige kraft skulle repræsenteres, det af ham – modsat Lehmann – aldrig opgivne princip om den almindelige valgret. Denne valgret var for Monrad, siger Engelstoft, „et regulerende middel til at holde staten samlet og hindre klassedeling; og det gik næppe op for ham, at den også indebar de stik modsatte muligheder". Povl Bagge er enig med Engelstoft så langt, at Monrads bestemte modstand mod en repræsentation for klasser og interesser medvirkede til, at valgmyndigheden blev udstrakt til hele folket. Bag mange konservatives og borgerskabets godtagning af den lige og almindelige valgret i 1848 og 1849 lå også erkendelsen af, at danskheden i Slesvig netop kun ville kunne blive repræsenteret fuldgyldigt gennem vide valgretsbetingelser, da de dansksindede dernede overvejende var småkårsfolk, der ikke tålte nogen økonomisk census. Ikke mindst for en konservativ som Bardenfleth var en fri forfatning med en meget bred valgbasis hovedmidlet til at binde kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig sammen.

*

Statsrådet kunne, efter at valglovsudkastet var færdigt, vende sig mod selve grundloven. Den 9. juni blev der nedsat et tremandsudvalg – C. E. Bardenfleth, D. G. Monrad, L. N. Hvidt – der skulle opstille forfatningens grundprincipper med henblik på successiv drøftelse. Til personernes biografi, politisk forstået, hører den stilling, de indtog i denne store sag. Orla Lehmann havde haft et overmåde uroligt forår. Efter general Wrangels indrykning i Nørrejylland havde han indtil 17. maj opholdt sig i landsdelen som kgl. kommissær; nogle af hans kolleger så ham vistnok gerne fjernet fra København. Hans opgave var at give embedsmænd og befolkning den fornødne vejledning og sørge for, at man overalt optrådte på så vidt muligt ensartet måde. Embedsmændene skulle blive på deres post og, hvor fjenden var i stand til at anvende magt, tjene som mellemled mellem ham og befolkningen. Både før og efter var Lehmann bortrejst til udlandet i regeringens ærinde, men efter den 10. juli at være vendt hjem fra Paris deltog han med iver i drøftelserne i selve statsrådet, der i juni-juli af udvalget fik forelagt skitser til de forskellige afsnit af grundloven.

Hovedforfatteren var Monrad, der på bar bund, dog støttende sig til norske og navnlig belgiske forbilleder, havde opstillet et foreløbigt grundlovsudkast. Bardenfleth, den tidligere hofchef, varetog traditionerne og havde et vågent øje for formerne; han ønskede således, at betydningen af en ministers kontrasignatur blev udtrykt så mildt, at det ikke kunne støde kongen; det antages dog at være Lehmann, som havde held til at udtrykke betydningen af kongens underskrift positivt, nemlig ved, at den giver gyldighed, når den er ledsaget af en ministers underskrift, i stedet for negativt: at majestætens underskrift er uden gyldighed, medmindre en minister har medunderskrevet. Ved affattelsen af de lidt pinlige bestemmelser om udnævnelse af en regent, når kongen måtte blive ude af stand til at regere, holdt man sig fra enhver henvydning til Frederik VIIs muligt indtrædende legemlige eller åndelige svaghed. Lehmann, der sluttelig skrev et helt grundlovsudkast, foreslog og fik vedtaget udtrykkene folketing og landsting, men ikke sin tanke om, at begge ting tilsammen skulle kaldes Stortinget; her billigedes A. W. Moltkes forslag: Rigsdagen.

Ifølge Monrads oprindelige forslag skulle adel, rang og civile ordner være og forblive afskaffet; de, der allerede var benådet med rang og ordner, kunne beholde dem, og de adeligt fødte skulle stadig anses for adelige, men enhver til adel og rang knyttet forret ophæves. Forfatningsudvalget bevarede kun den sidste bestemmelse, dog tilføjedes, at titler og dermed forbundet rang ikke fremtidig kunne gives. Monrad, Lehmann og Hvidt har vistnok stået sammen om afskaffelse af ordner, dog at Lehmann har tænkt sig, at elefantordenen skulle kunne „tildeles 12 indlændinge uden hensyn til stand eller stilling", udlændinge ubegrænset. Titelspørgsmålet blev siden afgjort af kongen; han ville forbeholde sig at uddele titler som hidtil. Det ses ikke, for hvilken instans forslaget om afskaffelse af ordner er forkastet; som et kuriosum kan nævnes, at Monrad selv i tidens fylde modtog storkorset af dannebrogsordenen.

Spørgsmålet om indførelse af en jury (nævninger) voldte meget store vanskeligheder. Orla Lehmann hævdede, at folket, når det fik andel i lovgivningen, også måtte være delagtig i dens udøvelse, hvorimod justitsminister Bardenfleth på det bestemteste ville bibeholde retslærde dommere. Begge ministre gjorde deres forbliven i regeringen afhængig af, at de fik deres vilje, men konflikten løstes ved at henskyde indførelsen af „edsvornerretter" til fremtidens afgørelse.

Frederik VII var ikke meget aktiv i forfatningssagen, han havde i reglen kun henstillinger at gøre, „da det var hans ønske at gå hånd i hånd med sit ministerium og at undgå, at nogen af dets medlemmer i dette øjeblik skulle udtræde". Kongen var derimod påpasselig, når det gjaldt hans økonomiske stilling; hans mening var her den, at når han af egen fri vilje gav afkald på den suveræne magt, var han også berettiget til at fastsætte de betingelser, under hvilke han gjorde dette offer. Han forbeholdt sig at bestemme civillisten for sin regeringstid. Til udredning og afvikling af arveprins Ferdinands gældsforhold blev der nedsat en særlig kommission.

Under enevælden havde kirken været en statskirke. Efter kongeloven af 1665 skulle kongen dyrke Gud „på den måde og manér", som var fremstillet i den augsburgske konfession, og han skulle tillige „ved den samme rene og uforfalskede kristelige tro holde landsens indbyggere og den vældeligen håndhæve og beskærme i disse lande og riger mod alle kættere, sværmere og gudsbespottere". Da den nye forfatning skulle tilsikre religionsfrihed, kunne princippet om en herskende statsreligion eller en statskirke ikke opretholdes. D. G. Monrad indførte dog begrebet den evangelisk-lutherske folkekirke, d. v. s. den kirke, hvortil den overvejende del af folket bekender sig, og som derfor skal være berettiget til at nyde understøttelse af staten. Kongen skulle ikke mere „håndhæve" den evangelisk-lutherske lære, men han skulle bekende sig til den, hvorved han ville være i samklang med sit folk. Monrad ønskede under de nye forhold en særlig forfatning for folkekirken og gjorde som martsminister forberedende skridt til indkaldelse af en forsamling bestående halvt af gejstlige, halvt af lægmænd; der viste sig dog siden uvilje mod at indskrænke Rigsdagens lovgivningsområde, og spørgsmålet om en ordning af kirkens forhold blev henskudt til fremtiden.

Det var et spørgsmål af vægt, om den kommende forfatning kun skulle skabe den form, hvorigennem folkeviljen fremtidig kunne gøre sig gældende, eller om den tillige burde indeholde tilsagn om sociale reformer. I det ministerudvalg, der først arbejdede med grundlovssagen, var der enighed om, at der skulle loves tiende-, hoveri- og læsteafløsning, om forbud mod oprettelse af len og stamhuse samt om, at de allerede beståendes overgang til frit

eje skulle tilstræbes. Monrad så gerne grundtrækkene til en landboreform fastslået i en løfteparagraf i forfatningen, vel også fordi han håbede derved at afbøde bondevennernes agitation for rene bondevalg. Den store lensbesidder, udenrigsminister Knuth var en varm tilhænger af landboreformer, men løfterne derom udgik på krav af hans onkel, premierministeren, den ikke mindre store lensbesidder A. W. Moltke, der fandt emnerne for specielle til at omtales i grundloven; han stod ikke alene med denne mening. Det var også Moltke, der beskar forslaget om len og stamhuse, så at kun forbudet mod deres fremtidige oprettelse bibeholdtes; han havde dog intet imod, at disse godser over et vist åremål overgik til at være pengefideikommisser. Senere pålagde Den grundlovgivende Rigsforsamling jo lovgivningsmagten at fastsætte vilkårene for majoraternes overgang til fri ejendom, ligesom den på adskillige andre punkter ikke var det forslagsstillende statsråd følgagtig. – Summarisk kan det siges, at de konservative i martsministeriet godtog den almindelige valgret, men til gengæld fik de dyberegående landboreformer slettet.

*

Det første samlede grundlovsudkast, altså omfattende også rigsdagsordningen, blev af udvalget forelagt statsrådet allerede den 15. juli. De meget demokratiske valgretsbetingelser, der var fastsat i valgloven til Rigsforsamlingen, foresloges overført til grundlovsforslaget. Ligheden i politiske rettigheder skulle være det urokkelige grundlag for selve forfatningen. Begge kamre skulle fremgå af umiddelbare folkevalg, men til Landstinget skulle valgene ske amtsvis og uden personlig fremstilling for vælgerne, så at kun personer, der havde erhvervet sig en større og mere udbredt anseelse, kunne blive valgt. Valgperioden sattes for Landstinget til 8 år, valgbarhedsalderen havde udvalget tænkt sig skulle være 35-40 år. Når førstekammerets medlemmer også blev diætløse – andetkammerets tænktes at modtage 3 rdl. daglig – turde man tro, at det kunne blive „en regulator til at forebygge en alt for fremskyndet bevægelse". Bardenfleth var fortsat tilhænger af indirekte valg, men kunne stadig ikke vinde ørenlyd derfor; han havde også gerne set en valgbarhedscensus ud over alderen. A. W. Moltke frygtede, at de to ting blev hinanden for lige; han tænkte sig Folketinget som repræsentant for personlighederne, Landstinget for ejendommen. Orla Lehmann foreslog at gøre Landstinget uopløseligt, da det jo dog, mærkelige ord i hans mund, skulle „danne en dæmning mod lidenskaberne og øjeblikkets overilelse", men også dette forslag afviste hovedaktøren, D. G. Monrad. Han stod fast på, at begge kamre skulle udgå umiddelbart af folket, men være af forskellig karakter, i det hele ligeberettigede, men også lige opløselige, så at mandatgiveren, folket, selv kunne skille en trætte, altså et tokammersystem hvilende på den lige og almindelige valgrets princip. Han viste overhovedet en meget stor tillid til en harmonisk samvirken mellem forfatningens ting, ja, interesserede sig end ikke for fællesudvalg mellem tingene til udjævning af mulige konflikter (bestemmelserne om sådanne udvalg blev indsat af Rigsforsamlingen).

Den 20. september kunne justitsminister Bardenfleth, under hvem sagen hørte, i statsrådet oplæse den endelige redaktion af det forfatningsudkast, der skulle forelægges Rigsforsamlingen, og hvori der skulle forekomme det forbehold, at alt, hvad der vedkom hertugdømmet Slesvigs stilling, måtte bero, indtil freden var afsluttet; Slesvig var jo til dels krigsskueplads. Orla Lehmann kalder Monrad „grundlovens væsentligste forfatter", selv havde han været en initiativrig kritiker og

som martsministeriets redaktør givet paragrafferne klarhed og fynd. – I den samme sommer forberedte A. S. Ørsted sit angreb på det forudselige grundlovsforslag. De nationalliberales meget principielle og favnende udtalelser forholdt sig ilde til hans agtelse for det konkrete.

*

5. oktober 1848, knap et halvt år efter de store dage i marts, fandt valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling sted. N. Neergaard skriver i „Under Junigrundloven", at valgkampen meget mere bar præg af at være en klassekamp end en kamp mellem politiske anskuelser. Bestemmelsen om, at kongen (regeringen) skulle tilskyde forsamlingen ¼ af det samlede medlemstal, havde vakt raseri hos bønderne, der gennem Bondevenneselskabet rådede over tidens eneste stærke organisation; bondevennerne (Venstre) forfulgte nu de nationalliberale som forrædere. Da kongevalgene var foretaget, stod der i Rigsforsamlingen tre omtrent lige store grupper. Højre talte mænd som A. S. Ørsted, C. N. David, T. Algreen-Ussing, P. G. Bang og W. Sponneck. I det nationalliberale Centrum fandtes J. F. Schouw, A. F. Krieger, C. C. Hall, C. G. Andræ, H. N. Clausen og C. Ploug. De nationalliberale beherskede som „tidens parti" forsamlingen, der præsideredes af Schouw, men det har foruroliget dem, at i København var Ørsted blevet valgt med et solidt flertal, Algreen-Ussing med et pænt, medens David kun manglede 17 stemmer i valg (hvorefter han kongevalgtes). Bondevennernes to førere var J. A. Hansen og juristen Balthazar Christensen, der havde opgivet sin sagførerforretning for at drive demokratisk politik; han var en fortrinlig „generalsekretær" for sit parti, som taler patetisk indtil det snurrige. J. A. Hansen havde i sin skomagertid haft tilknytning til den grundtvigske lægmandsbevægelse, siden var han bud på „Fædrelandet"; han var den typiske almuepolitiker, bitter og smålig, men også af høj begavelse, logiker, taktiker, selvlærd; ved sine lovkyndige angreb på fæsteforholdene havde han haft megen betydning for bondestandens rejsning. Til bondevennerne, det første Venstre, hørte også adskillige akademikere, bl. a. Hans Egede Schack og Geert Winther. Der var dog alt i alt snarere tale om folkeretninger end om egentlige partier, og mellem hovedgrupperne fandtes flydende elementer. Med nogen sikkerhed kunne det ikke siges, hvilken grundlov der ville fremstå af forsamlingen, som syntes kun ufuldkomment at udtrykke en „folkets fællestanke".

MINISTERIET A.W. MOLTKE II.

WILHELM SPONNECK F. TILLISCH J. N. MADVIG
C. F. HANSEN A. W. MOLTKE HOLGER REEDTZ
C. C. ZAHRTMANN C. VAN DOCKUM CARL L. C. IRMINGER
C. E. BARDENFLETH P. G. BANG M. H. ROSENØRN H. N. CLAUSEN

MINISTERIET A.W. MOLTKE II.

(16. november 1848–13. juli 1851)

Den 23. oktober 1848 mødtes Den grundlovgivende Rigsforsamling på Christiansborg, men uden repræsentanter for Slesvig, hvor der ikke kunne afholdes valg under krigsforholdene, en betydelig svaghed for en forsamling, som skulle give en forfatning for et Danmark til Ejderen. Orla Lehmann havde skrevet den tale, A.W. Moltke holdt til de 114 folkevalgte og de 38 kongevalgte medlemmer, men både Moltke og Lehmann har vidst, at den højtidelige handling blev en af martsministeriets sidste – regeringen trådte tilbage mindre end en måned efter „åbningstalen", den 16. november.

Martsministeriet hvilede jo på en koalition mellem den gamle og den nye tids mænd, det var et overgangsministerium, en foreløbig lille rigsdag, hvori hele folket, eller dog vide dele deraf, fandt sit udtryk, og Lehmann har derfor formelt ret, når han i en erindring om hine dage skriver, at ministeriets mission var endt, når den virkelige folkerepræsentation var trådt sammen. Der forelå dog særdeles reelle årsager til, at martsministeriet ikke blev meget mere end syv måneder gammelt. Deraf, at regeringen beroede på en koalition, fulgte, som vi har set under statsrådets behandling af grundlovsforslaget, naturligvis også visse spændinger, omend de dæmpedes af krigstilstanden. Moltke, Bardenfleth, Zahrtmann og Bluhme stod det gamle, nu faldne styre nærmest, og Tscherning var langt mere radikal end Hvidt, Lehmann og Monrad. F.M. Knuth, der søgte at skaffe det store konge- og folkeprogram anerkendt i udlandet, var en nyttig mellemmand. Den patriarkalske premierminister A.W. Moltke hævdede under optrækkende kriser, at så længe den hovedopgave, der havde ført til ministeriets dannelse, Slesvigs nære tilknytning til kongeriget, og som havde udviklet sig til et spørgsmål om fædrelandets eksistens, ikke var bragt til en tilfredsstillende løsning, var det alles pligt ikke blot som medlemmer af ministeriet, men som danske mænd „at blive og holde sammen". Med sin godmodige autoritet sammenbandt Moltke længe de afvigende anskuelser, og af ministeriets oprindelse fulgte jo, at alle dets medlemmer stod på den danske side under de nationale brydninger inden for monarkiet.

*

Det var spørgsmålet om Slesvigs deling, således at den sydlige part gik til Holsten, der ombragte vort første konstitutionelle ministerium. Monarkiets organisation og Slesvigs stilling plagede og sled overhovedet alle regeringer lige til 1864; Danmark var blevet nationalitetsideens „Prügelknabe"; der var ingen identitet mellem folkegrænsen og lande-

grænsen. England og Rusland havde ved gamle traktater garanteret den danske krone Slesvig; også Frankrig og Østrig havde givet garantier, men disse to lande stod i 1848 selv med hænderne fulde.

Måske fordi, eller dog også fordi, Orla Lehmann betragtedes med mistillid af regeringens konservativt prægede del, var han allerede i marts-april sendt ud på en diplomatisk rundrejse til Berlin, Bryssel og London. I England var Danmarks stilling vanskelig, fordi hoffet var „slesvigholstensk", og den blev næppe bedre derved, at Lehmann gik til den konservative opposition, idet han instruerede Disraeli til en forespørgsel i Underhuset om det slesvigske spørgsmål. Den liberale udenrigsminister, lord Palmerston, søgte imidlertid, i overensstemmelse med Rusland, Prøjsen og Frankfurt, at opnå en fredelig overenskomst på grundlag af en form for Slesvigs deling. Denne tanke støttedes af de fleste magter, men afvistes både af Danmark og slesvigholstenerne; disse havde inden Tysklands væbnede intervention halt sympati for en sådan afgørelse; for de dansksindede slesvigere selv var delingstanken indtil videre fremmed.

Forhandlingerne henlagdes derefter til Malmø, hvor der den 26. august blev sluttet en våbenstilstand på syv måneder. Hertugdømmerne skulle rømmes af størstedelen af tropperne fra begge sider, og der skulle indsættes en blandet fællesregering. Det viste sig dog umuligt at gennemføre den tilstræbte ordning, begge hertugdømmer kom reelt i oprørernes hænder. Den over for staten, uanset dens styre, ubetinget loyale holstener Carl Moltke, som jo allerede har fæstnet sig i vor bevidsthed, og som vi siden på ny gentagne gange skal møde, drog i september dristigt til Holsten for at konstituere den midlertidige regering, men han var så forhadt dernede, at en fjendtlig folkebevægelse tvang ham bort, hvorefter han tog ophold i Sønderborg.

Under våbenstilstanden vedblev spørgsmålet om Slesvigs deling at leve. Det er et af historiens ironiske træk, at netop de mænd, Lehmann, Monrad og Hvidt, der i marts havde sat Danmarks historiske ret til det hele Slesvig indtil Ejdergrænsen over landets nationale enhed, der jo kun kunne skabes ved en deling af hertugdømmet – og vanskeligt nok det, fordi den danske og den tyske folkegruppe i visse egne var indfiltret i hinanden – at disse mænd allerede lidt hen på sommeren foretrak enheden; også Tscherning ønskede i sin dybe pessimisme en deling, for dog at redde noget af landsdelen.

Regeringen havde oprindelig tiltænkt hele Slesvig en særskilt landdag med ret til at råde over hertugdømmets indtægter, når de fælles udgifter, bl.a. til statsgæld og militær, var udredet; endvidere særskilt administration; endelig skulle Slesvigs repræsentanter på den fælles rigsdag have vetoret mod lovgivningen for hertugdømmets vedkommende. En sådan ordning, altså en ret vidtstrakt provinsiel uafhængighed, men ikke selvstændighed inden for blot en føderation, opretholdt det statsretlige bånd mellem kongeriget og Slesvig og lod sig forene med ministeriets nationalpolitiske martsprogram, der, som Monrad udtalte i statsrådet den 6. juni, ikke kunne forlades, uden at folket forlod ministeriet. Men da udenrigsministeren, grev Knuth, tidligt ytrede som sin overbevisning, at der ikke ude fra, heller ikke fra Sverige, kunne opnås støtte til Ejderstaten, og at Danmark ikke uden almindelig krig ville kunne opnå mere end Slesvigs deling, som han derfor meget stærkt tilrådede eller krævede, da spaltedes kabinettet i en nationalliberal og en konservativ gruppe. Den første tog skarpt afstand fra at give Slesvig statsretlig selvstændighed, fordi derved Danmarks og hertugdømmets forfatningsmæssige samhørighed kunne blive overskåret, hvorefter man måske endte i en ny

helstatsordning med Slesvig som selvstændigt led, endda med udsigt til at det gled bort fra Danmark – så hellere hertugdømmets deling, hvorved dets germanisering kunne standses. De konservative ministre ønskede derimod nu, da det fælles program fra marts syntes uigennemførligt, en selvstændighedsordning med føderativ forbindelse; kun når alle andre veje var spærret, kunne en deling komme i betragtning. A. W. Moltke foretrak for delingen, der ville blotte Danmark militært mod syd, at Slesvig fik samme stilling inden for monarkiet som Lauenborg. Ved en deling, som de nationalliberale ministre altså nu alternativt ønskede, må man ikke forestille sig en afgørelse hvilende på en folkeafstemning som den i 1920; selvbestemmelsesretten var dem fremmed, ved fastsættelsen af en delingsgrænse måtte der stilles både politiske, militære og kommercielle sikkerhedskrav. Flensborg skulle ligge nord for skellet, allerede fordi den var en stor handels- og søfartsby, ligeledes Husum i vest.

Offentligheden fik så tidligt som i juni færten af delingstanken, der mødte skarp modstand ikke blot hos Frederik VII og de konservative helstatsmænd, men tillige hos de allerfleste nationalliberale og bondevenner; en deling betragtedes som helligbrøde, fordi derved Danmarks historiske ret til Slesvig blev opgivet. Et ydre modspil præsterede de delingsvenlige ministre ikke, ekkoet af deres krav på Casinomøderne i marts var jo endnu ikke hendøet, alt eller næsten alt foregik på de indre linjer. I „Fædrelandet" fremkom dog under mærket A. B. en artikel, der utvivlsomt var skrevet af Monrad. Det forklaredes her, at man havde valget mellem enten at bevare hele Slesvig med dets tyske islæt – men i så fald ville Tyskland få ret til at kontrollere de vilkår, hvorunder hertugdømmet blev stillet – eller at rykke grænsen mod nord. Den dulgte skribent mente, at valget ikke kunne være svært. Man var, hed det, stillet som den mand, der skulle vælge mellem „straks at miste en finger og beholde hånden karsk tilbage, eller en tid lang at beholde fingeren under idelige smerter og med udsigt til, at skaden skulle forplante sig til hele hånden, som han da tidligt eller sent måtte miste". A. B. kunne have tilføjet, hvad nok også lå i hans tanke, at hvis Slesvig ikke blev delt, kunne som følge af indblanding udefra den danske frihedsudvikling komme i fare.

*

Problemet tilspidsedes mod en afgørelse under våbenstilstandens fortsatte fredsforhandlinger. Under disse fremsatte lord Palmerston på ny et forslag om det omstridte hertugdømmes deling, nærmere bestemt således, at grænsen skulle drages fra et punkt syd for Flensborg til et punkt ved Vesterhavet ud for Føhr. Regeringen måtte nu forme en instruks for de danske underhandlere. Knuth blev i september nervøs, fordi han forudså muligheden af krigens genoptagelse. Man enedes i statsrådet med besvær om, at det principale danske standpunkt stadig var Ejderstaten, et Slesvig i realunion med kongeriget, men viste der sig ingen mulighed for at sætte dette igennem, bemyndigedes gesandten i London til at føre fredsforhandlingerne på grundlag af Slesvigs deling, dog således at en grænselinje ved Dannevirke sattes i stedet for den af Palmerston foreslåede. Det kunne på forhånd vides, at det var den sidste mulighed, delingen, som blev aktuel; den ville straks blive grebet af Berlin og af parlamentet i Frankfurt, der arbejdede med Tysklands nye fællesforfatning.

Da den instruks, hvorom ministeriet omsider var enedes, og som altså i realiteten betød, at de nationalliberale havde frafaldet Ejderprogrammet, den 7. november indsendtes til kongelig stadfæstelse, sagde Frede-

rik VII nej: det hele Slesvig eller krig! Han ville, at Slesvigs forhold til Danmark skulle være som Skotlands til England. Ministeriet lod sig dog ikke uden videre affærdige; efter statsrådsmødet den 8. november begav A. W. Moltke og Knuth sig til Frederiksborg, hvor kongen opholdt sig, men opnåede intet andet, end at fredsforhandlinger, hvori indgik Slesvigs deling, krævede, at kongelig beslutning først blev indhentet. Da kongen altså havde nægtet at stadfæste instruksens subsidiære afsnit, indgav ministeriet den 11. november sin afskedsbegæring, der bevilgedes fire dage efter. Af den forhandlende gesandts instruks, der udfærdigedes 1. december, var delingsalternativet udeladt; alene Slesvigs vidtgående provinsielle selvstændighed kunne indrømmes, dog uden fravigelse af kravet om hertugdømmets forfatningsmæssige forbindelse med kongeriget. Heraf måtte slesvigholstenerne være forbitrede modstandere.

*

Det berømmelige martsministerium var altså faldet. En artikel i „Fædrelandet" for 7. november 1848 giver et indtryk af den offentlige mening, som det havde fået mod sig. Den fremførte kritik omtales ironisk således:

> „Det var Lehmanns skyld, at vi ingen virksom hjælp fik fra England, Knuths, at våbenstilstanden ikke blev udført, Tschernings, at armeen stod uvirksom, at ikke alt, hvad der kunne bære våben, blev bevæbnet, at navnlig hele Jyllands befolkning ikke brød op som oldtidens cimbrer og longobarder for at kaste tyskerne over Elben".

Det er rigtigt, at krigens gang havde skuffet mange; den nationale løftning i marts havde vakt forhåbninger, som virkeligheden ikke ville indfri. Men hertil føjede sig altså den stærke og udbredte uvilje mod en mulig deling af Slesvig. Hen på året var desuden bruset gået af den europæiske revolutionsbevægelse, det mærkedes også i Danmark, hvor mange – som valgene i København til Rigsforsamlingen viste – var blevet angst for at komme for langt ud til venstre. Det liberale fællesparti, der opstod efter 1846 ved alliancen mellem de nationalliberale og bondevennerne, var blevet sprængt på spørgsmålet om, hvorvidt Den grundlovgivende Rigsforsamling skulle have kongevalgte medlemmer, og ved selve valgene til denne forsamling havde bøndernes parti hævdet sig så stærkt og så ensidigt, at et massevælde syntes en mulighed. Håndværkerne, endelig, frygtede de nationalliberales frihandelstendenser og lavsfjendtlige holdning. Alt i alt, som Orla Lehmann sagde i statsrådet: martsministeriet havde opbrugt sin kredit.

*

Da det kun var den ene side af ministeriet, nemlig den nationalliberale, der, som Orla Lehmann ikke meget præcist formulerede det, var „i uoverensstemmelse med kronen", blev blot et delvist ministerskifte fornødent. Både A. W. Moltke, Bardenfleth og Zahrtmann havde været stemt mod Slesvigs deling og kunne derfor tage sæde også i det nye kabinet, som det helt naturligt overdroges Moltke at danne, idet han nu overtog Udenrigsministeriet efter Knuth. Indenrigsminister – den første som sådan – blev P. G. Bang, da amtmand i Holbæk; krigsminister blev oberst C. F. Hansen, kultusminister professor J. N. Madvig; grev Wilhelm Sponneck, deputeret i Generaltoldkammeret, overtog Finansministeriet, medens professor H. N. Clausen udnævntes til minister uden portefeuille. Ministeriet A. W. Moltke II, almindelig kaldt novemberministeriet, havde, uden at der dog forelå noget åbent brud med „den nye tid" og martsprogrammet, et betydeligt mere konservativt præg end det foregående ministerium. Premierministeren havde søgt sine nye medarbejdere overvejende mellem mænd, der allerede før marts 48 beklædte høje stil-

linger i embedsværket, og Madvig og Clausen var vel nationalliberale, Madvig dog kun til nød, men mere moderate end Monrad og Lehmann. Altså: et ryk til højre, dog uden reaktion, et forbehold taget over for C.F. Hansen og Zahrtmann. Bardenfleth ville hellere være vendt tilbage til en rolig embedsgerning, men befandt sig dog adskilligt bedre i Moltkes anden, mere konservative regering end i martsministeriet. Han blev nu en skikkelse i midten, også i kraft af sin juridiske sans, sit sunde politiske skøn og sin administrative erfaring.

*

Hvad angår de afskedigede regeringsmedlemmer havde D.G. Monrad hos Moltke så godt som fået løfte om Lolland-Falsters bispestol; han befordredes til biskop i november 1849. Det skete mod P.G. Bangs og de to militære ministres, Hansens og Zahrtmanns, vilje; de mente, at Monrads karakter „knap nød almindelig agtelse". P. Stavnstrup, Monrads biograf, siger, at det var dansk parlamentarismes første, mere opsigtvækkende „politiske udnævnelse", et uhørt forargende avancement, der især slog tidens gejstlighed med forfærdelse – vor tid vil vel dømme, at den danske kirke sjældent har haft en større tjener end D.G. Monrad. – F.M. Knuth, der ved sit krav om, at Slesvigs deling skulle indgå som alternativ fredsbasis under forhandlingerne, havde fremkaldt martsministeriets fald, blev kongevalgt medlem af Rigsforsamlingen, men nåede siden, skønt medlem af Rigsdagen i en årrække indtil sin tidlige død i 1856, ingen politisk indflydelse ud over den, hans store besiddelser gav ham. Den moderate og retskafne aristokrat sled sig op i sin ministertid. Historikeren V. Gay har givet F.M. Knuth det vidnesbyrd, at han med sin stejle selvhævdelse og sin manglende diplomatiske træning isolerede sig på en central post, hvor kontakt med alle lejre havde været fornøden, om hans konsekvent hævdede delingstanke skulle have haft udsigt til at sejre. – C.A. Bluhme blev efter sin afgang midlertidigt kabinetssekretær hos Frederik VII, på hvem han fik en betydelig indflydelse, der lagde grunden til hans senere position; til gengæld kom Bardenfleth til at stå kongen fjernere, idet dog herved den uvilje, som Louise Rasmussen og bogtrykker Berling nærede mod ham, medvirkede. I almindelighed gjaldt det, at Frederik VII, da han fra og med marts 1848 havde fået ansvarlige ministre, følte sig mindre henvist til at søge bistand hos sine venner. Bluhme indehavde fra 1850 stillingen som direktør for Øresunds Toldkammer (Øresundstolden), et af landets største og mest givtige embeder. Verdensmanden residerede i Helsingør og førte her stort hus; han var en ivrig gartner og kunne den halve dag ses i sin have med kasket på hovedet og spade i hånden. – L.N. Hvidt var udtrådt af ministeriet allerede 1. november; han kunne dårligt undværes i Nationalbanken. Han havde haft meget stor indflydelse på grundlovsudkastet, der siges delvis at være blevet til på hans kontor, men nu, da landet var trådt ind i de konstitutionelle staters række, trak den gamle, under enevælden grånede borger sig tilbage til sine forretninger. Otte år efter fandt hans tjener ham en tidlig morgen siddende fuldt påklædt, men død, i sofaen i hans værelse. L.N. Hvidt blev tipoldefader til den senere forsvars- og udenrigsminister Ole Bjørn Kraft og til historikeren Kristian Hvidt.

Martsministeriets medlemmer havde besluttet at undlade at søge valg til Den grundlovgivende Rigsforsamling, men efter ministeriets demission stod de jo frit. A.F. Tscherning blev med forbigåelse af Monrad kongevalgt medlem i stedet for H.N. Clausen, Knuth i stedet for Sponneck, der ligesom Madvig og Clausen udtrådte af forsamlingen ved udnævnelsen til

minister. Madvig havde været valgt på sin fødeø Bornholm, i Åkirkeby, og her søgte Orla Lehmann da valg i hans sted, men måtte æde ydmygelsens bitre brød. Ingen af martsmændene fik tilbageslaget i folkegunst så hårdt at føle som han: folketribunen og programskriveren opnåede kun 45 stemmer, en præst fra København, født i Rønne, 94 stemmer. I december s.å. udnævntes Lehmann til amtmand over Vejle Amt, men både han og Monrad var altså afskåret fra at deltage i Rigsforsamlingens forhandlinger om det forfatningsudkast, hvis hovedforfattere de havde været.

*

Ældst af de mænd, der stod det gamle styre nærmest i A.W.Moltkes 2. ministerium, var oberst Christian Frederik (von) Hansen, født 1788 i Helsingør som søn af en rektor. Han blev juridisk kandidat kun 20 år gammel (denne eksamen var dengang ret let), men slog et par år efter ind på den militære bane, ganske som faderen, der af uddannelse var teolog og filolog, havde gjort, da han i 1806 forlod sin skole for at tage ansættelse i artilleriet, hvor han endte som oberst. C.F.Hansens fader havde fået lidenskab for militærstanden, da englænderne i 1801 løb ind i Øresund, og måske medvirkede en lidenskab, omend af en anden art, også ved det spring, som sønnen foretog, da han lagde sin juridiske eksamen til side. Efter flere troværdige kilder, deriblandt justitsråd, kontorchef i Krigsministeriet C.Gluds efterladte papirer, var Hansen tidligt blevet alvorligt forelsket i en ung dame af gammel adel; hendes familie fandt dog navnet Hansen for borgerligt, og han skal da have besluttet at vinde sig militær ære. Han var, ligesom Tscherning, med i det troppekontingent, Danmark sendte til Frankrig efter slaget ved Waterloo; han erhvervede her føreren, prins Frederik af Hessens bevågenhed og tilegnede sig fortrinlige kundskaber i fransk; men ved hans hjemkomst havde den unge dame giftet sig. Man har i denne personlige skæbne villet finde noget af forklaringen på det ofte hårde og bitre i hans lærd; han forblev pebersvend alle dage. C.F. Hansen blev højt anskrevet hos Frederik VI for sin begavelse, tjenstiver og pligttroskab. 1831 stilledes han i spidsen for undervisningen på Landkadetakademiet i Fredericiagade og indførte her, uden afslag på disciplinen, en livlig kundskabsmeddelelse.

I marts 1848 var C.F.Hansen oberst og deputeret i Generalkommissariatskollegiet; han blev, som vi ved, departementschef i det nyoprettede krigsministerium og bidrog i høj grad til at skabe et brugbart feltkorps. Skønt Hansen som Tschernings efterfølger kom til at sætte sit navn under junigrundloven, var han dybt mærket af den tid, da embedsmændene, især da de militære, var kongens tjenere, ikke folkets. Han var, nu 60 år, fremmed for den konstitutionelle tankegang, det gamles repræsentant i en overgangstid, og da han, skønt klar i skriftlig fremstilling, var hakkende og forvirret som taler, ringe som forhandler, tilmed jævnlig uden sindsligevægt, skulle der komme tider, da næsten hele Folketinget rejste sig i forbitrelse mod denne minister, som var uden forståelse af den lige og almindelige valgret og dens konsekvenser. Den ordknappe og tilbageholdende mand stod næppe i fortrolighedsforhold til andre end sit bysbarn, daværende kaptajn de Meza. C.F.Hansen var en helstøbt karakter og idealist; han hævede aldrig sin ministerløn, skønt han havde god forstand på penge. Han nærede politisk og personlig modvilje mod kultusminister Madvig; denne har berettet, at Hansen i et statsråd, hvor han, Madvig, havde fremsat en udtalelse, erklærede, at han – han var tunghør – ikke havde hørt, hvad kultusministeren sagde, men forud vidste, at han var uenig med ham. Madvig und-

lod da ikke meget skarpt at hævde krigsministerens forpligtelse til opmærksomhed over for hans kollegers meninger og deres grunde, en påmindelse, der ikke blev uden virkning på den gamle soldat.

*

Finansministeren, Wilhelm Carl Eppingen Sponneck, var født 1815 og altså kun 33 år gammel, medens Lehmann, Monrad og Knuth dog havde været over 35 år, da de indtrådte i regeringen. Han var søn af den stiftamtmand i Ribe, der gjorde sig fortjent ved at redde de endnu eksisterende jyske bønderskove fra fuldstændig ødelæggelse, og gift med en datter af stiftamtmand, senere højesteretsjustitarius Frederik Lowzow. Sponneck var af tysk afstamning, hans slægt ophøjedes 1701 i rigsgrevelig stand, d.v.s. at dens medlemmer som grever ikke stod under landsherrerne, men umiddelbart under kejseren; først 1889 erholdt en del af slægten anerkendelse som dansk adel. Finansminister Sponneck syntes ikke lidet optaget af sin herkomst og sit forhold til Gotha-kalenderen; hans lille, sirlige skikkelse bar præg af militær stramhed, og han færdedes gerne i lange støvler med sporer og med ridepisk i hånd. Enhver kunne se, at rigsgrevens selvfølelse var stor, men den lille mand var ingen nar, hans hoved var skarpt og klart, hans blik hurtigt, hans vilje hensynsløs; han var, som han selv ved lejlighed sagde, en mand, der krævede rum. I det spinkle legeme gemte sig en stor åndelig kraft. Wilhelm Sponneck var udgået fra Sorø Akademi og forblev hele livet en god soraner. Han blev juridisk kandidat 1836 (allerede året efter kammerjunker) og ansat i Generaltoldkammerkollegiet. Efter en toårig studierejse i Frankrig og Tyskland udgav han i 1840, altså kun 25 år gammel, det grundlæggende, endnu ikke helt forfaldne værk: „Om Toldvæsen i Almindelighed og det danske Toldvæsen i Særdeleshed"; det var skrevet ud fra et frihandelssynspunkt, som han aldrig forlod. Det ry for viden og skarpsyn, værket forskaffede ham, fremskyndede hans avancement – det var ikke netop sædvanligt, at en ung greve og kammerjunker tillige var en stor saglig dygtighed – så at han 1844 blev chef for kongerigets toldvæsen.

Ved statsomvæltningen i marts 1848 syntes Sponneck, der forbandt kollegieherrens træning med betydelig fordomsfrihed, særdeles egnet til at være et bindeled mellem enevælden og en konstitutionel forfatning, hvad Bardenfleth jo også havde haft blik for, da han gjorde sit forgæves forsøg på at inddrage ham og hans holstenske kollega, K. Ph. Francke, i regeringen. Umiddelbart før martsdagene havde både Sponneck og Francke, sammen med mænd som David, P. G. Bang og Bluhme, tilhørt den såkaldte Fønixklub, hvis medlemmer ikke var uvillig stemt over for en friere forfatning, men som ville bevare forbindelsen med Holsten. Sponneck syntes dog i liberal udvikling; det gik ham som Bluhme og adskillige andre: han blev revet med af de store tildragelser, af den nationale stemning, og sluttede sig derefter resolut til den sejrende retning. Det turde dog være tvivlsomt, om han havde nogen rodfæstet politisk overbevisning, han interesserede sig vistnok mere for borgerlige fremskridt end for politiske. I novemberministeriet stod den arbejdsomme, kolde og strenge finansminister nærmest sammen med H. N. Clausen og Madvig, de udgjorde en gruppe, dog at Sponneck kun var lunkent stemt for Slesvigs deling. Vi vil siden få hans meget betydelige reformværk at se, men vil allerede her mærke os hans udsagn: „En udpræget, sig selv og sit formål bevidst personlighed, med en fast karakter, kan veje mere og gøre mere udslag i kongens råd end flere, i øvrigt indsigtsfulde, agtværdige og arbejds-

dygtige mænd uden sådan personlighed". Sponneck måtte blive en bærende kraft i ethvert ministerium, han tog sæde i.

*

P.G.Bang fratrådte allerede i september 1849 som indenrigsminister for at overtage et nyoprettet direktorat for domænerne, et embede, der mere end noget andet kunne tilfredsstille hans til lidenskab grænsende interesse for godsbestyrelse. Bangs udtræden af regeringen blev begrundet med, at han over for det øvrige ministerium fastholdt tanken om Slesvigs selvstændighed – den idé, han havde fremført den kritiske nat, der gik forud for det første ministerium A.W.Moltkes tilblivelse – men årsagen var vist nok så meget at søge deri, at han mod godsejernes interesse ønskede, fæsteforholdet på de private godser skulle afløses ved tvang for at fremme bøndernes selvejendom, tidens største indrepolitiske spørgsmål næst grundloven. Det var blevet P.G.Bangs overbevisning, at en besiddende bondestand bedst kunne sikre en rolig udvikling, og han havde godtaget det oprindelig af Orla Lehmann anlagte synspunkt: at bondestanden havde medejendomsret til fæstejorden, hvorfor denne jord, idet den helt blev overtaget af bønderne, skulle betales med en mindre pris end den, der kunne opnås i fri handel.

Bang havde allerede i februar 1849 nedsat en stor landbokommission, hvori også to bønder fik sæde. Kommissionen blev centrum for den følgende tids bestræbelse for at gennemføre landbroreformer, men hans kolleger i regeringen kunne ikke følge ham netop i hovedspørgsmålet, en tvangsafløsning af fæstet, slet ikke premierminister A.W.Moltke. I øvrigt havde sagen også en udenrigspolitisk side, fordi navnlig Rusland, som med kritisk opmærksomhed fulgte, hvad der skete i Danmark efter „revolutionen" i 1848, mente, at en tvangsafløsning af fæsteforholdet ville gå ejendomsretten for nær.

P.G.Bangs tilbagetræden blev meget beklaget af bondevennerne. Han efterfulgtes af Mathias Hans Rosenørn, født 1814, tilhørende en våbenbrevslægt, der udgik fra en kreds af patriciere i Randers, og hvis medlemmer tid efter anden har besiddet en række godser, bl.a. Voergård og Katholm. Rosenørns stifmoder var en datter af statsminister P.C.Stemann, i hvis hjem han en tid boede. Han indtog selv et tory-standpunkt, regnede sig i slægt med engelsk, reformvenlig konservatisme. Efter at han 1836 havde taget juridisk embedseksamen, foretog han en toårig rejse til fremmede universiteter for at studere europæiske statsforhold. Ved hjemkomsten indtrådte han i Danske Kancelli, hvor han gjorde tjeneste under Stemanns vejledning. 1847 blev M.H.Rosenørn stiftamtmand på Island og kgl. kommissarius ved det genoprettede Alting; under et ophold i København udnævntes han til indenrigsminister i novembermini steriet. I det slesvigske spørgsmål stod han H.N.Clausen og Madvig nærmest, eftersom han ønskede et nationalt og politisk samliv mellem kongeriget og den dansktalende del af hertugdømmet; han tvivlede dog på gennemførligheden.

Rosenørn havde erhvervet sig en ualmindelig indsigt i politisk-sociale spørgsmål og var stemt for moderate reformer inden for landbovæsenet. Den af P.G.Bang nedsatte landbokommissions program blev nu på adskillige punkter gennemført: forholdet mellem privilegeret og uprivilegeret hartkorn udlignedes, godsejernes øvrighedsforretninger blev ophævet, deres jagtret begrænsedes, og hoveriet afløstes, hvis $^1/_3$ af hovbønderne på et gods ønskede det. Herefter håbede A.W. Moltke, at „den store og den lille landmand" kunne række hinanden hånden. På statens

bøndergods og på gods tilhørende offentlige stiftelser indførtes selveje. For at skaffe bønderne kapital til køb af fæstegods vedtoges på privat initiativ den betydningsfulde lov af 20. juni 1850 om oprettelse af kreditforeninger. Et lovforslag om tvangsafløsning af det private fæste blev derimod stadig ikke forelagt af regeringen. Bondevennerne stod derfor skarpt mod indenrigsministeren og han skarpt mod dem. Presset på Rosenørn var så stærkt, at han i december 1850 søgte sin afsked, men han afgik dog først med det samlede ministerium.

*

Da A. W. Moltke skulle danne sit 2. ministerium og derved også tilgodese den liberale side, henvendte han sig først til J. E. Schouw, nu Rigsforsamlingens præsident; denne mente dog af helbredsgrunde ikke at kunne indtræde i regeringen og muligvis pådrage sig et medansvar for krigens fortsættelse. Moltke opfordrede derefter H. N. Clausen til at overtage Kultusministeriet, men han modtog for så vidt ikke invitationen, som han bragte sin kollega ved Universitetet, latinisten professor J. N. Madvig i forslag til dette ministerium, dog at han selv var villig til at indtræde som minister uden portefeuille. Og således blev det. Clausen delte antikkens borgerideal og kunne også derfor vanskeligt helt undslå sig.

Johan Nicolai Madvig, født 1804 i Svaneke som søn af en byskriver af indvandret blekingsk slægt, er vel det medlem af novemberministeriet, der er mest synlig gennem tiden. Måske har den senere klassiske filologs opvækst i den lille købstad skærpet hans sans for de små græske og romerske republikker, hvor stat og kommune faldt sammen. Biskop Münter fik under en visitats på Bornholm øje for drengens begavelse, privat understøttet blev han sat i Frederiksborg lærde Skole, hvor han indhentede sin forsinkelse ved på tre år at passere alle klasser, så at han blev student 16 år gammel. Skønt Madvig kunne være blevet en stor jurist, valgte han at studere de klassiske sprog, hvori han allerede 1829 blev professor, med latin som sit hovedfag. Det er sagt om ham, at han talte og skrev latin med en sikkerhed, som næppe nogen siden renæssancen; dog aflagde han aldrig helt sin bornholmske sprogtone, heller ikke når han citerede Cicero. Både i skrift og tale var hans eget sprog som tænkt på latin og derefter oversat til dansk. 1841 udkom hans berømte latinske grammatik, siden oversat til mange sprog; i forordet skrev han, at for at opnå indsigtens klarhed og glæde udkræves arbejdets uundgåelige møje, hvad mangen gymnasieelev siden har måttet sande, nogle uden at nå længere end til møjen. J. N. Madvig var fremfor alt et kritisk geni, en mand af skarp og nøgtern forstand, der skyede alt uklart, løst og uvederhæftigt, inden for sit fag tynde hypoteser om en forkvaklet teksts rette forståelse eller påstande om oldtidskulturens overlegenhed i forhold til den senere tids; den klassiske oldtid var vel for Madvig den historiske forudsætning for nutiden, men snarest kun et trin på vejen opad, bl. a. fordi oldtiden frembød „et aldeles løst familieliv". Han havde et uhildet blik for kendsgerninger og evne til fordomsfri eftertanke, men han ville ikke være „åndfuld" på et usikkert grundlag og beskæftigede sig også derfor mere med den antikke tids sprog og yderside end med dens indre åndsliv; dog var tekstkritikken for Madvig naturligvis kun et middel til tilegnelse af den græske og den romerske oldtids hele kultur, ikke et mål i sig selv. Som tekstkritiker gjorde han, angst for vilkårlig konstruktion, et beundret rydningsarbejde, men kanhænde fattedes der dog den store latinist, der sammen med Rasmus Rask var en dansk dobbeltstjerne på den filologiske himmel, nogen fantasi; for lidenskabeligheden i historien havde han i hvert fald ingen sans.

Madvig kunne synes nok så streng på logikkens og konsekvensens vegne som videnskabsmand, som politiker kunne han med sin skarpe forstand også være bidende kritisk, men hans sind var mildt, næsten blødt, hans retfærdighedsfølelse ængstelig, han var mådeholden og forsigtig. Orla Lehmann tog engang, da professoren havde holdt en meget moderat tale, anledning til at udbringe en skål for: „Moderation i moderationen!" Madvig, den verdenskendte sprogforsker, var en ubemidlet mand. I sin studentertid havde han modtaget økonomisk støtte fra A.W. Moltke, som han nu, mange år efter, mødte som kollega i statsrådet. Dertil var intet at sige, mærkeligere er det, at han vedblev at være fattig; selv siger han i sine livserindringer: „Jeg har i en række år følt dårlige kårs sorg, ydmygelse og forstyrrende og lammende tryk i ikke ringe grad". Hans moder var tidligt blevet enke, og han følte det som en pligt at drage omsorg for sine to yngste brødre; de to ældste sønner fra hjemmet i Svaneke blev sømænd, af de yngre én snedkermester i København, den yngste var lægen P.A. Madvig, der som fysikus i Haderslev fra 1854 blev ven med Krüger, Junggreen og siden med Jens Jessen og fik en ledende stilling i byens nationale liv. J.N. Madvig havde giftet sig kun 25 år gammel; han pådrog sig derved en gæld, han aldrig kom helt ud af, så meget mindre som børneflokken var ret stor. Det tidlige ægteskab og forsørgerbyrden medførte en tragedie, for det må det dog kaldes, at han aldrig fik set Grækenland med dets mange minder om oldtidsfolkets storhedstid; til Italien kom han først i sit 65. år, da han allerede var halvblind.

Det var J.N. Madvigs meget stærke retfærdighedsfølelse og hans ømhed for national værdighed, der førte ham ind i politisk arbejde; han havde før 1848 tilhørt det ældre, moderate slægtled af liberale, men ikke på fremtrædende vis. Så skrev han i „Fædrelandet" for 4. februar 1848 en artikel, der med ét gav ham en stor politisk position. Han angreb, som han selv siger, med den stærkeste overbevisning og varmeste følelse Carl Moltkes kundgørelse af 28. januar, som han fandt ved den forudsatte numeriske ligevægt mellem kongerigets og hertugdømmernes repræsentation opofrede det danske folks førsteret i staten for en endda meget usikker bevarelse af den ydre, løse sammenhæng mellem monarkiets danske og tyske landsdele. I artiklen hed det, at selv om monarkiet vedblev at bestå, var det med en sådan forfatning spørgsmålet, „om ikke det folk, hvis erindring den danske historie er, som har udviklet den danske nationalkarakter og har sit mærke i det danske sprog, vil under sorg og nød forsvinde og gå over i en anden skikkelse". Madvigs artikel vakte ualmindelig opsigt, for dels var den skrevet af en berømt mand, der hidtil havde holdt sig helt uden for den politiske polemik og af type var konservativ, dels var professoren i latin kendt ikke blot for sin retsindighed og rene vilje, men udtrykkeligt også for sit mådehold – just derfor fik Madvigs stærke protest måske mere vægt end alle andres tilsammen.

Madvig blev som nævnt indvalgt i Den grundlovgivende Rigsforsamling, og kun tre uger efter var han minister for kirke og skole. På et af martsministeriets første statsrådsmøder havde man efter forslag af Monrad, Lehmann, Hvidt og Tscherning vedtaget, at ministerstillingen i sig selv ikke skulle medføre nogen rang; en høj rang kunne berede flere af ministrene vanskeligheder i deres forhold til borgerstanden. Endvidere bestemtes ved samme lejlighed, at den embedsmand, der stod umiddelbart under en minister, skulle kaldes departementschef, samt at ministerlønnen ikke måtte overstige 2.400 rbd. – man håbede, at følgen ville blive en almindelig

nedsættelse af gager og pensioner, altså en besparelse for statskassen. Da J. N. Madvig indtrådte i regeringen, var lønnen 4.500 rbd., siden forhøjet til 6.000 rbd., og uagtet han fra en rig mand, der aldrig navngav sig, fik tilstillet 2.000 rbd. for at kunne vie al sin kraft til den nye gerning, voksede hans gæld også i ministertiden.

*

H. N. Clausen og J. N. Madvig var altså garanter for en moderat liberalisme i ministeriet A. W. Moltke II. Deres stilling var ikke let, fordi de afveg fra regeringens flertal i det statspolitiske spørgsmål, dog at Sponneck og Rosenørn stod dem nær. Madvig fandt i nationaliteten den sande og eneste faste grundvold for staterne, og han drog deraf den slutning, at Slesvig burde deles. Tanken synes først at være modnet hos ham i sommeren 1849 – Hans Egede Schacks pjece om delingen som den i sig selv bedste udvej var udkommet i maj. Ved en deling ville Madvig lade sproget være det afgørende, fordi han i dette så et udtryk for både kulturen og sindelaget. Han ville vogte på nationalitetens ret på begge sider, altså også på de tyske slesvigeres sproglige rettigheder, hvor de ikke var i afgjort mindretal. Madvig måtte efterhånden tillempe sin oprindelig rent sproglige definition af nationalitetsbegrebet – det var jo således en kendsgerning, at det tysktalende Flensborg overvejende var dansksindet – men Povl Bagge hævder i sin udførlige afhandling om Madvig i det af Videnskabernes Selskab 1955 udgivne mindeskrift, at sin opfattelse af sprogets betydning for både kulturnationen og statsnationen ændrede han aldrig, og at han derfor med frygt imødeså en rigsdag med to berettigede sprog – hvad der jo ville være i et parlament for et Danmark helt til Ejderen. Det kan da synes mærkeligt, at han ville indtræde i et ministerium, hvis tilblivelse udtrykte en afstandtagen fra delingstanken – Knuths, Monrads og Lehmanns subsidiære standpunkt var jo hans principale: deling – men han siger selv, idet han altså forbigår, at han i november 1848 endnu ikke var delingsmand, at han var villig til at underkaste sig den foreliggende situation og de af denne følgende statspolitiske forsøg, blot var han overbevist om, at disse forsøg ville vise sig frugtesløse, og han forbeholdt sig derfor til sin tid at komme tilbage til den udvej, han betragtede som den eneste rette, nemlig at Slesvig op til Slien og Dannevirke blev forbundet med Holsten.

H. N. Clausen garanterede da mere end Madvig, at martsprogrammets statspolitik ikke blev ganske opgivet; han var og blev Ejderstatens mand, men i erkendelse af, at vanskelighederne ved at forbinde Slesvig nært med kongeriget syntes stigende, var han som yderste indrømmelse villig til at dele hertugdømmet ved Slien, hellere dette end et såkaldt selvstændigt, kun i ydre forbindelse med Danmark stående Slesvig, der via Holsten snart ville bringe hertugdømmet inden for Tysklands grænser. Madvig og Clausen kunne altså i denne sag følges et stykke vej. Clausen var novemberministeriets bedste pen og blev derfor dets redaktør, som Lehmann havde været forgængerens.

*

Den grundlovgivende Rigsforsamling trådte, som nævnt, sammen på Christiansborg den 23. oktober 1848, og det blev altså ikke marts-, men novemberministeriet, der kom til at stå over for Rigsforsamlingen. Ministeriet A. W. Moltke II forelagde det af forgængeren i sommerens løb formede grundlovsudkast; det havde gjort dette forslag til sit, men forudså, at drøftelsen kunne medføre, den kommende forfatning i adskillige henseender blev anderledes, end martsministeriet og navnlig dets „Casinomænd" havde villet. Først den 21. december nedsatte forsamlin-

gen sit grundlovsudvalg, og man kom hen på foråret 1849, inden forhandlingerne i salen alene drejede sig om grundlovssagen – forinden skulle der skaffes statskassen nødvendige pengemidler, ligesom den almindelige værnepligt måtte lovfæstes. Det er ikke her opgaven at skildre junigrundlovens tilblivelse, kun at referere de standpunkter, som de mænd, vi allerede har mødt eller fremtidig vil møde, indtog under den hele procedure, og som er en væsentlig del af deres politiske biografi.

Anders Sandøe Ørsted, der havde set enevældens statsbygning synke i grus og modsat Stemann ikke passivt kunne affinde sig dermed, var et yderst energisk medlem af Rigsforsamlingen og ytrede sig kritisk til næsten alle paragraffer i grundlovsudkastet. Ørsted frygtede navnlig, at der under en „fri forfatning" ville blive mindre sikkerhed for personlig frihed og uafhængighed end under enevælden. Han ville have et folketing med en lav, et landsting med en meget høj, i begge tilfælde af ejendomsbesiddelse, i byerne eventuelt af borgerskab, betinget valgretscensus; alle bønder skulle udelukkes som landstingsvælgere. Han indså ikke, udtalte han, at valgretten kunne være til mindste gavn for den store masse af dem, der ville blive udelukket ved en lav census; det var jo navnlig „individer, som aldeles ikke kunne føre sig den almindelige valgret til nytte, men blot ville blive en bold for deres ledere". Ørsteds forslag faldt med 105 stemmer mod 16.

Større opmærksomhed samlede den kongevalgte C. G. Andræs forslag, som tilsigtede at skabe et etkammer, der gav samme fordele som tokammeret, samt at sikre kundskab, dannelse, dygtighed og økonomisk uafhængighed en plads i den lovgivende forsamling. For Andræs matematisk skolede hjerne var etkammeret det rationelle. Han mente desuden, at Danmark savnede historiske og sociale forudsætninger for et overhus i sin forfatning. Endda ville et landsting ikke være nogen virkelig konservativ garanti, thi når Rigsdagens to ting sammensattes på forskellig måde, ville nødvendigvis det uprivilegerede, til sidst yderligt demokratiske, ting sejre. Andræ foreslog derfor, at de konservative garantier blev indbygget i et etkammer. Han ønskede $^3/_5$ af dets medlemmer valgt ved almindelig valgret ved flertalsvalg i enkeltmandskredse, $^2/_5$ i større kredse af de vælgere, som enten i direkte skat til stat og kommune svarede mindst 20 rbd., eller som havde borgerskab i en købstad. Valgbar skulle enhver uberygtet 25 år gammel mand være. Valgene i de større kredse skulle foregå sidst for derved at åbne mulighed for, at fremragende personligheder, som var vraget af det demokratiske vælgerkorps, i anden omgang kunne få sæde på Rigsdagen. Andræ holdt sig overbevist om, at etkammerets medlemmer ville handle, stemme og gruppere sig kun efter politiske linjer, ikke efter hvorledes de var valgt, om i de mindre eller de større kredse, hvoraf henholdsvis 90 og 60 medlemmer skulle udgå.

C. N. David sluttede sig subsidiært til Andræs forslag, men principalt ønskede han særlige købstadvalg, der gav borgerne større mulighed for at hævde sig over for bønderne, endvidere en lav valgretscensus til Folketinget og en høj til Landstinget, thi „man får ikke to kamre ved at afdele en sal med en skillevæg". David ville en virkelig forskel mellem tingene. Da både Andræs og hans eget forslag var forkastet, bekæmpede han til det sidste den almindelige valgret som utilstedelig og farlig; han citerede John Russells ord om valgretten: „Den sande friheds grav, tyranniets og tøjlesløshedens moder".

Madvig, der var konstitutionelt sindet, men ingen ukritisk tilhænger af almindelig valgret, foretrak med Andræ etkammeret,

passende konservativt sammensat; han fandt, det var det enkleste system, det, Danmarks korte konstitutionelle tradition var bundet til gennem stænderforsamlingerne. Han troede som Andræ, at der ikke var fornødent socialt grundlag for et førstekammer, og at det ville ende med, at andetkammeret havde afgørelsen, men han afviste Andræs enekammer som altfor demokratisk. Grundlovsudkastets adskillelse mellem diætnydende folketingsmænd og diætløse landstingsmænd fandt han krænkende; sammen med flere andre ministre har han formentlig, da en konservativ etkammerløsning viste sig umulig, ønsket en valgbarhedscensus ved valgene til Landstinget, så at dette ikke blev et bondeting. Bardenfleth arbejdede i regeringen for et af kommunalrådene valgt førstekammer.

Venstre (bondevennerne) ønskede principielt et etkammer, men ville ikke købe det for en census. Tscherning mente, at „enhver census og formuebegrænsning over for en dom om moralske og åndelige egenskaber indeholder en umulighed – man vil måle flydende varer med alen". Han delte altså på ingen måde tidens tilbøjelighed til at forbinde politisk begreb med formue eller indtægt.

*

Som månederne gik, blev spørgsmålet dog, om den lige og almindelige valgret overhovedet kunne bjærges, navnlig den lige. Et af tegnene på, at strømmen ude i Europa gik i konservativ retning, var Louis Napoleons valg til Frankrigs præsident i efteråret 1848 og hans tydelige stræben mod kejsermagten. Der opstod i Rigsforsamlingen en voksende uvilje mod udkastets valgretsbestemmelser. På et vist tidspunkt støttede Hall og Krieger et forslag om at gøre valgretten betinget af en skatte- og ejendomscensus. Krieger ledede, skønt kun 31 år gammel, som ordfører for grundlovsudvalget forhandlingen om alle udkastets paragraffer undtagen dem, der angik kirkelige og borgerlige retsforhold, og for hvilke Hall, valgt på Frederiksberg, var ordfører. Kriegers omfattende kundskaber på dette område, især hans indsigt i Englands og Norges politiske historie, hvorfra den sikreste erfaring kunne hentes, kom meget arbejdet til gode.

Da i det hele mange af Centrum stod Højre nær, var efter årsskiftet 1848-49 den lige og almindelige valgret i så alvorlig fare, at D. G. Monrad, der nu kun kunne følge forhandlingerne fra Rigsforsamlingens tilhørerpladser, indledte et felttog i „Fædrelandet" for at styrke sammenholdet blandt de nationalliberale om den almindelige valgret. Hans journalistiske argumentation afveg unægtelig i visse henseender væsentlig fra, hvad han som minister havde fremført i statsrådet, ihvorvel det er muligt, at forskellen mest beroede på, at han begge steder anvendte sin egen regel: aldrig at sige andet, end hvad man mener, men ikke altid sige alt, hvad man mener. Monrad søgte i „Fædrelandet" at bevise, at de gængse forestillinger om menigmand som et ryggesløst proletariat, der ville blive „djævelens værktøj", omstyrte det bestående, fornægte ejendomsretten og afskaffe kongedømmet, var på trods af virkeligheden. Han tegnede et helt modsat, dog jo tidligere antydet, billede af almuen som et konservativt, religiøst, i den bestående tilstand rodfæstet element, med dyb respekt for kongehuset og levende bevidsthed om ejendomsretten. Navnlig i den sidste henseende var hans skildring veltalende, fuld af forståelse for den lille mand. „Er ikke indboet ejendom?" udbryder Monrad, rettet mod dem, der krævede valgretten betinget af et vist mindstemål af hartkorn.

> „Du går ind hos en indsidder eller jordlos husmand, og du bukker dig dybt for ikke at støde dit hoved, og du ser dig omkring, og du opdager en kiste og et hængeskab, et bord, et par stole og en

seng med sengeklæder. Du tror dig omgivet af elendighed og armod, og du lægger ikke mærke til, at du er omgivet af skatte, at du ser for dig frugterne af opsparet arbejde". „Tror man ikke, at det er en stor og mærkelig begivenhed, når en mand bliver selvejer af en kakkelovn?" - „Ingen fideikommisbesidder", hedder det videre, „kan tænke på sine hovedgårde med mere kærlighed end den, hvormed almuen våger over sit bohave, for at det kan gå i arv til børnene og ikke blive skrevet af fattigvæsenet".

Og fra ejendommen går han videre til indsigten og viser, hvad „menigmandsindsigten" er værd i forhold til den højere indsigt. Ligesom menigmand evnede at fatte de højeste, de religiøse sandheder, således ville han også kunne fatte de sandheder, hvorpå samfundet hviler, naturligvis ikke i deres lærde, men i deres simple, folkelige form. Den højere indsigt, mente Monrad, var abstraherende, medens menigmandsindsigten lettere greb de konkrete, særegne forhold, de omstændigheder, der betinger en forholdsregels gavnlighed for samfundet. I god overensstemmelse med sine udtalelser i statsrådet skrev Monrad, at menigmands indflydelse i reglen ville være af konservativ beskaffenhed; der var mere grund til at vente en for langsom end en for hurtig udvikling. Samtidig med at Monrad gennem „Fædrelandet" søgte at påvirke den offentlige mening i valgretsspørgsmålet, var han hyppigt gæst ved de aftenmøder, en art politisk efterbørs, som medlemmer af Rigsforsamlingen holdt på Hotel d'Angleterre for at drøfte problemerne. Der foreligger adskillige vidnesbyrd om, at han her som „professorernes generalfeltmarskal" søgte at holde de nationalliberale til ilden og i det hele fik stor betydning for beslutningerne i forsamlingen på Christiansborg.

*

Da det i Rigsforsamlingen viste sig umuligt at opnå flertal for en løsning ved et konservativt etkammer, rettede opmærksomheden sig mod at sætte en valgbarhedscensus (ikke en valgretscensus) til Landstinget i stedet for den foreslåede diætløshed for dets medlemmer. To i det nationalliberale centrum, P. D. Bruun og C. M. Jespersen, fremsatte et forslag, der gjorde valgbarheden til Landstinget afhængig af mindst 1.200 rbd. årlig indtægt eller en skattesvarelse på 200 rbd., og som lod valgene være indirekte, foretaget ved valgmænd; valgbarhedsalderen sattes til 40 år. Forslaget blev tiltrådt både af regeringen – visse ministre havde jo syslet med sådanne tanker – af de fleste nationalliberale og af næsten hele Højre, men afvist af Venstre (bondevennerne).

Det kan undre, at en nytilkommen universitetsmand som kultusminister J. N. Madvig, da han ikke mere så nogen mulighed for et konservativt etkammer, blev regeringens ordfører under de heftige debatter, der i dagene op til 1. maj i Rigsforsamlingen førtes om det Bruun-Jespersenske forslag. Men Madvig var faldet særdeles godt til rette i det politiske liv. I 1830 havde han ligget under for en alvorlig tvivl om, hvorvidt „det er værd at være lærd", for en foragt for filologien og dens uundgåelige petitesser, ja, han havde haft tanker, ganske vist sygelige, om at opgive sit professorat for at studere jura og dygtiggøre sig til „et lille juridisk embede". Krisen drev vel over, men hans tilbøjelighed for en praktisk gerning, der kunne afsætte håndgribelige resultater, var noget konstant i hans psyke, og det er sandsynligt, at han gennem sin deltagelse i det parlamentariske arbejde fik et rigere indhold i sit liv, end hans studier og forelæsninger havde kunnet give ham. Desuden gjorde Madvigs vistnok enestående evne til at sætte sig ind i et stof, hans virkelighedssans samt hans juridiske anlæg - af Krieger kaldt „født jurist" – ham udmærket egnet for politisk arbejde, omend han manglede, men næppe selv savnede, de egenskaber,

der betinger føreren, herunder et sikkert politisk instinkt og ensidig binding til et parti. Han var i Rigsforsamlingen og blev i Rigsdagen en velhørt, ja, stærkt påskønnet taler, omend hans på stor viden byggede omskue med ligeligt hensyn til alle en sags dele kunne gøre hans indlæg både langstrakte og docerende.

I den afgørende kamp i foråret 1849 om Landstingets sammensætning var kultusministeren altså regeringens ordfører. Han hævdede bestemt nødvendigheden af en valgbarhedscensus og indirekte valg til Landstinget; det „formindskede den bekymring, hvormed mange betragtede udkastets forslag". Han udtalte vendt mod Venstre og en del af de nationalliberale, der i det væsentlige foretrak grundlovsudkastets landsting, ministeriets betænkelighed ved den mulighed, at et „tildels mere ved omstændighedernes end ved overtydningens magt samlet flertal" skulle påtvinge „et ved styrke og indsigt betydeligt mindretal" sin overbevisning. Da der protesteredes mod dette udtryk, erklærede han det for et ministeriums pligt undertiden at spørge sig selv og sige kongen, hvilken vægt der lå i et stemmetal, hvorved han lod forstå, at et kongeligt veto kunne blive anvendt i forfatningssagen. Alligevel blev i første omgang det Bruun-Jespersenske forslag vedtaget med et kun meget ringe flertal og imod Venstre, der stadig ville et etkammer hvilende på lige og almindelig valgret som Rigsforsamlingen selv, bortset fra dennes kongevalgte medlemmer.

Men partiet kom på andre tanker; det måtte se i øjnene, at hvis den endelige afgørelse trak ud, ville begrænsningerne i det oprindelige udkast sandsynligvis blive betydeligt større, og da desuden krigsbegivenhederne, der lå som et tryk over forsamlingen, krævede, at forhandlingerne tilendebragtes, gjorde Venstre resolut omkring, så at den foreslåede valgbarhedscensus til Landstinget i anden omgang vedtoges med stort flertal og selve grundloven den 25. maj med 119 stemmer mod 4; nogle fraværende „grundlovsprotestanter", bl. a. A. S. Ørsted, Algreen-Ussing og C. N. David, tilstillede Rigsforsamlingens formand, J. F. Schouw, erklæringer, hvori de angav deres grunde til ikke at kunne stemme for den vedtagne forfatning. Et af kammerherre P. B. Scavenius, Gjorslev, stillet forslag om i det væsentlige at bibeholde kongeloven, altså enevælden, fik kun 6 stemmer.

Rigsdagen bestod da af et folketing og et landsting, hvis medlemstal siden ved valgloven sattes til 100 og 51. Folketinget valgtes for 3 år af alle uberygtede mænd, der var fyldt 30 år og havde egen husstand; valgbare var alle uberygtede mænd over 25 år. Landstinget valgtes for 8 år ved indirekte valg af alle folketingsvælgere, men valgbarheden var betinget af det fyldte 40 år og af opfyldelsen af det foran nævnte mindstemål for indtægt eller skat. Landstinget kunne opløses efter samme regler som Folketinget.

Menneskerettighederne, herunder ytringsfriheden (trykkefriheden), læstedes 1849 i den danske grundlov som tidligere i den nordamerikanske og franske. Vi nævner de såkaldte løfteparagraffer af hensyn til deres betydning for det videre politiske forløb. I dem lovedes, at retsplejen med tiden skulle adskilles fra forvaltningen, offentlighed og mundtlighed indføres ved domstolene, nævninger i misgernings- og politiske sager; næringsfrihed og selvstændigt kommunestyre blev stillet i udsigt, ligeledes at len, stamhuse og fideikommisser skulle overgå til fri ejendom og folkekirkens forfatning ordnes ved lov.

*

Statsrådsprotokollen for 1849 bekræfter, hvad længe var en offentlig hemmelighed, at den af tiden fortumlede Frederik VII mod-

villigt og kun for at holde sit engang givne løfte underskrev grundloven af 5. juni 1849. M. H. Rosenørn beretter i sin tidligere omtalte bog „Løsrevne Blade", at oberst, senere general Georg Scholler har sagt ham, at han, Scholler, den 5. juni om morgenen af kongen som generaladjudant blev sendt til C. F. Hansen med anmodning til krigsministeren om at forhjælpe monarken til at undgå at underskrive grundloven, hvilket må betyde en anmodning om at sende ham tropper; ministeren vægrede sig dog derved, idet han sagde: „Jeg har givet mine kolleger mit ord, og det går jeg ikke fra". Det må stå hen, om denne beretning er sand (og det må huskes, at Frederik VII ikke sjældent havde mærkelige ideer, som han efter en halv times forløb lod falde); men det er med rimelighed antaget, at grevinde Danner og bogtrykker Berling virkningsfuldt tilskyndede ham til stadfæstelsen, sandsynligvis også fordi de forudså, at kongen som „grundlovens giver" ville få en bred popularitet, hvoraf de selv kunne drage nytte. Efter sagnet skal, før statsrådet på Christiansborg den 5. juni, finansminister Wilhelm Sponneck have udtalt, at han med glæde kastede sig fra vinduet ned i slotsgården, hvis det kunne befri kongen for nødvendigheden af at underskrive grundloven.

*

Den 30. januar 1850 kunne den første rigsdag åbnes. Blandt de valgte finder vi i Folketinget bondevennerne A. F. Tscherning, Balthazar Christensen og J. A. Hansen, de nationalliberale H. N. Clausen, A. F. Krieger, C. C. Hall og D. G. Monrad (Orla Lehmann valgtes først 1851), desuden J. N. Madvig, C. G. Andræ, Wilhelm Sponneck og M. H. Rosenørn. I den lille højregruppe fandtes C. N. David. Til Landstinget var valgt A. S. Ørsted, A. W. Moltke og J. F. Schouw. Den selvstændige Andræ blev, væsentlig ved bondevennernes stemmer, valgt til Folketingets formand; med sin logiske sans og ved sin fasthed fik han megen indflydelse på tilrettelæggelsen af tingets forretningsorden, med virkning for det parlamentariske arbejdes former langt ud i fremtiden. Gøres stillingen op i tal, bliver resultatet dette: Venstre (bondevennerne) havde i Folketinget en gruppe på omkring 45 mand, de nationalliberale besatte godt 40 stole, til tidens Højre, d. v. s. repræsentanterne for enevældens helstatsvenlige embedsaristokrati og for en del af det gammelliberale borgerskab, kunne henregnes 7-8 mand. Af de 100 medlemmer var de 48 embedsmænd, deraf 15 præster og 7 professorer eller docenter, kun 17 var gårdmænd og 5 var proprietærer.

*

Danmark havde altså fået sin første frie forfatning, og Den grundlovgivende Rigsforsamling, der var udgået af den almindelige valgret, havde ikke kunnet forkaste det princip, den skyldte sin egen tilværelse. På Orla Lehmanns krav var forslaget, mod udenrigsminister Knuths gentagne protester, blevet forelagt Rigsforsamlingen som et forslag til „Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig", men den endelige titel blev „Danmarks Riges Grundlov" – så måtte fremtiden vise, hvor langt Danmarks rige ville komme til at strække sig. I hertugdømmerne var enevælden ikke ophævet. Et andet alvorligt spørgsmål var, om nogle af forfatningens vigtigste bestemmelser ikke i tidens løb ville blive opfattet som fortidens urimelige diktat til fremtiden og derved forårsage dybe konflikter: kongens ret til frit at vælge sine ministre og Landstingets ligeberettigelse med Folketinget ville en fremtid måske ikke bøje sig for. I hvad de nationalliberale forstod ved den konstitutionelle tanke indgik forventningen om et

ligevægtigt samarbejde mellem kongemagten og Rigsdagen og mellem dennes to ting, uden at nogen af disse lovgivningsmagtens faktorer tilkom en forret. I konflikttilfælde mellem tingene var det efter grundlovsfædrenes opfattelse den af kongen udnævnte regerings opgave at indtage en mæglende holdning, overhovedet at være ledende. Kultusminister J. N. Madvig havde imidlertid set, at de spørgsmål, der knyttede sig til finanslovens behandling, ikke var tænkt fuldt til ende; han havde ønsket, at denne hovedlov skulle behandles i og vedtages af en forenet rigsdag, altså under medvirken af begge tings medlemmer, da en konflikt mellem tingene om selve finansloven (som forfatningen altså ikke anviste nogen løsning på) kun derved kunne forebygges. Grundlovens § 30 lød således: „I særdeles påtrængende tilfælde kan kongen, når Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige love, der dog ikke må stride mod grundloven og altid bør forelægges den følgende rigsdag". Ingen forbandt denne paragraf med finansloven, bestemmelsen gav kun anledning til kort diskussion, men i løbet af få årtier skulle paragraffen blive kampomtumlet.

Til problemerne bag forfatningen hørte også, at godsejerne, der som stand havde haft en stærk position i stænderforsamlingerne, under junigrundloven, der jo ikke kendte privilegier, forsvandt i den almindelige vælgermasse; herover var opstået megen bitterhed blandt de store jordbesiddere. Adskillige nationalliberale, som havde stemt for grundloven, nærede inderst inde mistillid til det næsten ubegrænsede demokrati. Deres frygt for et kommende bondeherredømme var for så vidt velbegrundet, som i 1849 over 75 % af befolkningen boede ude på landet; den valgret, der nu var givet til alle, kunne medføre, at bønderne efterhånden politisk satte de nationalliberale byer stolen for døren.

*

Udenrigspolitisk var farerne helt nærværende. Europa var i juni 1849 et andet end i marts 1848. Kejser Nikolaj af Rusland, den monarkiske og konservative traditions vogter, havde i stort omfang fået genoprettet den dybt rystede orden. Vel havde kejseren en tid billiget tanken om Slesvigs deling, men han yndede afgjort ikke det statsopløsende nationalitetsprincip, da Rusland herskede over bl. a. Finland og Polen; det gjorde heller ikke Østrigs kejser, Franz Joseph, hvis brogede stat kun blev holdt sammen af et dynastisk bånd. Over for revolutionære tyske elementer havde kejser Nikolaj støttet den danske konge som legitimitetens forsvarer, men han var mistænksom over for systemskiftet i Danmark, både med hensyn til de demokratiske tendenser og flere af regeringens medlemmer. Hvem var disse „ministre fra gaden", mænd som H. N. Clausen og J. N. Madvig? Omtrent den samme skepsis nærede kong Frederik Wilhelm af Prøjsen; han mindedes med liden lyst, at han i marts 1848 red gennem Berlins gader, prydet med sort-rød-gyldne bånd, omgivet af prinser, ministre, generaler og jublende folkemasser, til hvilke han holdt taler. Nu havde han sprængt den konstituerende forsamling i sin hovedstad. Det var til Danmarks fordel, at Frederik Wilhelm helst opgav sin støtte til oprørerne i Slesvigholsten, men han såvel som kejser Nikolaj og Østrigs kejser, der også på ny havde fået overtaget, måtte være fjendtlig sindet over for en „Ejderdanisme", der tilstræbte at udvide en demokratisk, ja, vel revolutionær forfatning til Slesvig.

Kunne junigrundloven og det danske monarki overhovedet gå i spænd? Rusland måtte ønske en helstatsordning under så lidet konstitutionelle former som muligt; hverken det eller England kunne tillade, at den gamle stat gik i opløsning, så at hertugdømmernes havne faldt i hænderne på Tyskland. Heller ikke kunne Østrig ønske Prøjsen for stor fremgang.

Hvordan man end tænkte sig det fremtidige samliv mellem de enkelte landsdele i en ny helstat, var det umuligt at forestille sig, at det kunne iværksættes uden begrænsning af den danske rigsdags myndighed. Men Danmark privatiserede altså forelobig med en demokratisk forfatning og et Ejderideal. Det skulle meget snart vise sig, at følgen heraf blev indgreb i landets regeringsforhold udefra, der ikke stod meget tilbage for dem, den tyske besættelsesmagt foretog et århundrede senere.

*

Da tilstandene i Slesvig var utålelige, fordi slesvigholstenerne dominerede, havde novemberministeriet allerede inden grundlovens vedtagelse opsagt den våbenstilstand, der var sluttet i Malmø, og genoptaget krigen; dog blev der samtidig ført fredsforhandlinger med Prøjsen, hvis konge nu havde afvist at overtage ledelsen af Tysklands friheds- og enhedsværk og nægtet at modtage den kejserkrone, som det nationale parlament i Frankfurt havde tilbudt ham; Frederik Wilhelm tilstræbte i stedet et nordtysk forbund under Prøjsens ledelse og ville gerne have en ende på krigen med Danmark. Denne tilbageholdenhed hæmmede naturligvis slesvigholstenernes krigsførelse, men det lykkedes dem dog, også ved Frankfurtregeringens hjælp, at rejse to hære under de prøjsiske generaler Bonin og Prittwitz, den sidste leder af forbundstropperne. Umiddelbart før krigens genoptagelse havde Frederik VII rystet ministeriet ved at meddele det, at han inden sin afgang til hæren, „hvor kun Gud råder for liv og skæbne", agtede at gifte sig med baronesse Danner (Louise Rasmussen). Det lykkedes dog regeringen at få kongen til at stille sagen i bero; man henviste til, at et ustandsmæssigt ægteskab ville kunne influere både på de stadig foregående fredsforhandlinger og på de nært forestående underhandlinger om arvefølgen, et spørgsmål, der fortsat henstod uløst. Frederik VIIs vielse til Louise Rasmussen, nu altså baronesse, ville jo betyde, at han åbenlyst udelukkede et nyt standsmæssigt ægteskab, der kunne give monarkiet en tronarving.

I nutiden er navnet C. C. Zahrtmann glemt, dog var marineministeren måske den i offentligheden mest omtalte mand i de to af A. W. Moltkes regeringer, hvori han havde sæde. Vi ved, at han modvilligt var indtrådt i martsministeriet, også under påberåbelse af sit svækkede helbred, og det højtryk, der var forbundet med arbejdet som marineminister, gjorde ham til tider absolut søvnlos. Hertil har dog nok også stærke personlige angreb bidraget. Treårskrigen var en landkrig, fjenden havde ingen flåde, og den danske marines hovedopgave var at blokere tyske havne, derudover at støtte hæren ved mindre operationer. Der opstod tidligt en misstemning omkring Zahrtmann. Mange mente, at blokaden ikke klemte Tyskland tilstrækkelig hårdt, og nogle så årsagen deri, at marineministeren gennem sit ægteskab med en købmandsdatter fra Altona var knyttet til slesvigholstenerne; det blev også kritiseret, at han fandt det for dumdristigt at sende kanonbåde Skagen rundt til de slesvigske Vesterhavsøers forsvar. „Fædrelandet" ydede mistænkeliggørelsen en vis understøttelse. Da A. W. Moltke skulle danne novemberministeriet, havde Zahrtmann af helbredsgrunde meget bestemt ønsket at træde tilbage, men Moltke fik ham overtalt til at forblive på posten, indtil en efterfølger var fundet. Udsigten til marineministerens afgang medførte, at samtlige admiraler, 6 kommandører, 5 kommandørkaptajner, 10 kaptajner, 14 kaptajnløjtnanter, 10 premierløjtnanter og 20 sekondløjtnanter udtalte deres tillid til Zahrtmann og deres ønske om, at han fortsatte som minister for flåden, hvad han, tryg ved vidnesbyrdet om sine standsfællers tillid, da også gjorde i endnu et par år.

Det var stadig en offentlig mening, der deltes af nogle af statsrådets medlemmer, at flåden var for uvirksom. Til gengæld var krigsminister C. F. Hansen yderst virksom. Han ville føre kampen med kraft. Medens hæren skulle stode frem fra Nørrejylland og Als, var det flådens samtidige opgave at gå ind i Eckernförde, tilintetgøre de ved fjorden anlagte batterier og forsøge at komme i besiddelse af byen. Marineministeren havde underrettet sine kolleger om søkrigsforetagendet, der som bekendt lik en meget sørgelig udgang. Hærens fremstød i den planlagte form blev opgivet, og dermed bortfaldt berettigelsen af togtet mod Eckernförde. Dette blev dog ikke meddelt eskadrechefen, Fr. Paludan, der af hensyn til samarbejdet med hæren og trods en ikke helt klar ordre fra overkommandoen og en stiv østlig kuling, der kunne lukke hans skibe inde i fjorden som i en sæk, den 5. april foretog sin ekspedition. Den militære sagkundskab havde hidtil ment, at et linjeskib som „Christian VIII" med et batteri på 84 kanoner med lethed kunne tilintetgøre nogle fattige strandbatterier. Under de givne forhold gik det jo anderledes, „Christian VIII" og „Gefion" måtte overgive sig, og det store skib sprang i luften. H. N. Clausen beretter, at under statsrådsmødet den 7. april blev marineminister Zahrtmann kaldt ud af sin adjudant. Han vendte kort efter tilbage med dødblegt ansigt, dækket af de mørkeste tordenskyer, og med nød og næppe kunne han bringe budskabet om Eckernförde over sine læber. Tabet var mindre materielt end moralsk, blokaden af tyske havne led intet afbræk, men Danmark syntes aldeles forladt af krigslykken. Trods smerten over tabet ved Eckernförde og skønt knuget af legemlig svaghed, vel også berørt af den offentlige kritik, holdt marineministeren indtil videre sin post.

Havde Tscherning grebet ind i krigsførelsen, gjorde hans efterfølger det endnu mere; i begyndelsen af felttoget 1849 indfandt C. F. Hansen sig personligt på krigsskuepladsen. Han havde stor fortjeneste af, at der i foråret 1849 stod en velorganiseret hær rede til det nye felttog, nu med C. Krogh som overgeneral og Læssøe som stabschef. 3. april angreb hæren med held den i Sundeved stående fjende, men Hansen pålagde overgeneralen ikke at fortsætte ud over de vundne stillinger, fordi de tyske rigstropper under Prittwitz var i fremmarch. Da andre indgreb fulgte, under protest af Krogh og Læssoe, blev de fjernet fra overkommandoen, hvor de afløstes af henholdsvis general F. Bülow og oberst C. J. Flensborg. Hansen benyttede Eckernfördeaffæren til dette skifte, eftersom han bebrejdede overkommandoen, at dens ordre til den kommanderende søofficer havde været uklar; Krogh og Læssøe, den sidste de nationalliberales afgud, faldt for så vidt som ofre til marinen og den offentlige mening. Da ministrene Sponneck, Clausen og Madvig frygtede, at Bülow i en for landet skæbnesvanger tid skulle lade sin handlelyst hæmme af krigsministerens tilbøjelighed til indblanding, foretog de det højst usædvanlige skridt i forening at skrive til den nye overgeneral, at de forudsatte, han var sig sin stilling og sit ansvar som kommanderende general bevidst, og at han, hvis han følte sig trykket af indblanding fra Krigsministeriets side i de egentlige operationer, skulle finde den kraftigste støtte i statsrådet, når han henvendte sig dertil. Bülow svarede, at han tog hele ansvaret for at handle eller ikke handle på sig.

*

23. april 1849 overskred general Bonins slesvigholstenske hær under kamp Kolding Å for at indeslutte Fredericia. En del af Kolding kom i brand, og Orla Lehmann, der jo nu var amtmand i Vejle, fandt, det var hans embedspligt at yde borgerne den beskyttelse over for fjenden, som det var ham muligt at yde. Han be-

gav sig derfor straks til vogns mod Kolding og fik som civil øvrighed passage ved de første fjendtlige forposter, ja, endog militær ledsagelse. Da han indfandt sig på den øverstbefalende officers bopæl i Kolding, kom det imidlertid til aldeles uværdige optrin; han blev overfuset med de mest rå skældsord, en kaptajn glædede sig til at skulle „skrive frakturskrift på hans pukkel", en anden officer lagde endda hånd på amtmanden. Den tidligere martsminister bragtes nu til general Bonin, der havde sit kvarter i Vonsild, og generalen fastslog, at Lehmann var en person af så stor politisk betydning, at han skulle føres til oprørsregeringen. Uanset Lehmanns protest imod, at man folkeretstridigt gjorde en civil embedsmand til krigsfange, transporteredes han da til Slesvig by, hvor han blev indsat på Gottorp Slot, dog med en vis bevægelsesfrihed. Adskillige forsøg på at komme Orla Lehmann til hjælp frugtede ikke; lejligheden for slesvigholstenerne til at tage hævn over netop ham var så fristende, at de ikke med det første ville slippe deres bytte, i hvert fald ikke uden på betingelser, der betød, at København i realiteten anerkendte lovligheden af det revolutionære statholderskab, der var organiseret i Kiel efter oprørets udbrud. Da Lehmann omsider fordrede det æresord, han havde afgivet på ikke at ville forlade slottet, tilbage, blev han sidst i maj ført fra Gottorp til fæstningen i Rendsborg, hvor han, dog navnlig i begyndelsen, fik meget ringere kår.

Her oplevede Orla Lehmann, martsdagenes helt, efter det foregående år at være ydmyget ved valget på Bornholm, 5. juni 1849, Danmarks første grundlovsdag. Og en sand tragedie ventede umiddelbart forude. Hans hustru led af tuberkulose, han var rejst med hende til Italien i december 1847, men da budskabet om Christian VIIIs død nåede frem, mente også hun, at hans plads var i Danmark, hvorefter han rejste hjem til martsdagene, efterladende sig hustru og barn. I efteråret 1848 havde Annette Lehmann født endnu et barn, men hendes tilstand forværredes stadig; da ægtefællen i begyndelsen af 1849 overtog amtmandsembedet i Vejle, havde hun glædet sig til livet i den rolige provinsby, men krigsbegivenhederne gjorde hende det umuligt at rejse derover. Omtrent samtidig med at Lehmann blev indsat på Gottorp, døde det yngste barn; sorgen derover tyngede den allerede angrebne moder så stærkt, at hun i maj syntes døden nær. Lehmann søgte forgæves om tilladelse til at rejse til København for at sige sin hustru et sidste farvel imod på æresord igen at vende tilbage til sit fængsel. Tscherning skrev til hertugen af Augustenborg og tilbød sig som gidsel, „hvis det kunne fornøje dem at have en martsminister i fangenskab", men han fik afslag. Lehmanns ansøgning blev efter lang og farlig tøven bevilget som følge af et engelsk diplomatisk indgreb, og han stod hos sin endnu ikke 30 år gamle hustru, da hun den 27. juni drog sit sidste suk på Skovgård ved Ordrup. Samme dag begravelsen var sket, rejste han tilbage til Rendsborg. Orla Lehmann løslodes 11. august.

*

Affæren ved Eckernförde følte som en folkeulykke; en tålelig fred beroede på en for hele Europa synlig våbendåd over for de nu overmodige slesvigholstenere. Det sejrrige udfald fra Fredericia den 6. juli, der skete, medens prøjseren Prittwitz, efter at der var opstået åbent fjendskab mellem Berlin og Frankfurt, så at sige stod med gevær ved fod i Midtjylland, var forberedt i så stor hemmelighed, at end ikke krigsministerens kolleger kendte dertil, planlagt af Bülow og Flensborg. C.F. Hansen blev som en anerkendelse af sin organisatoriske indsats udnævnt til generalløjtnant fra Fredericiadagen, to dage før Bülow.

Den store sejr over den oprindelige fjende, slesvigholstenerne, måtte stærkt påvirke de igangværende fredsforhandlinger. De var begyndt i London, men i maj 1849 forlagt til Berlin, under engelsk mægling. Underhandlingerne angik jo ikke som i London året før Slesvigs deling, men formen for dets selvstændighed inden for det danske monarki. Prøjsen, der forhandlede på hele Tysklands vegne, havde i maj definitivt brudt med det frihedsog enhedsstræbende Frankfurt, men måtte dog af hensyn til Frederik Wilhelms bestræbelser for at skabe et nordtysk forbund være varsom med at gøre sig upopulær ved aldeles at tilsidesætte kongens løfter i foråret 1848 til Augustenborgerne og slesvigholstenerne. Underhandlingerne gik tungt, og efter at Prøjsen havde sluttet sig til de konservative stormagter, kunne kejser Nikolaj vanskeligt pålægge det et tryk til fordel for Danmark.

Den danske førsteforhandler var Holger Reedtz, født 1800, der snart skulle blive en hårdhændet leder af landets udenrigspolitik. Han tilhørte en pommersk adelsslægt, der kom til Danmark på Frederik IIs tid; dens tidligste stormand blev Frederik IIIs kansler Peder Reedtz, som deltog i statsforandringen 1660 og holdt talen til stænderne ved arvehyldningen. Kansleren erhvervede Palsgård, der ligger på et næs mellem Horsens Fjord og Vejle Fjord; den store gård var i slægtens eje i over 200 år. Holger Reedtz blev jurist og skrev allerede som student en afhandling om de lande ved Østersøen, der erobredes af Valdemarerne, ligesom han siden udgav en oversigt over alle de traktater, Danmark havde sluttet siden Knud den Stores tid. Reedtz blev ansat i Udenrigsministeriet, hvorfra han dog trak sig tilbage i 1842, fordi Christian VIII greb ind i en sag, hvormed han arbejdede; ministeriet søgte Sveriges medvirken til Øresundstoldens afløsning, men kongen modarbejdede bag dets ryg sagen. Holger Reedtz bosatte sig derefter på Palsgård, som han havde arvet, og syslede her med astronomi.

Som novemberministeriets udenrigsminister var A. W. Moltke svag, uden erfaring i „diplomatikken", og om de vigtigere indkomne sager rådførte han sig ofte med ministeriets ved systemskiftet i 1848 afskedigede direktør, holsteneren Dankwart. Skønt Holger Reedtz var konservativ helstatsmand, uden interesse for de danske nationale krav, kaldtes han i april 1848 tilbage til udenrigstjenesten som depechesekretær med bemyndigelse til at modtage fremmede gesandter i ministerens fravær og i øvrigt til rådighed ved særlige missioner. Det var i en sådan sendelse, han i maj 1849 opholdt sig i Berlin for at underhandle om fredspræliminærer. Han skrev hjem til København, at det i situationen var absolut nødvendigt for Danmark at konstatere sin militære overlegenhed over for slesvigholstenerne, og medvirkede herved til udfaldet fra Fredericia den 6. juli. Reedtz havde ordre til bestemt at hævde det danske standpunkt: Slesvigs udelte forbindelse med Danmark, og til ikke at gå ind på vage fredspræliminærer. Hans opfattelse af stillingen blev dog den, at Danmark vel kunne opnå en fordelagtig våbenstilstand, men til gengæld måtte godtage præliminærer, der holdt spørgsmålet om indholdet af Slesvigs selvstændighed åbent indtil endelige fredsforhandlinger. Da han fremførte sin anskuelse for regeringen i København, blev det ham pålagt at holde sig til instruksen.

De i Berlin fortsatte forhandlinger førte imidlertid til et tysk tilbud: Slesvig skulle have en egen forfatning, men ikke knyttes nærmere hverken til Danmark eller Holsten; en kommission bestående af en dansker og en prøjser, med en engelsk opmand, skulle styre Slesvig indtil den endelige fred, idet den sydlige del af hertugdømmet besattes af prøjsiske, den nordlige af svenske tropper; en hemme-

lig artikel sagde, at Danmark kunne afgøre striden med slesvigholstenerne alene, at altså Prøjsen ikke ville understøtte dem i en eventuelt fortsat krig. Da Reedtz mente, at tilbudet med visse mindre ændringer burde antages, og da han heri støttedes af de russiske og engelske diplomater i Berlin, undertegnede han, skønt helt uden bemyndigelse dertil, den 10. juli en våbenstilstand for 6 måneder på omtrent de nævnte vilkår. Til M. H. Rosenørn fortalte han siden, at den omstændighed, at han i sin vestelomme gik med en seddel, hvorpå stod den i Berlin endnu ukendte nyhed om slesvigholstenernes nederlag foran Fredericia den 6. juli, en seddel, han på rette sted må have fremvist, meget væsentligt bidrog til, at modparten skyndte sig at underskrive. Vel ville Prøjsen gerne have den slesvigholstenske sag fra hånden, men det ville have været vanskeligt at aftale en våbenstilstand, såfremt den tyske offentlighed havde kendt katastrofen ved Fredericia, fordi nyheden herom da havde styrket sympatien for de i nord kæmpende folkefæller. Nu kunne den prøjsiske regering med formel ret sige, at den midlertidige fred var aftalt uden kendskab til, hvad der var sket den 6. juli, og den havde så meget mere udsigt til at blive troet, som den foreløbige undertegnelse var sket allerede den 8. juli. Det var ikke uden grund, at Holger Reedtz af tyskerne omtaltes som „den gamle ræv", skønt han jo ikke var nogen gammel mand. Reedtz' biograf i 1899, ingen ringere end Udenrigsministeriets daværende direktør, P. Vedel, har ikke fundet det for småt at nævne, at når Reedtz under en forhandling behøvede tid for at besinde sig, greb han til det gamle diplomatiske universalmiddel og fyldte sin store næse med en utrolig mængde snus.

*

I Kiel vakte den foreløbige fred lidenskabelig harme, også fordi den brød med den tidligere enhed i hertugdømmernes styrelse; Holsten var overladt til sit statholderskab. Frederik Tillisch, født 1801, som vi har set et glimt af den nat i marts 48, da på Christiansborg det første ministerium A. W. Moltke blev til, fik i august betroet den betydningsfulde opgave at repræsentere Danmark i den regeringskommission, der indtil videre skulle styre Slesvig. Han tilhørte en militær- og landmandsslægt, hvoraf hans gren 1872 anerkendtes som dansk adel, og var født på Bårsbøllegård ved Jels i Slesvig; faderen var oberst. Tillisch var søstersøn af P. C. Stemann og besvogret med C. E. Bardenfleth; de var gift med døtre af general, rigsgreve Gottfried Schmettau. Han var jurist, havde været amtmand på Færøerne og for Ringkøbing Amt, kongevalgt medlem af Stænderne i Roskilde samt stiftamtmand i Ålborg, inden han 1844 blev kabinetssekretær hos Christian VIII. Han var da konservativ helstatsmand, men havde del i den større imødekommenhed over for den danske bevægelse i Slesvig, som kongen viste i sine senere år; til ham talte monarken sine sidste forståelige ord på dødslejet, og han fortsatte som kabinetssekretær for efterfølgeren. I marts 1848 indtog Tillisch samme politiske holdning som svogeren Bardenfleth; han var en national mand, men ikke nogen liberal. F. Tillisch var egnet til at være dansk medlem af Slesvigs midlertidige tremandsstyre, allerede fordi han havde den fødte slesvigers kendskab til hertugdømmet og store evner for administration; dertil var han kundskabsrig og havde et vindende væsen, omend han ikke for intet var af Stemanns slægt. Men kommissionens opgave i det tvedelte Slesvig var overmåde vanskelig at løse, fordi den kun havde militær myndighed i det af svenske tropper besatte Nordslesvig; i Sydslesvig lystrede de prøjsiske soldater ikke tremandsstyret, hvad embedsmændene benyttede til en rent slesvigholstensk forvaltning.

Hermed er begivenhedernes gang dog foregrebet. Regeringen i København blev forbløffet, da Reedtz fra Berlin fremsendte den allerede underskrevne og næsten bindende protokol; en sådan egenrådighed var ikke før set. De nationalliberale ministre måtte jo konstatere, at der i hvert fald midlertidigt var slået streg over det danske program fra marts 48, idet Slesvig som selvstændigt led var skudt ind mellem Danmark og Holsten, og C.F. Hansen anmodede om afsked, fordi den gunstige militære stilling efter Fredericiaslaget ikke var blevet udnyttet bedre diplomatisk; det kostede kongen megen overtalelse at få ham til at blive i ministeriet. Sluttelig vedtog regeringen at ratificere Reedtz' præliminærer, dog uden krigsministerens medansvar.

Tilbage stod jo da også den endelige fred. Underhandlingerne om denne optoges i december i Berlin. Den danske regerings forudgående drøftelse af grundlaget for freden førte lige til grænsen af ministeriets sprængning. H.N.Clausen, der ikke længere turde regne med en tilfredsstillende ejderdansk løsning, foreslog, med en vis støtte af Sponneck og Bardenfleth, en deling af Slesvig som subsidiær basis, og Madvig foretrak delingen for enhver anden afgørelse; han ønskede en deling ved Flensborg på højde med de sydligste danske øer. Da statsrådets flertal gjorde modstand, ønskede Clausen og Madvig i september at træde tilbage, men krisen blev bilagt ved et kompromis, hvis kerne var, at de danske underhandlere om den endelige fred skulle fastholde kravet om en fælles rigsdag for Slesvig og kongeriget; hvis Prøjsen afviste kravet, skulle et nyt fredsmål kun kunne opstilles efter forhandling med Rigsdagen. Muligheden for at voldgive spørgsmålet til en international kongres blev holdt åben; herfor interesserede navnlig Sponneck sig. Som garant for, at overenskomsten blev respekteret, tilforordnedes fredsforhandlerne den af Madvig for både karakterstyrke og pålidelig national holdning højtvurderede generalauditør A.W.Scheel. Premierminister Moltke, der altid frygtede et brud med den nationale bevægelse og dens repræsentanter, havde tilvejebragt den balance, som holdt ministeriet sammen, idet, som allerede omtalt, kun P.G. Bang demissionerede, fordi han jo ønskede, at Slesvig helt skulle have en egen forfatning, parallelt med Danmarks. H.N.Clausen har dog gjort den bemærkning, at Bang ved sin iver for landboreformer var kommet i en skæv stilling til godsejerne, der hidtil i ham havde set deres formående sagfører og protektor.

*

Der forhandledes i Berlin uden resultat fra januar 1850 til midsommer. Prøjsen holdt på, at de to hertugdømmer skulle stå samlet over for kongeriget. Da kom Rusland atter Danmark til hjælp. Der var opstået en alvorlig spænding mellem Østrig, som ønskede at genoprette den gamle forbundsdag, og Prøjsen, der var ved at konstituere sit nordtyske forbund; et sådant forbund var ikke i kejser Nikolajs interesse. Kejseren lod i denne situation Prøjsen vide, at han ville skride ind til fordel for Østrig, hvis ikke Danmark fik en antagelig fred. Resultatet blev fredstraktaten af 2. juli, der gav en „simpel fred" mellem Danmark og Prøjsen, d.v.s. en indholdsløs fred, bortset fra krigstilstandens ophør. Vanskelighederne blev henskudt til fremtiden, intet var afgjort om forholdet mellem kongeriget og hertugdømmerne, men netop derfor kunne Prøjsen hævde, at det ikke havde svigtet slesvigholstenerne – og dog udlevere dem til en enekamp med Danmark. Nogle uger før freden fik Madvig flertal i statsrådet for, at underhandlerne i Berlin skulle spørges, om en endelig løsning kunne tilvejebringes på grundlag af Slesvigs deling, men alle de delegerede, altså også Scheel, for hvem helstaten ef-

terhånden stod som løsningen, var imod, at tanken på dette tidspunkt blev bragt ind i underhandlingerne. Danmark vandt ved julifreden alene, at den året forinden dragne grænse mellem Slesvig og Holsten blev opretholdt, og at Slesvig blev rømmet af de fremmede tropper.

I juli 1850 begyndte slesvigholstenerne, der ikke havde deltaget i fredsforhandlingerne, på ny krigen, men led den 25. juli det nederlag ved Isted, der endte treårskrigen og tillod den danske hær at rykke ned til Dannevirke. Hele det omstridte hertugdømme var atter i Danmarks besiddelse. Få dage efter, 2. august, undertegnedes i London mellem de ikke-tyske stormagter og de tre nordiske riger den protokol, hvori det danske monarkis udelelighed opstilledes som mål. Protokollen var en diplomatisk triumf, et dødsstød for Augustenborgernes arvekrav. Hermed syntes faren for en splittelse ved Frederik VIIs død afværget; få dage efter giftede kongen sig med Louise Rasmussen trods ministeriets indstændige modforestillinger, og baronessen ophøjedes nu til lensgrevinde Danner.

I oktober gjorde Madvig et sidste forsøg på at få Slesvigs deling overvejet ved den forestående endelige ordning af monarkiets forhold; han foreslog, at det sydlige Slesvig legislativt og administrativt blev forbundet med Holsten, det øvrige med kongeriget; han mente, at det sejrrige Danmark havde råd til at gøre et sådant tilbud. Forsøget viste kun hans isolation, forstærket netop ved at Danmark nu var herre i det hele Slesvig, og ved at det gamle danske riges integritet kort forinden var gjort til mål i London. Heller ikke H. N. Clausen kunne nu følge Madvig.

I november påtvang kejser Nikolaj, der aldrig havde forsonet sig med hertugdømmernes modstand mod deres lovlige kongehertug, Prøjsen sin vilje. Frederik Wilhelm måtte opgive sit forsøg på at samle dele af Tyskland og forpligte sig til at medvirke ved den holstenske regerings underkuelse. I januar 1851 opløstes den slesvigholstenske hær, medens prøjsiske og østrigske tropper besatte det tyske forbundsland Holsten som et pant, der ikke kunne udleveres, før forholdet mellem monarkiets dele, herunder Holsten, var tilfredsstillende ordnet. Danmark havde vundet Slesvigs faktiske adskillelse fra Holsten, det var herre til Ejderen, og det havde vundet dansk styre i hertugdømmet, men spørgsmålet om Slesvigs forfatning og nationale stilling stod uløst tilbage. Dette problem var også et udenrigsk, og på det måtte det danske diplomati prøve sine kræfter. Det ville da gøre den erfaring, at selve junigrundloven var et udenrigsk problem.

*

To mænd rykker nu helt i forgrunden af novemberministeriets historie: F. Tillisch og Holger Reedtz. – Tillisch var efter freden i Berlin 2. juli 1850 blevet udnævnt til kgl. kommissær i Slesvig, hans stilling var næsten en vicekonges; før slaget ved Isted havde hans myndighed strakt sig kun til de sidste svenske vagtposter syd for Flensborg, efter hertugdømmets rømning helt til Ejderen. F. Tillisch's mål var den nærmest mulige forbindelse mellem Slesvig og Danmark og den størst mulige adskillelse mellem Slesvig og Holsten. Som kgl. kommissær iværksatte han en grundig – dog overvejet – udrensning af den slesvigske embedsstand, hvor de upålidelige elementer afskedigedes. Der var et bureaukratisk træk i hans karakter, men det var personlig sandhed, hvad han engang skrev: „Selv slesviger af fødsel betragter jeg altid hertugdømmets beboere som mine landsmænd, der alle er mig lige kære uden forskel, hvadenten de er danske, tyskere eller frisere". Som patriot ville han dog genindsætte den danske nationalitet i dens ret og gøre en ende på den fornedrelse, hvori de danske slesvigere havde måttet leve.

I dette øjemed udstedte han fra februar 1851 de velkendte sprogreskripter, hvis egentlige ophavsmand var den senere departementschef Th. A. J. Regenburg, født i Åbenrå, som Tillisch havde overdraget bestyrelsen af de slesvigske kirke- og skolesager. Ved reskripterne indførtes dansk skolesprog (med fire timers ugentligt tysk) og vekselvis dansk og tysk kirkesprog i 48 landsogne i Mellemslesvig. Herved fik enkelte faktisk tysktalende sogne delvis dansk sprog. Senere regeringer af forskelligt nationalpolitisk syn fastholdt ordningen, der af historiske grunde gav det danske sprog fortrinnet i det blandede distrikt, men den vakte uvilje i hele Mellemslesvig og bar hovedskylden for, at Angel nu blev bevidst tysk. F. Tillisch, hvis fædrelandske hensigter ingen dansk miskendte, blev lovprist af de nationalliberale, ja, blev måske den populæreste mand i Danmark; manges fremtidshåb samlede sig om ham som danskhedens og frihedens ven, skønt konservativ. At hans administration af hertugdømmet Slesvig måtte vække heftig uvilje i Holsten og blandt slesvigholstenere var en given sag, men også de tyske hoffer dømte den som tyrannisk og daniserende; i Skt. Petersborg, hvor mange af statsmændene var tyske eller af tysk oprindelse, var man af samme mening og desuden forarget over, at krigsminister C. F. Hansen, „skønt en af det konservative partis bedste støtter", formentlig blev slet behandlet af Folketinget.

I marts 1851, da kongen selv overtog hertugdømmet Slesvigs styrelse, ophævedes den myndighed, der midlertidigt var overdraget Tillisch som kgl. kommissær, og 5. marts indtrådte han i novemberministeriet som minister for Slesvig, udelukkende ansvarlig over for kongen, idet han samtidig for sine fortjenester gjordes til elefantridder. Få dage efter blev han også medlem af statsrådet og deltog altså i dets beslutninger. Den herved tilvejebragte forening af Danmarks og Slesvigs øverste regeringsautoritet udlagdes i Tyskland i forbindelse med sprogpolitikken som et skridt henimod hertugdømmets indlemmelse i kongeriget, altså alligevel et Danmark til Ejderen, så meget mere som finansminister Sponneck en måned efter slaget ved Isted udstedte en foreløbig lov om udjævning af toldforskellen mellem kongeriget og Slesvig, hvorefter den 15. september fulgte ophævelsen af selve toldgrænsen ved Kongeåen, hvorimod den ved Ejderen fortsat bestod. Tillisch var en torn i øjet på magternes regeringer.

*

6. august 1850, altså kort efter sejren ved Isted, blev Holger Reedtz udnævnt til udenrigsminister. A. W. Moltke havde i denne stilling ikke været særlig aktiv eller retningsgivende, men haft en tilbøjelighed til at udskyde vanskelige afgørelser. Det måtte komme navnlig H. N. Clausens og Madvigs udenrigspolitiske sigte på tværs, at det danske monarki i udlandet næsten overalt var repræsenteret af gesandter, der stod helt fremmede over for 1848's nationale og konstitutionelle indhold, men i Moltkes tid blev dog den diplomatiske korrespondance forelagt statsrådet til drøftelse. Med Reedtz kom en konservativ helstatsmand, der stod Carl Moltke nær, til at forestå selve Udenrigsministeriet, tilmed en professionel diplomat, der havde personlige forbindelser i Europa og beherskede såvel former som forretningsgang, i disse henseender sine nationalliberale kolleger, over for hvem han ofte virkede sårende og hensynsløs, langt overlegen. Især Madvig har skildret, hvor ilde „de nationale" ministre var stillet, når de ville hævde deres synspunkter over for udlandet eller dettes repræsentanter i København. Den svagelige Frederik VII havde trukket sig tilbage til Frederiksborg og

ytrede ikke synderlig interesse for de offentlige anliggender (M. H. Rosenørn oplyser dog, at der på slottet altid stod et værelse rede for enhver minister, der havde ærinde til kongen). Majestætens fravær gjorde selvsagt regeringens handlefrihed stor, men den opløsning af en kongelig repræsentation, der indtrådte navnlig efter monarkens, for mange forargelige, ægteskab med grevinde Danner, betød samtidig, at de fremmede diplomater, på hvis forestillinger især de to „radikale demokrater" Madvig og Clausen havde interesse i at indvirke, levede isoleret og kun sjældent kunne træffes ved et hof i hovedstaden; kultusministeren mistænkte C. F. Hansen for, at han lagde ham og hans meningsfæller for had hos magternes udsendinge.

Den lærde Madvig hæmmedes også af sin uvanthed med det højere selskabslivs former og af sin, som han skriver, „med undseelse forbundne mangel på færdighed i fransk". Psykiateren Ib Ostenfeld har dog nok i et „responsum" i tilslutning til Povl Bagges foran nævnte afhandling om Madvigs levned og politiske virksomhed gravet et spadestik dybere, når han peger på, at den store latinist, der jo var af beskeden byrd, fik det problem at slås med at skifte stand. Ostenfeld finder hos Madvig en stadigt vibrerende usikkerhedsfølelse med hensyn til hans selvvurdering som social størrelse. Hvorledes dette end måtte forholde sig, forekommer det sandsynligt, at Madvig har ret, når han påstår, at den støtte i underhandlingerne med udlandet, som den nedarvede kongeværdighed skulle yde, forringedes ved tilstanden ved hoffet og ved visse personlige svagheder hos Frederik VII.

*

Efter Reedtz' indtræden i novemberministeriet stod han og Madvig hinanden hårdt imod. Kultusministeren opfattede udenrigsministeren, og det gjorde også H. N. Clausen, som fuldstændig afhængig af den russiske indflydelse, uden mod og værdighed i dette forhold. Arvespørgsmålet, som det ville foreligge ved den barnløse Frederik VIIs død, kunne ikke afgøres uden om kejser Nikolaj, der som overhoved for en gottorpsk linje havde arveret til en del af Holsten. Da der i sagen skulle afgå en note til Skt. Petersborg med navnene på fire mulige kandidater, deriblandt prins Christian (IX) af Glücksborg, modsatte Reedtz sig enhver antydning af, hvem den danske regering og det danske folk helst så som sin vordende konge. Madvig beretter, at „først efter en yderst heftig kamp i statsrådet", under hvilken han selv straks, dernæst Clausen og Sponneck, erklærede øjeblikkelig at ville demissionere, hvis udenrigsministeren ikke gav efter, lykkedes det i henvendelsen til kejseren at få tilføjet, at hvis der skulle tages noget hensyn til det danske folks ønsker og følelser, var disse afgjort for prins Christian (H. N. Clausens indstilling var dog den nøgterne, at „et halvtysk dynasti måtte foretrækkes for et helt tysk"). Da Frederik VII, der havde billiget noten, i et egenhændigt brev skulle bevidne kejseren sin tilfredshed med kandidaturen og anmode om hans bistand, vægrede han sig pludseligt og krævede udsættelse, forbitret over den ringeagtende tilbageholdenhed, som prins Christian og ham nærstående personer iagttog over for grevinde Danner. Først da ministeriet erklærede, at det ikke kunne tage ansvaret for en udsættelse – og altså ville træde tilbage, hvis underskriften udeblev – greb kongen til pennen.

*

Efter fredens genoprettelse var novemberministeriets hovedproblem jo monarkiets nyordning. En overenskomst med udlandet om hertugdømmernes stilling var nødvendig, Slesvig „hang i luften". Sponneck og H. N. Clausen udarbejdede en plan, der efter et af

kongen afgivet løfte skulle forelægges en kreds af monarkiets notabler (ansete mænd). Den noget kunstige plan byggede på Ejderprogrammet, men gjorde helstatens tilhængere den indrømmelse, at Slesvig ikke skulle indlemmes i Danmark; Holsten skiltes fra Slesvig og skulle kun have konge, diplomati og hær fælles med resten af monarkiet; Slesvig fik en egen forsamling, men en forfatning forenede det og kongeriget i visse fællesanliggender. Udenrigsminister Reedtz erklærede, at notabelprojektet var uigennemførligt, fordi det dog knyttede Slesvig nærmere til Danmark, end Holsten blev, og at han ikke var i stand til at arbejde for det. Han foreslog, vel vidende hvad han gjorde, at hovedmanden for projektet, finansminister Sponneck, rejste til Wien og Berlin med sin plan for at erkyndige sig om, hvorvidt de to tyske stormagter kunne acceptere den.

Rejsen, under hvilken Sponneck også traf russiske diplomater, indledte en vending i hans politiske udvikling. Han havde, hvor han kom frem, søgt at skabe tillid til de politiske forhold i Danmark, men hjembragte dog kun det svævende svar, at magterne intet havde imod, planen blev forelagt notablerne, kun forbeholdt de sig deres endelige stilling, når forsamlingen havde udtalt sig. Sandheden var nok den, at Sponneck „vendte tilbage snarere som vundet end som vindende" (H. N. Clausen). Den unge, energiske realist havde set, hvor magten lå i Europa, han havde mødt reaktionen i dens fulde udfoldelse, han havde forstået, at i Berlin, Wien og Skt. Petersborg regnedes nationalliberalisme for en politisk lære, der kun passede for professorer. Sponneck havde fortsat nogen tiltro til sin plan, men han tog bestik efter sin nyvundne erfaring og nærmede sig helstaten, han, der på sin rejse var omtalt som „en af det danske nationalpartis forere". Nok havde han udgjort en gruppe sammen med Madvig og Clausen, men medens disse var „doktrinære", d. v. s. bundet af bestemte ideer, var Sponneck i høj grad opportunist.

*

I foråret 1851 var Danmarks forhold til stormagterne blevet kritisk. Novemberministeriet begyndte at gå i opløsning. Den 5. april skrev den russiske gesandt i Berlin, baron Budberg, et brev til sin kollega i København, utvivlsomt i den hensigt at det underhånden skulle forevises den danske regering, og Reedtz foranledigede da også brevet diskuteret i statsrådet. I brevet kritiserede baronen meget Danmarks optræden over for Tyskland og gav anvisninger på, hvorledes forholdet kunne bedres. Den sidste sætning lød: „Dog vil tilliden først fuldstændig kunne genoprettes, når kabinettet i København har gjort sig fri for resterne af den nationale revolution" – det var nok navnlig denne sætning, den russiske gesandt havde ønsket skulle komme novemberministeriet for øre. H. N. Clausen opfattede brevet som en oplagt fornærmelse mod sig og sine meningsfæller, og da A. W. Moltke ikke greb ind, tog han i maj op til Frederik VII på Frederiksborg for at sætte ham ind i sagen, eventuelt overgive ham sin afskedsbegæring. Kongen forudså, sagde han, at den dag kunne komme, da han ikke mere var i stand til at holde på flere af sine ministre, men man skulle ikke vige for tryk ude fra, heller ikke Clausen, så længe det ikke kom videre.

Kort efter rejste udenrigsministeren, nødt dertil af sine kolleger, til kejser Nikolaj, der da residerede i Warszawa, for at tale Danmarks sag. Efter Reedtz' egen mening var en sådan rejse unyttig, i hvert fald det sidste middel, der kunne bringes i anvendelse for at genoprette tillidsforholdet til de fremmede kabinetter. I udenrigsministerens bagage lå en af indenrigsminister M. H. Rosenørn efter

aftale i statsrådet skrevet redegørelse for regeringens stilling til de politiske partier i de to første rigsdagssamlinger; den tog især sigte på indre danske spørgsmål, de demokratiske reformer, og skulle tjene til at berolige kejseren og hans statsmænd. I redegørelsen, som Rosenørn siden aftrykte i sin bog „Løsrevne Blade af Livsminder", indrømmes, at den højst betydelige magt, der ved junigrundloven blev tillagt folkevalgte repræsentanter, gjorde det let for disse at overvælde de tidligere valgprivilegerede klasser. Det måtte dog antages, at de ældre kræfter, når de fik samling på sig, atter kunne tilvende sig en betydelig vægt. Det havde, hed det i redegørelsen, måske været nyttigt at opløse det demokratiske folketing straks efter det første valg, men dels havde et konservativt parti endnu ikke dannet sig, dels ville et sådant skridt være blevet opfattet som reaktion og derfor have givet et endnu ringere valg. Rosenørn skildrede derefter hoveriafløsningslovene, loven om udjævning af de privilegerede grundejendommes skattebegunstigelser, loven om krongodsets afhændelse til selveje og jagtloven som forsvarlige, og han lagde særlig vægt på, at begrænsningen i godsejernes jagtret ikke indeholdt noget indgreb i ejendomsretten. Han turde hævde, at den danske regering under sin i flere henseender vanskelige stilling ikke i sin indre politik havde udsat de konservative interesser for noget skår. De ældre elementer var i den senere tid trådt stærkere frem; man kunne derfor håbe på bedre valg til Folketinget i 1852, og et sådant resultat burde ikke sættes på spil ved nu at optage en kamp med Rigsdagen. Rosenørn afviste altså et statskup.

Holger Reedtz fremholdt over for kejser Nikolaj og hans rigskansler, grev Nesselrode, veteranen fra Wienerkongressens dage, Ruslands Metternich, at regeringen i København var vogter af de konservative interesser over for bondevennerne, og hævdede som Rosenørn, det ville være muligt at „bevirke de nødvendige forandringer" på lovlig måde. I arvefølgesagen opnåede Reedtz det tilsigtede resultat; kejseren gav afkald på sin ret i Holsten til fordel for prins Christian, men i øvrigt forholdt grev Nesselrode ham alle klagerne over Danmark: Tillisch var i færd med at danisere og inkorporere Slesvig, han burde anvendes andetsteds og efterfølges af general Krogh eller C. Scheel-Plessen; Madvig og Clausen, der muligt nok var hæderlige mænd, burde bringe deres fædreland det offer selv at træde ud af regeringen; gjorde de ikke det, kunne Rusland ikke længere støtte Danmark. Kejseren var noget mere forbeholden i sine udtalelser, men N. Neergaard beretter i „Under Junigrundloven", at Reedtz hjalp ham lidt med at forløse hans bundne tanke, idet han ved slutningen af samtalen – som han udtrykte sig: „for at give denne en mere praktisk vending" – spurgte, „om han ikke forstod Hs. kejserlige Majestæt rigtigt, når han antog, at hvad der forlangtes af Danmark, var garantier for et andet regeringssystem, navnlig med hensyn til bestyrelsen af Slesvig", hvortil kejseren svarede: „Netop!" („C'est çá"). Denne fremstilling støtter Neergaard på minister H. N. Clausens omtale af Reedtz' rejse i „Mit Livs og min Tids Historie" (også Clausen mener, at Reedtz lagde kejseren ordene i munden), men Neergaard fejler, undskyldeligt, i den antagelse, at kilden er udenrigsministerens mundtlige referat i statsrådet. I den først 1958 offentliggjorte statsrådsprotokol findes i referatet af statsrådsmødet den 27. juni 1851, hvor Reedtz efter sin hjemkomst redegjorde for sin rejse, intet om hans samtaler i Warszawa med kejser Nikolaj og kansler Nesselrode eller om udpegningen af de tre danske ministre, som burde fjernes. Det ses derimod, at Reedtz allerede den 10. juni har hjemsendt en skriftlig beretning, og at denne har cirku-

leret blandt statsrådets medlemmer; det må være i denne indberetning, det delikate referat, hvoraf H. N. Clausen har draget sin slutning, forekommer. Af statsrådsprotokollen fremgår derimod med stor tydelighed, at udenrigsministeren, da han fra Warszawa rejste videre til Wien og Berlin, mødte den samme mistænksomme og anklagende holdning over for Danmark dér.

I øvrigt havde kejser Nikolaj medgivet Reedtz et egenhændigt brev til kong Frederik, indeholdende nogle linjer, som, uanset hvad der har stået i den hjemsendte indberetning af 10. juni, vel har afgjort sagen: Kejseren udtalte sin bekymring for, at „der blandt Deres mest hengivne tjenere er nogle, som turde fejle i valget af de midler, ved hvilke Deres lovlige myndighed skal sikres". Det var åbenbart, at hverken Rusland, Østrig eller Prøjsen nærede nogen tillid til den danske regering i den foreliggende sammensætning, og da udenrigsminister Reedtz erklærede, at han under disse forhold måtte træde tilbage, trak han den 28. juni samtlige øvrige ministre med sig. Man mente ikke, hverken af hensyn til den offentlige mening i Danmark eller landets agtelse i omverdenen, at kunne lade alene de tre af Rusland særlig mistænkte ministre, altså Tillisch, Clausen og Madvig, demissionere. Men hvis kun Reedtz gik, og de andre blev, ville det have været en udfordring til Rusland og Tyskland. Ved den samlede afgang håbede man, at de indrømmelser, det nu helt klart ville blive nødvendigt at gøre stormagterne, ville falde mindre i øjnene.

*

Det ministerium, der opløstes i juni 1851, var ikke ganske det samme som det, der tiltrådte i november 1848. P. G. Bang var jo allerede efter mindre end et års forløb blevet afløst af M. H. Rosenørn. Marineministeren, C. C. Zahrtmann, gik syg og ældet fra statsrådsbordet den 10. august 1850, og han døde mindre end tre år efter. Han havde to døtre, kusiner til maleren Kr. Zahrtmann; den ene ægtede lensgreve Ludvig Holstein-Holsteinborg, konsejspræsident 1870-74, hvorved marineminister Zahrtmann blev oldefader til den efter 1920 meget fremtrædende konservative politiker grev Bent Holstein; den anden, som levede indtil 1916, blev gift med chef for Det kgl. Teater, grev Chr. Danneskiold-Samsøe.

Efter Zahrtmanns afgang var Carl Ludvig Christian Irminger, født 1802 i Holsten, i godt tre måneder marineminister. Han må ikke forveksles med broderen, den major J. H. G. Irminger, der natten til den 23. januar 1848 indfandt sig hos stiftamtmand Bardenfleth i Odense for på kongens vegne at kalde ham til København; denne Irminger fik i øvrigt en sørgelig skæbne; under treårskrigen stod en del af hans slægtninge og venner på oprørernes side, hoftjenesten havde gjort ham uskikket til soldat, og han døde 1854 på en sindssygeanstalt. Carl L. C. Irminger, hvis slægt oprindelig var knyttet til land- og søetaten, tilhørte det hold af kadetter, der efter 1820 indtrådte i marinen som officerer, og for hvem, efter flådens ulykker i 1801 og 1807, „den lille krig", der da førtes i de danske sunde og bælter med natlige overrumplinger af engelske orlogsskibe og konvojer, blev et inspirerende minde, der undertiden førte til bedrifter i kaptajn Marryats ånd. Irminger havde som ung konstitueret havnekaptajn på Skt. Thomas med en bevæbnet skonnert uskadeliggjort et columbiansk sørøverskib, hvis fører, der dræbtes, længe havde været det caraibiske havs skræk; siden dæmpede han negeropstande både i Vestindien og Guinea. 1832 blev Irminger prins Frederiks adjudant og lærer i sømandsskab. Han fulgte prinsen på hans forvisningsrejse til Island og på mange andre togter, ligesom han tilhørte tronfølgerens stab både i Fredericia og

Odense. Irminger var en videnskabeligt dannet mand, fra hans undersøgelse af strømforholdene i havene omkring Island stammer navnene „Irmingerhavet" og „Irmingerstrømmen"; under sit ophold i Fredericia hos prinsen gjorde han værdifulde iagttagelser over ebbe og flod i Lillebælt. Han var medstifter af Det kgl. geografiske Selskab. Carl L. C. Irminger blev ved Frederik VIIs tronbestigelse adjudant hos kongen, i nogle måneder i 1850 altså marineminister, og den både slebne og djærve sømand, hvem et frisprog var tilladt – vel også fordi han følte sin tjeneste for kongehuset som en tjeneste for fædrelandet – hørte til hoffets faste skikkelser helt ind i Christian IXs tid. Det var Irminger, der i 1866 med dampskibet „Slesvig" førte prinsesse Dagmar til Skt. Petersborg til hendes formæling med storfyrsttronfølgeren Alexander. Han døde 1888 som karakteriseret viceadmiral. Han blev oldefader til højesteretspræsident Otto Irminger Kaarsberg.

*

Irmingers efterfølger i marineministeriet blev Carl Edvard van Dockum, født 1804, en retskaffen, djærv mand med sund dømmekraft. Hans farfader var den bygmester Martin van Dockum, som den danske regering 1736 havde indkaldt fra Holland for at bistå ved anlægget af en dok på Holmen, men hvis navn især er knyttet til mølleindustrien i Kgs. Lyngby. Både sønnen og sønnesønnen fik stort ry som søofficerer. Ministerens fader, Jost van Dockum, blev i 1809, under Danmarks alliance med Frankrig, sendt til Scheldefloden, hvor to linjeskibe af den derværende franske flådeafdeling var besat med danske officerer og matroser. Jost van Dockum gjorde sig så fordelagtigt bemærket, at Napoleon tilbød at ansætte ham som kontreadmiral i den franske flåde, hvad denne dansker i kun andet led dog afslog. Efter kejserens nederlag i Rusland blev han hjemkaldt, og han døde som viceadmiral. Hans søn Carl van Dockum blev opdraget hos en slægtning ved Antwerpen, medens faderen gjorde tjeneste på Schelden, men fulgte sit ophav ved tilbagerejsen til Danmark. 1821 blev han efter en glimrende eksamen fra Søkadetakademiet, der dengang havde lokaler på Amalienborg, løjtnant og trådte kort efter i den franske marines tjeneste. 1827 deltog han under den græske frihedskrig i det store søslag ved Navarino, hvor 55 tyrkiske skibe ødelagdes af den forenede engelsk-fransk-russiske flåde. Den unge danske søofficer blev gentagne gange dekoreret og med anerkendelse nævnt i sin admirals rapporter. 1829 vendte han dog tilbage, gjorde i nogle år tjeneste i Vestindien, blev 1846 chef for Søkadetakademiet og kommanderede en korvet, der 1848 deltog i blokaden i Østersøen; kort efter kongevalgtes han som medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling.

*

Marinens stilling var vanskelig, da C. van Dockum blev dens minister. Flådens anseelse havde lidt et knæk ved Eckernförde, både officerskorps og materiel trængte til fornyelse, og i Nyboder herskede stort misnøje. I Christian IVs gamle bydel med boliger for søværnets faste mandskab var ved det første folketingsvalg jernstøber P. F. Lunde, som var ivrig for at forbedre arbejdernes kår, blevet valgt. Om Lunde i Nyboder, som påstået, har udfoldet „en fordærvelig indflydelse", får stå hen – van Dockum har indrømmet, at forholdene ikke var tilfredsstillende. Mandskabet fik en præmie for at sætte sine sønner i Nyboders skole, men var de først blevet elever dér, bandtes de reelt til Holmens Stok, indtil de pensioneredes, så at staten altså bemægtigede sig drengene fra deres 7. eller 8. år indtil deres død som gamle mænd. Den nye marineminister indførte den reform, at skolepræmien for

enhver Nyboders mand blev en del af hans almindelige løn, og at der ikke pålagdes sønnen nogen forpligtelse til at indtræde i „kongens tjeneste". Da samtidig vejen åbnedes for enhver misfornøjet til at træde ud af tjenesten, svandt utilfredsheden ret hurtigt.

Større besvær voldte det van Dockum at bryde med det i marinen hidtil ved avancementer gældende absolutte anciennitetssystem, der i princippet tillod enhver kadet at gå den lige, kun aldersbestemte vej til admiral, hvad selvsagt gav en ikke ringe tryghed. En af følgerne af dette system var blevet så gamle admiraler, at ingen af dem havde kunnet gøre virksom tjeneste i treårskrigen, hvorved krav om admiralklassens afskaffelse var rejst; van Dockum satte nu i kraft avancementsbestemmelser, der indeholdt en udskydelsesret over for udygtigheder, fremmede kappelysten blandt officererne og gjorde det muligt at udnævne forholdsvis unge admiraler. Men det nye system måtte skuffe middelmådighedens berettigede forventninger, og ministeren blev upopulær i marinen, ja, der opstod endog en heftig bevægelse, da han lod C. C. Zahrtmann som den formentlig dygtigste kommandør avancere til admiral. Den tillid, marinens officerer oprindelig nærede til Zahrtmann, havde ikke alle bevaret; der var dem, som mente, at flådens uheld havde sit udspring i hans administration som minister.

C. van Dockum var 46 år, da han blev medlem af regeringen, han var kun kaptajn, altså militært underordnet alle ældre officerer, og herved blev det endnu mere besværligt for den selvstændige og usnobbede mand at sætte sine reformer igennem, endnu en gang mere fordi Rigsdagen strengt krævede sparsommelighed. van Dockum har over sin ministertid anstillet nogle betragtninger, som vistnok er så almengyldige, at mangen efterfølger i kongens råd har kunnet samtykke. Venner og kammerater stillede, skriver han, fordringer, som ikke kunne ske fyldest, hvorefter de pågældende opfattede ministerens holdning som en personlig fornærmelse og blev hans bitre modstandere. På den anden side indrømmer van Dockum, at han, da han fratrådte som minister, følte sig som et i ilden lutret jern, fastere i karakter, selvstændigere i anskuelser og med langt større almindelig dygtighed til sit fremtidige virke.

MINISTERIET A. W. MOLTKE III.

WILHELM SPONNECK F. TILLISCH J. N. MADVIG
JACOB FIBIGER A. W. MOLTKE HOLGER REEDTZ
C. E. BARDENFLETH CARL MOLTKE C. VAN DOCKUM A. W. SCHEEL

MINISTERIET A.W. MOLTKE III.

(13. juli 1851–18. oktober 1851)

A. W. Moltkes såkaldte juliministerium, tiltrådt 13. juli, var endnu et ryk til højre, omend dets nationalpolitiske program officielt var notabelprojektet. Regeringen fik sin karakter derved, at Holger Reedtz fortsat var udenrigsminister, endvidere ved at H.N. Clausen som minister uden portefeuille afløstes af sin modpol, den velkendte holstener og konservative helstatsmand Carl Moltke, der skulle være minister for Holsten, når hertugdømmet blev rømmet, og endelig ved at Tillisch var fjernet fra det slesvigske ministerium, her afløst af svogeren Bardenfleth, som antoges at ville tage et vist hensyn til udlandets klager; Tillisch blev udnævnt til indenrigsminister efter Rosenørn. Den statspolitiske tendens og indflydelsen udefra var trods forsøget på camouflering tydelig. Tillisch erklærede i øvrigt åbent, at det ikke var efter eget ønske, han opgav stillingen som minister for Slesvig, og at kongen ikke ville have kaldt ham til en anden post, hvis ikke „uafviselige statshensyn" havde gjort det nødvendigt.

Straks ved udenrigsminister Reedtz' hjemkomst den 24. juni fra mødet med kejser Nikolaj havde „Fædrelandet" opfordret Clausen og Madvig til ikke at lade sig trænge til side, eftersom de var „den sidste støtte, hvorpå nationalitetens og frihedens venner byggede deres håb". H.N. Clausen gjorde dog næppe megen modstand, i hvert fald trådte han tilbage med en „ublandet følelse af glæde over den genvundne frihed". På en rejse i Jylland umiddelbart efter dannelsen af det nye kabinet blev han hyldet af befolkningen. Han skrev siden, at så længe Sponneck stod som forkæmper for den nationale politik, havde novemberministeriet, skønt langtfra ensartet, et endemål, men ikke efter at Reedtz var blevet leder af udenrigspolitikken. Herpå kunne der være bødet, siger Clausen, dersom „et mere årvågent og mere virksomt hoved havde stået i spidsen for ministeriet"; han frakender altså A. W. Moltke sådanne egenskaber, men anerkender samtidig grevens velvillige og humane personlighed, der ikke sjældent øvede en velgørende indflydelse ved forefaldende sammenstød. H.N. Clausen, der i 1849 valgtes til folketingsmand for Helsingørkredsen, var fra 1853 i ti år, med en kortere afbrydelse, landstingsmand for København.

Kultusminister Madvig, som 1849 var valgt til Folketinget for Frederiksværk, forblev i regeringen. I sine erindringer beretter han, at både A. W. og Carl Moltke var ivrige for at fastholde ham, bl.a. på grund af hans anseelse i Rigsdagen, men for Povl Bagge, der har undersøgt alle gemmer og kroge, ser

sagen anderledes ud, nemlig således: Reedtz havde været særlig ivrig for at få Madvig ud af ministeriet, både af politiske og personlige grunde, men Hall, Krieger og Andræ gjorde udefra meget energisk deres indflydelse gældende for, at han blev bevaret for regeringen, hvor de fandt ham uundværlig trods Ruslands mishag. Kampen var meget hård. Både A. W. Moltke, Sponneck og Bardenfleth hævdede, at valget stod mellem Reedtz og Madvig, og man turde af hensyn til Rusland, Prøjsen og Østrig ikke fortsætte uden Reedtz. Hall ledede imidlertid en kampagne, hvori også bondevennernes førere og kongen blev inddraget; den endte med, at samtlige designerede ministre bevægede Reedtz til at tåle Madvig som kollega; han havde jo nu fået en modvægt i Carl Moltke. Madvig nærede, da han var bjærget som minister, det håb, at det dog måtte blive ham forundt alligevel at udrette noget for tanken om Slesvigs deling, hvilket var aldeles usandsynligt, da også en deling jo ville have medført en udvidelse af junigrundlovens område, som stormagterne ikke ville have samtykket i; tilmed var delingstanken forladt af så godt som alle danske efter sejren ved Isted. Madvig må have følt sin pinligt forringede stilling, selv om han i ministeriet var blevet C. F. Hansen kvit.

Stormagterne forholdt sig velvilligt til den danske regerings rekonstruktion; de betragtede vel egentlig ministeriet A. W. Moltke III som et ministerium Reedtz, omend kejser Nikolaj måtte beklage, at man havde anset det for nødvendigt at bevare mænd som Madvig og Tillisch i statsrådet. Med M. H. Rosenørn tager vi afsked for stedse; han var nok medlem af Folketinget og Rigsrådet i en årrække, men hans hovedvirksomhed faldt som amtmand i Randers indtil 1885. Han fortsatte sit historiske forfatterskab og udgav bl. a. en fyldig materialesamling til Niels Lbbesens tids historie; han døde 1902. Af Rosenørns „Løsrevne Blade af Livsminder" fremgår det, at han bedømte Frederik VII betydeligt lysere, end Madvig gjorde. Medens denne påstår, at kongen led under en mangel på herredømme over indbildningskraft og ord, så at han undertiden opvartede med fortællinger, der ikke blot tilsidesatte sandheden, men også sandsynligheden, indrømmer Rosenørn nok, at Frederik VII gerne ville vække opmærksomhed, når flere var til stede, men han er enig med Bardenfleth i, at i enrum kunne han forhandle en sag både fornuftigt og velvilligt. Heller ikke forekommer Frederik VII ham forsømmelig, fordi han ikke oftere mødte i statsrådet, da han ingen plads havde i dette råd af „ministrene i forening" (§ 21), medmindre han blev indbudt af premierministeren. Adskillige år senere, da monarkiets forfatning fastslog, at kongen præsiderede i statsrådet, gjorde P. Vedel den bitre bemærkning, at Frederik VII brød sig langt mere om at finde Gorm den Gamle på sine arkæologiske undersøgelser end om at tage nogen beslutning eller rettere præsidere i statens råd. På den anden side konstaterede H. N. Clausen hos kongen foruden åbenhjertighed og hjertelighed et sundt blik og et forstandigt omdømme.

Vi finder i den nye regering efter rekonstruktionen A. W. Moltke, Reedtz, Sponneck, van Dockum og altså J. N. Madvig på deres gamle poster – for rangeringen med Tillisch og Bardenfleth er foran redegjort – medens Krigsministeriet og Justitsministeriet er nybesatte, nemlig med henholdsvis oberst, snart general Jacob Fibiger i stedet for den besværlige C. F. Hansen og generalauditør A. W. Scheel i stedet for Bardenfleth.

Den nye krigsminister, den stærkt konservative Jacob Scavenius Fibiger, var født 1793 på Snoghøj Færgegård; han tilhørte en af de embedsmands- og landmandsslægter, som nedstammer fra tre musikere, der i det 17. århundrede bosatte sig i Danmark. Faderen

var prokurator og transportforvalter, moderen en datterdatter af den for sin deltagelse i Tordenskjolds søkampe kendte Peter Grib, som kongen gav færgeprivilegiet i Snoghøj; det forblev i hans slægt i henved 100 år. Fibiger blev artillerikadet og var som sådan med under Københavns bombardement 1807. Han er kaldt det danske artillerivæsens fader. Under krigen med England 1807-14, da talrige batterier skulle dække kysterne, var materiellet gået i forfald, artilleriet måtte genopbygges, og Fibiger så, under påvirkning af franske resultater, at det skulle ske efter videnskabelige metoder. Ved utrætteligt selvstudium herhjemme og i udlandet gjorde han sig til Danmarks første „lærde" artillerist og blev lærer i matematik og artilleri ved de militære skoler. Han udgav 1832 en fuldstændig lærebog i artilleri, to år efter sammen med en våbenfælle tabeller over projektilbanen. Fibiger var artillerikonstruktør på videnskabeligt grundlag og blev den egentlige skaber af det danske kanonsystem af 1834, moderniseret også derved, at støbejern anvendtes i stedet for det kostbare kanonmetal. Dette skytssystem bestod prøven i treårskrigen, men dets første resultater kom rigtignok den slesvigholstenske hær til gode, da ved krigsudbruddet i 1848 det nye skyts kun fandtes i Rendsborg, hvor oprørerne lod fremstille en mængde materiel efter de danske modeller. Fibiger var 1848-50 kommandør for den aktive armés artilleri og deltog i slagene ved Fredericia og Isted. Han var kongevalgt medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, men hverken her eller i sin kortvarige ministertid hævdede den sagligt indstillede mand, som en talerstol dog kunne gøre hidsig, sig politisk. I tiden mellem de to slesvigske krige oplevede Fibiger, der sluttede som chef for artilleribrigaden, at de glatløbede forladekanoner blev forældede i forhold til det riflede skyts, men han fortsatte fordomsfrit sit arbejde for skytsforbedringen, såvel af det svære skyts som af infanterigeværet. Da krigen i 1864 kom, tre år efter hans død, var riflingen dog langtfra gennemført, og Danmark måtte allerede af den grund ligge under for de tyske våben. J. S. Fibiger, alle danske artilleristers læremester, lik oprettet den historiske våbensamling, Tøjhuset; her er en marmorbuste af ham opsat. Han blev farfader til vandbygningsingeniøren J. N. Fibiger, hvis navn er kendt fra havnearbejderne ved Hirtshals og Hanstholm. Nobelpristageren, lægen Johannes Fibiger var ministerens slægtning.

Det kortvarige juliministeriums, men tillige de tre følgende regeringers justitsminister, Anton Wilhelm Scheel, var født 1799 i Norge; hans fader døde som byfoged i Frederikstad, moderen var en Kielland. Denne slægt Scheel var kommet til det danske monarki under trediveårskrigen ved en af Tillys oberster; en gren, den, som A. W. Scheel tilhørte, blev anerkendt som dansk adel så sent som 1890, men disse Scheeler må ikke forveksles med den gamle danske adelsslægt Skeel (Scheel), der især forbindes med de tidligere stamhuse Gl. Estrup og Birkelse. Efter faderens død blev sønnen optaget på Landkadetakademiet i København. 1818-19 gjorde den unge løjtnant tjeneste ved det danske armékontingent i Frankrig, og dette ophold fik, som tilfældet jo også var for A. F. Tscherning, megen betydning for hans udvikling. Da han i Paris så „kunstens og videnskabernes mindesmærker", vendtes hans interesse mod det humanistiske. Hjemkommen til Danmark læste han til artium og tog 1825 den juridiske embedseksamen med udmærkelse; han var den første, der opnåede den få år forinden indførte karakter *laudabilis et quidem egregie*. A. W. Scheel har ry som en fin jurist, betydeligst dog som lovforfatter; hans indsats kom til at ligge inden for den aktuelt nyttige lovgivning, hvorimod han ikke skal have været nogen original juridisk tænker. Måske fordi han i sin tidlige ungdom

havde været officer, blev han først „militærjurist", udgav 1831 et skrift om den danske militærret, men ansattes 1836, samme år han erhvervede den juridiske doktorgrad, som professor i retsvidenskab; han forelæste både over romerretten og over dele af dansk ret. A. W. Scheel forlod 1846 til sine kollegers beklagelse Universitetet for at blive generalauditør for landetaten. J. N. Madvig måtte højt vurdere en mand af Scheels type, hans sjældne lovkundskab, hans konservative holdning og humane retsindighed; det var gennem Scheels, af Madvig fremkaldte, deltagelse i fredsforhandlingerne i Berlin 1849 og hans senere medlemskab af Notabelforsamlingen, han blev inddraget i aktiv politik.

Medens juliministeriet var blevet mødt med mistillid i Danmark, havde udlandet tillid til i hvert fald udenrigsminister Holger Reedtz og Carl Moltke. Det blev dette ministeriums ulykke, at den fløj af regeringen, der stod i gunst hos stormagterne, var uden bred indflydelse indadtil, medens omvendt de ministre, som havde en folkelig baggrund, ingenlunde var i gunst hos magterne. Ministeriet var, som Madvig har udtrykt det, „uden fast system og indre sammenhæng". Et par dage efter juliministeriets dannelse afgav Notabelforsamlingen, der fra maj havde forhandlet i Flensborg under en så dyb uenighed mellem danske og tyske, at en sprængning indtrådte, sin betænkning. Forsamlingens sammensætning var af novemberministeriet påvirket i national retning, og regeringsudkastet, der nok gav Slesvig sin egen repræsentation, men dog forenede det med kongeriget i visse fællesanliggender, var derfor blevet vedtaget med en ejderdansk drejning. Allerede på grund af notablernes sprængning var projektet skrøbeligt som forhandlingsgrundlag med magterne. Da disse rykkede København for planerne, kunne udenrigsminister Reedtz ikke give noget klart svar, eftersom regeringen ikke var enig. Flertallet holdt på notabelprojektet som udgangspunkt for drøftelserne; Holger Reedtz og Carl Moltke anså det for uigennemførligt, fordi Rusland, Prøjsen og Østrig ikke ville have junigrundloven udstrakt ud over kongeriget. Reedtz og Moltke imødeså en genoprettelse af helstaten.

Udenrigsministeren forstod ikke indadtil at udnytte den sejr, han udadtil havde vundet diplomatisk; han turde ikke tage en kamp med Rigsdagen. Han havde givet magterne forventninger, som han ikke kunne indfri, så meget mindre som Prøjsen og Østrig nu krævede forfatningsplanen forelagt også Slesvigs stænderforsamling med dens tyske flertal. I den kritiske situation spillede det underordnede spørgsmål om monarkiets hærenhed ind. Allerede før 1848 havde de nationalliberale været modstandere af denne enhed, der kunne medføre, at danske tropper kom til at indgå i det kontingent, Holsten og Lauenborg skulle yde som medlemmer af det tyske forbund. Da tilhængerne af hærenheden, deriblandt Carl Moltke og Reedtz, blev overstemt, valgte Moltke formelt at demissionere på denne sag, fulgt af Fibiger og Reedtz. Udenrigsministeren var blevet rådvild, han beherskede ikke mere stillingen, han mente tiden inde til officielt at opgive planen om en konstitutionel forbindelse mellem Danmark og Slesvig, og ved hans afgang opløstes hele ministeriet. Holger Reedtz' politiske rolle var hermed i det væsentlige udspillet; han drog hjem til Palsgaard, hvor den vel af væsen noget udfordrende, men også lærde og højt dannede mand byggede sig et observatorium i parken; på stedet står nu et tempel i græsk stil. Reedtz døde på Palsgaard i 1857; hans enke Asta, født komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs, blev året efter N. F. S. Grundtvigs tredje og sidste hustru.

Ministeriet A. W. Moltke III blev en forgård til en ny statspolitik.

MINISTERIET A. W. MOLTKE IV.

WILHELM SPONNECK F. TILLISCH J. N. MADVIG

P. G. BANG A. W. MOLTKE C. J. FLENSBORG

C. E. BARDENFLETH C. A. BLUHME C. VAN DOCKUM A. W. SCHEEL

MINISTERIET A. W. MOLTKE IV.

(18. oktober 1851–27. januar 1852)

Rigsdagen stod uforstående over for de hyppige regeringsskifter eller lod som om den gjorde det. Hovedopgaven var jo at skaffe fædrelandets fremtid betrygget, og de lovgivende forsamlinger, folketing og landsting, undlod derfor i videst muligt omfang at gribe ind i den til enhver tid siddende regerings vanskelige forhandlinger med udlandet om den fremtidige ordning af det danske monarki, idet forhandlingsgrundlaget jo syntes fastlagt. Om den udenrigspolitiske stilling blev Rigsdagen orienteret af regeringen gennem hemmelige, d. v. s. lukkede, møder. D. G. Monrad udtrykte i Folketinget sin store beklagelse af ministeriernes korte varighed og fastslog, at det ikke var hos Rigsdagen, årsagen skulle søges. Han konstaterede, at til „disse hyppigt forekommende udbrud i regeringens øverste sfære" havde folket ikke givet nogen som helst anledning, og erklærede ikke at kende de magter, der bevirkede udbruddene, hvad han naturligvis gjorde, eftersom det var de konservative stormagter, hvoraf Danmark var afhængig.

*

Baggrunden for A. W. Moltkes fjerde og sidste ministerium, oktoberministeriet, eller rettere for tolddirektør C. A. Bluhmes indtræden deri som udenrigsminister, var de tilkendegivelser ude fra Europa, som stadig klarere viste, at en dansk demokratisk nationalstat kun var et smukt luftsyn. Havde Carl Moltke, som reelt var udtrådt af sin slægtnings foregående ministerium, fordi han ikke kunne få ministeriet som helhed til at følge de tyske magters krav om, at stænderforsamlingerne i hertugdømmerne skulle opretholdes, vidst, hvad Bluhme bar i sit skjold, ville han nok have taget sæde også i ministeriet A. W. Moltke IV; heller ikke ville vel stormagterne have opfattet den nye regering som udtryk for et tilbagefald til Ejderdanismen, fordi Reedtz, C. Moltke og Fibiger ikke mere sad i statsrådet – hvad modsat havde beroliget herhjemme.

I øvrigt finder vi de forskellige portefeuiller i de samme hænder som før, krigsministerens undtaget, endog J. N. Madvig fortsat i Kultusministeriet. Denne hans langmodighed kan, efter den retning nationalpolitikken havde taget, de bestandige skridt til højre, nok undre. Men Madvig har ikke set C. A. Bluhmes overtagelse af Udenrigsministeriet som indledning til en aldeles afgørende vending. A. W. Moltke havde med statsrådets samtykke forhandlet med Bluhme, der jo var medlem af martsministeriet, omend et lidet fremtrædende, om posten som udenrigsminister, men, hævder Madvig – uden senere modsigelse af andre –

under den bestemte og tilsagte forudsætning, at Bluhme efter sin indtræden i regeringen frit og ubundet skulle konferere med statsrådet om den vej, der skulle følges i underhandlingerne om monarkiets ordning. Hvorledes det hermed gik, vil vi siden se.

Der var kun ét helt nyt navn i A.W. Moltkes fjerde og sidste kabinet, krigsministeren, Carl Julius Flensborg, født 1804 i København som søn af en senere admiral. I A.F. Tschernings i 1848 nyoprettede Krigsministerium havde han været „personalechef" og sammen med C.F. Hansen og ministeren selv indlagt sig fortjeneste ved hærens hurtige opbygning og ordningen af den militære administration. I sine faglige anskuelser stod han C.F. Hansen meget nær. C.J. Flensborg udgik fra Den militære Højskole og var blandt det første hold dimitterede generalstabsaspiranter; Andræ og Læssøe var hans venner i ungdommen. Da Krogh og Læssøe efter Eckernförde-ulykken i foråret 1849 blev fjernet fra overkommandoen, gjorde Flensborg springet fra administrationen til felten, idet han, som vi ved, blev stabschef hos den nye overgeneral, Bülow; han forblev hærens stabschef indtil krigens slutning. Det var utaknemmeligt i denne stilling at efterfølge et stort militært talent som Læssøe, men det er dog almindelig erkendt, at Flensborg var en tapper og koldblodig soldat; skønt kun rådgiver for sine to feltherrer, først Bülow, siden Krogh, er der tillagt ham en del af æren for sejrene ved Fredericia og Isted; efter den sidste udnævntes han til oberst. C.J. Flensborg skulle med sit nøje kendskab til hærens forhold kunne være blevet en udmærket krigsminister i A.W. Moltkes 4. regering, han var tilmed både agtet og afholdt, men han led af en hjertesygdom, som den med krigen forbundne spænding kun kan have forværret, og da Tscherning, hans tidligere foresatte, efter krigen krævede hæren helt afmobiliseret samt overgang til en folkemilits, havde han ikke kræfter, måske heller ikke evner, til at klare de hårde militærpolitiske debatter i Folketinget. Det må have været C.J. Flensborg en befrielse, at ministeriet kun sad i nogle få måneder. Han døde allerede 1852, som chef for generalstaben.

*

Alle vidnesbyrd om udenrigsminister C.A. Bluhme frakender ham et dybere, bindende forhold til nogen idé, han var fuldblods opportunist, i foråret 1848 som i efteråret 1851, da martsprogrammet var blegnet for „den europæiske nødvendighed", hans eget udtryk; men alle har også tilkendt ham et realistisk blik, en koldsindig handleevne, megen politisk intelligens og et stort advokatorisk, næsten forførende talent. Bluhme så det som sin opgave at fuldføre den svingning over mod helstaten, som Reedtz kun havde magtet at forberede. Blandt hans betingelser derfor var også dette, at han som Frederik VIIs kabinetssekretær under krigen var i gunst hos kongen, der aldrig helt havde frigjort sig fra sin sympati for helstaten, samt at han jo havde været martsminister og derfor i Rigsdagen ikke blev mødt med den samme mistillid som forgængeren Reedtz, ja, vel endda havde særlig mulighed for at overvinde de indre vanskeligheder, som en radikal kursændring, bort fra Ejderpolitikken, ville medføre. Udenrigsministeren var villig til at imødekomme de konservative stormagters ønsker, også ved en betydelig indskrænkning af den demokratiske junigrundlovs gyldighed i kongeriget.

Bluhme forberedte med stor omsigt og dygtighed systemskiftet, idet han udfoldede sine diplomatiske evner såvel udadtil som indadtil. Han lod underhånden magterne forstå, at han i virkeligheden havde de samme hensigter, som Reedtz havde haft, og at han som tidligere martsminister var langt bedre i stand til at sætte sine hensigter igennem, når man blot

gav ham tid dertil; indenrigspolitisk rettede han sin opmærksomhed mod de konservative og bondevennerne. Madvig hævder som foran nævnt, at den nye udenrigsminister var indtrådt i regeringen under den forudsætning, at den politiske linje skulle lægges i statsrådet. Samme Madvig vil imidlertid påstå, også her uimodsagt, at da først Bluhme sad i sædet, forelagde han uden forhandling med sine kolleger den russiske gesandt i København et udførligt udkast til den danske regerings fremgangsmåde ved monarkiets ordning som helstat og blev derom enig med ham. Kultusministeren fandt dette så stærkt, at han omsider indgav sin demission, hvad næppe har været Bluhme ubehageligt, medens de andre ministre bøjede sig for den foreliggende kendsgerning, der ikke kunne omstødes uden at krænke Rusland. Sponneck, der jo vidste, hvad klokken havde slået ude i Europa, har Bluhme sikkert ikke haft besvær med at vinde for sin dristige politik, skønt finansministerens notabelprojekt, der stadig officielt var regeringens program, derved tilsidesattes.

J. N. Madvig afløstes som kultusminister af den altid anvendelige P. G. Bang. Det var på høje tid, at Madvig tog sit tøj og gik. Allerede da der i juli var udsigt til, at han, som det jo også skete, ville fortsætte uden Clausen med Reedtz som udenrigsminister, havde „Fædrelandet" advaret ham mod at sætte sin politiske betydning og sit gode navn på spil; efter det nu skete kunne han ikke blive i ministeriet uden at tabe sit ansigt. At Madvigs afskedsansøgning først bevilgedes 7. december havde ifølge hans egen oplysning, der støttes af andre, sin årsag i, at A. W. Moltke og andre kolleger denne gang virkelig ville holde på ham af hensyn til hans ansete stilling på Rigsdagen. Hverken H. N. Clausen eller Madvig fik mere sæde i nogen regering, men de vedblev at være politisk virksomme i Landstinget, Madvig endog til 1874. Deres og J. F. Schouws buster står foran eller på Københavns Universitet. Clausen døde 1877, Madvig 1886, Schouw allerede 1852.

*

Hvad angår de indenrigspolitiske forudsætninger for en resolut kursændring mod helstaten, havde A. F. Tscherning, da han i august 1851 feriered på Frederiksværk, haft fornemt besøg, nemlig af baron Carl Frederik Blixen Finecke og af kongens personlige ven, kammerherre L. N. Scheele; vi møder dem her for første gang. Scheele var langt den ældste, født 1796 i Itzehoe som søn af en af monarkiets toldembedsmænd, der skrev sig Scheel; han var i slægt med den foran omtalte jurist A. W. Scheel. Skønt holstener af fødsel og tysk af kultur – efter studier i Göttingen og Heidelberg juridisk kandidat fra Glückstadt – tilsluttede Ludvig Nicolaus Scheele sig helt sin ven Carl Moltkes program: en stærkt konservativ, men konstitutionel dansk-tysk helstat, der kunne gøre ret og skel mellem nationaliteterne; han må dog have lagt mere vægt på det konstitutionelle end Moltke. Da Christian VIIIs regering efter 1846 søgte at trænge slesvigholstenismen tilbage, blev Scheele monarkiets fornemste tillidsmand i hertugdømmerne. Han havde som amtmand vist ualmindelig administrativ dygtighed og udnævntes til præsident for den lokale regering på Gottorp samt til prinsen af Nørs efterfølger som statholder. Ligesom Carl Moltke forfulgtes han af slesvigholstenerne med et uforsonligt had og måtte efter oprørets udbrud ty til København. L. N. Scheele var som sagt en personlig ven af Frederik VII, med ingen vekslede kongen så mange breve som med ham. Han var, hvad man kalder et mandfolk, tilmed elegant og vindende i sin optræden; og var han i høj grad yndet af kong Frederik, var han det „end mere af grevinde Danner" (N. Neergaard). M. H. Rosenørn traf Scheele i

1849 „som husven" i kong Frederiks nærmeste omgivelser på Frederiksborg og siger, at han havde foretaget et nøje studium af madame Dubarrys memoirer. Kunne Scheele glæde sig ved hofgunst, indgød han ikke offentligheden tillid; om hans privatliv gik der med eller uden grund uheldige rygter; hans tunge var både skarp og tvetydig. A.F.Tscherning havde dog visse forudsætninger for at skatte denne vittige verdensmands udmærkede evner, hans dristighed og opfindsomhed. Efter krigens afslutning bosatte Scheele sig i Slesvig, men i august 1851 var han i København og kunne derfor ledsage Blixen Finecke til Frederiksværk.

Baron Carl Frederik Axel Bror Blixen Finecke, født 1822, tilhørte den oprindelig pommerske adelsslægt Blixen, der siden naturaliseredes i Sverige og 1772 ophøjedes i friherrelig stand dér. En svensk general Blixen, der som slægtning 1801 arvede det af højesteretsassessor v. Finecke oprettede stamhus Dallund mellem Odense og Bogense, blev kort efter optaget i den danske adel under navnet Blixen Finecke. Politikeren var generalens sønnesøn. Han var født til store rigdomme, ikke blot til det fynske stamhus, hvortil med bøndergårde hørte 752 tdr. hartkorn, men også til fideikommisgodset Näsbyholm i Skåne og til familiegodser i Pommern. Hans moder var en svensk baronesse Gyllenkrok. Blixen Finecke havde altså slægtsforbindelser i flere lande, dog betragtede han altid Danmark som sit fædreland. Han var kun syv år ved faderens død, og derefter opdraget under en streng formynders tilsyn hengav den unge statelige baron sig til en ekstravagant livsførelse, da han blev myndig. Til regelmæssige studier var han trods sit klare og hurtige hoved ikke egnet, dog tilbragte han et par år ved tyske universiteter, også i Göttingen, hvor han kom på kammeratlig fod med en vis baron Otto von Bismarck-Schönhausen, som studerede ved universitetet dér; han skulle siden blive Tysklands rigskansler. De to baroner var begge i junkeralderen og begge hengivne til ungdommelige glæder og nydelser. Blixen Finecke optoges i det europæiske aristokratis frimureri, hvor „der dänische Baron" blev kendt for sin kække flothed med penge. Han erhvervede sig ved rejser nogen indsigt i politiske forhold; han var dog altid mere inspirationens mand end de solide kundskabers, omskiftelig i sin holdning. Ved treårskrigens udbrud boede baronen på Dallund, og han viste sit fædrelandssind ved at udruste og lønne en eskadron frivillige „herregårdsskytter", hvis fører han blev, iført en klædelig uniform; han var en stor hesteven.

Efter krigen begyndte C.F.Blixen Finecke at deltage i Danmarks politiske liv, grebet af en ubestemt virkelyst og af store, men vage ideer. For de nationalliberale havde han ikke megen respekt; han mente, de manglede oprindelighed, verdenserfaring og evne til i det praktiske liv at omgås mennesker af de forskelligste samfundslag; de på deres side anså ham for en dilettant, uden anlæg for udholdende, systematisk arbejde. I 1851 besejrede han dog den nationalliberale storhandlende Alfred Hage (den slesvigholstenske deputations vært) i en københavnsk kreds og tog som uafhængig konservativ sæde i Folketinget. Valghandlingen foregik i Christiansborgs ridehus; det blev spottende sagt, at det var staldetatens personale, som havde sat ham igennem. Ingen kunne dog nægte Blixen Finecke begavelse og fædrelandskærlighed.

*

Skønt Tscherning, Scheele og Blixen Finecke ubestrideligt havde visse fællestræk – de var alle „verdensmænd", uimponerede af de nationalliberale – kan vi dog ikke heri finde en tilstrækkelig forklaring på, at de to sidstnævnte i august 1851 søgte bondeven-

nernes førstemand i hans beskedne sommerbo i, eller på, Frederiksværk. Vi må tilbage til stiftelsen af Grundejerforeningen i december 1850 for at klare baggrunden for mødet mellem de tre mænd. Grundejerforeningen var oprettet af en kreds af de godsejere, der næsten var blevet sat ud af spillet ved junigrundloven – i det første folketing sad ikke en eneste godsejer – og foreningen så sin opgave i at blive et organ for den konservatisme, der var i frembrud ved siden af det gamle embedsaristokrati; også i København og købstæderne havde den nogen tilslutning. Foreningens program var „ejendomsrettens ukrænkelighed" og „rigets udelelighed". Da meningen med det første punkt var, at man ville modarbejde Rigsdagens formentlige tilbøjelighed til at træde ejendomsretten for nær, navnlig i spørgsmålet om fæstets afløsning, gik der ikke herfra nogen forbindelseslinje til bondevennerne, men derimod nok fra det andet punkt, en helstatspolitik.

Da Blixen Finecke og Scheele ankom til Frederiksværk, var det henholdsvis Grundejerforeningens formand og den ivrigste anbefaler af en forståelse mellem helstatsmændene og bondevennerne, der ønskede at drøfte den nærmere tids politik med Tscherning. Dennes forhold til Ejderstaten havde jo altid været forbeholdent. En tredelt helstat ville nærme sig hans ideal: en samstat; på baggrund af stormagternes modvilje mod junigrundloven har han næppe – hans egen sprogbrug anvendt – anset det for muligt at opretholde den anderledes end som en kantonalforfatning i en føderativ stat, altså i kongeriget alene. Allerede som medlem af martsministeriet havde Tscherning i nogle henseender følt sig stående de konservative nær; praktikerens uvilje mod de stuelærde teoretikere var genvakt hos ham. De konservative syntes ham nu, efter krigens ophør, talsmænd for en realistisk udenrigspolitik, de nationalliberale derimod for en doktrinær, national eventyrpolitik. I statspolitikken blev han da den forsigtige realpolitiker, i den indre politik den mest konsekvente demokrat. Han stod i sin opfattelse af monarkiets rette ordning langt til højre for sine gamle fæller fra tiden omkring 1848, de nationalliberale, og der skulle komme år, da han blev de konservative ministeriers trost. Der har været mulighed for forståelse mellem Tscherning på den ene side, Scheele og Blixen Finecke på den anden, da for ham bevarelsen af den almindelige valgret var hovedsagen, endnu vigtigere end den måde, hvorpå monarkiet blev ordnet, medens for dem helstaten var det første, omend de ingenlunde var venner af valgretten. De måtte kunne mødes ved at bringe hinanden ofre.

Kendsgerningen er den, at i løbet af efteråret lykkedes det Tscherning, også under indtryk af reaktionen ude i Europa, at overbevise mange bondevenner om, at hvis valget stod mellem en national (slesvigsk) eller en demokratisk politik, måtte partiet resolut foretrække den sidste og godtage helstaten, selv om jo også den gemte en trusel, men formentlig en mindre, mod junigrundloven. Venstre burde godtage en ny helstat, såfremt man til gengæld opnåede en vis betryggelse for, at den bestående demokratiske forfatning blev opretholdt for kongerigets særlige anliggender. Da Rigsdagen trådte sammen i oktober 1851, var omstillingen i Venstre, trods svære betænkeligheder og ikke uden modstand og reservation, fuldbyrdet. Bluhme var underrettet derom, da han kort efter overtog Udenrigsministeriet.

*

Derefter kunne C. A. Bluhme mod slutningen af 1851 tage fat på at iværksætte den afgørende vending i statspolitikken, sikkert i forståelse med Sponneck. Notabelprojektet blev, som udenrigsministeren havde forudset,

definitivt forkastet af de tyske stormagter, der ikke kunne tillade, at Holsten stilledes ringere end Slesvig i forholdet til kongeriget. Bluhme forelagde da i november en fuldt udarbejdet helstatsplan. Rigsdagen fastholdt nok næsten enstemmigt kravet om, at de to hertugdømmer skulle holdes adskilt fra hinanden, og om en dansk-slesvigsk fællesforfatning, men den dristede sig ikke til at give regeringen et mistillidsvotum, ja, da den europæiske reaktion avancerede yderligere ved Napoleons (III) statskup den 2. december, erklærede bondevennerne straks, at de var villige til at støtte ministeriet. Da Bluhme altså havde frie hænder, vekslede han i december, diplomatisk energisk støttet af Rusland, en række noter med de tyske magter, der godkendte hans forslag på betingelser, som udtryktes i de såkaldte aftaler af 1851-52, idet magterne samtidig ikke lod det forblive skjult for den danske regering, at de gerne så H. Reventlow-Criminil tage sæde i samme som minister for Holsten, Carl Moltke som minister for Slesvig.

Efter disse aftaler (noter), der ikke var så klare, at de udelukkede en for den svagere part farlig fortolkning, måtte Slesvig ikke inkorporeres i Danmark, intet som helst skridt, der havde dette til formål, måtte foretages, men heller ikke mellem Slesvig og Holsten indbyrdes måtte der tillades nogen nærmere forbindelse end mellem hvert af disse hertugdømmer og kongeriget; dette sidste var en afvisning af „slesvigholstenismen". Monarkiet skulle altså være en tredelt enhed, idet hertugdømmerne fik en sideordnet stilling. Endvidere lovede den danske regering, at deres stænder, foruden kongerigets rigsdag, skulle medvirke ved udarbejdelsen af en fællesforfatning for monarkiet. Kongen af Danmark skulle siden i en offentlig kundgørelse meddele hovedtrækkene af den aftalte organisationsform. Alt dette betød, at Ejderprogrammet var forladt, at monarkiet fra før 1848 skulle samles på ny, og at junigrundloven ikke kom til at gælde i noget af hertugdømmerne og i kongeriget måtte tillempes fællesforfatningen; det var Østrigs udtalte forventning, at denne sidste blev konservativ, ikke afpasset efter 5. juni-mønstret. Til gengæld for disse indrømmelser kunne forudses Holstens rømning, arvefølgens definitive godkendelse og fuldbyrdelsen af den garanti for monarkiets integritet, der var forberedt ved Londonprotokollen. Aftalerne af 1851-52 blev siden, med henblik på de tvetydige bestemmelser vedrørende Slesvig, kaldt en „fordærvelses arv".

Da udenrigsministeren fremsatte dette program og krævede greverne Carl Moltke og H. Reventlow-Criminil optaget i ministeriet for at vise udlandet, at det var alvor med helstatsprogrammet, trådte ministeriet A. W. Moltke IV tilbage, den 27. januar 1852. Tillisch havde ikke kunnet finde sig i, at en holstener skulle være minister for Slesvig, det forargede også offentligheden, og Bluhme kunne ikke blive i regeringen, hvis en kongerigsk mand, Bardenfleth, skulle vedblive at være det; Moltke var i Tysklands øjne en større garanti end Bardenfleth. Tillisch og Bardenfleth ville have foretrukket en vis konservativ omdannelse af grundloven for at få Slesvig med under den. A. W. Moltke, fire regeringers premierminister, skal ved afskeden have sagt til kongen: „Skulle Deres Majestæt igen have brug for min tjeneste, så er jeg en Moltke". Det er dog nok kun en anekdote; hvis ikke, gik han fra sit ord, hvilket er lidet tænkeligt. Den gamle lensgreve havde fulgt ret langt med på vejen mod helstatspolitikken, men ved dens endelige sejr måtte han demissionere. A. W. Moltke levede indtil 1864 og var til få år før sin død medlem af Landstinget, dog overvejende som tilskuer. I Bregentveds park står H. V. Bissens statue af

Moltke, rejst af grevskabets bønder; der findes talrige malerier og buster af den første regeringschef under den frie forfatning; det mest kendte portræt er det på Constantin Hansens maleri af Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848, nu på Frederiksborg.

C. A. Bluhme selv lagde navn til den regering, der skulle realisere hans statspolitik, men det var rigtignok Carl Moltke, som kongen havde overladt at danne den, og som udpegede medlemmerne af dette det første helstatsministerium. Professor Ernst Andersen, der har fremdraget det mærkelige forhold, har ment, at forklaringen måske er den, at Bluhme veg tilbage for som ene mand at tage det formelle ansvar for et brud på forfatningsudviklingen, medens den holstenske godsejer, der havde Østrig og Prøjsen i ryggen, besad det mod, der skulle til. Carl Moltke må dog, stadig ifølge Ernst Andersen, have været klar over, at det ikke gik an, han trådte for stærkt frem, og derfor lod han Bluhme kontrasignere samtlige ministerudnævnelser. Bluhme blev premierminister for kongeriget, holsteneren Moltke kunne ikke selv overtage denne post; formelt havde den første helstatsregering, monarkiets regering, ingen chef, men reelt var chefen Carl Moltke.

*

Under beretningen om hver enkelt af de fire første regeringer efter 1848 er allerede adskillige af den nye tids reformer omtalt. Sammendrager vi nu under ét de hidtil ikke berørte nydannelser i junigrundlovens følge, da er de fleste og de største forbundet med Wilhelm Sponnecks navn. Finansministeren var blevet storkorsridder i 1850, kun 35 år gammel, og på våbenskjoldet havde han sat det ene ord „Fremad". Hans magtglæde og fagmandsdygtighed gjorde ham til de første grundlovsministeriers reformminister. Sponnecks vigtigste opgave blev en grundlæggende omordning af det danske finansvæsen og dets tilpasning til det konstitutionelle system. Et statsbudget skulle fastlægges og en bærekraftig tradition for finanslovens behandling skabes i samarbejde med Rigsdagen. Allerede forinden havde Sponneck gennemført betydelige og tidssvarende reformer i selve finansforvaltningen. Inden udgangen af 1848 oprettedes et samlet statsbogholderi. Enevældens mange kasser og fonds samledes under én ledelse; det såkaldte nådessekretariat ophævedes fra nytår 1850 – finanslovens historiker, Albert Olsen, har karakteriseret dette sekretariat som „én eneste stor fattigkasse, som høj og lav, fra vaskepiger og hofdamestuepiger til Universitetets professorer og høje embedsmænd, havde snyltet på".

En finanslov måtte betyde en bedre ordning og koncentration af landets indre forhold og administration. Det første finanslovforslag gjaldt 1850-51, og dets opstilling fulgte skemaet for enevældens budgetter. Der var opført en post på ca. 1,2 mill. rdl. til „uforudsete udgifter", men både David og Tscherning vendte sig mod en sådan postering, fordi den ville give ministrene en ret stor finansiel bevægelsesfrihed, hvorefter Sponneck accepterede tillægsbevillingssystemet, der langt stærkere understregede ministrenes ansvarlighed.

Kultusministeriet var „en stat i staten", for så vidt som kirken, Universitetet og det højere skolevæsen fra gammel tid havde deres egne henlagte midler, hvori private bidrag indgik, ligesom præsteskabets lønninger lå næsten helt uden for budgettet og udredtes af separate fonds. Da Rigsdagens herredømme over finanserne jo var et hovedformål med konstitutionen, krævede Tscherning alle embedsgager på finansloven, Kultusministeriet opløst og dets store jordegodsbesiddelser henlagt under domænebestyrelsen. Hertil kunne han ikke få tilstrækkeligt følgeskab, men Madvig anerkendte med hensyn til den kapi-

tal- og godsformue, der tilhørte Universitetet, Kommunitetet, Sorø Akademi og Skolefonden, at Rigsdagen her havde den samme ret til kontrol og bevilling, som den udøvede over den almindelige statsformue; adskillige mente, at han her gik for vidt.

Da grundloven jo ikke gjaldt for hertugdømmerne, lå en af finansernes kilder uden for budgettet, hvilket kunne friste regeringen til at afholde ubevilgede udgifter – navnlig Monrad klagede over dette forhold. Allerede under behandlingen af det første finanslovforslag – der gav offentligheden et hidtil ukendt overblik over Øresundstolden – rejstes de klassiske spørgsmål om Rigsdagens ret til gennem sin bevillingsmagt at „lovgive på finansloven" og påvirke administrationen. På den „rene finanslov", d.v.s. en tallov, der kun indeholder et overslag over statens indtægter og udgifter, uden „budgetfremmede" elementer, holdt især Ørsted og de fleste nationalliberale, hvorimod bondevennerne var tilbøjelige til at benytte finansloven politisk. Sponnecks største vanskelighed var måske besværet med at få bureaukraterne, også i regeringen, til at respektere de konstitutionelle krav. Med krigsminister C.F.Hansen lå han i bestandig strid, navnlig efter at sejrene over oprørerne havde skærpet angrebslysten hos hærministeren. Hansen udtalte under latter i salen, at ingen, altså heller ikke Rigsdagen, burde stille sig mellem soldaterne og deres foresatte, samt at der i Krigsministeriet fandtes folk, som forstod sig bedre på at opstille et krigsbudget end de herrer i finansudvalget. C.F.Hansens krav til finanserne var hårde, og hans efterfølger, Fibiger, ønskede en voldsom forhøjelse af bevillingen til artillerimateriel, tilmed uden at være stort høfligere end Hansen, eftersom han under en debat med Tscherning henstillede til Rigsdagen, at den lod ham styre med bistand af dygtige officerer og ikke efter en enkelt rigsdagsmands paradoksale anskuelser. Marineminister van Dockums holdning var ikke meget forskellig fra Hansens og Fibigers, omend hans form var mindre udfordrende.

Det var i overensstemmelse med gammel engelsk tradition, at andetkammeret, Folketinget, i henhold til grundloven først skulle behandle finanslovforslaget. Men tinget blev straks så godt som enerådigt over statsbudgettet, i denne sag ledet af Tscherning, Monrad og C.E.Fenger, et nyt navn; blandt de konservative øvede C.N.David betydelig indflydelse på finanslovgivningens udformning; han krævede som Venstre sparsommelighed i statshusholdningen, men ydede også modstand mod, hvad han anså for uberettigede indgreb i administrationen. Finansudvalget skabte sig dog med Monrad, siden Tscherning, som formand en betydelig position over for embedsværket, og Sponneck blev siden bebrejdet, at han ved at tilstå Rigsdagen for stor indflydelse på finanslovens enkeltheder ofrede den udøvende magts ret til bedste for bevillingsmyndigheden. På dette tidspunkt hævdede Sponneck, at enhver regering var afhængig af folkerepræsentationens tillid; det ministerium, der ikke kunne få bevilget fornødne skatter, ville være nødt til at takke af, hvilket jo egentlig var parlamentarismens grundsætning. Der var i de første år under junigrundloven en tilbøjelighed til at understrege Folketingets forrang, skønt denne ikke fandt klar støtte i forfatningen. Ingen rejste vel krav om, at tingets flertal skulle bestemme regeringens partifarve, men man hævdede, og foreløbig altså også Sponneck, at Rigsdagen havde magten til at tvinge et ministerium bort.

*

Wilhelm Sponneck havde som finansminister den meget vanskelige opgave at skaffe midler til krigsførelsen og at opretholde lan-

dets kredit. Allerede i krigsskatteloven af 1848, på hvis udarbejdelse han, skønt endnu ikke minister, havde en væsentlig indflydelse, og senere ved de tilsvarende ekstraordinære love af 1850 og 1851 indførte han midlertidigt den engelske indkomst- og formueskats principper i Danmark, hvor indtægten indtil da ikke var beskattet. Det var hans hensigt, at indkomst- og formueskat skulle være et vedvarende led i skattesystemet, og han indbragte i samlingen 1850-51 et forslag derom. Det gik ud på at indføre en beskatning, ved hvilken indtægt af formue skulle beskattes højere end anden indtægt, og hvor skatten af alle indtægter skulle være progressiv indtil en vis grænse, således at maksimum, 4%, nåedes ved en indtægt af formue på 2.000 rdl. eller derover. Forslaget blev kraftigt støttet af Tscherning, men mødte ellers stærk modstand; der blev advaret imod i for høj grad at beskatte flid og arbejdsomhed; Grundtvig erklærede at ville bekæmpe loven af alle kræfter. Under en af den tids skattedebatter fremsatte et medlem den profetiske udtalelse, at når beskatningsmændene én gang havde fundet en grøn gren, forlod de den nødig, så længe der var friske blade på den. Sponneck kunne ikke få Rigsdagen med til at gøre den af krigens omkostninger begrundede indkomst- og formueskat permanent, men en bestræbelse var indledt, der efter systemskiftet i 1901 fik en foreløbig afslutning ved skattelovene af 1903. Treårskrigen kostede landet ca. 42 mill. rdl., og det blev nødvendigt for Sponneck at optage betydelige lån i London; dette var mislykkedes for A.W. Moltke som finansminister.

Allerede under enevælden gjaldt, at kgl. embedsmænd ved deres afsked erholdt pension eller årpenge, dog efter kongens skøn og nåde, i praksis $^2/_3$ af lønnen. Det var at vente, at de nationalliberale, der talte mange statstjenere, efter 1848 ville have pensionen anerkendt som en egentlig ret, fordi embedsmændenes stilling under det nye system blev mindre sikker. I junigrundloven bestemtes, at kongen kunne afskedige de af ham ansatte embedsmænd, og at disses pension skulle fastsættes i overensstemmelse med pensionsloven, hvorved altså var udtalt, at der fremtidig tilkom de kgl. embedsmænd en virkelig ret til pension under sådanne betingelser, som en pensionslov måtte fastsætte. Det blev Wilhelm Sponnecks sag som finansminister at forelægge Rigsdagen forslag til pensionsloven. Forslaget blev i Folketinget yderst modvilligt modtaget af bondevennerne, „menigmandspartiet" opfattede pensioner som blot en byrde på folket, og forhandlingerne havde stundom en ret uhyggelig karakter. Vist er det, at Tschernings partifælle Geert Winther stemplede embedsstanden som den, der havde udmarvet Danmark; en anden venstremand ville have understøttelsen af embedsmændenes børn forkastet, da der ikke var nogen grund for staten til at give en præmie for børneavl; en tredje hævdede, det var gavnligt, om embedsmænd hengav sig til troen på den usynliges varetægt. N.F.S.Grundtvig mente dog nok, at staten kunne give selve sine tjenere nådensbrød, men i øvrigt måtte man lade Vorherre og dem selv sørge for koner og børn – forslaget til en pensionslov var i øvrigt ledsaget af et forslag om embedsmænds forpligtelse til at sikre deres enker overlevelsesrenter. Pensionsloven, der bestemte pensionen til en vis brøkdel af lønningen, stigende efter tjenestetid fra $^1/_{10}$ til $^2/_3$, udstedtes 5. januar 1851. Ingen pension kunne overstige 3000 rdl.; enkepensionen blev fastsat til $^1/_8$ af mandens løn, og der kunne udbetales 20–100 rdl. årligt til hvert uforsørget barn. Loven gik ikke videre, end grundloven påbød, da den kun indrømmede de af kongen udnævnte embedsmænd pensionsret, ikke tjenestemænd, som beskikkedes af ministre eller de disse underordnede myndighe-

der, de såkaldte bestillingsmænd. Efter 1870 blev der dog oprettet et selvpensioneringssystem for de fleste ikke kgl. udnævnte civile tjenestemænd (der kunne afkortes indtil 5% af deres lønninger for efter finansministerens bestemmelse at anvendes til forsørgelse for dem selv og deres efterladte); men fra 1880 begyndte staten at overtage udgifterne til pensionering af bestillingsmændene, og efter 1900 tillagdes der dem, med visse afvigelser, pension efter pensionslovene. Først ved tjenestemandsloven af 1919 ophørte enhver sondring mellem to klasser af tjenestemænd.

Finansminister W. Sponneck forberedte yderligere en række lønningslove for de forskellige embedsetater, hvorved det demoraliserende sportelsystem afløstes af faste lønninger. Rigsdagen så dog meget vel, at sådanne ville lægge bånd på de fremtidige finanslove. Det lidet ansete tallotteri, hvori jævne mennesker, ledet af drømme og andre tilfældige omstændigheder, ofte bortspillede efter deres forhold betydelige summer, afskaffedes 1851. Det er allerede nævnt, at finansministeren i 1850 ophævede toldgrænsen ved Kongeåen, altså mellem Danmark og Slesvig; i tilslutning hertil nedlagdes portkonsumtionen i købstæderne og København, som var en følelig beskatning af tilførslerne fra oplandet af livsfornødenheder og derfor fristede til smugleri. Formalingsafgiften, der fordyrede brødet og i København betød, at der stod poster ved hver mølle på volden, afskaffedes. Brændevinsafgiften omordnedes, så at den blev mere ensartet og let bestemmelig. 1851 indførte Sponneck frimærkesystemet; portoen for breve havde hidtil været bestemt ved en indviklet beregning af afstand og vægt med tillæg af bærepenge for hvert brev, så at brevomdeling reelt var et privilegium for de velhavende; nu blev dette demokratiseret gennem en ensartet, billig indenrigsk porto, der erlagdes ved frimærker. En del uhensigtsmæssige og delvis irrationelle skatter blev sammendraget til en ensartet land- og ligningsskat. I Sponnecks storhedstid som lovgiver blev også anlægget af den første telegraflinje vedtaget. Hans lovværk ledsagedes af en nøjeregnende administration, der lagde de forskellige finansgrene i faste rammer.

*

Kultusminister J. N. Madvig var de første grundlovsministeriers anden store lovskaber, omend han ikke tør sidestilles med sin kollega, finansministeren, og jo også virkede på et andet område. Naturligt just for ham gik han meget snart i gang med en reformering af Universitetet og den lærde skole, hvorom han for længst havde gjort sig sine tanker. N. F. S. Grundtvig havde som bekendt ønsket oprettet „Skolen i Soer", en højskole, der skulle dygtiggøre navnlig, men ikke alene, bondeungdommen til det statsborgerlige liv; efter hans forslag skulle det noget hensygnende akademi i Sorø, der drev en vis universitetsvirksomhed, afløses af en realhøjskole. Christian VIIIs dronning, Caroline Amalie, havde interesseret sig meget for ideen; der var kort før kongens død udstedt en resolution om skolens oprettelse, men D. G. Monrad havde som kultusminister, til grundtvigianernes forbitrelse, ved en ny kgl. resolution stillet sagen i bero – han ønskede i stedet en bondeskole i hvert amt. Heller ikke denne plan blev virkeliggjort, men i en vis sammenhæng med røret omkring „Skolen i Soer" oprettedes i august 1848 den statsvidenskabelige eksamen. Også Madvig afviste Sorøplanerne, han ville ikke vide af „en særskilt, charakteren af danskhed monopoliserende undervisningsanstalt", da både Universitetet og latinskolerne var og skulle være danske, og ej heller ville han føre Akademiet tilbage til at være et ridderligt akademi, som det i perioder tidligere havde været; en sådan aristokratisk undervisnings-

anstalt forekom ham aldeles fremmed for tidens anskuelser og den nye statsform; i 1849 blev Sorø Akademi da gjort til en almindelig lærd skole.

Når kultusminister Madvig over for Grundtvig og hans lærlinge hævdede, at såvel Universitetet som latinskolerne var danske, må han derved have tænkt på deres ånd mere end på deres undervisnings indhold og form. Det viser også de revolutionerende nydannelser, han iværksatte. Allerede i 1840erne havde han som professor været med til at afskaffe latin som Universitetets officielle sprog, det eneste, på hvilket der blev holdt forelæsninger og disputatser. Madvig forstod, at der her var tale om en tvingende ydre form, hvis tid måtte være omme. Som minister for Universitetet afskaffede han i 1849 „stor-philologicum" og indførte i stedet en mere alsidig filologisk-historisk skoleembedseksamen, et første skridt til hans fortjenstfulde skolereform, der måtte begynde med den akademiske læreruddannelse. Han gjorde imidlertid intet for at sikre den lærde skole veluddannede lærere i de nyere sprog; en skoleembedseksamen i matematik og naturvidenskab oprettede han heller ikke, men indehavere af en magisterkonferens i disse fag fik dog en vis, omend stærkt begrænset, adgang til overlærerstillinger. Skolehistorikere, også en latinist som Per Krarup, har ment, at vel forskaffede Madvig ved den filologisk-historiske embedseksamen i anden halvdel af det 19. århundrede den lærde skole en række dygtige lærere, men at filologernes faktiske eneret til de ledende stillinger gjorde den gamle, isolerede latinskole for ensidig, hvorved bruddet med den i 1903 vel blev skarpere, end det ville være blevet tilfældet, hvis lærerstaben havde været mere alsidig sammensat. Det bør nævnes, at Madvig snarere gjorde universitetseksaminerne strengere end lettere, og ud fra det synspunkt, at kongemagtens svækkelse ville øge embedsmændenes vægt i staten. Selv ikke ubekendt med økonomisk besvær indførte han faste regler for oprykning gennem lønningsklasserne.

Efter det forberedende skridt ved Universitetet kom 1850 selve skolereformen. For at øge latinskolernes ansvarsfølelse og selvstændighed blev studentereksamen (examen artium), der hidtil havde været afholdt ved Universitetet som en adgangseksamen til dette, henlagt til skolerne som en afgangseksamen fra disse; samtidig oprettedes dog ved Universitetet filosofikum, en filosofisk prøve, som enhver, der ville tage embedseksamen, måtte bestå. Den grundlæggende sprogundervisning og tilegnelsen af de grammatikalske begreber skulle i skolen fremtidig ske gennem modersmålet. Latinen mødte eleverne først i 12 års alderen, og vægten i undervisningen blev, nu da latin ikke mere var Universitetets tunge, lagt på færdigheden i at læse og forstå det gamle sprog. Latin og græsk skulle herefter kun meddeles som dannelseselementer og som grundlag for den historiske side ved universitetsstudierne. I de sidste og modneste skoleår læstes der dog latin 10 timer om ugen og græsk i 6, medens dansk kun havde 2 og matematik og fysik hver 4 timer. Reformen af den lærde skole var vel Madvigs største resultat som fagminister, men der foreligger vidnesbyrd om, at alt for mange latinskolelærere ikke magtede at følge kultusministerens anvisning på at gøre undervisningen i de klassiske sprog historisk dannende gennem beskæftigelse med oldtidens forhold; det var lettere at holde sig til grammatikøvelser.

Den Madvigske lærde skole fik sit første knæk 1871, da brydningen mellem det klassisk-humanistiske og det moderne-realistiske dannelsesprincip førte til, at denne skole deltes i to grene, en fortrinsvis sproglig-historisk og en fortrinsvis matematisk-naturvidenskabelig. Madvig forstod, at også almueskole-

væsenet trængte til en almindelig og gennemgribende reform; han søgte personlig at sætte sig ind i alle det lavere skolevæsens forhold og var ret langt med forarbejderne, da han i december 1851 udtrådte af regeringen; et par år efter lod han i Rigsdagen omdele „Udkast til Lov om Almueskolevæsenet uden for Kjøbenhavn".

*

Madvig fastholdt den af hans forgænger i Kultusministeriet, D. G. Monrad, fremsatte tanke om et kirkemøde, der skulle forberede den kirkeforfatning, som grundloven havde stillet i udsigt, efter at kirke og stat ikke mere var ét. Han søgte og fik på den første finanslov en bevilling på 5.000 rdl., men han modtog den med bekymring: dels tvivlede han om, at der i folket var et sådant menighedsliv, at en forfatning lod sig opføre på denne grundvold, dels var hans forhold til åbenbaringstroen, skønt han efter eget udsagn var inderlig religiøst stemt, ikke så uforbeholdent, at han med uskrømtet alvor kunne deltage i, endsige lede forhandlingen om en forfatning for den evangelisk-lutherske kirke i Danmark. Han lod da sagen hvile. Det gik med kirkeforfatningen som med retsforfatningen: man lod disse spørgsmål uløste, trods grundlovens løfter.

Efter at i 1849 forholdet mellem stat og kirke var blevet væsentlig ændret og religionsfrihed skulle herske, måtte der skaffes nye og friere bestemmelser navnlig med hensyn til ægteskabs indgåelse imellem medlemmer af forskellige trossamfund eller personer uden for de anerkendte samfund samt om opdragelsen af børn, der var født i sådanne ægteskaber. Grundtvigs ungdomsven og lidenskabelige beundrer, overretsassessor N. M. Spandet, en mand på yderste venstrefløj, der i alle partier nød agtelse for alvor og saglighed, forelagde 1850 Folketinget, for hvilket han var viceformand, et vidtløftigt lovforslag om trosfrihedens konsekvenser. Det rejste en storm i befolkningen, der i forslaget så vilje til at omstyrte kirke og kristendom. Kultusminister Madvig ville respektere grundlovens bud om, at ingen på grund af sin trosbekendelse måtte berøves adgangen til den fulde nydelse af borgerlige og politiske rettigheder, men han begrænsede Spandets forslag til det absolut nødvendige, herunder adgang til rent borgerligt ægteskab. Justitsminister Bardenfleth havde ikke megen sympati for det for verdslig myndighed indgåede ægteskab, den Madvig nærstående H. N. Clausen bekæmpede det åbenlyst, Ørsted skarpt i Landstinget, men 13. april 1851 kunne der dog vedtages en lov om denne form for ægteskabsstiftelse. Madvig skrev derefter selv den endnu brugte formular ved den borgerlige vielse, hvori øvrigheden foreholder parterne ægteskabets betydning, et højst værdigt dokument, en sprogmesters værk. I 1864 var tallet for borgerlige ægteskaber i København kun nået til 10.

*

Junigrundloven tog helt konsekvensen af den anskuelse, der for længst var rodfæstet i den nationalliberale del af borgerskabet og i den yngre embedsstand: at statsborgerens ret til uhindret af nogen myndigheds forebyggende indgriben at offentliggøre deres tanker på tryk ikke blot tjente samfundsvellet, men var en forudsætning for borgerlig og politisk frihed overhovedet. Det nye folkestyre, der skulle fungere i kraft af vælgernes politiske meningsdannelse, kunne ikke tage afstand fra en fri presse uden at fornægte sig selv. Det hed da også i forfatningens § 91: „Enhver er berettiget til på tryk at offentliggøre sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingen sinde på ny indføres". Men en i princippet uindskrænket trykkefrihed kan jo reelt blive stærkt begrænset, hvis der samtidig indføres

strenge ansvars- og straffebestemmelser for de i aviserne, uden censur, fremkomne artikler. Spørgsmålet var derfor, hvad der skulle forstås ved, at offentliggørelse af tanker skete „under ansvar for domstolene"; det måtte blive Rigsdagens sag at fastsætte dette.

Justitsminister Bardenfleth forelagde allerede den første rigsdagssamling i Landstinget et forslag til lov om pressens brug, men nogle fandt det for frisindet, andre for konservativt. Justitsministeren forelagde derefter ikke sit lovforslag i den anden samling, han ville se tiden an; men af den tidligere udvalgsbehandling var fremgået et udkast, som fem medlemmer, blandt dem Hall og Krieger, nu indbragte i Folketinget, og Bardenfleth var forhandlingsvillig. Grundtvig var på frihedens vegne utilfreds, han mødte forslaget med „højrøstet, djærv og utrættelig modsigelse", medens på den anden side H. N. Clausen fandt den paragraf, der angik beskyttelsen af religiøse trossamfund og sædeligheden mod krænkelser i pressen, aldeles utilfredsstillende.

Som adskillige gange før og siden greb kultusminister Madvig da ind, skønt sagen jo var ham uvedkommende som minister. Han fik tilvejebragt en fortrolig forhandling i Bardenfleths hjem, hvori forslagsstillerne, H. N. Clausen, Bardenfleth og han selv deltog. Det lykkedes Madvig som mægler at få en overenskomst i stand, og det derefter foreliggende lovforslag forsvarede han i Landstinget mod A. S. Ørsteds heftige angreb – et eksempel på den store filologs foretagsomhed og arbejdslyst som politiker. Loven om pressens brug blev stadfæstet 3. januar 1851. Rigsdagen accepterede det såkaldt belgiske ansvarssystem – indført i Belgiens forfatning af 1831 – efter hvilket ansvaret for et dagblads almindelige indhold, herunder også anonyme artikler, i praksis alene beror hos redaktøren, til værn for den borger, måske en politisk afhængig, der, uden at ville lægge navn til, dog har sagligt vægtig kritik at fremføre i pressen. Lovgivningsmagten mente med rette ved dette usædvanlige, eksklusive enkeltmandsansvar, der jo fjerner den strafferetlige interesse ved at eftersøge den navnskjulte, virkelige forfatter – og netop de unge nationalliberale havde enevældens forbud mod anonymitet beredt vanskeligheder – at tjene ytringsfriheden. Det samme hensyn var afgørende for, at redaktøren på den anden side blev helt ansvarsfri for indsendte artikler, der var underskrevet med navn; man ville nemlig fritage den borger, der ikke tog i betænkning med navns nævnelse at tage kritisk til orde i pressen, for den „redaktørcensur", som kunne blive følgen, hvis redaktøren risikerede at blive draget til ansvar sammen med indsenderen.

Hermed var ansvarsfordelingen fastlagt efter linjer, som tjente dagspressen og offentlighedens interesser, og som i sine grundtræk er bevaret gennem tiden. Utilbørlige var kun ytringer, der angreb og bespottede det religiøse samfundsliv, angreb den personlige ære og krænkede det private livs fred. De ledsagende straffebestemmelser var moderate. Vel talte grundloven kun om en lovgivende, en udøvende og en dømmende statsmagt, men i Danmark som i andre lande sprængte de liberale bevægelser i midten af det 19. århundrede Montesquieus klassiske skema, idet en fjerde statsmagt reelt anerkendtes: den kontrollerende, pressen.

Både regering og rigsdag var i de første år efter 1848 som en byggeplads, hvor det flød med tømmer, sten og kalk. Et nyt hus skulle rejses på den forladte enevældes grund. Tiden 1849-52 blev en af vor politiske histories rigeste reformperioder, omend ikke altid præget af orden og sammenhæng.

MINISTERIET C. A. BLUHME I.

WILHELM SPONNECK HEINRICH REVENTLOW-CRIMINIL CARL MOLTKE

C. F. HANSEN C. A. BLUHME CARL SIMONY

P. G. BANG STEEN A. BILLE A. W. SCHEEL

MINISTERIET C. A. BLUHME I.

(27. januar 1852–21. april 1853)

Det vil lønne sig, inden vi med C. A. Bluhmes første konservative ministerium, tilbageslagets ministerium, går ind i den periode, der ender med at sætte helstaten uden for grundloven, at iagttage Folketinget, som det så ud i de første samlinger efter 1849 og for resten i næsten endnu et par årtier. En gæst fra det 20. århundrede ville vel fremfor alt undre sig over den iøjnefaldende klasseforskel mellem tingets medlemmer, over den store afstand i kultur og fremtræden mellem den nationalliberale åndsdannelses mænd og bondevennerne med deres tydelige almuepræg. Overværede gæsten en række afstemninger, ville han på den anden side også kunne konstatere, at partilinjerne endnu var slørede, ja, at der vanskeligt kunne tales om faste partier med et udformet program, kun om nogle i politisk modsætningsforhold til hinanden stående kerner, d.v.s. ledende personligheder, omkring hvilke en skare menige medlemmer roterede, og således at overgang fra den ene gruppe til den anden jævnlig forekom. Nærmest det nutidige partibegreb kom bondevennerne (Venstre), der kunne optræde håndfast nok. Ikke blot den naturlige mangel på en politisk tradition var årsag til den ret løse partidannelse på de første rigsdage, også statspolitikken sinkede formeringen af faste blokke, idet et tværpolitisk problem: Helstat eller Ejderstat? mere eller mindre splittede alle grupper undtagen den konservative.

Med dette billede af datidens folketing stemmer det godt nok, at det til enhver tid siddende ministerium ikke, som siden, ubetinget var en politisk enhed. Man kunne i en bestemt sag se den ene minister stemme anderledes end den anden. Lovforslagene blev behandlet med megen frihed, og forkastelsen af et regeringsforslag betød ikke uden videre, at regeringen eller den pågældende fagminister trådte tilbage. De skiftende regeringer nød vel en vis støtte hos skiftende partier, men de var ikke udtrykkelig dannet på grundlag af et bestemt parti eller kombination af partier. Tilstanden i Folketinget var altså langt mere flydende, end den siden blev.

*

I de første samlinger var vel biskop D. G. Monrad, „Hs. Hellighed", „Krumstaven fra Lolland", valgt i Nykøbing Falster, politisk Folketingets anseligste skikkelse; ingen andre nåede denne høje begavelse hverken i veltalenhed, vidtspændende saglig indsigt, arbejdsevne eller praktisk blik for reformer på historisk grund. Han var dertil en mand af malerisk vælde, hans ordvalg kunne være gammeltestamentligt, og der var dage, da han ligesom „spillede på underhuset som på

en gammel violin". Alligevel var tinget utryg over for Monrad og hans rastlose virksomhedsiver; trods sin oprigtige fromhed og dybe religiositet gjorde han indtryk af at være forstandskold, hans ironi kunne være sårende, og han var uden evne til at slutte venskaber. H. N. Clausen fandt Monrad ligesom bundløs, C. St. A. Bille, det nationalliberale „Dagbladet"s redaktør, karakteriserede ham som en uberegnelig komet, P. Stavnstrup mener, at han „grublede for åbent tæppe". At han var en disharmonisk natur var åbenlyst for alle, en mand, der manglede indre stabilitet, som elskede at have magt og som vedstod sit ansvar, men siden, ofte sygelig tungt, prøvede sine handlinger. Monrads ansigt kunne blive mærkelig mørkt, og da gjorde han et foruroligende indtryk. Psykiateren H. J. Schou har ment, at Monrad i hvert fald i fem perioder var lettere sindssyg. Skønt hans drift „mod midten" var det herskende i hans politiske stræben, forekom han ofte eksperimenterende og chokerende; han kunne synes at rejse problemer blot for dialektisk at prøve sine kræfter på dem. Han var, som Andræ sagde, „det store lys, af hvem de mærkeligste ting kan ventes"; han ønskede ikke at sidde i regering med ham. For Højre var og forblev Monrad den revolutionære martsminister, „gadeministeren".

Da Orla Lehmann straks efter 1848 var trådt noget i baggrunden og A. F. Tscherning gået til sine bondevenner, blev D. G. Monrad og C. C. Hall nationalliberalismens førstemænd, dog at Monrad havde en betydelig hældning mod helstaten og en ikke ringe sympati for nogle af Venstres krav. Ved Hall, der sluttelig vandt førerskabet, var der intet „genialsk", han repræsenterede den borgerlige, intelligente liberalisme; hans forstand var klar, hans gemyt ligevægtigt, hans yndlingsbeskæftigelse at fare med lempe, han havde anlæg for mægelighed, han var stærkest i de situationer, hvor det gjaldt ikke at gøre noget; tværtimod at støde nogen tilbage tiltrak han ved sit lune sind og ved sine roligt fremførte grunde. C. C. Hall havde politisk set lidt udllydende omrids, men tillige en sans for at gå netop så langt, som isen kunne bære, ikke længere. I tidens løb blev denne store politiske dygtighed med det jævne, nøgterne omdømme søgt karakteriseret med vendinger som „det parlamentariske kit", „mægler Hall" og „Rigsdagens storlappeskrædder", men heri ligger også en anerkendelse af hans talent som partileder; hans bøjelige førerskab passede netop de nationalliberale kulturpersonligheder, der vanskeligt tålte en kommando. Hall havde endelig den for en politisk topmand så værdifulde evne at kunne tie talende. Den rivalisering mellem Hall og Monrad, der tidligt var mærkbar, blev efterhånden til en gensidig uvilje.

A. F. Tscherning var efter det for ham så tyngende 1848 atter blevet Venstres (bondevennernes) dominerende skikkelse, men denne store individualist var ikke partileder, han måtte støtte sig til „stabschefer", og han havde føling med Højres helstatsmænd, fordi de delte hans antipati mod, hvad han anså for fraser og fantasterier, herunder skandinavismen og „fantasistaten" Danmark til Ejderen. Tscherning var Folketingets hyppigste taler, en improvisator, han var både veltalende og vel meget talende; det hændte, at han på en dag havde ordet en halv snes gange, og at han optog $^{1}/_{10}$ af den årlige Folketingstidendes indhold. Den store bondevens taler havde et idealt sving, men de hvilede ofte på en materialistisk livsanskuelse. Thorvaldsens Museum var for ham kun „et slags finere Tivoli", (C. J.) „Thomsens museum" (det oldnordiske museum) indeholdt kun „snurrepiberier", intet af dette var en statsbevilling værd, og Det kgl. Teater burde gives i entreprise, altså drives for privat regning.

Heller ikke var der nogen grænse for, hvad han, mere bonde end bønderne selv, administrativt eller militært mente sig i stand til at ordne, hvis man blot overlod ham en håndfuld danske, altså ikke akademiske, jurister eller korporaler. Ejendommeligst for Tscherning som taler var dog hans uudtømmelige tankerigdom, hans „tankelyn" under debatten. Han kunne forekomme at være en seer; han har forudsagt både broer over Lille Bælt og Storstrømmen og tunnel under Store Bælt. Var Tscherning karrig over for det højere embedsstyre og de i hans øjne uproduktive kulturelle formål, fordrede han til gengæld intet for sig selv, hans uegennytte anerkendte alle; han varede sig for taburetter, af magt havde han haft mere end nok i 1848.

J. A. Hansen, Tschernings partifælle, var „Almuevennen"s yderst indflydelsesrige redaktør. Medens Tscherning jo var helstatens mand, var J. A. Hansen, i hvert fald i sit hjerte, Ejdermand; han glemte aldrig, at folkefriheden og tanken om en nationalstat havde haft deres samtidige gennembrud; skandinav blev han først, da Holsten, og bag det tyskheden i syd, viste sig umedgørlig. Statspolitikken voldte ikke de nationalliberale vanskeligheder i samme grad som bondevennerne, fordi de næsten alle havde et Danmark til Ejderen som mål; men da, som vi siden skal se, partiet i en årrække som ansvarligt regeringsparti dog måtte føre en helstatspolitik, opstod der en højrefløj under den opportunistiske C. C. Hall, og en venstrefløj omkring den konsekvente Ejdermand og skandinav Carl Ploug. Således fik også de nationalliberale statspolitikkens plage at føle.

*

Vilkårene for regeringerne i Frederik VIIs tid påvirkedes stærkt af den betydelige indflydelse, som grevinde Danner og hendes ungdomsven, den forretningsdygtige bogtrykker Carl Berling, udøvede gennem deres nære tilknytning til kongen, der endnu, så få år efter enevældens fald, var omgydt af kronens glans. Monarken lod Berling stige til de højeste hofstillinger, 1849 udnævntes han til kammerherre; som generalintendant for civillisten var han en dygtig administrator, men dog ilde anbragt som hofembedsmand. De fremmede diplomater havde hjemmefra ordre til at ignorere grevinden, den tidligere Louise Rasmussen med den noget brogede fortid; det betød, at intet normalt hofliv trivedes, med den uheldige følge at i en for Danmark såre vanskelig tid var ministrenes mulighed for at træde i forhold til de europæiske magters udsendinge betydelig nedsat – som af J. N. Madvig med beklagelse konstateret. Det får vel stå hen, om grevinden og Berling havde en personlig politisk mening; allerede af to årsager måtte de holde til den demokratiske side: de forstod, at de kunne drage nytte af Frederik VIIs popularitet som „grundlovens giver", kongen måtte derfor forblive tro mod forfatningen, og medens bondevennerne havde billiget kongens ægteskab i 1850 til venstre hånd, var de nationalliberale og de konservative særdeles forbeholdne over for grevinden, især når hun, trods sin klare forstand og realitetssans, ville optræde som quasi-dronning; ministrene måtte ved offentlige lejligheder hyppigt trænge hende tilbage. Grevinde Danners forbindelser med Venstre formidledes af kammerherre Berling og var intim. Tscherning var hendes rådgiver i velgørenhedssager; han var overbevist om hendes betydning for bevarelsen af den folkelige frihed.

*

Efter at C. A. Bluhme som udenrigsminister i A. W. Moltkes 4. kabinet havde truffet de aftaler med Rusland og de tyske magter, der medførte, at regeringen demissionerede, fremstillede han sig meget konsekvent den 29.

januar 1852 for Folketinget som chef for et nyt ministerium, udnævnt 27. januar og, ved vi, i virkeligheden sammensat af Carl Moltke. Under anspændt opmærksomhed oplæste Bluhme den velkendte, skelsættende allerhøjeste kundgørelse af 28. januar, hvorved Ejderpolitikken skrinlagdes og hans egen og Moltkes politik skulle føres ud i livet. Kundgørelsen udtrykte et systemskifte. Målet var, nu da med de europæiske stormagters bistand monarkiets uformindskede opretholdelse ville blive sikret, at befæste forbindelsen mellem monarkiets forskellige dele til et velordnet hele. Kongen forsikrede i kundgørelsen ubrødeligt at ville holde den danske grundlovs bestemmelser; junigrundloven skulle vedblivende gælde for kongeriget, efter en uundgåelig indskrænkning til dette område, medens Slesvig og Holsten hver skulle have en stænderforsamling med besluttende myndighed i stedet for de tidligere kun rådgivende forsamlinger; herom skulle lovudkast forelægges Stænderne til betænkning. De for monarkiet fælles sager skulle undergives et fælles styre og senere en fælles forfatning. Fællessager var udenrigs-, finans- og forsvarsvæsenet (dette sidste omfattende et krigs- og et marineministerium); fire af ministerierne blev således fælles. For kongeriget alene opretholdtes de tre ministerier: Justits-, Indenrigs- og Kultusministeriet, medens Slesvig og Holsten-Lauenborg fik hver sit ministerium, hvad jo betød, at den administrativt-politiske forbindelse mellem hertugdømmerne var ophævet, men tillige en afvigelse fra det nys indførte ministerialsystem, efter hvilket der netop ikke skulle administreres landsdelsvis; både de tyske magter og flertallet af befolkningen i hertugdømmerne krævede imidlertid særlige ministerier for disse. Alle ministre skulle have sæde i København, og gehejmestatsrådet under kongens personlige forsæde genindførtes, idet det demokratiske statsråd blev opløst. Hertugdømmernes ministre var alene ansvarlige over for kongen, og de øvrige ministres ansvarlighed over for den danske rigsdag skulle indskrænkes til den del af deres embedsførelse, som angik kongeriget Danmark. Det hele var en mærkelig sammenblanding af nyt og gammelt. Indtil den nye statsbygning var opført, havde jo kun kongeriget en premierminister.

Kundgørelsen betød altså, at monarkiet fra før 1848 skulle samles på ny, men ville en fælles forfatning kunne gives, uden at junigrundloven derved blev truet? Det syntes et dårligt varsel, at regeringen blot ved en kgl. kundgørelse ændrede grundlovens forudsætninger. Fremdeles var at bemærke, at aftalerne (noteudvekslingen) af 1851-52 ved løfterne om Slesvigs stilling (dets ubetingede selvstændighed over for kongeriget) og fællesforfatningens tilvejebringelse (de slesvigske og holstenske stænderforsamlingers direkte medvirken) gik videre end selve kundgørelsen. Genindførelsen af gehejmestatsrådet, en i grundloven ukendt institution, var et alvorligt tilbageskridt på grund af den kun delvise ansvarlighed over for Rigsdagen; det måtte dog erkendes, at monarkiets fælles anliggender ikke kunne styres alene af kongerigske organer. I øvrigt var hertugdømmerne jo indtil videre underkastet enevælden.

I almindelighed kunne siges, at såvel aftalerne af 1851-52 som kundgørelsen af 28. januar 1852 til forudsætning havde de herskende magtforhold og den politiske tilstand i Europa netop da. Dyberegående ændringer heri ville kunne påvirke Danmarks forhold udadtil, såvel som den indrepolitiske stilling. Medens udlandets modtagelse af kundgørelsen af 28. januar naturligt nok var gunstig og medførte Holstens tilbagegivelse til monarkiet, mente den nationalliberale presse, at der nu var fare for, at Rigsdagen kun ville blive en „provinsiallanddag" for Danmark. –

Hvad her er anført tilhører disse års almindelige historie, men er dog en nødvendig baggrund for forståelsen af tidens politiske personalhistorie.

*

I ministeriet C. A. Bluhme I genfinder vi fra A. W. Moltkes sidste regering Bluhme selv, Sponneck, Scheel og P. G. Bang. Kun to mænd havde ikke tidligere været medlem af nogen regering, nemlig marineministeren, Steen Bille, og ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet (Kultusministeriet), C. F. Simony, der dog først tiltrådte 3. juni, idet indenrigsministeren, Bang, indtil da havde været konstitueret kultusminister. Krigsministeren, C. F. Hansen, var efter kun nogle måneders fravær under ministeriet Moltke IV vendt tilbage.

Marineminister Steen Andersen Bille, født 1797, tilhørte, ligesom redaktøren af omtrent samme navn, en linje af den danske adelsæt, hvis sammenhængende slægtsrække begynder ved år 1300. Hans fader var den berømmelige admiral og statsminister, der som ung flådekaptajn 1797-1801 med held beskyttede de danske handelsinteresser i Middelhavet over for barbaresk-staternes korsarer og efter en ærefuld kamp tilvejebragte fred mellem Danmark og Tripolis. I et sådant sømandshjem var Steen Bille opvokset, selv blev han kadet som 12-årig. I fransk tjeneste deltog han i blokaden af Cadix og i den græske frihedskrig, dog kun periferisk. 1845-47 førte han korvetten „Galathea", bevæbnet med 26 kanoner, på den kendte jordomsejling; togtets formål var ikke blot at aflevere de danske kolonier i Indien, bl. a. Trankebar, til det britisk-ostindiske kompagni, men derudover at iværksætte etnografiske og hydrografiske undersøgelser.

Steen A. Bille færdedes nok som en mand af gammel adelig byrd ved hoffet - han havde ægtet en datter af Frederik VI's almægtige generaladjudant, rådgiver og ven Frantz Bülow, en af „de røde fjer" - men han var dog fremfor alt en djærv og myndig søofficer, ikke uden hensynsløshed i sin optræden. Hans navn, der havde en god klang allerede fra „Galathea"-togtet, kom på alles læber under treårskrigen.

Kjender I kanske den lille
raske kapitain Steen Bille?

sang man. Som fører af orlogsdamperen „Hekla" viste den ærgerrige Steen Bille nemlig en ofte overraskende aktivitet i bugter og fjorde. Hvor er Bille? var i den tid et stående spørgsmål. I maj 1848 foretog han et bombardement af fæstningen Fredericia, som på dette tidspunkt var besat af fjenden. Militært var aktionen unyttig, den fik intet andet resultat, end at tyskerne til gengæld beskød Strib og den åbne by Middelfart, men den ved bombardementet viste lyst til at komme i kast med fjenden virkede opmuntrende på befolkningen, der jo havde fundet marinens initiativ for ringe og var temmelig modløs efter slaget ved Slesvig i april. Forsvaret af de slesvigske Vesterhavsøer havde været et problem, som omtalt i forbindelse med marineminister C. C. Zahrtmann. Bille blev efter bombardementet af Fredericia chef for eskadren i Nordsøen, men først 1850 lykkedes det at få sendt nogle kanonbåde gennem Limfjorden, hvorefter de slesvigholstenske kunne fordrives. I krigens sidste tid var Steen Bille chef for flåden ved hertugdømmernes østkyst; her ødelagde „Hekla" under en kamp det slesvigholstenske dampskib „von der Tann".

Steen Andersen Bille blev som minister ved årsskiftet 1852-53 udnævnt til kontreadmiral. Hans levende almeninteresse gjorde ham i august 1852, dog kun indtil februar året efter, til folketingsmand for Nyboderkredsen. Hans hovedgerning i egenskab af marineminister faldt først i en senere regering.

G. F. Simony, vistnok af fransk emigrantslægt, var født i Ålborg 1806 som søn af en

oprindelig velstående købmand, der fik et alvorligt knæk ved statsbankerotten i 1813 og ved sildefiskeriets ophør i Limfjorden. Det lykkedes ikke desto mindre sønnen at blive juridisk kandidat 1829, hvorefter han i syv år og syv måneder var ulønnet volontør i centraladministrationen. I denne ventetid tjente Simony sit brød i Gyldendals boglade, hvis ejer var Jacob Deichmann, hans moders fætter og den danske boghandels organisator. Han virkede her som bogholder og lagde allerede nu som stedse siden megen praktisk dygtighed for dagen. Da Simony ikke for intet tilhørte en handels- og rederfamilie, betroede Deichmann ham styret af fabrikken Elisabethsminde, som han sluttelig selvanden overtog, hvorved han lagde grunden til en betydelig formue og styrkede sin indsigt i erhvervsforhold.

C. F. Simony havde holdt sin plads i karrieren, og ved kollegiestyrets fald i 1848 blev han chef for Justitsministeriets 2. departement, som varetog kommunal- og næringssagerne, og som ved omlægningen af ministerierne i december s. å. blev det nye indenrigsministeriums 1. departement. Simony var nationalliberal; han valgtes 1849 til medlem af Landstinget for Hjørring og Ålborg amter, genvalgt til 1866, men da hans tanker mere var ordnende end skabende, og da han slet ikke var taler, fik han ingen sinde større politisk indflydelse, derimod i usædvanlig grad en saglig. I fattig- og forsørgelsessager var han den største autoritet, en Steincke før K. K. Steincke, men hans sociale indsigt og interesse satte først sine spor i en senere ministerperiode, ikke som kultusminister hos Bluhme; at han, skønt fremtrædende nationalliberal, var indtrådt i dennes regering, havde formodentlig sin årsag i hans arbejdslyst og administrative trang til at bringe orden i uorden. C. F. Simony var vel ikke en særdeles betydelig mand, men en meget dygtig, retsindig, jævn og hjælpsom. Kong Frederik VII kom til at sætte den gode statstjener højt og tilskyndede ham til at blive frimurer. Simony nåede her, forstår man, at blive indviet i de højeste graders mysterier. Sammen med højesteretsadvokat C. C. V. Liebe og gehejmearkivar C. F. Wegener skiftede han siden boet efter kongen.

*

At ministeriet Bluhme I var udtryk for et systemskifte, fremgik tydeligst af, at holstenerен, grev Carl Moltke havde sæde i det som minister for *Slesvig*. Frederik VII og F. Tillisch havde været meget betænkelige ved denne besættelse – kongen var øm for sin popularitet – men den var jo ønsket af magterne. Moltke var regeringens stærkeste vilje; som kongens, eller kongehertugens, tro tjener ønskede han nu som før en dansk-tysk helstat, hvor en stærk centralregering gjorde ret og skel over for begge nationaliteter; et Danmark-Slesvig inden for monarkiets rammer var udelukket. Carl Moltke havde jo været manden bag det forfatningsreskript af 28. januar 1848, der forudsatte numerisk ligevægt mellem kongerigets og hertugdømmernes repræsentation, og som kaldte J. N. Madvig frem til protest, fordi han fandt, at det danske folks førsteret i staten herved blev opofret. Nøjagtig fire år var forløbet siden da; reskriptet af 28. januar 1848 var blevet rendt over ende af hint års revolutioner, men kundgørelsen af 28. januar 1852, hvoraf Moltke var hovedforfatter, mindede ikke lidet om reskriptet, den var nøje tilpasset det nu på ny konservative Europa, hvortil hans personlighed og „stive grundsætninger" forholdt sig særdeles harmonisk. Han var også derfor regeringens mægtigste mand, men var i øvrigt Bluhme langt overlegen i viljestyrke; regeringschefen ville gerne bevare forbundet med bondevennerne og var tilbøjelig til at gøre liberale indrømmelser.

Sammen med den betydeligt svagere Reventlow-Criminil, ministeren for Holsten og Lauenborg, skulle Moltke jo være Europas garant mod nationale overgreb inden for monarkiet, og i Slesvig førte han et strengt regimente, i lige grad rettet mod Ejderdanismen, som tyskerne kaldte „Schleswig-Danismus", og slesvigholstenismen. Rejsningen i 1848 fordømte han som „det skammeligste oprør, der nogen sinde havde fundet sted i noget som helst land", og F. Tillischs sprogreskripter opretholdt han efter løfte til kongen og Tillisch, vel også fordi han fandt dem retfærdige mod de endnu delvis dansktalende distrikter, men hans bladforbud ramte såvel danske som slesvigholstenske aviser. H. Reventlow-Criminil, der efter personlig rang var den første i statsrådet, delte i alt Carl Moltkes grundsyn; hans styrelse af Holsten, hvor der jo intet sprogspørgsmål var, var dog mere lemfældig end den hårde karakter Moltkes styre af Slesvig og kaldte derfor ikke på den samme modstand. Begge ministre betragtedes af slesvigholstenerne som overløbere, medens på den anden side de nationalliberale dagblade i København påstod, at Danmark blev regeret af to holstenske grever.

Også grev Wilhelm Sponneck, den bestandige finansminister, der altså nu havde taget stade i helstatspolitikken, blev angrebet fra nationalliberal side. Han omtaltes som „den danske Talleyrand", som en principløs „guttaperkamand", der politisk kunne antage en hvilken som helst skikkelse, hånende, idet man sigtede til hans så fine tyske slægt, som „prinsen af Mürnpelgards fætter". Det nationalliberale „Dagbladet" skrev den 23. december 1853:

> „Når de afgående ministre forlader statsrådet og for sidste gang kaster vemodige blikke tilbage på de tomme pladser, møder deres øjne een plads, på hvilken der endnu sidder en lille mand, som nikker fornemt til afsked – det er grev Sponneck; og når de nye ministre første gang åbner statsrådets dør for ilsomt at bemægtige sig deres taburetter, så er der een taburet, på hvilken der allerede sidder en lille mand, som nikker venlig til velkomst – det er atter grev Sponneck".

Finansminister Sponneck havde unægtelig udviklet sig i konservativ retning, og han kunne ikke som Bluhme velvilligt opfattes som „en due i de europæiske ørnes kløer", men magtspørgsmålet havde altid været ham vigtigere end ideerne; han var ikke blot realpolitiker, han var opportunist, og det kan vel holdes hans påfaldende bevægelighed til gode, at han virkede i en tid, da det kunne være vanskeligt nok at have et principfast standpunkt i statspolitikken; han havde set, at den nationale idé ville sprænge monarkiets integritet. Endelig måtte næsten enhver regering længst muligt holde på denne kyndige lovgiver og kraftige administrator, hvis tone over for Rigsdagen, der i ministerierne A.W. Moltkes tid havde været nok så fordringsløs, dog efterhånden blev temmelig hoven.

*

Ministeriet Bluhme havde kun ringe basis i Rigsdagen, men stod dog stærkt, fordi man vidste, det havde de europæiske stormagter i ryggen; hverken Rusland, Prøjsen eller Østrig ville godtage nogen nyordning af monarkiet, der ikke sikrede Slesvigs adskillelse fra kongeriget samt den alt for demokratiske junigrundlovs begrænsning til dette. Også de nationalliberale måtte erkende, at de ikke ville være i stand til at regere imod Europa, og at det nu var nødvendigt at realisere januarkundgørelsens helstatsprogram, dog således at der for nationalstaten blev reddet, hvad reddes kunne, og således at fællesforfatningen og den deraf følgende ændring af junigrundloven blev gennemført på lovens grund. Både C.C. Hall og D.G. Monrad mente, at fremtiden kunne bygge på kundgørelsens helstatspro-

gram, skønt dette strengt taget indeholdt grundlovsbrud. Det nationalliberale partis venstre fløj søgte at gennemføre en mistillidsadresse, men den blev kuperet af Monrad og Hall; begge ting nøjedes med at vedtage en af F. Tillisch, oppositionens hovedordfører, indbragt og af Bluhme godtaget dagsorden, hvori udtaltes, at uagtet Rigsdagen delte den bekymring, hvormed gennemførelsen af kundgørelsen af 28. januar imødesås, erkendte den, at indgivelse til kongen af en adresse, der udtrykte mistillid til regeringen, var utilrådelig under de vanskelige forhold. Det var åbenbart, de nationalliberale håbede, at Tillisch, der stod kongen nær – 1853 blev han på ny kabinetssekretær – med tiden ville komme i spidsen for en anden regering; sandheden var dog den, at han var i hastig udvikling i konservativ retning.

De fleste bondevenner havde under påvirkning af Tscherning, der i januarkundgørelsen så en bekræftelse af sin idé om „samstaten", stadig mere nærmet sig helstatspolitikken, de var nu „ministerielle" og derved i den mærkelige stilling, at de støttede en konservativ regering, der i den indre politik stod dem langt fjernere end de nationalliberale. Dog, medens disse sidste måske kunne tænkes, i hvert fald i en tvangssituation, at ville sætte det nationale hensyn over det demokratiske, var Venstre øm for junigrundlovens frihed, bl. a. fordi den kunne bruges til fremme af en socialpolitik til bøndernes gavn. Og Tscherning havde, også efter de forhandlinger han i august 1851 førte med Blixen Finecke og Scheele, berettigede forventninger om, at regeringen ville vide at værdsætte bondevennernes støtte, d. v. s. var villig til at opretholde kongerigets forfatning.

*

De debatter, der fulgte ministeriet Bluhmes tiltræden, gav regeringschefen anledning til den højeste advokatoriske udfoldelse til fordel for den „europæiske nødvendighed". Bluhme skulle, skønt uden større parlamentarisk øvelse, med en overvejende offentlig mening, dog især med et stort rigsdagsflertal, mod sig duellere med fremragende nationalliberale talere, men han klarede sit forsvar for helstatspolitikken med bravour. Hans taler var beregnende tilrettelagt, de virkede besnærende og havde et diplomatisk sving, der ligesom blev understreget af hans let fremmede accent. Ofte holdt han under talen i hånden en gulddåse. Hans hukommelse var beundringsværdig, men det skete, at han fortalte sig eller anvendte mindre heldige udtryk; vendingen „sandheden med modifikation" skal være løbet ham i munden under disse debatter. Han gav, foranlediget af Monrad, 1849-grundlovens førstemand, der i denne tid udfoldede sig mesterligt oratorisk, det løfte, at den kommende fællesforfatning ville blive givet under Rigsdagens fulde medvirken, hvori jo lå, at der ikke kunne ske andre begrænsninger i junigrundloven end dem, Rigsdagen ville billige og vedtage på forfatningsmæssig måde, nemlig i henhold til § 100 efter tre vedtagelser med mellemliggende valg. Tilsagnet betød, at den i situationen farlige passus i indledningen til forfatningen af 5. juni 1849, nemlig at kongen havde udstedt den „med forbehold af, at ordningen af alt, hvad der vedkommer hertugdømmet Slesvigs stilling, beror, indtil freden er afsluttet", at dette forbehold ikke ville blive søgt udnyttet til helt eller delvis at kuldkaste junigrundloven, eller til at kongen oktrojerede fællesforfatningen af egen magtfuldkommenhed. A. S Ørsted havde ikke et så respektfuldt syn på § 100, da han hævdede, at forbeholdet gjaldt også denne paragraf, hvoraf fulgte, at fællesforfatningen og de af den betingede ændringer i junigrundloven kunne gennemføres uden Rigsdagens medvirken, selvom dette ikke var ønskeligt. Ifølge Ørsted kunne Rigsdagen ved forfat-

ningsspørgsmålets ordning reduceres til kun at være rådgivende ligesom de slesvigske og holstenske Stænder, men Monrads standpunkt var det, at det ville være „en umulighed, en tåbelighed, en ufornuft og en fordærvelighed", hvis helstatens forhold blev ordnet uden Rigsdagens samtykke.

Ved det ordinære valg til Folketinget, der afholdtes den 4. august 1852 ved den første valgperiodes udløb, blev de nationalliberale det stærkeste parti, det konservative helstatsparti fik kun valgt 8-9 mand, bondevennerne henved 45, hvoraf 35-40 kunne følge helstatspolitikken.

Det springende punkt var jo fællesforfatningens indhold; herom havde Bluhme ikke udtalt sig bindende, heller ikke, trods pres fra Monrad, om tidspunktet for helstatsplanens gennemførelse. Skulle også hertugdømmernes genoplivede stænderforsamlinger, hvadenten som rådgivende eller besluttende, udtale sig om fællesforfatningen, ville de tyske magter få tid til at blande sig i sagen, og Carl Moltke ville demissionere, hvis der blev givet forhåndsoplysning om den kommende fællesforfatnings grundtræk, da dette reelt ville være at udvide den danske rigsdags myndighed til hele monarkiet. Det blev da regeringens taktik først at få vedtaget de mindre, men nødvendige foranstaltninger, hvorved den nye dansk-tyske helstat etableredes: en fælles arvefølge, en hærenhed og en toldenhed, og til sidst, når landsdelene således praktisk var smedet sammen, at skabe overbygningen, fællesforfatningen. Rigsdagens interesse var naturligvis den modsatte: ikke stykkevis at spille enkelthederne fra sig, før den kendte forfatningsudkastet, det politiske hovedspørgsmål.

Regeringens ønske om sidst at lægge sit forslag til helstatens forfatning på bordet skyldtes dog også, at den ikke var enig i sagen. Carl Moltke ville et styresæt for monarkiet, der kom enevælden så nær som muligt, ja, han så heri en forudsætning for, at en dansk-tysk stat overhovedet kunne bestå; hertugdømmernes tyske befolkning ville lyde den suveræne kongehertug, men aldrig et dansk flertalsvælde. Også Reventlow-Criminil anså det for en umulighed at samle kongeriget og hertugdømmerne under én hat i form af en virkelig konstitutionel forfatning, krigsminister C. F. Hansen lå det meget nær at ønske den enevældige kongemagt genoprettet, marineminister Steen Bille var en stærkt konservativ mand og finansminister Wilhelm Sponneck som bekendt en yderst smidig. Medens denne gruppe ikke veg tilbage for en fællesforfatning, der var så absolutistisk som efter omstændighederne muligt og gennemført ved kgl. oktroj, altså uden at landsdelene, følgelig heller ikke kongerigets rigsdag, var hørt, stræbte ministrene P. G. Bang, A. W. Scheel og C. F. Simony mod en virkelig konstitutionel fællesforfatning; regeringschefen selv, C. A. Bluhme, indtog nærmest en mæglende holdning.

*

Den sag, som Rigsdagen først kom til at beskæftige sig med, var hærenheden; regeringen så i denne et middel til at styrke selve statsenheden. Før 1848 havde de i Holsten og Lauenborg udskrevne soldater i reglen garnison i hertugdømmerne, de blev i påkommende tilfælde anvendt som forbundskontingent; nu skulle rigets tropper kunne blandes, hvad i øvrigt ville give den fordel, at et muligt nyt oprør i syd ikke straks havde en organiseret tysksindet militærstyrke ved hånden. C. F. Hansen var overordentlig ivrig for hærenheden; han hævdede – justitsminister A. W. Scheel var her enig med ham – at kongen fortsat kunne råde over sine tropper, ganske som han ville, og han udtalte, mødt med forbitrelse, at monarkiets forbindelse med det tyske forbund i sig selv var ønskelig, fordi „vi var af naturen anvist til alliance med Tysk-

land". Krigsministeren havde på ny heftige sammenstød med Folketinget og blev undertiden overdøvet med hyssen. Han mente, at statens ror i 1848 var blevet „grebet af ukyndige og kraftløse hænder", og at længsel efter forandringer kun bestod hos „agitatorerne". Da det var historisk muligt at iværksætte hærenheden ved kgl. resolution, blev en sådan udstedt i august 1852, men resolutionen karaktiseredes som „et statskup, en grov insult mod alle brave danske soldater", der som tjenstgørende i et forbundskontingent ville kunne komme til at kæmpe på Tysklands side. Året efter begyndte krigsministeren at fjerne eller forsætte oppositionelle militære embedsmænd, hvorefter „Fædrelandet", hvis redaktør jo var C. Ploug, „lyrikeren i skældsord", om C. F. Hansen skrev, at han stod i statsstyrelsen som „en benrad fra fortiden, en fjendtlig natur, et fordærveligt stof". Krigsministeren var uimodsigelig stiv og stædig, men han havde ben i næsen også udadtil: da det tyske forbund ønskede en længere uddannelse af monarkiets kontingent, nægtede han som dansk minister at medvirke hertil; det skulle være ens over det hele.

Om toldenheden og tronfølgesagen opstod heftige og langvarige forhandlinger. I 1850 var toldforskellen mellem Danmark og Slesvig jo udlignet, nu foreslog finansminister Sponneck toldenhed for hele riget, altså toldgrænsen flyttet fra Ejderen ned til Elben. De nationalliberale var uvillige til at give Holsten toldenheden, før dette hertugdømme havde vist sig fremkommeligt i spørgsmålet om helstatens forfatning; det var nemlig den holstenske industri, der til dels var anlagt med salg nordpå for øje, som ville drage størst fordel af at komme inden for toldgrænsen, omend også Slesvigs og Jyllands handel havde en interesse i, at skellet blev fjernet. Til Rigsdagens tilbageholdenhed i sagen bidrog en frygt for, at toldenhedens udvidelse til det tyske forbundsland Holsten indeholdt en fare for indblanding sydfra, ja, for at monarkiet blev inddraget i en tysk toldunion. Bluhme insisterede imidlertid stærkt på, at det hele riges toldenhed skulle skabes, før man kunne drøfte fællesforfatningen.

*

Arvefølgesagen kaldte utilslørede lidenskaber frem. Vi ved, at i august 1850 havde de ikke-tyske stormagter og de tre nordiske lande i London underskrevet en foreløbig protokol, hvori det dansk-tyske monarkis udelelighed opstilledes som mål. Året efter havde den russiske kejser Nikolaj på sit hus' vegne afstået sit arvekrav på det gottorpske Holsten til fordel for prins Christian af Glücksborg og hans mandlige arvinger, idet samtidig den hessiske gren af Oldenborgerne, de nærmeste arvinger til Danmark og Slesvig ved Frederik VIIs død, overdrog deres ret til den yngre søster Louise, der atter overdrog den til sin mand, den samme prins Christian, for hvem kejseren var trådt tilbage. Efter kundgørelsen af 28. januar 1852 var også de tyske stormagter villige til at deltage i en europæisk anerkendelse af monarkiets integritet og arveenhed samt af valget af prins Christian af Glücksborg og hans efterkommere på sværdsiden som tronfølgere. En protokol herom blev undertegnet i London den 8. maj 1852 „i betragtning af, at opretholdelsen af det danske monarkis integritet som knyttet til den europæiske ligevægts almindelige interesser er i høj grad vigtig for fredens bevaring", nemlig fordi forholdene ved indløbet til Østersøen herved stabiliseredes. Denne protokol eller traktat var i virkeligheden slutstenen på helstatsbygningen. Traktaten blev, efter at Danmark havde afsfundet sig med hertugen af Augustenborg ved at udbetale ham 3 mill. rdl. for konfiskerede familiegodser mod, at han tog ophold uden for hertugdømmerne og på egne og sin slægts vegne lovede ikke at modsætte sig den nye

arvefølge, ratificeret af de fleste af Europas regeringer, men man henvendte sig ikke til den tyske forbundsdag i Frankfurt; her var den antidanske stemning stærk, og hverken Prøjsen eller Østrig ville garantere et gunstigt udfald af en opfordring. Forbundsdagen havde altså ikke anerkendt Christian IXs arveret. Grundloven krævede, at ændringer i tronfølgereglerne skulle godkendes af Den forenede Rigsdag (folketing trådt sammen med landsting) og med mindst ¾ af stemmerne.

C. A. Bluhme, der anså arvefølgens enhed for grundvolden for monarkiets udelelighed, sammenkaldte i oktober 1852 Den forenede Rigsdag og forelagde den et kgl. budskab om den nye arvefølge. Regeringen foreslog uden streng nødvendighed, at kongelovens arveregler, efter hvilke subsidiært også kvinder kunne arve tronen i Danmark og Slesvig, helt blev ophævet for derved at mure helstaten op, idet kun mænd kunne arve i Holsten. På dette punkt rejste de fleste nationalliberale en yderst skarp opposition, da der her blev rørt ved modsætningen „det danske monarki" og „Danmarks Rige". Hvis nemlig engang prins Christians mandsstamme uddøde, og der altså ingen mandlig arving var til kongeriget og Slesvig, medens i så fald Holsten skulle tilfalde Gottorperne (den russiske kejser havde jo kun givet afkald til fordel for prins Christians mandslinje), da kunne der være fare for, at hele monarkiet kom på disses hænder – hvis altså kongelovens mulighed for kvindelig arvefølge blev fjernet, sådan som af Bluhmes ministerium foreslået. For de nationalliberale var kongelovens arvefølge det egentlige statsretlige grundlag for Ejderstaten. De ønskede med andre ord, med henblik på en ukendt fremtid, i arvestillingen at opretholde et Danmark-Slesvig inden for riget ved at drage et skel ved Ejderen til værn mod Gottorp.

Da regeringen hverken kunne få toldlov eller arvelov vedtaget, opløste den i januar 1853 helt uventet Folketinget med dets nationalliberale flertal; regeringen så sin fordel i at tage et valg på netop disse spørgsmål i stedet for på spørgsmålet om fællesforfatningen, hvor den kunne komme i modsætning både til de nationalliberale og Venstre. De konservative helstatsmænd og bondevennerne indgik alliance ved valget; også de sidste godtog helt Bluhmes henvisning til „den europæiske nødvendighed", der tvang regeringen til at søge stormagternes krav opfyldt: nationale betænkeligheder måtte derfor skydes til side. En række embedsmænd udtrådte nu af tinget, fordi de frygtede, at den konservative regering ville afskedige dem, hvis de vedblev at politisere. Den grundlovgivende Rigsforsamling havde været i stærk tvivl om, hvorvidt embedsmænd overhovedet burde have sæde på Rigsdagen.

Valget den 26. februar gav Højre og bondevennerne et flertal på 4-5 stemmer; finansminister Sponneck havde befalet postmestrene at omdele bondevennernes valgbog til samtlige blades postabonnenter, men ikke de nationalliberales valgskrifter. De to partier, tilsammen de „ministerielle", havde nu også vundet majoriteten i Den forenede Rigsdag, dog formåede de ikke at præstere de ¾ af stemmerne, som grundloven krævede for, at tronfølgen kunne ændres. Den følgende samling forløb med kraftige debatter om arvesagen, hvorunder de nationalliberales hovedstyrke kæmpede med Bluhme og Højres ordfører, A. S. Ørsted. Som landstingsmand havde den gamle statsminister fra enevældens tid i 1850 udgivet en historisk-statsretlig undersøgelse: „For den danske Stats Opretholdelse i dens Heelhed"; den viste, at den nye tids danske og tyske nationalistiske bevægelser fortsat var ham fremmed. Ørsted blev en ledende skikkelse under Den forenede Rigsdags behandling af tronfølgeloven. Ved en afstemning den 8. april 1853 vedtoges

hans forslag om det kgl. budskabs uforandrede antagelse med 97 stemmer mod 45, men da dette stadig ikke var en majoritet på 3/4, var forslaget altså forkastet, og begge ting blev opløst.

*

To dage senere trådte ministeriet C.A. Bluhme tilbage. Hovedårsagen dertil var, at regeringen i foråret 1853 stod over for at skulle tage endelig stilling i spørgsmålet om fællesforfatningen og vedblivende ikke var enig. Den yderste højre fløj, samlet om Carl Moltke, var imidlertid kommet i flertal, og Bluhme, „hvis karakterstyrke ikke stod på højde med hans intelligens" (N. Neergaard), havde omsider forligt sig med, at monarkiets forfatning skulle være mest mulig absolutistisk og måtte oktrojeres af kongen, uden at Rigsdagen (der jo i modsætning til Stænderne havde besluttende myndighed) fik andet dermed at gøre end at foretage den derefter nødvendige tilskæring af junigrundloven til kongeriget. Den formelle årsag til ministeriet Bluhmes opløsning var vel, at P.G. Bang og C.F.Simony - just de to ministre, der nød størst tillid i Rigsdagen – begærede deres afsked, fordi de ønskede en konstitutionel helstat, tilvejebragt på forfatningsmæssig måde (Bang havde forgæves kæmpet mod Moltkes „dæmoniske indflydelse"); deres meningsfælle A.W.Scheel lod sig overtale til at blive i ministeriet. Men dette måtte sluttelig træde tilbage allerede af den grund, at C.A. Bluhmes løfte om, at fællesforfatningen skulle tilvejebringes med Rigsdagens fulde medvirken, så at denne fik hold på, i hvilket omfang junigrundloven blev indskrænket, gjorde ham umulig som leder af et ministerium, der med hans modstræbende tilslutning ville føre en anden politik. Bluhme havde ikke forladt lovens grund, men heller ikke haft personlig styrke til at bøje sin regerings højre fløj under sin vilje. Dog, som udenrigsminister kunne han godt fortsætte. Da det var A.S.Ørsteds forslag i tronfølgesagen, der havde fået majoriteten i Den forenede Rigsdag, omend ikke den kvalificerede, var det for så vidt naturligt, at netop han trådte i spidsen for det nye ministerium.

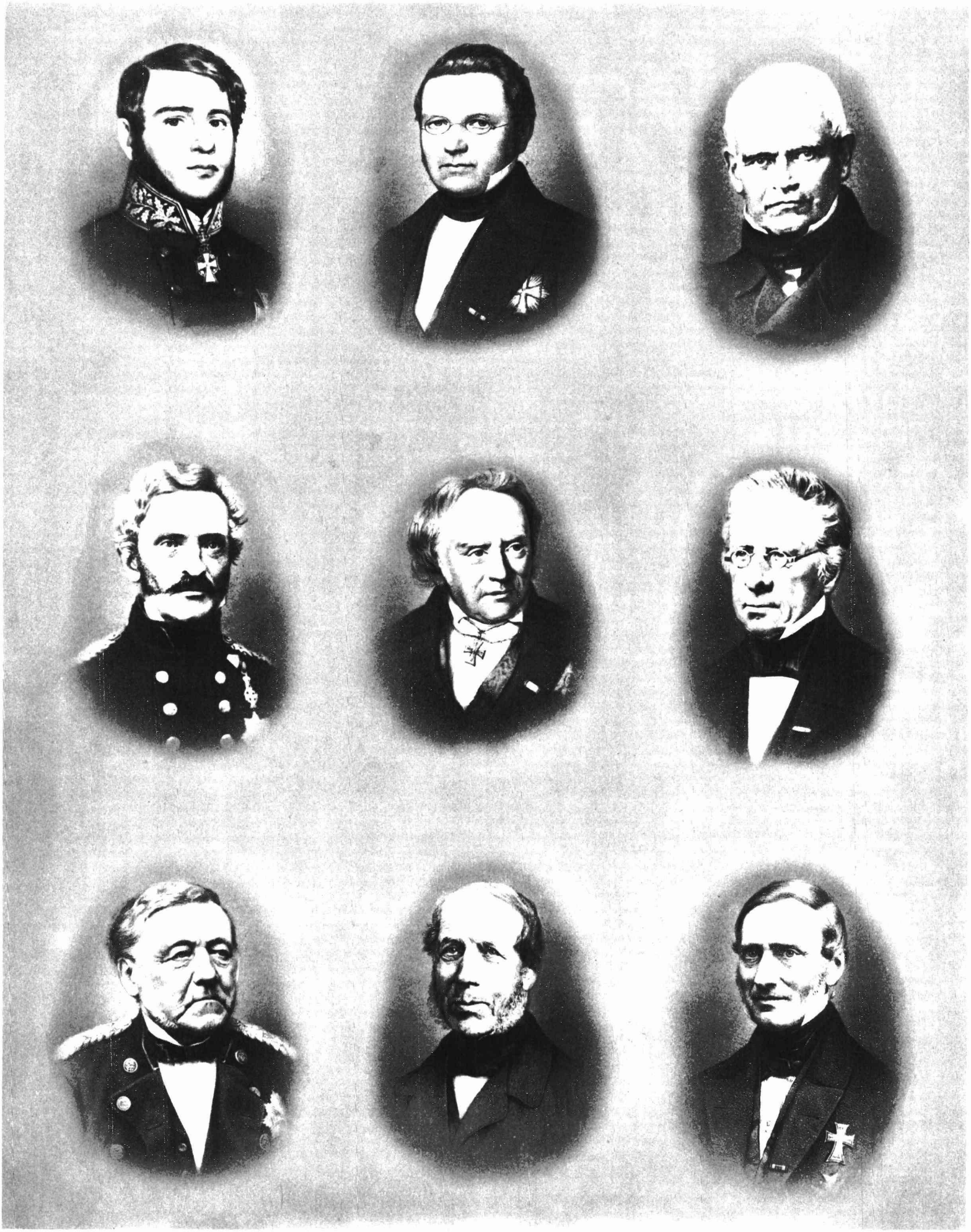
*

Af lovgivningen under ministeriet Bluhme fremhæver sig kun enkelte sager. Som finansminister fik Sponneck muliggjort Roskildebanens forlængelse til Korsør ved statens rentegaranti og delvise aktietegning, men først 1856 kunne hele strækningen København-Korsør befares. Trods general C.F. Hansens voldsomme protester i gehejmestatsrådet lykkedes det justitsminister A.W. Scheel 1852 at få gennemført en lov om en øverste statsdomstol, en rigsret, der navnlig skulle dømme i de tilfælde, hvor ministre af Folketinget blev anklaget for forfatningsbrud eller andre embedsforseelser. Rigsretten kom til at bestå af 8 højesteretsdommere, valgt af retten selv, og 8 landstingsmænd, valgt af tinget selv. Rigsretsloven foregreb ved offentligheds- og mundtlighedsprincippet den almindelige retsreform, som trådte i kraft i 1919. Vidne- og partsforklaringer skulle i vidt omfang aflægges for Rigsretten selv, dommerne var ikke bundet af de i den almindelige lovgivning indeholdte snævre regler om bevis, men skulle afsige dom efter deres på den forudgående behandling støttede samvittighedsfulde overbevisning, og de grunde, på hvilke konklusionen hvilede, skulle kort angives. Det viste sig under den senere forfatningskamp (1885-94) at være en stor svaghed, at Landstinget valgte sine medlemmer ved simpelt flertalsvalg, så at de alle tilhørte et enkelt parti, nemlig det største, længe Højre. Justitsminister A.W.Scheel, rigsretslovens fader, skulle selv inden længe blive stedet for den nye, høje ret.

Efter at der i 1851 var vedtaget en lov om

selvejendoms indførelse på det staten tilhørende bøndergods, vedtoges året efter en lignende lov, forberedt af kultusminister P. G. Bang, for det bøndergods, som tilhørte Sorø Akademi, Universitetet og Kommunitetet. Købesummen skulle fastsættes efter en taksation, der ville give en pris, som lå under salgsværdien i handel og vandel, og der blev udtalt frygt for, at den fremgangsmåde, som staten her valgte, og som jo i realiteten anerkendte fæsternes historiske medejendomsret til jorden, skulle binde, når det meget vanskeligere spørgsmål om det private fæstegods' overgang til selvejendom kom for.

MINISTERIET A. S. ØRSTED

WILHELM SPONNECK F. TILLISCH CARL MOLTKE

C. F. HANSEN A. S. ØRSTED C. A. BLUHME

STEEN A. BILLE HEINRICH REVENTLOW-CRIMINIL A. W. SCHEEL

MINISTERIET A. S. ØRSTED

(21. april 1853–12. december 1854)

Med Anders Sandøe Ørsted trådte en af den faldne enevældes store tjenere, en helstatsmand uden stærke nationale følelser i vor tids forstand, i spidsen for monarkiets regering, en mand, der i 1849 ikke havde kunnet stemme for junigrundloven, og som med sine nu næsten 75 år måtte stå det nye konstitutionelle liv fjernt. Ville Ørsted respektere den forfatning, der var givet mod hans ønske, eller stod landet over for et statskup som de nylige i Frankrig (Napoleon III) og i Østrig (Schwarzenberg)? Man vidste, han mente, at Slesvigforbeholdet i indledningen til junigrundloven berettigede kongen til selv at indskrænke denne grundlov til kun at gælde Danmarks særlige anliggender og til selv at udstede fællesforfatningen – forbeholdet gjorde, at junigrundloven ikke var blevet folkets fulde ejendom. Utryghed ledsagede A. S. Ørsteds udnævnelse til regeringschef, og da den koleraepidemi, der skulle komme til at koste næsten 5.000 mennesker livet, i juli 1853 tog fart i København (hvorefter statsrådet en tid forlagde sine møder til Eremitageslottet), hensank hovedstaden i dyb uhygge. Det nationalliberale „Dagbladet" kan ikke have haft megen tro på, at grundloven ville overleve Ørsted; det skrev den 23. april 1853, et par dage efter at Ørsteds ministerium var tiltrådt:

„Vi harmes og oprøres ved at se et svundet sekels repræsentant rave frem for at træde i kamp med en tid, hvis mål og id han aldrig har fattet eller kunnet fatte...; og harmen bliver ikke dæmpet ved den betragtning, at denne mand forhen har været regnet blandt nationens bedste og nu er en olding på gravens bred – jo større han har været, desto mere nedtrykkende er det for os at se en svunden tids storhed tilintetgøre sig selv; jo ældre han er, desto uhyggeligere bliver den griske begærlighed efter magten hos en mand, der forlængst burde have afsluttet sit regnskab med verden".

Hvad angår den „griske begærlighed", kunne denne ikke, hvad „Dagbladet" jo heller ikke påstod, have en større pengeindtægt som genstand, eftersom Ørsted oppebar en pension af samme størrelse som ministergagen og derfor, som han sagde, ville have fundet det „højst uværdigt", om han havde nægtet at overtage et embede, man fandt ham skikket til. Snarere kunne påstanden synes hjemlet derved, at A. S. Ørsted foruden posten som premierminister efter Bluhme overtog Kirke- og Undervisningsministeriet efter C. F. Simony, Indenrigsministeriet efter P. G. Bang og endda i næsten trekvart år vikarierede som justitsminister. Aldrig har så mange portefeuiller været samlet på en og samme mands hånd, men Ørsted kan have ment, at han endnu havde en stor gerning at øve. I øvrigt fortsatte C. A. Bluhme som uden-

rigsminister, ligesom Sponneck, Scheel, C. F. Hansen, Bille, C. Moltke og Reventlow-Criminil beholdt de portefeuiller, de indehavde i den afgåede regering. Intet nyt navn indførtes i Ørsteds ministerium i dets første form, bortset fra Ørsted selv. Netop i 1853 blev Udenrigsministeriet flyttet fra Slotsholmen til et af Amalienborgs palæer.

Det billede af A. S. Ørsted, de nationalliberale forestillede sig og offentligheden, da hans ministerium tiltrådte, var ikke ganske rigtigt. Over for Rigsdagen optrådte premierministeren forsonligt og sagligt; han var sikkert aldeles ærlig, da han ved en lejlighed sagde, at det var hans højeste ønske for den tid, der måtte være tilbage af hans jordiske bane, at få forfatningssagen bragt til en nogenlunde ønskelig ende. I Folketinget lærte man efterhånden at værdsætte den gamle, fordragelige mand personlig, han var i flere forhold mere liberal end visse af sine kolleger, men hans imødekommende holdning, der dog undertiden trådte tilbage for en vis voldsomhed, blev gang på gang underkendt af andre ministre; han var langtfra nogen stærk regeringschef. Den yderste højre fløj bestod fortsat af C. Moltke, Reventlow-Criminil, Hansen og til dels Sponneck; det hændte ikke sjældent, at den sidste gjorde sig til „overminister", idet han skød Ørsted til side. Den gamle premierministers personlige fremtræden i Folketinget var dertil ikke meget virkningsfuld; hans stemme var nu svag, han flyttede derfor sin stol midt ind i salen, for at medlemmerne bedre kunne høre ham, men hans vidtløftige, alsidige overvejelser trættede; Tscherning sagde, at når han talte, tog forfatteren magten fra politikeren. Fra 1854 led premierministeren af en øjensygdom. Ørsted var ikke parlamentariker, han var også uden taktisk sans; ikke sjældent indtog han, især i teoretiske betragtninger, standpunkter, som han i praksis ikke ville opretholde, og som derfor, ved deres udfordring, skabte ham helt unødige vanskeligheder. Med adskillig ret karakteriserede „Fædrelandet" den nye og dog så gamle leder af landets politik som: „Den udmærkede lærde – den middelmådige statsmand".

*

Det politiske kernepunkt var fremdeles fællesforfatningen og dens konsekvenser for junigrundloven. Ministeriet Bluhme havde været enigt om, at det ikke ville være muligt at forelægge selve fællesforfatningen for landsdelenes repræsentationer, dertil var modsætningerne dem imellem for store, men medens de nu udskilte ministre Bang og Simony samt Scheel havde ønsket en konstitutionel fællesforfatning for monarkiet, tilvejebragt efter forhandling med en rådgivende eller besluttende rigsforsamling på grundlag af et kongeligt udkast – hvorefter det var Rigsdagens sag at indskrænke junigrundloven – håbede Carl Moltke og de absolutistisk farvede ministre, der stod ham nærmest, at de tyske magter, for at fællesforfatningen kunne blive mest muligt konservativ i sit indhold, ville billige en oktrojering, altså en kongelig udstedelse, skønt jo efter aftalerne af 1851-52 hertugdømmernes stænderforsamlinger skulle medvirke ved forfatningens tilvejebringelse. N. Neergaard fastslår i „Danmarks Riges Historie", at her rejste sig i den genskabte helstat for første gang det danske og det holstenske standpunkt mod hinanden: i Danmark ville helstaten kun blive tålt, når den var konstitutionel og skabt på konstitutionel måde, i Holsten og Tyskland kun når man undgik at give det danske element den overvægt, som det nødvendigvis måtte få, hvis man fulgte den konstitutionelle vej, altså lod landsdelenes forskellige folketal være det afgørende. Poul Engelstoft har brugt det stærke udtryk: „Tanken om at være det dan-

ske demokrati underkastet var en modbydelighed for holstenerne, især det adelige element". I Holsten hævdedes, at kun en absolutistisk helstat var mulig.

*

Ved det valg, som ministeriet Bluhme på falderebet udskrev, havde de konservative og bondevennerne indgået et forbund, men med Ørsted som regeringschef måtte samarbejdet blive en „kold alliance"; bag ved forbundet lå Venstres frygt for en omstyrtelse af junigrundloven, hvis regeringen ikke blev mødt med mådehold. Valgudfaldet var gunstigt for det nye ministerium, for så vidt som bondevennerne fik overtaget i Folketinget; mange havde billiget, at de ikke opponerede mod kongens regering. De nationalliberale opgav nu deres modstand mod tronfølgeloven, der udstedtes 31. juli 1853 og kom til at gælde i netop 100 år. Prins Christian af Glücksborg ville nu ved Frederik VIIs død under navnet Christian IX, med ansvar også over for Europa, blive det dansk-tyske monarkis konge; som tronfølger tillagdes der ham en apanage på 50.000 rdl., hvoraf de 20.000 fordeltes på de tre hertugdømmer. Også toldloven vedtoges.

Rigsdagens opløsning havde medført udstedelse af den første provisoriske „finanslov". En foreløbig lov gav hjemmel for udgifters afholdelse og for opkrævning af skatter og afgifter indtil 31. maj, men da landstingsvalget først skulle afholdes 3. juni, ville loven være udløbet, inden den nyvalgte rigsdag kunne træde sammen. Under disse omstændigheder påberåbte finansminister Sponneck sig en påtrængende nødvendighed som hjemmel for udstedelse af en provisorisk bevillingslov den 12. maj. Det kunne vel være tvivlsomt, om der forelå et „særdeles påtrængende tilfælde" (§ 30 i grundloven), når situationen var skabt af regeringen selv, nemlig ved at sende Rigsdagen ud til valg. „Fædrelandet" hævdede da også, at skattebevillingsretten var blevet krænket, men Rigsdagen selv gjorde efter valget kun lidt ud deraf; i de opløste ting havde regeringen haft et flertal for sig på 3/5. Sponneck udtalte, at hans provisoriske lov ikke var nogen finanslov, men at en sådan godt kunne udstedes provisorisk. Blandt ministeriet Ørsteds tidlige handlinger var også anvendelsen af det første kongelige veto. Som indenrigsminister i Bluhmes regering havde P. G. Bang fremsat et lovforslag om sognefor standerskabernes (sognerådenes) og amtsrådenes sammensætning og valg, hvorved de valgberettigedes kreds væsentlig udvidedes, en sag, der var bønderne magtpåliggende. Ørsted havde i Landstinget kritiseret forslaget skarpt og stemt imod det, men det vedtoges sluttelig af Rigsdagen. I mellemtiden var Ørsted jo blevet indenrigsminister, han modsatte sig vedblivende loven, og den blev altså ikke stadfæstet.

*

Vi må nu et stykke vej følge det almindelige historiske spor. – Selve forfatningskampen, den første efter 1849, indledtes med, at ministeriet Ørsted forelagde Rigsdagen, ikke et forslag til fællesforfatning for monarkiets fire dele, men et forslag til junigrundlovens indskrænkning til kongerigets særlig nævnte anliggender for at give plads for fællesforfatningen; samtidig fik hertugdømmernes Stænder forelagt forslag til deres særlige forfatninger. Regeringen ville derefter lade kongen „give" den fælles forfatning for den nye statsbygning. A. S. Ørsted håbede meget, det kunne ske i forståelse med Rigsdagen. Ørsted, der af Tscherning karakteriseredes som „den gamle, fortjente og hæderlige mand", var altså forhandlingsvillig. Forbeholdet var dog ikke opgivet, og regeringens optræden var klart i strid med Bluhmes tilsagn; den betød nemlig, med N. Neergaards

udtryk, at „Rigsdagen skulle afklæde sig sin myndighed over fællesanliggenderne, inden den havde set, hvordan den nye fællesforfatning kom til at se ud", og den kunne med grund frygte, at forfatningen ville blive af et yderst konservativt indhold (hvilket nok var medvirkende til, at den ikke måtte kendes på forhånd). Regeringens forslag til ændring af grundloven af 5. juni 1849 indeholdt tilmed, som velkendt er, ikke blot de nødvendige indskrænkninger til særanliggenderne; forslaget gik, i pagt med tidens reaktion, betydeligt derudover, idet Rigsdagen kun skulle samles hvert andet år, embedsmænd skulle have regeringens tilladelse til at lade sig indvælge i den, paragrafferne om trykkefrihed og almindelig værnepligt var udgået, og valgretsbestemmelserne var borttaget og henvist til en særlig lov, altså unddraget grundlovens beskyttelse. Navnlig dette sidste måtte alarmere bondevennerne, regeringens „kolde" allierede, da de først og fremmest ville bevare junigrundlovens almindelige valgret.

Regeringens modstandere var ikke enige om, hvorledes de nu skulle optræde over for dette ministerium, der lededes af en fremragende repræsentant for Christian VIIIs enevælde. Mange af J. A. Hansens bondevenner tenderede mod at danne et nyt liberalt flertal sammen med Monrads fløj af de nationalliberale; Monrad fandt, at der forelå et „groft lovbrud", hvis ministeriet (kongen) selv udfærdigede fællesforfatningen. A. F. Tscherning, der jo havde sine ideer om en føderativ stat, og som ikke yndede ministerstormeri, ville forlig med regeringen; dels nærede han ikke megen tillid til de nationalliberales iver for valgretten, dels ønskede han ikke flere „Ejdergalskaber", og han frygtede, at Ørsted og hans mænd ville gribe til statskup, hvis bondevennerne unddrog dem støtte, så at regeringen kun havde et fåtalligt tilhold i Rigsdagen. Også C. C. Hall ville mægle – han opretholdt en vis forbindelse med Bluhme. Hall tilstræbte en rekonstruktion af regeringen i liberal retning og ønskede, at mest muligt blev inddraget under fællesforfatningen, altså en stærkt centraliseret helstat, ikke Tschernings samstat, der ville betyde større selvstændighed for kongeriget. Frederik VII svingede mellem sine arvede absolutistiske tilbøjeligheder og hensynet til at bevare „folkets kærlighed"; grevinde Danner og Berling var fjendtlig stemt over for ministeriet, der så dem over hovedet; allerede fra efteråret 1853 omtaltes det som „den syge mand".

Under drøftelsen indvilligede Ørsted i at opgive realitetsændringerne i junigrundloven, men han fastholdt, at den øvrige indskrænkning skulle træde i kraft, før fællesforfatningen blev forelagt, da hertugdømmerne ellers ville kunne hævde, at kongerigets rigsdag havde haft en forindflydelse på forfatningens indhold, nemlig ved at stille betingelser. Flertallet afviste dette; det stod fast på, at Rigsdagen ikke kunne bortgive noget af sin myndighed over de fælles sager uden at kende de tilsvarende bestemmelser i den nye fællesforfatning. Tscherning var en utrættelig mægler, han plejede sin forbindelse med Ørsted – som han selv en mand fra enevældens dage – og han fandt det rimeligt, at Rigsdagen fik visse garantier for den kommende fællesforfatnings indhold, så at den ikke handlede i blinde ved junigrundlovens indskrænkning; det mente også Madvig.

*

Muligheden for forlig havarerede dog på spørgsmålet om udskrivningsvæsenet. I de udkast til provinsialforfatninger, som regeringen havde forelagt hertugdømmernes ständerforsamlinger til betænkning, bestemtes, at udskrivningen af soldater skulle være et fællesanliggende i monarkiet. Under de forhandlinger, der i statsrådet i begyndelsen af 1854

gik forud for udstedelsen af den slesvigske forfatning, havde Ørsted og Scheel været imod foregribende at give stænderforfatningen, så længe grundlovsforslaget og spørgsmålet om fællessagerne endnu behandledes i København, og Ørsted havde peget på, at i hvert fald § 2 i den slesvigske forfatning, efter hvilken udskrivningsvæsenet skulle være fælles, ville tilintetgøre ethvert håb om en overenskomst med Rigsdagen. Sponneck havde i statsrådet imod sin chef hævdet, at Rigsdagen ikke faldt til føje uden synlige beviser på, at regeringen ikke veg tilbage for kraftige gerninger. C. F. Hansen, St. A. Bille og Reventlow-Criminil udtalte sig som Sponneck, ja, krigsministeren, „ministeriets onde ånd", ville forlade regeringen, såfremt udskrivningsvæsenet ikke blev monarkiets fællesanliggende; han understregede, at han kun havde overtaget sit ministerium under den forudsætning, at krigsbestyrelsen var Rigsdagen uvedkommende.

Det måtte, som Ørsted havde forudset, være Tscherning, den almindelige værnepligts fader, overmåde magtpåliggende, at udskrivningsvæsenet forblev under kongerigets særlige anliggender, og dermed under junigrundlovens beskyttelse, for at bevare for det danske folk, hvad han agtede for den største vinding i 1849: værnepligtens almindelighed; Tscherning udtalte da også, at regeringen med § 2 ville rokke den bro, der var lagt til at forene et hidtil i et trællefolk og et frit folk delt samfund; dertil rakte han ikke sin hånd. Med paragraffens opretholdelse var en overenskomst om forfatningen derfor udelukket. Vel slap Tscherning ikke helt sit tag i regeringen og den ikke i ham. Ørsted ville gerne nå frem til et forlig; det kom til vidtløftige, ofte bevægede, undertiden dramatiske forhandlinger.

Under disse udstedte regeringen forfatningerne for Slesvig og Holsten, nemlig henholdsvis i februar og juni 1854; den havde ikke taget hensyn til Stændernes ønsker; de skulle kun møde hvert tredje år, de fik ingen indflydelse på delingen mellem „fælles" og „særlige" sager, de fik besluttende myndighed for de særlige anliggender, men ikke lovgivningsinitiativ, et indskrænket klassevalgsystem (der i Slesvig gav de tysksindede flertal) og ingen sikring af junigrundlovens borgerlige friheder som presse- og foreningsfrihed. Stænderne fandt, at de, imod januarkundgørelsens løfter, helt var blevet afskåret fra indflydelse på fællesforfatningens indhold. I Holsten havde et flertal udtalt sig for enevældens bevarelse såvel ved de fælles sager som ved de særlig holstenske.

Disse stænderforfatninger øgede i kongeriget vreden mod regeringen. I begge ting blev en kun „skrabet" ændring af junigrundloven sluttelig vedtaget med stort flertal. Stillingen var da i det tidlige forår 1854 den, at alle de af junigrundlovens paragraffer, der ikke nødvendigvis måtte udgå ved en fællesforfatning, af Rigsdagen var fastholdt uændrede; den nye affattelse af grundloven, som afveg betydeligt fra regeringens forslag, betragtede Rigsdagen foreløbig som „hvilende", afventende begivenhedernes gang.

*

Det var altså ikke lykkedes ministeriet Ørsted at komme overens med Rigsdagen om en frivillig afklædning af dens myndighed i fællessagerne, men da arveenhed, hærenhed og toldenhed inden for monarkiet jo var gennemført, talte sandsynligheden for, at en fællesforfatning nu ville blive hensynsløst oktrojeret, altså udstedt ved kongens magtfuldkommenhed. Rigsdagen måtte have mørke forventninger om indholdet af en sådan forfatning, navnlig efter at den havde fået kendskab til hertugdømmernes særforfatninger. I situationen, som den forelå, efter at Tschernings og Ørsteds forligsbestræbelse intet havde ført til, indgik også, at den store venstreører

trådte i baggrunden. Han ville fortsat ikke medvirke til regeringens fald, ville ikke selv danne noget nyt ministerium og forekom i det hele bondevennernes flertal at mangle „vilje til magt"; det kunne unægtelig også synes, at han, veteranen blandt lighedens og demokratiets forkæmpere, var det reaktionære ministeriums pålideligste støtte. D.G. Monrad, der så det konstitutionelle liv truet, samt J. A. Hansen og andre bondevenneførere, som modsat Tscherning var rede til at samarbejde med de nationalliberale, gik da i spidsen i kampen mod regeringen. Da Monrad og Ørsted for alvor stod over for hinanden, har de vel begge måttet mindes en svunden tids samvær i H.C.Ørsteds hjem, hvor den begavede student traf ikke blot værten, den verdensberømte fysiker, og broderen, den store jurist, men også Oehlenschläger, Mynster, H.N.Clausen og andre af tidens stormænd. Nu kunne det, fastholdt som Ørsted var af sit ministeriums højre fløj, komme til en nådeløs kamp.

D.G.Monrad indledte i marts sit angreb på regeringen med en forespørgsel om, hvorvidt den vedstod Bluhmes erklæring fra 1852, hvorefter Rigsdagen skulle medvirke ved fællesforfatningens tilblivelse. Da Ørsted ikke med et simpelt ja eller nej ville svare på, om regeringen mente at kunne bruge forbeholdet i junigrundlovens indledning til at oktrojere fællesforfatningen, indbragte Monrad to dage efter forslag til en adresse til kongen, som reelt var et mistillidsvotum til det af monarken udnævnte ministerium, idet kongen anråbtes om at forebygge et grundlovsbrud. En sådan parlamentarisk aktion var et efter tidens tankegang dristigt skridt. Det er bemærkelsesværdigt, at C.C.Hall vel havde været med til at affatte adressen, men ikke ville stå som forslagsstiller. Monrad har ved sit adresseforslag vistnok svækket sit omdømme uden for Rigsdagen, Hall styrket sit, også over for hoffet, ved sin tilbageholdenhed, dog ikke, som vi skal se, tilstrækkeligt i C. F. Hansens øjne.

Betragtet på et århundredes afstand var D.G.Monrads adresseforslag ingenlunde udfordrende. Han krævede ikke folketingsparlamentarisme; han udtalte, at man ikke kunne kræve, at netop de mænd, til hvem tinget havde størst tillid, skulle sidde i kongens råd. Et sådant forhold udviklede sig først under årenes løb: „Man skal ikke straks plukke den frugt (på forfatningens frihedstræ), som kun kan modnes efter lang tids forløb, under storm og regn og solskin". Men man måtte kunne kræve pålidelighed og oprigtighed af ministrene, og derfor skulle Ørsted fjernes; han ønskede, at Bluhme på ny blev chef for regeringen. Den mere varsomme Hall ville også en rekonstruktion, men han så i Ørsted den, der lykkeligst kunne løse knuden; han havde altså atter lagt afstand mellem sig og Monrad, dog uden afslag på sin konstitutionelle holdning. Adressen vedtoges med stort flertal i begge ting.

Kong Frederik VII gav et intetsigende svar på adressen, der overbragtes ham 16. marts 1854, men udtalte sig privat for at lade Bluhme, hvem Monrad stærkt havde fremhævet på Ørsteds bekostning, rekonstruere regeringen; der opstod en latent ministerkrise.

Rigsdagen endte den 24. marts, uden at noget var sket, og den 7. april indfandt krigsminister C.F.Hansen sig på Frederiksborg for at få monarkens underskrift på et dekret, hvorved C.C.Hall blev afskediget som generalauditør for hæren (han havde i dette embede efterfulgt A.W.Scheel 1851) og oberstløjtnant C.G.Andræ som lærer ved Den militære Højskole; det stod for Hansen som plat umuligt, at en højere embedsmand, og ganske særlig en militær, kunne være ledende inden for oppositionen mod kongens regering. Kongen nægtede først at underskrive dekretet, men måtte dog gøre det i statsrådet den

15. april, eftersom han ikke havde skaffet sig et nyt ministerium. Frederik VII kviede sig ved afskedigelserne, fordi han, som han sagde, jo selv havde givet den grundlov, efter hvilken rigsdagsmændene alene var bundet ved deres overbevisning og ikke kunne straffes for, hvad de udtalte i tingene, men ministeriet hævdede, at det var kongens grundlovsmæssige ret at afskedige embedsmænd, som han ikke havde tillid til, i nåde og med pension; om straf var der ikke tale. Derved blev det. Selve ophavsmanden til mistillidsadressen, D. G. Monrad, blev kort efter afskediget som biskop over Lolland-Falster Stift, idet kongen dog bemærkede, at han håbede, denne entledigelse blev den sidste af den slags. Disse afskedigelser vakte harme, men i hvert fald Hall bevarede sin ligevægt. Havde Monrads udnævnelse til biskop været „politisk", blev hans afskedigelse det også, for i løbet af de få år i Nykøbing havde han vundet anerkendelse som en nidkær og dygtig tilsynsmand, ja, mange præsters og menigheders hengivenhed.

*

For at være Christiansborg nær, men dog uden for København, købte Monrad allerede i maj gården Hummeltofte mellem Lyngby og Frederiksdal med dens 150 tdr. land for ca. 30.000 rdl. Hans svigerfader, murermester Lütthans, var død i 1852 og havde efterladt sig så stor en kapital, at Monrad kunne blive proprietær, medens samtidig fru Monrads søster, gift med Chr. Winther, blev sat i stand til at forsørge sin digter. Netop Winther var jo Furesøens sanger, og svogeren Monrad følte sig da også rekreeret ved sine vandringer ved søens bredder og langs Mølleåen samt ved at „agere bonde i Virum"; Hummeltoftes jord havde han dog bortforpagtet, og om vinteren boede han og familien i Brogade på Christianshavn, nær Rigsdagen. Fra Hummeltofte kunne den afskedigede bisp genoptage forbindelsen med ungdomsvennen Peter Rørdam, der nu var grundtvigsk sognepræst i Lyngby. Ved Rørdam blev han indført i den litterære og kirkelige kreds, som enkedronning Caroline Amalie en gang om ugen samlede på Sorgenfri; her mødte han da bl. a. N. F. S. Grundtvig, digteren Carsten Hauch, billedhuggeren J. A. Jerichau, kirkehistorikeren Fr. Hammerich og professorerne Rasmus Nielsen og Fr. Sibbern. Det hændte, at Monrad prædikede i Lyngby kirke. Han havde sit hjem på Hummeltofte, indtil han 1865 drog i landflygtighed, og livet her blev ham en forberedelse til New Zealand. 1883 erhvervedes gården af Emil Piper, der flyttede bygningerne længere ind mod Lyngby – Piper blev mange år senere Det konservative Folkepartis første formand. Hvad angår de to andre afskedigede, Hall og Andræ, foretog de sammen en rejse til Paris; de passerede herunder Pinneberg i Holsten, hvor Scheele på ny var landdrost; han opsøgte dem ved deres vogn for at hilse på dem, og han bad dem besøge sig på hjemvejen; om et sådant besøg og under dette politiske samtaler har fundet sted, er yderst usikkert, sikkert derimod at de tre mænd inden årets udgang sad i ministerium sammen.

*

Efter dette mellemspil må vi atter rette opmærksomheden mod, hvad der skete på Slotsholmen i foråret 1854. Efter at Rigsdagen for kongen havde indbragt Monrads adresse, var der, som foran nævnt, en halvskjult ministerkrise; Frederik VII anmodede forgæves både Bluhme, A. W. Moltke og Scheel om at danne en ny regering. Ørsted forblev i sit embede, men den 29. april indtrådte F. Tillisch i regeringen som indenrigsminister, og den 75 år gamle premierminister kunne altså lette sig for denne byrde, dog kun for allerede i maj at påtage sig en ny, da justitsminister A. W. Scheel begærede orlov i den hensigt at styrke

sin sundhed ved en længere rejse til udlandet; han satte sig aldrig mere i sin stol i „den røde bygning". Scheel havde øvet en betydelig saglig indsats som justitsminister; hans rigsretslov er foran omtalt, hans sidste embedshandling var i statsrådet at forelægge tyendeloven af 10. maj 1854 til kongens underskrift; vi vil vende tilbage til denne lov. A.W. Scheel havde desuden som „militærjurist" gjort et udkast til en ny lovgivning om de militære straffe og den militære retspleje; hans arbejde blev siden grundlaget for straffeloven for krigsmagten af 1881, der gjaldt langt ind i det 20. århundrede. Scheels helbred havde gennem mange år været vaklende, og hans levevis var så nøjsom, at han havde opsparet en betydelig formue; for denne oprettede han i sit testamente en stiftelse for studenter og enker eller ugifte døtre efter universitetslærere i København og Kristiania - han var jo født i Norge.

Langt større opmærksomhed, end at den lovkyndige Scheel med den store interesse for den positive lovgivning udtrådte af regeringen – der jo dog havde den endnu større jurist A.S. Ørsted tilbage – vakte det, at F. Tillisch indtrådte. Han havde siden januar 1853 været kongens kabinetssekretær og kom ved sin udnævnelse i en tvivlsom dobbeltstilling som en af Frederik VII personlig ansat sekretær og dog tillige ansvarlig minister; det antages, at han i sin egenskab af kabinetssekretær ikke holdt kongen underrettet om, hvor dyb og voksende stemningen mod Ørsteds regering var, den, hvoraf han selv var medlem. Under debatten om kundgørelsen af 28. januar 1852 havde Tillisch jo været Folketingets hovedordfører; han havde sagt, at nyordningen, den genoptagne helstatstanke i Bluhmes form, tilintetgjorde „den sidste rest af vore kæreste forhåbninger", samt at Rigsdagen ville „lade tvivlen hænge som et sværd over ministeriets hoved", ja, han havde været et premierministeremne, og nu, i foråret 1854, da stillingen på Rigsdagen meget vel kunne have anbragt Tillisch i spidsen for en ny, mere frisindet regering, netop nu blev han Ørsteds indenrigsminister. Hvorledes var F. Tillisch blevet „ministeriel" og på så kort tid? Med de nationalliberale havde denne mand, der af slægt og holdning var konservativ, P.C. Stemanns søstersøn, vel kun haft den danske sag i Slesvig tilfælles; han må have været mere national end liberal, han var slet ikke skandinav, og han har ret hurtigt forsonet sig med helstaten som dog bedst egnet til at sikre monarkiets beståen og Slesvigs bevarelse inden for riget; han har da sat hensynet til, hvad der for ham var kommet til at stå som landets velfærd, over forfatningens form og indhold. Tillisch var jo ikke den eneste i tiden, der lod begivenhedernes gang påvirke sit statspolitiske standpunkt i en grad, der kunne tydes som karakterændring, hvad det dog i hans tilfælde næppe var. Men efter at være indtrådt i Ørsteds regering blev „Danmarks populæreste mand" lagt for had af de nationalliberale som ingen anden, Sponneck måske undtaget; netop i patrioten Tillisch, Frederik VIIs kabinetssekretær, æresborger i Flensborg, havde de troet at have en danskhedens og frihedens ven, og altså i kongens nærmeste omgivelser. Den nationalliberale presse lod ham nu vide, at han havde solgt sine gamle venskaber for en portefeuille, men for skams skyld havde han ventet i forstuen, indtil hævnen over hans tidligere meningsfæller, altså regeringens afskedigelse af Hall og Monrad, var fuldbyrdet.

*

Da ministeriet Ørsted kunne tro at have konsolideret sig, skred det til arbejdet med monarkiets fællesforfatning, som regeringen, efter de erfaringer den havde gjort med Rigsdagen, agtede at lade kongen oktrojere, altså udstede uden forinden at indhente det danske parlaments samtykke. Ørsted selv var i hen-

seende til fællesforfatningens indhold rede til at gå Rigsdagen vidt i møde, men der blev i regeringen flertal for finansminister Sponnecks „væsentlig absolutistiske" forslag, hvorefter der skulle indføres en fællesrepræsentation, kaldet Rigsrådet, 20 valgt af kongen, 18 af Rigsdagen, 12 af de tre hertugdømmers stænderforsamlinger. Rådet skulle have besluttende myndighed over for monarkiets fælles skatter og statslån, men derudover blot være rådgivende; kun regeringen kunne stille lovforslag, og møderne var ikke offentlige. Det var kongens sag at vælge præsidenten samt at fastsætte forretningsordenen; hensigten med denne bestemmelse var at hindre, at det danske flertal overmandede de tyske medlemmer. Ved dette forslag til fællesforfatning var forudsat en beskæring af Rigsdagens myndighed, der gik langt ud over dens eget „skrabede" forslag. I indstillingen til kongen udtaltes, at ministeriet ikke havde opgivet håbet om at nå en grundlovsmæssig ordning med Rigsdagen, og indtil en indskrænkning af forfatningen af 5. juni var vedtaget, skulle Rigsrådet først spørges, efter at, vel at mærke, den vedkommende fællessag var behandlet i Rigsdagen, der altså foreløbig beholdt sin grundlovsmæssige besluttende myndighed over fælleslovgivningen. Men det var regeringens standpunkt, at det ikke var muligt at opretholde en egentlig konstitutionel forfatning i et monarki som det danske, kort efter en borgerkrig og med vedvarende stærk spænding mellem nationaliteterne, i et monarki videre, hvor danskheden vel var størst, men dog ikke så overlegen i tal, at den underordning af tyskheden, hvortil en konstitutionel fællesforfatning måtte føre, kunne bestå med retfærdighed så lidt som med kongens tilsagn og forpligtelser over for udlandet. Her er i en nøddeskal helstatens forfatningsproblem, som det forelå i tiden efter treårskrigen.

*

I det 1964 udgivne 6. bind af „Statsrådets Forhandlinger 1848-1863", kan, altså 110 år efter, læses om forløbet af det møde i gehejmestatsrådet, hvor premierminister Ørsted på samtlige ministres vegne allerunderdanigst for kongen nedlagde udkast til „Forordning om det Danske Monarkies Forfatning for dets Fælledsanliggender". Statsrådsmødet blev afholdt på Jægerspris Slot den 18. juli 1854. Det fremgår af protokoltilførslen, at Frederik VII, i hvert fald ved en betydende lejlighed som denne, nok kunne spille ganske hårdt op mod sit ministerium, men også at Allerhøjstsamme, når han uden tilslutning havde fremført sine anskuelser, næsten altid „ville lade sin mening falde". Kongen var betænkelig allerede ved navnet rigsråd, fordi det kunne minde om Rigsrådet fra før 1660, hvis vilkårlighed kongerne havde været underkastet; han ville foretrække benævnelser som rigsforsamling eller statsforsamling. Det lykkedes dog ministrene at overbevise ham om, at rigsråd bedre end noget andet navn betegnede, at den nye institution kun skulle være et kongens *råd* og ikke i konstitutionel betydning dele magten med ham. Frederik VII fandt, præsenteret for listen over de vordende kongevalgte rigsrådsmedlemmer, at alle de forskellige stænder burde være repræsenteret i Rigsrådet, ikke blot adelen og embedsstanden, som overvejende foreslået; navnlig ønskede han nogle gejstlige medlemmer. Ministrene anførte heroverfor, at man havde måttet holde sig til sådanne mænd, der enten var eller havde været medlemmer af de forskellige repræsentative forsamlinger, og endda ikke havde kunnet bringe nogen i forslag, der i alt for høj grad havde optrådt som partimænd.

Majestæten var ivrig for, at hvor i udkastet ordet „indskrænket" forekom (nemlig i forbindelse med junigrundlovens indskrænkning for at give plads for fællesforfatningen), at der dér blev indskudt ordet „grundlovs-

mæssigt" foran. Her rørte monarken ved et ømt punkt. Ministrene fandt et sådant indskud overflødigt, da kongen allerede i januarkundgørelsen havde forsikret om sin grundlovstroskab, og deraf, at kongen nu ikke straks, samtidig med at give fællesforfatningen, ved oktroj gjorde nogen forandring i junigrundloven, fremgik jo allerbedst, at han ikke af egen myndighed ville iværksætte en sådan. Ministrene søgte også at overbevise Frederik VII om, at selv om ordet „grundlovsmæssigt" blev tilføjet, var dermed slet intet afgjort med hensyn til „det egentlig brændende spørgsmål om betydningen af det ved grundlovens givelse tagne allerhøjeste forbehold", idet nemlig „grundlovsmæssigt" kunne blive fortolket på forskellig måde, alt efter den forskellige mening man havde om betydningen af forbeholdet; men blev ordet indskudt nu, kunne det se ud, som om kongen ville binde sig, skønt der jo dog kunne opstå tilfælde, hvor det ville blive aldeles nødvendigt for ham at gøre brug af forbeholdet i indledningen til junigrundloven (med konsekvenser for denne). Sponneck præciserede siden i mødet, at hvis det ikke gik på den måde, der nu var foreslået, da var mulighederne i forbindelse med ændringsreglerne i grundlovens § 100 udtømt, og der var da intet andet for end at gøre brug af forbeholdet og selv tilskære forfatningen.

Efter at gehejmestatsrådet paragrafvis havde gennemgået udkastet, var Frederik VII endnu ikke faldet til ro. Han ytrede, at den hele sag, inden den nu var blevet diskuteret, havde forekommet ham at have nogen lighed med et statskup, i alt fald kunne den danske nation let opfatte den således. Men et sligt skin ville, udtalte han, bedst kunne undgås ved, at Rigsdagen først blev gjort bekendt med indholdet af forordningen om fællesforfatningen, og hans mening var oprindelig, at grundlovsændringen måtte være sket, inden forordningen kunne træde i kraft.

„Det ville være Hans Majestæt for svært at bære", hedder det i statsrådsprotokollen, „hvis han gjorde noget, som stred mod hans tilsagn til det danske folk, og hvad der var tilsikret Rigsdagen om, at forandringer i grundloven skulle ske på forfatningsmæssig måde, måtte holdes. Efter at Hans Majestæts ministerium imidlertid så grundigt havde vist, at der ved det foreliggende udkast ikke bliver gjort noget imod, hvad Allerhøjstsamme tidligere har tilsagt, frafaldt han sin oprindelige mening og gik aldeles ind på, hvad ministeriet havde foreslået".

Finansminister Sponneck indrømmede efter kongens udtalelser, at de fleste vistnok straks ville opfatte forordningen som et statskup, men han var vis på, at man sluttelig ville erkende, at hvad der var sket, var fuldkommen lovligt. Han støttedes heri af Reventlow-Criminil og Tillisch. „Premierministeren (Ørsted) bemærkede, at han altid havde været af den mening, at forbeholdet hjemler kongen ret til af egen magtfuldkommenhed at sætte fællesforfatningen i fuldbyrdelse uden at afvente grundlovens forandring". Sponneck tog heraf anledning til at udtale, at det dog turde være Hans Majestæt til beroligelse, når således den første lovkyndige i kongens rige erklærede, at hvad Allerhøjstsamme anså for et statskup ikke var det. Kongen approberede sluttelig udkastet til en fællesforfatning.

Frederik VIIs minde står sig godt ved, at statsrådsprotokollen med referatet af mødet i gehejmestatsrådet den 18. juli 1854 er blevet offentliggjort. Hvis den ofte uafbalancerede konge den dag har været i ligevægt, og derpå tyder det hele forløb, tør man tro, at disse protokoltilførsler på Jægerspris forud for en afgørende beslutning viser os Frederik VII, som han „egentlig" var, eller dog som han var, når han var bedst.

*

Den 26. juli 1854, otte dage efter mødet på Jægerspris, udstedtes da på dansk og tysk den forordning om monarkiets fællesforfatning,

hvorved enevælden delvis genindførtes for de fælles anliggenders vedkommende, eftersom Rigsrådet væsentlig kun var rådgivende. Ministeriet Ørsted havde altså opgivet sit krav om, at junigrundloven skulle være indskrænket, inden fællesforfatningen udstedtes; nu havde Rigsdagen lært denne forfatning at kende, ganske vist nærmest som et slag i bordet, og kongerigets parlament måtte meget misbillige indholdet. Men foreløbig var intet bogstav i grundloven krænket, da fællessagerne, som nævnt, indtil videre først skulle behandles i Rigsdagen; indtil videre, ja, for truslen om, at regeringen iværksatte forbeholdet og skred til en oktroj, bestod stadig. Det var i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Rigsrådet skulle tælle flere medlemmer fra kongeriget end fra hertugdømmerne tilsammen, et gammelt krav, men at rådet til gengæld kun fik få beføjelser, thi regeringen vidste fuldt vel, at slesvigholstenerne hævdede, en dansk-tysk helstat kun kunne styres enevældigt. Det faldt også i øjnene, at fællesforfatningen, modsat junigrundloven, kunne ændres uden besvær; heraf kunne sluttes, at regeringen anså den for blot et stadium på en udviklingslinje, hvis forløb var ukendt. På sine gamle dage dømte D. G. Monrad Ørsteds forfatning mildere end i 1854.

Det var ministeriet Ørsteds hensigt at indkalde Rigsrådet, før Rigsdagen i oktober trådte sammen, for derved at vise, at det nye forfatningsorgan lovligt kunne arbejde, inden Rigsdagens indflydelse på fællessagerne var blevet indskrænket; det var, som Sponneck sagde i statsrådet, „eet af pointerne i hele sagen". Til Rigsrådets præsident udpegedes lensgreve A. W. Moltke, til vicepræsident holsteneren kammerherre, landråd C. v. Buchwald. Blandt de 20 kongevalgte var professor J. N. Madvig, men han bad sig fritaget for hvervet. Da han fastholdt sin anmodning, skønt det blev ham meddelt, at kongen lagde vægt på hans tilstedeværelse i rådet, mente Frederik VII, at Madvig burde afskediges som embedsmand, hvorimod Ørsted, Sponneck og Tillisch var af den mening, at en embedsmands pligter ikke kunne strækkes så vidt, at det ikke var ham tilladt at ansøge om fritagelse fra hverv, der lå uden for hans embedsvirksomhed; og derved forblev det.

Madvigs forhold til ministeriet Ørsted var oprindelig bestemt af hans gamle frygt for paritet mellem kongeriget og hertugdømmerne, eftersom af regeringens medlemmer tre (Ørsted, C. Moltke og Reventlow-Criminil) havde kontrasigneret januarreskriptet af 1848. Han ønskede en helstat under dansk ledelse, dog med lige ret for monarkiets borgere, landsdelene repræsenteret efter deres folketal. Han havde i marts 1854 stemt for Monrads adresse til kongen, men hans holdning havde været en sådan, at regeringen ikke fandt anledning til at afskedige ham sammen med Hall, Andræ og Monrad. Han betegnede, da han afslog at tage sæde i Rigsrådet, helstatsforfatningen som vel nationalt, men ikke konstitutionelt tilfredsstillende, hvormed han må have ment, at den organiske sammenhæng mellem valgforsamlingerne: kongerigets demokratiske rigsdag og de konservative stænder i hertugdømmerne, var højst mangelfuld. For at opnå en for ham tilfredsstillende sammenhæng, et konsekvent gennemført helstatsforsøg, ville han sikkert have været villig til at gøre betydelige indrømmelser i konservativ retning med hensyn til junigrundloven.

Det rigsråd, som under højtidelige former den 1. september åbnedes af kong Frederik i trongemakket på Christiansborg (medens dets møder blev afholdt i et lokale på Amalienborg), bestod kun af de 20 kongevalgte medlemmer, da landsdelenes valg var udsat til efter junigrundlovens forventede indskrænkning til kongerigets særlige anliggen-

der. Blandt de 20 var altså ikke J. N. Madvig, derimod til offentlighedens forbavselse oberst A. F. Tscherning. Kundgørelsen af 28. januar 1852 var imidlertid lige til 1864 det faste grundlag for hans statspolitiske holdning, den bestemte derfor også hans indstilling til ministeriet Ørsted, og vel ønskede han en konstitutionel helstat, men just ved at tage sæde i Rigsrådet kunne han medvirke til, at de demokratiske afslag, som fulgte med helstatspolitikken, blev de mindst mulige, ja, måske få lejlighed til at søge fællesforfatningen ændret; desuden var hans forståelse for den rolige udviklingsgangs betydning vokset med tiden. Tschernings indtræden i Ørsteds rigsråd, som han i flere henseender forsvarede, kom imidlertid til at betyde hans afgørende og varige brud med bondevennernes store flertal, trods den fortsatte enighed om den indre reformpolitik, og skønt der også i kommende år opstod situationer, hvor Tscherning måtte virke som det hele Venstres fyrtårn. Rigsrådet androg i øvrigt straks om en udvidelse af sin myndighed.

*

Forordningen af 26. juli 1854 blev som en formentlig krænkelse af junigrundloven modtaget med forbitrelse. Der vedtoges i sommerens løb landet over mistillidsadresser til regeringen, og en snes embedsmænd mente at burde bringe sig i sikkerhed over for Ørsteds hårdføre ministre ved at udtræde af Rigsdagen. Men just på denne tid opstod svære vanskeligheder for regeringen. I marts 1854 havde Frankrig og England erklæret Rusland krig (Krimkrigen). Da Rusland havde været hovedstøtten for helstatsforfatningen, betød den nye magtgruppering en svækkelse af „den europæiske nødvendighed", som både ministerierne Bluhme og Ørsted havde påberåbt sig i deres forfatningspolitik. Det var jo netop svagheden ved kundgørelsen af 28. januar 1852, at dens europæiske baggrund kunne falde sammen. Mænd som Carl Moltke og Reventlow-Criminil så nu udefra helt anderledes ud end før. Liberalismen i Danmark rankede sig, da de to liberale vestmagter kom i krig med Zarens Rusland. Danmark havde før noget andet land erklæret sig neutralt, rigets havne skulle være åbne for begge de krigsførende parter, men en sådan formel ligeret måtte dog blive til fordel for vestmagterne på grund af deres overlegenhed på havet; de søgte at komme Rusland til livs også gennem Østersøen.

Udenrigsminister Bluhme havde forholdt sig ret tilbagetrukket i Ørsteds regering, Krimkrigen bragte ham på ny i forgrunden, og det lykkedes ham ved diplomatisk snilde at opretholde landets neutralitet. Men både marineministeren og krigsministeren ønskede under krigen landets forsvar styrket. Ved en lov af 15. februar 1854 – Rigsdagen var samlet til udgangen af marts – bemyndigedes St. A. Bille til at udlægge vagtskibe i danske farvande bemandet med 1.000 mand ekstra, men samme dag fik han i statsrådet en kgl. resolution, der tillod overskridelser. C. F. Hansen var knap så billig. Selv efter at i foråret 1854 en engelsk og en fransk flåde var sejlet gennem de danske farvande, hvorved krisen syntes drevet over, måtte Bluhme i statsrådet tage alvorlige dyster med krigsministeren, der frygtede, at Danmark i forhold til England stod over for et nyt 1807 med landgang på Sjælland og flåderan; „1807" syntes at være blevet et kompleks for ham. Så sent som i statsrådsmødet den 27. august krævede C. F. Hansen yderligere indkaldelser og rustninger til en sum af 1,5 mill. rdl. Men i samme møde refererede Bluhme med personlig tilslutning en beretning fra gesandten i London gående ud på, at en større forøgelse af troppestyrken og yderligere rustning kunne blive den eneste anledning til, at England lod

en del af sin flåde overvintre i Danmark. Han henstillede derfor til krigsministeren at frafalde de foreslåede rustninger, som dog alligevel ikke ville kunne føre til målet.

I statsrådets møde den 13. september, stadig 1854, da udenrigsminister Bluhme meddelte, at den russiske gesandt havde bragt på bane spørgsmålet om, hvorledes den danske regering ville forholde sig i tilfælde af, at de allierede flåder skulle ville overvintre i landets havne, fremsatte han det grundsyn, at da Danmarks sikkerhed beroede på den anerkendte neutralitetserklæring, måtte regeringen vogte sig for selv på den ene eller anden måde at rokke ved denne erklæring, idet der ikke ville kunne gives de krigsførende magter noget bedre påskud end dette til fra deres side at rokke neutraliteten. C. A. Bluhmes udenrigs- og militærpolitik synes at have ligget meget nær den, der i det 20. århundrede forbandtes især med navnene J. C. Christensen (L. C. F. Lütken), P. Munch og Erik Scavenius; Danmarks neutralitet, sagde udenrigsministeren, skulle ikke være „bevæbnet", det gjaldt for landet om at gøre sig ubemærket og om at gøre sin geografiske beliggenhed så lidt som muligt generende for nogen af de krigsførende parter; Danmark skulle ikke foretage sig andet, end hvad der var nødvendigt for at „håndhæve politi i de danske havne" og sikre landet imod mere tilfældige overgreb fra de krigsførende flåders side; alle større rustninger ville vække mistro og måske netop hidføre den fare, man ville sikre sig imod.

Trods udenrigsministerens stærke tilbageholdenhed skete der dog i rustningsøjemed visse overskridelser af finansloven for 1854-55, uden fornøden bevilling af Rigsdagen, end ikke når den var samlet på det tidspunkt, da kongen og statsrådet tog beslutningerne ved kgl. resolutioner til de vedkommende ministre. Det blev endog ved en resolution af 3. marts 1854 udtrykkelig bestemt, at der ikke skulle forelægges Rigsdagen noget bevillingsforslag, hvorved hensynet til at undgå en offentlig, for landets interesser måske skadelig debat formentlig har spillet ind. Rigsdagen var klar over, at der anvendtes ubevilgede midler, oppositionen så heri forberedelsen til et statskup, men man blev først under det følgende ministerium oplyst om overskridelsernes omfang. Denne selvtægt gjorde – sammen med forventningen om Ruslands nederlag – sommeren 1854, da jo også „juliordonnansen", forordningen af 26. juli, var udstedt, særlig hed for ministeriet Ørsted.

*

Da Rigsdagen den 2. oktober samledes, oplæste premierminister Ørsted en trontale, hvori han lod kongen sige, at han med bekymring havde iagttaget den misstemning, hans ministre havde mødt, men at han dog under nøje overvejelse af, hvad der tjente landets vel, følte sig forpligtet til at bevare regeringen. Denne forlod efter ceremonien folketingssalen under hyssen. D. G. Monrad og J. A. Hansen ønskede straks rejst rigsretsanklage mod ministeriet for de formentlige grundlovsbrud: juliforordningen og overskridelserne af finansloven; endog muligheden af skattenægtelse blev nævnt i den heftige debat efter Rigsdagens sammentræden, under hvilken Monrad gjorde en bemærkning, der skulle blive højst aktuel 20 år senere, den nemlig, at et ministerium, der ville regere uden folkets tillid, strengt måtte holde sig til budgettet. Under Folketingets behandling af et forslag om et rigsdagsudvalg til at forberede rigsretsanklagen advarede indenrigsminister F. Tillisch under stor forargelse mod, at man klamrede sig fast „ved de kolde og forgængelige rester, som endnu er tilbage af „Danmarks Riges" Grundlov, og som vi ikke længere kan holde på"; det „egentlig oplivende" var dog blevet tilintetgjort ved januarkund-

gørelsen. Udtalelsen skyldtes måske mest klodsethed, men tingets formand, C. E. Rotwitt, gjorde under bravoråb opmærksom på, at grundloven kun kunne ændres gennem dens § 100: efter tre vedtagelser med mellemliggende valg. I øvrigt meddelte Tillisch, at kongen ikke havde billaldet det „skrabede" grundlovsforslag, som Rigsdagen havde vedtaget i den afvigte samling, og han forelagde som indenrigsminister på ny et forslag til junigrundlovens indskrænkning, således som regeringen ønskede det, fastholdende også dens standpunkt i udskrivningsspørgsmålet.

C. C. Hall, som erkendte, at kundgørelsen af 28. januar 1852 betød, der var en suverænitet ved siden af Rigsdagen, ville nu som før intet totalt ministerskifte, men varsomt muliggøre en udskillelse af den ultrakonservative del af regeringen og samtidig lette stillingen for kongen og de mere moderate ministre. Han ville udnytte den uenighed, der trods alt bestod mellem på den ene side Ørsted, Bluhme og Tillisch, til dels Sponneck, på den anden Reventlow-Criminil, C. Moltke og C. F. Hansen, de „fødte" reaktionære. Hall tog ikke afstand fra en rigsretsaktion, skønt han ikke yndede „aktionsvæsenet", men han lagde mere vægt på og havde, trods kølighed hos Monrad og J. A. Hansen, held til sindsligevægtigt at samle næsten hele Rigsdagen om en adresse til kongen, renset for udfordrende udtryk som „grundlovsbrud", hvori opstilledes mindstekravene til en grundlovsmæssigt gennemført helstatsforfatning: monarkiets repræsentation, Rigsrådet, skulle være et virkeligt udtryk for folket, idet højst 1/4 af medlemmerne måtte være kongevalgte, og rådet skulle have besluttende myndighed i alle fællessagerne. Når disse betingelser blev opfyldt, ville Rigsdagen vise redebonhed til at foretage ethvert skridt, der kunne fremskynde fællesforfatningens tilblivelse, den ville give afkald på al „umiddelbar indflydelse" på forfatningens indhold, nemlig af hensyn til hertugdømmerne, kun skulle den oktrojerede fællesforfatning „kendes", inden Rigsdagen gav sit samtykke til junigrundlovens indskrænkning til de særlige anliggender. Hall stod nu som den, der havde rejst den konstitutionelle helstats fane, og som Rigsdagens samlende skikkelse; han havde nedstemt dens krav til det gennemførlige. Under forhandlingerne anerkendte A. S. Ørsted varmt adressens mådehold, omend han fastholdt, at der måtte tages hensyn til befolkningen i de forskellige statsdele. Tillisch var meget mindre forsonlig; han krævede junigrundloven indskrænket som af regeringen foreslået, inden man kunne komme Rigsdagen imøde. Det var på denne baggrund, at Hall, hilst med et hidtil uhørt bifald, formede de berømte sætninger: „Dersom det skulle være en umulighed at komme til en fællesforfatning uden at tilintetgøre det konstitutionelle grundlag, hvorpå det danske folk står, så er fællesforfatningen selv en umulighed".

Den 19. oktober overbragte en deputation med C. C. Hall som ordfører kongen den vedtagne adresse. Frederik VII tog henstand med sit svar og havde en længere privat samtale med Hall, men han havde allerede i statsrådet dagen forinden udtalt sig for, at Folketinget blev opløst, fordi han i den vedtagne adresse mellem linjerne læste mistillid til kongen personlig; han bad ministrene erindre, at de efter kundgørelsen af 28. januar havde lovet at stå og falde med ham. Ved ønsket om valg var Frederik VII blot kommet sit ministerium i forkøbet, da premierminister Ørsted til samme statsrådsmøde medbragte allerunderdanigst forestilling om udskrivning af valg, vedlagt forslag til et åbent brev til tinget. Ministeriet var i virkeligheden under opløsning, og da dets højre fløj frygtede virkningen af Halls taktik i det lange løb, foretrak man ved et folketingsvalg at afbryde forbindelsen mellem kongen og Rigsdagen.

Det vakte opmærksomhed, at samtlige danske ministre den 21. oktober indfandt sig i Folketinget. A.S.Ørsted begærede ordet og afgav for så vidt kongens (regeringens) svar til Halls deputation, som han oplæste det åbne brev om tingets opløsning, indeholdende den skarpeste fordømmelse af hele dets færd, nærmest en straffetale; kongen var imidlertid, hed det, sikker på, at hans trofaste folk ikke ville svigte sin tillid til den konge, der havde skænket det større frihed end nogen anden fyrste sit folk. Efter brevets oplæsning forlod ministeriet hastigt salen, hvorfra der for første gang ikke blev udbragt noget „Kongen leve", derimod et „Danmarks Riges Grundlov leve ukrænket!"

*

Udskrivningen af valg, berammet til 1. december, betød altså, at ministeriet Ørsteds yderste højre fløj havde sat sin trumfpolitik over for Folketinget igennem. Bondevennerne (÷ Tschernings fløj) og de nationalliberale blev derved tvunget ind i en alliance så virkningsfuld, at resultatet blev en overvældende sejr for de to partier. I Randers Amt valgtes som ministeriets modstander en godsejer J.B.S.Estrup. Inden valgudfaldet forelå, var dog igangsat en udvikling, der skulle dreje Frederik VII helt omkring, så at han sluttelig indtog det stik modsatte standpunkt af det, der havde været hans i statsrådsmødet den 18. oktober, dagen før han modtog deputationen med Rigsdagens adresse.

I november havde kongen, ledsaget af grevinde Danner og ministrene Carl Moltke, Tillisch og C.F.Hansen, foretaget en „popularitetsrejse" til hertugdømmerne. I Pinneberg besøgte kongen og grevinden deres ven, den kongetro holstener og helstatsmand, landdrost L.N.Scheele. Scheele var jo konservativ, men kendt som tilhænger af en konstitutionel, ikke af en absolutistisk helstat, han ønskede et fuldt besluttende rigsråd, og han havde forbindelse med liberale førere i Danmark; vi erindrer hans og Blixen Fineckes besøg hos Tscherning i Frederiksværk. Både denne og Monrad havde blik for, at Scheele måske var den mand, der kunne iværksætte et sporskifte til det konstitutionelle. Under samtalerne i Pinneberg blev Frederik VII, Scheele og grevinden enige om en aktion mod ministeriet Ørsted – det vil nok være mere realistisk at sige, at Louise Danner og Scheele lagde en kabale, beregnet til sluttelig at resultere i Ørsteds fald og i, at landdrosten blev et emne til premierministerposten; grevinden havde grund til at tro, at Scheele ville forbedre hendes stilling ved hoffet. Da det var lykkedes de to at overbevise kongen om, at der ikke var nogen vej frem med Ørsted og den ukonstitutionelle helstat, blev Scheele under et påskud sendt til Berlin for at undersøge Prøjsens stilling til et ministerskifte, og han fik her den besked, at krigsforholdene burde tilskynde det danske monarki til at få ordnet sin forfatning, det var ikke afgørende hvordan.

*

I slutningen af november kom Scheele til Frederiksborg. I mellemtiden havde ministeriet behandlet Rigsrådets andragende om en udvidelse af dets myndighed; Bluhme, Tillisch og vistnok også Ørsted havde sluttet sig til et af Sponneck udarbejdet forslag om juliforordningens drejning mod det konstitutionelle, medens Carl Moltke, Reventlow-Criminil og naturligvis C.F.Hansen var afvisende eller forbeholdne. Der var altså en spaltning i regeringen, som i hvert fald åbnede mulighed for en rekonstruktion i liberal retning, hvad jo Hall havde sigtet imod i sin bestræbelse for at bringe helstaten på lovens grund. Den 3. december, to dage efter folketingsvalget, hvis resultat nu forelå, opholdt L.N.Scheele sig hos kongen på Frederiksborg. Der skulle samme dag være gehejme-

statsrådsmøde på slottet, bl.a. en forhandling om Sponnecks forslag. Nogle meddelelser, som Bluhme allerede den 4. december gav Tscherning, og som bekræftes af et brev, P.G.Bang juleaften sendte den fraværende justitsminister A.W.Scheel, giver et ret detailleret kendskab til, hvad der skete umiddelbart før, under og efter statsrådsmødet. I korte træk dette: i forståelse med grevinden tilskyndede Scheele kongen til at lade afgørelsen falde nu. Kongen kaldte inden mødet Bluhme, sin tidligere kabinetssekretær, der stod i gunst som før Bardenfleth, til side og opfordrede ham til at medvirke til et kompromis i forfatningssagen. Udenrigsministeren henviste til, at ministeriet, som det ville fremgå af det forestående statsrådsmøde, netop var bestræbt derpå. Kongen antydede, at han selv havde udarbejdet et forslag, og at det var hans håb, ministrene kunne slutte sig til det; hvis ikke, måtte han ønske et regeringsskifte. Hertil svarede Bluhme blot: „Husker Deres Majestæt 1848, da De havde vanskelighed ved at undgå at drukne i ministertomhed? Har De lært at svømme siden da?" Kongen forsikrede, han havde taget sine forholdsregler.

Statsrådsprotokollens referat af mødet i selve gehejmestatsrådet er, som venteligt var, temmelig formelt; men de andre kilder viser, at mødet forløb overordentlig bevæget. Ørsted og hans ministre var på forhånd nervøse, fordi de havde mærket „fremmede indflydelser"; Bluhmes kolleger havde også iagttaget hans samtale med kongen, og den højre fløj mistænkte ham for at deltage i en hofkabale mod ministeriet, i hvert fald for at forberede et kompromis med Scheele og den moderate del af oppositionen. Da Frederik VII havde besluttet at følge det råd, som grevinde Danner og Scheele havde givet ham: en afgørelse straks, havde han „sat sine tanker op på et papir", og han oplæste ved statsrådets åbning, efter at have henvist til valgets udfald, to spørgsmål: ville ministeriet tiltræde den af Rigsdagen vedtagne fremgangsmåde ved junigrundlovens ændring? Ville det omdanne forfatningen af 26. juli derhen, at Rigsrådet fik besluttende myndighed i alle monarkiets fællesanliggender? Kongen ventede først svar i løbet af ugen, men efter spørgsmålene udbrød Ørsted med en overraskende hidsighed, at han indså, majestæten havde tabt tilliden til ministeriet, siden han havde indledet foreforelæggelsen af de to spørgsmål med at henvise til resultatet af folketingsvalget; hverken han eller hans kolleger ønskede at påtrænge sig kongen. Frederik VII bevarede sin ligevægt, han bad ministrene roligt overveje sine spørgsmål og sagde (dog ikke efter statsrådsprotokollen), at han ville indfinde sig på ny, når en beslutning var truffet. Da kabinettet var ladt alene med kongens „papir", opstod der mellem dets medlemmer en så heftig og bitter diskussion, at Bluhme opgav ethvert forsøg på at nå frem til et kompromis mellem ministrene og med kongen; han ville da følge sine kolleger ud af regeringen. Frederik VII modtog sluttelig af Ørsted en af samtlige regeringens medlemmer underskrevet afskedsbegæring. „Det ventede jeg nok!", sagde kongen godmodigt og bevilgede begæringen. Ministeriet Ørsteds saga var ude.

*

Under en forfatningskamp lider lovgivningsarbejdet skade. Der vedtoges da også kun få bemærkelsesværdige love i ministeriet Ørsteds tid. 1854 udkom en lov, forberedt af justitsminister A.W.Scheel, om frivillig afhændelse af det til len, stamhuse, fideikommisser og offentlige stiftelser hørende bøndergods. Hensigten var at lette afhændelsen til selvejendom; salget kunne ikke ske til hvem som helst; bortfæstede gårde måtte alene afhændes til fæsterne eller deres livsarvinger.

Justitsminister Scheel fik, som foran nævnt, også gennemført den bekendte tyendelov af 10. maj 1854, der kom til at gælde i næsten trekvart århundrede. Ved loven aldersbegrænsedes husbondens ret til hustugt (prygl) af tjenestefolkene til 14 år for det kvindelige tyende, 18 år for det mandlige, loven betegnede overhovedet et vigtigt fremskridt i retsbeskyttelse for de tjenende, men samtidig indførtes skudsmålsbogen og tvungen anmeldelse til politiet. Tyendelovens skær af at være en tvangslov, som tillod formynderskab over for voksne mennesker, gjorde den med tiden ilde lidt. Hen imod århundredets slutning indgik denne lov i det opvoksende socialdemokratis agitation.

*

Ministeriet A.S.Ørsteds historie fuldendtes først med rigsretsdommen den 27. februar 1856, under den efterfølgende regering. Da denne tilstræbte en konstitutionel helstatsforfatning, der skulle tage den af kongen underskrevne forfatning af 26. juli 1854 til (lovligt) udgangspunkt, besluttede Folketinget, for ikke at skabe ministeriet vanskeligheder, at samle anklagen om de ubevilgede rustningsudgifter i anledning af Krimkrigen; her ville tinget til gengæld hævde den konstitutionelle ansvarligheds princip, i øvrigt ikke mindst Estrup. Først da tillægsbevillingsloven blev forelagt i februar 1855, sås det, at disse udgifter havde udgjort 1.282.000 rdl., hvoraf kongeriget for sin del skulle betale $^3/_5$ eller ca. 769.000 rdl. Rigsdagen nægtede at bevilge mere end 178.000 rdl., der rakte ind i det nye ministeriums tid, fordi de ulovlige militære foranstaltninger ikke straks havde kunnet afvikles. Ministeriet Ørsted tiltaltes da for højforræderi, og det krævedes, at de fleste af dets medlemmer betalte staten en erstatning på 540.000 rdl., for hvilke de skulle hæfte solidarisk; C.F.Hansen og Sponneck skulle betale en større erstatning, fordi de end ikke havde indhentet kgl. resolution til visse af de udgifter, de havde afholdt.

I oktober 1855 blev Rigsretten sat i højesteretssalen på Amalienborg under forsæde af den højt ansete retshistoriker, professor J.E. Larsen, medlem af Landstinget; denne københavnske ølhandlersøn var moderat nationalliberal og som jurist en fortsætter af A.S. Ørsteds gerning; i 1854, da konflikten mellem ministeriet Ørsted og Rigsdagen skærpedes, var han blandt de embedsmænd, som nedlagde deres politiske mandat, fordi de følte sig stillet over for valget mellem at ofre deres økonomiske eksistens eller svigte deres overbevisning. Blandt de af Landstinget valgte dommere var også H.N. Clausen og Orla Lehmann. På forhånd måtte det synes lidet sandsynligt, at Rigsretten ville dømme et ministerium, der havde været ledet af Nordens største jurist, så meget mindre som de højesteretsdommere, der havde sæde i retten, alle var opdraget under enevælden. Anklagen for højforræderi forekom også umådeholden. Ørsted selv kaldte påstanden „tingstud-procedure".

Folketingets anklager, den frygtede procedør, højesteretsadvokat Gustav Brock, påstod, at de tiltalte med velberåd hu havde holdt Rigsdagen uvidende om rustningerne, og at det havde været uberettiget at frygte, det kunne medføre fare for neutraliteten, hvis bevillingerne var blevet søgt, og altså offentlig debatteret, på normal vis; ja, selv om der havde foreligget en sådan fare, ville rigets forfatning, at den skulle løbes. Forsvarerne, højesteretsadvokaterne P.Salicath, der personligt og politisk stod Ørsted nær, og C.C.V. Liebe, en blændende juridisk duellant, senere Landstingets formand i 25 år, hævdede, at om højforræderi kunne der ikke være tale, eftersom ingen havde antastet Rigsdagens sikkerhed og frihed; da kongen fortsat havde den højeste myndighed over hæren og flåden,

måtte det være ham, der tog bestemmelse om rustninger, navnlig da han havde været den eneste, der kunne træffe beslutninger på alle fire landsdeles vegne; det havde desuden ikke været meningen at undlade henvendelse til Rigsdagen, kun at udskyde henvendelsen for ikke at udsætte landet for en uoverskuelig fare ved en offentlig drøftelse. Liebe understregede meget stærkt, at af grundlovens bestemmelse om, at den minister, som havde kontrasigneret en kongelig beslutning, var ansvarlig for denne, måtte følge, at andre ministre ikke var ansvarlige for den. Anklageren fastholdt, at der ikke fandtes noget fortilfælde for, at udgifter til helt nye formål var afholdt, medens Rigsdagen var samlet.

Rigsretten fulgte Liebes opfattelse af ministerkontrasignaturens betydning og frifandt Ørsted, Tillisch, Bluhme og Scheel, allerede fordi de ikke havde kontrasigneret de kgl. beslutninger. Hvad C. F. Hansen, Sponneck og Bille angår, afvistes ganske påstanden om højforræderi, og de frifandtes for strafansvar for de kgl. resolutioner, de havde kontrasigneret, dels under hensyn til, at forholdet til fremmede magter kunne have gjort offentlig forhandling om rustninger, der måtte anses for at have været fornødne, betænkelig, dels fordi der ikke fandtes nogen forskrift for, at tillægsbevilling skulle søges netop hos den indeværende rigsdag. Inden for Rigsretten havde meningerne dog været delte; kun om Scheels frikendelse var der fuld enighed. Lehmann ville have dømt Hansen og Sponneck til statsfængsel i et år, Bille til bødestraf, andre dommere ville have idømt disse tre tiltalte bøder, men herom blev der ikke tale, heller ikke om nogen erstatningspligt, skønt alle de af Landstinget valgte dommere havde udtalt sig derfor.

De nationalliberale modtog dommen med harme. „De anklagede er frie, men Højesteret er dømt!", skrev Carl Plougs avis. Det er vel tænkeligt at Rigsrettens dom var faldet anderledes ud, hvis anklagen havde været begrænset til finansminister Sponneck og de to militære ministre. En følge af retssagen blev, at fem af Højesterets ældre medlemmer blev erstattet med yngre kræfter, samt at retten ved lov blev pålagt at ledsage sine domme af fyldige præmisser. Professor J. E. Larsen udnævntes for sin ledelse af Rigsretten til justitiarius i Højesteret, men han døde kort efter, nedbrudt af den anstrengende sag. Rigsretssagen bidrog til at grundfæste C. C. V. Liebes position som landets mest ansete advokat. Blandt hans højfornemme klienter var kongehuset; hans søn, højesteretssagfører Otto Liebe, arvede stillingen som „kongens sagfører", og dette skulle få betydning mange år senere, nemlig ved den meget alvorlige regeringskrise i 1920 omkring det radikale ministerium C. Th. Zahles afskedigelse. C. C. V. Liebe selv var i øvrigt nationalliberal (senere nærmest højremand) og på tale ved næsten alle periodens ministerskifter.

*

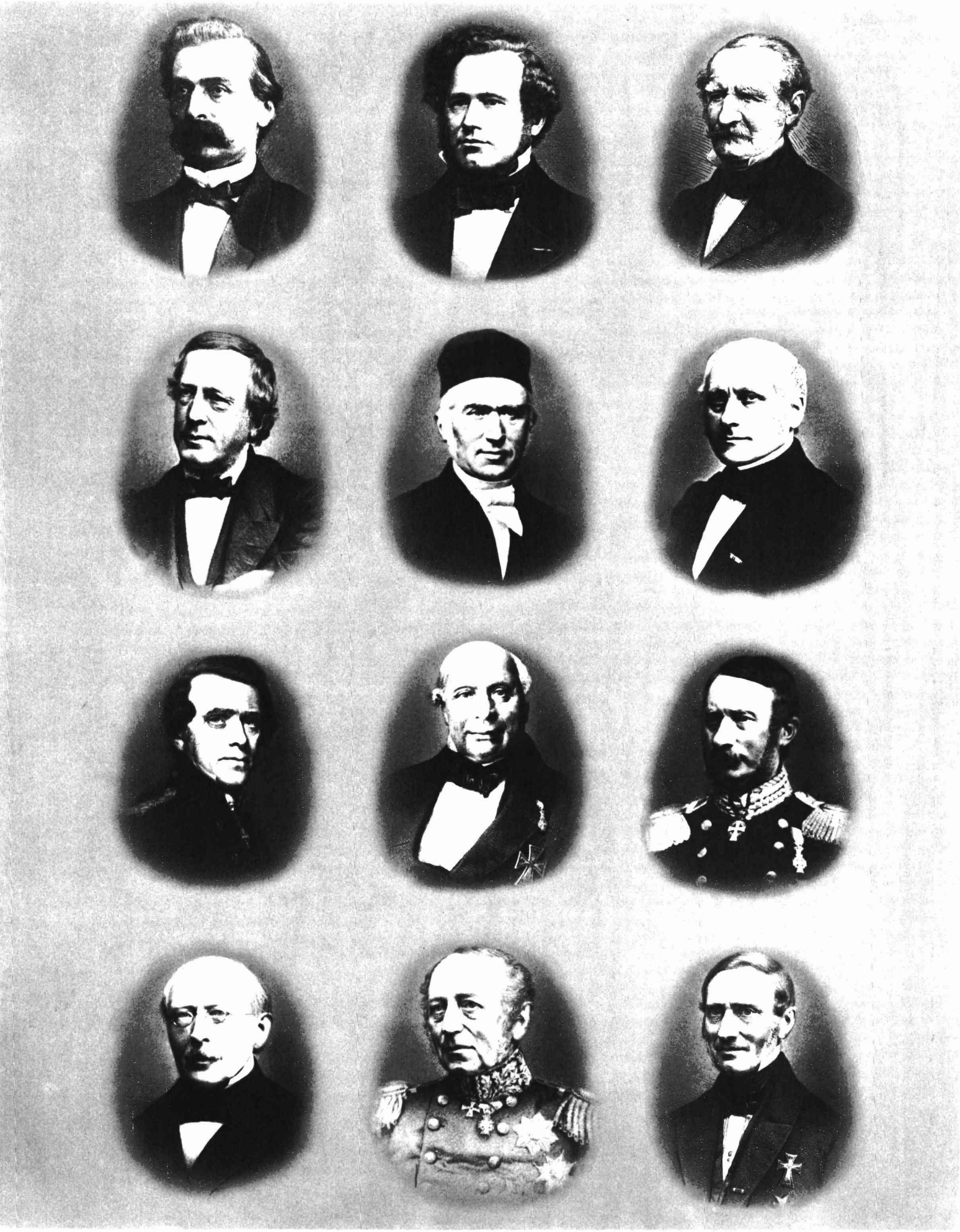
Fire af ministeriet Ørsteds medlemmer skal vi ikke møde på ny i landets regering, nemlig Ørsted selv, Sponneck, Reventlow-Criminil og, som allerede nævnt, Scheel. – A. S. Ørsted, der levede til 1860, afsluttede i sit otium firebindsværket „Af mit Livs og min Tids Historie", som er den sene enevældes forsvarsskrift. Ved hans jordefærd priste Sjællands biskop, H. Martensen, den store juridiske statsmand for den dyd, som består i „troskab mod den overbevisning, der har bekræftet sig for samvittigheden og den prøvende, granskende tanke, også da, når denne overbevisning ikke deles af mængden". Allerede 1876 var der i København på det terræn, der nu kaldes Ørstedsparken, afsløret en statue af broderen, fysikeren H. C. Ørsted; 1902 rej-

stes samme sted en statue af A. S. Ørsted efter H. V. Bissens model; mindesmærker findes også i fødebyen Rudkøbing og i Viborg.

Wilhelm Sponneck, „den højvelbårne rigsdagsmand fra Ribe", „vor raske lille finansminister", der havde været med til at forberede og altid havde forsvaret ethvert omslag i statspolitikken, måtte overgive finansministeriet til C. G. Andræ, der jo af ministeriet Ørsted var blevet afskediget for politisk opposition; men Andræ var klog og højsindet nok til snart efter at udnævne Sponneck til generaltolddirektør, i hvilket embede han påtrykte hele etaten et fast præg. Sponneck deltog fortsat i politisk debat, hævdede så sent som 1859 i en pjece nødvendigheden af absolutisme i monarkiets fællessager, han var også i nogle kritiske situationer på tale som medlem af regeringen, endog som regeringschef, men hans ministergerning 1848-54 synes at have mættet ham for livet i så henseende. I 1863 tog Sponneck sin afsked som generaltolddirektør for at rejse til Grækenland som politisk rådgiver for den danske prins Vilhelm, der da under navn af Georgios I var valgt til græsk konge. Stillingen i Athen var vanskelig, denne nordiske greve var jo udlænding, og hans væsen syntes hovmodigt; „ridepisken" havde fulgt ham til Grækenland. Under et besøg, som Christian IXs broder, den unge konges farbroder, prins Julius i begyndelsen af 1865 aflagde ved det græske hof, gjorde denne et forsøg på at mægle mellem de stridende politikere. Det blev imidlertid påstået, at prinsen på selve slottet havde samlet de ledende oppositionsmænd til en intrige mod den siddende regering. Sponneck overtalte derefter kong Georg til at bede prins Julius rejse bort. Dette var jo et strengt konstitutionelt skridt, men da oppositionen kom til magten oktober s. å., krævede den dog kongens danske rådgiver fjernet, og efter nogle gadedemonstrationer forlod Sponneck Athen i november.

1866-69 var Wilhelm Sponneck folketingsmand, valgt i Ålborg, men kunne nu ikke falde til rette på Rigsdagen. Resten af sine dage viede han det store forretningsliv. 1868 udnævntes han til nationalbankdirektør og indtrådte i bestyrelsen for Det store nordiske Telegrafselskab, der da var i gang med udvidelserne i Asien, men han opgav disse stillinger, da han 1873 blev direktør for den nyoprettede Handelsbanken. Som ejer af Heslegård i Hellerup var Sponneck medlem af Københavns Amtsråd 1868-80, i en årrække også formand for Gentofte Sogneråd. Han levede i sine sidste år tilbagetrukket fra offentligheden; han afslog frierier fra Estrups Højre. Ved sin død i 1888 var Sponneck den sidstlevende af dem, der havde sat sit navn under grundloven af 5. juni 1849. Hans søn, gesandten i Wien og Stockholm Wilhelm Sponneck, død 1921, nævntes før systemskiftet i 1901 i højrekredse som konsejlspræsidentemne og erklærede sig i 1910, da det første ministerium Zahles afgang forestod, rede til at danne et forretningsministerium. Hans søn igen var oberst W. Sponneck, død 1965, i nogle år efter den anden verdenskrig militærattaché ved den danske ambassade i London. – Grev H. Reventlow-Criminil, der klart havde været blandt dem, som ønskede den enevældige kongemagt genoprettet i fællessagerne, udtrådte ved ministeriet Ørsteds fald definitivt af Danmarks politiske liv; han døde 1869 og har efterkommere i Sydslesvig. – Ministeriet A. S. Ørsted havde talt ikke mindre end fire elefantriddere, nemlig foruden Ørsted selv H. Reventlow-Criminil, Carl Moltke og F. Tillisch.

MINISTERIET P. G. BANG

F. WOLFHAGEN C. C. HALL MATHIAS LÜTTICHAU
HARALD RAASLØFF P. G. BANG CARL SIMONY
WILHELM MICHELSEN I. J. UNSGAARD CARL LUNDBYE
C. G. ANDRÆ L. N. SCHEELE A. W. SCHEEL

MINISTERIET P. G. BANG

(12. december 1854–18. oktober 1856)

Frederik VIIs og grevinde Danners ven L. N. Scheele havde været hovedmanden, eller måske snarere bagmanden, ved ministeriet Ørsteds fald, og det var rimeligt, at kongen overdrog ham at søge en ny regering dannet på Frederiksborgprogrammet, vel med Scheele selv som chef, og således at nogle af Ørsteds mænd fortsat deltog i styrelsen; kongen ville gerne beholde Bluhme, Sponneck og Tillisch. Det gik dog anderledes. L. N. Scheele nød ikke en sådan anseelse, at han var egnet til at træde i spidsen for monarkiets regering; skete det, ville det også alt for tydeligt fremgå, at grevinden havde andel i skiftet. Forhandlingerne med de afgåede, på kongen meget bitre ministre blev i hvert fald uden resultat; de ville ikke have mere med ham at gøre. Det er en kendsgerning, at Scheele allerede to dage efter det dramatiske statsrådsmøde på Frederiksborg søgte til C. C. Hall og G. G. Andræ, vel i rigtig erkendelse af, at han uden dem ikke kunne præstere et ministerium med udsigt til nogen varighed, hvad Hall og Andræ på deres side måtte være interesseret i at han kunne, nemlig på den konstitutionelle helstatspolitiks vegne. Hall havde jo ledet rigsdagsoppositionen mod Ørsted og ved sit kloge førerskab erhvervet sig en sjælden anseelse; hans moderate, formidlende natur gjorde ham desuden velegnet til at finde et balancepunkt mellem Ejderpolitikken og den nu delvis enevældige helstat, og han var da også i krisens begyndelse villig til at tage sæde i et ministerium med nogle af de gamle ministre, men under påvirkning af sit parti slog han kontra. Hall indvilligede i stedet i at indtræde i en helt ny regering som minister for kirke- og undervisningsvæsenet (kultusminister).

Andræ, Halls ven, havde, efter som Folketingets formand i den første valgperiode, 1849–52, at have øvet en væsentlig indflydelse på tingets forretningsorden og dermed på den parlamentariske tradition, ikke ønsket genvalg; den stramme og kolige mand foragtede valgtribuner; skønt bondevennerne havde tilrettelagt hans „valgkamp" i Fåborg i 1849 så lempeligt, at den næsten begrænsede sig til en rejse dertil og derfra, skyede han en gentagelse. Han havde også løsnet sit forhold til bondevennerne og i 1853 bekvemt ladet sig vælge til Landstinget på en nationalliberal liste i København, dog stadig uden at kunne billige Ejderdanismen eller skandinavismen. Efter at Andræ var blevet afskediget fra sin stilling ved Den militære Højskole af krigsminister C. F. Hansen, havde han drevet på med sin matematik. Som politiker havde han i grunden intet ideal, ganske som matematikken, og vel videnskaben principielt, ikke har det (han er kaldt den kloge politiker uden

politik); men gennem fornuftslutninger var han nået til, at en helstat med konstitutionelle fællesinstitutioner var mest tjenlig for monarkiet, fordi ved en sådan antagelig både den konstitutionelle frihed kunne opretholdes og forbindelsen med Holsten bevares, hvilket sidste atter var en betingelse for, at Slesvig kunne bevares. C. G. Andræ har vel da ment, at han i den situation, der forelå efter Ørsteds tilbagetræden, havde en særlig forpligtelse, og at hans talent for konstruktion kunne finde nyttig anvendelse ved bygningen af den fællesforfatning, der nu skulle tilstræbes. Han overtog finansministeriet.

Hverken D. G. Monrad, Orla Lehmann eller A. F. Tscherning skønnedes at være emner, allerede fordi slesvigholstenerne ikke godt tålte at se disse martsministre i regeringen kun seks år efter 1848. Agtværdige kilder lader formode, at til overflod søgte Hall, som væsentlig medvirkede ved regeringens sammensætning, at holde Monrad ude; en kølig og klar natur som Andræ kunne simpelt hen ikke døje Monrad, der nok har været skuffet over, at hans tid endnu ikke var inde. Han blev foreløbig Halls embedsmand, idet han 1. april 1855 ansattes som overdirektør for borger- og almueskolevæsenet i Danmark samt som departementschef i Kultusministeriet. Monrad virkede med iver i sit embede, og det så meget mere som Halls interesse for almueskolerne var begrænset, den tidligere biskops derimod stor.

Da der altså var fare for, at et ministerium Scheele, der i sig selv syntes en umulighed, ville blive udlagt som „Ministeriet Danner", prøvede Scheele, men forgæves, at bevæge A. W. Moltke til at overtage posten som premierminister, og enden blev, at den erfarne praktiker P. G. Bang lagde navn til regeringen, skønt han ganske savnede repræsentative egenskaber og i det hele var lidet glansfuld; han blev desuden, som tidligere, indenrigsminister. I realiteten blev der dannet et ministerium Scheele-Hall-Andræ; Ørsteds politiske ombringer, altså landdrosten i Pinneberg, overtog ministeriet for Holsten og Lauenborg, fra 15. januar 1855 også Udenrigsministeriet. Som P. G. Bang gav den nye regering navn, havde Scheele givet den tilværelse, og Andræ gav den karakter.

*

Regeringens udenrigsminister var fra december til januar, da Scheele overtog posten, lensgreve Wulff Heinrich Bernhard Scheel-Plessen, født 1809, monarkiets gesandt i Sverige, broder til baron Carl Scheel-Plessen, som vi erindrer fra de kritiske martsdage i 1848, og til baron Otto v. Plessen, der sad på den for Danmark så betydningsfulde gesandtskabspost i Skt. Petersborg. Wulff Scheel-Plessen var som sine brødre tysk-holstensk aristokrat ved fødsel og tradition og den danske stat ubetinget hengiven. Han var en livsglad, højst repræsentativ og elskværdig mand. Efter faderens død i 1853 havde W. Scheel-Plessen som ældste søn overtaget Sierhagen, slægtens holstenske hovedsæde, samt stamhuset Fusingø ved Randers (medens broderen Carl, foruden sine holstenske godser, på Sjælland efterhånden besad Selsø, Lindholm, Bognæs, Saltø og Harrested). Gesandten opfyldte både de økonomiske og personlige betingelser for at kunne optræde som grandseigneur, hvad han da også gjorde. I de 20 år fra 1851, i hvilke han var dansk udsending i Stockholm, førte han stort hus og var det derværende diplomatiske korps' mest fremtrædende personlighed. Han blev gift med en svensk grevinde Lewenhaupt, var dusbroder med udenrigsminister grev Manderström og tilhørte kong Karl XVs omgangskreds. – Scheel-Plessen var ikke uden forståelse for sider af den nationalliberale politik, navnlig for den nordiske, kunne i hvert fald under-

ordne sig den, og det var vel også derfor, han blev opfordret til at indtræde i den nye regering, men han befandt sig så godt i Stockholm, at han frabad sig posten som udenrigsminister i København; han beklædte den altså formelt i godt en måned, hvorefter L.N. Scheele som nævnt overtog portefeuillen.

Der er følgelig i denne sammenhæng ikke anledning til nærmere at skildre Wulff Scheel-Plessen. Det skal blot tilføjes, at alle tre brødre Plessen fra ungdommen havde stået tronfølgeren prins Christian og den vordende dronning Louise nær; disse havde en særlig tillid til de tyskfarvede helstatlige kredse. For de tre dygtige brødre var kongemagten det faste punkt for deres loyale tilknytning til Danmark. P.Vedel beretter om Wulff Scheel-Plessen, at da han som gammel mand var blevet blind og hver dag gik gennem et værelse, hvor Christian IXs portræt hang, standsede han, når han efter antallet af tilbagelagte skridt vidste, at han befandt sig ud for kongens billede, gjorde front foran det og bukkede dybt, før han gik videre. W. Scheel-Plessen medvirkede til det ægteskab, der i 1869 blev indgået mellem kronprins Frederik (VIII) og prinsesse Louise, Karl XVs datter. Han døde 1876 på Sierhagen som prøjsisk undersåt. Også A.W.Scheel var indtil den 15. januar 1855, altså i ganske kort tid, formelt medlem af regeringen; han opholdt sig i Meran. Justitsministerposten blev derefter overtaget af C.F.Simony.

Krigsministeren, oberst Mathias Lüttichau, var født 1795 på Egebjerggård i Odsherred og tilhørte den mecklenborgske adelsslægt, hvoraf en gren kom til Danmark i det 17. århundrede. Dens navn forbindes især med stamhuset Tjele, men slægten besad også andre gårde, således Store Grundet ved Vejle Fjords nordlige bred, nær Grejsdalen. Mathias Lüttichau blev artillerikadet kun 13 år gammel, og hans tjeneste i hæren strakte sig over 57 år, dog var han i sin ungdom en tid uden for nummer for at forberede sig til godsdrift. Fra 1834 var han eneejer af Store Grundet, hvor han hyppigt opholdt sig og fortjenstfuldt deltog i egnens offentlige liv. Han var gift med en kusine fra Tjele. Mathias Lüttichau blev et fremtrædende konservativt medlem af stænderforsamlingen i Viborg og fik desuden sæde i Den grundlovgivende Rigsforsamling; han var blandt de få, der ikke stemte for den nye forfatning, som han fandt for demokratisk, men han nærmede sig siden nationalliberalismen. I en årrække var han landstingsmand for Vejle og Skanderborg amter. Skønt han havde taget sæde som kongevalgt medlem af Ørsteds rigsråd, var tilliden til hans fornemme uafhængighed og konstitutionelle sindelag dog så stærk, at man turde opfordre ham til at indtræde i ministeriet P.G.Bang, hvis opgave jo netop var at rekonstruere helstaten på konstitutionelt grundlag. Lüttichau havde deltaget i slaget ved Isted som kommandør for en division artilleri.

Marineministeren, kommandør Ove Wilhelm Michelsen, var født år 1800 i Tønning i Slesvig som søn af en rådmand og indgiftet i storkøbmandsslægten Duntzfelt. Han blev søkadet og var 1820–21 på togt med korvetten „Najaden" til Vestindien; denne sejlads kunne have kostet ham livet; skibet ankom til Skt.Thomas synkefærdigt efter at være stødt på et rev, og besætningen blev angrebet af gul feber, hvoraf halvdelen af officererne døde. Michelsen havde særlige evner for de maritim-tekniske fag; hans hovedgerning faldt inden for søartilleriet. Ved Søkadetakademiet var han lærer i 20 år i artilleri, som han havde studeret ude i Europa, og hvorom han skrev en lærebog, der blev anvendt langt frem i tiden; han havde selv konstrueret kanontypen „System 1833". Den kundskabsrige, grundige og sindsrolige Wil-

helm Michelsen var, da han indtrådte i P. G. Bangs ministerium, søtøjmester og chef for Søartillerikorpset. I 1855 valgtes han som konservativ til folketingsmand i Fredericia, men var i øvrigt nærmest af fagministertypen. Han skulle få sæde i tre regeringer.

Den politisk interessanteste af de nye regeringsmedlemmer var Harald Iver Andreas Raasløff, ministeren for Slesvig. Han var født 1810 i København som embedsmandsson, men hans barndom forløb i Holsten, hvad for stedse mærkede hans nationalpolitiske tænkning. Han havde en vis kosmopolitisk holdning og ville mægle mellem nationaliteterne. Efter at være blevet student fra Sorø Akademi og juridisk kandidat virkede han dels i Kancelliet, dels ved domstolene, sidst i Slesvig, hvorfra han 1854 udnævntes til departementschef i det slesvigske ministerium. Af Harald Raasløffs tysk- og dansksprogede småskrifter fremgår, det var hans statspolitiske grundsyn, at Danmark var bestemt til at være en i national henseende neutral jordbund. De tyske sydslesvigeres krav på at forblive i forbindelse med Holsten var for ham lige så naturligt som de danske nordslesvigeres ønske om tilslutning til kongeriget, ja, han fandt de nationalliberales fordring om det hele Slesvigs indragning under en fælles forfatning med Danmark analog med slesvigholstenernes forlangende om Slesvigs optagelse i det tyske forbund. For Raasløff var den rette ordning en deling af hertugdømmet ved linjen Slien-Husum, således at den sydlige del forbandtes med Holsten, medens den nordlige skulle være et selvstændigt, dog nærmest til Danmark knyttet mellemled. En sådan deling foreslog han iværksat ved en organiseret drøftelse mellem danske, holstenere og slesvigere, med voldgiftsmænd fra Sverige-Norge og Tyskland. Harald Raasløff overtog kun med betænkelighed det slesvigske ministerium (hvilket ses af, at P. G. Bang var slesvigsk minister én dag), vel også fordi han ikke billigede Tillischs og Regenburgs sprogreskripter, som han anså for et forsøg på at fordanske slesvigske egne, hvor det danske sprog for stedse var gået til grunde. Men han var villig til at medarbejde på en konstitutionel helstat.

*

Offentligheden var tilfreds med, at ministeriet P. G. Bang ikke var blevet et sammenrod af nogle af Ørsteds mænd og den konstitutionelle helstats tilhængere; men det var ganske vist en koalition til den anden side, til venstre, nemlig mellem nu konstitutionelle regeringsmænd fra enevældens tid (Scheele, Bang, Simony, Lüttichau, Michelsen) og nationalliberalismens moderate centrum (Hall, Andræ). Ministeriet var ikke stærkt, afstanden mellem P. G. Bang og C. C. Hall var stor, men den var ikke meget mindre mellem Hall og Andræ, eftersom helstaten for de fleste nationalliberale var en beklagelig nødvendighed, for Andræ derimod det i sig selv ønskelige. Han stod det nationalliberale kulturmilieu nær, ja, levede i det, men tænkte i afgørende henseender forskelligt fra sine venner. Den kritiske og kontrære Andræ var og forblev „partiet Andræ". Imidlertid, det var Hall og Andræ, der bar ministeriet, og med Hall havde den allerede et par år efter 1848 reducerede nationalliberalisme på ny fået foden inden for i statsrådet. Han skulle snart ikke blive den eneste ved bordet; nationalliberalismens anden og næsten 10-årige magttid var indledt.

Ministeriet P. G. Bangs program måtte gå ud på at fremme den af Rigsdagen ønskede begrænsede indskrænkning af junigrundloven til de særlige anliggender og inden dennes endelige vedtagelse i den nye skikkelse at fremkomme med udkast til fællesforfatningen – dette var jo Rigsdagens bestandige krav. Efter at grundlovsforslaget på ny var

vedtaget, blev det fornødne bekræftelsesvalg udskrevet, og efter dette tilbagestod den tredje og sidste vedtagelse, der måtte afvente regeringens forslag til forfatningen for hele monarkiet. Problemet var alvorligt, eftersom Rigsdagens flertal var ejderdansk.

Mange fandt den forfatning, som Ørsted havde ladet Frederik VII oktrojere, ulovlig (hvad den dog ikke kunne være for hertugdømmernes vedkommende, thi dér var monarken jo „absolut"), men da kongens navn faktisk stod under „juliordonnansen", kunne den ikke omstyrtes, og det var desuden i høj grad praktisk, at man i Rigsrådet nu havde et for hele monarkiet fælles organ, som kunne antage en fællesforfatning, da striden ellers kunne begynde forfra. Trods uviljen mod Ørsteds juliforordning blev den da formelt taget som udgangspunkt; den skulle blot „ændres". Sin foretagsomme natur tro var premierminister P. G. Bang, der jo i 1847 på Christian VIIIs befaling på meget kort tid havde udarbejdet et helt forfatningsforslag for monarkiet, efter Rigsdagens hjemsendelse i april 1855 gået i gang med et udkast til en fællesforfatning. Han synes, dog vel efter forudgående drøftelser i regeringen, i løbet af en dag at have skrevet de første 23 paragraffer, som han sendte Andræ. Denne blev hovedforfatteren til den nye fællesforfatning, skønt det ellers var regeringschefens sag at tage sig af forfatningsændringer.

*

For matematikeren Andræ kunne i situationen kun én forfatning være den rigtige, nemlig den hvortil man nåede ved at anvende den deduktive metode på de foreliggende omstændigheder. Da udgangspunktet var den konstitutionelle helstat, måtte alle andre problemer konsekvent underordnes hensynet dertil. Der skulle skabes en fællesforfatning, som var så konstitutionel, at den blev antagelig for kongeriget, men for at forfatningen samtidig kunne blive tålelig for den tyske del af hertugdømmernes befolkning og for de tyske magter, måtte den have en klar monarkisk-konservativ karakter og indeholde så stærke garantier mod folkerepræsentationens flertalsvælde, som var foreneligt med det konstitutionelle princip; dette stemte jo med Andræs personlige forfatningssyn, som det havde ytret sig også i Den grundlovgivende Rigsforsamling.

Med stor klarhed, styrke og egensindighed flyttede finansminister C. G. Andræ ved sit forfatningsudkast helstaten over på lovens grund. Fælles var fremfor alt kongen, og som i Ørsteds forfatning var bestemmelsen om magtens tredeling derfor udeladt: kongen havde den øverste myndighed over rigets fællesanliggender med de i forfatningen fastlagte indskrænkninger (det monarkiske princip). Rigsrådet skulle kun have ét kammer – nu som i 1848-49 anså Andræ et tokammer for en kun tidrøvende maskine – og sammensættes efter landsdelenes folketal. Rådet skulle bestå af 20 kongevalgte medlemmer, 30 valgt af landsdelenes repræsentationer (18 af Rigsdagen, 5 af Slesvigs og 6 af Holstens Stænder samt 1 af Lauenborgs Ridder- og Landskab), endelig af 30 fremgået ved umiddelbare valg i landsdelene i store kredse, hvor kun borgere, der betalte 200 rdl. i årlig skat eller havde 1.200 rdl. i årsindtægt, kunne stemme. Dette betød, at den valgbarhedsbetingelse, der gjaldt for junigrundlovens landsting, nu blev en betingelse for *valgret* til Rigsrådet, et meget højere gærde. Det 80 mand store rigsråd hidrørte altså fra tre forskellige valgkilder. Den skarpe økonomiske census for de 30 folkevalgte ville kun give ca. 6.000 vælgere, de såkaldte „tolvhundrederigsdalermænd", overvejende embedsmænd, storhandlende og godsejere, hvilket unægtelig gav forfatningen en konservativ karakter. Langt den største del af junigrundlovens vælgere blev udelukket. An-

dræ ventede, at når valgene skete i store kredse, ville de larmende vælgermøder, som han afskyede, falde bort. Rigsrådet skulle træde sammen kun hvert andet år, og regeringen blev uafhængig af rådet. Kendemærket for en fri forfatning så Andræ deri, at intet kunne blive lov uden folkerepræsentationens samtykke, ikke i at forsamlingen selv skrev lovene. Derfor fik alene ministeriet initiativ i de fælles lovgivningssager, Rigsrådet derimod besluttende myndighed; men kun således, at det ved den endelige behandling enten kunne antage et lovforslag som helhed eller forkaste det som helhed. Et stående normalbudget for monarkiets ordinære fælles udgifter og indtægter, fastsat ved lov og kun foranderligt ved lov, altså med også regeringens samtykke, skulle være rygraden i finansvæsenet, som derved var unddraget Rigsrådets drøftelse i enkeltheder; dog måtte der jo hertil komme tillægslove i anledning af uforudselige bevægelser. For Andræ var „finansloven" kun en fiktion, blot en sammensyning af en række love af finansielt indhold eller med finansielle konsekvenser.

Efter C. G. Andræs forfatningsudkast var kongemagtens ligeret altså understreget og ministermagten gjort stærk, den sidste under et klart ansvar over for en rigsret for monarkiet. Han anså en sådan styrkelse af den samlede regeringsmagt for nødvendig i et land, hvori der nylig havde været borgerkrig. I stedet for de fra junigrundloven kendte statsrevisorer ønskede finansministeren i den nye fællesforfatning indført en juridisk, finansiel og bogholderimæssig sagkyndig regnskabsret, der skulle virke som finansiel kontrolinstans overhovedet. Til beskyttelse af de tyske rigsråder tjente bestemmelsen om, at rådets præsident skulle vælges af kongen, og om, at en ændring af forfatningen krævede kvalificeret majoritet. Både det danske og det tyske sprog kunne benyttes.

Hermed havde Andræ dog endnu ikke fuldendt sin konstitutionelle, men konservative helstat. Det var nemlig for ham et selvstændigt problem som grundlag for den nye fællesrepræsentation, Rigsrådet, at skabe en valglov, der ikke ensidigt lod blot en majoritets anskuelser komme til orde i rådet, men tilvejebragte en repræsentation for folket som helhed derved, at der sikredes ethvert standpunkt, der havde vundet større tilslutning, at få sine talsmænd i samme forhold, som det havde tilhængere blandt vælgerne eller i repræsentationerne. Det er indlysende, at en sådan valglov ville være særlig hensigtsmæssig i et nationalt splittet monarki og tillige ville kunne værne et mindretal i byerne over for bønderne. I Slesvig ville de konservative valgretsbestemmelser begunstige det tyske element, og danskheden måtte derfor sættes i stand til at hævde sig. Allerede som Folketingets formand havde Andræ villet varetage mindretallenes ret, og efter foreløbige drøftelser mellem ham, Hall og Bang kom den nu af ham udarbejdede, siden verdensberømte forholdstalsvalgmåde i midten af maj 1855 til afsluttende behandling i ministermødet. Marineminister Michelsen sluttede sig med varme til metoden, Hall, hvis styrke ikke var at granske problemer, var dog forstående over for den „matematiske valgmåde", men i øvrigt sagde kollegerne: „Vi tager den på Deres ansvar". Andræ påtog sig da ene ansvaret for, at forholdstallet kom til anvendelse ved Rigsdagens og stænderforsamlingernes samt ved de umiddelbare valg til Rigsrådet. Forholdstalsvalgmåden indførtes her for første gang i en forfatning. I øvrigt havde A. F. Tscherning allerede flere år forinden haft sin opmærksomhed henledt på at tillægge et ikke ubetydeligt mindretal den andel i repræsentationen, det kunne tilkomme; han havde „forsøgt at løse opgaven på en, som jeg tror ny måde", men havde ikke ment, at tiden var inde til at

bringe den i forslag. Finansminister Andræs dobbeltlov om fællesforfatningen og valgmåden er kaldt genial; det helstøbte værk vidner ganske rigtigt om forfatterens højst selvstændige ånd, men det „konstitutionelle" var unægtelig stærkt beskåret gennem normalbudgettet, ved at Rigsrådet ikke selv kunne vælge sin formand, og især ved, at kun en ringe brøkdel af befolkningen havde valgret til rådet; dette sidste forhold måtte tiltale de reaktionære stormagter. J. N. Madvig udtalte dog siden åbent, at junigrundlovens beskæring ikke var iværksat alene af hensyn til monarkiets sammenhold, tillige fordi den havde vist sig ufuldkommen.

*

For ikke at få noget brud på forfatningsforslagets balance og logik krævede C. G. Andræ hårdnakket, at det blev vedtaget aldeles uændret af Ørsteds kongevalgte rigsråd og billiget af Danmarks rigsdag. Rigsrådet vedtog næsten enstemmigt forslaget, ikke mindst på grund af Halls beroligende indflydelse på de konservative helstatsmænd, medens i Rigsdagen bondevennerne, der i 1848–49 jo havde modsat sig enhver census og desuden anså Andræ og Hall for „udemokratiske bourgeoisiministre", vendte sig voldsomt imod valgretsbegrænsningen, ligesom også de nationalliberales venstre fløj var imod. Rigsdagen skulle ikke *vedtage* forslaget, den måtte jo netop, af hensyn til Holsten og de tyske magter, holdes ude fra enhver direkte indflydelse på forfatningens ordlyd, men Rigsdagen skulle efter at være gjort bekendt med fællesforfatningen beslutte, og nu endeligt, om den ville indskrænke junigrundloven til kun at have gyldighed for de anliggender, der i fællesforfatningen var betegnet som særlige for kongeriget. Da C. C. Hall, skønt vel i sit hjerte ejderdansk, kunne anbefale Andræs forfatningsforslag over for Folketinget, gav tinget junigrundlovens begrænsning passage med et lille flertal. Ørsteds regering ville næppe nogen sinde kunne have opnået Rigsdagens samtykke til den kære grundlovs beskæring til bedste for juliforordningen.

Den 2. oktober 1855 udkom da den nye fællesforfatning, der af nationalpolitiske grunde oktrojeredes af kongen. De nationalliberale havde samtidig med grundlovsindskrænkningen fået vedtaget det forbehold, at den kun skulle gælde, så længe fælleslorfatningen opretholdtes „i anerkendt kraft og virksomhed". Mange forudså, at forbindelsen med Holsten alligevel ville briste, og i Landstinget udtalte Orla Lehmann, der mere end nogen anden enkeltmand i 1848 havde repræsenteret den ånd, som gennemstrømmede folket, udfordrende, at et Ejdermonarki dog var målet. – De udenrigspolitiske forhold gjorde, at Andræs stående normalbudget aldrig blev ført helt ud i livet, ligesom tanken om en regnskabsret først, og kun tilnærmelsesvis, blev realiseret i 1926, da der ved lov oprettedes et statsregnskabsråd, bestående af statsrevisorerne, den administrative revisions chefer og finanshovedbogholderen.

*

Indtil videre, trods visse beskæringer indtil 1863, gjaldt altså Andræs fællesforfatning, der gjorde Rigsrådet til den politiske hovedscene, hævet over landsdelenes repræsentationer, og forfatningens ikrafttræden nødvendiggjorde flere omordninger. Ved grundlovsindskrænkningen var junigrundlovens statsråd også formelig bortfaldet, og det i kundgørelsen af 28. januar 1852 provisorisk genoplivede gehejmestatsråd blev lovfæstet i fællesforfatningen, således at det under kongens forsæde bestod af ministrene for monarkiets fællesanliggender, ministrene for landsdelenes særlige anliggender, tronfølgeren og den eller de øvrige prinser, som kongen kaldte til at tage

sæde i rådet. I junigrundloven benævntes ministeriets chef premierminister, men i helstatsforfatningen af 1855 konsejlspræsident; stillingen som premierminister for kongeriget blev ophævet. Spørgsmålet var nu, hvem der skulle være monarkiets konsejlspræsident. Andræ havde meget gerne set ministeriet rekonstrueret med nogle moderat-konservative medlemmer, og at C. E. Bardenfleth eller Tillisch var trådt i spidsen for det. Han fandt det nemlig heldigt, om regeringen, efter at den havde tilvejebragt en konstitutionel helstatsforfatning, fik et mindre nationalliberalt præg over for hertugdømmerne og de tyske stormagter såvel som over for det nye rigsråd, der snart skulle sammentræde.

Hverken Andræ eller Hall var nogen beundrer af P. G. Bang i hans egenskab af ministeriets chef; førstnævnte kaldte ham „et stort skikkeligt vrøvl", sidstnævnte mente, man skulle holde sig gode venner med ham og dirigere ham igen (som konsejlspræsident) lige som før. Hall ville absolut ikke have en konservativ udefra som regeringens førstemand. Skønt Scheeles tilbøjelighed til at gå „bag om" til kongen eller grevinden for at fremme ønsker, der var ministeriet som helhed imod, allerede var konstateret, ville han, såfremt Bang ikke kunne godtages, som regeringens ophavsmand sikkert alligevel være blevet monarkiets første konsejlspræsident, hvis ikke krigsminister Fütticau havde raset imod at få en tysker (holstener) på den høje post. Da Scheele mærkede, at han ikke kunne opnå præsidiet, søgte han at bevæge Hall til at blive konsejlspræsident, men denne afslog under henvisning til, at han var den nederste i rangen; en af de to excellencer – Bang, som var premierminister og gehejmekonferensråd, eller Scheele, som var elefantridder af pur kongelig nåde – måtte beklæde stillingen. Derefter blev P. G. Bang enstemmigt kåret til den nye værdighed, og kongen udnævnte ham den 12. oktober 1855 til konsejlspræsident; han kaldtes få dage efter til leder af det nu oprettede ministerium for monarkiets fælles indre anliggender, nærmest et omsvøbsdepartement, men beholdt indtil videre Indenrigsministeriet for kongeriget, dog kun som konstitueret. Ved et efterspil tillagdes der alle ministrene rang som før 1848, hvorved de blev excellencer. Andræ udtrykte det håb, at excellencetitlen „ville gøre det vanskeligere for politiske lykkeriddere at komme ind i en ministerpost". – Andræ skal have betegnet det som „sin eneste politiske fejl", at han ikke ved en demissionsbegæring tvang igennem, at nogle mænd fra det „gamle ministerium" trådte til.

16. oktober 1855 oprettedes ved en deling af Indenrigsministeriet det ovenfor nævnte, meget konstruerede ministerium for monarkiets fælles indre anliggender, hvortil henlagdes bl. a. rigsråds- og indfødsretssager, domænesagerne, told- og postvæsenet samt koloniernes styrelse. Da Finansministeriet kun måtte omfatte monarkiets fælles finansanliggender, blev kongerigets direkte skattevæsen som et særligt anliggende udskilt og henlagt under Indenrigsministeriet; desuden måtte den samme person ikke være ansvarlig for to forskellige forsamlinger. Som finansminister havde Andræ en helt afgørende indflydelse på nyordningen af monarkiets indviklede finansforhold; ordningen var vel så logisk som muligt, men den førte til en forvirring i administrationen, som kun han kunne beherske, og den overlevede da heller ikke hans ministertid; 1858 ophævedes atter Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender.

*

Rigsrådet mødte til sin første samling i marts 1856 på Christiansborg. De kongevalgte var overvejende konservative, de i Danmark i storkredse og af Rigsdagen valgte næsten udelukkende nationalliberale; Rigs-

dagen indvalgte dog 6 bondevenner. Af de i Slesvig valgte medlemmer var over halvdelen dansksindede. Nationalliberalismens ledende mænd tog sæde i rådet. For første gang stod Ejderdanskerne og slesvigholstenerne over for hinanden i en lovgivende rigsforsamling, den danske part i overtal. Det nationalt splidagtige råd, der talte holstenske grever og kammerherrer, danske professorer og bønder, fik med J. N. Madvig den bedst mulige præsident, en både imødekommende og myndig mand, talende korrekt tysk omend med bornholmsk tonefald. Han skred ind, når en taler var mere „særlig" end „fælles", altså klassificerede medlemmerne efter landsdele, han holdt øje med Orla Lehmann, der groft taktløst kunne bringe de slesvigholstenske oprøreres nederlag i erindring, han havde overhovedet ord for at irettesætte de danske mere end de tyske rigsråder. Madvig har selv beklaget, at hans dårlige økonomi hindrede ham i at samle danske og tyske medlemmer til selskabeligt samvær.

Det havde dog næppe hjulpet stort. Blandt Rigsrådets holstenere møder vi på ny helstatsmanden baron Carl Scheel-Plessen, ham, der sad så kort i A. W. Moltkes første regering som minister for hertugdømmerne, at han trak sig tilbage, før bestallingen var udfærdiget. 1853 var han blevet overpræsident og 1. borgmester i Altona, nu af Holstens Stænder, hvis præsident han var, indvalgt i Rigsrådet. Det er en kendt sag, at Scheel-Plessen i april 1856 sammen med 10 andre medlemmer, hvoriblandt tre slesvigere, indbragte „de 11"s forslag, som gik ud på, at kongen skulle lade den nye fællesforfatning forelægge for hertugdømmernes stænderforsamlinger til betænkning og derefter, under videst mulig hensyntagen til hvad Stænderne udtalte, forelægge Rigsrådet et nyt udkast til en ny forfatning. „De 11" påberåbte sig, at fællesforfatningen af 2. oktober stod i modstrid med aftalerne af 1851-52 og med januarkundgørelsen, eftersom hertugdømmernes stænderforsamlinger ikke var blevet rådspurgt før forfatningens tilblivelse, tillige derved at de tyske landsdele var blevet kongeriget underordnede på grund af forfatningens konstitutionelle karakter, repræsentationen efter folketallet. Den tyske opposition pegede her på juridisk svage punkter, men på dansk side havde man ment, det ville være umuligt at tilvejebringe en overenskomst mellem de to nationaliteter om en fællesforfatning. Desuden var holstenernes krav nok mindre udsprunget af den formelle fremgangsmåde ved forfatningens tilblivelse end af frygt for en ny, omend skjult Ejderpolitik. Nok er det, at „de 11"s forslag, som Rigsrådet forkastede – Hall vandt de danske helstatsmænds støtte under forhandlingerne – allerede i juni foranledigede Projsen og Østrig til klager over, korrekt nok kun for Holstens og Lauenborgs vedkommende, at aftalerne ikke var blevet overholdt og med den følge, at det tyske mindretal nu var underkastet det danske rigsrådsflertal. Hermed begyndte den skæbnesvangre procedure, „den store prokuratorstrid", der sluttede med det dansk-tyske monarkis sønderlemmelse otte år efter.

D. G. Monrad, der var medlem såvel af Folketinget som af Rigsrådet, og som ganske havde billiget Andræs fællesforfatning, foretog efter den bitre debat i rådet det meget overraskende skridt at indbringe et forslag om revision af denne; han ønskede de holstensk-kongerigske modsætninger udjævnet ved fortrolig drøftelse. Hall var på dette tidspunkt vistnok stemt for, at Monrad blev medlem af regeringen for i ham at have en modvægt mod den dominerende Andræ, men ved sit forslag, der slutteligt end ikke støttedes af Scheel-Plessen, ødelagde Monrad aldeles sine muligheder. Andræ og Scheele ville naturligvis ikke have rørt ved den nybagte forfatning. Måske har Monrad tænkt sig en regerings-

kombination af bondevenner og hans egen fløj af de nationalliberale, men dette var jo i hvert fald en aktion mod ministeriet P. G. Bang. En alvorlig intrige altså? Det må erindres, at holstenernes opposition mod fællesforfatningen kan have skuffet netop Monrad dybt, han, der altid havde troet, at den konstitutionelle frihed tværs over alle nationale skel ville være stærk nok til at holde monarkiet sammen. Men det indtryk, at han var en upålidelig springer, blev styrket.

*

Med regeringens sammenhold stod det ilde til. P. G. Bang trådte i februar 1856 tilbage som kongerigets indenrigsminister, ikke som konsejlspræsident, skønt det kneb for ham at holde ministeriet sammen, nu også på grund af svækket helbred. Fæsteafløsningsspørgsmålet, der hidtil kun var blevet overfladisk håndteret på frivillighedens grund, var årsagen til, at Bang ønskede at fratræde. I rigsdagssamlingen 1855–56 havde J. A. Hansen indbragt et forslag om tvungen fæsteafløsning i tillid til, at der nu, i „provinsen Danmark", kunne iværksættes dybere reformer. Under dets behandling udtalte Bang, at han ikke længere var tilhænger af en tvangsafløsning (udenrigsminister Schcele var imod enhver afløsningslov, som han, og det konservative Europa, kaldte revolutionær); var der noget, som kunne få ham til at opgive Indenrigsministeriet, så var det denne sag, sagde Bang. Det lykkedes imidlertid D. G. Monrad i form af en dagsorden at samle stort flertal om et nyt grundlag for en lov: alle lovligt indgåede kontrakter skulle opretholdes, men ved en fæsters død kunne hans efterladte, hvis de ikke med godsejeren var enedes om gårdens overgang til selveje, kræve den stillet til auktion, og der tilfaldt dem da mellem 1/4 og 1/3 af købesummen. Dette var jo en klar anerkendelse af bondens medejendomsret til fæstejorden. Til gengæld skulle godsejeren være berettiget til af 10 gårde, der afhændedes enten ved frivillig overenskomst eller ved auktion, selv at udtage den ene og besidde den med samme ret, som om den ikke var bondejord; dog måtte denne gårds hartkorn ikke udgøre over 1/10 af det sammenlagte hartkorn for alle 10 gårde. Under sagens forløb udtalte P. G. Bang, at kongen endnu ikke havde udnævnt en ny indenrigsminister – han var jo kun konstitueret efter at have overtaget Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender – hvoraf man skulle forstå, at han ikke kunne optage en endelig forhandling om fæstesagen. Bang omtaltes nu ofte som Bange. Nogle uger efter opgav han helt Indenrigsministeriet, hvor han i juni efterfulgtes af stiftamtmand I. J. Unsgaard.

Iver Johan Unsgaard var født 1798 i København som søn af en nordmand, der som landinspektør havde væsentlig andel i jordernes udskiftning i tiden omkring år 1800. Han blev jurist og nåede allerede 1840 som deputeret i det danske rentekammer en af de høje stillinger i enevældens centraladministration. I. J. Unsgaard var en stor saglig dygtighed. Han havde medarbejdet på den betydningsfulde lovgivning, der i Christian VIIIs tid fremkom efter forudgående behandling i provinsialstænderne; forordningen af 1840 om den nye matrikel, altså om skyldsætningen af jordejendomme, de senere om vejvæsenet og vands afledning og flere andre var for en stor del Unsgaards værk. Da han i september 1848 udnævntes til stiftamtmand over Fyn det embede, som C. E. Bardenfleth nylig havde forladt fik han god mulighed for at konstatere, hvorledes de nye love virkede ude i det praktiske liv.

I. J. Unsgaard forholdt sig sympatisk til de nationalliberale ideer, dog ikke til skandinavismen, og som en erfaren, anset embedsmand var han blandt dem, der opfyldte betingelserne for at formidle overgangen fra

enevælden til det konstitutionelle styre. Allerede i marts 1848 var han et af A.W. Moltkes ministeremner; han afslog året efter at afløse P.G. Bang som indenrigsminister, ligesom han i 1854 havde afvist Scheeles henvendelse til ham. Den højt dannede, men tillige jævne, forekommende og muntre mand var blandt Frederik VIIs venner, og kongen havde meget gerne set ham i regeringen tidligere. Unsgaard interesserede sig imidlertid mere for sagernes realitet end for den egentlige politik, han var desuden noget sky for at tale i større offentlige forsamlinger og ræd for det hastværk, hvori det politiske arbejde jævnlig må ske. I 1849 lod han sig dog vælge til landstingsmand, fire år efter valgtes han endda, ved støtte af bondevenner, til Landstingets formand, men han afslog at modtage valget. Venstre satte Unsgaard højt; han havde været præsident i Det kgl. Landhusholdningsselskab 1839–1848, og i 1849 var han blevet formand for den af P.G. Bang nedsatte landbokommission. Skønt stiftamtmand og landstingsmand I.J. Unsgaard ikke attråede nogen plads i første række og slet ikke at blive medlem af regeringen – han sagde engang: „Ministerskabet er et slags skab, som jeg altid har hadet" – lod han sig altså nu bevæge til at lede Indenrigsministeriet, sikkert kun af pligtfølelse. Men det skulle ikke blive derved. Foreløbig må vi konstatere, at Unsgaard med nogle ændringer overtog Monrads fæsteafløsningsforslag, men ikke havde held til at gennemføre det over for de andre ministre; de vidste, at i denne sag vågede det konservative udlands øjne på Danmark.

*

Samtidig med at P.G. Bang demissionerede som kongerigets indenrigsminister, trak H.I.A. Raasløff sig tilbage som minister for Slesvig. På et tidspunkt, da de nationalliberales slesvigske mod var ved at blive genrejst, har Raasløff, der jo ønskede såvel sproglig som national neutralitet i hertugdømmet, nok befundet sig mindre vel blandt sine kolleger; anledningen til hans afgang var dog den, at han misbilligede nogle afskedigelser, som Scheele i sin egenskab af minister for Holsten havde foretaget af medlemmer af Appellationsretten i Kiel. Ny minister for Slesvig blev, efter at Hall *ad interim* havde varetaget ministeriet fra februar til juni, Friedrich Hermann Wolfhagen; han var født 1818 i København som søn af en etatsråd og kommitteret i Rentekammeret; slægten var hessisk. Han tog juridisk eksamen i Kiel, og 1848 traf ham som sekretær i Tyske Kancelli. Et par år efter udnævntes han til herredsfoged i Haderslev, og allerede 1851, efter treårskrigen, blev han amtmand over Flensborg Amt. Fr. Wolfhagen var nationalliberal, som amtmand viste han stor interesse for det danske sprogs stilling i Mellemslesvig, og som minister for Slesvig, hvad han var indtil udgangen af 1863 med kun nogle måneders afbrydelse, styrede han hertugdømmet i nationalliberal ånd i nært samarbejde med departementschef Regenburg, sprogreskripternes fader. Wolfhagen kunne ikke undgå at møde uvilje hos slesvigholstenerne, han måtte i alle sager være årvågen og klogtig, men den højst statelige, intelligente og tilforladelige minister for Slesvig søgte at lempe sig efter de talrige, ofte voldsomme tyske klager og fordringer uden at slå af på danskhedens ret i hertugdømmet. Inden Fr. Wolfhagen i 1856 blev minister, var han af de slesvigske Stænder valgt til medlem af Rigsrådet.

Krigsminister Mathias Lüttichau demissionerede i maj 1856, fordi han ikke kunne få militærbevillingerne forøget; det kunne ikke ske, uden at også hertugdømmernes Stænder udskrev nye skatter; i København ønskede man ingen utilfredshed hos disse landsdeles befolkning. Lüttichau kunne ikke affinde sig

dermed. Ny krigsminister blev da Christen Carl Lundbye; han var født på Samsø 1812 som søn af en oberst. Han tilhørte en militærslægt (navnet antaget efter en landsby på Falster), der dog også har talt broderen, maleren Johan Thomas Lundbye, ved det 20. århundredes midte stiftamtmand Chr. L. Lundbye og professor J. Th. Lundbye. Han uddannedes ved artilleriet og blev en af de „lærde" artillerister. Han havde virket som lærer i fortifikation, artilleri og våben ved landkadetkorpset, og som våbenkonstruktør fuldendte han J. S. Fibigers system af artillerimateriel af 1834, hvilket kom hæren til gode i treårskrigen. I 1854 blev Carl Lundbye major og direktør for hærens materiel. Den dygtige artillerist skildres som en brav mand, men uden megen kraft. Han havde ikke karakterstyrke nok til at hævde sin selvstændighed over for kongemagt og regeringschef; der var, som D. G. Monrad siden sagde, ingen „ministerdjævel" i ham. Da Lundbye 1863-64 på ny blev krigsminister, kom han til at stå over for vanskeligheder, han ikke holdt mål med, og som gjorde hans skæbne tragisk, hvortil dog måske en del af forklaringen kan søges i, at han som sin broder, maleren, har haft visse sygdomsanlæg i sit sind.

*

De nævnte ministerskifter styrkede regeringens nationalliberale fløj. Derved skærpedes kun de indre spændinger i ministeriet, navnlig modsætningen mellem de nationalliberale og den konservative løsgænger L. N. Scheele. På Rigsdagen havde den arbejdsglade, snarrådige, tilsyneladende åbne og slebne verdensmand hævdet sig godt; han var en politisk begavelse og en virkningsfuld taler, skønt hans dansk skæmmedes af tyske gloser; han sagde f. eks. „Ach!" og „Erfahrung". Scheele besad adskillige betingelser for at være monarkiets udenrigsminister, men manglede samtidig andre, især taktfølelse. Over for Scheel-Plessen og „de 11" i Rigsrådet optrådte han med dygtighed, ligeledes i det, næsten otteårige, dansk-tyske noteskifte, som det blev hans sag at indlede, da de tyske magter stillede sig bag holstenerne. Ved sin nonchalante forhandlingsform skabte han dog både i Berlin og Wien en ugunstig stemning om sig, og i Holsten kaldtes denne mand, hvis nationalitet var tysk, overløber. Scheel-Plessen og hans standsfæller så i udenrigsministeren en adelsfjende, med god grund, for så vidt som Scheele søgte at ramme det dansk-fjendtlige aristokrati i Holsten ved at modarbejde Ridderskabets domstolsprivilegier og skattebegunstigelser; han mente derved at kunne vinde de lavere klasser i hertugdømmet for den konstitutionelle helstat. Efter den første rigsrådssamling, hvorunder han stærkt havde irriteret de holstenske repræsentanter, drog han til Pinneberg og holdt her mod Ridderskabet en voldsom agitatorisk tale, en uhørt optræden af en udenrigsminister, bemærket også i udlandet.

Det lykkedes aldrig L. N. Scheele at skabe tillid om sin personlighed. Hans åbenhed blev opfattet som en form for forstillelse, med rette eller urette havde han ord for tvetungethed og for at varetage personlige interesser, f. eks. havde han efter „Dagbladet"s påstand „holdt sig det fede og magelige landdrosti åbent" og anbragt ukvalificerede sønner i statstjeneste. Den bestandige uro omkring ham havde dog sin hovedårsag i hans stilling som „husminister". d. v. s. den minister, der havde med hoffets indre anliggender at gøre. Han havde afløst C. A. Bluhme i indflydelse hos Frederik VII, og hvad der endnu måtte mangle i så henseende, kunne han opnå gennem grevinde Danner, der udøvede næsten fuld magt over kongen. Neergaard skriver i „Under Junigrundloven": „Hvorvidt det nære personlige forhold, hvori Scheele stod til grevinden, som

datidens cronique scandaleuse ville vide, var af erotisk karakter, kan her ikke afgøres, men sikkert er det, at Scheele besad grevinde Danners gunst sikrere end nogen anden". I sin bog om grevinden siger Robert Neiiendam, det er ubeviseligt, at Scheele har stået i intimt forhold til Louise Danner, og lægger dermed spørgsmålet til side. Tilbage bliver, at udenrigs- og husministeren stadig søgte at fremme grevindens ophojelsesplaner og virkelig fik udvirket, at hun deltog i gallataflerne ved fyrstebesøg samt opførtes i statskalenderen som kongens morganatiske hustru; tilbage bliver også, at Scheele bag om og mod sine ministerkolleger kunne have held til at befordre sine meninger gennem grevinden, og på en sådan måde at han ikke siden kunne desavoueres. Det kom gentagne gange til sammenstød i ministeriet; især var Andræ, ikke mindre myndig i sin optræden end Scheele, ivrig for at holde den tidligere Louise Rasmussen inden for snævre skranker. Da husministeren i september 1856 foreslog, at grevinden fik tillagt apanage, kom det til en voldsom scene mellem Scheele og Andræ; denne begærede sin afsked, ham fulgte flere nationalliberale ministre, og den 25. september var regeringen, allerede halvdød, i realiteten opløst.

*

Den mest betydningsfulde lovgivning under ministeriet P.G.Bang, der jo havde et bedre forhold til Rigsdagen end Ørsteds regering, var loven af 22. marts 1855 om sognefor standerskabernes (sognerådenes) og amtsrådenes sammensætning og valg, omsider gennemført af Bang som indenrigsminister på baggrund af junigrundlovens løfte om det kommunale selvstyres udvikling ud over, hvad der var nået i Frederik VIs og Christian VIIIs tid. Loven var i det væsentlige af samme indhold som den, Ørsted havde nedlagt veto mod. Til sognerådene skulle den mindre halvdel af det altid ulige antal medlemmer vælges af alle de folketingsvælgere i kommunen, der var skatteydere til den, den større af den femtedel af de nævnte vælgere, der havde udredet den højeste skat, og som altså fik dobbelt stemmeret, i sidste omgang en meget privilegeret. Præsterne ophørte at være født medlemmer undtagen for skole- og fattigsager, og herredsfogderne mistede deres stemmeret. Denne valgordning, der begunstigede de større jordejere, gjaldt i hovedsagen til 1908. Hvad angår amtsrådene, skulle den større halvdel vælges af sognerådenes dertil udsete valgmænd blandt ejere eller fæstere, den mindre af et lige så stort antal ejendomsbesiddere, der var folketingsvælgere og i det sidste år havde betalt den største amtsskat. Grundejet var altså for så vidt dobbelt privilegeret, men lensbesiddernes ret til at sidde i amtsrådet ansås dog for bortfaldet ved forfatningen af 5. juni 1849. Bondevennerne havde ønsket langt videregående, demokratiske valgordninger.

Det var naturligt, at C.C.Hall var blevet kultusminister, eftersom de nationalliberale jo netop var kulturpartiet. Hans navn kom til at stå under loven af 4. april 1855 om sognebåndets løsning, en konsekvens af, at ligesom efter den frie forfatnings givelse kirke og stat ikke mere hørte sammen, således gjorde i det mindre heller ikke menighed og sogn, for så vidt som folkekirkens medlemmer måtte have frihed ved valget af sjælesørger og menighedssamfund. I sin oprindelige form var sognebåndsløsningen dog kun et forhold mellem løseren og præsten personlig. Halls lov skyldtes især Grundtvigs virksomhed, og den store salmedigter ønskede da også folkekirken til lykke med den. Hall tilskyndede til frivillig oprettelse af menighedsråd, men spørgsmålet om en forfatning for folkekirken henstod uløst trods især H.N.Clausens iver for grundlovs-

loftets opfyldelse. Sin stykvise reform af folkeskolen, den, Madvig ikke havde nået at igangsætte, indledte C. C. Hall med D. G. Monrad, sin departementschef, som den drivende kraft – ved loven af 2. maj 1855, hvori frihed til privat undervisning og hjemmeundervisning blev sikret, når børnene ved offentlige prøver befandtes at have de kundskaber, der kunne forventes efter deres alder; skoletvangen lempedes; det blev bestemt, at børnene kunne udskrives efter det 13. år og skulle udskrives efter det 15. år. Ved skoleloven af 1856 blev lærernes lønning forbedret, også selve skolerne, og kommunerne fik indstillingsret til embederne, hvorved interessen for skolevæsenet øgedes; loven gav tillige regler for understøttelse af „højere folke- og bondeskoler". Formelt Hall, men reelt Monrad skyldtes flere andre fremskridt på undervisningens område: en seminariereform, indførelse af lærerindeeksamen og „Monrads Kursus", hvoraf siden Statens Lærerhøjskole udviklede sig. En kultusministeriel lov, som vakte en særlig opmærksomhed, var loven om nedlæggelse af Kolding lærde Skole (siden genoprettet), mod hvilken amtmanden i Vejle, Orla Lehmann, gjorde heftig modstand i Landstinget, idet han advarede mod „den plebejiske ånds onde instinkter". Meningen var dog blot at nedlægge nogle af de mindst besøgte latinskoler og til gengæld forbedre undervisningen i de øvrige.

Justitsminister C. F. Simony var en meget virksom mand: han stod op kl. 6, spadserede en time, arbejdede kl. 7-17, med en kort frokostpause, hvilede en halv time efter middagen og sad derpå ved sit skrivebord hele aftenen. 6. april 1855 fik han kongens underskrift på en lov, hvorved rentefoden, der indtil da ikke måtte overstige 4%, blev frigivet, bortset fra lån mod pant i faste ejendomme, hvor renten forblev 4%. De nationalliberale var jo også liberale i økonomisk forstand, og de erkendte, at det stærkere udviklede økonomiske samkvem gjorde det umuligt at fastslå en passende højeste rente, bl. a. på grund af den større eller mindre risiko ved lånet; desuden blev den bestående lovgivning om åger hyppigt omgået. Simony fik i 1856 også loven om Jydske Asyl ved Århus (Risskov) vedtaget; asylet var beregnet til helbredelige sindssygepatienter; først 1877 omdannedes i Viborg det nedlagte „tugt- og manufakturhus" til sindssygeanstalt.

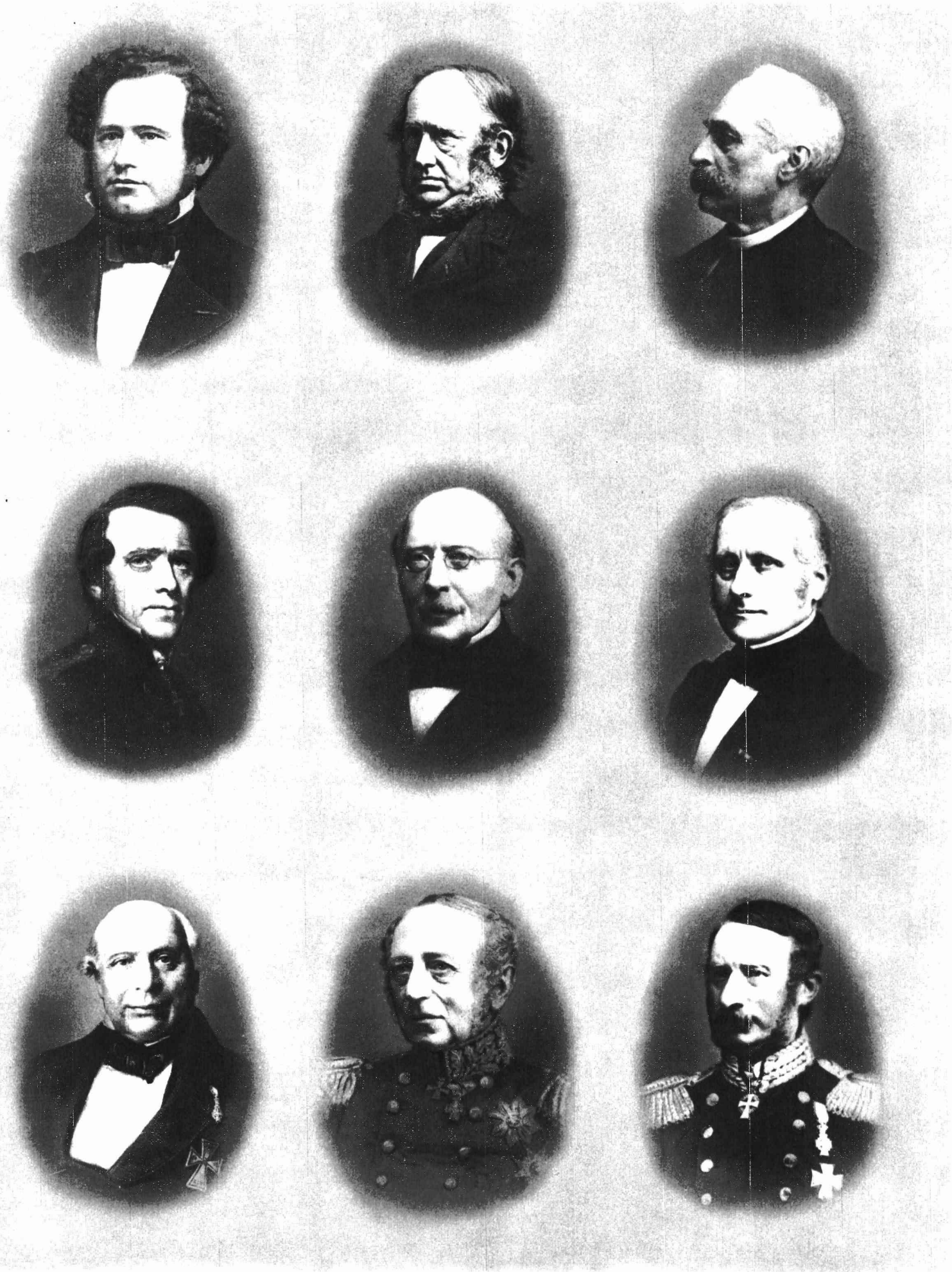
*

Ministeriet var altså trådt tilbage, endegyldigt den 10. oktober 1856. Vi tager nu for stedse afsked med P. G. Bang, denne mærkelige blanding af en konservativ helstatsmand og en bureaukratisk bondeven, som vi har fulgt næsten fra denne fremstillings første blade. Da han afsluttede sin politiske virksomhed, havde han været minister i 1.523 dage, spredt over adskillige år og portefeuiller, desuden professor, universitetskvæstor, deputeret i Rentekammeret, bankdirektør, folketingsmand, amtmand, domænedirektør og departementschef. Besynderlige ting fortælles om ham. Med fuld anerkendelse af Bangs administrative dygtighed og overordentlige arbejdsevne siger N. Neergaard, at han ikke blot ikke var nogen åndelig stormand, men at der endog i udpræget grad var noget jævnt og dagligdags ved hans personlighed. Hans bedste fornøjelse var at få sig en gåsesteg og en l'hombre sammen med de roskildensiske borgermænd, som han kendte fra sin ungdom. Han var jo søn af en domprovst i Roskilde, og han havde i samme by ægtet en datter af den kaptajn, proprietær Lorents Fribert, Annebjerggård, der på Odden Kirkegård rejste monumentet, med Grundtvigs vers, over de faldne ved orlogsskibet „Prins Christian"s kamp i 1808. P. G. Bang havde mange hverv, han bestyrede så-

ledes den store legatstifter, etatsråd Suhrs godser og var tillige sekretær for A/S Kongens Bryghus; endnu som minister førte han selskabets bøger, og det hændte, han havde en af dem med i statsrådet. Han ejede i det hele kun ringe sans for, hvad der var foreneligt med hans høje stilling i staten. En af grundene til, at C. G. Andræ kun med megen vanskelighed kunne godtage Bang som konsejlspræsident, var, at man kunne møde ham på vej ind til byen fra hjemmet i Bredegade på Frederiksberg med premierministerens aktstykker under den ene arm og „ølbryggermappen" under den anden. Redaktør C. St. A. Bille meddeler om Bangs gemytlige formløshed, at han selv som regeringschef ofte kørte hjem om aftenen på bagtrinet af en omnibus fra Amagertorv, og hvis da nogen på grund af den guldtressede hue antog den jævne mand for konduktøren, følte han sig slet ikke fornærmet derved, men hjalp godmodigt passagererne med deres pakker og gav beredvilligt svar. P. G. Bang, der var en anselig jurist, udnævntes efter sin afgang til justitiarius i Højesteret og døde som sådan 1861. Det er nok en retfærdig dom, den, der fældes af en af Bangs biografer: at hans mange interesser og forbindelser gjorde ham som skabt til mægler, men at hans mindre faste karakter hindrede, at han kom til at udrette noget absolut fremragende.

Heller ikke Mathias Lüttichau skal vi gense i noget ministerium; han var indtil 1864 både landstingsmand og medlem af Rigsrådet, men viede sig i øvrigt sin store gård ved Vejle og artilleriet, hvis chef han blev i 1861 efter Fibigers død, fra 1863 som generalløjtnant. Dette våben var netop da under stærk udvikling fra glat skyts til riflet; der var nærmest tale om en omvæltning, men bevillingerne var knappe, og hvad der dog blev nået, inden krigen kom, skyldtes for en stor del Lüttichau. På Dannevirke var han i 1864 den højestkommanderende over artilleriet og den eneste general, som i krigsrådet den 4. februar ikke ville stemme for stillingens opgivelse, fordi han ikke kunne gå med til at efterlade det svære skyts. Da de Meza efter rømningen blev kaldt til København, fik Lüttichau midlertidig betroet overkommandoen som den ældste af generalerne. Mathias Lüttichau har ikke fået ord for at være nogen særlig begavet mand, men han prises for sin fornemme karakter. Han døde 1870 på Store Grundet; på hans gravsten står et citat fra Det gamle Testamente: „Retfærd og Sandhed var hans Mærke".

MINISTERIET C. G. ANDRÆ

C. C. HALL A. F. KRIEGER F. WOLFHAGEN
WILHELM MICHELSEN C. G. ANDRÆ CARL SIMONY
I. J. UNSGAARD L. N. SCHEELE CARL LUNDBYE

MINISTERIET C. G. ANDRÆ

(18. oktober 1856–13. maj 1857)

Ministeriet P. G. Bangs opløsning forårsagede en næsten fire uger lang krise, hvis hovedårsag var, at Frederik VII og grevinde Danner ikke ville slippe L. N. Scheele. Efter samtlige ministres råd, dog ikke efter husministerens, henvendte kong Frederik sig først til F. Tillisch, derefter til C. E. Bardenfleth. Nu som umiddelbart efter udstedelsen af fællesforfatningen anså Andræ det for særdeles tjenligt, om helstatsmændenes moderate fløj fik føringen, fordi de havde langt de bedste betingelser for over for Holsten og de tyske magter at føre forsvaret for monarkiets nye forfatning. Tillisch sagde dog straks nej til at træde i spidsen for regeringen, han stolede ikke på kongens ordholdenhed. Bardenfleth kunne have dannet et moderat frisindet, konservativt forsoningsministerium, som måske kunne have samlet Andræ, Hall, Tillisch og Bluhme, men Frederik VII henvendte sig kun under pression til ham, fordi han ikke var i nåde hos grevinden. Frederik VII bekvemmede sig dog til over for barndoms- og ungdomsvennen at udtrykke det håb, at som han allerede én gang havde reddet ham i en såre vanskelig situation, nemlig i marts 1848, ville han gøre det igen. Bardenfleth krævede imidlertid, at Scheele ikke blev genoptaget i regeringen, og da kongen erklærede ikke at kunne undvære ham, trak den designerede konsejlspræsident sig tilbage, idet han fandt det overflødigt at fremsætte sine øvrige betingelser, der angik grevinde Danners stilling og fjernelsen af flere af kongens personlige rådgivere.

Da Scheele selv ikke kunne stille nogen regering på benene, kom Andræ i forgrunden. Det havde været ham magtpåliggende for det første, at Tillisch og Bardenfleth fik prioriteten, for det andet, at det blev offentlig bekendt, at de havde afslået Konsejlspræsidiet, hvis dette blev udgangen. Da Andræ den 12. oktober kaldtes til kongen, udtalte han, at han absolut ikke kunne påtage sig hvervet, før Bardenfleth havde fået fuldstændig frihed til at foreslå et nyt ministerium. Frederik VII indvendte, at det havde han allerede haft, hvilket jo var urigtigt, eftersom Scheele ikke måtte forbigås. Andræ vidste, at kongens påstand ikke stemte med virkeligheden, da Bardenfleth under hele krisen havde haft forbindelse med Andræ og Hall. Højst modvillig indvilligede Andræ sluttelig i, også under hensyn til kongens rådvildhed, at overtage Konsejlspræsidiet, idet han i øvrigt beholdt Finansministeriet.

Da Frederik VII blev klar over, at hans udsagn til Andræ om, at tilbudet til Bardenfleth havde været betingelsesløst, gennem denne var ministrene bekendt som urigtigt, blev han yderligere opbragt på sin gamle ven. Kom-

mandør I. Bardenfleth har forsikret, at kongen med urette anså hans fader for at stå i spidsen for intriger, der blev foretaget bag hans ryg for at fjerne gehejmeråd Scheele og indskrænke grevindens og hendes venners indflydelse. En forsikring er overflødig, Bardenfleth havde ikke for skik at bruge bagveje. Men i en sådan disharmoni endte forholdet mellem kongen og hans tro tjener. Inden et år var gået, var tjeneren nemlig død. Efter en broder havde C. E. Bardenfleth i 1850 overtaget Stengården i Gladsaxe sogn, som dog skulle sælges for at skaffe kapital til et familiefideikommis. En kort tid fik han her lejlighed til at beskæftige sig med landbrug, og det interesserede ham så meget, at han i 1852, efter at være udtrådt af regeringen, købte den større Søllerodgård i nærheden af Holte. Efter at han i 1855 var blevet konstitueret som domænedirektør, afhændede han gården og flyttede tilbage til København. På en embedsrejse pådrog han sig en brystsygdom, som han forgæves søgte helbredelse for ved badestedet Interlaken i Schweiz. Her døde Carl Emil Bardenfleth, den noble mand, i 1857, kun 50 år gammel, og her ligger han begravet. Han havde 10 børn, blandt hvilke vi vil trælfe stiftamtmand V. Bardenfleth som medlem af et par af århundredets sidste højreregeringer; hans søn igen er kammerherre Gunnar Bardenfleth, kabinetssekretær hos kongen 1936-57, siden direktør for de danske kongers kronologiske samlinger på Rosenborg.

*

L. N. Scheele forblev da i landets regering, han beholdt sine portefeuiller som udenrigsminister og minister for Holsten-Lauenborg, men der blev sat grænser for grevinde Danners videre ophøjelse, og udenrigsministeren forpligtede sig til kun at referere sine egne sager for monarken; samtidig fik den af grevinden og kongen lidet yndede tronfølger, prins Christian, sæde i statsrådet. I øvrigt begrænsede ændringen i forhold til P. G. Bangs regering sig til, at I. J. Unsgaard fra Indenrigsministeriet flyttedes til Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender, idet A. F. Krieger tilkaldtes som indenrigsminister for kongeriget. Forskydningen var altså ikke stor, men den gik til nationalliberal side, hvorved samarbejdet med Scheele næppe ville blive lettere; hans kolleger fortrøstede sig til, at kunne nogen magte udenrigsministeren, måtte det være Andræ. Det personlige forhold dem imellem bedredes dog ikke. Ministeren for Slesvig, Fr. Wolfhagen, udtalte åbent til Frederik VII, at der sjældent var et ministermøde, „hvori Scheele ikke sagde noget, som i Tyskland ville have en duel eller anden éclat til følge"; I. J. Unsgaard har sagt, at selv Gud i himmerig, om han blev konsejlspræsident, ikke kunne holde Scheele og Andræ sammen.

A. F. Krieger var professor i retsvidenskab indtil 1855, da han udnævntes til departementschef i Det slesvigske Ministerium, hvor han i nært samarbejde med kollegaen Regenburg udfoldede en energisk virksomhed. Men allerede i 1856 blev Krieger altså indenrigsminister. Modsat C. C. Hall, der sad trygt og fejret i sin Frederiksbergkreds, havde han haft en ringe valgskæbne. Denne mand med den dybe og omfattende dannelse, ved sit enestående kendskab til konstitutionel statsret en af junigrundlovens skabere, valgt i Køge såvel til Rigsforsamlingen som ved det første folketingsvalg, tabte i 1852 sin kreds til en ukendt bondeven og vragedes, da han senere samme år søgte valg i Mariager. I Rigsforsamlingen havde han været mod valgretsprivilegier, fordi han frygtede, at følgen hos bondestanden af sådanne ville blive valg af „ikke folkerepræsentanter, men almuetribuner". Han var altså selv blevet et af den lige og almindelige valgrets første ofre, og hans skæbne bidrog adskilligt til, at de nationalliberale snart ængstedes ved deres eget værk i 1848-49.

Det var naturligt, at Andræ i sit ministerium optog A. F. Krieger, denne talsmand for en selvbeherskende konstitutionel frihed. Desuden tilhørte Krieger den lille kreds, der i en lang årrække næsten hver torsdag aften samledes i Andræs højst åndsaristokratiske hjem, der på dette tidspunkt lå i Nørregade, fra 1859 i en villa foran på Østerbro, nær Lille Triangel. Her mødtes Andræ, C. C. Hall og Krieger samt værtindens broder, forfatteren, landstingssekretær Hans Egede Schack. Et nært venskab forbandt de tre ministre, og med den uden for kredsen stående D. G. Monrad formede de mere end andre landets skæbne indtil krigen i 1864. Det skete i sam- og modspil, thi der var store forskelle mellem dem. Den stramme og kølige Andræ var et produkt af Den militære Højskole, han yndede det korrekte, det realistiske, den logiske konsekvens, han var på vagt over for al fraseologi. Krieger derimod var Universitetets søn og havde sin styrke i det historiske og det ideale, men det var just Universitetets historisk-juridiske skole, som helstatsmanden Andræ tilskrev den inden- og udenrigspolitik, der endte med den anden slesvigske krig. Krieger var en stor skandinav, han var også tilbøjelig til at sætte Slesvig over forfatningen; begge dele misbilligede Andræ dybt. Den nye konsejlspræsident lå under for Halls runde elskværdighed og spillende lune, men fandt hans opportunistiske bøjelighed, som også Krieger frygtede, farlig i statspolitikken, og han, matematikeren, havde naturligvis blik for, at Hall „i sin aimable letsindighed nok en gang imellem kunne sætte En et X for et U". Andræ afveg særdeles meget fra vennerne, dog især fra Hall, derved, at han befandt sig bedst ved at være i minoritet med sine meninger, men han var også mere statsmand end politiker. Så forskellige de tre mænd var, var de alle skræmt af det dæmonisk brusende hos D. G. Monrad, ja, Andræ kunne ikke tåle ham.

Som konsejlspræsident og finansminister for monarkiet virkede G. G. Andræ ofte udfordrende ved sin ringeagt over for andres politiske og finansielle indsigt; han var langtfra populær, en slet forhandler. Som Bismarck hadede han egentlig „parlamentsvrøvlet"; i øvrigt havde han principielt intet med kongerigets rigsdag at gøre. Hans økonomiske grundsyn var udpræget liberalistisk, han var modstander af statens formynderskab, han svor til den frie konkurrence og det private initiativ, endog så vidt, at han modsatte sig oprettelsen af en statsanstalt for livsforsikring, som bekendt uden held (han tiltroede ikke staten tilstrækkelig evne til at frugtbargøre de indbetalte kapitaler). I almindelighed var han tillige mod statsbaner; de baner, der kunne betale sig, ville blive anlagt også uden statens medvirken. Han krævede den yderste varsomhed ved pålæg af nye skatter, hvorimod „gamle skatter er gode skatter", fordi de for længst var udjævnet i samfundets økonomiske liv, f. eks. var hartkornsskatten blevet blot en prioritet, hvortil der toges hensyn ved køb og salg. Andræ var en meget bestemt modstander af indkomstskatten, der ville blive et aldrig hvilende „sugeværk" over for samfundets kapital, dræbende for sparsommelighed i forvaltningen; han benægtede i øvrigt, at skatteevnen uden videre var proportional med indtægten. Andræ ønskede, at statshusholdningen overvejende blev baseret på indirekte beskatning, især – her ganske uliberal – på tolden, hvis prisforhøjende virkninger ikke gjorde ham socialt betænkelig, fordi han mente, der altid ville bestå et nogenlunde konstant forhold mellem prisen på livsfornødenheder og arbejdslønnen. Han fandt det uheldigt, at ledelsen af de nyligt oprettede kreditforeninger udelukkende var i debitorernes hænder. Han hævdede med styrke, at det var kronens prærogativ at besætte statens embeder, og han ønskede em-

bedsmændene retfærdigt og rimeligt lønnet. For Andræ var det første statsformål „retfærdighedens håndhævelse inden rigets grænser og imod udlandet". Han ville en jævnt fremadskridende bevægelse ad den gyldne middelvej, men han agtede ikke middelmådighed; hvad han skønnede var udygtighed og uselvstændighed, søgte han, som vi ved, at lukke ude fra det politiske liv gennem en valgretscensus.

*

I marts 1857 tilstillede de tyske magter Danmark et ultimatum: hvis de holstenske Stænder ikke inden tre uger fik forfatningsspørgsmålet forelagt, ville sagen komme for Forbundsdagen i Frankfurt (Holsten var jo tysk forbundsland). „Fordærvelsens arv" fra 1852 begyndte at gøre sig gældende. Udenrigsminister Scheele, der det foregående år i sin egenskab af minister for Holsten havde afskediget C. Scheel-Plessen fra overpræsidentembedet i Altona, fortsatte dygtigt sit noteskifte med magterne, men hans personlige optræden stødte vedblivende de udenlandske diplomater, og hans stilling forværredes stadig. Afgørende for hans fald blev dog hans holdning til den skandinaviske bevægelse, der var levet op igen. Sverige-Norge var ved Krimkrigen kommet i en farlig modsætning til Rusland, kong Oscar I var ikke fremmed for tanken om en dynastisk union eller dog et forsvarsforbund mellem dobbeltriget og Danmark, der jo selv stod isoleret over for de tyske magter. Kongen foreslog i breve til Frederik VII en begrænset alliance.

„Stjerneskuddet" C. F. Blixen Finecke, den meget impulsive baron, godsejer både i Danmark og Sverige, oprindelig helstatsmand, støttede den nye tendens mod skandinavisme; der var indtrådt et omslag i hans politiske anskuelser. Efter et opløst ægteskab havde baronen 1854 ægtet prinsesse Augusta af Hessen, yngste søster til prins Christians gemalinde, den senere dronning Louise; hendes familie havde gjort modstand mod ægteskabet, også fordi en dronnings søster ikke burde risikere at blive blot ministerfrue. Forbindelsen blev dog meget lykkelig. Efter giftermålet levede parret nogen tid i udlandet, navnlig i Paris, hvor baronen gjorde bekendtskab med Napoleon III, ligesom han jo i sin ungdom havde lært Bismarck at kende. Blixen Finecke var altså indtrådt i den glücksborgske hofkreds, der ikke var yndet af Frederik VII, og da han vægrede sig ved at gøre grevinde Danner sin opvartning, faldt han midlertidigt i unåde hos kongen, der nægtede ham audiens, med det resultat at baronen frasagde sig sine hofjægermester- og kammerherretitler. Det kunne på den anden side ikke være behageligt for prins Christian og prinsesse Louise, at Blixen i 1857 udsendte en pjece, hvori han tog til orde for en stærk politisk tilnærmelse mellem Danmark og Sverige-Norge med en dynastisk union som det endelige mål, der skulle nås derved, at den længst blomstrende mandsstamme arvede de tre kroner, eller, såfremt en union blev ønskelig, inden der indtrådte tronledighed, da ved arveafkald mod erstatning. Også på grund af baronens svogerskab med Danmarks udsete tronfølger blev hans lille skrift meget læst. Året før dets fremkomst havde Blixen Finecke i øvrigt selv virkeliggjort et stykke skandinavisme ved – formentlig som led i det midlertidige brud med Frederik VII – som svensk friherre at få sin adgangsret til det svenske ridderhus, adelens stænderforsamling, anerkendt. I den danske statspolitik var den tidligere helstatsmand nu blevet tilhænger af Holstens og Lauenborgs udskillelse af monarkiet og organisering som selvstændige lande omtrent efter Luxemburgs eksempel, men da dette jo kun var en anden form for Ejderpolitik (han havde tidligere sagt, at de slesvigholstenske oprørere burde „dingle i træerne"), vandt han derved og ved

sin skandinaviske holdning samt sin vrangvillige stilling til grevinde Danner en sådan sympati hos de nationalliberale, der nok også har villet sikre sig en indflydelse på den vordende konges svoger, at han i København 1858 på ny blev valgt til Folketinget, hvoraf han var udtrådt i 1852; han havde dog ikke bundet sig til nogen side og stod måske nu bondevennerne nærmest. Efter sit valg var han i øvrigt i den ejendommelige situation, at han havde sæde i to landes parlamenter, ligesom han var to kongers undersåt.

*

For udenrigsminister Scheele var skandinavismen kun „en poetisk idé" (heri har Andræ været enig), og han kunne med god grund hævde, at det voksende nordiske røre var en slags brud med det i 1852 knæsatte helstatsprincip, især var tanken om en union det. Efter Scheeles råd havde Frederik VII afslået kong Oscars tilbud om et forsvarsforbund, og 20. februar 1857 afsendte udenrigsministeren en cirkulærnote til de danske gesandter, hvori stod, at regeringen ikke anerkendte nogen mulighed for en dynastisk skandinavisme. Noten var selvrådigt udstedt, uden samråd med de øvrige ministre, og den karakteriserede den svensk-norske regerings, herunder kong Oscars, holdning i sagen som næppe korrekt. Noten vakte vrede i Stockholm, der fremkom med en protest. Scheeles hele selvrådige adfærd og den omstændighed, at han, der for Holsten var „overløberen", formentlig stod som en hindring for en overenskomst med den holstenske opposition mod fællesforfatningen, medførte ministeriets opløsning. Den tilfældige anledning var, at det den 4. april i ministerværelset på Christiansborg kom til et så heftigt sammenstød mellem Andræ og Scheele, at det ikke mere var muligt for dem at have sæde i samme regering. Konsejlspræsidenten begærede sin afsked, og han fulgtes af alle andre ministre end Scheele. Ministeriet C. G. Andræ bestod da kun i knap syv måneder, sikkert til megen lettelse for dets leder, der som overvejende teoretiker var mindre skikket til praktisk politisk virksomhed og med sit vanskelige sind lidet egnet til at samle og føre.

*

Der skete ikke lovgivning af særdeles betydning under det kortvarige ministerium Andræ. Konsejlspræsidenten selv havde nok at gøre med nyordningen af monarkiets højst indviklede finansforhold og andre organisatoriske omordninger, medens Hall med sine mæglende evner søgte længst muligt at holde sammen på ministeriet og at opretholde et tåleligt forhold til kongen. Han stod efterhånden som regeringens hovedskikkelse. Af lovværket bør dog nævnes, at indenrigsminister A. F. Krieger i 1857 for København gennemførte en samlet forfatningslov, der i hovedtræk gjaldt indtil 1917. Kun overpræsidenten skulle udnævnes af kongen, den øvrige magistrat – borgmestre og rådmænd – valgtes af Borgerrepræsentationen, af hvis medlemmer halvdelen, uændret fra Christians VIIIs tid, skulle være grundejere. Brygger J. C. Jacobsen, Carlsberg, der var blevet borgerrepræsentant i 1843 og i 1854 fik sæde i Folketinget, havde ønsket en langt videregående selvstændighed for Københavns kommune. Kriegers navn stod også under loven af 1857 om anlæg af en jysk tværbane Århus-Langå-Viborg-Struer med sidebane til Randers. For at frigøre Danmark for Hamborgs økonomiske overmagt ønskede de nationalliberale og de fleste øboer tværbaner øst-vest, så at landsdelene trafikalt blev forbundet med København, hvorimod mange jyder ville en længdebane gennem halvøen, d. v. s. en moderne forbindelse med Holsten og Tyskland, der aftog

Jyllands kvæg, en „studebane" - ingen kunne jo med sikkerhed forudse krigen i 1864. Der stod svær strid om banepolitikken, og trods Kriegers lov gik der endnu nogle år, inden jernbanespørgsmålet blev løst. Justitsminister C. F. Simony fik i 1857 gjort dyrplageri strafbart; året forinden, under ministeriet Bang, havde han indledt den systematiske bygningslovgivning i Danmark ved en bygningslov for København, der kom til at danne grundlaget for al efterfølgende lovgivning på dette område. Som kirkeminister lykkedes det C. C. Hall at få den forargelige tvangsdåb afskaffet, hvorimod det gjordes til en pligt at navngive barnet senest et år efter dets fødsel; hertil føjedes senere en lov om ophævelse af dåbens nødvendighed for arveret.

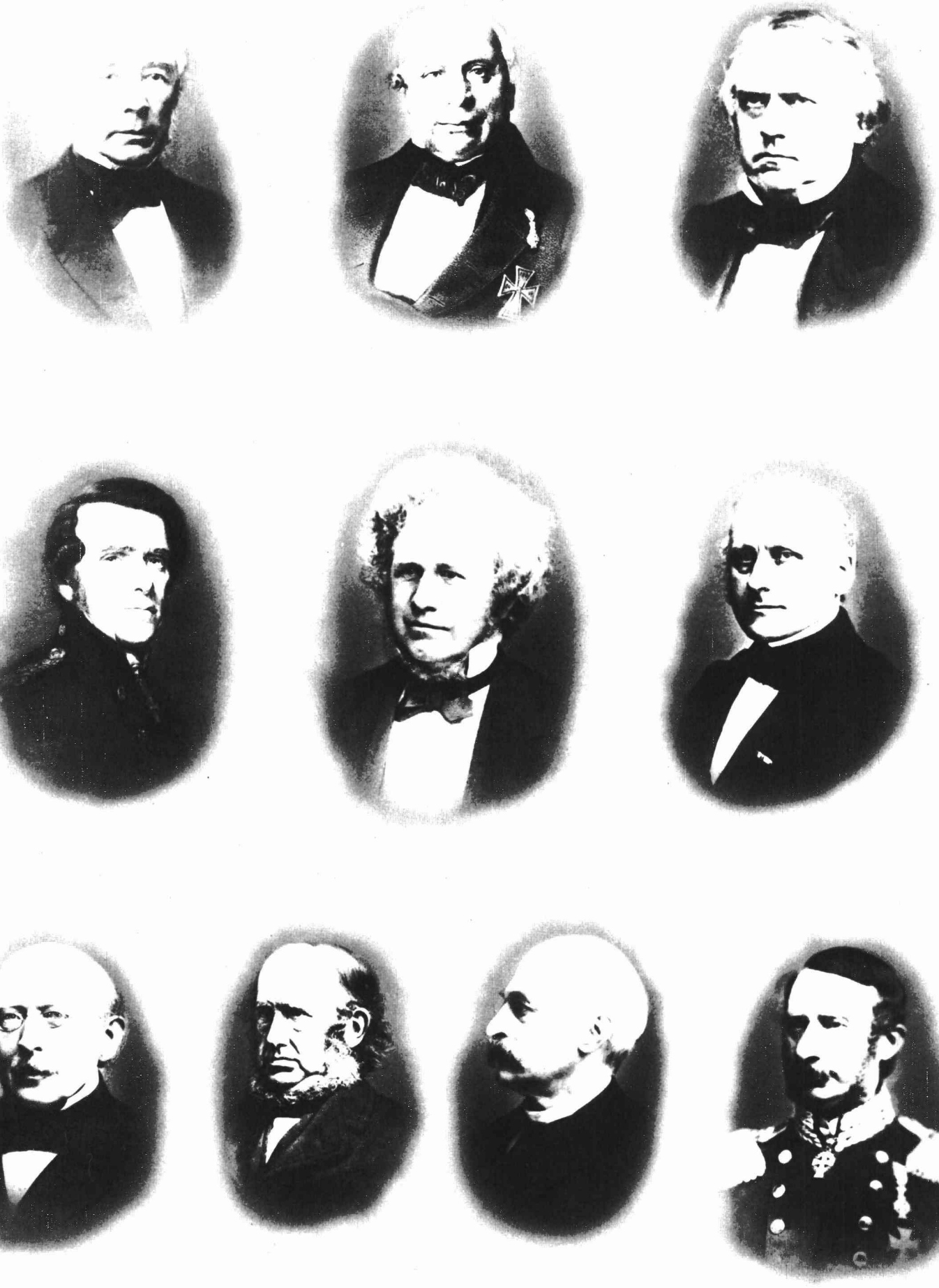
Det har en vis menneskelig interesse, at som minister kom A. F. Krieger, den velhavende ungkarl og bogelsker, noget af en eremit, i forbindelse med den store skuespillerinde Johanne Luise Heiberg, da han (dog først i 1858) skulle pensionere hende. Han kendte naturligvis fruen fra Det kgl. Teater, men efter J. L. Heibergs død i 1860 gled hun, nu i slutningen af fyrrerne, ind under Kriegers beskyttelse; han bistod hende ved udgivelsen af Heibergs samlede skrifter, der gav en så stor indtægt, at enken 1864 kunne bygge sig en villa i Rosenvænget, hvor Krieger selv boede fra året efter. Han blev fru Heibergs mest fortrolige ven, gennem 30 år bestod der dem imellem et hengivenhedsforhold, der fra den ensomme, med alderen svagsynede mands side utvivlsomt var isprængt et sværmeri, eller som, med Povl Engelstofts udtryk, var „den aldrende pebersvends beundring for skønheden, den sprænglærdes dragen mod den flagrende intelligens" (som ikke vidste forskel på Krim og Kreml). C. G. Andræ havde lært Johanne Luise Heiberg at kende allerede i sine løjtnantsdage, og hans minutiøse biograf, Flemming Dahl, tør ikke modsige den formodning, at han trods sit giftermål først sent, om overhovedet nogen sinde, fik nedkæmpet sin ungdoms forelskelse i hende, og han antyder muligheden af, at en sådan disharmoni forklarer, at Andræ blev en stadig hårdere mand.

*

Under ministeriet C. G. Andræ skete Øresundstoldens afløsning. Gennem fire århundreder havde Danmark ved Helsingør under forskellige former opkrævet en afgift af de fremmede skibe, der ønskede at sejle gennem Øresund; fra 1574 havde Kronborg stået som et symbol på de danske kongers højhedsret over Sundet. Ved begyndelsen af det 19. århundrede passerede ca. 10.000 skibe årlig, og de blev på deres sejlads opholdt én dag, fordi de skulle klarere med toldkammeret i Helsingør. Den middelalderlige ordning var en byrde for det danske diplomati, den irriterede de søfarende stater, især U. S. A., som sluttelig erklærede, at efter 14. april 1856 ville intet amerikansk skib erlægge sundtolden. Udenrigsminister Scheele og finansminister Andræ håndterede det alvorlige spørgsmål med klogskab (1847 indbragte denne told 4,7 mill. kr. af en samlet statsindtægt på 18 mill. kr.), men det overdroges C. A. Bluhme i hans egenskab af direktør for Øresundstolden at lede de overmåde vanskelige forhandlinger på den konference om en afløsning af passageafgiften, hvortil den danske regering indbød, og som afholdtes på Hotel d'Angleterre i København. Resultatet blev, at der 14. marts 1857, efter mere end et års forhandlinger, afsluttedes en overenskomst, hvorefter sundtolden bortfaldt, mod at de hidtil betalende stater ydede en afløsningssum på 67 mill. kr. Danmark påtog sig samtidig en række forpligtelser til lettelse af skibsfarten; det forudsattes, at både Sundet og bælterne var frit tilgængelige gennemsejlingsfarvande for handelsskibe i fredstid. Konferencen var flere gange ved at bryde sam-

men, men det lykkedes C. A. Bluhme med fremragende dygtighed at hidføre et for Danmark gunstigt resultat, og uden at der opstod nogen bitterhed, der kunne belaste fremtiden. For denne bedrift modtog han elefantordenen. Aflosningspengene blev anbragt i et særligt, i London beroende Øresundsfond, der dog 1865 indgik i den almindelige aktivmasse.

MINISTERIET C. C. HALL I.

C. E. FENGER I. J. UNSGAARD D. G. MONRAD
WILHELM MICHELSEN C. C. HALL CARL SIMONY
C. G. ANDRÆ A. F. KRIEGER F. WOLFHAGEN CARL LUNDBYE

MINISTERIET C. C. HALL I.

(13. maj 1857 - 2. december 1859)

Ministerkriserne var i Frederik VIIs tid ofte forbundet med en vis risiko på grund af kongens uberegnelighed. Når monarken ikke kunne få sin vilje, erklærede han lejlighedsvis, at han igen ville være „absolut". Da man i foråret 1857 ville tvinge ham (og grevinden) til at slippe Scheele, omtalte han Hall, Andræ og Krieger som „nogle forbandede æsler", han ikke mere ville se for sine øjne, ja, W. Sponneck skal under den flere uger lange krise endda have udarbejdet en plan til forfatningens suspension, kongehusets flugt til Fredericia eller Kiel og Kobenhavns betvingelse ved militærmagt. Den virkelige risiko var dog forbundet med, at kongen engang skulle gøre alvor af en af sine hyppigt fremsatte trusler om at træde tilbage, i så fald til fordel for onklen prins Ferdinand, der levede indtil juni 1863. Oftest var disse trusler kun bulder, men der forekom konflikter, hvor den, der kendte kongen bedst, C. E. Bardenfleth, ikke turde udelukke muligheden af en abdikation, og det ville være utjenligt for rigets interesser, om han forlod tronen. I en sådan tilspidset situation sagde udenrigsminister Scheele: „Bei Gott, es geht nicht – det går sgu ikke, Deres Majestæt!"

L. N. Scheele havde på kongens opfordring først søgt at rekonstruere den gamle regering med udelukkelse af konsejlspræsidenten selv, Andræ, og da det ikke lykkedes, udtrådte han den 17. april definitivt af ministeriet; under krisen havde grevinde Danner hyppigt „tudet" på sine værelser. Kollegerne fungerede en måneds tid endnu. Frederik VII tilbød først C. A. Bluhme, siden F. Tillisch at danne et nyt ministerium, men han fik afslag. De ledende regeringsmænd, som monarken havde sat ud på Frederiksborg ved ministeriet Ørsteds afsked, ville ikke tjene ham mere som ministre. Endelig blev den demissionerede Andræ kaldt til kongen, og han tilrådede et ministerium C. C. Hall. Hos Hall mente han, helstatsforfatningens konstruktør, at have iagttaget et vist tilbagefald til Ejderpolitikken, medens han selv fortsat stod for helstaten. Under krisen havde Andræ, Hall og Krieger holdt sammen; kongen måtte derfor affinde sig med „æslerne" og gore C. C. Hall til konsejlspræsident. Andræ, der fortsatte som finansminister, var altså nu blevet underordnet den mere blodrige Hall, men de to mænd supplerede hinanden. Et ministerium ledet af Hall havde behov for en karakter som Andræ, der kunne give regeringens politik fast indhold og linje, medens omvendt et ministerium Andræ ikke kunne undvære en mand som Hall, der var mådeholden i sit sigte, bøjelig i sine midler. Triumviratet Hall-Andræ-Krieger, tre venner, synes at have været enigt om

endnu en gang at holde D.G.Monrad ude; han havde på det sidste nærmet sig Scheele, og hans forslag om revision af oktoberforfatningen var ikke glemt.

L.N.Scheele, forhen „minister Danner", udnævntes på ny til landdrost i Pinneberg og tillagdes rang med gehejmestatsministre som et bevis på kongens fortsatte og synderlige nåde. 1861 blev han overpræsident i Altona, som sådan fordrevet af prøjserne i december 1863. Han vedblev at drive kulissepolitik, så længe hans kongelige velynder levede. Efter sin afsked boede han i København, hvor han styrede Ordenskapitlet. Han døde 1874. Det er historisk set hans fortjeneste, at han mere end nogen anden bidrog til, at den helstat, der var kommet uden for grundloven, blev konstitutionel.

C.C.Hall overtog altså Konsejlspræsidiet, og han beholdt Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet ligesom C.G.Andræ Finansministeriet. Marineminister O.W.Michelsen bevarede sit fagministerium, men blev tillige udenrigsminister efter Scheele, dog nærmest som stedfortræder for Hall, der sammen med Krieger og Andræ besad den virkelige ledelse; Michelsen havde hverken forstand på eller interesse for de udenrigspolitiske sager. I.J.Unsgaard beholdt Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender, indtil det ophævedes i 1858, og afløste desuden Scheele som minister for Holsten og Lauenborg. De øvrige portefeuiller var på de samme hænder som i Andræs kabinet, men ministeriet C.C.Hall I skulle i løbet af de godt 2½ år, det virkede, undergå betydelig personfornyelse.

*

Tiden fra ministeriet Halls tiltræden i 1857 indtil slutningen af 1863 er den egentlige nationalliberale periode i vor politiske historie; partiets ledende mænd ansås i virkeligheden af alle for selvskrevne til regeringsmagten, også fordi de støttedes af en stærk folkestemning. Professor-, embeds- og borgerpartiet beherskede kulturelt og politisk København og købstæderne, hyldende den almindelige europæiske liberalismes principper. Ministeriet C.C.Hall I var så ensartet nationalliberalt, at man vel tør sige, at med dette ministerium overtog for første gang efter 1848 et politisk parti regeringen. De fleste ministre kom fra embedskredse, og den ungdom, der efterhånden rykkede ind i og op i „den røde bygning" (nogle bondevenner sagde „den mørke bygning"), var helt overvejende nationalliberal. Nationalliberalismen stod, skønt ikke uden indre delingslinjer, på højden af sit regimente.

Men udenrigspolitisk var for den dybere tanke stillingen fortvivlet. Helstaten var tvekønnet, dens sydligste del endda knyttet til et fremmed statsforbund; monarkiet bestod ikke af to over for hinanden afgrænsede og dog nærbeslægtede folk som „helstaten" Sverige-Norge; imellem dansk og tysk, i midten, lå det blandede Slesvig, der gjorde en klar ordning efter nationale linjer umulig, medmindre man ville dele det geografisk, og knap nok da. Herved blev monarkiet nationalitetsideens bestandige Prügelknabe. For slesvigholstenerne og tillige for mange nationalliberale var den i 1852 genoprettede helstat kun et polsk ægteskab, som de ønskede sprængt ved passende lejlighed. Der var ingen solidaritet mellem statens borgere, og den uklare ordning af 1851-52 muliggjorde idelig indblanding sydfra, medens det øvrige Europa forholdt sig velvillig ligegyldigt over for Danmark. Den tysk-danske strid stod i virkeligheden mere om Slesvig end om Holsten. De tyske staters regeringer kunne ved at støtte „den forladte broderstamme i nord" gøre sig populære hos det tyske folk og derved styrke deres monarkier, så meget lettere som slesvigholstenerne jo nu ikke mere var oprørere, men tværtimod, hvad deres krav om en endnu

mere monarkisk fællesforfatning syntes at vise, de mest kongeligsindede i Danmark. Også Rusland måtte være velvillig over for holstenerne, mistænksom over for de konstitutionelle helstatspolitikere, hvoraf nogle endda havde stået de „revolutionære" martsmænd nær. Otto von Bismarck var endnu en mand under opmarch, han var kun prøjsisk forbundsgesandt i Frankfurt, men i sommeren 1857, altså netop da ministeriet Hall I var tiltrådt, skrev han i et privat brev til sin udenrigsminister i Berlin:

„Jeg indser ikke, hvad vi vil vinde ved at lade den danske sag blive bilagt hurtigt og til alle parters fuldstændige tilfredshed. Så snart holstenerne kom til at leve rigtig lykkeligt under deres hertug, ville de ikke mere føle nogen interesse for Prøjsen. Men denne interesse kan, om ikke i dette øjeblik, så dog under mulig indtrædende forhold blive os til nytte".

Her ligger i kim den politik, som Bismarck siden førte over for Danmark, og som nåede sit resultat i 1864, da den nationale modsætning endte med en katastrofe. Det var i øvrigt i den samme sommer, Bismarck på en jagtrejse til Sverige gjorde ophold i Danmark, officielt for at besøge Carl Scheel-Plessen på et af hans sjællandske godser, i virkeligheden nok mere for at gøre iagttagelser. Ved en audiens hos Frederik VII blev Bismarck modtaget af monarken, som bar en selvkomponeret hjelm og underholdt gæsten med nogle af sine velkendte fantastiske historier, medens grevinden opholdt sig i nærheden for at stive kongen af (Bismarck så hendes skygge). Hall fandt ved denne lejlighed tyskeren utrolig naiv, skønt netop han mere end nogen anden skulle komme til at gøre den erfaring, at naiviteten havde andetsteds hjemme. Den skarpt iagttagende Bismarck har efter dette ophold gjort sig sine tanker om tilstandene i Danmark.

C. C. Hall kunne ikke vide, at „hertugdømmernes sag" skulle blive den måske mest betydningsfulde forberedelse til Tysklands samling, og at dette nye Stortyskland ville vinde overherredømmet i Europa. Han har, da han tiltrådte som regeringens leder, utvivlsomt villet være loyal over for den konstitutionelle helstat af 1855; dette fremgår også af, at han tilbød, men forgæves, monarkiets fremragende forbundsgesandt i Frankfurt, den meget konservative, af nationalitet tyske helstatsmand B. E. v. Bülow (fader til den senere tyske rigskansler Bernh. v. Bülow), at overtage Udenrigsministeriet, ligesom han gerne ville have haft selve Carl Scheel-Plessen til minister for Holsten.

*

I arv fra ministeriet Andræ havde Hall jo taget de tyske magters ultimatum af marts 1857, gående ud på, at hvis fællesforfatningen ikke inden tre uger blev forelagt de holstenske Stænder, ville sagen blive indbragt for Forbundsdagen. I denne fremstilling skal kun de absolutte hovedtræk i „de diplomatiske noters syvårskrig" eller „papirbombardementet" følges, og det vil på dette sted være nok at nævne, at skønt Danmark gav et forsonligt svar og tilbød stænderforsamlingen i Itzehoe en revision, som den dog nægtede at behandle, før hertugdømmets stilling i helstaten var fastslået, henskød de tyske magter i oktober sagen til Forbundsdagen. Denne erklærede i februar 1858 både Holstens særlige forfatning og fællesforfatningen, så vidt den angik Holsten og Lauenborg, for ugyldige og stridende mod aftalerne 1851-52 og januarkundgørelsen. Forbundsdagen krævede, at Danmark skulle afholde sig fra al lovgivning angående Holsten og Lauenborg. Da nogle danske indrømmelser afvistes som utilstrækkelige, forlangte Forbundsdagen i maj inden seks uger at få oplyst, hvorledes Danmark ville ordne Holstens og Lauenborgs stilling i monarkiet.

Situationen var nu den, at hvis man i København ikke ville finde sig i en sådan direkte

indblanding i rigets forhold, var en forbundseksekution, d.v.s. besættelse af Holsten, i vente. Konsejlspræsident Hall foretrak at vige tilbage for truslen og, som det skete, midlertidigt sætte fællesforfatningen ud af kraft for Holsten og Lauenborg, så at den blev „hvilende", da han frygtede, at eksekutionstropper ville overskride også Ejderen, ligesom han ikke turde stole på støtte fra udlandet. Finansminister Andræ indtog i det afgørende statsrådsmøde på Palæet i Skodsborg den 7. juli 1858 det standpunkt, at man skulle stå fast og eventuelt tage krigen på det af udlandet anerkendte traktatgrundlag; Halls føjelighed ville føre til helstatens opløsning, og hverken i en Ejderstat eller en skandinavisk alliancepolitik kunne Andræ se nogen realitet, så lidt som han havde mindste tillid til Halls udtalelser om, at det måske senere ville være muligt at genoprette fællesforfatningen for hele monarkiet. Indenrigsminister Krieger var som Andræ angst for nu at slippe helstaten og villig til at følge ham, hvis han ville lede en regering med oktoberforfatningens opretholdelse som program og desuden overtage Udenrigsministeriet i en sådan regering, men Andræ afslog det under henvisning til sin isolerede stilling og demissionerede 10. juli, straks da Hall i ministeriet havde fået flertal for sin vigende politik.

Finansministeriet blev overtaget af A.F. Krieger, idet I.J. Unsgaard blev også indenrigsminister; nu ophævedes Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender, og finansadministrationen undergik en højst tiltrængt forenkling. Samtidig overtog konsejlspræsident C.C. Hall selv Udenrigsministeriet, men forblev indtil videre tillige kultusminister. Kort efter udnævnte han A.F. Kriegers elev, den unge juridiske professor Peter Vedel til chef for et af Udenrigsministeriets to politiske departementer. Vedel, der i lige mandslinje stammede fra Anders Sørensen Vedel, stod i et vist venskabsforhold til Hall, Krieger, Monrad og Andræ; hans milde skepsis hindrede ham i at være ortodoks nationalliberal, men han agtede kredsens intelligens og dannelse, medens de nationalliberale førere på deres side meget gerne ville drage nytte af hans juridiske, politiske og historiske viden, hans fortrinlige sprogkundskaber, temmelig enestående stilistiske evner og store talent for omgang med mennesker af vidt forskellig slags. C.C. Hall såvel som næsten alle de efterfølgende udenrigsministre var uden diplomatisk skoling, og gennem 40 år blev Vedel de skiftende ministres højt betroede rådgiver. Hall, der vidste, at næsten hele den udenrigspolitiske erfaring, hjemme og ude, lå hos konservative helstatsmænd, så i P. Vedel, som 1861 giftede sig med den tidligt afdøde Hans Egede Schacks enke, sin hovedstøtte i Udenrigsministeriet. Hall nyttede til bunds Vedels store arbejdskraft og voksende indsigt, idet han dog selv traf afgørelserne, oftest langt om længe. Han kom sjældent i Udenrigsministeriet på Amalienborg, Vedel måtte stille hos ham i Konsejlspræsidiet i „den røde bygning" og i øvrigt trække hele læsset, når han mente at have fundet et fast stof i sin chefs „maleriske tågebanker". Peter Vedels biograf, Viggo Sjøqvist, tør sige, at i de fem år, de to mænd samarbejdede, skrev udenrigsministeren, på en enkelt undtagelse nær, aldrig så meget som et eneste af de utallige aktstykker, der udvekslede med fremmede magter. Vedel irriteredes desuden stærkt af C.C. Halls mildest talt skødesløse omgang med vigtige dokumenter. I en notits fra 1859, altså kort efter sin ansættelse i Udenrigsministeriet, skrev han: „Akterne puttes i frakkelommen, hvorfra de tabes, stjæles eller lånes; går det højt med forsigtigheden, lægges de i et åbentstående skab i Konsejlspræsidiet, hvor budet kan læse dem, hvis han vil". I indrømmelsen til Holsten, eftergivenheden, stod P. Vedel helt på Halls

side, altså mod Andræ, men senere opstod betydelige meningsforskelle mellem de to mænd om den rette politik, og Sjøqvist skriver, at Vedel og Krieger i flere år arbejdede intimt sammen i alle udenrigspolitiske spørgsmål. Alt dette hindrede dog ikke, at Vedel værdsatte sin chefs smukke menneskelige egenskaber, hans ro og ligevægt.

*

C. G. Andræ havde ved sin afgang haft sæde i kongens råd i knap fire år, og han blev aldrig mere medlem af nogen regering, skønt han i endnu et kvart århundrede flere gange nævntes som en nærliggende mulighed. Han har næppe følt mangelen på politisk ansvar som et savn; den erfarne fru Hansine Andræ skrev engang, at hun altid på det kraftigste ville råde sin mand til at gå ud af ministerier, ikke til at gå ind i dem. Han udtalte ved lejlighed: „Dette er min overbevisning; hvis nogen har en anden, ser jeg mig ikke i stand til at forandre min derefter". Lad en sådan holdning være nok så respektabel, udtalelsen viser dog klart stivstikkeren, den ufejlbarlige, der ikke er egnet til at træde i politisk samarbejde med andre. Sammen med de ledende konservative helstatsmænd C. N. David og C. A. Bluhme, der ligesom han havde sæde i Rigsrådet, var han i Frederik VIIs sidste år prins Christians fortrolige rådgiver, født i og forpligtet på den dansk-tyske helstat som tronfølgeren jo var. Andræ blev medlem af 1866-landstinget indtil sin død i 1893; da havde han været passiv i 35 år. Han tilhørte tingets konservatisme, men nærede uvilje mod Højres provisorier, der ikke kunne forenes med hans ærbødighed for den lovligt bestående retstilstand. På sine gamle dage tog han kun yderst sjældent ordet i tinget, men hans selvstændige, både skarpsindige og skarpe taler hørtes med den største opmærksomhed, omend de, sikkert til hans beroligelse, kun gav ham et ringe følge. Andræs regelmæssige og metodiske livsvaner gjorde, at han holdt sig næsten uforandret højt op i årene.

*

Forbundsdagen i Frankfurt havde ikke ladet sig tilfredsstille med suspensionen af fællesforfatningen for Holsten-Lauenborgs vedkommende, den krævede forfatningen ophævet i disse landsdele, og dette krav efterkom Hall ved den kgl. kundgørelse af 6. november 1858, dog med den tilføjelse, at man ville bestræbe sig for at tilvejebringe en ny forfatningsmæssig ordning for hele monarkiet. Ved ophævelsen var forfatningen for den konstitutionelle helstat reelt sprængt og enevælden genindført i Holsten-Lauenborg for de af dets anliggender, der hidtil havde ligget under forfatningen af 2. oktober 1855. Andræ betegnede ophævelsen som et statskup, hvad også tronfølgeren mente (han frygtede desuden, at Rigsdagen ville kræve den ubegrænsede junigrundlov sat i kraft igen). Men novemberkundgørelsen vakte glæde hos mange; den blev forstået som et skridt i retning af Ejderprogrammet, idet Danmark nu ligesom indtog en dækstilling bag den gamle grænsestrøm. Netop af samme årsag skærpedes oppositionen i Holsten. Da regeringen i januar 1859 i Itzehoe forelagde et nyt forslag til revision af hertugdømmernes særforfatning og æskede Stændernes udtalelse om forfatningssagen som helhed, fik den det svar, at ophævelsen af oktoberforfatningen for denne landsdels vedkommende blot betød, at Holsten kom til at stå over for et Danmark-Slesvig. Forsamlingen blandede sig for første gang i Slesvigs forhold ved en kritik af sprogreskripterne, og den foreslog en ny fællesforfatning, efter hvilken Rigsrådet skulle ophæves og lælleslove vedtages i hver landsdels repræsentation for sig, hvorved alle fire landsdele ville blive ligestillede uden hensyn til folketallet.

Dette var jo netop, hvad Danmark med dets 1½ mill. indbyggere ikke kunne finde sig i, også fordi herved al nyttig lovgivning kunne blive sat i stå, f. eks. hvis det lille Lauenborg var kontrær. Forbundsdagens aktion var dog foreløbig standset ved novemberkundgørelsen, og Europas opmærksomhed blev nu en tid optaget af den krig, der i april 1859 brød ud mellem Frankrig og Østrig i Italien (Solferino).

*

Det forhold, at Holsten og Lauenborg nu stod uden for fællesforfatningen, havde i Danmark styrket Ejdertanken, men samtidig gjort regeringens politiske basis snævrere. Under debatten med „de 11" i Rigsrådet i sommeren 1856 havde både C. A. Bluhme og C. N. David været værdifulde støtter for Andræ, fordi de forsvarede oktoberforfatningens overensstemmelse med januarkundgørelsen af 1852; det var under disse forhandlinger, at David skelnede mellem „historiens ret", der var på Danmarks side, og den (kun) „historiske ret", som slesvigholstenerne påberåbte sig. Efter kundgørelsen af 6. november 1858 vendte både Bluhme og David sig med stigende styrke mod Halls politik, idet de mente, at monarkiet ville gå i opløsning, hvis regeringen opgav det af magterne få år forinden sanktionerede grundlag. Vel også påvirket heraf styrkede Hall sin regering ved den 6. maj 1859 at optage den nationalliberale læge, professor C. E. Fenger i ministeriet som finansminister, idet Krieger gik tilbage til Indenrigsministeriet (Unsgaard var derefter kun minister for Holsten og Lauenborg), og ved selv at afstå Kultusministeriet til D. G. Monrad. Skønt denne jo altid havde stået helstaten nærmere end konsejlspræsidenten gjorde, var suppleringen dog en befæstelse af den nationale politik.

Carl Emil Fenger, født 1814, tilhørte den bekendte, oprindelig nordtyske embeds- og landmandsslægt. Faderen var ved hans fødsel kapellan ved Frelsers Kirke på Christianshavn, og han fik, da han siden blev sognets præst, N. F. S. Grundtvig som residerende kapellan. Som dreng havde C. E. Fenger ofte leget med bødkermester Halls Carl Christian ved foden af Frelsers tårn. I Borgerdydskolen på Christianshavn kappedes de i klassen om duksepladsen – den unge Fenger var især matematisk begavet – og de deltog i hinandens fødselsdage gennem hele livet. Skønt siden også D. G. Monrad, Orla Lehmann og F. M. Knuth kom til at høre til C. E. Fengers nærmeste omgang, gik han til lægestudiet, hvor studenterne var mindst påvirket af tidens røre, og tog her, efter flersidige studier, kirurgisk eksamen med udmærkelse 1835, siden den medicinske licentiat- og doktorgrad. Efter sin eksamen opholdt Fenger sig tre år i udlandet, hvor han lærte at kende den nye patologisk-anatomiske skole, der meget tiltalte ham ved dens eksakte tendens; samtidig dyrkede han med iver den medicinske statistik og statshusholdningslæren. I Danmark stod dengang navnlig den store læge Ole Bang (P. G. Bangs slægtning, Herman Bangs farfar) som repræsentant for en hippokratisk sygdomsopfattelse; han så især sygdomsårsagen i forandringer i blodet, og samtiden tillagde ham et genialt klinisk blik, der næsten uden undersøgelse kunne se, hvad patienten fejlede. Da C. E. Fenger knyttedes til Kobenhavns Universitet, fra 1845 som professor, betød det ifølge medicinalhistorikeren Jul. Petersen et vendepunkt, idet den gamle, dogmatiske patologi fik et afgørende knæk, medens den nye, strengt videnskabelige medicin kom til sin ret – intuitionen blev vel ikke kasseret, men trådte helt i baggrunden for en metodisk undersøgelse af patienten med alle tidens naturvidenskabelige hjælpemidler, så at man virkelig fandt frem til sygdommens årsag og ikke nøjedes med at bekæmpe dens virkninger. Kirurgien var i øvrigt Fengers hovedinter-

esse, og han fik lejlighed til at vise sin dygtighed også på dette felt under treårskrigen som overkirurg ved militære lazaretter.

C. E. Fenger følte sig, skønt halvt kosmopolit, som nationalliberal. Hall og Monrad, der kendte hans borgersind, hans statistiske og økonomiske interesser, hans trang til handling og aktualitet, bevægede ham til at tage sæde i den første ordinære rigsdags folketing, valgt i København. Tinget stod naturligt nok ret fremmed over for en finanslov, men den tale, som Fenger holdt ved den første finanslovs 1. behandling, viste en sådan indsigt i spørgsmålene, at han fik sæde i finansudvalget og blev dets ordfører. Sammen med Monrad, Tscherning og David grundlagde han den praksis, efter hvilken Folketingets finansudvalg gennemgik finanslovforslaget i de mindste enkeltheder og, ofte kritiseret, nøjeregnende kontrollerede administrationen og hyppigt greb ind på dens område. Af krigsminister C. F. Hansen fordrede Fenger, under trusel om bevillingsnægtelse, et budget, hvori der herskede „orden og sandhed". Han krævede streng sparsommelighed og delte i meget Tschernings modvilje imod, at staten subventionerede både her og dér; denne skarpe varetagelse af statskassens interesser skulle både da og siden skabe ham fjender. Også som taler var Fenger økonomisk, han afholdt sig ganske fra retorik, søgte altid det korteste og tydeligste udtryk for sin saglige tanke.

C. E. Fenger udtrådte af Folketinget, da det første treårsting var udløbet, fordi han da var blevet også overlæge, men han kvitterede ikke dermed sin stærke interesse for det offentlige liv. Under koleraepidemien i 1853 var han forrest blandt dem, som dannede den lægeforening, der, da myndighederne ikke evnede det, gennem hygiejniske foranstaltninger fik den frygtelige epidemi begrænset; det var denne forening, der på Østerfælled opførte Lægeforeningens Boliger, komplekser med sunde lejligheder for den mindrebemidlede del af Københavns befolkning; der ligger stadig 18 blokke i kvarteret omkring Jakobskirken. Fenger lagde i det hele megen vægt på de sygdomsforebyggende foranstaltninger, vel også fordi han, der ville drive lægekunsten som en „ærlig kunst", ikke overvurderede, hvad der kunne nås ved selve sygdomsbehandlingen. Han var ledende under forberedelsen af loven om Landbohøjskolen, der vedtoges i 1856, han blev dette landbrugsuniversitets første direktør og samlede en fortrinlig lærerstab omkring det. Den skeptiske, men højt begavede mand, for hvem arbejdet var en lyst, fik også Det veterinære Sundhedsråd og Blindeinstituttet reorganiseret.

1855 mente C. E. Fenger at kunne lade sig indvælge i Rigsrådet, og også her blev han finansudvalgets ordfører, under jævnlige sammenstød med den beslægtede karakter Andræ. Krieger påstod, at Fenger intet „slesvigsk hjerte" havde; rigtigt er, at han længst muligt ville opretholde den konstitutionelle helstat. Han kunne dog i modsætning til Andræ godtage novemberkundgørelsen og modtog altså Halls tilbud om posten som finansminister; som sådan blev han den anden læge, hvis Struensee regnes for den første. Hermed forlod Fenger definitivt sin enestående plads i den medicinske verden, sikkert med indtægtstab, fordi han tillige havde haft en omfattende privat praksis.

*

Allerede ved Andræs afgang var spørgsmålet om at optage Monrad i regeringen, trods hans særstandpunkter, blevet aktuelt, og nu skete det altså, vel også fordi Hall ville indrage som ministeriets støtte den venstreprægede gruppe af de nationalliberale, der fulgte Monrad. Konsejlspræsidenten indrømmede, at Monrad ville blive en vanskelighed i ministeriet, men mente, at han dog var en større vanskelighed udenfor. Desuden havde C. E.

Fenger forlangt, at vennen indtrådte sammen med ham selv. Da Monrad, efter i 11 år at have været på sultekost, endelig på ny blev medlem af regeringen og ligesom i 1848 kultusminister, skete ingen større ændring af hans embedsvirksomhed, da han i 1858 var blevet direktør for det samlede kirke- og undervisningsministerium, som han fremragende havde administreret, idet ministeren selv, Hall, jo havde hænderne fulde af de statspolitiske spørgsmål. En rivalitet mellem Hall og Monrad vedblev at bestå, også efter at de var blevet ministerkolleger. Som kultusminister havde Hall omordnet Det kgl. Teaters direktion på en måde, som Johanne Luise Heiberg, til hvis kreds han hørte, ikke kunne billige, hvorfor hun i 1858 tog sin afsked. Dette følte som en ulykke for nationen, og straks da Monrad havde sat sig i kultusministerens stol, søgte han at reparere skaden, sikkert også for derved at vise større dygtighed end sin forgænger. Det er tvivlsomt, om han har lovet Hall ikke at røre ved den af ham trufne ordning, en kendsgerning, at Monrad afskedigede den nylig ansatte teaterledelse og bevægede, med fru Heibergs sanktion, den tidligere minister for Slesvig F. Tillisch til at overtage stillingen som teaterchef. Det lykkedes Tillisch at genoprette ordenen på Kgs. Nytorv og samtidig vinde personalets tillid; under voldsom gensynsglæde hos publikum optrådte fru Heiberg atter på scenen; hun vidste dog selv, at hendes store tid var svunden.

D. G. Monrad fik altså skabt romantikkens forgudede skuespillerinde vilkår, der tilfredsstillede hende, men han har derved stødt grevinde Danner, der altid dybt misundte fru Heiberg – som hun fra et fattigt hjem – den position i „det gode selskab", der var hende selv nægtet. I øvrigt deltog netop kultusministeren, der jo også var kirkens minister, ikke i den forargelse over kongens ægteskab, som de fleste af hans kolleger nærede. Han mente, at når grevinden blot ikke blandede sig i regeringsanliggender, skulle man lette kongens hustru stillingen, også ved at ministeriets damer omgikkes hende. Monrad hævdede, at ministrene fejlede politisk ved at holde sig på afstand af kongehuset, og at de overhovedet for sjældent færdedes i den fornemme verden, hvortil de dog efter deres stilling måtte have adgang. Det var tillige hans mening, at netop efter en demokratisk betragtning burde ministrene have sådanne embedsboliger og en sådan løn, at deres stillings værdighed blev understreget. Selv var han ivrig for at komme i personlig forbindelse både med Frederik VIIs og tronfølgerens hoffer; til prins Christian og prinsesse Louise stod han i et vist fortroligheds forhold; han havde jo helstatssympatier.

*

I den pause i den statspolitiske procedure, der opstod som følge af den fransk-østrigske krig i Italien, vil vi rette opmærksomheden mod nogle betydende reformer under C. C. Halls første ministerium.

Grundlæggende er næringsfrihedsloven af 29. december 1857. Indenrigsminister A. F. Kriegers navn står under dette lovværk, men det var forberedt af eksperten i lavs- og korporationsvæsen, senere højesteretsdommer Otto Fr. Müller, fra 1855 folketingsmand for Hillerød, senere valgt i København, fader til komponisten P. E. Lange-Müller. Junigrundlovens § 88 havde lovet, at alle indskrænkninger i den frie og lige adgang til erhverv skulle hæves ved lov. Nu blev dette løfte opfyldt til bunds. Næringsfrihedsloven af 1857 er overhovedet triumfen for den økonomiske liberalisme, der jo indgik i det nationalliberale program. Hidtil havde byerne, dog især hovedstaden, levet under lavsvæsenet, der ved de bånd, det pålagde den enkeltes handlefrihed, var et sidestykke til landsbyfællesskabet før jordernes udskiftning. Alt håndværk var

reguleret: ti skomagere skulle give en ellevte tilladelse til at nedsætte sig. For købstæderne betød det dog mere, at de havde monopol på handel og håndværk; på landet måtte kun fremstilles og forhandles, hvad bønder brugte, såsom træsko og vadmelstrøjer. Men de nationalliberale ønskede altså korporationstvangen afløst af næringsfrihed, af et „kræfternes frie spil", og de støttedes heri af Industriforeningen, stiftet 1838. Tscherning havde allerede i 1856 fået vedtaget en lov om fri høkerhandel på landet, dog kun i en mils afstand fra købstæderne, det såkaldte læbælte, der bestod indtil 1920. Ved loven om næringsfriheden, der blev til under voldsom modstand fra købstæderne og håndværksmestrene og med tilslutning af kun en del af bondevennerne – navnlig var den gamle skomager J. A. Hansen yderst betænkelig – forsvandt byernes eneret, lavene ophævedes, enhver kunne fremtidig få næringsbevis, der var ingen tvungen læretid. Dette var et dristigt spring; her viste de liberale magthavere sig virkelig som „de doktrinære". Håndværkets lav med den til dem knyttede arbejdsløsheds-, sygdoms- og alderdomshjælp blev pludselig slået i stykker; der opstod fare for, at kapitalen ville ruinere de gamle håndteringer til fordel for industrien, og det var betænkeligt, at duelighedsprøverne nu blev afskaffet, da de havde givet håndværket en høj kvalitet. Ved næringsfrihedsloven, der gjaldt fra 1. januar 1862, altså efter en tilpasningstid på fire år, indledtes den sprængning af den gamle, nedarvede borgerstand, som den hele udvikling ganske vist befordrede. Byerne begyndte at opløse sig i de modstående bestanddele, vi nu kender: arbejdere, arbejdsgivere, funktionærer, detailhandlere o.s.v. Af handelslavene fik kun Grosserer-Societetets Komité lov at bestå som en art handelskammer.

Håndværkerne dannede nu de velkendte håndværkerforeninger, men de var kun for mestre; fællesskabet med svendene blev brudt, og disse gled med tiden over i en socialistisk arbejderbevægelse. Da det industrielle gennembrud tog fart i 70'erne, opstod store arbejdspladser som Burmeister & Wain, De danske Sukkerfabrikker, Kastrup Glasværk, Frederiksholm Teglværk og Tuborg; i sådanne virksomheder blev afstanden mellem ledelsen og arbejderne langt større end før mellem mesteren og svendene.

D. G. Monrad var sammen med J. A. Hansen blandt næringsfrihedslovens kritikere, dog især ud fra det politiske synspunkt, at man burde agte på ikke at øge uviljen i købstæderne, der allerede var fortørnede over, at man ved valgloven havde ladet land og by gå i ét i samme valgkreds og derved ofte tilintetgjort den indflydelse, købstæderne kunne have haft på Rigsdagens sammensætning, hvis de havde stemt som korporation. Sammen med J. A. Hansen stillede han et, altså forkastet, forslag om, at overgangstiden blev udstrakt til 1867. Allerede inden næringsfrihedsloven trådte i kraft, blev dens virkninger mærkbare inden for handel, håndværk og industri; der foregik en vandring fra byerne ud på landet, man begyndte at tale om „ubrolagte købstæder", men det var dog først ved jernbaneanlæggene, at store stationsbyer voksede op, og skønt købstædernes monopol var brudt, trivedes de under de frie forhold.

Modstanderne af næringsfrihedsloven var så ophidsede, at de i en adresse til Frederik VII, da han i december 1857 stod foran at skulle underskrive loven, opfordrede ham til et statskup. Til at det kunne komme så vidt medvirkede, at netop i december s. å. havde en alvorlig handelskrise, der begyndte i Amerika og derfra gik videre til England og Tyskland, nået Danmark. Her var ængstelsen stor og ikke uden grund. Handelshuset Hendrik Pontoppidan i Hamborg, der var kommissionær for mange danske kornhandlere, bankier

for købmænd og som også gjorde forretninger for Nationalbanken i København, truedes under krisen med standsning. C. F. Tietgen prøvede under en hastig rejse til Hamborg husets status og fandt den god, men Pontoppidan var gået videre i henseende til kreditgivning, end situationen kunne bære. Der var allerede stor pengeknaphed i Danmark, navnlig mangel på sølv, fordi det kriseramte Hamborg havde inddraget sine lån, og faldt huset Pontoppidan, ville især en mængde danske købmænd blive ødelagt. Grosserer-Societetet søgte derfor at få regeringen til gennem Nationalbanken at hjælpe Hendrik Pontoppidan med et kontant lån og holde pengemarkedet oppe. Andræ og Krieger, på dette tidspunkt henholdsvis monarkiets og kongerigets finansminister (nemlig som indenrigsminister), var oprindelig ikke stemt for statsindblanding, de var jo liberalister, og det var kun på kanten, at handelshuset blev reddet derved, at kongerigets finanser og Nationalbanken tilsammen skaffede Pontoppidan 1 mill. mark banco, finanserne de $^2/_3$ heraf. Monarkiets finanser, over hvilke „tællemaskinen" G. G. Andræ vogtede med strenghed, blev altså holdt uden for hjælpeaktionen, men et par dage efter enedes Krieger dog med Andræ om af Øresundsfondens midler, der lå under monarkiet, mod 8% rente at låne et beløb på indtil 300.000 £, svarende til 5,4 mill. kr.; pengene skulle gennem en midlertidig lånekasse for kongeriget stilles til rådighed for de ramte dele af erhvervslivet. Begge hjælpeaktioner måtte bekræftes ved lov. Det var vel første gang, men det skulle ingenlunde blive den sidste, at staten rykkede ud i en sådan anledning. Ministrenes tøven fremkaldte kritik; navnlig Andræ, fremfor nogen den fri konkurrences mand, optrådte yderst forsigtigt og måtte i pressen høre, at han var hovmodig og ågeragtig. Huset Hendrik Pontoppidan kom imidlertid hurtigt på fode igen og tilbagebetalte lånet inden de fastsatte terminer. Også i Danmark blev de værste følger af krisen holdt fra døren, men den efterlod nogle års depression og bidrog til yderligere at løsgøre de danske erhverv fra Hamborg; afhængigheden var blevet svækket allerede ved treårskrigen. Det er typisk for Andræ, at han nok ventede, krisen ville blive hård, men at den måtte „betragtes som en kur til rettelse på de opskruede kreditforhold". Iøvrigt kom det under det hele forløb huset Pontoppidan til gode, at det under treårskrigen havde gjort landet betydelige tjenester.

Også kvinderne fik del i den nationalliberale periodes friheds- og lighedslovgivning. Ugifte kvinder havde hidtil, modsat enker, været umyndige. Justitsminister C. F. Simony fik i 1857, stærkt tilskyndet af Orla Lehmann, gjort en ende herpå, idet ugifte kvinder (ikke mere „fruentimmer") blev myndige med det fyldte 25. år; samtidig fik døtre lige arveret med sønner. I 1858 gennemførte Simony loven om fallitboer. Loven om næringsfrihed havde givet ugifte kvinder ret til at få næringsbevis på samme vilkår som mænd.

*

I januar 1858 forelagde ministeriet Hall I ved krigsminister Carl Lundbye Rigsrådet et lovforslag om Københavns snarlige befæstning mod søsiden og om projektering af fremtidige befæstningsanlæg på forskellige punkter af monarkiet. Søbefæstningsanlæggene ville koste ca. 8 mill. kr.; da det var meningen under en kommende krig at koncentrere hæren i Jylland, måtte regeringssædet København sikres mod overfald – man ville forebygge et nyt 1807. Projekteringen skulle gælde Københavns befæstning også mod landsiden, Fredericias og Dybbøls befæstning samt Dannevirkes forstærkning. Den strategiske tanke bag forslaget var, at staten skulle være i stand til at give forsvaret en sådan varighed,

at man kunne afvente hjælp fra venskabelige magter. Sagkundskaben havde ment, at hertil krævedes en militær investering på 32 mill. rdl., men regeringen regnede kun med 24 mill. rdl., og heraf antoges næsten 5 millioner at kunne indvindes ved salg af de arealer, der ville blive til rådighed, når Københavns gamle volde mod Sjællandssiden blev sløjfet. Nyanlæggene skulle endvidere ske over en længere årrække med en årsudgift på ca. 1 mill. rdl. (ca. 2 mill. kr.), f.eks. skulle Dybbølstillingen først være fuldt udbygget i 1870. C.E. Fenger har energisk søgt at begrænse trækket på finanserne.

Krigsminister Lundbyes befæstningsplan kom til debat på et uheldigt tidspunkt, eftersom Danmark jo lige havde redet en alvorlig pengekrise af og endnu følte eftervirkningerne, og eftersom forholdet til Tyskland var så kritisk, at rustningerne syntes kun at kunne have én adresse; endelig var det måske ikke hensigtsmæssigt at pålægge også monarkiets tyske landsdele økonomiske forsvarsbyrder ret langt ud i fremtiden. En særlig interesse fik Rigsrådets forhandlinger om befæstningsplanen ved A.F. Tschernings indlæg, der optrak en problemstilling, som skulle blive aktuel helt ind i det 20. århundrede. Tscherning hævdede, det var helt urigtigt at befæste København; landet ville være for svagt både til at bygge og til at forsvare en sådan fæstning, hvorfor i et krigsførende Europa en anden magt ville sætte sig i besiddelse af den af frygt for, at andre skulle komme først og bruge fæstningen mod *den*. Og hvad nyttede det at have de foreslåede søforter, når København kunne tages fra landsiden? Tscherning mente, at hele statens eksistens beroede på, at man opgav København som befæstet by og søgte til et andet sted, som gav større ligevægt i landet og virkelig tillod et forsvar. Han fandt, at flankestillingen Als var det naturlige militære midtpunkt i staten, og hertil ønskede han flåde, værfter, tøjhuse m.v. flyttet, hvilket kunne ske aldeles uden omkostninger, fordi de i og ved København i så fald ledigblevne arealer havde en stor salgsværdi. Tschernings stærkeste modstander under den almene debat var Orla Lehmann, for hvem København var den historiske hovedvåbenplads; han udtalte, at man dog måtte forsvare de steder, hvor der var noget at forsvare, alle de værdier, for hvis skyld man greb til våben, og for hvis skyld man blev angrebet; også åbne byer kunne angribes, og måske kunne fjenden opnå alt, hvad krigen drejede sig om, blot ved at true med Københavns ødelæggelse. Tscherning fik en vis støtte af de konservative; David advarede mod den tanke, at det var ved befæstningsværker snarere end ved en klog og forsigtig udenrigspolitik, landet skulle sikre sin eksistens.

Regeringen søgte at samle den vidtløftige forhandling alene om Københavns befæstning fra søsiden og gjorde vedtagelsen til et kabinetsspørgsmål. Ministeriet fik i marts 1858 sin vilje med 38 stemmer mod 15 (tscherningianere, konservative og holstenere). Den ønskede koncentrering om Københavns søbefæstning gjorde, at forslaget om projekteringsarbejder for de øvrige fæstningsanlæg indtil videre blev opgivet. Under en omtale af militærdebatten i 1858 siger N. Neergaard: „Politikken pegede mod krig, militærbudgettet mod fred", og det er jo rigtigt, dog med den tilføjelse, at Danmark ikke ventede at komme til at stå alene i krigstilfælde. Loven om Københavns beskyttelse fra søsiden medførte, at de gamle forter Trekroner og Lynetten blev betydeligt forstærket, samt nyanlæg af de kasematerede forter Mellemfortet og Prøvestenen; her anvendtes for første gang beton til skudsikre konstruktioner. Søbefæstningen var færdig i 1864.

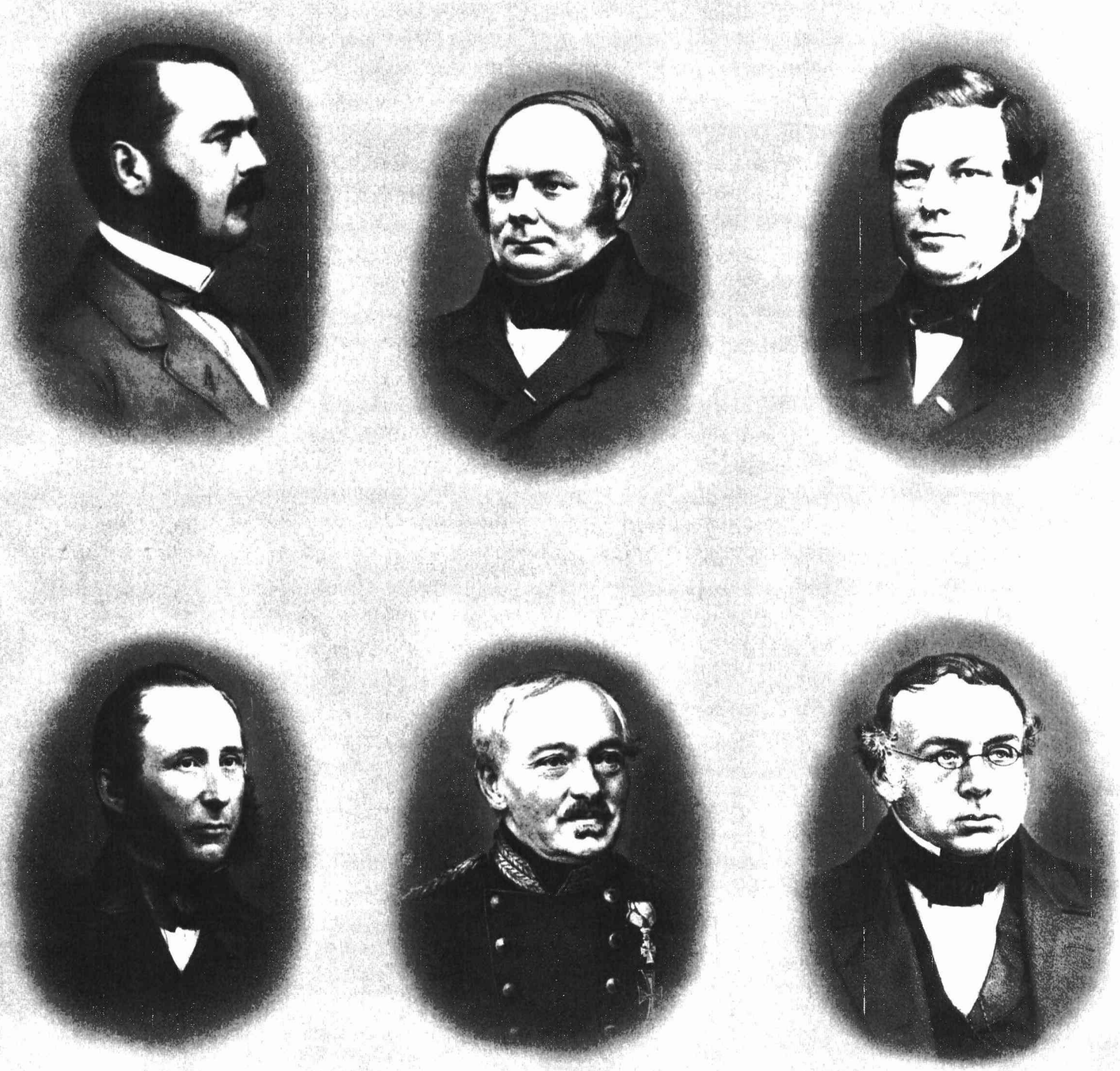
*

Krigen på den lombardiske slette havde som nævnt skabt en pause i den dansk-tyske konflikts videre udfoldelse. I november 1859 rørte C. C. Hall igen på sig, idet han for Forbundsdagen i Frankfurt fremsatte et forslag om en forhandling om en ny fællesforfatning mellem delegerede fra de holstenske Stænder og Rigsrådet. Men inden svaret kom, var ministeriet Hall I blevet afløst af „det første venstreministerium", hvorom i det følgende.

*

I. J. Unsgaard og Wilh. Michelsen forlod det politiske liv ved Halls tilbagetræden. Unsgaards sidste stilling som minister for Holsten og Lauenborg havde ikke været behagelig; den dygtige og humane, men måske i disse forhold ikke meget handlekraftige mand pådrog sig kritik både i Holsten og kongeriget. 1860-69 var Unsgaard på ny stiftamtmand i Odense. Som eksempel på hans flid og omhyggelighed kan nævnes, at han som medlem af Rigsretten, da ministeriet Ørsteds sag behandledes, gjorde notater, der fyldte 81 tæt skrevne foliosider. Unsgaard var medstifter af Bikuben. Han døde 1872; hans oldebarn er kontorchef under Indenrigsministeriet, cand. jur. I. Unsgaard. – Den rolige og værdige marineminister Wilh. Michelsens politiske virksomhed satte ikke varige spor, slet ikke i det udenrigsministerium, hvis formelle leder han var i godt et år, til forundring for de fremmede diplomater, der ikke kendte den nødsituation, som opstod, da B. E. v. Bülow gav Hall afslag. Michelsen havde i 1856 gennemført en ny søværnslov. Han døde næsten glemt i 1880, da som kontreadmiral.

MINISTERIET C. E. ROTWITT

CARL FREDERIK BLIXEN FINECKE C. E. ROTWITT CHR. v. JESSEN
REGNAR WESTENHOLZ HANS NICOLAI THESTRUP V. A. BORGEN

MINISTERIET C. E. ROTWITT

(2. december 1859-24. februar 1860)

Det måtte vel stå kong Frederik VII frit selv at vælge sin „private gemalinde". Men hvis personer, der udelukkende var knyttet til kongen i hans egenskab af privatmand, blandede sig i statens sager, da måtte kongen erindre, at han som monark ikke var nogen privat person, hvoraf navnlig fulgte, at Hans Majestæt ved valget af sit ministerium ikke kunne lade det være afgørende, om regeringen ville være villig til at lukke øjnene for offentlige overgreb fra dem, der alene stod i et privat forhold til ham. Dette fattede Frederik VII ikke fuldt. Han udtalte engang: „Jeg ønsker enhver god undersåt frihed og fred ved hans arne, men disse goder må kongen også have for sig". Ja, på betingelse af at hans private, daglige omgang holdt sig netop til arnen. Grevinde Danner og kammerherre Berling greb næppe ind i politiske forhold ud fra nogen stærk overbevisning, de forfulgte navnlig personlige formål, især deres egen sociale anerkendelse og opstigen, men til disse formåls fremme måtte de engagere sig med politiske kræfter, oftest og længst med bondevennerne, hvorved de jo netop satte arnefreden på spil.

*

Hovedfiguren i den krise, hvis udgang blev ministeriet Rotwitt, var kammerherre Berling, kongens rejsemarskal og privatsekretær, generalintendanten for hans civilliste. N. Neergaard karakteriserer ham således: „Berling var en dygtig forretningsmand, og der er ingen tvivl om, at de i yderste grad nedsættende domme, for hvilke han var genstand, i mangt og meget var uretfærdige, men sikkert er det, at til at være førstemand ved et hof passede han efter hele sin personlighed og fremtræden så slet som vel muligt". Både konservative og nationalliberale regeringer havde betragtet Berling med mistillid, navnlig de sidste; de havde efter at have spændt Scheele ud af ministeriet pådraget sig grevindens og dermed også generalintendantens dybe uvilje, hvorefter Hall og hans kreds ventede ved passende lejlighed at „høre fra" Berling. I øvrigt opholdt Scheele selv sig i lange perioder som gæst ved hoffet, og han har nok haft en finger med i meget.

Det spændte forhold mellem ministeriet Hall og kongens generalintendant, som regeringen måtte ønske fjernet også for at svække grevindens magt, kulminerede i 1858-59. Indenrigsminister A. F. Krieger var den af ministrene, der stærkest modarbejdede grevinde Danners og kammerherre Berlings indflydelse ved hoffet, han hadede dem bittert, og han tøvede derfor ikke, da Berling gav sig nogle farlige blottelser. Kammerherren var mellemmand mellem Frederik VII og den davæ-

rende svenske kronprinsregent Carl (XV) i frimurersager. I forsommeren 1858 modtog konsejlspræsident Hall fra den svenske regering på kronprinsens vegne en klage over, at Berling havde udspredt urigtige rygter om, at frimurere i Sverige, tilhørende hof- og regeringskredse, var delagtige i et smædeskrift om kongen og grevinden. Sagen var alvorlig for Berling, fordi det svenske hof nogenlunde var det eneste, hvortil Frederik VII stod i et nært og godt personligt forhold. Den tanke opstod at sende generaladjudanten, general Cai Hegermann-Lindencrone, til Stockholm for at bøde på det skete, og Berling var så ivrig derfor, at han lovede Hegermann at ville træde tilbage fra sine hofstillinger, når som helst generalen måtte forlange det, blot sendelsen kom i stand.

Hegermann fik i Sverige sagen ordnet til almindelig tilfredshed, men på kongens befaling forblev Berling i sine stillinger, og Frederik VII gjorde ham endda til storkorsridder. Dette fremkaldte en sådan ophidselse i regeringen, på ny særlig hos Krieger, at Hall erklærede, eller måtte erklære, han næppe kunne holde ministeriet oppe, medmindre dekorationen blev tilbagekaldt eller dens bærer afskediget fra hoffet. P. Vedel har optegnet, at ved ethvert skridt fremad af grevinden (eller absolutismen) stod Krieger straks som en løve: „Jeg tror, at han altid har en ansøgning om demission i lommen med dato in blanco, om vinteren vist to, både i over- og underfrakken". I forståelse med ministeriet gik Hegermann-Lindencrone til Berling, mindede ham om hans bestemte løfte og modtog nu hans tilsagn om at ville trække sig tilbage inden en vis frist. Da Berling trods skarpe påmindelser intet foretog sig, fik Krieger i et ministermøde i august fremtvunget, at konsejlspræsidenten over for kongen skulle indskærpe, at man måtte anse Berlings fjernelse for i enhver henseende tilrådelig, og at ministeriets stilling navnlig måtte anses for uholdbar, dersom kongen beholdt Berling og lod Hegermann-Lindencrone gå. Det var imidlertid netop, hvad Frederik VII gjorde, og da afskedigelsen (ganske vist efter ansøgning, fordi generaladjudanten havde pådraget sig kongens vrede) skete ved en simpel kgl. resolution, altså uden fornøden indstilling fra krigsministeren og kontrasignatur, indgav Lundbye sin demission i oktober. Kongen havde tilladt sig at se bort fra eller slet ikke haft øje for konstitutionelle formaliteter, fordi Hegermann havde voldt ham, som han senere udtrykte sig, „mange ulemper og megen bekymring ved sin indblanding i Hans Majestæts indre huslige anliggender".

Hertil føjede sig en ny affære. Under en troppemanøvre ved Flensborg i september 1859 opholdt kammerherre Berling sig hos kongen på Glücksborg. Der var til manøvren inviteret nogle svenske officerer, og da Berling en dag indfandt sig på telegrafstationen, idet han sagde, at han ville undersøge, om hoffets funktionærer misbrugte telegrafen til private meddelelser, skal han have læst også de af svenskerne indleverede telegrammer. Krieger foranledigede, at Hall den 8. oktober rejste til Glücksborg i anledning af beskyldningerne, der på ny kunne bringe forholdet til Sverige i fare, og finansminister Fenger indstillede til kongen, at Berling blev sat under tiltale for krænkelse af telegrafhemmeligheden. Halls forestillinger over for Frederik VII har ikke været alt for alvorlige; dels har han næppe fundet, at kammerherre Berling, når alt kom til alt, var egnet som demissionsårsag, dels har han netop i øjeblikket nødig villet slippe tøjlerne – han arbejdede i hvert fald for en bilæggelse af konflikten. Krieger derimod ville ikke fred med grevinden og Berling, han indgav sin afskedsbegæring en af de første dage af november og trak derved hele regeringen med sig. Ministeriet Hall I demis-

sionerede den 22. november på Jægerspris, men fratrådte først 2. december.

*

Kammerherre Berling var altså indtil videre opretholdt i sine hofstillinger, kongen havde ikke givet efter for trykket, men grevinden var begyndt at ældes under kampen for i sin nærhed at bevare sin ungdomsven og rådgiver. Endda stod jo dannelsen af et nyt ministerium tilbage. Kultusminister D. G. Monrad havde i det væsentlige holdt sig uden for krigen mod Berling, han har vel også med uvilje imødeset et udfald, der kunne føre til, at han efter kun et halvt års forløb måtte forlade den ministerpost, han som den første af de egentlige martsministre efter 10 års ventetid var blevet betroet. På et tidligt tidspunkt af krisen havde Monrad arbejdet for en rekonstruktion af ministeriet, som kongen og grevinden nogenlunde kunne acceptere, samtidig med at de nationalliberale dog beholdt regeringsmagten. Han ville tage et vist hensyn til Venstre (bondevennerne), der i aktionen mod Berling vejrede et konservativt fremstød, måske endog mod junigrundloven. Imidlertid, Monrad måtte nødvendigvis have Hall med, men han var, bundet af Krieger, ikke villig og forkastedes desuden som ledende mand af bondevennerne, der stod i stadig forbindelse med Berling og derved med grevinden. Kultusministeren foreslog Hall, at han selv (Monrad) overtog Konsejlspræsidiet og Udenrigsministeriet og efter nogle måneders forløb tilbagegav dem til Hall. Denne afviste forslaget. Han skal ifølge Kriegers dagbog have sagt: „For ser du, når nogle måneder var gået, så ville kongen finde, at der ingen grund var til forandring, og du ville selv finde det samme". Udfordrende føjede han til: „Desuden kan du ikke danne et ministerium, for der er ingen, der tror dig."

Det viste sig rigtigt, at Monrad ikke kunne samle en regering om sig. Modsat grevinden foretrak kongen vistnok et ministerium Monrad for et bondevenligt; i hvert fald havde Monrad den 5. november, altså da både Lundbye og Krieger havde begæret afsked, fra kongen modtaget et brev, der måtte forstås som en opfordring til at danne et nyt ministerium. Han kom derved i den yderst pinlige situation på Jægerspris den 12. november at måtte erklære, at han ikke selv kunne danne en regering, og at han måtte stå solidarisk med det øvrige ministerium, hvis Hall ikke forblev som konsejlspræsident og udenrigsminister, hvilket jo forudsatte, at Berling fjernedes.

*

Nu var grevinde Danner og kammerherre Berling, måske også Scheele, vistnok dér, hvor de i situationen helst ville ende. Folketingets formand, amtmand over Frederiksborg Amt, C. E. Rotwitt, blev af kongen opfordret til at søge en ny regering dannet. Hvorfor der skete henvendelse netop til ham, vil fremgå af det følgende. Der skal blot forinden anføres et eksempel på, hvor snu Frederik VII kunne være. Andendagen efter ministeriet Halls tilbagetræden tilskrev kongen den endnu fungerende finansminister Fenger, at telegramaffæren i Glücksborg skulle „på det strengeste undersøges og derefter pådømmes for den domstol, der er sagens rette forum". Ordren var måske kun en finte, men den afstedkom forvirring blandt de nationalliberale. Da ministeriets krav med hensyn til Berling nu syntes ved at blive opfyldt, ville D. G. Monrad, stadig ifølge Krieger, straks til Jægerspris for om muligt at få sin situation rettet op, men han blev holdt tilbage af Hall. Monrad gik overhovedet ydmyget ud af den langvarige krise. Han besluttede i nogen tid at tage ophold i Paris, men inden afrejsen forsikrede han kongen, at hans Pariserrejse ikke skulle hindre ham i at følge et kald, hvis et

sådant måtte udgå til ham. – 2. december 1859 tiltrådte ministeriet Rotwitt.

Carl Eduard Rotwitt var født 1812, ligesom Hall og Andræ; faderen var toldkasserer i Hillerød. Han blev juridisk kandidat 1833 og virkede som prokurator i Thisted, hvor han vakte tillid og som landvæsens- og tiendekommissær fik indsigt i landboforhold. I 1842 blev han højesteretsadvokat, som sådan foretrukket for sine senere kolleger Orla Lehmann og Gustav Brock. Rotwitt tog før 1848 ikke del i det offentlige liv, men viste sig i det store år som venstresindet; han var en af Hippodrommodernes ledere. 1849 valgtes han til folketingsmand for Frederikssundskredsen, som han besad til sin død. På Rigsdagen sluttede Rotwitt sig nærmest til bondevennerne, men opretholdt dog en betydelig selvstændighed og var en større udvalgsarbejder end taler i det hele ingen førernatur. 1853 valgtes han som bondevennernes kandidat under nationalliberal modstand til Folketingets formand; han bestred gennem seks år denne stilling med en dygtighed og takt, som også hans politiske modstandere anerkendte; under ministeriet Ørsted varetog han virkningsfuldt sit tings værdighed og hævdede junigrundlovens uantastelighed. C. E. Rotwitt, der i hvert fald var en solid dygtighed af god vilje, kom til at stå Frederik VII og grevinde Danner nær; kongen har vel følt sig tiltalt af hans åbne og jævne væsen. Det blev efterhånden Rotwitts overbevisning, at monarken uden grevinden snart ville være fortabt og en abdikation eller et medregentskab nødvendigt; han mente også, at grevinden ikke kunne bevares for kongen, hvis Berling blev fjernet, og havde derfor kraftigt støttet denne under krisen. Rotwitt var 1855 blevet udnævnt til amtmand over Frederiksborg Amt; det skete mod regeringens, navnlig mod Andræs, vilje, men da kongen opholdt sig så meget på slottet ved Hillerød, ønskede han i sin nærhed at have en høj embedsmand, som han havde fuld tillid til. I 1858 gjorde han sin amtmand til kammerherre. Der er ingen tvivl om, at det overvejende skyldtes indflydelse fra hoffet, at Rotwitt, da konflikten angående Berling førte til ministeriet Halls demission, overtog regeringen, idet han samtidig blev justitsminister og minister for Holsten-Lauenborg, men det er ikke muligt at påvise i enkeltheder, hvilken rolle grevinden spillede ved den lejlighed. Dog havde også bondevennerne skudt Rotwitt frem under krisen.

*

Ministeriet Rotwitt omtaltes almindeligt som „grevindens særlige ministerium"; visse forbindelseslinjer, bortset fra den helt klare mellem „det høje par" og dets amtmand, var nemlig ret tydelige. Den nye regerings udenrigsminister og minister for Slesvig, baron C. F. Blixen Finecke, havde genoprettet sit gode forhold til Frederik VII; han stillede sig ikke mere, som hans hustrus søster ved tronfølgerens hof, afvisende over for grevinde Danner, og fælles med hende havde han uviljen mod de nationalliberale „professorer", der forekom ham stadig mere antipatiske. Nu var han nærmest „aristokratisk demokrat".

Rotwitts finansminister, godsejer Regnar Westenholz, var en personlig ven af og finansiel rådgiver for Frederik VII og grevinden. Han tilhørte en hannoveransk slægt, der i det 18. århundrede kom til Holsten og siden i Danmark blev kendt for både sin dygtighed og konservative idealisme. Westenholz var født 1815 i Skagen som søn af en byfoged og gift med en datter af grosserer A. N. Hansen, der fra 1856 var formand for Grosserer-Societetets Komité og tillige medstifter af Privatbanken, en af „de adelige Hansen'er". Regnar Westenholz havde lært handelen i Løgstør og Ålborg, været kommis i Altona, monarkiets sydligste by, sammen med Hendrik Pontoppi-

dan; de to trådte 1845 i kompagni i Hamborg, men efter treårskrigens udbrud flyttede Westenholz til London, hvor han sammen med en yngre broder drev en kornimportforretning, der navnlig efter den engelske korntolds bortfald 1849 fik en højst anselig omsætning. Brødrene Westenholz forstod tidligt, at danske landbrugsprodukter havde store muligheder på det engelske marked. Regnar Westenholz tjente en meget betydelig formue og købte 1853 den historiske hovedgård Matrup ved Horsens. Han vandt, også som landmand, stor anseelse i Jylland og havde i kortere tid sæde i Folketinget og Rigsrådet. Westenholz havde politisk hældning mod bondevennerne, og han har vel også af denne grund vanskeligt kunnet undslå sig ved at indtræde i Rotwitts kabinet, skønt det for ham må have været forbundet med økonomiske ofre; desuden var hans helbred svagt.

Det var dog indenrigsministeren, borgmester Johan Christian v. Jessen, hvis ophøjelse til statsrådet almindeligt forbandtes med kongelig gunst. Han var medlem af en af de kendte sønderjyske slægter, der bærer navnet Jessen, og hans linje besad adelspatent. Chr. v. Jessen fødtes 1817 i Nykøbing F. som søn af stiftamtmanden over Lolland-Falster, og han var svoger til tegneren Fritz Jürgensen. Han blev jurist 1840, byfoged i Svendborg allerede seks år efter. Han var en velkvalificeret mand, tilhørte den reformvenlige del af den yngre embedsstand med særlig interesse for kommunale, sociale og trafikale anliggender, og han blev Svendborg en dygtig borgmester. Da v. Jessen tillige var en talerbegavelse, valgtes han 1858 til folketingsmand for Svendborgkredsen; han havde stillet sig som liberal med nogen hældning til Venstre, og på Rigsdagen blev han da heller ikke yndet af de nationalliberale. I Chr. v. Jessens tid i Svendborg forefaldt det optrin, hvoraf man siden afledte hans sagligt utvivlsomt fuldt berettigede udnævnelse til indenrigsminister. I sommeren 1858 gæstede Frederik VII og grevinde Danner byen, og det var almindelig bekendt, at kongen lagde den største vægt på enhver opmærksomhed, som vistes hans hustru. Borgmesteren henvendte da ved modtagelsen nogle ærbødige ord til grevinden, ligesom fru v. Jessen – meget usædvanligt for en dame af stand – ikke ignorerede hende. Al denne høflighed har måske medvirket til, at Chr. v. Jessen få måneder efter blev kammerherre, og til at grevinden støttede ham („Jeg skal nok give Simony et lille puf"), da han i 1859 søgte og fik det store embede som borgmester og byfoged i Horsens. Hans brodersøn, redaktør Franz v. Jessen, har derimod afvist, at episoden i Svendborg banede vej for onklen til Rotwitts ministerium; han hævder, det var Westenholz, der ligesom Rotwitt (fra Folketinget) kendte hans liberale anskuelser, og som desuden på Matrup havde drøftet de jyske jernbaneplaner med Horsens virksomme borgmester, der foranledigede, at denne fik Indenrigsministeriet tilbudt.

Den af ministrene, hvormed konsejlspræsident Rotwitt overraskede mest, var nok ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet, titulær professor V. A. Borgen; han forargede mange som Madvigs, Ørsteds, Halls og Monrads efterfølger. En senere tid vil vistnok dømme, at det var med urette. Den praktiske skolemand Vilhelm August Borgen var født 1801 på Nøragergård ved Slagelse, han blev student, men tog ingen embedseksamen og afsluttede forskellig lærervirksomhed som bestyrer af det v. Westenske Institut i København. Da hovedstaden i 1844 oprettede et embede som direktør for byens borger- og almueskolevæsen, blev han foretrukket til denne stilling fremfor medansøgeren D. G. Monrad, der var indstillet af skoledirektionen. Som Københavns første skoledirektør fik han indgribende betydning ved at fremme opførelse

af nye skolebygninger, hvor tidligere spredte klasser samledes til organiserede skoler under ledelse af inspektorer; endvidere forhøjedes lærernes løn, medens samtidig undervisningen blev fyldigere, disciplinen bedre. Skolehistorikeren Joakim Larsen har om Borgen sagt, at han var usædvanlig klar over undervisningens mål og midler, og at han var en grundig og åndfuld lærer. Nogle af de skolebøger, han skrev, kom i talrige oplag. Pædagogen V. A. Borgen deltog 1855 i oprettelsen af den første åndssvageanstalt, på Gl. Bakkehus i Rahbeks Allé, og var i mange år dens formand. Han havde haft sæde allerede i ständerforsamlingen i Roskilde, og han valgtes 1849 til Landstinget, hvor han sluttede sig til Venstre. Det var i dette ting, han så tidligt som 1852 udtalte, at hele landets skolevæsen burde sættes i organisk forbindelse, så at det dannede et hele, en tanke, der først blev virkeliggjort ved almenskoleloven af 1903. På Rigsdagen havde han i øvrigt ikke været særlig fremtrædende.

Til den aldeles upolitiske general Thestrups egen, meget store forbavselse gjorde Rotwitt ham til krigs- og marineminister. Det var også en dristig befordring, da det var velkendt, at generalen havde yderst hasarderede pengeforhold, hvad naturligvis måtte skade hans i øvrigt betydelige anseelse. Hans Nicolai Thestrup var født 1794 i Næstved som søn af en officer. Han var altså fra det 18. århundrede og havde da også ligesom A. F. Tscherning deltaget i okkupationen af Frankrig 1815-18. General Thestrup tilhørte en gammel jysk slægt, der talte mange præster og et par biskopper, og som var indgiftet i slægterne Stampe, Egede, de Falsen og Sneedorff; den store retslærde Henrik Stampes moder var en Thestrup; en nu uddød gren, der besad Mariager Kloster, blev 1749 adlet som de Thestrup. Den nye krigsminister havde aldrig været knyttet til generalstaben, men nød stort ry som dygtig fodfolksofficer og rådsnar troppefører. I slaget ved Isted kommanderede han en brigade, og efter oberst Fr. Læssøes fald ved Øvre Stolk optrådte han så beslutsomt, at han betydeligt skal have bidraget til det heldige udfald af slaget. 1856 var H. N. Thestrup blevet generalinspektør for fodfolket, og han lagde i denne stilling megen vægt på den krigsmæssige uddannelse af mandskabet, hvorimod han gav afkald på „ekserercrpladskunststykker". De planer, han havde om en ny organisation af hæren, skulle først nærme sig deres virkeliggørelse i det følgende ministerium.

*

Rotwitts regering kan kun med stort forbehold kaldes „det første venstreministerium". Kabinettet bestod af mænd, der stod bondevennerne nær, og af mænd, der ikke stod de nationalliberales venstrefløj fjernt; hverken Tscherning, J. A. Hansen eller Balthazar Christensen, de virkelige venstreførere, havde jo sæde i det. Karakteristisk nok skrev „Dagbladet", der i reglen holdt sig i nærheden af Hall, da ministerlisten forelå: „Der har endnu i Danmarks konstitutionelle historie ikke været noget ministerium med et sådant lavmål af dygtighed og talent som det af Rotwitt dannede kabinet". Det mere venstreorienterede „Fædrelandet" mente, at der dog i regeringen sad både dygtige og ansete mænd med praktisk forstand; ministeriets svaghed var dets oprindelse (ikke et statsministerium, et hofministerium, sagde H. N. Clausen), men man kunne, skrev bladet videre, ikke påstå, at dets tilblivelse kun skyldtes hofgunst, eftersom Rotwitt dog havde Folketingets i øjeblikket største parti, bondevennerne, bag sig, og man burde dømme den nye regering efter dens gerninger. Det har nok påvirket „Fædrelandet" til en sympatisk afventende holdning, at finansminister Westenholz var en ivrig skandinav. Da konsejlspræsidenten den 3. de-

cember forkyndte Folketinget det nye ministerium, udbragte J. A. Hansen et „Kongen leve!", men C. C. Hall blev demonstrativt siddende.

*

Ministeriet Rotwitt var det første forsøg på at skabe et styre uden om hovedstaden, og det måtte allerede derfor regne med bitter modstand fra det af akademikerne ledede byparti, hvorimod bondestanden kunne være tilfreds. Ret almindelig var dog vistnok frygten for, hvad den uprøvede og svingende baron Blixen Finecke kunne finde på som indehaver af de jo for tiden vigtigste ministerier, Udenrigsministeriet og Ministeriet for Slesvig, så meget mere som Rigsrådet for længere tid var hjemsendt umiddelbart før den nye regerings dannelse; kongerigets rigsdag var jo ikke kompetent i henseende til det samlede monarkis politik. Det antoges, at Blixen Finecke ville stræbe mod en udsondring af Holsten-Lauenborg, blot hurtigere end det formentes at være Halls agt.

Da der jo efter Halls forhandlingstilbud til Frankfurt var indtrådt en pause i de dansk-tyske noteveksliger, måtte udenrigsministeren nøjes med at operere på de indre linjer, og det gjorde han på opsigtsvækkende måde, idet han med kongens og ministeriets tilslutning, som velkendt er, søgte at overtale sin modvillige svoger, prins Christian, til at blive statholder over Holsten. Det skulle måske være et forsøg på at tilfredsstille holstenernes selvfølelse og derved trods alt knytte dem nærmere til staten, men forslaget var yderst farligt for tronfølgeren, fordi han, en mand af tysk kultur, om han blev statholder i Holsten, kunne blive inddraget i striden mellem de to hovedmodsætninger i monarkiet og i hvert fald ikke kunne give sine børn den danske opdragelse, som han selv måtte savne; det kunne da komme til at gælde det nye dynastis fremtid. Blixen Fineckes skarpeste kritikere tillagde ham temmelig åbent den hensigt at få det glücksborgske hus til at affinde sig med Holsten-Lauenborgs hertugkrone, medens det øvrige monarki skulle udgøre et Danmark til Ejderen under det svenske kongehus. Det er ubevist, at den urolige udenrigsminister skulle have tilstræbt en så dristig omrangering af statsforholdene, men det er muligt, han har villet forberede de tyske landsdeles udsondring, og han kan ikke fritages for, under presset på svogeren for at bevæge ham til at blive statholder, med urette at have mistænkeliggjort den af Europa i 1852 garanterede arvefølges holdbarhed.

Skønt Frederik VII i et statsrådsmøde havde villet tvinge prinsen til at erklære, at udnævnelsen var sket, fastholdt denne bestemt sit afslag, fordi han meget vel så de farer, en statholderpost i Holsten kunne rumme for hans egen og hans dynastis stilling i fremtiden. Som minister for Slesvig overraskede Blixen Finecke, der forhen strengt havde kritiseret de nationalliberales styre af hertugdømmet, ved at kautionere for den tidligere fulgte politik, også for folkeskolens ordning i Angel. I øvrigt betragtede Blixen Finecke P. Vedel som de nationalliberales håndgangne mand; han ville, saglig rigtigt, lægge de to politiske departementer sammen, men under Vedels kollega G. J. Quaade, skønt denne var konservativ helstatsmand. Blixen ønskede Vedel fjernet fra ministeriet ved, at han udnævntes til højesteretsdommer eller til gesandt i Madrid; dog, Quaade var ængstelig for at lægge sig ud med det nationalliberale parti, og Blixen Finecke forblev ikke længe minister.

*

Ministeriet Rotwitt regerede så kort, at det ikke nåede at vise sine nationalpolitiske eller andre hensigter, ja, end ikke at blive optaget i statskalenderen. Som justitsminister gjorde konsejlspræsidenten det første skridt til at

komme sportelsystemet til livs. De juridiske embedsmænds sportler androg undertiden store summer, og Rotwitt fik tilvejebragt en ordning, der efterhånden skulle sætte disse embedsmænd på fast gage alene, medens sportlerne gik i statskassen. Kultusminister V. A. Borgen bebudede en tilsvarende reform for de gejstlige embeder; flere af disse drog gennem tienden urimelig fordel af de høje kornpriser. Hidtil havde i købstæderne kun 7-8% af borgerne haft valgret til kommunestyrelsen, men den reformglade indenrigsminister Chr. v. Jessen foreslog et toklassevalg, og således at valgretten til byrådenes mindre halvdel tilkom alle skatteydere ligesom i landkommunerne; han nåede ikke at få sit forslag vedtaget. Kun forberedende blev også hans jernbaneplan. Vittigt karakteriserede C. St. A. Bille i „Dagbladet" det her foreliggende problem således 6. april 1859:

> „Skal den jyske jernbane lægges på langs eller på tværs? Skal den være en midtbane eller en østbane eller en vest-østbane? Skal Jylland nøjes med een jernbane langs den ene side af halvøen, eller skal der lægges planer til et helt jysk system, til en galfelbane, der kan forene Skagen med Flensborg og Varde med Hobro? Skal det være en købstadsbane, som direkte skærer de nuværende centralpunkter for kommunikationen, eller skal der bygges en bane efter redekamsystemet med en række halvt selvstændige sidebaner? Skal banen lægges, hvor der er færdsel, eller skal færdselen forudsættes at ville komme, hvor banen lægges? Skal jernbanen bygges for at skaffe en lettet afsætning af de produkter, der nu frembringes, eller skal den føres gennem udyrkede strækninger for på disse at skabe et hidtil ukendt liv?"

Virvarret blev jo ikke mindre deraf, at nogle i striden om banernes retning (på langs ad Jylland eller på tværs) tillige så en kamp mellem helstatssystemet og Ejderstaten, eller deraf at der måtte tages strategiske hensyn, især til Fredericia. Nu søgte v. Jessen i samarbejde med Westenholz at bryde igennem ved at tilsidesætte Kriegers tidligere vedtagne tværbanelov og anlægge et helhedssyn; han foreslog en jernbane fra Nyborg over Odense til Middelfart med en færge over Lillebælt og derfra en længdebane fra Fredericia til Ålborg; banernes lokale løb var ikke nærmere fastsat, og en frygt for, at det frugtbare og befolkningstætte Østjylland ville blive foretrukket, medvirkede vistnok til, at forslaget ikke blev lov i denne omgang.

*

Ministeriet Rotwitts position over for Rigsdagen var stigende, især vandt konsejlspræsidenten tillid som en besindig mand. Uden at sætte det gode forhold til bondevennerne over styr viste regeringen en ret stor uafhængighed af Venstre. Et stemningsomslag syntes på vej, da der indtraf en række begivenheder, som også ramte ministeriet. Frederiksborg brændte natten til den 17. december, og kammerherre Berling, der opholdt sig på slottet, pådrog sig en alvorlig rygskade; der blev demonstreret mod grevinden på „Casino" og ved nytårstid på Christiansborgs ridebane mod hende og ministeriet; 30. december nedlagde Berling alle sine hofstillinger som et offer til den fjendtlige stemning; endelig døde Rotwitt den 8. februar 1860, ikke 48 år gammel. Efter et møde i Rigsdagen havde regeringen spist middag hos kongen; herfra begav nogle af dens medlemmer sig til en drøftelse hos indenrigsminister v. Jessen; da samtalerne var forbi, gik konsejlspræsidenten kl. 22 ledsaget af udenrigsminister Blixen Finecke og finansminister Westenholz til Hotel „Royal" over for Christiansborg (siden Ferslews bladhus), hvor han boede, men under de urolige forhold havde ladet sit navn fjerne fra gæstetavlen. I porten til hotellet sagde Rotwitt farvel til Blixen, medens Westenholz ville følge ham ind. Blot to, tre trin op ad trappen sank Rotwitt sammen, han blev båret til et værelse og

var et øjeblik efter død. Det pres, hans øgede arbejde og ansvar havde medført, har muligt forkortet hans liv.

Venstremænd på Rigsdagen skal have grædt, da de hørte, at Rotwitt var død. Han fik en storslået begravelse på Assistens Kirkegård under kongens og prinsernes personlige deltagelse. I følget sås også 500 bønder, der fra alle egne havde indfundet sig hos Frederik VII for at udtrykke deres medfølelse i anledning af Frederiksborgs brand. N. F. S. Grundtvig holdt ligtalen og karakteriserede Rotwitt som et „statsråds-hoved", den danske almue havde kunnet se op til med tillid og fortrøstning. 1862 blev der sat et mindesmærke på graven „Rejst af kong Frederik VII, det menige folk og dets venner". Rotwitts enke overlevede ham i mere end 30 år.

Det var jo C. E. Rotwitt, der havde knyttet ministeriet til hofkredsen, ved hvis indflydelse det var skabt, og tillige til menigmandspartiet i Folketinget, hvori det overvejende søgte sin støtte. Hans død efter kun 68 dages forløb var derfor en katastrofe for regeringen. Allerede den nat konsejlspræsidenten var død, indgav ministeriet sin afskedsbegæring; Blixen Finecke fungerede dog som chef indtil den 24. februar; men han kunne ikke bevæges til et forsøg på at videreføre regeringen, skønt Balthazar Christensen knælende skal have bedt ham blive, vel navnlig af hensyn til arbejdet for landboreformer.

*

Med undtagelse af general N. H. Thestrup trådte ministeriet Rotwitts medlemmer nu i baggrunden af det politiske liv. Baron Blixen Finecke blev i den følgende tid stadig mere yderliggående Ejdermand og vendte sig skarpt mod nøleren Hall. Efter at være faldet i København valgtes han ved bondevennernes støtte til folketingsmand for Herningkredsen, ligesom han fik sæde i Rigsrådet. Han hørte såvel til Frederik VIIs som Karl XVs venner og mentes at have en betydelig indflydelse på de to konger. Under den dybe krise i efteråret 1863 søgte Blixen Finecke, verdensmanden, at afvende krigen ved egenmægtigt, dog åbent, i et brev til ungdomsvennen Bismarck at foreslå en ordning, hvorefter Danmark gav afkald på Holsten, medens Prøjsen anerkendte Ejderstaten. Efter 1864 deltog denne typiske, men fædrelandssindede improvisator med de betydelige evner ikke meget i politik, men han havde ideer og syslede bl. a. med planer til Slesvigs genvindelse. Blixen Finecke døde i 1873 efter en gennem flere år tiltagende lamhed, som han bar med sjælsstyrke. Han havde mod slutningen indrettet sig en smuk bolig ved Helsingør, nær Øresund, men han døde i Baden-Baden. Han blev af sin hustru, prinsesse Augusta, plejet med stor omhu. På sit våbenskjold som storkorsridder satte han: „Per Augusta ad Augusta"; en mindestøtte over ham er rejst ved Stensby på Fyn. Allerede Blixen Finecke frasolgte fra sit danske stamhus Dallund det meste af bøndergodset til fæsterne, på meget billige vilkår, og tilbage af den store besiddelse er nu kun en avlsgård på ca. 200 tdr. land; hovedbygningen med park er en selvstændig ejendom. Forfatterinden Karen Blixen var i en årrække gift med en sønnesøn af udenrigsministeren, baron Bror Blixen Finecke, født på Näsbyholm, slægtens gård i Skåne. – Regnar Westenholz var 1865 medlem af Rigsrådets (novemberforfatningens) folketing, og han stemte for den reviderede grundlov af 1866. Han blev medstifter af Hedeselskabet, af Forsikringsselskabet Danmark og af Frihandelsforeningen, men døde allerede 1866, kun 51 år gammel; han er begravet i gravlunden på Matrup; hans enke døde så sent som 1915 på Folehave ved Hørsholm. Børn af Regnar Westenholz var forfatterinden Mary W., som 19. august 1909 skaffede sig adgang til folketingssalen for at tale politikerne til rette, civilingeniør Aage W.,

der 1908 oprettede det frivillige rekylskyttekorps Korps Westenholz, Ingeborg W., der var gift med kaptajn A.W. Dinesen (Boganis) og derved blev moder til Karen Dinesen (Blixen) samt frihandels- og agrarpolitikeren, godsejer R.A.W., hvis slægt endnu ejer Matrup. – Christian v. Jessen vendte tilbage til sit embede i Horsens, hvor han udfoldede et kommunalt initiativ, der vakte opmærksomhed landet over; han blev her som i Svendborg kaldt „fattigborgmesteren" på grund af sin interesse for sociale forhold. Han var kgl. kommissarius ved flere bancanlæg. I 1864 nægtede Horsens borgmester i spidsen for ni andre embedsmænd trods trusel om dødsstraf at udskrive krigsfornødenheder til tyskerne, da de var trængt op i Jylland, og de dømtes til henrettelse ved skydning. Foreløbig blev embedsmændene dog ført til Rendsborg i åbne bøndervogne, og de var her fængslede, indtil de ved våbenstilstanden løslodes. Fra 1866 til sin død i 1884 havde Chr. v. Jessen sæde i det nye, privilegerede landsting, nu afgjort højremand; det sagdes om ham, at han i tinget altid talte som ved et festligt måltid med et glas i hånden, men ingen kunne frakende den idérige politiker saglig indsigt i trafikale, kommunale og sociale spørgsmål. – V.A. Borgen sad som venstremand på Rigsdagen indtil 1866; han døde i 1884.

*

Efter Rotwitts død og Carl Berlings tilbagetræden var grevinde Danners politiske rolle udspillet. Alligevel efterlod episoden Rotwitt hos de nationalliberale en frygt for, at Venstre ved lejlighed skulle sætte sig i besiddelse af regeringen for længere tid. I marts 1860 udtalte Orla Lehmann ved en fest i Vejle, at magten ikke tilkom almuen selv eller en skare demagoger, men „de begavede, de dannede og de rige", som på deres side var pligtige at vise omhu for almuens vel. Denne udtalelse vakte bondevennernes harme som et tegn på nationalliberalt hovmod; de glemte aldrig Lehmann disse ord, og det kan da også med rette siges, at som denne livlige begavelse havde været blandt de første, der kaldte på bonden, var han også blandt de første, der vendte sig mod ham. Medens Orla Lehmanns forhold til Venstre nu blev overmåde slet, drog D.G. Monrad fordel af, at han midlertidigt havde forladt landet og allerede derfor ikke deltog i oppositionen mod ministeriet Rotwitt.

MINISTERIET C. C. HALL II.

C. E. FENGER ORLA LEHMANN HARALD RAASLØFF
STEEN BILLE C. C. HALL D. G. MONRAD
HANS NICOLAI THESTRUP A. L. CASSE F. WOLFHAGEN CARL LUNDBYE

MINISTERIET C. C. HALL II.

(24. februar 1860–31. december 1863)

Da kammerherre Berling havde forladt hoffet og Rotwitt var død, var der atter blevet rum for C. C. Hall. Hvorfor bestandigt Hall? Fordi han i næsten hele Frederik VIIs tid var „manden for det hele". Magten søgte snarere ham, end han søgte den. Han var i pagt med grunddanske instinkter; denne praktiske begavelse fornam, hvad store dele af folket tænkte og følte, skønt han som typisk rigsdagspolitiker aldrig berejste provinsen. Uvilkårligt blev Hall overalt det centrum, hvortil andre bragte sig i forhold; også uden for hans eget parti, det nationalliberale, tillagde mange ham et sundt og sikkert skøn, et roligt overblik, en forsigtig hensyntagen til det bestående og dog vilje til at give nye kræfter nogle alen af linen. C. C. Hall var netop ikke „doktrinær", han afledede ikke sin politik fra et bestemt faststående punkt, eftersom han ikke var ideolog, kun en praktiker med et vist grundsyn. Hans elskværdige lune hjalp ham, med en tilsætning af nogen snuhed („Rævenfeldt-Hall"), meget til at få sagerne på gled. Han kunne polemisere mod en modstander, så at denne fandt behag derved; iøvrigt havde han det held, at oppositionen ikke formåede at præstere en alternativ politik. Den godmodige mand skabte næsten uvilkårligt omkring sig en atmosfære af velvilje. Halls „herskende evne" som politiker må vistnok, skønt han naturligvis havde sine alvorligt tilstræbte mål, siges at have været hans anlæg for længst muligt at undgå eller omgå vanskeligheder, og han havde sjældent karakterstyrke nok til at gøre, hvad hans „tro københavnske borgerskab" ikke ville billige. Han tør da næppe kaldes en egentlig statsmand. I den nationale politik, forholdet til Tyskland, kun i den, kunne han synes at være en Hamlet-natur. Hans opfattelse af begrebet „mod og mands hjerte" må dog holdes ham til gode; han fremsatte ved lejlighed denne rigtige betragtning: „At tage en beslutning, som fremkalder umiddelbare forviklinger og krig, kræver meget ofte langt *mindre* mod og mands hjerte hos en regering end at udsætte sig for, hvad der følger af at tage en beslutning i en anden retning, som den anser for rigtig for landet". C. C. Halls milieu var hovedstadens dannede, velstående middelstand, men den statelige skikkelse med det buskede hoved var på grund af sin jævne, trods alle høje ydre udmærkelser – i 1874 sluttelig elefantridder – aldeles fordringsløse færd populær helt ned i Københavns lavere borgerlag. Hans hjem, Bakkegården ved Rahbeks Allé, samlede repræsentanter for tidens politik, litteratur, videnskab og kunst i muntert samvær. Gården, eller snarere villaen, ligger der endnu; den er ret rummelig og dog ikke større, end at det er forståe-

ligt, de fremmede gesandter, som første gang skulle gæste Danmarks konsejlspræsident, undertiden lod køre op foran genboen i alleen, den da nyopførte, særdeles anselige åndssvageanstalt, i den tro at dette måtte være excellencens bolig. C. C. Hall var et mundtligt talent, ikke noget skriftligt; han kunne som selskabsmand underholde strålende med anekdoter og personkarakteristikker, men han efterlod sig intet erindringsværk. Hall har mundtligt skitseret talrige diplomatiske dokumenter, næppe skrevet mere end nogle få selv. Han gik ikke med lommeur og kom derfor jævnlig for sent til møder; han var tilbøjelig til at overlade vanskeligheder til „morgendagens velvillige besørgelse". Denne store bourgeois med det borgerlige, lidt skødesløse væsen stod meget godt til Frederik VII; kongen og konsejlspræsidenten havde nok sammenstød, monarken kunne sige: „Hall er Hall, så kan I for mig stave det, som I vil!", men de var alligevel en slags kompagnoner i det liberale og borgerlige København i tiden mellem de slesvigske krige. Over for C. C. Hall, manden med den faste og dog bløde hånd, måtte den langt mere originale begavelse D. G. Monrad komme til kort. A. F. Krieger kunne Frederik VII ikke fordrage; kongen kaldte ham „stangrotten", fordi Krieger, når han talte med majestæten, stod med tommelfingrene i ærmegabene og fikserede ham over brilleglassene.

*

Det forholdt sig ikke sådan, at Frederik VII straks efter Rotwitts død anmodede Hall om at træde i spidsen for en ny regering og derved genoptage sit i kun et par måneder afbrudte politiske lederskab. Efter det i slutningen af 1859 passerede kunne Hall ikke være i nåde hos monarken. „Grevindepolitikken" var imidlertid brudt sammen, og kongen synes at have forstået, at et ministerium med rod i bondevennerne ikke var nogen mulighed. Han henvendte sig i hvert fald først til J. N. Madvig, der havde stået Rotwitt og hans mænd hårdt imod, men Madvig kviede sig ved at tage ansvaret og trak sig tilbage efter forgæves at have søgt at skabe et noget kunstigt ministerium Hall-Bluhme. Derefter udgik opfordringen til den uopslidelige P. G. Bang, der dog begrænsede sig til at tilråde en konservativ-helstatlig regering. Vel som følge af dette råd blev Sponneck tilkaldt, atter uden at Frederik VII fik sig en ny konsejlspræsident. Endelig, den 13. februar, tilskyndede Blixen Finecke kongen til telegrafisk at hidkalde D. G. Monrad, der jo opholdt sig i Paris.

Monrad ankom til København den 16. februar og gik straks til kongen, hvorefter han søgte Hall og Fenger. Der foreligger flere vidnesbyrd om, at i situationen var skinsygen mellem Hall og Monrad stærk. Hall mente, at Monrad nu ville gribe statsroret og desuden helst være udenrigsminister; ved opholdet i Frankrig havde han villet forberede sig dertil, troede han. Det synes klart, at Hall har nægtet at være udenrigsminister, når Monrad skulle sidde ved regeringens bordende, men måske har han været villig til at beklæde sit gamle embede som kultusminister. Hans nære venner Andræ og Krieger foreholdt ham imidlertid, at det var under hans værdighed at træde ind i et ministerium uden som konsejlspræsident og udenrigsminister, og hans mod over for Monrad blev væsentlig styrket, da Fenger udtalte, at han ikke på ny ville overtage finansministeriet, hvis ikke Hall blev udenrigsminister. Dette var nemlig så godt som en garanti for, at Blixen Finecke, der vist nok var Monrads reserve af hensyn til kongen og grevinden, blev holdt ude.

G. C. Hall ville overhovedet have oprejsning for sit fald i december 1859, og han ville tillige have demonstreret, hvem der var nr. 1 og hvem nr. 2, han eller Monrad. Han vidste, at denne nu så lidt som før kunne danne no-

get ministerium uden ham, i hvert fald ikke et af nogen varighed, og han drev sit spil så vidt, at han en tid holdt det åbent, om han i det hele agtede at indtræde, ja, da Monrad endelig, indre oprørt, tilbød ham både præsidiet og Udenrigsministeriet, afslog han først tilbuddet. Kongen og offentligheden skulle se, at uanset at monarken havde overdraget Monrad at danne ministeriet, så var og forblev han, Hall, den uomgængelige hovedfigur i dansk politik. Det lå så hårdt mellem Monrad og Hall, at stiftamtmand Unsgaard kunne være blevet konsejlspræsident, kongen var ivrig derfor, men da C. C. Halls vægring vel overvejende havde været taktisk bestemt, dannede han sluttelig, den 24. februar, sin anden regering. Det skete dog først efter, at Monrad hemmeligt havde opsøgt den russiske gesandt, Ungern-Sternberg, og fået ham til at lægge et personligt pres på Hall. Gesandten satte nemlig Hall og hans moderate udenrigspolitiske holdning højt, hvorimod han frygtede at få det ministerium Blixen Finecke, som Monrad lod forstå i situationen var en mulighed. P. Vedel har vidnet, at D. G. Monrad aldrig forvandt sit nederlag over for Hall; det havde været hans ærgerrighed at blive regeringschef, og Halls mistro til Monrad voksede ved hans viden om, at han havde krænket ham på det ømmeste sted. Et tillidsfuldt samarbejde mellem dc to mænd var herefter umuligt.

I Ministeriet C. C. Hall II overtog konsejlspræsidenten som før selv Udenrigsministeriet, C. E. Fenger Finansministeriet, D. G. Monrad Kultus- og Indenrigsministeriet (idet Frederik VII ikke godt tålte endnu en gang at se den åndsoverlegne A. F. Krieger, som jo altid, sidst i affæren Berling, åbent havde vist sin uvilje mod grevinde Danner), medens F. H. Wolfhagen på ny blev minister for Slesvig. Krieger udnævntes krænket til assessor i Højesteret; måske har han forstået, at Hall efterhånden havde fundet ham lidt besværlig. Den nationalliberale kerne i ministeriet Hall I var altså stort set bevaret; det var velbegrundet, at „Dagbladet" skrev om *genoplivelsen* af ministeriet Hall. Et par besættelser vakte nogen undren. Hall havde overtaget Rotwitts krigsminister, den ganske vist politisk uinteresserede general H. N. Thestrup, som nød anseelse i hæren, der havde tillid til, at han ville magte den højst tiltrængte reorganisation. Var Thestrups optagelse at forstå som en indrømmelse til Venstre, måtte Steen Billes og Harald Raasløffs udnævnelse til henholdsvis marineminister og minister for Holsten-Lauenborg tydes som imødekommende over for det konservative helstatsparti. Raasløff var jo utilfreds udtrådt som slesvigsk minister af P. G. Bangs regering, men skønt han var en ubetinget tilhænger af den konstitutionelle helstat, var han velset i Holsten på grund af sin fortrolighed med tysk sprog og kultur; holstenerne regnede ham halvt for en landsmand, en „indfødt", og derpå har også Hall lagt vægt. Steen Billes medoptagelse i regeringen måtte forbavse mest, eftersom han som medlem af Ørsteds ministerium havde sat sit navn under forfatningen af 26. juli 1854 og siden var blevet stillet for Rigsretten for ulovlig anvendelse af statens midler, ganske vist frikendt. Imidlertid, som Thestrup inden for hæren nød Bille stor tillid inden for marinen, der stod over for store reformer. Ved at tælle tre ikke-nationalliberale ministre havde regeringen fået et ret bredt grundlag. I øvrigt synes Monrad, inden han veg for Hall som konsejlspræsident, at have besat de fleste portefeuiller.

*

Kun ét af ministeriet Hall IIs medlemmer havde ikke tidligere haft sæde i nogen regering, nemlig justitsministeren, A. L. Casse, der nu trådte i stedet for den veltjente C. F. Simony. Denne udnævntes til stiftamtmand for Sjælland og amtmand for Københavns Amt.

Han udmærkede sig som amtmand navnlig ved sit utrættelige arbejde for den offentlige forsorg. Simony var allerede 1852 blevet kaldet til censor ved den nyoprettede statsvidenskabelige eksamen; i sin amtmandstid var han præsident for forsikringsselskabet Danmark og medlem af Privatbankens bankråd, ligesom han deltog i Bikubens og Det forenede Dampskibsselskabs ledelse.

Andreas Lorentz Casse, født 1803 i København som søn af en glarmester, er en af de ejendommeligste skikkelser, der har færdedes på den danske rigsdag. Han var et meget skarpt juridisk hoved og blev kandidat kun 20 år gammel. Han virkede derefter som manuduktør og i Kancelliet, blev dr. jur. 1840, i 1845 assessor i Kriminalretten, ni år efter borgmester i København, en stilling han forlod allerede i 1856, da han udnævntes til justitiarius i Overretten; et par år efter blev han tillige ekstraordinær assessor i Højesteret; i 30 år var han docent i kirkeret ved Pastoralseminariet. Casse valgtes som erklæret nationalliberal til københavnsk folketingsmand i 1852, og allerede året efter, da Rotwitt blev Folketingets formand, skete det i konkurrence med ham. A. L. Casse var høj af skikkelse, yderst behersket af fremtræden, og han kunne med sit kraftige, men ligesom livløse ansigt synes en træmand. Et ulykkestilfælde havde mærket ham livsvarigt, han bevægede sig med besvær, og en tidlig øjensvaghed gjorde, at han næsten ikke kunne læse, ja, på sine gamle dage var han så godt som blind. Men hans hjerne rummede et omfattende, nøje ordnet juridisk bibliotek. Han overværede, stift siddende på sin plads, alle Folketingets møder, og ethvert forsinket medlem kunne hos den tilsyneladende barske mand få et nøjagtigt referat af, hvad der var sagt. Da Casse altså var berøvet hukommelsens ydre hjælpemidler og som taler ikke kunne støtte sig til blot et notat, havde han trænet sig til at „have talen i hovedet", og den blev fremført logisk, led for led, underbygget med den store viden, der altid var ham til rede. A. L. Casse kunne helt følge Hall, og det var også af den grund naturligt, at han blev justitsminister efter Simony. Som leder af sit ministerium fik han forelæst sagerne, hvorefter han dikterede sin afgørelse; i statsrådet fandt han det dog passende at sidde med nogle papirer foran sig. Man sagde, det var farligt at være i slægt med ham for den, der søgte et embede under Justitsministeriet. Han havde særlig interesse for fængselsvæsenet og forbedrede arresterne. Casses hustru var en datter af „Danmarks lærdeste præst", W. F. Engelbreth i Lyderslev på Stevns, der ved sit 50 års embedsjubilæum blev teologisk æresdoktor; Severine Casse blev et meget foretagsomt medlem af styrelsen af Dansk Kvindesamfund efter dets oprettelse 1871.

*

Som konsejlspræsident og udenrigsminister var C. C. Hall leder af monarkiets politik, medens D. G. Monrad som kultus- og indenrigsminister måtte nøjes med den kongerigske politik, hvortil dog må føjes, at hans embedsområde omfattede, hvad siden seks, syv ministerier dækkede. Rivaliteten mellem Hall og Monrad var jo blevet øget ved de omstændigheder, under hvilke ministeriet C. C. Hall II blev til, og jalousien mellem de to mænd kan have bidraget til, at Monrad, i sit hjerte utilfreds med kun at være fagminister, nu med imponerende energi kastede sig over hjemmepolitikken. Men han har tillige villet underbygge den forfatning, som var hans værk fremfor andres, ved at vise befolkningen, at junigrundloven gjorde det muligt at fremme længe ønskede ændringer i samfundsforholdene, når de to grundlovspartier fra 1848-49 samvirkede. Som indenrigsminister udførte Monrad i løbet af halvandet år et arbejde, der er helt enestående i vor politiske

historie. Han gjorde sig, støttet af sin position som grundlovsfader, til et ministerium inden for ministeriet (Hall havde jo hænderne fulde af udenrigspolitikken), kendte ikke person eller parti, kun sag og standpunkt, og vandt også af den grund øre hos bondevennerne, til hvem de nationalliberales forhold ellers var meget slet i tiden efter ministeriet Rotwitt. Monrad stod i denne periode som hovedskikkelsen i kongerigets rigsdag. Hans arbejdsevne syntes ubegrænset, „det lyste om ham af arbejdsglæde", og han trængte til bunds selv i sager, der på forhånd måtte ligge ham fjernt, så at han beherskede også deres detailler.

D. G. Monrads indre politik blev afslutningen af den nationalliberale reformperiode under Frederik VII. Fremfor alt fik han tilvejebragt en praktisk løsning af fæstespørgsmålet; denne sag var ham meget magtpåliggende, tillige fordi det var hans overbevisning, at godsejerne ikke fik den indflydelse, der tilkom dem i det politiske liv, før landbrugets to store klasser forsonedes. En tvangsafløsning havde det jo været umuligt at gennemføre, også fordi en anerkendelse af bondens (prisnedsættende) historiske medejendomsret til jorden ansås for en grundlovsstridig ekspropriation, eftersom mange ikke mente den begrundet i almenvellet; dette syn deltes, som vi ved, af de konservative magter i Europa. Monrad opgav tanken om en tvangslov, da enighed ikke kunne opnås, og foreslog i stedet en grundig forbedring af selve fæsteforholdet. Ved fæsteledighed skulle livsarvingerne, hvis de ikke overtog gården, have en erstatning, bestemt af hvor længe fæsteforholdet havde bestået, og den fra 1856 kendte bestemmelse om, at godsejeren i tilfælde af afløsning havde ret til at udtage hver tiende gård, blev indsat i forslaget. Indrømmelserne var så store, at loven kunne vedtages i februar 1861 også med bondevennernes stemmer, idet dog J. A. Hansen forbeholdt sit partis fulde frihed til vedblivende at virke for fæstets tvangsafløsning. Det frivillige salg skred imidlertid godt frem; medens der i 1861 endnu var 14.000 fæstegårde med 75.000 tdr. hartkorn, var der i 1869 tilbage kun 9.200 gårde med 50.000 tdr. hartkorn. Kravet om en tvangsafløsning bestod dog fortsat som et politisk stridsspørgsmål. De høje kornpriser gjorde, at selvejerne alene ved ejendomsprisernes stigning fra år til år øgede deres formue, til fordel for arvingerne. Venstres agitation gjaldt også, at godsejeren i kraft af sin ret til at udtage hver tiende ejendom ($^1/_9$ af det bortsolgte hartkorn) kunne „jage en fæster ud af hans familiegård".

I sin store rigsdagssamling 1860-61 lykkedes det for indenrigsminister D. G. Monrad at løse i hovedtræk også det forviklede jernbanespørgsmål. Han genoptog af hensyn til bondevennerne Chr. v. Jessens forslag, men gav for Jyllands vedkommende Rigsdagen tre retningslinjer at vælge imellem, en østlig, en vestlig og en midtbane. Alle tre projekter var omhyggeligt belyst; Monrad foretrak dog selv købstad- og kystlinjen Vamdrup–Fredericia–Vejle–Horsens–Århus–Ålborg, suppleret med en tværbane Langå–Skive–Struer–Holstebro, hvortil kom tværbanen over Fyn. Han mente, en sådan kombination ville forbinde landsdelene, og ved snild taktik fik han efterhånden den jyske længdebane rykket mod øst. Loven vedtoges i marts 1861. Banernes drift gaves i forpagtning til entreprenørerne. Ved den samlede baneplan, med dens fortsættelseslinjer, var det danske banenet i det væsentlige afstukket; det udgjorde allerede i 1869 næsten 600 km.

Som indenrigsminister fik Monrad vedtaget endnu en række love, blandt disse stempelloven af 1861. Et indviklet system af omsætningsskatter, der opkrævedes ved stempling, blev simplificeret; da der nu også toges hensyn til skatteevnen, opstod for staten et indtægtstab, der blev dækket ved en forhøj-

else af arveafgiften; eksempelvis skulle af arv til livsarvinger svares 1 pct. i stedet for ½ pct. 1858 havde A. F. Krieger som indenrigsminister fremsat et lovforslag om lønningerne til embedsmændene i kongerigets ministerier, men det lykkedes først Monrad i marts 1860 at få en sådan lov vedtaget. Der oprettedes tre lønningsklasser: for departementschefer, kontorchefer og fuldmægtige, medens det underordnede personale blev lønnet gennem runde medhjælpssummer. I lønsystemet indgik en sædberegning, idet en bestemt del af lønnen omregnedes til sæd, således at 4 rdl., maksimalt 6 rdl., sattes lig med en tønde. Kornprincippet var det første forsøg på en „pristalsregulering", der tog hensyn til leveomkostningerne og samfundets økonomiske bærekraft; ved et alderstillæg blev det gjort muligt for en embedsmand at sidde i samme stilling og dog avancere i løn. Lønningsloven havde næppe fået Folketingets tilslutning, om ikke Monrad i andre forhold havde holdt sig nær op ad bondevennerne. Sædberegningen bestod indtil 1870, da et fast løntillæg trådte i stedet. Også Københavns kommunale skattevæsen fik indenrigsministeren reformeret, blandt andet ved at indføre en fast grundskat og derved, at indkomstskatten blev et hovedled i det kommunale skattesystem. Monrad havde optaget det af forgængeren v. Jessen fremsatte forslag om en vis demokratisering af den købstadkommunale valglov, men fik på grund af Landstingets modstand kun loven hjem i den form, at den højestbeskattede femtedel, for så vidt den udredede de to tredjedele af skatterne, skulle vælge den mindre halvdel af rådet, medens samtlige vælgere, herunder altså også de højestbeskattede, valgte den større. Derimod fik han ikke gennemført sit lovforslag om den overordnede kommunale bestyrelse (købstæder, sogne og amter), heller ikke, i sin anden egenskab, af kirkeminister, sit forslag om menighedsråd, der skulle være grundlag for en kirkeforfatning, og endelig ikke en præstelønningslov, som udjævnede præsternes indtægter ved, at den embederne tillagte tiende indgik i en lønningsfond.

Trods fejlslagene var Monrads indsats som lovgiver aldeles imponerende. I samlingen 1860-61 holdt han i løbet af fire måneder 766 taler, og beundringen for hans utrættelige virksomhed var almindelig. „Den pludselige enighed" i de hjemmepolitiske spørgsmål havde dog også sin årsag i, at krig med Tyskland i 1861 ansås for nært forestående, hvorom siden. Den 26. januar 1861, før samlingens slutning, fejrede på Hotel d'Angleterre et meget stort antal af Rigsdagens medlemmer det ualmindelig frugtbare lovgivningsværk. Indenrigsminister Monrad blev uvilkårlig aftenens helt; selv sagde han i sin tale, at rigsdagssamlingen havde styrket friheden i Danmark, og under stormende bifald udbragte J. A. Hansen, trods misstemningen mellem bondevennerne og de nationalliberale, Monrads skål med et „Tak, Monrad!"

*

Også justitsminister Casse fik vedtaget betydningsfulde reformlove. Han manglede foreløbig parlamentarisk erfaring, og det skete, at Monrad måtte række ham sin venstre hånd. 1861 oprettedes Sø- og Handelsretten, der var et skridt henimod en retsordning med lægmandsdommere, offentlighed og mundtlighed; hans lovforslag om indførelse af nævninger i misgerningssager var derimod for tidligt født – der skulle gå endnu et halvt århundrede, inden grundlovsløftet om offentlighed, mundtlighed og nævninger i retsplejen blev opfyldt. Casses lov om faste lønninger for retsembedsmændene betød kun en lovfæstelse af Rotwitts reskript om sportellønningernes afskaffelse.

På foranledning af daværende generalinspektør for fodfolket, nu krigsminister H. N.

Thestrup, havde forgængeren C. Lundbye i 1858 i tilslutning til sin befæstningsplan foreslået Rigsrådet en ændret hærorganisation, der ville betyde en fordobling af infanteribataljonerne derved, at hver af dem ved krigsberedskab formerede to ved hjælp af reserveofficerer. Forslaget blev dengang standset, men da forviklingerne med Tyskland efterhånden antog en truende karakter, lykkedes det nu Thestrup at opnå bevillinger til den ønskede udvidelse, så at dubleringen kunne gennemføres allerede ved en prøvemobilisering i 1861. Omtrent tilsvarende forbedringer skete ved rytteriet og artilleriet. Der blev oprettet flere skoler for reserveofficerer. Rigsrådet ville dog ikke gå med til en varig udvidelse af hærens rammer, finansminister C. E. Fenger ikke til en afskedigelse af de ældre og mindre krigsduelige officerer, han frygtede pensionsbyrden, og Thestrup måtte da administrativt, gennem pinlige besparelser, finde økonomisk udvej for reformerne, bl. a. ved at nedlægge Landkadetakademiet. Alt i alt blev hæren forøget så meget, at den ved indkaldelse af ti årgange talte 60.000 mand eller henved 20.000 flere end ved treårskrigens slutning. Thestrup bestræbte sig tillige for at indføre nye kampformer i hæren; han havde indset geværildens overlegenhed over for bajonetangrebet, han opgav derfor de gamle tætte formationer og gjorde kompagniet til et selvstændigt led inden for bataljonen. Krigsministerens reformiver mødte ofte modstand i hæren, naturligt nok navnlig blandt de ældre officerer, men han vandt dog efterhånden de fleste for sine tanker. Frederik VII satte megen pris på Thestrup; han omtalte ham som „min lakritsminister".

Som yderst virksom minister fik H. N. Thestrup omsider også gang i det befæstningsarbejde, der var blevet udskudt under forgængeren Lundbye i 1858. Da faren for krig i begyndelsen af 1861 syntes overhængende, forlangte han, at ingeniørkorpset snarest skulle indsende forslag til befæstningsarbejder ved Dannevirke, Dybbøl og Fredericia. Han fik ekstraordinært bevilget midler dertil, og allerede i februar 1861 begyndte anlæggene, som fortsattes i de to følgende år. De sene og reducerede bevillinger – der anvendtes i alt kun godt 2 mill. kr. – gjorde, at der ikke kunne opføres permanente værker, kun feltfortifikatoriske, nemlig de ganske utilstrækkelige, der forefandtes i 1864. H. N. Thestrup har dog en betydelig del af æren for, at Danmark ikke var endnu ringere stillet ved krigsudbruddet, end det faktisk var.

Ingen kunne være en mere energisk talsmand for søværnet end marineminister Steen Bille. Han anså en søgående orlogsflåde for at være en uafviselig betingelse for Danmarks selvstændighed. I hans anden ministertid befandt marinen sig midt i overgangen fra sejl til damp, fra træ- til jernskibe, fra glatløbede til riflede kanoner. Bille havde ikke megen politisk indflydelse, og ikke alle nationalliberale delte hans overbevisning om nødvendigheden af søværnets kraftige udvikling. Alligevel fik den myndige marineminister gennemført en ret omfattende fornyelse af flådens materiel. 1863 anskaffedes det helt moderne, siden sørgeligt berømte panserskib „Rolf Krake", der havde to drejelige kanontårne, ligesom flåden blev suppleret med panserskonnerterne „Absalon" og „Esbern Snare". Riflede granatkanoner fandtes, dog i mindre antal, i nogle af de større og mere moderne skibe.

*

Så sent, i forhold til krigsudbruddet, som 4. juli 1863 vedtog Rigsrådet en ny toldlov for monarkiet, udarbejdet af Sponneck, toldvæsenets øverste, og gennemført af finansminister C. E. Fenger. Europa var i disse år for frihandel, og Fenger erklærede sig selv for tilhænger deraf. Grosserersocietetet ønskede al

beskyttelsestold afskaffet, så at der tilbage kun blev en finanstold på enkelte store forbrugsartikler, hvorimod Industriforeningen var mere protektionistisk indstillet. Hensynet til Holsten med dets udviklede industri spillede ind, også et hensyn til de overgangsvanskeligheder, der var forbundet med den nye næringsfrihed, og resultatet blev en moderat beskyttelse, ikke nogen kraftig nedsættelse af tolden. Da hertugdømmerne året efter gik tabt, blev Holsten jo „udland", og værnet kom da den endnu svage danske industri til gode; der opstod et tomrum på det kongerigske marked, som hjemlige virksomheder kunne udfylde. Det skulle i øvrigt vise sig, at den nye toldlov blev særdeles indtægtsgivende for staten og blandt andet lettede jernbaneanlæggene. Loven blev ofte søgt ændret, men først i 1908 iværksattes en almindelig toldreform.

*

Vigtigere end den indre reformpolitik var rigspolitikken, fordi den gjaldt det hele monarkis stilling i Europa. C. C. Hall havde jo i november 1859, da han første gang var udenrigsminister, tilbudt den tyske forbundsdag forhandling om fællesforfatningen. Kort efter at Hall i februar 1860 havde dannet sin anden regering, indløb svaret i en så fordringsfuld form, at han opgav tanken. Kravet om de fire landsdeles ligestilling var opretholdt; herved kunne hele monarkiet, gennem Holsten og Lauenborg, blive afhængigt af Tyskland. I den slesvigske stænderforsamling rettedes der 1860 voldsomme angreb på det danske styre i hertugdømmet.

I begyndelsen af 1861 brændte det på. I januar blev Wilhelm I konge af Prøjsen; i hans budskab til folket stod, det var en national pligt at få den dansk-tyske konflikt løst, og man måtte forstå, han ikke veg tilbage for krig. Nogle uger efter førte en strid om monarkiets fællesbudget til en ny forbundsbeslutning med trusel om Holstens besættelse. Mange ventede krigen, stemningen i Danmark var ophidset, og det var altså i denne tid, Thestrup iværksatte befæstningsanlæggene og „den pludselige enighed" omkring Monrads lovværk opstod. At krigen alligevel ikke udbrød, skyldtes den daværende prøjsiske udenrigsministers tilbageholdenhed, samt at vestmagterne, der var stærkt optaget af striden mellem nord- og sydstaterne i Amerika, indtrængende bad Danmark, den svagere part, give efter. England fik forbundseksekutionen udsat; i stedet skulle føres direkte forhandlinger mellem Danmark og de tyske stormagter.

Historikerne synes ret enige om, at Hall oprindelig ikke ønskede Holstens udsondring, men virkelig håbede, det ville være muligt at tilfredsstille Tyskland med en konstitutionel helstatsordning, der kunne godtages også af danskerne. De fleste af periodens kendere har dog tillige den opfattelse, at fra 1861, da det yderligere havde vist sig, at Danmark ingen virkelig støtte fandt hos de neutrale stormagter, og da de holstenske Stænder havde afvist en ny forfatning, med vidtgående garantier, *da* begyndte Hall at sigte mod Ejderstaten: de tyske hertugdømmer skulle opgives, Slesvig knyttes fast til Danmark, og enhver udenlandsk indblanding i dets forhold bestemt afvises. Europa skulle bringes til efterhånden at indse helstatens umulighed. På valgdagen i juni 1861 udtalte han, at først nu pegede de gjorte erfaringer på Ejderpolitikken som den eneste mulige.

Dermed står vi ved det pinefulde opløb til krigen i 1864, og dets stadier skal ikke nøje følges her, hvor opgaven helt overvejende er en biografisk. I almindelighed skal blot bemærkes, at ethvert slægtled jo skriver det foregåendes historie; de nationalliberale skånede ikke den sene enevælde og dens mænd, selv blev de ikke skånet af deres efterfølgere. Det

rygte, de efterlod sig i historien, lød længe sådan: De nationalliberale ministres tvetydige statspolitik skred under forudsætninger, der alle bristede, frem mod sit mål: det hele Slesvigs fællesskab med Danmark. De troede Tyskland svagt, fordi det var delt mellem de rivaliserende magter Prøjsen og Østrig; de mente, at Frankrig og England var landet så venlig stemt, at de dog vel, også af interessegrunde, sluttelig ville gribe ind til dets fordel; de stolede, støttet på visse uforbindende konge- og statsmandsudtalelser, på militær hjælp fra Sverige-Norge, og de savnede ganske blik for Otto v. Bismarcks målbevidste stræben mod et Stortyskland, behersket af Prøjsen og med Kiel som krigshavn, samt for nødvendigheden af som modvægt mod Bismarcks, længe dulgte, politik at bevare Ruslands venskab. Endelig afviste de nationalliberale de muligheder, der under de flerårige forhandlinger opstod for en deling af Slesvig efter nationaliteterne, de gjorde deres indrømmelser for sent, og de vurderede landets forsvarsevne for højt. Summernes sum blev, at da Hall i 1863 omsider åbent brød med helstaten og, trods aftalerne i 1851-52, forelagde forslag til en fællesforfatning for Danmark og Slesvig, kom katastrofen, der forværredes ved fejlgrebet på Londonkonferencen.

Selv om en eller flere af disse påstande holder, og det skal ikke nægtes, turde det være et spørgsmål, om en anden politik kunne have reddet det gamle monarki, ganske bortset fra, at den, der blev lørt, havde en meget stærk offentlig mening bag sig; ethvert parti ville have afvist Slesvigs deling, medens tid var; omkring 1860 kunne der sandsynligvis være opnået en deling syd for Flensborg. Ingen kan læse Erik Møllers livsværk „Helstatens Fald" uden med forfatteren at få det dystre indtryk, at der måske slet ikke var nogen „rigtig" politik, måske var der kun en „gal" og en „værre". Den dansk-tyske helstat ville være faldet sammen *so oder so*, lidt før eller lidt senere; udviklingen havde uhjælpeligt undergravet den. Hvem kan forestille sig, at helstaten skulle have bestået endnu i det 20. århundrede? Danmark ville efter 1860 under alle forhold, uden Slesvigs deling, være blevet sat skakmat i løbet af nogle træk. På et af den diplomatiske procedures mange aktstykker har Bismarck i randen gjort det uhyggelige notat: „Der vil altid være grund forhånden til at behandle indrømmelserne (Danmarks) som utilstrækkelige eller uopfyldte". Disse år er som en ond drøm i landets historie.

*

Af det hele forløb skal her alene fremdrages nogle situationer, som påvirkede regeringens sammensætning, og visse træk til karakteristik af de i dette politiske drama optrædende mænd. Harald Raasløff, ministeren for Holsten og Lauenborg, trak sig ud af regeringen i 1861. Han var, som nævnt, blevet vel modtaget af holstenerne, skønt han bestemt havde afvist firedelingsforslaget, ja, præsidenten for den oppositionelle stænderforsamling i Itzehoe, selve C. Scheel-Plessen, havde endda i ham set „en mand, der har såvel vor landsdels som hele monarkiets vel for øje, og hvis hjerte slår varmt derfor". Der skete imidlertid en uheldig sammenblanding af stillingerne som minister for Holsten og kgl. kommissarius ved dets stænderforsamling, hvortil Raasløff også udnævntes. Da han i marts 1861 i denne egenskab mødte i Itzehoe, skulle han på regeringens vegne gøre Stænderne den indrømmelse, at monarkiets fællesbudget, for så vidt det angik Holsten, forelagdes forsamlingen. Men det var uklart, formodentlig bevidst, nemlig af hensyn til den offentlige mening i kongeriget, om det skete til forhandling eller til beslutning; det sidste var krævet både af holstenerne og af det tyske forbund -- det første syntes forudsat i det kgl. budskab. Tvety-

digheden gjorde Raasløffs optræden over for Stænderne usikker, og da konsejlspræsidenten ved pression fra de neutrale magter blev drevet over til, at budgettet var forelagt til beslutning, instruerede han kommissarius om at udtale sig i overensstemmelse hermed. Raasløff anså sig dog for uberettiget dertil, før sagen var afgjort i statsrådet, eftersom han jo havde et selvstændigt ansvar som minister. Da modsætningen mellem den holstenske ministers og udenrigsministerens udtalelser gjorde betydelig skade også i udlandet, blev Raasløff kaldt til København, og efter heftige debatter i statsrådet udtrådte han af regeringen, da de øvrige ministre fulgte konsejlspræsidenten. Ved den holstenske ministers afgang måtte 30. marts Hall selv overtage også dette ministerium. I Itzehoe blev skiftet naturligvis udnyttet bedst muligt: den eneste mand, der havde frembudt nogen garanti for monarkiets tyske befolkning, var blevet ombyttet med en mand (Hall), der, sagde Scheel-Plessen, om han indfandt sig i stændersalen, måtte medbringe en tolk. Siden angreb Raasløff i nogle småskrifter bittert Hall og de nationalliberales styrelse af Slesvig. Harald Raasløff hævdede i sit videre forfatterskab nødvendigheden af en konservativ politik med kongedømmet i centrum; han søgte et par gange valg, men forgæves, og døde glemt 1893.

*

Den venstre fløj af de nationalliberale, de ejderdanske bondevenner og grundtvigianerne, havde længe fundet Halls politik for nølende og eftergivende. I januar 1861, altså i den kritiske tid, havde han til de tysksindedes fordel ladet lempe, hvad Tscherning kaldte det „historisk-grammatikalsk-teologisk-bureaukratisk-filantropiske kunstregimente" i Sydslesvig ved nogle mindre ændringer i sprogreskripterne: konfirmation måtte afholdes på tysk, og forældrene fik ret til frit at vælge huslærere. Anordningerne tilfredsstillede dog hverken mod syd eller nord, i Danmark vakte de dyb uvilje; Wolfhagen havde søgt at gøre indrømmelserne så små som muligt. Der var på Halls venstre hånd ved at opstå en opposition, som fyldtes af harme og frygt. En helstatsforbindelse mellem junigrundlovens Danmark og Holsten-Lauenborg var, sagde man, umulig, der måtte komme en hurtig afgørelse. Amtmanden i Vejle, Orla Lehmann, brød i en tale i april 1861 åbent med helstatspolitikken; tankerne fra 48 var kommet tilbage, udtalte han. Lehmann blev nu enhedsmærket for en ny national rejsning, og skandinavismens gløder blussede op.

Inden for ministeriet var der stærke brydninger. Forholdet mellem Monrad og Hall var nu som før spændt, men spændtes yderligere derved, at Monrad, næsten helstatsmand, mente, regeringen skulle gå videre med indrømmelserne både i henseende til Holstens stilling i monarkiet og til det danske styre i Slesvig, hvad Hall fandt umuligt, når folkestemningen var, som den var. Monrad skal i februar 1861 have været „meget vild" under kollegiale drøftelser; det synes, som om han har haft planer om at danne et nyt ministerium, han gik til tronfølgeren, prins Christian, og forhandlede endda med fremmede diplomater. Han forbeholdt sig i selve statsrådet at fremsætte sine fra kollegerne afvigende meninger, ligesom det var hans agt at meddele holsteneren C. Scheel-Plessen, at han ikke var enig med de øvrige ministre. Om der kunne have været vundet noget – i så fald sikkert midlertidigt – hvis regeringen havde fulgt Monrad, er en sag for sig: endnu en gang løb han panden til blods mod Hall, der nu i sit sind var drevet over mod en fastere politik og tilstræbte at få en sådan folkestemning i ryggen, at han ikke kunne rokkes. Da Monrad udtalte, at han ville have lov at oplyse statsrådet og C. Scheel-Plessen om sit særstand-

punkt (han havde iøvrigt i løbet af kort tid flere, også det at sælge Holsten til Prøjsen), bemærkede konsejlspræsidenten blot hertil, at det kunne jo ingen hindre, men af måden, hvorpå det skete, ville det afhænge, om man fortsat kunne gå sammen, hvad jo simpelt hen ville sige, at enten måtte Monrad eller Hall forlade regeringen – og der kunne ikke være megen tvivl om, hvem af dem det blev. Medens Monrad ved festen på d'Angleterre i januar 1861 stod på sin politiske banes højde, måtte han en måned senere se sig angrebet fra alle sider, ikke blot af sine ministerfæller, også af den nationalliberale og bondevenlige presse.

Konsejlspræsidenten havde god grund til at søge ministeriet rekonstrueret. Da han nu, omend med forstand, tilstræbte Holstens udskillelse, kunne Monrad blive en farlig mand i regeringen, når afgørelsen nærmede sig; det er vel også tænkeligt, at han har fundet Monrads held som indenrigsminister lidt for stort. I hvert fald gjorde han 15. september 1861 Orla Lehmann, der siden 1854 var medlem af Landstinget, til indenrigsminister, hvorefter Monrad til sin forbitrelse måtte nøjes med sit kultusministerium. Det var Lehmanns betingelse for at modtage udnævnelsen, at der skulle foretages et afgørende skridt henimod Holstens udskillelse. Han havde forgæves søgt overpræsidentembedet i København, og nu ville han helst være justitsminister, hvad altså ikke stemte med Halls personlige interesse: han skulle have Monrads indenrigsministerium. Amtmanden i Vejle havde længe været Landstingets bærende kraft; i en samling, hvori der blev nedsat 15 udvalg, var han medlem af og ordfører for de 10. Denne bannerførers indtræden i regeringen betød, at Ejderpolitikken officielt var knæsat, og at Hall derved havde stabiliseret sig over for sit parti, ja, over for størstedelen af befolkningen, ligesom han kunne tro ved udnævnelsen i nogen grad at have afvæbnet den mand, der sandsynligvis ville være blevet hans efterfølger, om det var brudt sammen for ham. Uden risiko var Lehmanns ophøjelse dog ikke; både i Rusland, Tyskland og Østrig havde man nok mærket sig, at nu var altså den anden „martsdemagog" (efter Monrad) igen blevet minister i Danmark; tilmed var Lehmann lidet diplomatisk og kunne ved udfordrende taler på farlig vis binde landets ledelse. Hall ville næppe kunne overleve, om indenrigsministeren i protest udtrådte af regeringen – han kunne på den anden side leve i læ af ham, så længe han fulgte. Orla Lehmann var jo ildeset af bondevennerne, men efter Monrads store reformer gjaldt det i Indenrigsministeriet mindre ny lovgivning end administrationen. I øvrigt blev også Monrad nu lidet aktiv i sit kultusministerium; der var misstemning mellem ham og Lehmann. I „Politiske Portrætstudier" har Vilhelm Topsøe givet et situationsbillede af Orla Lehmann i hans anden ministertid:

> „Som indenrigsminister var han . . . meget bevægelig at skue i Rigsdagen. I Folketinget, hvor han havde det varmest, gik han i reglen omkring i salen under en diskussion, hvori han skulle tage del, og hans yndlingspromenade var strækningen mellem tronstolen og formandspladsen. Dér marcherede han frem og tilbage desto hurtigere, jo ivrigere diskussionen var, med sit smukke grå hoved bøjet let forover og hænderne på ryggen. I hånden bar han gerne en gylden dåse fra „folket", modtagen i stændertiden. Når han skulle have ordet, ilede han så hen til ministerbordet med løftet hoved og livligt blik ud i salen . . ."

Orla Lehmanns dattersøn og efterfølger i Indenrigsministeriet 1913-20, Ove Rode, gjorde noget nær den samme figur, når han færdedes i folketingssalen. – Efter at Lehmann, Ejderpolitikkens førstemand, i 1861 havde fået sæde i statsrådet, kom det undertiden til pinlige optrin. Nogle af de nationalliberale ministre, men også Frederik VII, havde en tendens til at ville „sidde på" den korrekte,

stilfærdigt pligtopfyldende tronarving, som dog aldrig undlod bestemt at forvare sig mod Ejderstaten. Åndsaristokraten Lehmann behandlede temmelig overlegent den formentlig ringere begavede prins, der kun havde en protokolret (d.v.s. med stormagterne aftalt ret) til kronen. Blandt de nationalliberale omtaltes prins Christian ofte som hr. Beck, fordi han tilhørte sidegrenen Holsten-Beck. Indenrigsministeren var anti-glücksborgsk, som tronfølger stod prinsen ham i vejen for en skandinavisk politik; prins Christian afskyede på sin side den samnordiske bevægelse, meget naturligt særlig i dens dynastiske form. Der opstod en dyb uvilje de to mænd imellem. I det hele kom det ved lejlighed til dramatiske optrin i statsrådet. Da i 1863 tronfølgerens ganske unge søn prins Vilhelm havde fået tilbudt Grækenlands krone, opstillede faderen under hensyn til usikkerheden nogle betingelser, herunder den, at garantimagterne i påkommende tilfælde skulle sikre sønnen en årlig livrente på 12.000 £. Krigsminister Thestrup skal ifølge Krieger i det afgørende statsråd have sagt: „Dersom det var min søn, hvem der gjordes et sådant tilbud, ville jeg skamme mig ved at tale om penge". Prins Valdemar har fortalt, at hans fader derefter udfordrede Thestrup til duel, og at striden først blev bilagt ved Frederik VIIs mellemkomst, således at ministeren gav prinsen en undskyldning. Da som led i Holstens tilstræbte udsondring en særskilt holstensk hærafdeling blev drøftet i statsrådet, angreb prins Christian stærkt Thestrup og sagde, at et sådant forslag havde han ikke ventet af en general og krigsminister, hvortil prins Ferdinand sluttede sig. Stille! råbte Frederik VII, prinserne kan tale, når de spørges, ingen kan give ministrene en udskældning uden kongen. Hall og tronfølgeren havde et noget fjernt forhold til hinanden; den tunge prins Christian fattede ikke, at konsejlspræsidenten kunne udtale sig med lune også om alvorligere sager, og når Hall, med P. Stavnstrups udtryk, begyndte at udvikle sine „maleriske tågebanker", kunne prinsen, også siden som konge, blive helt mismodig. „Jeg forstår Fenger, jeg forstår Monrad", sagde han, „men når Hall har været en time hos mig, ved jeg slet ikke, hvad han har sagt".

I det statspolitiske spørgsmål optrådte Monrad og Lehmann ret selvstændigt; den førstes taler pegede mod helstaten, den sidstes mod Ejderstaten, og det var for så vidt velbegrundet, at „Fædrelandet" skrev, Lehmann var ministeriets nordpol, Monrad dets sydpol, medens Hall var magnetnålen, der svingede mellem begge poler.

*

Midt under de slidsomme notevekslinger mellem Danmark og de tyske magter indtraf en ulykke, der for en tid nærmede Monrad, Lehmann og Hall til hverandre, så at de tilsammen foretog, hvad der er kaldt vor nyere histories mest forbavsende eksperiment, oplyst trekvart århundrede efter af professor Aage Friis ved Københavns Universitets årsfest i 1933. Ulykken var den, at den temmelig løse liberale engelske udenrigsminister John R. Russell – farfader til filosoffen og fredsvennen Bertrand Russell – der i overensstemmelse med den offentlige mening i England hidtil havde stillet sig på Danmarks side i den dansk-tyske strid, i september 1862 fra Gotha, hvortil han havde ledsaget dronning Victoria, vistnok under påvirkning af dronningens svigersøn, den tyske kronprins, i en depeche foreslog en ny forfatning for det danske monarki med ligelig firedeling af magten mellem landsdelene, altså netop hvad holstenerne forlangte. Det skete just den dag, Bismarck blev Prøjsens ministerpræsident. Der blev i England taget afstand fra Russell, hans forslag fik ingen direkte betydning, Danmark afviste firedelingen både over for Russell og Tyskland, men depechen var dog et slag for landet,

fordi den viste, hvor isoleret det kunne blive; ikke blot Prøjsen og Østrig, også Rusland og Frankrig forholdt sig velvilligt til Russells tanke. Depechen gjorde i hvert fald 1863 til et politisk hasardår, idet nogle af Danmarks ledende statsmænd under indtryk af forladtheden og kommende nød nærmede sig grænsen for forsøg på højforræderi, ja, vel egentlig overskred den. Baggrunden var tillige den, at Karl XV, Sverige-Norges konge, var et romantisk gemyt, modtagelig for de skandinaviske ideer, især for tanken om en dynastisk union (til fordel for Bernadotterne).

Ved nytårstaflet på Fredensborg 1. januar 1863 henvendte kultusminister D. G. Monrad sig til den svenske gesandt, grev Henning Hamilton, og sagde åbenhjertigt, at Danmark inden to måneder måtte have en alliance med Sverige, ellers måtte landet slutte sig til Tyskland og underkaste sig dets krav. Herved indledtes fortrolige drøftelser, i hvilke også Orla Lehmann og senere C. C. Hall blev inddraget, og som næppe har været ukendte for Carl Ploug og Blixen Finecke. På dansk initiativ blev stillet i udsigt Danmarks opgåen i en nordisk føderativstat, en skandinavisk „helstat" med fælles diplomati og hær og med en fællesrigsdag med to kamre – og under den svenske konges scepter; tronfølgeren, „protokolprinsen", og hans efterkommere kunne da blive skandinaviske prinser med arveret til Nordens krone efter huset Bernadotte. Monrad og Lehmann var så dristige, at statsfængslet i givet fald ville have været dem sikker. Den altid mådeholdne Hall kan vel kun have anset „det skandinaviske rige" for et fremtidsmål, men under indtryk af en forestående dyb krise og tilskyndet af Lehmann og Monrad havde han, altså selve regeringschefen, den 13. februar dog en samtale med den svenske gesandt, hvori han gjorde sig til talsmand for ikke blot en personalunion mellem de nordiske lande, men for en forfatningsmæssig forening, navnlig med fælles forsvarsvæsen; han foreslog at bane vej for en union ved at arrangere ægteskab mellem prins Frederik (VIII), den danske tronfølgers ældste søn, og prinsesse Louise af Sverige, Carl XVs datter (de blev gift 1869). Ministeriets kerne bestod af Hall, Monrad, Lehmann og Fenger, og finansministeren blev „aldeles forskrækket", da han første gang hørte om unionsdrøftelserne. Planen, hvis det ikke snarere var et farligt sværmeri, for Monrad vel nærmest et af hans hurtigt forladte „eksperimenter", strandede allerede på Sveriges afvisning. I korrespondancen mellem Hamilton og den svenske udenrigsminister, grev Manderström, blev Monrad omtalt som „den slugaste" af de danske ministre og som „en ful fisk". Heller ikke en blot og bar militæralliance syntes at skulle komme i stand.

*

Alligevel foretog konsejlspræsident og udenrigsminister C. C. Hall, stærkt tilskyndet af A. F. Krieger og P. Vedel, det afgørende skridt ved i en kundgørelse af 30. marts 1863 at bebude en lov om Holstens selvstændige stilling inden for monarkiet og desuden en dansk-slesvigsk fællesforfatning, altså et brud med helstatspolitikken og tilbagevenden til Ejderstaten. Halls udsondringspolitik var nu blevet aktiv. Monrad fulgte efter en ny periode af personlig uro med skiftende eksperimenter, meget ubehagelig for hans kolleger – Lehmann udeblev undertiden fra ministermøderne – nu omsider Hall. De tyske magter følte kundgørelsen som en udfordring, Forbundsdagen i Frankfurt krævede den i juli ophævet inden seks uger under gentagen trussel om eksekution og en ny fællesforfatning forelagt. Danmark afslog i august kravet og erklærede at ville opfatte eksekution som krig. Den svenske udenrigsminister, Manderström, havde tidligere tilrådet Danmark at udsondre de landsdele, der hørte til det tyske forbund; en skan-

dinavisk politik ville ellers indeholde en for stor risiko for Sverige. At dette råd nu ville blive fulgt, måtte vel medføre visse forpligtelser for hans land. Hen på sommeren 1863 foranledigede Carl XV da også, at Manderström og Hamilton optog forhandlinger med Hall om en militæralliance. Da Danmark i august efter aftale med Hamilton, der var de nationalliberale lederes fejrede omgangsven, afviste Forbundsdagens krav, var det på baggrund af, at der var gjort udkast til en traktat, hvorefter Sverige-Norge skulle stille indtil 20.000 mand til forsvar af det danske monarkis ikke-tyske landsdele, altså af Ejdergrænsen, mod angreb, der kunne blive en følge af tvisten mellem Danmark og det tyske forbund. Hall havde et begrundet håb om, at en sådan traktat ville blive godkendt i Stockholm, og om, at landets isolation altså blev brudt.

Kundgørelsen af 30. marts 1863, der jo bebudede Holstens udsondring af forfatningsfællesskabet, afstedkom et ministerskifte. Også de holstenske tropper skulle udskilles, og krigsminister H. N. Thestrup mente derefter, at en ny organisation af hæren var nødvendig, men da C. E. Fenger, der var en finansminister, som kunne sige nej, ikke ville bevilge en særlig sum dertil, gik Thestrup af i august. Carl Lundbye, der jo i 1858 havde gennemført Københavns søbefæstning, kom da igen og på et for landet og ham selv skæbnesvangert tidspunkt, lige før krigen. Militærhistorikeren K. C. Rockstroh har skrevet om Lundbye, idet han samtidig anerkender hans kundskaber som artillerist, at han manglede meget væsentlige forudsætninger for at kunne udfylde stillingen: han savnede taktisk uddannelse, var uden virkelig krigserfaring, usikker i vurdering af de militære situationer. Om hans psykiske ejendommelighed er foran fortalt. Så sent som i september 1863 tilkendegav Lundbye et ret lyst syn på hærens styrke ved mobilisering.

1. oktober 1863 vedtoges det i Frankfurt at gøre eksekution i Holsten og Lauenborg, hvis martskundgørelsen ikke blev taget tilbage inden tre uger. Dette var jo et ultimatum, men allerede den 28. september havde Hall forelagt Rigsrådet sit forslag om en dansk-slesvigsk fællesforfatning, der ville opløse helstaten i en tvedelt stat, i et Danmark-Slesvig og i et Holsten-Lauenborg. Forfatningsforslaget brød, skønt visse sager mellem de to rigsdele fortsat skulle være fælles, klart med aftalerne af 1851-52 og med Bluhmes januarkundgørelse, for så vidt med Londontraktatens forudsætninger. Bagved lå åbenbart tanken om Slesvigs inkorporation. På dette tidspunkt var planen om en nordisk militæralliance allerede havareret, eftersom det svenske statsråd den 8. september havde nægtet at følge kongen og Manderström – Sverige følte sig ikke sikker med Rusland i sin ryg og måtte kræve, at også enten England eller Frankrig kom Danmark til hjælp i tilfælde af krig. Danmark fik dog ikke klar besked om vægringen, den blev mørklagt – udenrigsministeren skulle nemlig have mulighed for at iværksætte „en anständig reträtt" – men nyere forskning har dog vist, at Hall i september har været underrettet om det svenske statsrådsmødes uheldige forløb. Det er imidlertid tænkeligt, at Hamilton har fornyet Halls håb, i hvert fald udtalte han sig under det risikable forfatningsforslags behandling i Rigsrådet optimistisk om en kommende alliance med Sverige-Norge. Den ringe udgang blev dog, at Manderström så sent som den 2. december meddelte, at da der nu (nemlig efter at prins Frederik af Augustenborg ved Frederik VIIs død 15. november havde søgt at løsrive et Slesvig-Holsten) var blevet rettet et angreb på selve den ved Londontraktaten sikrede integritet, kunne Danmark påkalde hjælp fra alle traktatens underskrivere, hvorfor Sverige trådte tilbage på linje med de andre underskrivende mag-

ter. Der er flere tegn på, at Hall, trods de henholdende udtalelser fra Stockholm og grev Hamiltons fortsatte håb, i ugerne indtil den 2. december havde sine alvorlige tvivl om alliancens fuldbyrdelse; af A. F. Kriegers dagbøger fremgår, at konsejlspræsidenten på denne tid fik et anfald af næseblod, hvad hyppigt skete, når hans sindsbevægelse var stor – og det kunne jo synes at briste for ham både i syd og nord; det skete, at han gemte sig for sine omgivelser. N. Neergaard mener, at Hall ikke har kunnet skjule for sig selv, at forslaget om en dansk-slesvigsk fællesforfatning sandsynligvis ville føre til krig, måske med Slesvigs deling som den endelige og tålelige udgang; men det var jo ikke ligegyldigt, på hvilke vilkår en mulig krig skulle føres, og Neergaard erkender, det kan bebrejdes Hall, at han, efter at hans tvivl om alliancen var vakt, intet alvorligt gjorde for at komme til bunds i situationen, ligesom han finder, at Halls udtalelser i Rigsrådet om den udenrigspolitiske stilling var mere optimistiske, end kendsgerningerne berettigede til. De europæiske magters forhold til hinanden havde i løbet af 1863 udviklet sig til ugunst for Danmark, navnlig havde Rusland og Prøjsen nærmet sig hinanden.

*

Hvor finder vi Otto v. Bismarck, „den gale brandenburgske junker", i efteråret 1863? Hans langsigtede mål var fortsat Prøjsens anneksion af hertugdømmerne, ikke at disse blev en selvstændig stat under Augustenborgerne, og han flyttede sine brikker med sikkerhed, men varsomt, under iværksættelse af et af historiens største hyklerier. Da han måtte undgå at forurolige de stormagter, som ængstedes for Tysklands fremtrængen mod havet, anerkendte han højst korrekt den også af Prøjsen og Østrig i 1852 underskrevne Londontraktat, der jo fastslog både det dansk-tyske monarkis udelelighed, samt at prins Christian (IX) skulle arve tronen. Men Bismarck ville bare til rette tid hævde, at de forpligtelser, som Prøjsen havde påtaget sig i London, var betinget af, at Slesvig ikke blev knyttet nærmere til Danmark, end Holsten blev. Skete dette, var det krigsgrund, og veg Danmark, mindre tilfredsstillende for ham, tilbage for en krig, idet det ængsteligt bøjede sig, ja, så kunne det gamle spil om hertugdømmerne begynde igen, da det altid var muligt for Prøjsen under en nyordning at sige, at Danmark ikke havde opfyldt sine forpligtelser; men også den indre tyske magtkamp var medbestemmende for Bismarcks taktik: Østrig og Forbundsdagen krævede eksekution, og herfor måtte han bøje sig; han havde blot videregående tanker. Facit blev, at Bismarck bibragte Danmark det indtryk, at han ingen alvorlige indvendinger havde mod den politik, der førte til den nye forfatning.

På denne uhyggelige, men i Danmark altså ikke fattede baggrund – Hall og P. Vedel mente, også efter indberetningerne fra den danske gesandt i Berlin, George Quaade, at en forståelse med Bismarck var mulig – blev den dansk-slesvigske fællesforfatning behandlet i Rigsrådet. Ved denne forfatning var den demokratiske junigrundlov ikke udstrakt til at gælde også Slesvig, hvad jo ville have været det simpleste. De nationalliberale var kommet på konservative tanker siden 1848-49. Professor H. N. Clausen har om den første frie forfatning skrevet, at den „med et spring satte folket ind i udøvelsen af en valgret, hvortil den store masse kun ved et under kunne være moden", og når han sammen med de andre nationalliberale alligevel stemte for denne samme forfatning, var årsagen nok navnlig den, at han troede, det ville oplive de folkelige kræfter i Slesvig, ifald de gennem et demokrati blev inddraget i det danske fællesskab og tilskyndet til politisk selvvirksomhed. I de siden 1849 forløbne år havde det vist sig, at

den lempelige valgbarhedscensus (ikke valgretscensus), som grundlovsfædrene indførte ved valgene til junigrundlovens landsting, ikke gav den forventede forskel mellem Rigsdagens to ting. Efter det i efteråret 1863 forelagte forslag til en ny rigsrådsforfatning skulle rådet (modsat Andræs etkammer) bestå af et folketing og et landsting, og landstingets folkevalgte medlemmer skulle vælges efter samme høje census, som gjaldt for de umiddelbare valg af medlemmer til oktoberforfatningens rigsråd, altså af „tolvhundreddalersmænd"; der var ikke tale om blot en valgbarhedscensus. Det blev, især af Orla Lehmann, mere end antydet, at dette eksklusive rigs*råds*landsting skulle være forbillede for et nyt rigs*dags*landsting. Junigrundloven skulle altså siden undergå en konservativ revision, omend også det nye rigsråds folketing, ligesom Rigsdagens, byggede på almindelig valgret, bl. a. for at tilgodese den folkelige danskhed i Slesvig. Baggrunden for revisionen var angsten for bøndernes politiske fremtrængen. Det var givet, at i hvert fald Tschernings Venstre ville gå skarpt imod forfatningen, da denne fløj af partiet var imod såvel et Ejder-Danmark som mod en begrænset valgret til Landstinget.

En særlig interesse har de konservative helstatsmænds holdning. C. A. Bluhme og hans nærmeste meningsfæller havde haft adskillig omgang med de fremmede diplomater, der næsten alle var aristokrater og ikke yndede „ministre fra gaden". Bluhme og David m. fl. kan næppe siges fri for over for udsendingene at have mistænkeliggjort regeringen Halls politik uden at være rede til selv at tage ansvaret for en anden. Under debatten i Rigsrådet advarede Bluhme, der naturligvis måtte være tilfreds med et konservativt rigsrådslandsting, dog mod selve forfatningsforslaget; de konservative ville ikke vide af Ejderstaten; han advarede mod at bryde det traktatgrundlag, hvorpå monarkiets integritet hvilede; stormagterne ville næppe være interesseret i rigets eksistens den dag, man selv udskilte Holsten, hvor der kunne skabes ypperlige flådehavne. Hall benægtede, at aftalerne blev brudt fra dansk side, men det havde vist sig nødvendigt at ophæve januarkundgørelsens ordning og udskille Holsten, da ellers hele det øvrige monarkis styrelse ville blive lammet.

Forfatningsforslaget blev sluttelig, 13. november, vedtaget med 40 stemmer mod 16, blandt hvilke helstatsmændene. Adskillige vaklende medlemmer stemte for den forfatning, der tør kaldes Orla Lehmanns, under indtryk af, at den skandinaviske forsvarstraktat ville blive afsluttet i nærmeste fremtid, og i tro på, at Bismarck, der i disse uger udtrykte sig meget uklart, indirekte havde godkendt forfatningen. De nationalliberale havde altså taget ansvaret for Ejderstaten, vel at mærke støttet af en stærk offentlig mening; hovedansvarlige var Hall, Lehmann og Krieger, denne som sit partis ordfører. Da Rigsrådets præsident, J. N. Madvig, udtalte håbet om, at den nye forfatning ville blive til held og ære for fædrelandet, råbte Tscherning ironisk: „Ja, hurra!"

Den dansk-slesvigske forfatning skulle, særdeles beslutsomt, træde i kraft allerede 1. januar 1864. Efter den tid skulle det nye rigsråd vælges. Det gamle blev hjemsendt den 21. november, den konstitutionelle helstats rigsråds rolle var udspillet. Det var Lehmann, der havde sat hjemsendelsen igennem „for at bringe sagen til en endelig afgørelse".

Den 13. november 1863, da ved den dansk-slesvigske forfatning det store konge- og folkeprogram fra 1848 syntes virkeliggjort, nåede C. C. Hall sin popularitets højde, ombølget som han var af tillid og hyldest. Men netop denne dag, da han endelig fremstod som den sande danske Ejdermand, skulle blive hans livs ulykkesdag.

*

Bismarck havde på det sidste, som sagt, ikke følt sig kaldet til at være meget talende. For ham var krig den korteste vej til at komme i besiddelse af det danske monarkis sydlige del. Under Rigsrådets forhandlinger om den dansk-slesvigske fællesforfatning havde han derfor forholdt sig stille iagttagende; det gjaldt jo om ikke at skræmme Kobenhavn. Først den 13. november, da Rigsrådet havde vedtaget forfatningen, kastede han masken og erklærede, at den var i strid med aftalerne af 1851-52. Han krævede den taget tilbage – og bad formodentlig til, at det ikke ville ske. Havde København gjort det, ville han vel være blevet afsløret. Først nu forstod Hall, hvem han havde med at gøre. To dage efter døde så ulykkeligvis Frederik VII uden at have nået at underskrive novemberforfatningen, som hans efterfølger, Christian IX, anså for en ulykke. Trods sine svare mangler havde kong Frederik dog været et uantasteligt udtryk for den danske stat, hans rettigheder til det samlede monarki kunne ingen bestride, heller ikke slesvigholstenerne. Nu rejste sig de fjendtlige kræfter i syd. Hvad der forelå var jo ikke blot et konge-, men et dynastiskifte; det tyske forbund havde aldrig tiltrådt Londontraktaten og anerkendte straks det arvekrav på hertugdømmerne, som prins Frederik af Augustenborg fremsatte dagen efter kongens død, trods faderens afkald.

*

Frederik VII var død søndag den 15. november kl.14.35 på Glücksborg. Hall holdt den telegrafiske efterretning tilbage i nogle timer, for at ministeriet, i Orla Lehmanns hjem i Bredgade, kunne få stunder til at overveje følgerne af den for dets statspolitik så skæbnesvangre nyhed. Men også den nye konge var hensunket i pinlige overvejelser. Han vidste, at ministrene mindre var hans rådgivere end hans modstandere. Allerede søndag morgen, altså inden det forudselige dødsfald var indtruffet, havde prins Christian, endnu kun tronfølger, fortroligt tilkaldt de konservative helstatsmænds fører, C. A. Bluhme, til en rådslagning i Det gule Palæ. Skønt Bluhme jo havde stemt mod novemberforfatningen, turde han ikke tilråde den vordende majestæt at nægte den sin sanktion, men kun at vinde en frist for at se den nærmeste udvikling an; træde til i påkommende tilfælde kunne han ikke. Søndag aften, altså efter Frederik VIIs død, havde prinsen, nu konge, en tilsvarende samtale med C. N. David, der også rådede monarken til at kræve betænkningstid, men ikke skjulte, at en sanktion af Ejderforfatningen kunne blive nødvendig under hensyn til folkestemningen; heller ikke David mente, et konservativt-helstatligt ministerium var en mulighed; Hall selv burde tage ansvaret for en udsættelse af underskriften. David forskaffede gennem den engelske gesandt kongen underretning om, at Russell mente, underskriften burde udsættes, men gesandtens egen opfattelse var rigtignok den, at manglende stadfæstelse kunne gælde dynastiet, ja, kongedømmet i Danmark. Også Carl Moltke blev inddraget i de forhandlinger, der fandt sted lige efter tronskiftet; hans ærbødighed for den nye konge var dyb, men han ville ikke tage ansvaret for gennem en ændret statspolitik at udsætte det nye dynasti for en uberegnelig risiko.

Riget truede med at briste i Christian IXs hånd i det øjeblik, han overtog det. Den sydlige del unddrog sig direkte hans herredømme, mange slesvigholstenske embedsmænd ville ikke aflægge ed til ham, og Bismarck havde undsagt den Ejderforfatning, hvortil kongen selv havde dyb mistillid. „Schreibe nicht, Christian!“ rådede dronning Louise, som Orla Lehmann anså for den klogeste af de to, kun var hun „tysk-absolutistisk“. Også

dronningen forudså uoprettelige ulykker. I løbet af de to første døgn efter tronbestigelsen stod det dog Christian IX klart, at nægtede han at underskrive forfatningen, ville det nationalliberale ministerium gå af, og det ville ikke være ham muligt at skaffe sig et konservativt, fordi helstatsmændene hævdede, at kun Hall kunne ændre kursen, uden at det nye dynasti blev bragt i fare; først et opslidt ministerium Hall kunne give plads for en konservativ regering. Tilbage for kongen syntes da kun to muligheder: et højst risikabelt statskup eller en, måske nytteløs, abdikation til fordel for sønnen Frederik (VIH). Christian IX sad endnu for løst i sadlen til, at han, som siden sammen med den stærke Estrup, kunne trodse et stort flertal af folket. Og så greb kongen den 18. november pennen for at sætte sit navn under den dansk-slesvigske forfatning som en ulykkelig, men for ham forpligtende arv efter Frederik VII og for ikke at sætte sit unge dynasti på spil.

*

Endnu var alt håb dog ikke ude for Christian IXs statspolitik, den gamle helstats opretholdelse. Omstændighederne kom ham til hjælp. Ved den afdøde konges bisættelse den 19. december havde England, Frankrig og Rusland ladet sig repræsentere ved særlige udsendinge; de skulle både kondolere og gratulere, men også pressere, d.v.s. lægge et tryk på regeringen for at få den til at imødekomme Bismarcks (sikkert højst uærlige) krav om, at novemberforfatningen blev taget tilbage. Heller ikke England, hvortil tilliden særlig stod, ville andet end fred. Hall afviste pressionen: selv om forfatningen blev suspenderet, var man lige vidt over for Tyskland. Som Monrad havde fulgt konsejlspræsidenten siden sin „vilde" periode, gjorde han det også nu.

Pressionen medførte imidlertid, at Christian IX begærede det endnu bestående rigsråd, der jo efter Lehmanns tilskyndelse, men meget mod kongens ønske, var hjemsendt den 21. december og ikke havde fået en redegørelse for de neutrale stormagters vigende holdning, indkaldt med fællesforfatningens udsættelse som formål. Heri kunne ministeriet ikke føje kongen; der var alligevel intet udkomme med Berlin og Frankfurt. Inden rådets hjemsendelse var der dog sket noget bemærkelsesværdigt. Samme dag var afholdt statsråd, og her havde Hall ikke villet „fordølge", at et andet ministerium (end det nationalliberale) muligt kunne opnå et bedre forhold til Tyskland, en virkelig opgørelse i mindelighed, under hvilken forfatningen af 18. november måske kunne stå hen. Han støttedes heri af Monrad, der ikke ville nægte, at ministeriet stod med et vist Ejderpræg; det var tænkeligt, at et ministerium med helstatspræg kunne opnå mere. Da Hall og Monrad efter statsrådet indlandt sig i rigsrådssalen, spurgte Andræ konsejlspræsidenten: „Nå, Hall, vil De så tage forfatningen tilbage?" Hertil skal Hall have svaret: „Ja, det var måske det retteste, men De må dog ikke forlange, at det skal være mig, der gør det; det må blive en anden". Under selve rigsrådsmødet, det sidste, havde Monrad anmodet Andræ om en samtale; under denne indrømmede kultusministeren ønskeligheden af en helstatspolitik og opfordrede Andræ til at danne regering. Han spurgte ham: „Vil De tage det hele på Dem og kaste forfatningen og alt andet siden 1858?" Andræ gav afslag: „Hvor har jeg garantien for, at jeg ikke ville blive sønderrevet under et sådant forsøg?" Han rejste spørgsmålet om ordenens opretholdelse, men Monrad kunne kun sige, at han var rede til at gøre sig til Andræs slave i et og alt. Det forblev Andræs standpunkt, at det siddende ministerium skulle tvinges til at gøre

det fornødne; Hall og hans ministre måtte, som han siden sagde til kongen, ikke få lejlighed til at „smutte bort".

Da Christian IX den 23. december aften af den engelske deltager i magternes pression modtog den underretning, at regeringen i London var villig til at foreslå de andre magter en konference om konflikten, fattede han på ny håb, tilkaldte straks sin konsejlspræsident og krævede rent ud Rigsrådet genindkaldt til mandag den 28. december, den absolut sidste dag for en kursændring. Ministrene samledes da omgående til et tre timer langt natligt møde i Orla Lehmanns hjem. Indenrigsministeren var syg og sengeliggende, men han modarbejdede fra sin seng fortsat Glücksborgeren, og hoffet har vistnok frygtet, at ministeriet havde til hensigt at fremkalde et sådant kaos, at Sveriges konge fik anledning til at træde til; herom vides dog ikke andet, end at Orla Lehmann allerede den 15. november, dagen for tronskiftet, meget indtrængende havde anmodet den svenske gesandt, grev Hamilton, om at få sin regering til at samle tropper i Skåne, „da man ikke kunne vide, hvad der forestod". Hall var rystet under det natlige ministermøde. Der synes en tid lang at have været flertal for at indkalde Rigsrådet for at opnå den gamle forfatnings forlængelse for et år. Monrad foreslog, vel ikke i fuldt alvor, at halvdelen af ministrene ved lodtrækning skulle udpeges til fortsat at have sæde i regeringen og indkalde Rigsrådet. Afgørende blev dog Orla Lehmanns obstruktion. Det besluttedes, at ministeriet skulle begære sin afsked, dog således at Hall erklærede sig villig til at kontrasignere Rigsrådets genindkaldelse til møde den 28. december; dette sidste fandt Lehmann ikke velovervejet.

Torsdag den 24. december formiddag, altså juleaftens dag, meddelte konsejlspræsidenten kongen beslutningen. Senere samme dag overbeviste den statsretslærde A. F. Krieger dog Monrad, derefter Fenger og Hall, om, at da der ikke havde været nogen konflikt mellem ministeriet Hall og Rigsrådet, måtte det være det nye ministerium, hvis kongen havde sikkerhed for at kunne skaffe sig et sådant, der indkaldte rådet; den bagved liggende tanke var vel nok den, at Christian IX måtte vænne sig af med at føre en personlig politik mod sine ministre. Konsejlspræsidenten gik da på ny til kongen og meddelte, at han alligevel ikke ville genindkalde rådet til den 28. december, d. v. s. at forfatningens suspension ikke kunne nås, inden den trådte i kraft 1. januar; samtidig indgav han definitivt ministeriets demission. Kongen lod uberørt heraf. På dette tidspunkt har han måske troet at have sikkerhed for, at W. Oxholm, hans guvernør i ungdommen, „ministeriel fødselshjælper" allerede i marts 1848, nu hans overhofmarskal, ville tage forfatningsansvaret for Rigsrådets indkaldelse. Oxholm skal have været villig dertil; endnu den 25. december spøgte tanken om et hofmandsministerium.

*

Nævnte dag, altså 1. juledag, gjorde den endnu fungerende konsejlspræsident C. G. Hall under en drøftelse med Christian IX – de to mænd havde i december ikke vekslet mange ord – den bemærkning, at en forhandling mellem kongen og de ledende politikere måske kunne være nyttig. Det fandt også kong Christian, og derved kom „det lille rigsrådsmøde" i stand i Det gule Palæ 2. juledags aften.

I mødet, der varede fire timer, deltog 12 personer, fra ministeriet konsejlspræsidenten, Monrad og Fenger, Rigsrådets formand J. N. Madvig, desuden Krieger og godsejeren Fonnesbech, af fællesforfatningens modstandere Algreen-Ussing, Bluhme, Andræ, David, Kranold og Tscherning. Der foreligger flere, ikke

helt sammenfaldende beretninger om drøftelsernes forløb, der i hovedtræk synes at have været dette: David havde været kongen behjælpelig med en indledende fremstilling, som hos monarken tog form af en kort, usikker tale, hvorpå han forlod mødet. David rådede derefter til et koalitionsministerium, sammensat således at der blev taget hensyn til virkningen både i ind- og udland. Han tænkte sig vistnok et ministerium Bluhme, i hvert fald uden Lehmann, der næsten virkede som en krigserklæring til Tyskland, men andre helstatsmænd holdt på, at så fordærvelig Halls politik havde været, var han dog den eneste, der havde stotte nok i folket til at ændre den eller tage krigen. Andræ ønskede ministrene „naglet til taburetterne", ministeriet burde blive siddende, „indtil dets elendighed blev vitterlig for alle". Konsejlspræsidenten selv udtalte, at han fandt det rigtigt, at nye mænd med større tillid i udlandet trådte til (han forklarede siden, afvigende fra sin udtalelse i statsrådsmødet den 21. december, at hans hensigt havde været at gøre det klart, at et skifte ikke var muligt, og at kongen derfor ikke fortsat kunne forsøge at føre en politik, der var forskellig fra ministeriets). Under den irriterede drøftelse sagde Hall, at ministeriet havde besluttet at stå eller falde som helhed, hvad Monrad dog bestred, en bemærkning David ikke overhørte. Som mødets resultat meddelte Madvig kongen, at deltagerne mente, ministeriet burde fortsætte, omend med visse personændringer. David og Bluhme blev hos kongen efter mødet, og de har underrettet ham om, at der forelå „synlig spaltning mellem Monrad og Hall" (Andræ). Da Bluhme igen havde afslået at danne regering, bragte David på denne baggrund Monrad i forslag; han havde jo også gamle helstatssympatier.

*

Da konsejlspræsident Hall næste dag, søndag den 27. december, blev modtaget af kongen, følte denne sig mere sikker. Han ville ikke beholde ministeriet uden væsentlige ændringer. Skandinaven og Ejdermanden Lehmann, tillige hans personlige fjende, skulle fjernes, og desuden Wolfhagen, der som minister for Slesvig var kommet i strid med en af kongens brødre, og som havde ansvaret for det omstridte danske styre af hertugdømmet. Kort efter samledes da ministeriet igen ved indenrigsministerens sygeseng. Lehmann erklærede indigneret, at han nok ville gå, hvis politikken skulle ændres, men ikke smides ud personligt, medens Wolfhagen forholdt sig tavs, skønt Lehmann var rasende på hans vegne. Finansminister Fenger støttede Lehmann, medens Monrad hævdede, det ville være en stor fejl, om man nu ville „drive kongen til det yderste", til ukonstitutionelle skridt, urigtigt også af hensyn til kongens stilling i folket. Hall har vel i situationen og efter sin natur været enig med Monrad, men da han nu nok helst ville ud af det hele, han skal have været aldeles nedkørt, erklærede han at ville meddele kongen, at han ikke agtede at genindtræde uden i følge med samtlige sine kolleger. Monrad udtalte åbent, at han ikke billigede denne beslutning.

Endnu samme dags aften blev Monrad kaldt til kongen, og han indlod sig på det i situationen formelt ukorrekte: uden forinden at have konfereret med Hall, sin chef, at forhandle med statsoverhovedet. Monrad kunne i et ministermøde senere på aftenen hos Lehmann meddele sine kolleger, at han havde tilrådet kongen at beholde ministeriet uændret eller, hvis kongen ikke ønskede dette, da at lade Hall sammensætte et nyt. Han havde dog føjet til, at han, Monrad, „i nødstilfælde" selv ville påtage sig opgaven. Hans begrundelse var fortsat, at kongen ikke burde drives til det yderste, nu med den tilføjelse, at hvis

man som i 1859 lod regeringsdannelsen glide over på andre hænder, kunne resultatet på ny blive et eller andet „ministerium Rotwitt". Monrad havde, sagde han, fået det indtryk, at kongen havde et ministerium i baghånden. Lehmann skal på dette møde have været aldeles ubehersket over for Monrad, der nu havde „bygget kongen en bro" (just som glücksborgeren, har Lehmann vel tænkt, var ved at begå et politisk misgreb, der kunne have fremmet de skandinaviske bestræbelser). Det må imidlertid stå fast, at Monrad ikke havde handlet bag sine kollegers ryg; de kendte på forhånd hans standpunkt.

Monrads referat af det mellem ham og kongen skete forandrede ikke C. C. Halls beslutning. Mandag den 28. december meddelte han kongen, at han ikke ville påtage sig at omdanne det demissionerede ministerium, men ved lejlighed kunne måske en eller anden minister fjernes. Kongen lovede svar inden kl. 20. Det nåede Hall under en middag i den rige kornhandler Alfred Hages hjem på Kongens Nytorv, en nationalliberal salon. Ved en billet accepterede Christian IX den tidligere indgivne afskedsbegæring. På en af Hages store vægge hang vel allerede da, i hvert fald snart derefter, Constantin Hansens, af kornhandleren betalte maleri af Den grundlovgivende Rigsforsamling. Hall må flere gange have stået model, og netop hin decemberaften, i afskedens stund, har han haft årsag til at fundere over sin bane, siden han, som gengivet på maleriet, ved Rigsforsamlingens åbning i 1848 stod ved siden af premierminister A. W. Moltke, den nye og den gamle tids mand.

Kongen havde overdraget Monrad det nye ministeriums dannelse, skønt majestætens personlige forhold til ham i længere tid havde været køligt; forhen kom Monrad halvt fortroligt i tronfølgerparrets hjem, men på det sidste havde han jo fulgt Halls Ejderkurs. Da Hall ubebyrdet drog til Rahbeks Allé, sad i Det gule Palæ kongen og hans vordende konsejlspræsident i dyb drøftelse. Stillingen var den, at juleaftensdag var det tyske forbunds tropper (sachsere og hannoveranere) rykket ind i Holsten til støtte for augustenborgerens arveret til „Slesvigholsten", medens Projsen og Østrig forberedte deres egne skridt med novemberforfatningen som påskud.

*

Da Halls 2. ministerium trådte tilbage, forsvandt fra regeringsbænken for stedse indenrigsminister Orla Lehmann, minister for Slesvig F. Wolfhagen og marineminister St. A. Bille. – Bille, den ældste af de tre, nær de 70, tillagdes karakter af viceadmiral, og Monrad sendte ham først til Napoleon III for, uden resultat, at anmode kejseren om at støtte Danmark, siden til Kina for som regeringens befuldmægtigede at ratificere en handelstraktat. Da han i 1868 tog sin afsked fra marinen, var han flådeinspektør. I øvrigt fortsatte han sit forfatterskab. St. A. Bille døde først 1883, og som flådens trofaste talsmand blev han under stor deltagelse begravet på Holmens Kirkegård ved siden af faderen, „helten fra Tripolis"; en af hans sønner levede til 1918, nemlig den mangeårige gesandt i London Frantz E. Bille, der 1900 var blandt Danmarks delegerede ved den første Haagkonference. – F. Wolfhagen viede indtil sin død 1894 – han var den længst levende af mændene i Halls ministerium – sine betydelige repræsentative og administrative evner til forskellige filantropiske og almennyttige foretagender; han deltog således i ledelsen af Blindeinstituttet og Døvstummeinstitutterne og var i en årrække præsident eller vicepræsident i de komiteer, der skulle forberede Danmarks deltagelse i verdensudstillinger. Knud Fabricius har givet Wolfhagen det vidnesbyrd, at han efterlod sig et godt navn hos de danske slesvigere for sin ranke og tilforlade-

lige personlighed. – Orla Lehmann blev et meget betydende medlem også af det nye rigsråd, og han medvirkede ved 66-forfatningens tilblivelse, angst for et almueherredømme som han jo længe havde været. Men efter hans afgang som minister ventede kort forude de sorgens dage, der i forbindelse med sygdom gjorde ham til en nedbrudt mand. – General Thestrup, der jo var fratrådt som krigsminister „i utide", fik derefter overdraget 2. generalkommando i Flensborg (han ville hellere have haft den godt aflagte 1. generalkommando i København). Da hæren i efteråret 1863 blev sat på krigsfod, havde han en tid kommandoen over 2. division, men den blev ham frataget inden krigens udbrud, og til sin store skuffelse fik han heller ingen kommando i felthæren, kun på Fyn, hvortil krigen jo ikke nåede. Thestrup afskedigedes ved hærreduktionen efter krigen; han døde 1879. Usikkerheden om denne fortrinlige og fortjenstfulde soldats private forhold må være kommet ham til skade. Han modtog dog storkorset i 1862. Folketingsmand, dommer Knud Thestrup er en fjern slægtning af krigsministeren.

Maleri af Henrik Olrik (Rosenborg)

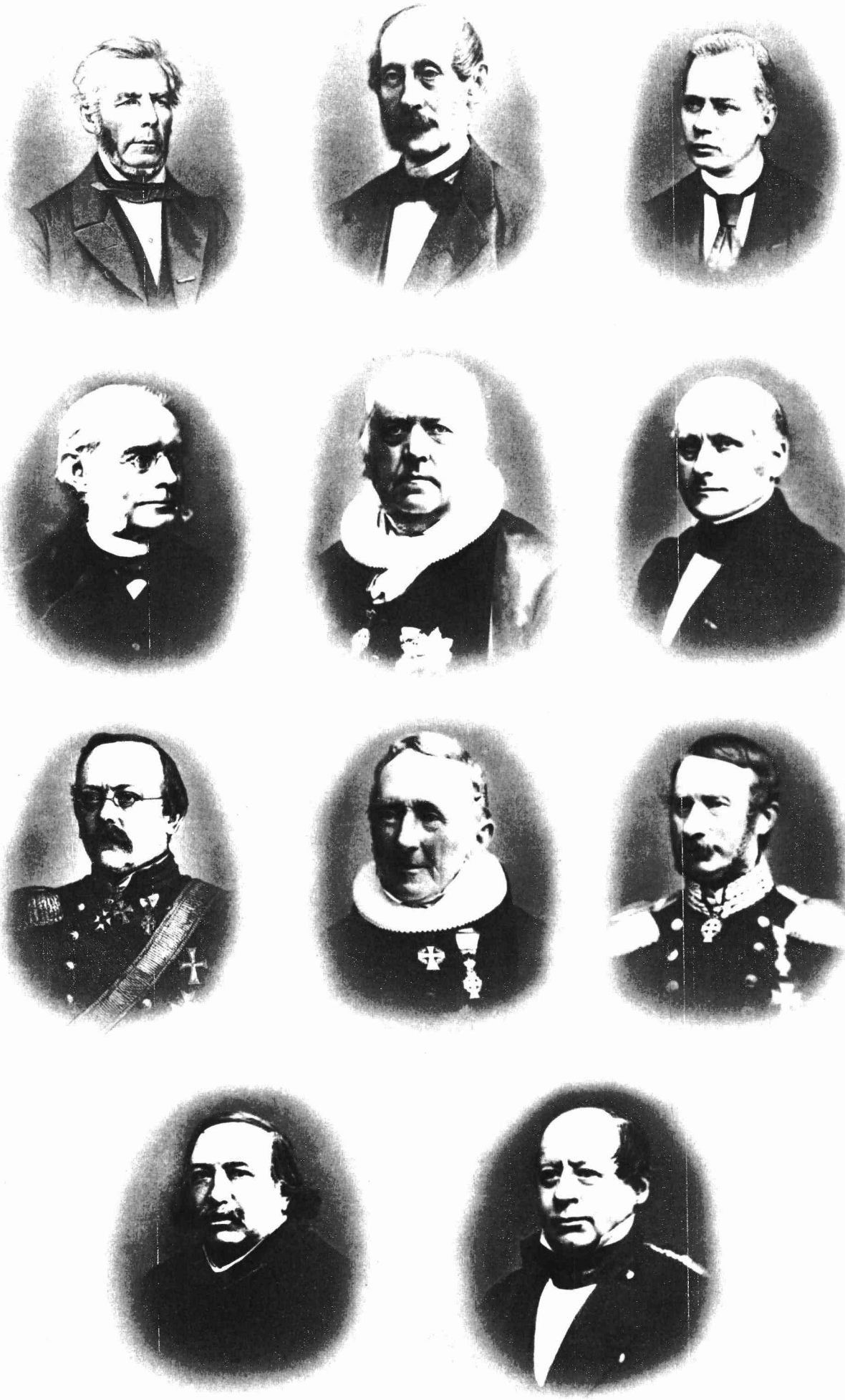
CHRISTIAN IX

DET DANSK-TYSKE MONARKIS KONGE

1863-64

DEREFTER ALENE DANMARKS INDTIL 1906

MINISTERIET D. G. MONRAD

A. L. CASSE WILHELM JOHANNSEN CARL v. NUTZHORN
GEORGE QUAADE D. G. MONRAD CARL SIMONY
C. E. REICH C. T. ENGELSTOFT CARL LUNDBYE
H. R. CARLSEN O. H. LÜTKEN

MINISTERIET D. G. MONRAD

(31. december 1863–11. juli 1864)

Ved årsskiftet 1863-64 havde D. G. Monrad, tidligere skuffet, omsider held til at samle et ministerium om sig, dog kun et yderlig svagt, nærmest et „forretningsministerium". Regeringen blev til under en hvirvel af muligheder og umuligheder: A. F. Krieger, P. Vedel, Hall, Lundbye, Fenger, Quaade, Casse m. fl. Vedel bistod Monrad og kørte rundt til de forskellige kandidater. På et vist tidspunkt bad den designerede konsejlspræsident kongen overveje, om det ikke var bedst at vende tilbage til et ministerium Hall, men Christian IX ville under ingen omstændigheder se Hall igen. Det havde været den kommende regeringschef magtpåliggende at kunne overføre nogle af de vægtigste navne fra ministeriet Hall II til sit eget, men det lykkedes ham blot at bevæge justitsminister A. L. Casse og krigsminister Carl Lundbye til at tage sæde i kabinettet. Hall selv afslog at indtræde som menig minister under Monrad, og det fik den følge, at også den vordende regeringschefs nære ven C. E. Fenger trods indtrængende opfordring gav afslag. Han deltog ganske vist ikke i den ellers almindelige fordømmelse af Monrads adfærd under krisen, og han ville have været villig til at fortsætte som finansminister, hvis Hall havde fortsat som udenrigsminister; nu nøjedes Fenger med, også dette meget nyttigt for den økonomisk ukyndige Monrad, at overtage direktoratet for Finansministeriet, men heri lå jo, at han frasagde sig delagtighed i det politiske ansvar. A. F. Krieger beskyldte Monrad for, at han havde bidraget til at sprænge ministeriet Hall II, han afslog Indenrigsministeriet, men var dog villig til at gå med, hvis han fik Udenrigsministeriet betroet. Det fik han ikke; konsejlspræsidenten har vel fundet, at man ikke som udenrigsminister kunne byde Tyskland rigsrådsflertallets ordfører ved novemberforfatningens vedtagelse; dertil kom, at Christian IX ønskede gesandten i Berlin, G. J. Quaade, gjort til udenrigsminister; han nød en vis tillid både hos Bismarck og de neutrale magter. Krieger vrededes såre over, at man forholdt ham denne taburet. Quaade blev udenrigsminister på anbefaling også af den engelske gesandt, med hvem Monrad havde føling under regeringsdannelsen for at skaffe sig en vis rygdækning hos en af de neutrale stormagter; gesandten mente, at Quaade var den eneste, der i situationen kunne gavne landet.

„I æder hverandre op!" udtalte Krieger med henblik på den modsætning mellem Hall og Monrad, der ganske rigtigt stærkt medvirkede til, at den nye konsejlspræsident havde et så stort besvær med at få en regering skrabet sammen. Endnu den 29. december skal han kun have sikret sig to ministre, men han

havde sagt til kongen, at han ikke ville give op, om han så skulle møde som eneminister med otte direktører. Så vidt gik det ikke, dog vidt nok: foruden Konsejlspræsidiet tog han på sig Finansministeriet, Ministeriet for Holsten og Lauenborg samt indtil videre Udenrigsministeriet. D.G. Monrad måtte gøre store afslag for overhovedet at få en regering stillet på benene. At hans modstandere blandt de nationalliberale kaldte det ministerium, der sluttelig kom i stand, for „millionministeriet", d.v.s. et ettal efterfulgt af seks nuller, havde dog ikke sin årsag i, at de seks var uanselige mænd, men i at de var politisk ubetydelige. Som „krigskabinet" var ministeriet ringe. Virkelig stod D.G. Monrad nu som den Atlas, der på sine skuldre alene skulle bære Danmarks skæbne.

*

I den for landet så faretruende situation måtte tyngdepunktet for den ydre politik nødvendigvis ligge hos konsejlspræsidenten selv, og Monrad var da også reelt sin egen udenrigsminister. 8. januar 1864 indtrådte dog George Joachim Quaade, meget mod sin egen og Monrads vilje, alene fordi kong Christian IX ønskede det og den engelske gesandt anbefalede det, i regeringen som formel, men naturligvis diplomatisk skolet leder af Udenrigsministeriet. Quaade tilhørte en gren af en hannoveransk slægt, som i det 18. århundrede kom til det danske monarki, og af hvis medlemmer flere (også under navnet Quade eller Qvade) som mejeriforpagtere på store herregårde i kongeriget indførte det dengang højtstående holstenske mejeribrug. G.J. Quaade var født 1813 i Helsingør som søn af fæstningsingeniøren, senere general, P.F. Quaade. Han tog juridisk eksamen 1836 og blev snart derefter ansat i departementet for udenlandske sager. Den lille, pertentlige, blåbrillede, med tiden halvblinde mand, som helst skulle tilskrives med blokbogstaver, var næppe nogen større personlighed, men han karakteriseredes som en pligttro, tilforladelig og arbejdsdygtig diplomat. Skønt forbeholden over for martsministeriet og Ejderprogrammet blev Quaade værdsat af udenrigsministrene F. M. Knuth og A.W. Moltke; særlig nært arbejdede han dog efter 1851 sammen med C.A. Bluhme, også under de senere forhandlinger om Øresundstoldens afløsning. 1856 blev Quaade departementschef i ministeriet, og i denne stilling virkede han jo i de måneder, Blixen Finecke var udenrigsminister, som ministerens højre hånd. Måske har han da med uro imødeset C.C. Halls tilbagevenden; han ønskede i hvert fald en post i udlandet. Skønt Quaade var moderat konservativ og helstatsvenlig, gjorde C.C. Hall ham 1860 til Danmarks gesandt i Berlin, hvor han kom til at tilbringe mere end tyve år, „rige på skuffelser, tunge af ansvar og ikke lidet udsatte for miskendelse" (P. Vedel). Ingen anden dansk diplomats navn er som George Quaades knyttet til Danmarks og Nordslesvigs *via dolorosa* fra tiden før krigen i 1864 indtil ophævelsen af § 5 i 1878. Hverken P. Vedel eller Aage Friis har aldeles turdet udelukke, at en mindre traditionsbunden mand end Quaade bedre ville have kunnet forhandle med en natur som Bismarck; de har dog begge haft deres stærke tvivl, og de er tillige enige om, at det er helt uberettiget at kaste nogen skyld på Quaade for ved sine indberetninger til København at have bidraget til slutkrisen i efteråret 1863. Den danske gesandt tog vel som næsten alle andre fejl af Bismarcks virkelige hensigter, hans rapporter kunne dog for så vidt ikke vildlede regeringen, som de objektivt gengav Bismarcks udtalelser og overlod Udenrigsministeriet derhjemme at tyde dem. Da George Quaade selv blev minister, efter at han havde forladt Berlin, kunne Monrad i

hvert fald stotte sig til den tidligere gesandts kendskab til den aktuelle tyske situation, som han jo havde set udvikle sig på nært hold. De konservative helstatsmænd havde forventninger om, at et ministerium Monrad-Quaade bedre ville kunne vinde ørenlyd hos de tyske magter end et ministerium Hall. Quaade troede, at Tyskland ikke ville være færdig med krigsforberedelserne før i midten af februar, og at der derfor ville være tid til at gøre indrømmelser.

Kultusministeren, biskop Christian Thorning Engelstoft, var født 1805 i Næsborg som søn af sognepræst N. L. Thorning, der var gift med en Engelstoft af den børnerige præsteslægt. Ved faderens tidlige død kom sønnen i huset hos sin morbroder i København, historikeren, professor Laurits Engelstoft, der adopterede ham. C. T. Engelstoft blev teolog og 1834 professor i teologi ved Københavns Universitet; hans hovedfag var kirkehistorie, og inden for denne arbejdede han som selvstændig og skarpsindig forsker, særlig med den danske reformations historie; også om det jødiske folk skrev han. Som teologisk student havde D. G. Monrad været kritisk indstillet over for fakultetet og i ungdommeligt hovmod udæsket nogle af professorerne, deriblandt C. T. Engelstoft. Da Monrad 1836 skulle op til teologisk embedseksamen, optrådte han særdeles frejdigt over for H. N. Clausen og Engelstoft; han havde det indtryk, at de ville ødelægge ham ved deres eksamination, men professorerne måtte dog give Monrad det *egregie* (udmærkelse), hvortil han stod. En menneskealder efter optog studenten, nu konsejlspræsident, altså sin gamle modstander ved det grønne bord i sit ministerium. Som Universitetets rektor havde Engelstoft i en mindetale over Christian VIII vist sympati for frihedsrøret, og han var i det væsentlige nationalliberal, men tilbøjelig til at holde sig uden for politik, også uden for den kirkekamp, der i hans tid førtes mellem eller omkring J. P. Mynster, H. N. Clausen, N. F. S. Grundtvig, H. L. Martensen og Søren Kierkegaard. Skønt professor C. T. Engelstoft var en ualmindelig lille og spinkel mand, var hans arbejdsevne betydelig, han var bevægelig og åndslivlig, og han skånede sig ikke. Da han derved pådrog sig en overanstrengelse, blev han 1851 udnævnt til biskop over Fyns Stift; han havde tidligere søgt præstekald. Stiftet hørte til de urolige, bl. a. fordi det talte adskillige folkelige grundtvigianere, men biskop Engelstoft var en fordragelig mand og nød efterhånden stor anseelse på Fyn. Over for en sekt som mormonerne indtog han dog en meget skarp holdning, og han var som tilsynsmand streng, når han traf på virkelig sløjhed.

D. G. Monrads indenrigsminister, Carl Ludvig Vilhelm Romer v. Nutzhorn, var født 1828 i Fredericia som søn af en senere major; han tilhørte en adlet linje af en fra Oldenborg indvandret slægt, blandt hvis medlemmer også var højskolemanden og komponisten H. v. Nutzhorn, Askov; i moden alder, da han havde sin ministertid en halv snes år bag sig, blev han gift med en datter af digteren Emil Aarestrup, men han var ved sin udnævnelse rigtignok kun 35 år. Nutzhorn var jurist, og hele hans karriere var forløbet i Indenrigsministeriet, hvor han havde arbejdet under Monrad, og hvor han 1862 blev chef for landvæsensdepartementet. Han var kendt som flittig, indsigtsfuld og frisindet; det var kun naturligt, at Monrad i situationen gjorde denne „direktør" til chef for det ministerium, han som embedsmand sagligt ganske beherskede.

Konsejlspræsidenten havde formået stiftamtmand C. F. Simony, den tidligere kultus- og justitsminister gennem flere år, til at overtage Ministeriet for Slesvig. Han fratrådte dog allerede den 24. januar og efterfulgtes af

Christian Gottfried Wilhelm Johannsen, født 1813 i Flensborg som søn af den senere amtmand i Haderslev, gehejmekonferensråd F. H. C. Johannsen. Disse Johannsen'er tilhørte en gammel fri Ditmarskerslægt af tysk kultur, men kongetro til det yderste, usvigelig loyal mod det nationalt blandede monarki. I flere led havde slægten beklædt til dels høje embeder. Wilhelm Johannsen blev jurist i Kiel og allerede 1846 amtmand over Sønderborg og Nordborg amter, siden over Husum og Bredsted amter, her tillige overstaller og overdiggreve. Husum og omegn var nationalt vanskelig, men amtmandens forhold til befolkningen godt. Som konservativ helstatsmand var Johannsen en afgjort modstander af novemberforfatningen, og at han indtrådte i Monrads regering var for ham „et stort offer", som den kongetro mand alene bragte, fordi Christian IX meget ønskede at se netop ham som minister for Slesvig.

Marineministeren, Otto Hans Lütken, født 1813 i Kristianssand som søn af en senere admiral, var medlem af den oprindelig hamborgske slægt, af hvilken et par linjer blev optaget i den danske adel, én så sent som 1884. O. H. Lütkens familie havde overvejende været knyttet til marinen. Lütken var ligesom Nutzhorn, til dels også Lundbye og Casse, fagminister, omend han havde været folketingsmand for Lyngbykredsen 1858-61. Han havde befaret de store have såvel som de små, det sidste i postfart mellem København og Kiel og mellem København og Stettin. 1861 blev O. H. Lütken som orlogskaptajn chef for fregatten „Niels Juel", og denne post beklædte han endnu, da han kaldtes til minister for flåden. Han var gift med en datterdatter af eventyreren og komponisten Du Puy. Lütken havde sømandens bramfri væsen, han var human og intelligent, men det siges, at hans mangel på militær optræden gjorde, at han ikke vandt almindelig tillid. Under krigen løste marinen dog under hans ledelse stort set sine opgaver tilfredsstillende.

*

Hvilke var D. G. Monrads motiver til at træde i spidsen for landets regering ved det såre kritiske årsskifte 1863-64? Følte bispen sig som en ny Absalon? Nogle har ment, at han søgte oprejsning for den store ydmygelse, han led, da ikke han, men Hall dannede ministeriet efter Rotwitts død, andre, blandt disse den nære ven C. E. Fenger, at magtbegær kun spillede en ringe rolle for Monrad ved regeringsskiftet, om overhovedet nogen. Men selvtillid og ansvarsmod har Monrad haft, situationens højtryk har været ham en inspiration, han har mod sin tvivl sat sin vældige vitalitet og håbet, at han dog var den eneste, der kunne redde Danmark; han stod jo da også den nye konges helstatssyn noget nærmere end Hall, skønt han gennem 1863 havde fulgt den skandinavisk-ejderpolitiske kurs. Men „Dagbladet" skrev, at der var mening i et ministerium Hall, og at der var mening i et ministerium Bluhme (fordi de hver ville repræsentere sin politik, tvivlsomt dog for Bluhmes vedkommende), men at hvad der lå mellem disse to ting i øjeblikket var meningsløst. Redaktør Bille indrømmede Monrad, at han havde tilbøjelighed til og et særligt talent for eksperimenter og udveje, og forudså, at han nu ville søge nye veje, men hvilken plan skulle de tjene? Herpå ville konsejlspræsidenten ikke have kunnet give noget svar.

D. G. Monrad blev som statsminister hurtigt en skuffelse for kongen og hans hus, fordi han ikke kunne afværge den krig, der truede monarkiet som helstat. Christian IXs krone var ham jo betroet af Europa just som fyrste over en dansk-tysk stat, der skulle bevares, hvad han altid pinligt huskede. Kongen har haft tillid til, at hans nye konsejlspræsident

havde en politik, at han repræsenterede et nyt system; han har ikke forstået, at Monrad var en omstændighedernes mand, rede til at springe på ryggen af skiftende muligheder. Kunne man ikke undgå en i kongens øjne aldeles udsigtsløs krig, ville monarken have den sluttet snarest og derefter, for dog at holde monarkiet sammen, en form for personalunion mellem Danmark og hertugdømmerne, om intet bedre var at opnå. Ingen kan tænke sig mere forskellige mænd i samarbejde end Christian IX og D. G. Monrad: den gennemkorrekte og loyale, jævnt, men sundt tænkende konge, og den ligesom bundløse, snart grublende, snart optimistisk handlende regeringschef. Kongen må have anet, at der i Monrads sind var dybder ham aldeles fremmede; til den konservative helstatsmand C. N. David sagde han ved lejlighed, at han fandt sin konsejlspræsidents excentricitet så stor, at han var angst for at køre med ham i lukket vogn. I Monrads mystik indgik i øvrigt en stærk tro på kongemagten.

Når, som tilfældet var, Rusland, England og Frankrig forholdt sig passive, ja, støttede Bismarcks krav, havde hverken D. G. Monrad eller andre nogen mulighed for at styre landet uden om en krig. Den 16. januar stillede Prøjsen og Østrig et ultimatum: novemberforfatningen skulle ophæves i løbet af 48 timer. Dette var naturligvis umuligt uden statskup, men Monrad erklærede sig villig til at indkalde det nye rigsråd og sætte sin regerings eksistens ind på, at den odiøse (for Bismarck som påskud dog kærkomne) forfatning blev taget tilbage. Dette tilbud kom for sent. England søgte at få de tyske magter til at give Danmark en rimelig frist, men fik afslag. Det tyske forbundsland Holsten havde Danmark godvillig rømmet, da forbundstropperne begyndte deres „eksekution", men da 57.000 mand prøjsere og østrigere den 1. februar overskred Ejderen, officielt kun for at tage det gammeldanske hertugdømme Slesvig „i pant" for novemberforfatningens annullering, da var krigen begyndt, skønt altså, forsigtigt nok over for vestmagterne og Rusland, ingen tysk krigserklæring forelå.

*

Krigens gang skal naturligvis ikke følges her; opmærksomheden rettes alene mod ministeriet Monrads historie under indflydelse af krigen, herunder også de handlinger, hvorved Monrad selv eller medlemmer af hans kabinet påvirkede krigsforløbet. Efter den strategiske plan skulle den indledende kamp tages ved Dannevirke som et frontalforsvar, hvorefter hæren skulle gå tilbage til flankestillingerne ved Dybbøl og Fredericia og her om muligt standse fjenden. Dannevirke havde imidlertid store svagheder, det var kun et feltanlæg, hvis endnu til dels ufærdige skanser var gjort af jord og træ, ikke modstandsdygtige over for et kraftigt artilleri. Var volden mere end „et digt af Carl Ploug"? Hvis C. C. Hall og hans mænd med sindsro har set en krig i møde, fordi den måske kunne aktivisere de ikke-tyske magter på en konference og, ikke værst, føre til Slesvigs deling, da falder der et tungt ansvar på dem for forsvarets tilstand. Dannevirkes største svaghed var den, at hvis de udstrakte vandhindringer på fløjene frøs til i en vinter, kunne fjenden foretage en Karl Gustav-march over dem, samtidig med at han iværksatte et angreb på skansepartiet, og derved omklamre det hele anlæg, afskære hæren tilbagetog og tilintetgøre den. Til øverstkommanderende var som bekendt udnævnt den 72-årige general Christian de Meza, navnlig efter kongens ønske. Da „pennen styrer sværdet", d.v.s. at et lands stridskræfter er den politiske ledelse underordnet ved målsætningen, havde Krigsministeriet medgivet de Meza en instruks, hvori det hed, at Dannevirke ikke måtte forsvares

længere, end at landet i det kommende forår kunne være i besiddelse af en slagfærdig hær. Med andre ord: på én gang skulle Europa klart se Danmarks forsvarsvilje og hæren dog bedst muligt bevares – dette var et farligt dobbelthensyn.

På krigens første dag, 1. februar, havde Christian IX og Monrad indfundet sig ved hæren; de tog ophold på Gottorp Slot og var ude i det nærliggende Dannevirke. Rejsen belastede forholdet mellem kongen og statsministeren. Monrad følte sig som en konstitutionel kontrollør, der skulle overvåge, at monarken ikke tog selvstændige beslutninger, og Christian IXs nærværelse var både ham og generalkommandoen ubekvem også af den grund, at hensynet til kongens personlige sikkerhed distraherede. Christian IX måtte dog fremfor alt ikke kunne mistænkes for at have påvirket overgeneralen til at rømme Dannevirke uden kamp, hvis dette blev udgangen. På sin statsministers energiske forestilling red da kongen med følge, heri Monrad, natten til den 4. februar til Flensborg og fortsatte dagen derpå til Sønderborg. Hin nat red Christian IX for stedse ud af sit hjemland og af det dansk-tyske monarki. Det er sandsynligt, at i hvert fald D. G. Monrad har forudset et snarligt tilbagetog og ingen indvendinger har haft derimod. Til stabschefen, oberst H. Kauffmann, udtalte han inden afrejsen, at ministeriet havde fuld tillid til overkommandoen og var forvisset om, at „den ville handle efter øjeblikkets sande tarv"; den kunne stole på regeringen i lykke og ulykke.

På det historiske krigsråd den 4. februar om aftenen, da man ventede et hovedangreb sydfra, vedtoges det jo at rømme Dannevirke, idet ledelsen lod instruksens ord om, at hæren bedst muligt skulle bevares, være det afgørende. Kun artillerigeneralen, Mathias Lüttichau, krigsministeren i P. G. Bangs ministerium, ville ikke underskrive krigsrådsprotokollen, fordi det faldt ham tungt at efterlade de svære kanoner. Først et døgn efter, at beslutningen var taget, og da de første tropper allerede var under afmarch, blev Krigsministeriet telegrafisk underrettet derom; telegrafapparatet blev derefter taget ned, med den virkning at København ikke kunne give nogen modordre. Tilbagetoget mod Flensborg skete, ved vi alt for vel, natten til den 6. februar under snestorm ad islagte veje. – I denne triste februar døde A. W. Moltke, nær ved 80 år gammel; han blev begravet i kapellet ved Karise Kirke.

I krigsrådet 4. februar havde lydt en heroisk røst. Generalen P. F. Steinmann, siden krigsminister i C. A. Fonnesbechs ministerium, udtalte, at der var tilfælde, hvor en hær bedst opfyldte sin bestemmelse ved at lade sig tilintetgøre. Hvis den danske hær „lod sig begrave ved Dannevirke", ville det måske mere end noget andet bevæge stormagterne til at gribe ind. Steinmanns endelige standpunkt blev dog flertallets: tilbagetog under skjul af natten. Retræten gik til Dybbøl (og Fredericia), og det lå vel hin februaraften over menneskelig evne at forudse, at det prøjsiske blod, der sammen med det danske i april blev udgydt på denne nordlige banke, meget bidrog til, at den tyske hånd kom til at ligge tungt også over det danske Nordslesvig i 56 år, med den videre følge, at henved 6000 unge sønderjyder satte livet til i krigen 1914-18. Set i dette historiske perspektiv var Steinmanns første standpunkt, der jo ville have givet en afgørelse i syd, måske dog det rette.

*

General de Meza havde truffet sin afgørelse på eget ansvar, hvad han efter sin instruks var berettiget til. Det kom imidlertid til at påvirke forløbet, at der i fredstider ikke var udpeget nogen overgeneral for hæren.

Krigsministeren og hans embedsmænd, der alle var høje officerer, udøvede derfor tillige en rent militær myndighed, og denne vane havde de svært ved at aflægge i krigstid, hvor de var tilbøjelige til at blande sig også i spørgsmål af strategisk karakter.

I Sønderborg billigede, da efterretningen om Dannevirkes rømning forelå, både kongen og Monrad det skete. Men fra krigsminister Lundbye, bag hvem stod ministeriets egentlige leder, major Stephan Ankjær, modtog de Meza i Flensborg et protesttelegram, hvori bebudedes en undersøgelse af overgeneralens forhold til instruksen. Fra Sønderborg førte Monrad den 6. februar en „telegramsamtale" med Ankjær, hvori han først tog overkommandoen varmt i forsvar, siden reserverede sig ikke så lidt. På den uorienterede offentlighed gjorde, navnlig i København, rømningen det voldsomste indtryk. Mange nøgterne jyske bønder mente derimod, at af de nationalliberale „hjemmesvenskere"s politik var intet andet end ulykker at vente.

Statsminister Monrad rejste til hovedstaden forud for kongen. Da han søndag morgen den 7. februar i Korsør hørte om uroligheder, sagde han forventningsfuld: „Nu skal jeg ind til København og beherske stemningen!" Det blev dog snarere den, der beherskede ham. I ministermødet kl. 10 havde konsejlspræsidenten et meget skarpt sammenstød med Lundbye, fordi Monrad forsvarede krigsrådets beslutning om rømningen. Krigsministeren, der følte sig „omgået" af overgeneralen, bad om at måtte fratræde og afstod fra, at de Meza og Kauffmann skulle afgive forklaring; han har troet, at kongens forhold til rømningen ikke tålte en undersøgelse. Da Monrad til almindelig overraskelse intet havde imod, at overgeneralen og stabschefen blev tilkaldt, faldt krigsministeren til ro for denne sinde, men han ønskede de Meza frataget kommandoen.

Da konsejlspræsidenten samme dags eftermiddag mødtes med Rigsdagen, udtalte han, at også for ham var Dannevirkes rømning kommet som et tordenslag, at han ikke anede, hvorfor stillingen var forladt, og at han beklagede, de Meza havde handlet uden om krigsministeren og kongen. Selv om Monrad opfordrede til ikke at dømme generalerne overilet, forholdt hans tale – som han selv regnede for sin måske bedste oratoriske præstation – sig dog ilde til, hvad han havde sagt til oberst Kauffmann: at hærledelsen kunne stole på regeringen i lykke og ulykke.

Da de Meza i København havde afgivet sin redegørelse for grundene til tilbagetoget fra Dannevirke, kom det til forhandlinger, under hvilke Christian IX hårdnakket vægrede sig ved at afskedige ham, og han var måske heller ikke blevet frataget kommandoen, hvis han ikke den 20. februar havde tilskrevet krigsministeren et, navnlig for en militær, ubesindigt brev, hvori han forlangte at blive sendt tilbage til hæren, da han ellers forbeholdt sig at offentliggøre de mellem ministeren og ham vekslede skrivelser. Dette var jo insubordination! Kongen måtte naturligvis som soldat meget misbillige en sådan optræden, men mente alligevel, at en tilrettevisning af de Meza kunne afgøre sagen. Alle ministeriets medlemmer, altså også konsejlspræsidenten, krævede dog i statsrådet den 26. februar overgeneralen fjernet. Det skete under henvisning til det konstitutionelle princip: ministrene måtte have magten. Selv Quaade, der stod kongen meget nær, hævdede, at Lundbye var berettiget til at gøre sagen (mindre tilbagetoget, på hvilket man efterhånden havde fået et andet syn, end insubordinationen) til et kabinetsspørgsmål, og at ministeriet måtte opløse sig, hvis kollegaen trådte ud. De menige ministres udtalelser i statsrådet synes mærkeligt opskruede, og årsagen er kanhænde den, at de alle helst ville

forlade den plads i kongens råd, der nærmest var blevet dem pånødet. Konsekvenserne af ministrenes tilbøjelighed til flugt blev dels, at Monrad imod tidligere holdning bøjede sig for Lundbye, dels at også kongen gjorde det, omend med bittert sind, men politisk kaos føjet til de øvrige ulykker kunne han ikke tage. I dette tilfælde har Carl Lundbye altså holdt sig stiv over for majestæten; Monrad har ellers om sin krigsminister sagt, at han tænkte sig som en oberst, tav stille, når kongen på egen hånd befalede noget, og siden var yderst forbitret. I øvrigt har en moderne sagkundskab ment, at Lundbye havde ret i sin kritik, så langt den angik den måde, hvorpå tilbagetoget fra Dannevirke var sket. To dage efter statsrådet fratrådte de Meza definitivt overkommandoen, der midlertidigt havde været overtaget af Mathias Lüttichau, og som i marts blev tiltrådt af general G. Gerlach. Den kendsgerning, at landets politiske ledelse nylig desavouerede et krigsråds beslutning ved Dannevirke, fremkaldte i hæren, også på Dybbøl, et mismod hos de højere officerer, af hvilke mange tillige var konservative helstatsmænd og anså krigen for en ulykkelig frugt af Ejderpolitikken, kun et forsvar for en grundlov. Indirekte var den til enhver tid udnævnte overgenerals myndighed blevet betydelig svækket.

*

Nu konsejlspræsident D. G. Monrads og krigsminister Carl Lundbyes forhold til Dybbøl. Lundbye havde, vistnok med rette, opfordret til en større angrebsånd i forsvaret af stillingen, men som ugerne gik, blev skanserne under det overlegne prøjsiske bombardement blodige grushobe. Den 23. februar havde Englands udenrigsminister foreslået en konference uden våbenstilstand i London. Prøjsen, Østrig og de neutrale magter antog forslaget, og Bismarck ønskede endda våbenstilstand under forhandlingerne. Han havde sine grunde til at demonstrere en fredsvenlig holdning, men han har nok meget håbet, at Danmark ville forkaste hans forslag, da det jo ikke var gennem fred, han kunne tilegne sig hertugdømmerne. Og Danmark forkastede våbenhvilen trods landets håbløse svaghed over for to stormagter! Kongen og Quaade var ivrige for at modtage den, men den offentlige mening krævede krigen fortsat, da hæren jo var kommet ret velbjærget fra Dannevirke. Monrad har sikkert helst villet våbenstilstand, hvorimod justitsminister Casse og indenrigsminister v. Nutzhorn under trusel om demission sluttede sig til folkestemningen; konsejlspræsidenten kunne heller ikke se bort fra, at en våbenhvile ville betyde, at Danmark, netop når foråret åbnede vandene, gav afkald på at bruge sit bedste våben, flådens blokade af de nordtyske havne. Endelig har Monrad sikkert ventet for Danmark gunstige virkninger af den storm på Palmerston-Russells liberale regering, som de tilsyneladende mere danskvenlige og aktivistiske toryer netop da havde indledt; regeringen i London havde kun et ringe flertal. I det danske svar til England, som afgaves 18. marts, blev konferenceforslaget tiltrådt, men våbenstilstand afvist.

Otto v. Bismarck havde på ny haft held i sit pokerspil. Hans bestræbelse gik derefter ud på at få konferencen, der skulle have været åbnet den 12. april, udskudt, så at Dybbøls fald kunne foreligge forinden. Modsat anså konsejlspræsident Monrad det for værdifuldt, at Danmark under konferencen endnu havde militært fodfæste på Slesvigs fastland (altså ikke blot på Als). Da det lykkedes Bismarck at forhale konferencens sammentræden til den 25. april, opstod der i disse uger et militært-politisk kapløb mellem ham og den danske regering.

14. april telegraferede overkommandoen fra Dybbøl, at det på grund af den voldsomme beskydning ikke var muligt længere at

holde værkerne i forsvarsdygtig stand, og at man derfor „anså det for ubetinget tilrådeligt at forberede tilbagegangen". Samme dag førtes der mellem krigsminister Carl Lundbye i København, der havde vaklet i sit skøn over Dybbølstillingens styrke, og stabschefen i Sønderborg en telegramsamtale, hvorunder ministeren udtalte, at overkommandoen, som den ønskede, havde frie hænder, og at regeringen stolede på den såvel militært som politisk. Om aftenen modtog hovedkvarteret dog følgende telegram fra krigsministeren: „Efter min samtale med stabschefen i formiddags forelagde jeg regeringen de gjorte meddelelser. Den fastholder sin tidligere udtalte anskuelse om vigtigheden af at holde stillingen, selv om heraf skulle resultere forholdsvis betydelige tab". Bag dette i realiteten tilbagekaldende telegram stod Monrad, som mente, at en overgeneral ikke, ej heller en krigsminister, burde være folk med politisk indsigt, men blot militære fagmænd, der udførte, hvad de fik anvisning på. Og Monrad selv, den politiske chef, anså det jo for væsentligt, at Danmark ved Londonkonferencens åbning endnu holdt Dybbøl, hvor han i øvrigt havde sin ældste søn med. Efter de Mezas skæbne turde general Gerlach ikke selv beslutte skansernes rømning. Monrad har hævdet, at han ikke var oplyst om den virkelige situation på banken, og det er rigtigt, at Lundbye så sent som den 15. april mente, at stillingen, trods alarmsignalet fra hovedkvarteret, kunne holde 14 dage, ja, måske en måned endnu. Men konsejlspræsidenten lod sig altså nøje med sin krigsministers dom og iværksatte ikke en selvstændig undersøgelse, skønt han anså Lundbye for „et rent stemningsmenneske". Måske ønskede Monrad ikke at kende den uhyggelige sandhed om tilstanden på Dybbøl? I hvert fald, det frygtelige stød blev taget den 18. april, og i sidste instans er ansvaret derfor konsejlspræsidentens.

Ikke heroisme, snarere diplomatiske hensyn førte da til den blodige kamp i stillingen. Men Dybbøl grebes af myten. For Tyskland blev sejren en af krigshistoriens største bedrifter (skønt den senere overgang til Als var en langt større bedrift), og for dansk bevidsthed rejste sig over offerets banke et kors, synligt gennem tiden. Efter at hæren havde rømmet Dannevirke uden alvorlig kamp, ville det ikke have været muligt at forlade Dybbøl inden stormen med troen på folkets livsvilje bevaret. Det var nødvendigt at slå den tvivl, som Dannevirke havde rejst, til jorden ved Dybbøl. Værre havde det været, om skanserne var blevet forladt som fæstning end erobret som grushobe, skrev den nationalliberale presse. Vel blev regeringen af nogle angrebet for ikke at have beordret tilbagetog i tide, men i folkebevidstheden er der vintermørke over Dannevirkenatten, påskelys over Dybbøl. Dybbøl blev et symbol, det navn, hvori de danske i Nordslesvig søgte styrke til deres senere nationalitetskamp. Edouard Suensons sejrrige kamp ved Helgoland den 9. maj fik vel ikke en så stor og langtrækkende folkelig betydning, men den huskedes siden i den politiske debat, hvor søværnets omdømme blev bedre end hærens.

*

Krigsminister Carl Lundbyes svage helbred var efterhånden brudt sammen under krigens pres. Hans usikre militære skøn, stigende kraftesløshed og svingende stemninger gjorde, at konsejlspræsidenten gerne ville af med den i og for sig brave og humane mand (der også skal være blevet tillagt skyld for fejldomme og dispositioner, som det tilkommer andre at bære). Efter Dybbøls fald, hvis fulde betydning for krigsevnen Lundbye ikke skal have forstået, ønskede Monrad et krigsministerskifte, men først den 18. maj overtog oberstløjtnant C. E. Reich den vanskelige

post. Christian Emilius Reich var født 1822 i København i små kår; hans fader var inspektør ved Trinitatis' arbejdshus. Han var af uddannelse artillerist, havde virket under Fibiger og været lærer i sit våben ved Den militære Højskole. Han følte sig tidligt nøje knyttet til C. G. Andræ, i hvis hjem han færdedes. Andræ har vidst at vurdere Reichs energiske karakter og hans indsigt i bl. a. matematik og astronomi; han var 1862 blevet medlem af Videnskabernes Selskab. C. E. Reichs indflydelse på befæstnings- og hærorganisationsplanerne havde været betydelig, idet han i 1856 ved Andræs medvirken var blevet kongevalgt medlem af Rigsrådet og samme år af krigsminister Lundbye gjort til departementsdirektør. Fra denne stilling blev han dog i 1863 fortrængt af major S. Ankjær, der under den svage minister blev stærkt medbestemmende, også med hensyn til hærens operationer. Ved krigsudbruddet blev oberstløjtnant Reich stabschef i Fredericia. På Monrads initiativ beordrede Lundbye ham 1. maj tjenstligt til København, og støttet af Andræ pressede konsejlspræsidenten ham hårdt for at overtage Krigsministeriet, idet han samtidig, halvt kunstigt, skabte en konflikt med Lundbye om en rent administrativ sag. Yderst modstræbende indvilligede Reich i at træde i Lundbyes sted; han talte siden om „den ulykkelige udnævnelse". C. E. Reichs første handling var at forflytte Ankjær fra Krigsministeriet og at meddele overkommandoen, at den alene skulle have den egentlige kommando over den aktive hær. Han var dog, til Monrads store skuffelse, skeptisk over for muligheden af en mere aktiv krigsførelse, vel også påvirket af Andræ.

*

Konferencen i London, der blev afholdt i Downing Street nr. 10, begyndte den 25. april, altså en uge efter Dybbøls erobring. Danmark var repræsenteret af udenrigsminister George Quaade, der var delegationens formand, og for hvem konsejlspræsident Monrad, trods kongens betænkelighed derved, vikarierede hjemme i København (idet P. Vedel på Christian IXs bestemte forlangende udnævntes til direktør for det samlede udenrigsministerium), videre af gesandten i London Torben Bille og endelig af A. F. Krieger. Quaade forenede diplomatisk erfaring med et nøgternt skøn; hans første mål var helstaten af 1852, men hans stilling var isoleret. Torben Bille, der var ivrig Ejdermand, må selv have ment, han var uegnet til opgaven; forgæves havde han bedt sig fritaget for at være en af Danmarks befuldmægtigede. Højesteretsassessor A. F. Kriegers valg var sat igennem mod Christian IXs ønske; han skulle være de nationalliberales garant for Ejderpolitikken og havde derfor i modsætning til helstatsmanden Quaade et politisk rygstød i København. Krieger, reelt Danmarks hovedforhandler, vidste mere end nogen anden om det slesvigske spørgsmål, hans gravitetiske fremtræden gjorde ham dog ilde lidt på konferencen, der talte storpolitisk langt mere forfarne mænd end ham. Krieger var ikke blot grundlærd, hans ansvarsfølelse var dyb, men som personlighed var han tung og stejl, netop lidet diplomatisk, med hang til abstraktioner. Han kunne have været en fortrinlig regeringskonsulent, nu gav hans autoritet og politiske tilhørsforhold ham en indflydelse på selve beslutningerne, og den blev kun større derved, at hjemme i København var konsejlspræsident Monrad under situationens stigende tryk undertiden stærkt psykisk rystet. Dette fremgår dog ikke af statsrådsprotokollens referater, efter hvilke han ofte udtaler sig med både klarhed og myndighed. Det er imidlertid en kendsgerning, at han den 24. april opsøgte Andræ og spurgte, om han ville overtage styret, og

at Peter Vedel var til stede i næsten hvert ministermøde for at råde de utrænede og udmattede mænd. Vedel skrev til Krieger i London om Monrad: „Jeg tror, at han ikke ret har brugen af sit hoved". Konsejlspræsidenten blev efterhånden ikke sjældent tilsidesat af kongen, der uden om ham tilkaldte Vedel til privat rådslagning. Monrad var nu ikke mere end netop tålt af monarken. Forholdet mellem Monrad og Vedel blev i Londonkonferencens tid ødelagt. Vedel havde ellers beundret den mandige ro, konsejlspræsidenten viste i de kritiske dage omkring Dybbøls fald, og hans åndskraft efter Dannevirkes rømning. Nu var han altså nær sammenbruddet. P. Stavnstrup har formodentlig ret, når han tror, at en mere jævn og støt intelligens som C.C.Hall instinktmæssigt havde fundet vej gennem vildnisset.

A.F.Krieger synes at have haft større tro på muligheden af at få England til at gribe ind til Danmarks fordel efter et regeringsskifte i Westminster end på en løsning af konflikten ved selve konferencen. Sandheden var dog nok den, at toryerne, blandt hvilke Disraëli, mest brugte den dansk-tyske konflikt, hvor folkestemningen i England var på Danmarks side, som indrepolitisk stormbuk mod det liberale ministerium Palmerston-Russell. Kriegers tillid til Danmarks fortsatte militære evner efter en mulig sprængning af forhandlingerne var tilmed for stor – han troede navnlig, at Als var uindtagelig. Med sin høje begavelse så han ikke, at konferencen var Danmarks sidste mulighed for at få en tålelig fred. Hans „slesvigske hjerte", der følte varmt særlig for Flensborg, hindrede ham i at godtage en delingslinje nord for Slesvigs hovedstad.

Konferencens første forhandlinger drejede sig om en våbenstilstand, og en sådan trådte i kraft den 12. maj. Forud var gået en krise i ministeriet Monrad. Justitsminister Casse og indenrigsminister Nutzhorn holdt for, at flådens blokade af de tyske havne var det eneste virksomme våben, Danmark havde tilbage, og at den derfor ikke kunne opgives. De ville begge udtræde af ministeriet, men Casse lod sig bevæge til at blive, da juristen og idealisten Hother Hage, mest kendt for sin interesse for nævningesagen, afslog at overtage hans portefeuille, hvorimod Nutzhorn fastholdt at ville fratræde. Han overtog på ny sit embede i Indenrigsministeriet og fik her som chef, altså som sin efterfølger i ministerens stol, stamhusbesidder H.R.Carlsen.

*

Hofjægermester Hans Rasmussen Carlsen var født 1810 på Gammel Køgegård, der 1776 kom i hans farfaders besiddelse. Efter traditionen stammede slægten fra den uddøde adelsslægt Lange, og 1817 var H.R.Carlsen sammen med sin fader blevet optaget i den danske adelsstand med Langernes våben. 1845 oprettede han stamhuset Gammel Køgegård (fra 1913 Carlsen-Langes Legatstiftelse). Hans Rasmussen Carlsen, nu enkemand, tilhørte trods sit særdeles borgerlige navn højaristokratiet, eftersom han havde været gift med en komtesse fra Frijsenborg, en søster til den lensgreve C.E.Krag-Juel-Vind-Frijs, der snart skulle blive en central skikkelse i dansk politik. Også på anden vis var stamhusbesidderens familieforhold interessante, idet en af hans søstre havde ægtet N.F.S.Grundtvig, en anden præsten Peter Rørdam.

Der var et betydeligt skovdistrikt under Gammel Køgegård, og H.R.Carlsen uddannedes som forstmand. I politik udtrykte han en mærkværdig blanding af aristokratisk godsejersind, meget stærk national følelse og grundtvigsk folkelighed. Som elev på Sorø Akademi synes han at være blevet stærkt påvirket af B.S.Ingemanns middelalderromantik. Han spottede over følget ved Frederik

VIs begravelse; det var ham ynkeligt at se disse kollegieherrer på lejeheste og ikke et opbud af „rigets krigsvante adel". Ved enevældens fald synes Carlsen at have ønsket, godsejerne skulle tage ledelsen og skabe en stænderstat med arveligt førstekammer. Den praktisk dygtige godsejer havde nok som medlem af Stænderne i Roskilde vist sympati for de konstitutionelle tanker, men mente, at junigrundloven blev alt for demokratisk. Carlsen blev 1856 medlem af Rigsrådet, nogle år efter tillige af kongerigets landsting. Vel også påvirket af sine grundtvigske familieforbindelser blev den åndslivlige mand en forkæmper for frihed i skole og kirke, ligesom han var en aktiv, begejstret skandinav. På Rigsdagen indtog stamhusbesidderen en ret uafhængig holdning, men han nærmede sig stærkt Det nationale Venstre, under hvilket navn omtaltes et grundtvigsk discipelkuld, der nu var ved at få fodfæste politisk, og som tiltrak også adskillige på bondevennernes ejderdanske fløj; han skræmtes på dette tidspunkt ikke af de demokratiske krav. Carlsen havde været modstander af Halls nølen i det slesvigske spørgsmål, han opponerede sammen med Venstre mod novemberforfatningens konservative valgretsbetingelser, men stemte af nationale grunde for den. Ved at optage stamhusbesidder Hans Rasmussen Carlsen i sit ministerium har Monrad ment at kunne knytte Venstre nærmere til sig, endda gennem en mand, der tilhørte godsejeraristokratiet; afgørende har det måske været, at Carlsen havde personlig forbindelse med Carl XV og derved for Monrads drømmeri repræsenterede en reserve.

*

De egentlige forhandlinger på konferencen begyndte umiddelbart efter våbenstilstanden. De tyske magter afviste, under henvisning til at selve krigen ophævede alle forpligtelser, såvel Londontraktaten som aftalerne af 1851-52 som forhandlingsgrundlag og stillede indledningsvis ikke selv forslag. Den danske konges principale standpunkt måtte naturligvis være bevarelsen af helstaten, d.v.s. opretholdelsen af den Londonordning af 1852, hvorpå hans ret til det dansk-tyske monarki grundede sig; han kunne dog, om helstatens tid var omme, samtykke i, at det danske Nordslesvig, fraskilt efter sproggrænsen, blev indlemmet i kongeriget, medens det tyske Sydslesvig sammen med Holsten og Lauenborg knyttedes til Danmark ved en union omkring hans person; endelig kunne han godtage en personalunion mellem på den ene side Danmark, på den anden alle tre hertugdømmer, det danske Nordslesvig indbefattet. For Christian IX gjaldt det fremfor alt, at det dynastiske bånd mellem det gamle monarkis dele, regentlællesskabet, blev bevaret, også fordi han frygtede, den ham betroede krone ellers kunne glide ham af hænde. Bag kongen anes bestandig dronning Louises tilskyndelser.

For det danske folk var tanken om en personalunion mellem kongeriget og et forenet, og derved altså autoriseret, Slesvigholsten forhadt, allerede derfor umulig i regeringens øjne. En sådan union ville også have givet anledning til fortsat tysk indblanding i monarkiets anliggender og ville være blevet sprængt inden længe, måske således at Slesvig drev sydpå. Ministeriet Monrad havde imidlertid den angst, at Christian IX, hvis der, som sandsynligt var, opstod fare for, at han helt måtte afstå Holsten, da ville søge denne fare imødegået netop ved en personalunion mellem Danmark og et forenet Slesvigholsten. Den anden mulighed: en personalunion i forbindelse med Slesvigs deling, så at den sydlige del sluttedes til Holsten, var for regeringen meget mindre betænkelig end at anerkende et „helt" eller „stort" Slesvigholsten og ville opretholde nogle af helstatens fordele, bl.a. den i flere magters øjne betydnings-

fulde, at den danske konge vedblev at være herre over Holstens havne (men det vides nu, at Bismarck ikke ville være gået med til en sådan ordning). Regeringen i København var dog ikke fremmed over for den tanke, at en fuldstændig adskillelse mellem et Danmark-Slesvig (et „dansk Danmark") og et tysk Holsten-Slesvig, uden nogen dynastiske bånd dem imellem, var den rette løsning. Monrad foretrak en sådan definitiv afståelse af den tysksindede del af Slesvig for en deling af hertugdømmet ledsaget af personalunion, men en total afståelse indebar jo en opgivelse af grundsætningen om monarkiets integritet.

Londonkonferencens højst indviklede forløb skal ikke skildres her; konferencen er dog en så væsentlig del af ministeriet Monrads historie, og den nationalulykke, hvori den endte, fik fremover så dybe også indrepolitiske virkninger i Danmark, dermed tillige for regeringsdannelsen, at visse hovedtræk må nævnes i en i øvrigt skrabet fremstilling, der dog ikke kan forbigå de forskellige ministres reaktioner, som de fremgår især af statsrådsprotokollen.

Med overspringelse af Napoleon IIIs fordægtige, for Danmark skadelige tilnærmelse til Bismarck og dennes manøvrer først over for Østrig, der fik dette modstræbende land (som frygtede hans anneksionsplaner) til at stille sig ved Prøjsens side, dernæst over for Augustenborgeren, hvis kandidatur han umuliggjorde, går vi frem til det tidspunkt, da udenrigsminister Russell, som havde toryerne i hælene, greb delingstanken. Han foreslog, at Lauenborg, Holsten og Sydslesvig indtil Sli-Dannevirke blev udskilt af monarkiet, hvorefter de selv skulle bestemme deres fremtid, også om de som fyrste ville have kongen af Danmark; han lovede de danske forhandlere ikke at gå nordligere end Sli-Dannevirke. Krieger og Quaade greb straks til og forlangte regeringens bemyndigelse til at gå ind på forslaget. Det måtte i København gøre indtryk, at også helstatsmanden Quaade anbefalede en sådan ordning. Krieger vidste, at en Dannevirkegrænse ville tiltale den historiske sans i folket, gennem en sådan linje kunne der bjærges et, omend beklippet, „Danmarks Rige", og han har troet, at den tillige opfyldte forsvarshensynet (men C. G. Andræ tilskrev ham, at en naturhindring fandtes først ved Lillebælt).

Det var dog Christian IX i højeste grad imod at forlade helstaten, hvad forslaget jo betød. Den 21. maj havde prins Hans opsøgt den russiske gesandt og underrettet ham om, at broderen foretrak en deling af Slesvig, så der opstod to stater i personalunion (tilsammen den gamle helstat). Fra statsrådet den 23. maj, hvor Russells forslag drøftedes, refereres kongen således, at „når Londonner-Traktaten først er hævet, så er Allerhøistsammes hele stilling meget forandret og gjort overordentlig svævende". Kongen, der absolut intet ventede sig af en genoptaget krig, fandt det nok ydmygende om nødvendigt at tilstræbe et Slesvigholsten i personalunion med kronen, men monarkiets integritet ville dog derved blive bevaret, og der kunne komme bedre tider. Såvel i dette som i statsrådsmødet dagen efter pegede Christian IX realistisk på, at alle ulykkerne stammede fra de nationalt blandede distrikter *nord* for den foreslåede delingslinje; de ville trods en mulig deling (uden union) engang blive revet bort fra Danmark, siden også Nordslesvig, ja, med tiden måske hele Jylland. Christian IX blev meget stærkt støttet af Johannsen, ministeren for Slesvig og slesviger fremfor nogen. Han var mere kongeligsindet end kongen selv. Han ville ikke blot tilbage til januarkundgørelsens statsordning, men han udtalte, at næst efter monarkiets tilintetgørelse ville en deling af Slesvig, en deling overhovedet, være det værste, som kunne ske; en

første deling, som af Russell foreslået, ville blive fulgt af en anden – så hellere et helt Slesvig som led i en personalunion eller krig til det yderste. Johannsen ville demissionere, hvis Russells delingsforslag skulle godtages som andet end et diskussionsgrundlag. Indenrigsminister Carlsen, inderlig national – i hans øjne var Johannsen en „Schleswigholsteiner" – hævdede, at et Slesvigholsten overhovedet ikke kunne regeres, og at der ikke var ringeste sikkerhed for, at et Slesvigholsten i personalunion med Danmark ikke ved første lejlighed skaffede sig en anden fyrste end sin lovlige konge; Carlsen var overbevist om, at man måtte antage Russells forslag om en deling ved Slien eller genoptage krigen, og han fik heri tilslutning af Casse, Lütken og Reich; denne sidste fremhævede dog, at der intet var at håbe af en fortsat krig. Konsejlspræsident Monrad har utvivlsomt straks været rede til at gå ind på Russells forslag, men han gik i disse statsråd lempeligt tilværks af hensyn til Christian IX. Var det foreliggende forslag slet, og det medgav regeringschefen, kunne krigens fortsættelse dog føre til noget værre, nemlig til tabet af hele Slesvig straks; men hellere en genoptaget krig end et samlet Slesvigholsten i en personalunion.

I statsrådet den 24. maj meddelte kongen, at han efter overvejelse var kommet til det resultat, det var gavnligst for landet at gå ind på Russells forslag, men kun „i yderste nødstilfælde"; hans samtykke var desuden givet i tillid til, at landsdelene syd for Slien efter delingen dog ønskede at forblive under den danske krone. Som en indrømmelse til Christian IX påtog konsejlspræsidenten sig (det fremgår ikke af selve statsrådsprotokollen) den siden så ulykkelige forpligtelse ikke, hvis der blev stillet krav om yderligere eftergivenhed, at udøve noget tryk på kongen for at få ham til at antage et sådant forslag. Som konstitutionel regeringschef var Monrad naturligvis ikke berettiget til at afgive den art løfter.

*

Den 2. juni kunne da de danske forhandlere i London acceptere Russells forslag; en deling af Slesvig var også godtaget af de neutrale og de tyske magter, dog under forbehold over for selve delingslinjen. Prøjsen og Østrig foreslog en deling ved Åbenrå-Tønder, idet dog muligheden af en linje nord for Flensborg-Tønder-Højer blev antydet; ved denne sidste linje, der fulgte det gamle skel mellem dansk og tysk kirke- og skolesprog, ville jo Als og Sundeved (med Dybbøl) være bjærget for Danmark. Men afstanden mellem de to delingslinjer, den engelske og den tyske, var stadig adskillige mil. Rusland fremsatte da et mæglingsforslag: Grænselinjen skulle afgøres ved voldgift. Russell syntes på gled trods sit løfte om ikke at ville anbefale nogen nordligere deling end Sli-Dannevirke.

Da de tyske magter altså havde afvist denne linje og højst kunne indrømme Flensborg-Tønder, følte Christian IX sig, meget lettet, ikke mere bundet til den; han søgte i stedet tilbage til personalunionen. I et statsråd den 7. juni tilkendegav kongen sit standpunkt, men Monrad svarede, at det ville være umuligt at få den lovgivende magts tilslutning til en personalunion; stolede man derimod på begivenhedernes gang, og blev krigen genoptaget, ville Russell sandsynligvis blive styrtet. Krigsminister Reich gentog, at man ikke måtte gøre sig illusioner; hvis Danmark forblev herre på søen, skulle det dog nok kunne holde de ikke besatte landsdele; en broslagning til Fyn over Lillebælt ved Middelfart var en umulighed. Johannsen fandt vedblivende, at al territorialafståelse var uheldigere end en personalunion.

Kongen havde tidligere over for de holstenske brødre Plessen, der stod ham nær og

delte hans konservative synspunkter, fortrolig udtalt ønsket om en regering, der kunne vende tilbage til en helstatspolitik. Konsejlspræsident C. C. Hall havde i november-december 1863, på baggrund af den voldsomme uro i hertugdømmerne, med C. Moltke som mellemled forhandlet med Carl Scheel-Plessen om at overtage posten som minister for Holsten, skønt han var en af de mest upopulære mænd i Danmark. Scheel-Plessen var dengang ikke helt uvillig, da han havde visse planer om, hvorledes monarkiet, trods alt, kunne holdes sammen, men den beslutning om eksekution, som Forbundsdagen i Frankfurt traf den 7. december, spolerede mulighederne. Under et stændermøde i Hamborg den 22. december havde Scheel-Plessen fremsat den tanke, at Danmark fik den nordlige del af Slesvig, Holsten den sydlige, hvorpå de to områder forenedes under den danske konges scepter – altså netop en af de muligheder Christian IX kunne godtage. 14. juni kom den ene af brødrene Plessen, gesandten i Skt. Petersborg, Otto v. Plessen, til København, men han havde gjort rejsen over Hamborg. Forklaringen var den, at den russiske udenrigsminister, måske påvirket af Plessen selv, havde udtalt sig for en personalunion og udtrykt den tanke, at den danske regering skulle henvende sig til nogle ledende mænd i Holsten og hos dem opnå en udtalelse for unionen. Over for Monrad satte Christian IX igennem, at Otto Plessen skulle sondere stemningen i Holsten; han havde derfor i Hamborg mødt sine brødre Carl og Hugo, som dog sagde, at de vistnok var de eneste, der endnu, d.v.s. efter krigsudbruddet, troede på personalunionen. Ikke desto mindre søgte Otto Plessen 14.-20. juni i København at danne et ministerium, idet han nok mindre har tænkt på sig selv end på sin broder Carl, der i hvert fald i slutningen af maj var villig til at blive konsejlspræsident eller udenrigsminister med personalunionen, efter en deling, som program. „Den Plessenske episode", løb dog ud i sandet, hvad nok var et svært held for det glücksborgske hus. Da Otto v. Plessen jo, skønt embedsmand, var trådt i bestemt modsætning til sin regerings politik, begærede han sin afsked, hvilket Monrad fandt naturligt (men på det efterfølgende ministeriums opfordring tog han sin ansøgning tilbage).

*

Forinden havde Russell for at undgå en sprængning af konferencen, som toryerne ville udnytte, svigtet sit løfte til de danske forhandlere om ikke at fravige Dannevirkelinjen. 11. juni skitserede han nemlig et mellemforslag, efter hvilket grænsen skulle drages ved voldgift (den russiske tanke) af en neutral magt, ikke nordligere end Åbenrå-Tønder, ikke sydligere end Eckernförde-Frederiksstad (lidt sydligere end Dannevirke); blev dette forslag modtaget af Danmark, men forkastet fra tysk side, ville han yde Danmark „materiel assistance", hvilket måtte betyde: gå ind i krigen. Russells forslag billigedes af Frankrig og Rusland, siden med en ændring også af Tyskland. Quaade kunne godtage en nordlig grænselinje Flensborg-Tønder, således at Flensborg vedblev at høre til Danmark, men Krieger ønskede, at både Flensborg og Husum gjorde det (denne linje af hensyn til Flensborgs opland). Da Krieger ikke anså en deling for varig uden Flensborg, der jo efter Russells sidste forslag ikke på forhånd tilkendtes Danmark, gjorde han for sit vedkommende til slut denne bys medtagelse til et ultimatum; blev dette ikke indrømmet, ville han forlade konferencen – og for så vidt nægte sin regering lydighed. Quaade og Krieger gav ikke København noget direkte råd, men deres indberetninger måtte forstås sådan, at hvis den engelske udenrigsministers forslag blev forkastet, ville toryerne meget sandsynligt fremkalde mini-

steriet Palmerston-Russells fald og derefter optræde til fordel for Danmark.

I statsrådet den 16. juni argumenterede Monrad ud fra Kriegers forudsætninger, altså for forkastelse. Da krigsminister Reich ville have voldgiften antaget, overrakte han morgenen efter konsejlspræsidenten sin demission, men Monrad bad ham tage den tilbage, idet han fortroligt sagde, at hvis ministeriet modsat kongen godtog voldgift, så ville Christian IX få fordelen af at stå som den, der holdt på det gode gamle Dannevirke, skønt dette jo ikke var hans egentlige mål. I statsrådet dagen forinden (16. juni) havde kongen nemlig ikke blot afvist voldgiftsforslaget, han var under denne drøftelse meget myndig, han troede endnu, at et ministerium Plessen stod rede, og udtalte som „sin bestemte vilje", at hvis Slilinjen (Dannevirke), der i sig selv var et stort offer for ham, ikke kunne gennemføres, måtte han fastholde integriteten og om nødvendigt gå ind i en personalunion mellem kongeriget og de tre hertugdømmer: „I overensstemmelse hermed vil derfor de befuldmægtigede i London være at instruere". Da kronprins Frederik (VIII) udtalte sig for, at kongen skulle befale udenrigsministeren (Monrad), hvis en deling ved Slien ikke kunne gennemføres, at foreslå konferencen i London personalunionen, erklærede konsejlspræsidenten, at en sådan instruks ville han ikke være i stand til at udfærdige. Monrad indgav nu ministeriets demission (dog ikke Johannsens), idet han udtalte, at hvis majestæten kunne finde en anden konsejlspræsident, hvad kongen jo troede, skulle han, Monrad, lykønske sig selv, hvis han ikke ville lykønske landet. På dette tidspunkt skal han have været den åndelige afmagt nær. I pinsen fabulerede han ude på Hummeltofte på ny om Nordens politiske enhed.

Christian IX fandt ikke nogen anden førsteminister, skønt Monrad havde bedt ham gå grundigt til værks. Søndag den 19. juni holdt kongen på Bernstorff rådslagning med Otto v. Plessen, Tscherning, Bluhme og David. Ingen af dem så dog, sådan som den offentlige mening endnu lå, nogen mulighed for en antinationalliberal regering. Da Monrad næste formiddag på Bernstorff af monarken blev underrettet om det negative udfald, sagde han: „De såkaldte konservative er nogle gamle kællinger", hvad kongen, der nu nægtede at modtage sin konsejlspræsidents afskedsbegæring, ikke fandt nogen anledning til at modsige.

Under ministerkrisen havde Monrad været bearbejdet navnlig af Lehmann og Fenger for at antage delingen; Lehmann ville gerne opfattes som en slags konsultativ statsråd i Monrads regering. C. C. Hall havde længe forholdt sig tilbagetrukket; nu lod han gennem Lehmann Monrad vide, at han burde godtage voldgiften. Fra de kritiske junidage tillægges Hall denne ytring: „De skal se, han (Monrad) gør det gale; jeg kender ham. Hvis jeg var ved roret nu, det danske folk skulle komme til at velsigne mig nu og i tusinde år". Men Monrad „gjorde" ingenting. Det skæbnesvangre statsråd den 20. juni (få timer efter at kongen havde måttet bede Monrad blive) gjaldt det endelige valg mellem at forhandle videre på grundlag af voldgiftsforslaget eller at fastholde Slilinjen; valgte man det sidste, ville konferencen blive sprængt og krigen videreført. Mødet var præget af rådvildhed, ja, af forvirring. Skønt konsejlspræsidenten selv, trods Krieger, sikkert var blevet tilbøjelig til at forhandle på Russells nye grundlag, forholdt han sig i statsrådet blot refererende og lod den livsvigtige sag afgøre ved et terningkast. Efter vidtløftige udviklinger erklærede han, at det overvejende flertal af ministeriets medlemmer holdt på Slilinjen, og hvis kongen bestemte sig til at stå fast på den, ville han, konsejlspræsidenten „med glæde følge Aller-

højstsamme, men man må så være beredt til at føre krigen med godt mod og håb". Hans eget håb må have været, at en forkastelse af Russells forslag ville fremkalde en helt ny, for Danmark gunstig situation i London. Krigsminister Reich mente i modsætning til de fleste af sine kolleger, at voldgiften om delingslinjen burde antages – skønt den jo kunne føre til en for nordlig grænse – allerede fordi der kun derved blev udsigt til Palmerston-Russells aktive bistand i tilfælde af fortsat krig („materiel assistance").

Christian IX fastholdt imidlertid Slilinjen, afviste altså voldgiften, og ville samtidig have konferencen fortsat og våbenhvilen forlænget, skønt disse krav var absolut uforenelige; en fastholdelse af Slien-Dannevirke ville betyde krigens genoptagelse. Konsejlspræsidenten, der naturligvis vidste dette, overlod alligevel, konstitutionelt uhørt, afgørelsen til kongen, som han jo havde givet løfte om ikke at påvirke til indrømmelser nordligere end Slien; medvirket har måske en mystisk tillid til, at en lykkelig hånd kunne vælge det rigtige nummer i lotteriet; en sådan tanke lå ikke Monrad fjernt. At ministeriets chef vedkendte sig det juridiske og politiske ansvar for kongens beslutning i denne skæbnestund: forkastelse af Russells voldgiftsforslag, er en anden og selvfølgelig sag; Monrad havde dog givet afkald på den politiske ledelse, endda han i afgørelsens øjeblik stod stærkt over for kongen, eftersom Christian IX jo nys forgæves havde bestræbt sig for at tilvejebringe et konservativt ministerium. Følte han sig afgørende bundet af sit løfte til kongen, kunne han vel være trådt tilbage for en friere stillet mand. P. Vedels biograf, V. Sjøqvist, måske tidens bedste kender, har om Monrads fremgangsmåde skrevet, at den „kun var mulig i et så ungt og uprøvet demokrati som det danske og med en mand som Monrad i spidsen for regeringen". I hvert fald, ministeriets chef skubbede afgørelsen fra sig, men dette havde jo ikke ladet sig gøre, hvis ikke også det øvrige kabinet havde været rådløst og ubeslutsomt. Det må imidlertid erkendes, at Monrad heller ikke siden skød sig ind under kongens autoritet, og det kan måske også tillægges nogen vægt, at ånden blandt hærens højere officerer var dårlig; de mente, at kongen handlede under tvang, og Monrad har sikkert indset betydningen af, at dette ikke kunne siges om den beslutning, der blev truffet i statsrådet den 20. juni.

Da Monrad efter statsrådet vendte tilbage til sine kontorer på Amalienborg med et: „Konferencen sprængt!", skal hans embedsmænd have sagt, at dertil ville C. C. Hall aldrig have ladet det komme. Nej, Hall ville, stående over for genoptagelsen af en aldeles udsigtsløs krig med de to tyske stormagter, aldrig have ladet Londonkonferencen gå fra hinanden, før der var nået et eller andet resultat. Nu blev ikke blot Russells voldgiftsforslag forkastet, men Danmark afviste også på konferencens sidste dage et af Tyskland fremsat forslag om, at grænsen – mellem de af den engelske udenrigsminister nævnte nord- og sydlinjer – skulle fastsættes under mægling af en neutral magt samt et fransk forslag om sognevis folkeafstemning til vejledning for konferencen. Der fremkom intet dansk modforslag, som kunne holde forhandlingen gående. Det er umuligt at sige, hvilken grænse en voldgift, en mægling eller en sogneafstemning ville have givet, også fordi oprigtigheden af det tyske mæglingsforslag kan drages i tvivl, men det er muligt, at den ville være blevet omtrent som rigsgrænsen af 1920, så at altså Nordslesvig var bjærget. Londonkonferencen var i hvert fald Danmarks sidste og yderste håb. På den anden side af dens sprængning måtte forudses en fred, der tog både Als og Sundeved, Flensborg og Åbenrå, ja, hver stump af det danske Slesvig. Det

frygtelige ansvar for konferencens sprængning må ministeriet i København dog dele med Krieger, som for længe stolede på England, og med Christian IX, hvis bestandige personalunionsforslag forstyrrede mulighederne for i London at nå til det kompromis om en definitiv deling, hvortil der var optræk.

*

Efter konferencens opløsning den 25. juni blev krigen genoptaget, og natten til den 29. juni erobrede prøjserne påfaldende let Als. Øens forsvarer var den general P.F.Steinmann, krigsminister 1874-75, som i krigsrådet på Dannevirke havde fremsat den tanke, at hæren måske tjente landet bedst ved at lade sig begrave i skanserne; tilbagetoget dengang dækkede han med sin division utrættelig på hesteryg skønt alvorlig såret. Helbredt overtog han Als' forsvar, som D.G. Monrad efter Dybbøl tillagde den største politiske betydning, hvorimod daværende krigsminister Lundbye mente, at troppernes bevarelse og rolige overgang til Fyn var vigtigere end at hævde selve øen. Mod Steinmanns protest formindskedes de troppestyrker, han havde til rådighed, han ønskede dem tværtimod forøget, men regeringens leder havde tabt overblikket, også efter at Reich, der delte Andræs pessimisme, havde afløst Lundbye, og derfor gik det vel, i forbindelse med „Rolf Krake"s noksom bekendte misforståelse, så sørgeligt, som det gik. Om „Rolf Krake"s fejldisposition, da skibet gik norden om Als i stedet for at bestryge sundet, påstod A.Hage siden, at den væsentlig bidrog til rigets undergang. Umiddelbart efter Als' fald tilbød kongen Reich, til hvem han havde fået tillid, at danne en ny regering, men han undslog sig.

Als erobring følte s som en national skam og efterfulgtes af dump resignation. Det var i denne tid, Orla Lehmann lod sig forlyde med, at „når tyskerne ville have alt det tyske, skulle de først og fremmest have dynastiet". Monrad var dybt nedslået og havde gerne set, at Andræ tog styret. De neutrale magter trak sig endnu mere tilbage fra Danmark, heller ikke toryerne i London tænkte på aktiv indgriben, og da det altså havde vist sig, at fjenden også kunne træde på vandet, brød moralen i København aldeles sammen. Den folkestemning, der havde båret Ejderpolitikken, var ikke mere hjemme. Håbløsheden sænkede sig over Danmark. En god del af den senere „antimilitarisme" i folket kan dateres fra de morgentimer, da de prøjsiske soldater havde held til at overskride det smalle Alssund. Tabet af Als prostituerede dog ikke P.F.Steinmann personlig. En af ministeriet Monrads sidste handlinger var den at udnævne ham til overgeneral i stedet for Gerlach, der ansås for uenergisk. Konsejlspræsidenten ville egentlig hellere have gjort selveste C.F.Hansen til overgeneral, og da indenrigsminister Carlsen herimod indvendte, at Hansen da måske ville sætte sig i spidsen for armeen og sprænge både rigsråd og rigsdag, svarede Monrad, at det ville alle generalerne.

*

Konsejlspræsidenten indså efter konferencens sprængning og Als' fald, at et dansk initiativ var nødvendigt. I statsrådet den 6. juli tog Monrad derfor, da jo dog nu kun den danske del af Slesvig måske kunne reddes, til orde for en henvendelse til Napoleon III, nationalitetsprincippets forkæmper, om at tage Danmarks sag i sin hånd som mægler. Christian IX afviste forslaget, fordi han, og med rette, fandt kejserens holdning til Danmark lidet tillidsindgydende. Kongen ville fred hurtigt, og til den ende skulle regeringen søge kontakt med de fjendtlige magter. Han undlod at meddele Monrad, at han allerede havde sendt sin broder prins Hans til kong

Leopold af Belgien for at bede denne underrette kong Wilhelm i Berlin om, at Danmark ønskede fred og eventuelt optagelse i det tyske forbund. På dette sene tidspunkt var forholdet mellem på den ene side kongen, dronningen og hoffet, på den anden konsejlspræsidenten det slettest mulige. I Det gule Palæ, hvor kongeparret endnu residerede, ville man gerne af med „kardinalen", i hvem man håbede at have set „den sidste gademinister", endda han stadig havde søgt at dække Christian IX over for befolkningen. Kongen troede desuden, at den offentlige mening nu omsider, efter at tyskerne havde erobret også Als, tillod en konservativ kurs. Den 7. juli var Monrad, den hjemvendte Quaade og Reich kaldt til kongen, som krævede, at der straks skulle søges våbenhvile hos fjendens overkommando og indledes fredsforhandling. Ministrene afslog det, fordi en henvendelse til kejser Napoleon stadig var i deres tanker. Kongen fastsatte da statsråd til den følgende formiddag. Inden dette råd blev sat, anmodede Christian IX Monrad om at indgive ministeriets demission. Konsejlspræsidenten gik da ind til sine forsamlede kolleger og udfærdigede afskedsbegæringen, som de alle underskrev. Derefter kom kongen til stede, og under de høfligste, næsten udsøgte former skiltes kong Christian IX og ministeriet D. G. Monrad.

*

Af de politisk uprøvede mænd i D. G. Monrads kabinet blev dog fire: Carl Nutzhorn, O. H. Lütken, George Quaade og Wilhelm Johannsen, på ny medlemmer af en regering, omend de fleste på politisk mindre vigtige poster. Efter at Nutzhorn var udtrådt, blev han, som omtalt, på ny departementschef i Indenrigsministeriet, og herfra udnævntes han 1866 foreløbig til amtmand i Thisted. – Den anden i utide fratrådte eller afskedigede, krigsminister Carl Lundbye, var brudt sammen under arbejdsbyrden og ansvaret. Han døde først 1873, men i hans sidste år var han, hårdt ramt af Danmarks ulykke, hensunket i en åndelig sløvhed, der umuliggjorde alt arbejde. – Kultusministeren, C. T. Engelstoft, var syg det meste af sin ministertid; Monrad overtog hans forretninger og opholdt sig derfor oftest i Kultusministeriet. Engelstoft skal dog have nået at vise praktisk dygtighed. Han genoptog nu sin gerning som Fyns biskop og kunne 1877 fejre 25 års bispejubilæum. Han havde inden da mødt den unge Klaus Berntsen og vist velvilje over for hans virksomhed som friskolelærer. Engelstoft, der levede til 1889, nåede at ordinere 200 præster. Han hengav sig til studiet af Fyns historie og topografi; en særlig anseelse nyder hans „Odense Byes Historie". Biskoppen havde 13 børn; sønnesønner af ham var de to fætre historikeren Povl og forfatteren Christian Engelstoft. – Justitsminister A. L. Casse vedblev indtil 1881 at deltage i Folketingets saglige arbejde. I hvert fald én gang havde denne tilsyneladende så beherskede og kantede mand overrasket Rigsdagen, nemlig da han hulkede som et barn ved meddelelsen om Dannevirkes rømning. Casse døde 1886. – Den kun 43 år gamle krigsminister C. E. Reich levede blot et år. Den matematisk og politisk begavede mand vendte efter sin ministertid tilbage til Den militære Højskole, og hans pludselige død i 1865 følte som et tab for landet. – Da Carl Simony 24. januar fratrådte som minister for Slesvig, idet Wilhelm Johannsen overtog portefeuillen, blev han på ny amtmand over Københavns Amt. Han døde 1872 i denne stilling, idet han havde afslået at blive hovedstadens overpræsident; hans valgsprog var „Sine macula": uden skamplet. Wilhelm Johannsen vil vi genfinde i det ministerium, der afløste Monrads; det samme gælder George Quaade og Lütken.

– Indenrigsminister H.R.Carlsen, der kun havde „et ringe talent til at håbe" og næppe var hårdfør nok til politik, ville under indtryk af den ulykkelige stilling gentagne gange være fratrådt i utide, men lod sig af Monrad overtale til at afvente regeringens samlede afgang; den ellers såre kongetro mand var efterhånden blevet forbitret på Christian IX, fordi han ikke ville føre en „dansk" politik. I sommeren 1864 overvejede Carlsen at købe en landejendom i Skåne for dog at have et fristed i Norden, hvis Danmark skulle gå under. Carlsen stod under forfatningsforhandlingerne 1864-66 på Venstres venstre fløj og stemte mod „den gjennemsete grundlov"; han fastholdt 5. juni-tanken, at det var mennesket og ikke formuen, hvem valgretten tilkom; pengene skulle ikke være medvælgere. H. R. Carlsen blev fra 1866 folketingsmand for Vejle og en forgrundsskikkelse i den grundtvigsk-prægede gruppe i tinget, sagligt indflydelsesrig. Stamhusbesiderен trådte i skarp opposition til svogeren, lensgreve C.E.Frijs' ministerium, men hans modstand mod den efterhånden krævede folketingsparlamentarisme og mod tvangsafløsning af fæstejorden gjorde ham med tiden mere forstående over for sine standsfæller. Den grundtvigsk-folkelige godsejer kunne ikke i længden fastholde sin romantiske kærlighed til „folket", hvad i sig selv var ham en dyb skuffelse. H.R.Carlsen blev 1870 kongevalgt landstingsmand, og han underordnede sig endog Estrup, omend han aldrig helt opgav en vis kritisk og mæglende holdning. Herren til Gammel Køgegård døde 1887; han havde ikke været nogen lykkelig mand; undertiden søgte han at lette sit tunge sind ved at digte salmer. – D.G.Monrad selv stod nu foran de sidste kapitler af sit livs drama. Foreløbig kan vi konstatere, at som han var den første af de egentlige folkeledere, der i marts 48 kaldtes til kongens råd, blev han også den sidste af dem, der fik sæde i dette råd.

MINISTERIET C. A. BLUHME II.

C. N. DAVID F. TILLISCH O. H. LÜTKEN
GEORGE QUAADE C. A. BLUHME GARL MOLTKE
C. F. HANSEN E. HELTZEN COSMUS BRÆSTRUP WILHELM JOHANNSEN

MINISTERIET C. A. BLUHME II.

(11. juli 1864–6. november 1865)

Kong Christian IX havde ved at afskedige ministeriet D. G. Monrad villet skifte system og fra „det revolutionære parti" vende tilbage til de konservative helstatsmænd fra 1854, i hvem han altid havde set sine støtter og meningsfæller; Ørsted var dog død, og grev Sponneck opholdt sig endnu i Grækenland. Kongen håbede også, at disse mænd kunne skaffe monarkiet en ret gunstig fred, eftersom de jo (Tillisch undtaget) havde holdt sig på afstand af nationalitetsstriden og nydt tiltro netop hos syd- og østmagterne. Christian IX havde dog intet konservativt ministerium rede, da han afskedigede Monrads kabinet. Efter Als' erobring trådte han, da C. E. Reich jo ikke ville overtage styret, i forbindelse med den gamle, loyale holstener grev Carl Moltke, den dominerende skikkelse i enevældens sidste statsråd. Moltke sammensatte en regering med henblik på at få krigen sluttet. I juli sendte Christian IX C. Scheel-Plessen et meget personligt brev, hvori han opfordrede baronen til at overtage et ministerium, under henvisning til hans trofaste vedholden ved det danske monarki; men få dage efter indløb Scheel-Plessens afslag; han havde nu næsten opgivet alt håb. Grev Moltke boede på denne tid i Frydenlunds hovedbygning ved Trørød, men C. N. David, der var udset til at være finansminister, aflagde greven et besøg, da han en dag var i København. Han forefandt en afkræftet olding, som umuligt kunne lede en regering. David gik straks til kongen og foreholdt ham, at C. A. Bluhme måtte overtage Konsejlspræsidiet; han var jo også et anset navn i udlandet fra den tid, da Øresundstolden blev afløst. Bluhme var dog, omend stadig åndsfrisk, ikke meget bedre stillet end Moltke; han var stærkt gigtlidende, og såvel han som hans sygelige hustru var dybt nedbøjet over tabet af en søn, der i februar 64 blev hårdt såret ved Mysunde; hjemmet var formørket. Han afviste i begyndelsen aldeles at have med regeringsdannelsen at gøre, også fordi han, som han sagde, ikke igen havde lyst til at rette andres fejl og navnlig ikke deres, som havde nedrevet, hvad han selv havde opbygget (januarkundgørelsen af 1852 og den på denne hvilende statsordning). Hverken Christian IX, David eller enkedronning Caroline Amalie kunne bryde Bluhmes modstand. Men det kunne mærkeligt nok D. G. Monrad. Den afskedigede konsejlspræsident troede, at en konservativ regering kunne få en gunstig fred, og han arbejdede uden bitterhed loyalt for, at dygtige mænd tog sæde i det ministerium, der skulle efterfølge hans eget. Den 9. juli indfandt han og Quaade sig på Hendriksholm ved Rungsted, hvor Bluhme opholdt sig. Han „bed

sig fast på Bluhme som en igle", og det lykkedes ham virkelig at omstemme den svage, nu halvfjerdsårige mand. På Børsen steg kurserne, da det rygtedes.

*

Den 11. juli tiltrådte da ministeriet C. A. Bluhme II. „Nu har jeg fået et ministerium efter mit hjerte", sagde kongen. Men det var i høj grad en gammelkonservativ mindretalsregering, eftersom de lovgivende forsamlinger, herunder det efter novemberforfatningen nyvalgte rigsråd, ganske beherskedes af de nationalliberale og bondevennerne. Der stod intet parti eller program bag Bluhme, hans støtte var alene regeringsmagten. Under de ulykkelige omstændigheder var det konservative ministerium dog tålt. Konsejlspræsidenten overtog også Udenrigsministeriet og Ministeriet for Holsten. Han opfattede sig selv som en konkursforvalter. I øvrigt møder vi som gamle kendinge C. F. Hansen, F. Tillisch og Carl Moltke. Den så længe omstridte krigsminister Hansen havde i adskillige år ført et stilfærdigt privatliv på sin ejendom, Snertingegård ved Vordingborg; den pengekyndige og velhavende, men nu tunghøre ungkarl tilbragte her det meste af sommeren med ride- og spadsereture samt med at læse Tacitus og Quintilian, der var hans yndlingsforfattere. Hansens ry som hærens organisator (sammen med Tscherning) i treårskrigen var ikke blegnet, og mange så ham gerne som krigsminister for det tilfælde, at kampen skulle videreføres. Indenrigsminister Tillisch havde som chef for Det kgl. Teater siden 1859 fået orden i husets økonomi og disciplinen genrejst; den offentlige mening anså ham vel ikke mere som i hans fejrede ungdom for en statsmand, men han nød agtelse som patriot og en kraftig administrator. Om Carl Moltke er foran talt; han blev kun minister uden portefølje. Fra Monrads regering overgik marineminister O. H. Lütken og ministeren for Slesvig W. Johannsen samt George Quaade, denne som rådgiver for Bluhme under fredsforhandlingerne og derfor uden fagministerium.

Et gammelt navn, endog et meget gammelt, var jo også C. N. David. Han havde blot ikke været medlem af nogen regering, før han nu overtog Finansministeriet, fyldt 71. Vi ved, at han lige siden 1834 var politisk særdeles virksom, men den nationalliberale højkonjunktur og dette, at han, „Fædrelandet"s stifter, var blevet lagt for had som overløber, havde holdt ham uden for regeringsansvar, trods hans arbejdskraft og indsigt; han havde dog bevaret nogle af sine forbindelser i nationalliberalismens lejr. Efter sin fortjenstfulde virksomhed som overinspektør for fængselsvæsenet var han i 1854 blevet chef for Statistisk Bureau og nogle år senere tillige nationalbankdirektør. Først efter ulykken i 64 kom han „til magten"; han forstod til gengæld med en forbløffende vitalitet at udnytte de muligheder, der nu blev givet ham. David høstede politisk sent, han ville alligevel høste stort! I „Nær og Fjern" skrev litteraturhistorikeren Peter Hansen senere i en nekrolog over den mærkeligt sammensatte personlighed C. N. David:

> „Han var ikke stor eller betydelig i nogen enkelt retning, hverken som politiker eller som æsthetiker, hverken som journalist eller som taler, hverken som digter eller som statsmand, men han var så meget af disse ting tilsammen, at han blev et højst ualmindeligt og særdeles interessant menneske. Han var sleben i mange facetter, og jo mere han kom i lyset, desto stærkere var det strålespil, som udgik fra ham".

Nu var C. N. David kommet i lyset!

Endnu er Bluhmes justitsminister ikke nævnt, E. Heltzen, en mand med selvstændige politiske tanker, der siden skulle true regeringen med sprængning. Eugenius Sophus

Ernst Heltzen, født i København 1818 og derved ministeriets yngste medlem, var søn af en artilleriofficer af norsk slægt; hans moder var en komtesse Knuth af Conradsborglinjen; han var gift med en datter af stiftamtmand C. L. Stemann til St. Restrup. E. Heltzen blev juridisk kandidat i 1840 og havde under sin embedsbane flere gange været konstitueret amtmand, inden han 1850 udnævntes som sådan i Åbenrå. Han var meget udpræget konservativ helstatsmand, men tillige en dygtig embedsmand, som havde evne til at komme i forhold til befolkningen; selv blev han „storbonde" i sit amt ved 1854 at erhverve godserne Søgård og Årtoft formedelst 154.000 rdl. To år efter gjorde de stedlige vælgere deres amtmand til medlem af oktoberforfatningens rigsråd, hvor han optrådte skarpt mod de nationalliberale og siden stemte mod deres novemberforfatning. Dagen før Als' indtagelse blev han af tyskerne udvist af Slesvig, mistænkt for at have forbindelse med den danske hær. I København sluttede denne royalist sig nært til Christian IX, som han ville værge mod de nationalliberales stadig ulmende skandinaviske planer, der i hans øjne havde et antiglücksborgsk sigte. Kongen påskønnede stærkt Heltzens holdning, så meget mere som han også hældede mod personalunionstanken, og han var blandt de første, der blev inddraget i de forhandlinger, der gik forud for ministeriet Bluhme. Han selv overtog altså i dette Justitsministeriet, midlertidigt også Kultusministeriet; kongen havde meget ønsket at se den konservative slesviger biskop H. Martensen i kirkens og skolens ministerium, men han ville ikke forlade Sjællands bispestol. Da Heltzen indtrådte i regeringen, vidste ingen, at han skulle blive dens problematiske medlem, til dels netop fordi han havde et så stort hjerte for Christian IX.

*

Bluhmes anden regering blev kaldt oldingeministeriet; dets ledende mænd var ganske rigtigt højt i tresserne eller oppe i halvfjerdserne, og nogle af dem var endda ikke raske, navnlig ikke Carl Moltke, om hvem David har meddelt, at han allerede ved ministrenes edsfæstelse havde en sekretær med til at klare begreberne, ligesom Regenburg har berettet, at Moltke i statsrådet stadig havde „en nevø" stående bag sin stol for at sige ham, den tidligere så magtfulde, hvad han skulle gøre og svare. Med nogen overdrivelse skrev den svenske gesandt hjem, at det nye ministerium mindede ham om et hospital; flere af regeringens medlemmer var blandt Danmarks mest fremtrædende personligheder, men nu blot ruiner, de fire betydeligste ministre var tilsammen 300 år gamle; „tre af ministrene er døve og tre blinde, en af dem er gal". Finansminister C. N. David kunne der dog indtil videre, ud over nogen podagra, ikke siges andet på end hans alder. Den før omtalte Peter Hansen skrev i „Nær og Fjern":

> „Han var over de halvfjerds, førend han blev minister, og hans kolleger var næsten allesammen invalider. Ministeriet stod figurlig talt på svage fødder og bogstavelig talt på svage ben. David var den ejendommeligste af disse oldinge. Når Bluhme kom frem, måtte han mojsommelig slæbe sig langs bordet, og var det lykkedes ham at stå lige, turde han ikke røre sig fra den en gang vundne stilling. David var ganske anderledes rørig, han sprang op med en vis fyrighed, stillede sig i position for enden af ministerbordet, og når han var kommet lidt i ånde, kunne han med formeligt koketteri kaste det ene ben over det andet, læne sig tilbage med utvungen holdning og udføre en for ham aldeles specifik, højst udtryksfuld gestikulation med albuerne".

C. N. Davids udtale var i øvrigt læspende, hans røst svag, hans tonefald skrattende, de manglende tænder gjorde ham vanskelig at forstå, men han besad „indre veltalenhed" og blev påhørt med spænding, fordi man vidste, han havde noget at sige.

Da det altså var nogle af mændene fra 1854, der atter var ved statens ror, fandt C. A. Bluhme det fornødent i sin programtale, hilst med bifald, at erklære, at regeringen urokkelig ville stå fast på lovlighedens grundvold. Danmarks ære, frelse og selvstændighed skulle, hed det, være ledestjernen for ministeriets færd. Bluhme opfordrede allerede dagen efter sin tiltræden Prøjsen og Østrig til fredsforhandlinger. Han kunne indadtil som udenrigsminister fastslå, at Danmark stod aldeles isoleret, og de to militære ministre advarede mod en enekamp. Lütken troede ikke nu, at fjendens overgang til Fyn og Sjælland kunne hindres trods de grundede danske farvande, medmindre flåden beholdt overvægten på havet over for den østrigske, og C. F. Hansen hævdede, at forgængeren Thestrups dublering af kompagnierne havde svækket hærens rammer, hans reserveofficersinstitution dens disciplin. Også C. N. David ønskede fred; han var jo blevet finansminister i en ulykkelig situation, da Jylland måtte underholde fjendens tropper og betydelige territorialafståelser var en sandsynlighed; skulle for en tid alene øerne bære finanserne, ville statens kredit kunne lide skade.

Da kongen, som man jo vidste, var ivrig for fred, blev, efter at våbenstilstand var sluttet den 20. juli, George Quaade og oberst H. Kauffmann (general de Mezas stabschef på Dannevirke) sendt til Wien, hvor fredsunderhandlingerne skulle foregå. Allerede den 12. juli havde Bluhme skrevet til Bismarck og Rechberg (Østrigs udenrigsminister), at kongen efter at have taget nye rådgivere henvendte sig til de to statsmænd om en bilæggelse af konflikten i tillid til deres „ophøjede følelser og sande retfærdighedssans". De danske delegerede mødte dog straks et absolut krav om, at Danmark afstod alle tre hertugdømmer, og på dette sørgelige grundlag blev fredspræliminærerne undertegnet den 1. august.

Da telegrammet om de hårde vilkår nåede København, blev både kongen og regeringen bestyrtet. Christian IX havde ganske vist kort forinden til den franske gesandt udtalt, at han frygtede, det nye ministerium var kommet for silde, men han havde ikke ventet et så tungt budskab. Bluhme havde nok i det højeste håbet at kunne bevare de rent danske dele af Slesvig for Danmark, men også dette håb var altså slået ned. Han sagde: „Det går mig som Gersdorff ved Roskildefreden, og dog er jeg den uskyldigste deri!" (Rigshofmester Joachim Gersdorff underskrev 1658 i Roskilde freden med Sverige, hvorved Skåne, Halland og Blekinge gik tabt). Den tidligere indenrigsminister H. R. Carlsen, der lå stærkt under for nederlagsstemningen, skal have udtalt: „Så lige så godt risikere det hele; Hohenzollern eller Glücksborg er da lige meget", medens Rotwitts finansminister, Westenholz, refereres for den farlige bemærkning, at stemningen i det stadig besatte Jylland var sådan, at hvis man ikke fik fred, ville jyderne selv skaffe sig den. I offentligheden havde mange troet, at i det mindste Slesvig nord for den Åbenrå-Tønderlinje, som de tyske magter havde tilbudt på Londonkonferencen, kunne bjærges for Danmark; nu sagde man, at for at opnå et resultat som præliminærfreden havde det ikke været nødvendigt at bringe til magten en helstatsregering, der kun kunne støtte sig til et lille mindretal. Carl Plougs udtryk: „Illusionens ministerium" fik nu ligesom mening. Regeringen følte sig selv svækket. Allerede et par uger efter sin udnævnelse havde Bluhme i statsrådet spurgt, om kongen alligevel ikke ville være bedre tjent med et „nationalt ministerium"; et sådant kunne lette sagernes gang indadtil, og udadtil kunne dog ethvert ministerium afslutte en fred som den, der nu forestod.

*

August blev på Christiansborg en oprørt måned. Allerede den 18. juli havde der dog fundet en adressedebat sted i Folketinget, under hvilken D. G. Monrad, sønderlemmelsens minister, nylig fratrådt som regeringschef, forsvarede sin politik. Hans grundsyn var dette, at hvem der end havde ledet staten i de forbigangne år, ville det have været umuligt at undgå krigen; hans egne handlinger havde været begrundet ved hensynet til, at kongen og hans dynasti kunne smelte sammen med det danske folk, derfor var hans samvittighed god. Først når landet var erobret og København indtaget, måtte man finde sig i en hvilken som helst fred. Monrad udtalte videre, at for ham var folkets integritet det vigtigste, således at forstå, at hvis det danske Slesvig gik tabt til Tyskland, da ville han følge Slesvig med kongeriget, selv om derved også al politisk frihed gik tabt. Hans tale blev forstået som en lidenskabelig anråbelse af ministeriet Bluhme om ikke at affinde sig med en betingelsesløs freds- og kapitulationspolitik. Også C. C. Hall tog ordet. Heller ikke han troede, at noget ministerium kunne have afværget krigen, men et helstatsministerium ville have fremkaldt en mere udelt overbevisning om dens nødvendighed, og „der ville ikke have fundet en vis vaklende usikkerhed sted i den øverste ledelse og en vis om sig snigende og mere og mere om sig gribende og sig udbredende mistillid og mistænksomhed, som er en af de væsentligste grunde til den ulykkelige gang, krigen har haft". I virkeligheden et skarpt angreb på Monrad. Det nære venskab mellem de to mænd i ungdommen blev aldrig genoprettet.

Da i august præliminærfredens indhold forelå, kom den afgåede konsejlspræsident for alvor i stormcentret. Et udvalg af det nye rigsråds folketing havde indstillet, at der blev nedsat en kommission til klarlæggelse af krigens forberedelse og førelse. Monrad, der naturligvis forstod, at forslaget især havde ærinde til ham, erklærede med stor vrede, at hverken han, Lundbye eller nogen anden tidligere minister ville kastes for deres efterfølgere. Han var alene ansvarlig for Rigsretten. Krigsminister C. F. Hansen ønskede i øvrigt ikke nogen kommission, og der blev intet af sagen.

Udadtil søgte D. G. Monrad at bevare en rolig fremtræden, men det var nok ikke tilfældigt, at han under selvprøvelsen spredte sine tanker ved fra Det gamle Testamente at oversætte just Esajas, Job og Salmerne. Han havde vistnok tabt al tillid både til sig selv og til landet; med bitterhed mærkede han, at der blev tomt omkring ham, og at det var ham, der skulle bære den hele syndebyrde. Monrad overvejede en tid at bosætte sig i Slesvig for dér at deltage i den kommende nationalitetskamp, men hans endelige beslutning blev den at drage i landflygtighed til New Zealand. Først ville han dog have indflydelse på den forfatningsrevision, der var at forudse, når freden var sluttet. Under fortvivlelsens debatter i Rigsrådets ting tog nogle til orde for hellere at genoptage krigen end slutte fred på det præliminære grundlag. Blandt disse var Vilh. Birkedal, der i Folketinget rettede et voldsomt angreb på Bluhme under en interpellation den 10. august. I sit svar til Ryslinge-præsten udtalte konsejlspræsidenten, kendt som en kølig og behersket natur, blandt andet disse lidenskabelige ord:

„Tror det ærede rigsrådsmedlem, at vi alderstegne mænd, der havde troet at kunne tilbringe de få dage, vi har tilbage af vort livs aften, borttrukne, som jeg i det mindste i ti år har været det, fra de offentlige forretninger – tror det ærede medlem, at vi ønsker at stå på denne plads? Nej! Jeg siger: „Gud give, at jeg ikke forstod at skrive!" Men nogen skal der til at gøre denne gerning, hvis den er nødvendig, og kongens regering anser denne beklagelige gerning for at være nødvendig. Forløs os fra denne nødvendighed, overtag styrelsen, begynd

krigen! Siger nogen, at det er bedre, at hele landet går til grunde, end at noget stykke af det skal afstås til en overmægtig fjende, tror nogen dette, siger nogen dette – vel! det kan jeg ikke. Jeg ville anse mig selv for en landsforræder, hvis jeg, når jeg kunne redde det egentlige kongerige, kastede det i stranden, således som man tvinger os til nu at skille os ved Slesvig. Jeg kan ikke gøre det; jeg må overlade det til den, der vil påtage sig det. Jeg kan det ikke!"

Under de forskellige debatter kom især Tscherning og Andræ ministeriet til hjælp ved at rette heftige angreb på det nationalliberale parti. Andræ udtalte, at landet nylig havde haft en regering, der (på Londonkonferencen) kunne have skaffet en mangfoldig gange bedre fred end den, hvormed man nu måtte tage til takke; men denne mulighed var letsindigt blevet skudt til side, fordi den offentlige mening var vildført gennem år. C. C. Hall hævdede under disse bitre drøftelser, at der ikke var tale om et bestemt partis politik, men om en politik, som fulgtes af et stort flertal af folket; ulykkernes årsag var Tysklands ønske om at skaffe sig magt over hertugdømmerne, hvortil der blev givet en gunstig lejlighed ved Frederik VIIs død.

*

Den 23. august 1864 stiftedes af nogle embedsmænd, der væsentlig tilhørte det konservative helstatsparti, og hoffet nærstående personer den såkaldte Augustforening, der bl. a. ville styrke båndet mellem kongen og folket og indskærpe kongedømmets betydning. Foreningen var meget royalistisk, og det kan ikke nægtes, at den antagelse, at ministeriet var et udtryk for kongens personlige anskuelser, havde medført, at Christian IX blev stadig mere inddraget i den politiske strid, hvad han dog ikke selv var uden skyld i. Augustforeningen lancerede nu betegnelser som Christian den Trofaste og Christian Atterdag. I øvrigt har nok J. B. S. Estrup klarest set sin konges indre problem, da han i et brev til amtmand M. H. Rosenørn i Randers i de kritiske dage efter Dannevirkes rømning skrev:

„Jeg selv har ubetinget tillid til kongen som en hæderlig, trofast og ordholden mand, og jeg er overbevist om, at han selv tror sig så dansk som nogen. Men, fortsætter Estrup, kong Christians danskhed var af samme slags som hos de gamle helstatsmænd, som kun kendte et dansk monarki og ikke noget dansk rige, og for hvem nationalitetsideen var en illusion og striden mellem danskhed og tyskhed kun bornekiv. Det var ikke ubegrundet, når det blev sagt, at folkets sag, hævdelsen af Danmarks Riges selvstændighed, ikke var nogen hjertesag for ham, og dette ville måske i et kritisk øjeblik kunne have de allersørgeligste følger".

*

Konsejlspræsident og udenrigsminister C. A. Bluhme må have ment, at den endelige fred trods alt kunne blive en del bedre for Danmark end præliminærfreden. Quaade og Kauffmann skulle også føre de afsluttende underhandlinger. I den instruktion af 18. august, der var dem medgivet, samt af de følgende ses, at de danske delegerede „i fortrolighed og som deres egen tanke" for at opnå Bovlinjen som sydgrænse kunne ventilere den mulighed, at Danmark til de tyske magter afstod en af de eller alle tre vestindiske øer (en tanke om eventuelt at afstå Island blev fornuftigvis opgivet). Med henblik på en bevarelse af helstaten kunne forhandlerne „aldeles confidentielt og uden på nogen måde at engagere den kgl. regering" sondere, hvorvidt og under hvilke betingelser og fordele den danske stat kunne optages i det tyske forbund (vel som en slags admiralstat). Christian IX havde jo tidligere haft en sådan tanke, hvorefter han vel ville blive stillet omtrent som kongen af Bayern.

Sideløbende med de egentlige fredsunderhandlinger foregik i Wien forhandlinger om det økonomiske mellemværende mellem kongeriget og hertugdømmerne. Tidligere finansminister C. E. Fenger havde indvilliget i at

påtage sig det vanskelige hverv. Man vil studse over, at den prøjsiske forhandler var ingen anden end baron Carl Scheel-Plessen. Han ville jo have haft en personalunion under Christian IX, han havde aldrig troet, at Slesvigholsten kunne være en selvstændig stat, hertugdømmerne måtte tilslutte sig et større land, helst Danmark, men da krigen havde vist, det var umuligt at opretholde det dansk-tyske monarki, tog han nu sit parti og valgte mod syd, vistnok tillige under indtryk af Bismarcks stærke personlighed. Også som prøjsisk forhandler nød han Christian IXs tillid, kongen så gerne, at netop han oplyste om hertugdømmernes økonomiske forhold, og ministeriet Bluhme modsatte sig ikke Plessen i denne rolle; han har vel da søgt at dæmpe de tyske krav. Men i øvrigt kan vi nu tage afsked med Carl Scheel-Plessen, en af Holstens og Sjællands store jordejere; han gik helt i Bismarcks tjeneste, ville have hertugdømmerne indlemmet i Prøjsen, hvilket jo skete efter Østrigs nederlag i 1866, og virkede siden i 13 år som provinsen Slesvigholstens første overpræsident. Ved sin afgang i 1879 fik han på livstid sæde i den prøjsiske landdags herrehus og udnævntes senere til prøjsisk greve. Denne grandseigneur, der altid ønskede at bevare sit venskabelige forhold til den danske kongefamilie, men som modarbejdede en opfyldelse af Pragfredens § 5, fordi han ville fastholde Slesvigs udelelighed, døde 1892 og er begravet på sit holstenske gods Nehmten. Hans slægt besidder endnu i Horns Herred gårdene Lindholm, Selsø og Saltø. Broderen Wulff Scheel-Plessens danske ejendom, stamhuset Fussingø ved Randers, blev konfiskeret i 1947 fra den daværende besidder, en greve Scheel-Plessen, i medfør af loven om konfiskation af tysk og japansk ejendom. Gården er overtaget af statsskovvæsenet.

*

I Wien stod overmagt mod magtesløshed. De danske forslag og „private" antydninger vandt, i det omfang de blev fremført, ikke fjendens øre. Den fred, der den 30. oktober undertegnedes i Udenrigsministeriet på Ballhausplatz, var et diktat. Danmark havde intet at lægge i vægtskålen, da en trussel om at ville forny fjendtlighederne blot ville have virket tragikomisk. Hertugdømmerne måtte afstås til sejrherrerne; Danmark overtog monarkiets statsgæld, men beholdt alle statsaktiver og fik 29 mill. rdl. af de bortrevne landsdele. Det dansk-tyske monarki havde mistet to femtedele af sit landområde og af sine borgere; det var en amputation ved hoften, ikke ved knæet. Resultatet af de mange års strid var hverken blevet et Danmark til Elben eller til Ejderen, men til Kongeåen. Fra at være en mellemstat var landet sunket ned til kun at være en småstat. C. A. Bluhme, der jo havde sluttet aftalerne af 1851-52, havde også måttet gøre deres bo op.

Der var dem, der nærede tvivl om, at et selvstændigt folkeliv var muligt i det rest-Danmark, som 1864 efterlod. De fleste oversåfordelen ved, at Danmark nu var blevet en ren nationalstat; sammen med det tyske element var ulykkeligvis over 150.000 danske slesvigere blevet udskilt, men tilbage i kongeriget var et folk på 1½ mill. mennesker, der vel både kunne opretholde en stat og bidrage til, at den fraskilte danskhed ikke led folkedøden i fjendevold. Da det industrielt stærke Holsten nu var blevet udland, fik dansk byvirksomhed lettere kår, Hamborgs magt over Danmarks finansforhold aftog yderligere, og landets handel blev stadig mere vestvendt. Det er endda sandsynligt, at nederlaget og „den blødende grænse" har bidraget til at styrke folkets foretagsomhed, ja, dets følelse af at være et folk.

Adskilligt af dette lod sig ikke forudse i efteråret 1864. Da Rigsrådet, hvor afgørelsen

jo lå, skulle godkende eller forkaste den aftalte fred, fremkom der lidenskabelige indlæg fra modstanderne. Blandt dem var Hother Hage, der mente, at danskheden i Sønderjylland ville bukke under, når den blev afskåret fra kongeriget; en genoptaget krig ville vel betyde endnu hårdere fredsvilkår, men „lad hellere det hele folk lide sammen med slesvigerne, for at det hele folk kan rejse sig med dem". D. G. Monrad udtalte på samme linje, at han ville tabe sig selv, hvis han stemte for Wienfreden; var det vanvid, ville han spørge, om da ikke vanviddet havde udrettet det største i historien? Han frygtede, at forsøget på at bevare den politiske selvstændighed ville medføre en deling ved Store Bælt. Hall og Lehmann var langt mere ligevægtige; de anså det begge for umuligt at optage krigen på ny. Hall forudså nok en tung fremtid, dog ikke en håbløs; han advarede mod at bortkaste den tro, at en genforening med de danske brødre i Slesvig ville ske – her er formodentlig ordet „genforening" brugt for første gang. Lehmann satte sin lid til, at nationalitetsprincippet engang ville sejre – hvad det jo også gjorde 56 år efter. Fredens vilkår blev, trods den fortvivlelse, der var kommet til orde, vedtaget med store flertal i begge Rigsrådets ting.

Den 12. november skulle ratifikationen underskrives i statsrådet. Christian IX udtalte, at det var den ulykkeligste dag i hans liv. Havde han ikke kronprinsen og sine andre sønner, ville han helst nu nedlægge kronen og ville også kun vedblive at bære den, hvis hans rådgivere havde den faste overbevisning, at det var hans fulde ret fremdeles at beklæde tronen. Samtlige ministre erklærede derefter, at de anså Hans Majestæts ret for at være uden for al tvivl. Kongen underskrev derpå ratifikationsakten. Finansminister C. N. David har berettet, at Christian IX ved denne lejlighed var så overvældet af sine følelser, at han knap kunne tilbageholde sine tårer. Det var vistnok David, som førte i pennen såvel kongens derefter følgende henvendelse til slesvigerne som til kongerigets befolkning.

*

„Brat af slaget rammet" blev det nationalliberale parti, bypartiet under akademisk ledelse. Ansvaret for ulykken blev ensidigt lagt på dette parti, skønt dets statspolitik, et Danmark til Ejderen, var bifaldet af et stort flertal af befolkningen, og skønt der, når man ikke ville dele Slesvig, næppe havde været noget realistisk alternativ til denne politik, fordi udviklingen uhjælpeligt var løbet fra den dansk-tyske helstat. Nu falmede det nationalliberale akademiske borgerdømme, der tonede frem i 1848-49, de fleste af dets mænd blev vraget af folk og tid. Dette ypperlige slægtled havde syntes et lykkekuld, store opgaver var tilfaldet det i dets første, kraftige manddom. I 1864 var hovednavnene ikke meget over de halvthundrede, men der foreligger vidnesbyrd om, at de nu blev gamle mænd i løbet af måneder. Det er det mest gribende personlige havari i Danmarks politiske historie. Partiet var i nogle år endnu ved betydelig vælgermagt, dets lederes sagkundskab fortsat uomgængelig, fem af dets mænd fik siden på ny sæde i landets regering, men under den nu umiddelbart forestående kamp om en ny forfatning (af 1866) og navnlig under den senere strid om folketingsparlamentarismen gik de nationalliberale mere og mere op i et Højre, og i løbet af 1870'erne ophørte de at bestå som parti.

Til gengæld udgjorde efter 1864 godsejerne en politisk reserve. Da de ingen større rolle havde spillet siden stænderforsamlingernes dage, havde de altså heller ikke kompromitteret sig, og godsejerne var endnu førende inden for landbruget, fra deres store gårde desuden vant til at råde og styre. I

kraft af den valgretscensus, der var knyttet til fællesforfatningerne af 1855 og 1863, havde de allerede begyndt at generobre sig en plads i politikken. Augustforeningen var reaktionær og kunne ikke føre konservatismen ind på tidens nye spor, men efter krigen bestod der en gruppe såkaldte nationale godsejere, adskillige af dem borgerlige, deres enhedsmærke var dog selve storadelsmanden, lensgreve C. E. Frijs-Frijsenborg. De fleste var yngre jordbesiddere, der var villige til at godtage det konstitutionelle princip, og nationale kaldtes de, fordi de ikke som et flertal af deres i 1849 tilbagetrængte adelige standsfæller holdt sig fornemt hjemme på gårdene, men følte sig forpligtede på statens sager, ikke utilbøjelige til samarbejde med bondepartiet, fordi de ligesom dette nærede fjendskab over for den doktrinære nationalliberalisme, især efter den ulykkelige krig. Begge parter var blevet latterliggjort i hovedstadsaviserne „Dagbladet" og „Fædrelandet", og det kunne synes rimeligt, at landsstyret nu fik sit tyngdepunkt uden for København. Mænd i denne gruppe var J. B. S. Estrup, C. A. Fonnesbech, Th. Rosenørn-Teilmann, F. Zytphen-Adeler og Erik Skeel. Hvad kongen angår, var han jo ved sin tronbestigelse mødt med uvilje hos de nationalliberale og borgerskabet, så det var kun rimeligt, at han efter ulykken foruden hos det svindende embeds- og helstatshøjre søgte støtte hos godsejerne, og det så meget mere som den gammeldags tænkende monark betragtede højadelen som sine lensmænd. Også den europæiske baggrund syntes at tale for at lade godsejerne få del i styrelsen; navnlig i Prøjsen indtog det jordejende aristokrati en fremskudt stilling i statslivet, og efter 1864, der havde gjort Danmark til et af Europas svageste lande, kunne man nok have omverdenens sympati nødig; den demokratiske grundlov af 1849 var fremdeles mange steder ilde set.

Det var en konsekvens af landafståelserne, at C. A. Bluhme fratrådte som minister for Holsten og Lauenborg den 16. november, Wilhelm Johannsen som minister for Slesvig to dage efter. Johannsen hengav sig nu til et forfatterskab, hvori han plæderede for en alliance mellem Danmark og Tyskland; han var mod alle forsøg på at genvinde dele af Slesvig; han døde 1888. Hans brodersønner var ingeniøren og telefondirektøren Frits Johannsen og arvelighedsforskeren, professor W. Johannsen. – G. J. Quaade fratrådte i maj 1865 og akkrediteredes på ny som gesandt i Berlin. Han virkede her pligttro og under såre vanskelige forhold for det danske Nordslesvigs tilbageerhvervelse. Ophævelsen i 1878 af den § 5 i Pragfreden, der var blevet indsat på Napoleon IIIs foranledning, var et hårdt slag for ham. Trods svaghed og nedtrykthed forblev han på sin post til 1884; han døde fem år efter i København, fuldt anerkendt for sine bestræbelser for at trygge forholdet mellem Danmark og den stadig mægtigere nabo i syd. – Også grev Carl Moltke-Nütschau, den i sin tid så mægtige holstener og helstatsmand, demissionerede før det øvrige ministerium, nemlig i juli 1865, syg som han jo var. Som medlem af Bluhmes regering havde han måttet godtage den fredstraktat, der lemlæstede det dansk-tyske monarki, han hele sin manddom med „dæmonisk" karakterstyrke havde søgt at holde sammen på. Det er med rette sagt, at 1864 havde skåret hans rod over. Moltke døde året efter hos en svigersøn i Kurland. Hans søn, grev Adam Moltke, afhændede Nütschau; han var i en årrække østrigsk officer og deltog som sådan i slaget ved Solferino; han døde 1913 i København, i hvis religiøse „missionsliv" han deltog med iver; søn af ham var den grev Carl Moltke, som blev udenrigsminister i ministeriet Stauning, 1924-26. Overpræsidenten i København, grev Carl Moltke, er

et oldebarn af den historiske skikkelse Carl Moltke-Nütschau.

*

Efter freden stod det reducerede rige med to forfatninger, hver med to ting: novemberforfatningen af 1863 for det nu søndrede monarkis fællesanliggender (Udenrigs-, Krigs-, Marine- og Finansministerierne) og junigrundloven for kongerigets særlige anliggender (Indenrigs-, Justits- og Kultusministerierne). Dette var jo efter landafståelserne en overflødig dobbelthed. Venstre krævede simpelt hen, at junigrundloven nu blev rigsgrundlov, så at sige automatisk, da Rigsdagen jo ved grundlovsindskrænkningen i 1855 havde taget det forbehold, at indskrænkningen skulle bortfalde, hvis uforudsete omstændigheder gjorde, at fællesforfatningen ikke blev opretholdt „i anerkendt kraft og virksomhed" – og sådanne omstændigheder syntes unægtelig indtruffet. De nationalliberale, der forudså, at bønderne inden længe ville beherske også junigrundlovens landsting, hvortil der jo kun var en valgbarhedscensus, tragtede efter en revision af denne grundlov, hvorved novemberforfatningens valgretscensus til landstinget (1.200 rdl. i indtægt eller 200 rdl. i skat) blev overført til den kommende eneforfatnings (junigrundlovens) landsting. Partiet ønskede derfor ikke, at novemberforfatningen skulle anses for umiddelbart bortfaldet. Der havde trods krigen været valg til denne forfatnings rigsråd i foråret 1864, og de nationalliberales stilling i Rigsrådets landsting var, med A.F. Krieger som det samlende navn, blevet så stærk, at de mente væsentligt at kunne bestemme en ændret junigrundlovs indhold – men betingelsen var altså, at rådet blev opretholdt en tid endnu og fik lov at tale med. Rigsrådets folketing var derimod lige så meget demokratisk som Rigsdagens.

Konsejlspræsident Bluhmes standpunkt var i begyndelsen dette, at Rigsrådet måtte anses for bortfaldet – så var han jo også den forhadte novemberforfatning kvit – hvorefter myndigheden over de (tidligere) fællesanliggender midlertidigt lå i kongens hånd; han følte sig jo i stærk modsætning til de nationalliberale og kunne ikke ønske en ny forfatning i deres ånd. Bluhme ville, som Christian IX selv, en mere monarkisk forfatning, og en sådan kunne kongen (regeringen) måske tilforhandle sig ved, tvært imod hvad de nationalliberale tilstræbte, ikke at stille store censuskrav; han havde i erindring sit gode samarbejde med bondevennerne i sin første konsejlspræsidenttid. Justitsminister Heltzen, der nu var Christian IXs særlige tillidsmand og ven, gik endda videre; han var ikke fremmed for en vis absolutisme. Det var ikke let at være „tysk" konge i Danmark efter landets nederlag til Tyskland, og i det øjemed at vinde bondestandens hengivenhed for det nye dynasti ville Heltzen kun have ændringer i junigrundloven iværksat ved forhandling med den demokratiske rigsdag, ikke med det vanskelige rigsråd. Heltzen troede, at kongens myndighed kunne øges betydeligt, når blot den almindelige valgret blev bevaret; Christian IXs fjender, de nationalliberale, ville han ramme ved, at embedsmænd ikke blev valgbare til Rigsdagen. I begyndelsen var D. G. Monrad tilbøjelig til at genindføre junigrundloven for fællessagerne for derved at vinde bønderne; på et senere stadium ønskede han valgretten til Landstinget delt mellem de velhavende fra Rigsrådets landsting og alle folketingsvælgere, en idé, der skulle vise sig frugtbar. En særlig interesse har C.N. Davids holdning eller rettere tanker. I de optegnelser, han gjorde en halv snes år senere, tilstår han, at den tanke „spøgede i hans hovede", om der ikke nu var god lejlighed til ved et statskup at befri Danmark for føl-

gerne af året 1848's ulykkelige hændelser; men han tilføjer: „Min konstitutionelle følelse og min medfødte danske ærlighed satte sig til modværge mod denne tanke, og jeg betroede den end ikke til mine kolleger, ikke engang til Bluhme". En så svag regering som Bluhmes ville dog næppe have kunnet foretage noget statskup, selv om enkelte af dens medlemmer havde vilje dertil.

*

Forfatningssagen, som regeringen slet ikke havde haft stunder til at forberede, rejstes allerede inden freden i Wien, altså medens der endnu var lig i huset, nemlig ved en forespørgsel i august af Orla Lehmann i Rigsrådets landsting; dels ville han binde regeringen til dette råds medvirken, dels forebygge en tilbagevenden i fællessagerne til absolutismen, der næppe ville have været Christian IX ukær. Under forhandlingerne viste det sig, at Bluhme hurtigt havde opgivet den tanke, at Rigsrådet var bortfaldet, hvorefter kongen kunne tage enevælden igen i de fælles sager og stille betingelser for at give Rigsdagen del i dem; han udtalte nemlig, at regeringen ville sørge for, at der fandtes en konstitutionel myndighed i fællessagerne. Hermed var Rigsrådets medbestemmelsesret fastslået. Regeringen følte sig ikke bundet af forbeholdet ved forfatningsændringen i 1855; det havde ikke været nogen *betingelse*. Det ville imidlertid være utilfredsstillende for Rigsrådet, hvis det skulle sidde i baghånd, altså hvis regeringen forhandlede sig til rette med Rigsdagen om den nye forfatning, hvorefter Rigsrådet kun havde at sige ja eller nej til resultatet. Her gav Bluhme det kendte orakelsvar, at „den forsamling, der skal klædes af, må klæde sig selv af, og den forsamling, der skal klædes på, må klæde sig selv på".

Da finansminister C. N. David nu tog føringen, var han blevet den høje landstingscensus' mand. Socialt havde han altid stået det nationalliberale borgerskab nærmere end bønderne, og hans holdning havde sejret i ministeriet; Bluhme var jo ramt af sorg og sygdom. Denne gammelliberale fra trediverne var bestandig en modstander af den almindelige valgret; han havde bekæmpet den i 1848-49 og ved enhver senere lejlighed, men kun som magtesløs kritiker, en mand i mellemgrunden; først i hans alder blev det, også på grund af at konsejlspræsidenten formedelst sit vaklende helbred ikke kunne repræsentere ministeriet (Bluhme var fraværende hele vinteren og det meste af foråret 1865), hans egen sag at forme et forfatningsforslag og procedere det over for lovgivningsmagten, hvad han gjorde med fynd og klem. Davids ideal var, ifølge hans biograf, Harald Jørgensen, Louis Philippes borgerlige monarki, hvor den oplyste og velhavende del af befolkningen havde magten i den lovgivende forsamling, og hvor samtidig kongemagten var udstyret med sådanne rettigheder, at den altid formåede at gøre sig gældende i det politiske liv. Han videreførte nu sin kamp fra Den grundlovgivende Rigsforsamling. Han sagde åbent, at når en klasse (bønderne) blev enherskende i staten, ville den gøre sit herredømme gældende på de andre klassers bekostning; det var i denne sammenhæng, han erklærede, at han var modstander såvel af den kofteklædte som af den purpurklædte enevælde (hvortil Tscherning bemærkede, at den latinske enevælde dog var den værste af dem alle). David fremholdt, at en klasse, den være nok så talrig, udgjorde dog ikke folket i dets helhed; der hørte også mere end jævn og sund menneskeforstand til at drage de sande lærdomme af historien, og ve den stat og det folk, for hvem historiens lærdom gik tabt. Det lå, mente han, i den menneskelige natur, at den, der er afhængig i sine økonomiske forhold, også er det i sine „intelligente forhold",

thi det var fattigdommens fordærveligste lod, „at den er afhængig af vankundighed, fordom og forførelse"; den mindre bemidlede var derfor tilbøjelig til kritikløst at følge politiske ledere. Det var da en farlig vej, man var slået ind på i 1849; et stærkt konservativt landsting måtte stilles over for et stærkt demokratisk folketing som junigrundlovens.

Hermed er C. N. Davids grundsynspunkt under hele forfatningsstriden karakteriseret. Da han ved en lov om novemberforfatningens indskrænkning til kongeriget efter voldsom debat fik Rigsrådets fortsatte myndighed fastslået, udtrådte Tscherning som protest af rådet; han så ingen grund til at opretholde en fællesforfatning, når der ikke mere fandtes noget, som kunne være fælles; han bevarede dog sit sæde i Rigsdagens folketing. I december 1864 forelagde David i Rigsrådet regeringens forslag til den reviderede forfatning. Det skete i Rådets landsting, hvor det nationalliberale parti som nævnt var stærkt; dette betød, at den nye grundlov skulle vedtages først af Rigsrådet, som derved ville få en førstehåndsindflydelse, derefter af Rigsdagen; Rigsrådet skulle samtykke i, at novemberforfatningen sluttelig trådte ud af kraft. David havde altså lagt op til et samspil med de nationalliberale; den talsvage regering måtte have et parlamentarisk underlag. Han fulgtes tæt af F. Tillisch; den gamle spænding mellem helstatsmænd og Ejdermænd var jo nu uden mening, hvorimod den fælles sociale afstand til bønderne var en realitet. C. G. Andræ, der fordømte springet i 1848-49 som en ulykke, havde medarbejdet på forslaget, og det var, omend junigrundlovens folketing lodes urørt og de borgerlige friheder var opretholdt, da også meget konservativt: rigsdage kun hvert andet år, kongeligt særvotum over for ændringer i den forelagte finanslov, færre medlemmer af Folketinget o. s. v. På et vigtigt og farligt punkt gjorde forslaget overbud over for de nationalliberale, idet David foreslog valgretscensus for det kommende landsting forhøjet til 2.000 rdl. i indtægt eller (uændret) 200 rdl. i skat for at få en større forskel mellem de to ting. Regeringen havde altså kasseret „tolvhundredrigsdalermændene" som en tilstrækkelig garanti. Vælgertallet ville herved blive halveret, også mange embedsmænd, nationalliberale vælgere, ville ikke kunne holde målet, og en stor del af bondestanden blev udelukket. At David i og for sig ikke var ude efter embedsmændene, fremgår deraf, at da kronprins Frederik (VIII) i statsrådet, støttet af C. F. Hansen og Heltzen, havde foreslået, at de ikke skulle være valgbare, lod finansministeren prinsen vide, at embedsstanden indtil for nylig havde været bærer af landets intelligens.

*

Grundlovssagens gang, led for led, i to år gennem rigsråd og rigsdag er os uvedkommende; kun nogle træk af det forviklede taktiske spil, hvori alle partikombinationer syntes mulige, skal omtales. Bondevennerne opfattede Davids (og Andræs) forslag som et angreb på forfatningen, hvad også adskillige nationalliberale gjorde. Under regeringsforslagets behandling i Rigsrådets landsting i januar 1865 skete der imidlertid det meget betydningsfulde, at J. B. S. Estrup sammen med bl. a. de nationale godsejere Fonnesbech, Rosenørn-Teilmann og Skeel stillede et ændringsforslag, der ville betyde en radikal omlægning af Landstingets sammensætning. Estrup hadede „masseherredømmet", men i hans øjne havde den udstrakte valgret ikke kunnet gøre større ulykker, så længe helstaten og Rigsrådet bestod; derimod har han frygtet, hvad der kunne ske, hvis efter ulykkesåret 64 en uændret junigrundlov blev Danmarks eneste forfatning. I den tredelte dansktyske helstats tid havde Rigsdagens folketing

umuligt kunnet kræve, at netop *det* skulle bestemme monarkiets regering – men hvad nu, når Rigsrådet, den konstitutionelle overbygning, bortfaldt? En revision måtte til, over mod et konservativt bedstemandsstyre med tyngdepunkt i værdierne, først jorden, derefter kapitalen. Estrups ændringsforslag gik ud på, at det nye landsting skulle vælges i byerne af den højest beskattede femtedel af de kommunale vælgere, på landet af vælgerne til amtsrådene, d.v.s. af de 1025 sogneråd, og lige så mange højest beskattede ejendomsbesiddere i amtet, som der var sogneråd. Af landstingsmændene skulle 12 være kongevalgte. Forslaget ville altså indføre toklassevalg som i landkommunalforfatningen, og det forfordelte ved mandaternes placering købstæderne. Det skelsættende ved Estrups forslag var dog, at det satte skat i stedet for indtægt, og da statsskatterne dengang normalt hvilede på fast ejendom, ville det nye landsting følgelig blive et ejendomsbesiddernes ting, ikke afhængigt af pengenes muligt synkende værdi med deraf følgende stigende indtægter. Konservativ var sat lig selvstændig. Under Estrups motivering af ændringsforslaget udtalte han de berømte sætninger, hvori kniven blinkede over de nationalliberale:

> „Den højere indtægt er langt fra i den grad knyttet til statens ve og vel, som besiddelsen er. Grundbesidderen er i mine tanker, om han end ikke ejer meget, og om hans ejendom end er behæftet, dog fuldt så meget knyttet til statens interesser som den, der nyder en stor indtægt, som han kan føre med sig, hvor i verden han end drager hen. Der er en klasse af indtægtsnydere, som jeg navnlig ikke kan anerkende tilkommer en sideordnet indflydelse med grundbesiddelse, og det er den, der ligefrem har sin kilde i selve statskassen".

Ved den sidste bemærkning foreholdt Estrup jo klart de nationalliberale embedsmænd, at „latiniteten" ikke kunne være den statsbærende faktor. „Professorerne" turde ingenlunde regne sig for ligestillede med dem, der som jordbesiddere ejede en del af Danmark selv. Med god årsag spurgte dog Orla Lehmann, om man turde forlade sig på, at den åndelige formue var knyttet til den materielle? De nationale godsejere søgte at vinde grev C. E. Frijs - Frijsenborg for Estrups forslag; han lånte det også øre, men åndsaristokraten Andræ modarbejdede det så energisk, at det alligevel blev trukket tilbage. Ikke desto mindre var der tilført forfatningsdrøftelsen en tanke, der skulle vise sig levedygtig.

Da hverken Rigsrådets to ting og regeringen, eller tingene indbyrdes, kunne nå til enighed, blev grundlovsrevisionen 10. marts 1865 henvist til et fællesudvalg. David var gået for vidt, det var ikke lykkedes ham at få de nationalliberale til at acceptere den forhøjede census, skønt han med nogen ret kunne påstå, at det var ham, der efter nederlaget i 64 på ny havde givet dem en vis politisk magtstilling. Han truede med regeringens afgang, hvoraf resultatet kunne blive et konservativt-bondevenligt ministerium Heltzen. Før fællesudvalget afgav betænkning, var der dog udentings taget et nyt initiativ. J. A. Hansen har formodentlig tidlig set, at junigrundlovens landsting ikke kunne reddes, og han har da ment, det var bedre for bondevennernes interesser at enes med godsejerne end med de nationalliberale. I hvert fald, Hansen blev i det tidlige forår 1865 bragt i hemmelig forhandling med grev Frijs; forsigtigt havde han om livet et tov tilbage til nogle ledende partifæller. De to forhandlere opnåede enighed om et landsting, som ville blive behersket af det store og det lille landbrug, dog med udelukkelse af husmænd og arbejdere; men da venstreføreren ikke kunne godtage, at der også skulle være kongevalgte medlemmer, blev der foreløbig ingen overenskomst; man enedes om en udsættelse. Forudsætningen for forhandlingerne havde været,

at et ministerium Frijs, der kunne forelægge det nye grundlovsforslag, ville være velset af Christian IX, efter at den siddende regering gennem David var trådt i så nøje samarbejde med det nationalliberale parti, der stod kongen meget fjernere, end Venstre gjorde. J. A. Hansen har sikkert ment, at han ville blive medlem af en sådan regering. Et landsting efter de skitserede linjer ville jo have betydet en agrarisk omringning af det nationalliberale byparti, der derfor meget måtte frygte en sådan alliance.

*

Medens fællesudvalget arbejdede, opstod der en alvorlig krise som følge af meget skarpe angreb på justitsminister Heltzen. Da han som nævnt – han mente i sin konges interesse – ønskede, at Rigsdagen, ikke Rigsrådet, skulle bestemme den fremtidige forfatning, var han et håb for Venstre, og de nationalliberale ville derfor have spændt den farlige mand ud af regeringen. I marts 1864 havde en kreds af mænd, de fleste nationalliberale, sendt journalisten og juristen Jules Hansen („Spidsmusen"), der var ansat under Justitsministeriet, til Paris for dér at virke for Danmark, navnlig gennem den franske presse. Da Heltzen blev justitsminister, så han med mistænksomhed på sin undergivnes privatdiplomati, bag hvilket han anede statsfarlige skandinavisk-antiglücksborgske fordægtigheder. Jules Hansen blev da kaldt hjem i december 1864. Heltzen stillede betingelser for at forlænge hans orlov, men ved bistand af bl. a. Krieger, Quaade og den danske gesandt i Paris kunne han i februar 1865 vende tilbage til Frankrig med understøttelse fra regeringen. Den 7. marts bragte „Fædrelandet" imidlertid den såkaldte Heltzen-Molzenske sag frem for offentligheden. Bag denne affære-journalistik lå sikkert de nationalliberales ønske om at blive den ildesete, alt for konge- og bondevenlige minister kvit. Et ministerium Heltzen stod som en halvt absolutistisk trussel.

Sagen nærmede sig til at være en Dreyfusaffære, hvori en lidet betryggende ejendomskommissionær Molzen, en slesviger af tysk afstamning, optrådte som mellemmand. Det blev påstået, at Heltzen havde tilbudt Jules Hansen at gøre ham til herredsfoged på Bornholm, hvis han ville overgive ministeren kompromitterende breve fra de nationalliberale; modsat sagdes, at Hansen selv havde gjort et sådant tilbud for at få sin orlov forlænget; en kendsgerning er det, at Molzen i et dagblad offentliggjorde nogle af de nationalliberales breve til Jules Hansen. I maj 1865 blev Hansens officielle understøttelse inddraget. Sagen, som var uden større realitet, var fuld af aldrig helt opklarede intriger og afstedkom lange debatter på Rigsdagen. Da Heltzen i hvert fald havde indladt sig på ting, der måtte stille retfærdighedens minister i et uheldigt skær, og da regeringen jo i forfatningssagen havde bevæget sig over mod de nationalliberale, medens Heltzen holdt til venstre og ville støtte Estrups landstingsforslag, ønskede også de ledende i ministeriet, især David, at udskille ham. David og Heltzen var personligt uvenner. Heltzen stod som nævnt i særlig gunst hos Christian IX, og det øvrige ministerium, med undtagelse af C. Moltke og C. F. Hansen, måtte indgive demissionsbegæring, før kongen den 30. marts irriteret ofrede ham; under en debat om affæren i Rigsdagens folketing dagen forinden sad justitsministeren ene og forladt på ministerbænken. Regeringen havde villet tvinge Christian IX til at tage stilling, og kongen fulgte derefter nødtvungent ministeriets flertal i forfatningssagen. Jules Hansen virkede endnu i mange år i Paris og tillægges en del af æren for indførelsen af § 5 i Pragfreden; som uofficiel fransk agent blev han efter Se-

dan sendt til Berlin for at erfare Tysklands fredsbetingelser. 1875 modtog han det danske ridderkors.

I stedet for Heltzen blev Christian Jacob Cosmus Bræstrup justits- og kultusminister. Han var over 75 år gammel, født i København 1789 som søn af en læge, der blev fysikus i Lolland-Falster Stift. Cosmus Bræstrup var som ung jurist auditør, men knyttedes siden til Københavns politi, og han tjente dette i 40 år, fra 1834 som direktør. Han skal i denne egenskab have været en handlekraftig administrator, der humant formidlede overgangen fra det af enevældens ånd prægede politisystem til et mere liberalt styre; han lagde grunden til et særligt opdagelsespoliti. Cosmus Bræstrup var en mand af høj kultur, og da hans sprogkundskaber også omfattede nygræsk, blev han efter i 1863 at være afgået som politidirektør betroet en kort mission til Grækenland i anledning af kong Georgs tiltrædelse af landets regering. Bræstrup udnævntes derefter til overpræsident i København, hvad han endnu var, da han indtrådte i ministeriet Bluhme II.

*

Efter at Heltzen var trådt tilbage, stod ministeriet enigt, men Christian IXs tillid til det var blevet svækket, ikke mindst hans tiltro til David, fordi han havde været hovedmanden ved justitsministerens fordrivelse. Kongen mente heller ikke, at regeringen energisk havde virket for personalunionen, og han følte civillisten gået for nær ved nogle af de finansielle indskrænkninger, det havde været nødvendigt at foretage. Christian IXs dybe uvilje mod de nationalliberale gjorde, at han, skønt han jo syntes at være faldet til føje, hellere end ved forlig til nationalliberal side så forfatningsspørgsmålet løst over Rigsdagen og ved forståelse mellem godsejere og bønder. En sådan kursændring modsatte regeringen sig på det bestemteste; da denne den 14. april ønskede Rigsdagen hjemsendt, ville kongen betænke sig, og det kom da til 1865s såkaldte påskekrise. Monarken, der så, at ministeriet havde både Rigsrådets folketing og Rigsdagen imod sig, kaldte telegrafisk C. E. Frijs til København. Han skulle, i forventning om, at han kunne opnå Venstres støtte, søge at danne en regering, der kunne fremsætte et nyt forfatningsforslag, men lensgreven mente efter sondering ikke, tiden var moden dertil, og rejste, som det siges, vred hjem til Frijsenborg. Christian IX måtte da give sig og fortsætte med Bluhme.

I rigsrådstingenes fællesudvalg lykkedes det efter Heltzens „udrensning" at opnå forlig mellem C. N. David og de nationalliberale. David opgav, at Rigsdagen kun skulle træde sammen hvert andet år, kongens særvotum m. v. og lempede i København og købstæderne indtægtscensus'en betydeligt; de nationalliberale på deres side accepterede 12 kongevalgte. C. C. Hall kunne nok være tilfreds med en sådan tilnærmelsesvis kombination af junigrundloven og novemberforfatningen. Venstre ville fortsat ikke gå med til hverken census eller kongevalg, men et nyvalg 30. maj til Rigsrådets over for regeringen genstridige folketing, der samlede sig om junigrundloven, styrkede ikke Venstre; de nationalliberale havde advaret mod et „bondeting", og modløsheden blandt bondevennerne tiltog.

Da i efteråret 1865 forhandlingerne genoptoges, stod regeringen stejlt på det forlig, David tidligere havde opnået, og sagen gik den 13. oktober atter i fællesudvalg. Her holdt de nationalliberale sig naturligvis til forliget, fordi det så nogenlunde dækkede deres stilling i byerne; godsejerne stod på Estrups forslag, og Venstre var delt. Men allerede den 10. oktober, altså inden fællesudvalgets fornyede nedsættelse, var der sket

en afgørende tilnærmelse mellem „de store og de små bønder" ved den bekendte middag på Hotel Phønix. Grev Frijs og J. A. Hansen genoptog deres forhandlinger. Herved gled initiativet regeringen af hænde. Godsejerne og nogle af Venstre foreslog i fællesudvalget i forening, at det nye landsting for landkommunernes vedkommende skulle sammensættes efter Estrups forslag, dog at alle folketingsvælgere (Monrads tanke) ved valget af valgmænd trådte i stedet for amtsrådene; hertil sluttede sig så som „selvskrevne" personlige valgmænd et til antallet af landkommuner svarende antal højestbeskattede. I København og købstæderne skulle valgretten til tinget ligeledes deles mellem alle folketingsvælgere og dem, der havde en vis skatteindtægt, men her var ingen „selvskrevne" vælgere. Der blev altså på land som i by „en halv gang almindelig valgret" ved Landstingets sammensætning. Samtidig godtog J. A. Hansen endelig de kongevalgte, dog ikke med Venstres fulde følge, især grundtvigianerne ville ikke være med. Men et sådant grundlag for det nye landsting kunne Bluhme ikke modtage.

De nationalliberale var nu i fællesudvalget i den klemme, at de måtte vælge mellem Estrups modificerede forslag eller den uændrede junigrundlov, som de nationale godsejere truede med at ville acceptere, og endelig de absolutistiske planer, der fortsat ikke var Christian IX og Heltzen fremmede. Således stedt stemte de da i fællesudvalget 1. november 1865 for den form for privilegeret landsting, som bestod indtil 1915. De nationalliberale vidste, at de på grund af kongens modvilje mod dem ikke selv ville komme til at danne et nyt ministerium, men de ængstedes længe for, at bondevenner måske ville følge godsejerne, de sandsynlige nye magthavere, ind i statsrådet. De havde da meget gerne, trods overenskomsten til den anden side, bevaret Bluhmes regering. C. A. Bluhme selv, der på slutstadiet igen havde føringen – nu var David syg – sagde til kongen, at hvis godsejerne blev ministre, måtte de ansætte og af egen pung betale dygtige direktører, fordi de savnede administrativ erfaring. Først da de nationalliberale mente at have sikkerhed for, at de i en ny regering ikke ville finde mænd som Heltzen, Blixen Finecke, H. R. Carlsen og J. A. Hansen, var de villige til at lade det gammelkonservative ministerium Bluhme falde.

Bypartiet havde fået det ønskede, over for den lige og almindelige valgret „garanterede" landsting, men kun ved en vis svækkelse af Københavns og købstædernes indflydelse. Landstinget ville komme til at hvile på besiddelsen; hartkornets privilegerede valgret ville gøre godsejergruppen stærk, men et ensidigt landbrugerting ville dog ikke blive resultatet, skønt $^4/_5$ af det samlede antal valgmænd uden for hovedstaden ville bestå af landboere. I meget havde det nye landsting sit forbillede i den landkommunale valglov af 1855, toklassevalget, der delvis byggede på en magtdeling mellem de mindre og de større grundejere, dog således at de sidste havde fat i den lange ende.

*

Under den langvarige og hårde kamp, den anden forfatningskamp efter 1849, havde A. F. Krieger været en central skikkelse i de nedsatte fællesudvalg; Lehmann og Madvig holdt sig nær op ad ham. Hall var som regel at træffe i baggrunden, men greb dog udjævnende ind i betydningsfulde situationer. Monrad var virksom på ethvert trin og havde en andel i overenskomsten mellem grev Frijs og J. A. Hansen. Han erkendte, at vægtige samfundsinteresser ikke kom til deres ret i det landsting, som han i 1849 mere end nogen anden havde skabt, men da han ikke ville

have forbindelsen bagud til junigrundloven afbrudt, virkede han livligt, og altså med resultat, for „en halv gang almindelig valgret" til det nye privilegerede landsting, med hvilket han sikkert var ganske tilfreds. Samme novemberdag i 1865 som den kommende grundlovs hovedtræk lå fast, udtrådte han af Folketinget, hvortil han næppe kunne være blevet genvalgt. Den 30. november afrejste D.G. Monrad og hans familie til New Zealand. Aftenen forinden havde J.A. Hansen hyldet ham ved en afskedsfest, hvori Tscherning deltog, men ikke Hall, Lehmann eller Krieger, og naturligvis ikke Andræ; iøvrigt havde både han og Tscherning overvejet at udvandre.

*

Først året efter var den nye forfatning ført igennem og da under en anden regering. Til en sådan var der optræk allerede hin 10. oktober på Hotel Phønix. Af de taler, som store og små bønder holdt ved bordet, fremgik et slags fællesprogram, der tydelig havde brod mod nationalliberalismen: agtelse for kongen, sparsommelighed i finansstyrelsen og begrænsning af embedsmændenes magt. Det var ved denne lejlighed, lensgreve G.E. Frijs udtalte: „Jeg vil med mit hus og med alt, hvad jeg ejer, tjene Danmark, mit kære, nu sønderrevne fædreland". I disse ord blev lagt hans vilje også til, om fornødent, at træde i spidsen for en regering. Og det blev hurtig nødvendigt. Ministeriet Bluhme ville nemlig ikke, trods de nationalliberales længe indtrængende opfordringer dertil, affinde sig med den forfatning, hvorom et flertal nu var enedes, og som ganske vist ville give et landsting, der udgik af et væsentlig andet vælgerkorps end Folketingets, men dog var mere konservativt end af regeringen tilsigtet, og navnlig på en anden måde, idet grundejet var gjort til den fornemste statsbærende faktor. Bluhme og hans mænd følte sig isolerede i forhold til alle partier og afgik den 6. november. Krieger mente i øvrigt, at demissionen var en „fysisk nødvendighed".

Finansminister David modtog ved afgangen storkorset, skønt hans forhold til Christian IX jo var blevet mindre godt. Meget var sket siden ministeriet tiltrådte. Ved afskeden udtalte kongen dog, at det bedrøvede ham at skilles fra ministre, som patriotisk havde stillet sig til disposition under de sørgeligste forhold. Mærkeligt nok havde Christian IX forinden, ganske ulogisk, tilbudt at udskrive valg; men det var vel tænkeligt, at han, efter at hans fjender, de nationalliberale, havde svigtet ministeriet, følte sin sympati for de gamle og nu ensomme mænd genvakt. Bluhme stod dog fast på, at han ville gå.

Herefter trådte C.E. Frijs til. I samme måned oprettedes Tiende Oktober-Foreningen, hvis formål især var „at befordre velvilje og gensidig tiltro mellem større og mindre landejendomsbesiddere". Baron Zytphen-Adeler, Dragsholm, og J.A. Hansen var foreningens henholdsvis formand og næstformand, Blixen Finecke deltog i dens stiftelse.

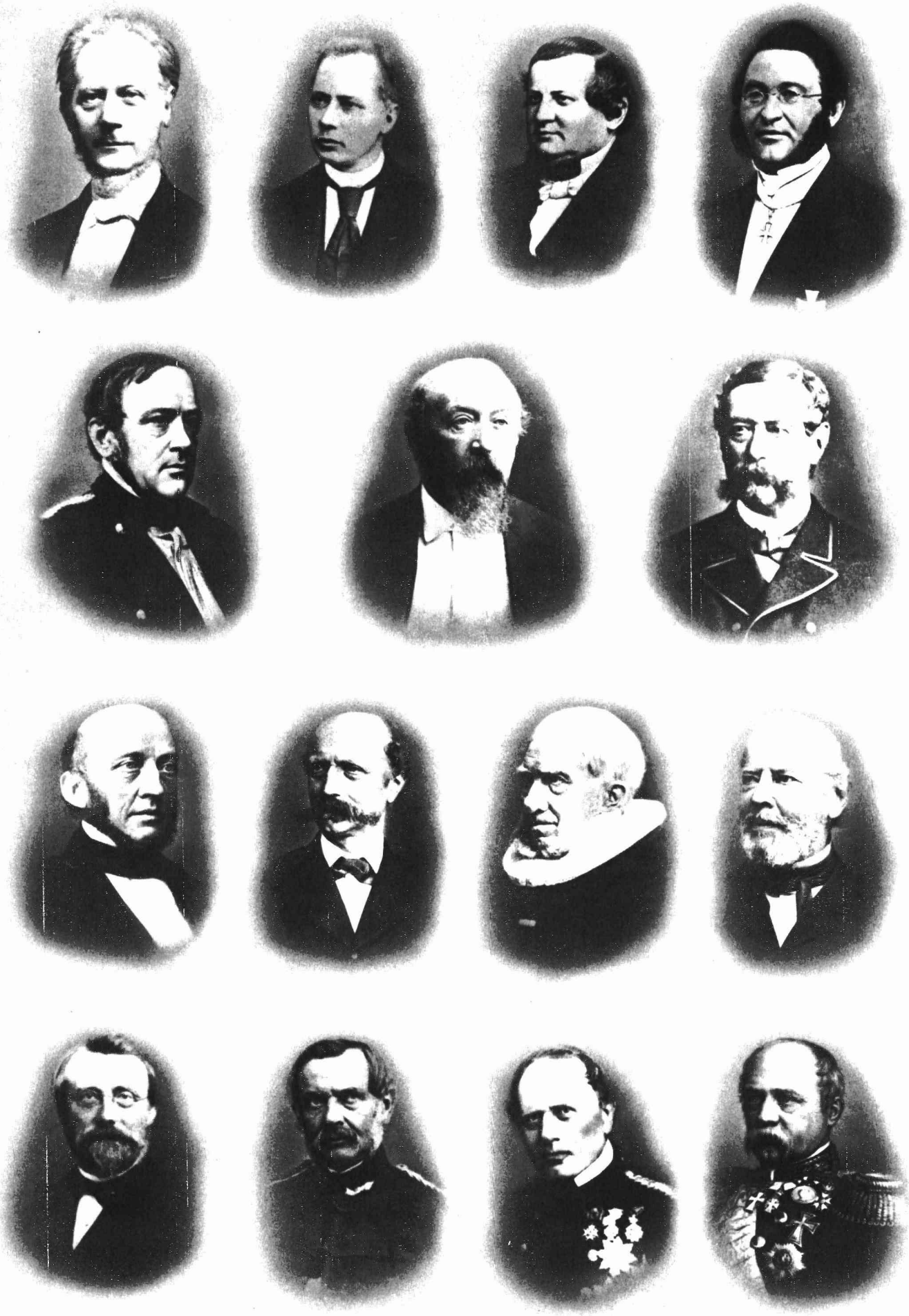
*

Der sad som nævnt adskillige gamle mænd i ministeriet C.A. Bluhme II. Med Carl Moltke har vi allerede taget afsked. Konsejlspræsidenten døde nedbrudt i december 1866, fuld af kummer over Danmarks skæbne; hans hustru var død allerede året før, det siges af sorg over sønnens død. Bluhme havde, som han sagde, „valgt at tilråde kongen at tabe noget for ikke at tabe alt". Den historiske forfatter Fr. Algreen-Ussing, en søn af politikeren, har ment, at han „manglede nogle dråber Bismarck", hvori vel skal lægges, at han mindre var statsmand end diplomat. Dette var Bluhme til gengæld i stor stil. Den sprogkyndige mand kunne forhandle med de fremmede magters gesandter i deres modersmål,

og skønt hans væsen var åbent, udleverede han ikke sig selv. På sit våbenskjold satte C. A. Bluhme selvkarakteriserende „Ordo et modus", hvilket nok skal sige, at han lagde vægt på formen og fremgangsmåden, medens indholdet måtte bero på omstændighederne, just hvad hans politiske løbebane viste. G. A. Bluhmes søn var søofficeren, godsejeren og politikeren kommandør Emil Bluhme, der levede indtil 1926 og blev 93 år gammel; han begyndte som „liberal højremand", men 1887-1909 valgtes han i Esbjerg som tilhørende Venstre; han varetog ihærdigt den opvoksende bys interesser. – C. N. David blev til sin skuffelse ikke kongevalgt medlem af 66-landstinget, vel fordi han havde spændt Heltzen ud, men fik dog hurtigt sæde i tinget som valgmandsvalgt i stedet for C. G. Andræ, der udpegedes af kongen (regeringen); Københavns nationalliberale støttede Davids valg, idet de ville anerkende hans tilnærmelse til dem; i forhold til godsejerne stod han jo nu fra et bysynspunkt som den mindre konservative. C. N. David trak sig 1870 helt ud af det offentlige liv, men der vil være anledning til i et bestemt forhold at vende tilbage til hans virksomhed i Landstinget. Han beklædte stillingen som nationalbankdirektør – som sådan den første økonom i direktionen – indtil sin død i 1874; på hjemturen fra en rejse til Wien kom han ud for et alvorligt færdselsuheld i Berlin, og efter et langt sygeleje i København døde han af koldbrand i benet, 81½ år gammel. I hans funktionstid blev Nationalbanken flyttet fra det gamle sæde i Slotsholmsgade til nybygningen i Holmens Kanal. Ved Davids død blev det i den omtalte nekrolog i „Nær og Fjern" nævnt, at efter at Holsten endegyldigt var skåret bort fra monarkiet, følte også han, den gamle helstatsmand, den nationale tankes betydning for Danmarks sammenhold, og det danske Slesvigs genforening blev også for ham et mål. Nekrologens forfatter, Peter Hansen, så i det jødiske i Davids natur forklaringen på mange af hans egenskaber og fandt, at adskilligt hos ham mindede om Heine, Börne og Disraeli – foran i denne fremstilling er Edvard Brandes nævnt som en omtrent tilsvarende skikkelse i nyere tid. I de optegnelser, C. N. David efterlod sig, beklager han, at han, da forfatningsrevisionen i 1864 blev aktuel, veg tilbage for et statskup, da ved et sådant, mener han, landet ville have undgået adskillige besværligheder og være blevet forskånet for et bonderegimente. – Antiparlamentarikeren og særlingen C. F. Hansen havde som krigsminister loyalt og med strengt retfærdig hånd foretaget den første reduktion af hæren efter krigen; han indstillede også sig selv til afsked. Kort før regeringsskiftet i november 1865 skal han have syslet med tanken om selv at træde i spidsen for et ministerium med kun fire medlemmer. C. E. Hansen, der trods sit vanskelige væsen var en varmtfølende mand, blev ved sin afgang elefantridder; han døde i 1873 og blev fulgt til graven af både konge og kronprins. Ungkarlen efterlod sig en ret betydelig formue. – Slesvigeren F. Tillisch, den tiljublede danske patriot omkring 1850, fik som medlem af ministeriet Bluhme den tunge skæbne at tage medansvaret for fredstraktaten efter krigen. Han besad en mærkelig evne til at formere kapitaler og var fra 1847 til sin død i 1889 administrerende direktør for det Classenske Fideikommis. Tillischs sidste køretur formede sig som et farvel til fideikommisets i hans tid opførte arbejderboliger ved Godthåbsvej i København; han ville gense den lille by inden sin død. F. Tillisch blev aldrig den folkets fører på de nationale og liberale veje, som mange en tid ventede; dels var han af støbning alligevel ikke storpolitiker, dels drog offentligheden af hans slesvigske holdning slutninger, som var uforenelige med hans i grunden konservative sind. – E. S. E. Heltzen var efter sin afgang i utide

i flere år et af Venstres håb, men han vendte ikke tilbage til den politiske scene. 1869 udnævntes han til stiftamtmand over Fyn og sad i denne stilling til sin død i 1898, også i provisorietiden i det bedste forhold til øens landboere; hans enke døde så sent som i 1923. – O. H. Lütken havde som marineminister måttet nedbringe flådens officerskorps betydeligt og afskedige flere af sine jævnaldrende kammerater; dette var ham så pinligt, at han ikke genindtrådte i flåden, men blev postvæsenets søfartsleder; under ham åbnedes dampfærgeforbindelsen over Store Bælt. Lütken ejede gården „Bellahøj" og var i en årrække formand for Brønshøj Sogneråd, tillige kommitteret i Kjøbenhavns Søassuranceselskab; han døde 1883. – Cosmus Bræstrup blev efter sin korte ministertid atter Københavns overpræsident, og han forblev i dette embede indtil sin død i 1870.

MINISTERIET FRIJS-FRIJSENBORG

ALETH HANSEN CARL v. NUTZHORN C. LEUNING C. A. FONNESBECH
OTTO FR. SUENSON C. E. KRAG-JUEL-VIND-FRIJS WOLFGANG HAFFNER
HANS HERMAN GROVE J. B. S. ESTRUP P. C. KIERKEGAARD E. EMIL ROSENØRN
THEODOR ROSENØRN-TEILMANN J. W. NEERGAARD C. VAN DOCKUM WALDEMAR RAASLØFF

MINISTERIET FRIJS-FRIJSENBORG

(6. november 1865- 28. maj 1870)

Den regering, som lensgreve C. E. Frijs trådte i spidsen for i november 1865, var nok af konservativ farve, den talte fire store godsejere, men et egentligt partiministerium havde han ikke dannet; „Fædrelandet" kunne derimod have nogen ret i, at Frijs' regering var det første „parlamentariske" ministerium, eftersom dets fleste medlemmer og alle de ledende kom fra Rigsrådets landsting og udgjorde en afsluttet kreds, der længe havde forberedt sig til at overtage magten og indtog en fastere holdning over for kongen. Frijs erklærede selv, at hans regering var upolitisk og stod over partierne. Konsejlspræsidenten har villet skabe et genrejsningsministerium, der skulle styrke Danmarks folkelige og økonomiske kræfter efter den ulykkelige krig og ved at føre forfatningskampen til afslutning bringe den ro, nationen hårdt havde behov. C. E. Frijs overtog selv det i situationen meget betydningsfulde udenrigsministerium, medens J. B. S. Estrup blev indenrigsminister, godsejer C. A. Fonnesbech finansminister, departementschef C. P. G. Leuning justitsminister, godsejer C. P. T. Rosenørn-Teilmann kultusminister, generalmajor J. W. Neergaard krigsminister og orlogskaptajn H. H. S. Grove marineminister. Det nationalliberale „Dagbladet" skrev, at verden aldrig ville have hørt tale om grev Frijs, hvis han ikke havde stået på et fundament af 3000 tdr. hartkorn, samt at hans tilfælde beviste, at hartkorn kunne opveje både arbejde og talent. Her var redaktør Bille dog for rask.

Der er i ovenstående navneliste intet spor af tanken om de store og og de små bønders politiske samvirke. Regeringen og J. A. Hansens fløj af Venstre stod foreløbig afventende over for hinanden; fæstespørgsmålet betragtedes som hvilende. Hverken Frijs eller Estrup havde deltaget i Oktoberforeningens oprettelse, men de har nok forudset, at et vist samarbejde mellem landbrugets øvre og nedre klasser efterhånden ville udvikle sig. Indtil videre stilede regeringen altså ikke mod en politik godsejere og bønder i fællig, og Estrup var endda ifølge sin natur, i hvert fald ved sin form, uegnet til at være et led dem imellem. For den nærmeste fremtid måtte ministeriets mål være det at få et genrejsningsspogram ført gennem de lovgivende forsamlinger ved vidtgående hensyntagen såvel til Venstre i Folketinget som til de nationalliberale i Landstinget. De gammelkonservative var ved at gå ud af spillet.

*

Vi har allerede så ofte mødt C. E. Frijs og J. B. S. Estrup, at det nu, da de er blevet en regerings hovedpersoner, vil være nødvendigt at iagttage dem frontalt.

Lensgreve Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs, bæreren af fire af de ældste adelsnavne og selv en statelig mand, var født på Frijsenborg 1817 og altså 48 år, da han blev konsejlspræsident. Frijsenborg var det største grevskab i landet, næsten et fyrstendømme; det bestod, foruden af hovedsædet, af adskillige godser og avlsgårde og omfattede i alt 8 kvadratmile, herunder 29 kirker med tiende samt et fæstegods på 6.000 tdr. hartkorn. Man kunne med nogen ret sige, at ministerpræsidenten var for stor i forhold til sin konge; det var at forudse, han ville vise selvstændighed over for Christian IX; han var ingen hofmand, snarere en „republikansk bonde", mente A. F. Krieger. I tidens løb hjalp Frijsenborg næsten 1.000 bønder til selveje på særdeles lempelige vilkår. Endnu ved lensbåndets løsning i 1919 sattes grevskabet til en værdi af 21,4 mill. kr. Som grev Frijs socialt set var „et styrkens tårn", var den nøgterne, højsindede, men noget tunge mand det også politisk; hans største aktiv var måske bonsens. Han var uden personlig ærgerrighed, havde jo råd til at være det, og brød sig, som han engang sagde, „ikke en snus om popularitet". Få dage efter at han var blevet konsejlspræsident, beklagede dette friluftsmenneske sig over, at han, der siden sin skolegang havde nydt den fuldstændigste frihed, nu skulle „gå med lænken om benet".

Grev C. E. Frijs blev efter skolegang på Sorø Akademi juridisk kandidat 1842 og overtog nogle år senere styrelsen af den nordre del af grevskabet; lensgreve blev han i 1860. Hans grundsyn på stats- og samfundsforhold var, skønt han ikke var uden frisind, konservativt, og som modstander af en tvangsafløsning af fæsteforholdet, men altså ikke af en frivillig, var han en tid endog formand for Grundejerforeningen og støttede som sådan ministeriet Ørsted. Valgt til Rigsrådet i 1858 sluttede han sig til den fåtallige konservative helstatsgruppe; han indså dog snart, at tiden foreløbig var med de nationalliberale, og han stemte 1863 for novemberforfatningen. Frijs fik sæde i denne forfatnings landsting og blev godsejergruppens fører, endda han af natur var tilbageholdende. C. E. Frijs var ikke medforslagsstiller af det forslag om Landstingets sammensætning, som Estrup havde forelagt i januar 1865, men han sympatiserede med det. Det var Frijsenborggrevens overbevisning, at staten ikke kunne bestå, når oppositionen væsentligt blev båret af de regeringen underordnede embedsmænd; det kan ikke havde været ham behageligt i forfatningssagen at alliere sig med J. A. Hansen og hans bondevenner, men han har erkendt, det var nødvendigt, hvis landets ledelse ikke skulle falde tilbage til de nationalliberale, og forbundet er blevet ham lettet ikke blot ved „de store og de små bønder"s fælles modsætning til bykulturen, positivt også derved, at de som jorddyrkere havde et vist erhvervsfællesskab. Modvillig, på forhånd lidt træt, overtog C. E. Frijs stillingen som regeringschef – adel forpligter!

Den nye regerings nerve blev Jacob Brønnum Scavenius Estrup, født 1825 i Sorø som søn af lektor, senere direktør for Akademiet, historikeren, dr. phil. Hector Estrup. Lensgreve Frijs havde autoritet, men han var hverken kongens eller folkets mand, han var stormanden, der kunne leve i *splendid isolation*, han besad ingen rask foretagsomhed som sin indenrigsminister og havde ej heller dennes usædvanlige viljekraft. Hector Estrup, og altså også sønnen, tilhørte en embedsmandsslægt, der har navn efter landsbyen Estrup i Øster-Hornum sogn ved Nibe, hvor stamfaderen var bonde; omkring år 1800 træffer vi den første jurist og præst af navnet i embede. Hector Estrup fandt i længden sin gerning i Sorø utilfredsstillende, og da han i 1822 blev gift med en datter af Jacob Brønnum Scavenius til Gjorslev på Stevns, blev han så velhavende, at han kunne købe godset Kongsdal ved Ond-

løse i Holbæk Amt. Da J. B. S. Estrup måske mere var netop en Scavenius end en Estrup, og da vi gentagne gange siden vil træffe Scaveniusnavnet, vil vi allerede nu fæste os ved denne stærkt politiske stamme. Den i 1843-44 adlede slægt føres tilbage til Jens Thomsen Brøndum (Brønnum) i Skagen; Scavenius er et latiniseret Skagbo. Den, der slog slægten op, var den lige nævnte, senere etatsråd Jacob Brønnum Scavenius, født 1749; han trådte i Asiatisk Kompagnis tjeneste og vendte tilbage fra Bengalen med to tønder guld, siges det, i hvert fald som en hovedrig mand, der kunne erhverve bl. a. Gjorslev, hvortil hørte kridtproduktionen på Stevns Klint. Hans søn var den kammerherre P. B. Scavenius, af type en selvbevidst, stridbar landjunker, der i Den grundlovgivende Rigsforsamling som den eneste foreslog, med visse begrænsninger, at bibeholde kongeloven som statsgrundlov, da kongen ellers ville blive „en automat". Det var altså med en søster til ham, Hector Estrup blev gift, og ved hvem han kom i velstand. Fra gammel tid var der indgifte mellem slægterne Estrup og Engelstoft; en søster til den akademiske godsejer på Kongsdal ægtede professor Laurits Engelstoft, og den senere konsejlspræsident Estrup var en fætter til Monrads kultusminister, biskop Christian Thorning Engelstoft; de blev også ungdomsvenner.

På Kongsdal blev drengen Jacob fortrolig med land- og skovbrug og jagter. Hector Estrup var en af tidens liberaleste godsejere; han tilbød godsets bønder på vilkår, der ville forringe hans egen formue, overgang fra det almindeligt anvendte fæste på livstid til arvefæste, men de krævede selveje. Sønnen mærkede sig, at faderens gode hensigter blev misforstået, og han drog heraf den slutning, at bondestanden var politisk umoden. Faderen mente, at stænderinstitutionen var blevet opgivet for tidligt, og endnu mange år efter hævdede sønnen privat, at befolkningens udvikling var blevet skadet ved den pludselige overgang i 1849 til en „importeret" forfatning. Da han var 15 år, begyndte han at spytte blod. Hans moder var allerede i Sorotiden død af tuberkulose – nogle år efter giftede Hector Estrup sig med en anden datter fra Gjorslev – og den frygtede sygdom havde også taget to morbrødre, en bedstemoder og dennes fader. Da den største forsigtighed var nødvendig, måtte Jacob Estrup ikke fortsætte læsningen til artium, hvorimod han kunne færdes i fri luft som skovbrugsmand. 1844 tog han forsteksamen; han aflagde siden også prøve som landmåler.

J. B. S. Estrups begavelse var, modsat faderens, historikerens, utvivlsomt af eksakt art. Om hans moder, Jacobine Scavenius, er sagt, at hun havde en „matematisk hjerne"; efter slægtens dom havde han i arv fra hende taget realitetssansen og viljekraften, fra faderen pligtfølelsen og den uselviske karakter. Estrup stod vel visse sider af dansk åndsliv ret fjernt, men han læste Søren Kierkegaards skrifter, hvis klare „Enten-eller" nok har tiltalt ham. Om stats- og landøkonomi tilegnede han sig betydelige kundskaber. Vel som et hip til de nationalliberale kunne han sige: „Nej, gudskelov, jeg har da ikke ødelagt min hjerne med at studere". Ikke desto mindre havde han megen respekt for juridisk viden og stringens, som han siden fandt dem hos Nellemann og Goos. I øvrigt fik han læst meget i sine søvnløse nætter i hosteperioderne, især udenlandsk litteratur; han talte et udmærket fransk.

Hector Estrup overdrog 1846 Kongsdal til sin søn Jacob og døde samme år af tuberkulose, måske smittet af sin første hustru; to år efter døde den kun 21 år gamle godsejers broder ligeledes af tuberkulose. Sygdommen havde så alvorligt fat i ham selv, at lægerne beordrede ham til at opholde sig i syden vinterne 1847-49. Da han var blevet 25 år, altså „myndig", besluttede han at blive sin egen

læge, og dermed vedblev han livet ud. Det lykkedes for den spinkle, altid svagelige mand ved en strengt regelbunden og sund levevis, gennemført med hensynsløs selvdisciplin, at holde de sygelige anlæg i skak. Tidligt forstod han, hvad viljekraft kunne udrette. Han manglede ganske den naturlige sundhed, man fandt hos ligestillede mænd som C. C. Hall, J. C. Christensen og Th. Stauning.

J. B. S. Estrup drev i seks år Kongsdal, men følte sit liv dér tomt. Efter at faderen havde bragt godset i god drift, var der kun lidt for ham at tage fat på. Han købte da i 1852 Skaføgård i Hvilsager sogn, nogle mil fra Randers, oprindelig en af Rosenkrantzernes gårde, nu forsømt, af areal 1.500 tdr. land overvejende let jord. Her fik Estrup anvendelse for sin praktiske indsigt og foretagsomhed, eller som han selv sagde: sin „febrile rastløshed". Han opdyrkede nye arealer, mergledc, drænede, tilplantede den dårligste jord med nåletræer, gik fra studehold over til mejeridrift, iværksatte byggearbejder og oprettede, stærkt interesseret i hesteavl, et stutteri med 30-40 heste. Under hele dette virke led han dog stadig af en vis tomheds- og ensomhedsfølelse, og 1857 giftede han sig omsider, nemlig med baronesse Regitze, datter af den rige og kunstelskende lensbaron Holsten-Charisius til Holstenshus og Langesø; han havde truffet hende under et helbredsophold i Italien. Fra nu synes Estrup at have levet et lykkeligt liv, dog altid ængstelig for sine børns sundhed. På Skaføgård havde han sit hjem i 55 år; den lette jord beredte ham vel skuffelser, men han opholdt sig dog hellere på gården her, hans viljes værk, end på sit sjællandske gods, det af naturen begunstigede Kongsdal. Han var medlem af Randers Amtsråd 1856-65 og deltog overhovedet i ledelsen af sin hjemegns kommunale anliggender.

Den unge godsejer havde med uvilje iagttaget det demokratiske frembrud i 1848-49. Han manglede, skønt national, ganske organ for de romantisk-poetiske stemninger hos en skikkelse som Orla Lehmann. Under et ophold i Marseille i marts 1849 skrev han til Chr. Th. Engelstoft: „Du har fuldkommen ret i, at jeg vil glæde mig ved den almindelige valgrets nederlag; jeg anser den som den største dårskab i denne ellers på dårskab så rige tid". Han godtog dog selve det konstitutionelle princip, magtfordelingen mellem kongen og en form for folkerepræsentation, og da han fandt, at ministeriet Ørsted havde krænket det, kåredes han i sin hjemkreds til medlem af Folketinget i december 1854 (det valg, hvis udfald medførte Ørsteds afskedigelse). Han stemte, som tidligere berettet, for rigsretsanklagen. Ved folketingsvalget i juni 1855 søgte Estrup ikke genvalg, og den følgende vinter måtte han på ny til syden. På Rigsdagen havde han, ligesom H. R. Carlsen, Gl. Køgegård, gjort indtryk af nærmest at være en politisk uafhængig reformven, der var rede til et vist samarbejde med bondefløjen, i hans tilfælde dog på konservative vilkår. Tscherning havde han altid sat højt, hvorimod J. A. Hansen synes at have frastødt ham. Måske har han allerede nu indset, at et overhus, et landsting, af kun pengearistokrater ville savne fornøden støtte i befolkningen, og at ejendomsbesiddelsen måtte være konservatismens grundvold.

J. B. S. Estrup indtrådte på ny i Rigsdagen, da han 1864 fik sæde i novemberforfatningens landsting, valgt i Midtjylland. Han stod her sammen med de nationale godsejere, og om hans afgørende initiativ i forfatningssagen er foran talt. Da Bluhmes ministerium trådte tilbage, fordi det følte sin afmagt i denne sag, hvorefter lensgreve Frijs skulle danne et nyt, bad greven Estrup indtræde i regeringen som indenrigsminister. Han skal have svaret, at man dog vel ikke plejede at hente en mand til minister fra ploven, og at han ikke var jurist,

end ikke student, og ikke følte sig den tilbudte stilling voksen. Da Frijs heroverfor fremførte, at han, Estrup, altid selv havde sagt, at den, der havde været med til at fremkalde en situation, også skulle være med til at bære ansvaret derfor, måtte Estrup tie; han indvilligede i at overtage det store indenrigsministerium. Han udtalte mange år efter, dog næppe med fuld sandhed, at det var en af de bitreste dage i hans politiske liv, men at han da, som også siden, havde taget magtens ansvar i tillid til Christian IX. Han havde hermed indledt sit nære, næsten 30-årige samarbejde med kongen. Estrup følte sig altid som borgerlig godsejer, han ønskede ikke at være hofjægermester eller kammerherre, men 1878 tildelte majestæten ham elefantordenen; kongen ville binde sin minister, da regeringschef, yderligere til sig, helst på livstid.

*

En tredje stor jordbesidder i C. E. Frijs' regering var finansminister Christen Andreas Fonnesbech, født 1817 i København som søn af en silke- og klædekræmmer og i øvrigt fætter til grundlæggeren af det store manufakturfirma på Østergade i København. Slægten, der talte „uldjyder", har sit navn efter gården Fonnesbæk i Ikast sogn ved Herning. Fonnesbech blev jurist, men da han arvede en formue ved faderens død, købte han 1843 Vesterbygård ved Tissø, siden tillige Saltoftegård, og besad derefter 240 tdr. hartkorn. Han vandt ikke blot ry som en meget dygtig godsejer; den elskværdige mand med den tiltalende karakter besad også den stedlige befolknings tillid, blev sognerådsformand, amtsrådsmedlem og i 1858 tillige folketingsmand for Slagelsekredsen. Allerede Fonnesbechs vindende personlighed syntes at kunne bringe ham vidt, og hans velvilligt mæglende holdning måtte være et aktiv for ham i politik. Det bekræftede sig. I Folketinget indtog han en stilling mellem Halls ministerielle og bondevennerne, idet han tilhørte det såkaldte mellemparti, der bestod af navnlig de yngre nationalliberale, fremskridtsvenlige årgange, men der var også forsigtige bønder iblandt; partiets vælgere fandtes især i nogle af provinsens blandede by- og landkredse, hvor der måtte tages hensyn til bondestanden. Mellempartiet var realpolitisk og vendte sig mod for absolutte standpunkter. Fonnesbech blev ved sin placering en ombejlet mand. Venstre gjorde ham til finansudvalgets ordfører, hvorved han fordelagtigt stempledes som et finansministeremne. I 1861 fik Fonnesbech sæde i Rigsrådet, og han stemte for de nationalliberales novemberforfatning; om hans position siger det en del, at han i 1862 var præsident for landmandsforsamlingen i Odense, og at han var blandt dem, som samledes i „det lille rigsråd" i Det gule Palæ 2. juledag 1863.

Efter krigen var Fonnesbech at finde blandt „de nationale godsejere", og han var i 1865, som nævnt, medforslagsstiller af Estrups plan for det nye landstings opbygning. Han havde i det hele så fremtrædende del i det forberedende forfatningsværk, at grev C. E. Frijs meget naturligt måtte ønske ham som medlem af sit kabinet. Vel var Fonnesbech altså rykket en del til højre, men hans optagelse i ministeriet kunne dog betragtes som en indrømmelse til bondevennerne, egnet til at styrke regeringens forhold til Folketinget. C. A. Fonnesbech fik i næsten 10 år uden afbrydelse sæde i tre ministerier, i det sidste som dets chef. Det skulle blive denne hastigt stigende mands lunkne skæbne, at naturen havde nægtet ham de egenskaber, der kræves af en kampminister.

Den fjerde godsejer i Frijs' regering var kultusministeren, Christian Peder Theodor Rosenørn-Teilmann, født 1817 på Rindomgård ved Ringkøbing som søn af amtmanden. Hans moder, Ingeborg Wormskiold, var en højt

dannet kvinde. Efter husbondens og faderens tidlige død flyttede den efterladte familie til Sorø, hvor sønnen på Akademiet blev kammerat med den jo også dér skolesøgende Christian Emil Frijs. Enken sluttede nært venskab med B.S. Ingemann og hans hustru, og hun menes at have ydet en sund kritik ved tilblivelsen af nogle af digterens historiske romaner. Da hun gik stærkt op i dronning Caroline Amalies asyl- og plejeforeningsarbejde i København, gjorde dronningen hende i 1845 til sin overhofmesterinde. Allerede nogle år forinden var Theodor Rosenørn blevet juridisk kandidat, men efter forskellig embedsvirksomhed – han var nogle år borgmester i Fredericia – tiltrådte han 1861 besiddelsen af stamhuset Nørholm ved Varde, der havde nær 900 tdr. hartkorn, og antog samtidig det navn, som den derværende gren af slægten havde båret siden 1790: Rosenørn-Teilmann.

Theodor Rosenørn-Teilmann blev en fremragende dygtig godsejer; han afløste Nørholms fæstegods, tog en række tekniske fremskridt i sit landbrugs tjeneste og iværksatte omfattende plantninger; stamhuset havde i 1920 450 tdr. land skov og plantage. Han var tillige politisk interesseret, blev i 1859 medlem af kongerigets landsting, i 1861 af Rigsrådet. Rosenørn-Teilmann var jo en af medforslagsstillerne til Estrups første forslag til Landstingets omdannelse, han stod skolekammeraten, lensgreven til Frijsenborg, nær, og denne så, da han dannede sit ministerium, i den også juridisk erfarne stamhusbesidder en af sine hovedstøtter under den tilbageværende del af arbejdet for en forfatningsrevision.

Justitsministeren, Carl Peter Gram Leuning, var herredsfogedsøn, født 1820 i Førslev ved Fuglebjerg i Sydsjælland. Efter at være blevet student fra Herlufsholm tog han juridisk eksamen i 1842. Han knyttedes til Kancelliet, men foretog i tidens løb ret langvarige studierejser; i England og Frankrig satte han sig ind i nævningevæsenet, i Hamburg og Belgien i so- og handelsretten. Den retsindige Leuning var en kyndig jurist og en betydelig arbejdskraft, der navnlig inden for processen og strafferetten kom til at påvirke tidens lovgivning. 1856 blev han departementschef i Justitsministeriet, og fra denne stilling gjorde C.E. Frijs ham til Heltzens og Bræstrups afløser. C. Leuning var den eneste i regeringen, der kunne kaldes nationalliberal, men han var altså nærmest fagminister. I 1864 var han blevet medlem af Rigsrådets landsting, valgt i Sydsjælland; den beskedne mand havde dog ingen evne til at hævde sig i et parlament.

Lensgreve Frijs' krigsminister, Johan Waldemar Neergaard, tilhørte den største af de bondeslægter, der forekommer under dette navn, og hvori en akademisk islæt med tiden blev ret fremtrædende. Han fødtes 1810 på Gisselfeld, hvor faderen var godsforvalter, og uddannedes militært. Neergaard blev infanteriløjtnant i 1830; i modsætning til de jævnaldrende Andræ og Læssøe søgte han ikke Den militære Højskole, men blev, typisk soldat som han var, stående i selve hæren. Han nød høj anseelse som en fremragende infanterifficer, og hans ansvarsmod og evne til mandskabsføring i felten bekræftede sig i de slesvigske krige. Ved sin udnævnelse til krigsminister karakteriseredes han som generalmajor. Det ville blive J.W. Neergaards opgave at skabe nye rammer for hæren i den nu reducerede stat.

Opgaven var højst alvorlig. Ved freden i Wien var Danmarks stilling i strategisk henseende blevet betydelig vanskeligere end før; ikke blot var landets sydgrænse forlagt til Lille Bælt, tæt op til fæstningsbyen Fredericia, men man måtte desuden forudsætte, at Prøjsen efter at have erhvervet Kiels havn ville skabe sig en flåde, der fratog Danmark herredømmet over dets farvande og derved alvorligt truede forbindelsen mellem landsdelene.

Mange i det danske folk blev efter 1864-66 af den mening, at det gamle kongerige ikke mere var i stand til at hævde sin selvstændighed eller neutralitet ved våbenmagt. Efter tre, fire års fravær i New Zealand, hvor han som farmer med held havde søgt sjælelig og legemlig genrejsning, vendte D. G. Monrad hjem i april 1869. Han aflagde i tiden derefter adskillige visitter, således hos Christian IX og konsejlspræsident C. E. Frijs. Derimod opsøgte han ikke C. C. Hall, men da de to mænd tilfældigt mødtes hos enkedronning Caroline Amalie, tog Hall med Monrad til Hummeltofte og blev hos ham nogle timer; deres venskab fra ungdommens dage blev dog aldrig genoprettet. Monrad blev sognepræst i Brøndbyerne ved København og holdt nu på Universitetet de to forelæsninger, han kaldte „Politiske Drømmerier"; deres underlag var netop mistvivl om Danmarks evne og vilje til at forsvare sin selvstændighed, og han rejste spørgsmålet om folkekrigen, når hærenes kamp var endt. Forelæsningerne var mere en digterisk fabulering end en politisk fremstilling, men de gjorde et uhyggeligt indtryk. Blandt Monrads tilhørere var P. Vedel, der herom har skrevet:

„Det var en mørk og råkold december eftermiddag, at man samledes i solennitetssalen, der med dens dengang endnu nogne vægge og kun oplyst ved to lys oppe på katederet virkede ret trist og nedtrykkende. Monrad besteg katederet, og ved lysenes flakkende skin så man det mægtige hoved, men håret var blevet hvidt, og ansigtet var furet af tanker og sorger, kun øjnene havde bevaret deres skarpe, næsten dæmonisk gennemborende blik. Så begyndte han sit foredrag, hvert ord lod ind i salens fjerneste krog og påhørtes i dyb tavshed, og alt som det skred frem, blev stilheden dybere, tusmørket sænkede sig tættere og tættere ned over tilhørerne, og de følte sig mere og mere uhyggelige".

Fra præstegården i Brøndbyvester skrev Monrad i øvrigt 1869-71 en ugentlig politisk artikel i „Berlingske Tidende" under mærket D-d, som enhver vidste hvem var. Han holdt her også en slags „dommedag over sig selv". Han indrømmer, det var en stor fejl at lade Londonkonferencen opløses uden en fredelig afslutning, og skriver, at ansvaret derfor alene påhviler ministeriet Monrads chef, altså ham selv. En deling af Slesvig efter sindelag ville måske have sprængt ministeriet, men i så fald ville Lehmann have været Monrad behjælpelig med at danne et nyt, tror han. Den fra New Zealand hjemvendte erkender tillige, at han burde være trådt tilbage under den krise, der opstod, da Christian IX søgte Otto Plessens hjælp til at få personalunionstanken ført frem på konferencen. Følgen af hans demission var, mener Monrad, sandsynligvis blevet, at Hall var vendt tilbage for at gennemføre Slesvigs deling. Undskyldningen for sine fejl søger Monrad deri, at han var gået ud fra, det danske folk ville have vovet en kamp til det yderste, i hvert fald for det rent danske Nordslesvig, men der var en „panisk stemning" for fred. Han skød for så vidt ansvaret over på folket, hvad ikke forblev ubemærket af samtiden.

Marinens minister, Hans Hermann Steffen Grove, var født 1814 i København som søn af en orlogskaptajn. Han var medlem af den slægt, der i særlig grad er knyttet til det danske fyrvæsens udvikling, ja, som endog har talt en „kgl. fyrforvalter over Danmarks strømme". Marineministerens broder, fyr- og vandbygningsingeniøren C. F. Grove, oprettede bl. a. fyrene ved Hirtshals, Bovbjerg, Due Odde og Nordre Røse, ligesom han byggede havnen ved Christiansø. H. H. Grove selv blev 1833 lojtnant i flåden. På opmåling i Kattegat fandt og kortlagde han „Groves Flak". Den velbegavede og dygtige officer havde en meget virksom ungdom på havet, til orlogs som koffardis. 1842-44 førte han briggen „Johan Frederik" til Ostindien og Batavia, med instruks om på Java at søge for-

handling med Mads Lange om Balis overgang til at være dansk besiddelse. Som chef for korvetten „Hejmdal" på togt til Vestindien og Venezuela sejlede han sidstnævnte sted lige ind i en revolution og optrådte med stor åndsnærværelse. I 1864, da admiral van Dockum med en eskadre blokerede den tyske Østersøkyst, var Grove chef for hans flagskib, fregatten „Sjælland". Ved udnævnelsen til marineminister var han orlogskaptajn.

Således så ministeriet C. E. Frijs altså ud i dets første skikkelse; der skulle i de henved fem år, det bestod, ske betydelige personskifter, både på grund af dødsfald, helbredssvækkelse og indre konflikter. Konsejlspræsidenten selv var noget langsom og tung, men ved sin ro og sociale vægt egnet til at danne regeringens midtpunkt.

*

Ministeriets første opgave måtte være at bringe forfatningssagen til afslutning. Grundlaget var givet med det forlig, der var kommet i stand uden om ministeriet C. A. Bluhme II, idet de nationalliberale, tvunget dertil af samarbejdet mellem godsejere og bønder, havde måttet købe et landsting, der garanterede de konservative interesser på byernes bekostning. I det sidste stadium havde partiet dog medvirket ganske energisk ved den nye forfatnings tilblivelse. Bekræftelsesvalget i juni 1866 til begge Rigsdagens ting blev en sejr for udkastet, som derfor kunne vedtages af godsejerne, de nationalliberale og J. A. Hansens nærmeste partifæller i Venstre; ved folketingsvalget faldt bl. a. Estrup og J. A. Hansen, og de havde derefter i nogle måneder ikke sæde på Rigsdagen. Den nye grundlov, der bestod indtil 1915, stadfæstedes den 28. juli 1866.

I valget af det nye landsting, bortset fra de 12 kongevalgte, skulle fremtidig som privilegerede vælgere, der stemte to gange, deltage 1.000 hartkornsbesiddere, der var borgere af 1. klasse, og 20.000 velstillede byfolk, som var borgere af 2. klasse, medens de øvrige, ikkeprivilegerede vælgere, der kun stemte én gang, var borgere af 3. klasse. Det kan også udtrykkes sådan, at den nu indførte privilegerede valgret udøvedes af $^1/_{10}$ af hovedstadens vælgere, $^1/_5$ af provinsbyernes og $^1/_{250}$ af landsognenes; her vejede en enkelt godsejer ved en svimlende privilegering ofte samtlige andre vælgere op. Den almindelige valgret til Landstinget blev bevaret, for så vidt som alle folketingsvælgere deltog i valget, men den lige valgret var løbet over ende. Junigrundlovens tanke, at mennesket ikke har sin værdi deraf, at det har penge og stor lærdom, men at vi alle har vort værd som mennesker og derfor som mennesker står ligeberettigede over for hinanden og statsstyret, var skudt til side for kriterier af økonomisk art. Under grundlovskampen havde J. N. Madvig udtalt, at man til en vis grad kunne forudsætte, at de højestbeskattede bedst formåede at overskue statslivet:

> „Man kan ønske", sagde han, „at der ingen formueulighed var i verden (han var jo selv en fattig mand), men siden den nu engang er der, kan man ikke lukke sine øjne for, at formueuligheden medfører en forskellig adgang til at vinde livets øvrige, også de intellektuelle goder, og at der også derfor overhovedet kan være til en vis grad grund til at formode et større overblik over den hele række af livsforhold hos de mere bemidlede, fordi kun de gennem deres besiddelser kommer til at færdes med alle stænder".

Madvig var dog ikke i alle henseender tilfreds med den nye grundlov. Bestemmelsen om, at et medlem af Landstinget skulle have fast bopæl i vedkommende landstingskreds, så at f. eks. en københavner ikke kunne vælges i Jylland, kaldte han „misundelse imod den i København koncentrerede masse af intellektuel og materiel udvikling".

Det flertal, der stod bag 66-forfatningen, søgte at tilsukre den gennem den lidet udfordrende titel „Den gjennemsete Grundlov af

5. Juni 1849", men sandheden var, at hjerteblodet var revet ud af junigrundloven. En venstremand sagde: „Man har da lært én ting af tyskerne, og det er: at gøre erobringer hos de svage". Det var et hovedmotiv, altså ikke det eneste, for valgretsindskrænkningen i C. G. Andræs fællesforfatning af 1855, at junigrundlovens valgret ikke måtte overføres til de tyske forbundslande Holsten og Lauenborg; ved novemberforfatningens tilblivelse var hovedmotivet at sammenknytte Danmark og Slesvig, skønt det var åbenbart, man også tilsigtede en valgretsbegrænsning; men 66-forfatningen var fremgået af en regulær klassekamp, dels og mest mellem over- og underklassen, dels mellem land og by. At mindet om Frederik VII, frihedsbrevets giver, blev så urimelig stort, som det blev, det skyldtes især junigrundlovens forlis.

I protest mod, at den i 1849 afskaffede stænderstat nu i nogen måde var genindført, udtrådte A. F. Tscherning for stedse af Folketinget; han afslog 1868 valg til statsrevisor. Tscherning levede i endnu otte år, han skrev hyppigt artikler i det Bjørnbakske „Nørrejydsk Tidende" og bevarede derved, uden at sætte sine ben i Rigsdagen, en politisk indflydelse, modarbejdende skandinavismens rester og udfordrende militære foranstaltninger. Blandt hans få omgangsvenner var Scheele. På sine ældre dage var Tscherning dårlig til bens, men da han boede på Østerbrogade, kunne han med den nymodens sporvogn let komme til den indre by, også til Det kgl. Bibliotek, hvor studenten Niels Neergaard nåede at se den historiske skikkelse. Tscherning, „geniet, idealisten og pedanten", døde i sommeren 1874 og ligger begravet på Garnisons Kirkegård. Hans buste, af J. A. Jerichau, er rejst i Svinninge, gennem så mange år hans valgkreds; på Himmelbjerget står en bautasten med portrætmedaillon. Blandt Tschernings børn var overkirurgen E. A. Tscherning, der i ægteskab med sygeplejersken Henny Tscherning var fader til afdøde politidirektør Hakon Jørgensens hustru.

*

Det er trods alt muligt, at 66-grundloven svarede bedre til den faktiske samfundstilstand, end junigrundloven havde gjort. Over 75 % af Danmarks indbyggere boede på landet, og i datiden havde de øvre samfundslag adskillig større kulturel, økonomisk og social betydning, end det fremgik af deres vælgerkorps' størrelse. Men ethvert styresæt, der skal have mulighed for at blive af varig karakter, må være forankret i befolkningslag, som øver en afgørende indsats i landets økonomiske, sociale og intellektuelle liv. Også derfor var den yderst demokratiske junigrundlov måske for tidligt født, men akkurat af samme grund måtte 66-forfatningen efterhånden komme ud af niveau med samfundstilstanden, for bønderne var i stærk økonomisk og kulturel opgang, på vej til at blive det bærende lag, og store dele af „intelligensen" blev efterhånden venstrevendt. Heraf skulle bitter kamp opstå, og det så meget mere som forfatningen, skønt der jo nu bestod en principiel, en social, forskel mellem folketing og landsting, ikke indeholdt nogen bestemmelse om, hvorledes mulige konflikter skulle løses. Derfor var der fare for, at Rigsdagens ting ville lægge hinandens gerning øde. Og den allerede i junigrundloven hjemlede ret for regeringen til „i særdeles påtrængende tilfælde" at udstede provisoriske love var opretholdt.

Historikeren Povl Engelstoft har hævdet, at Oktoberforeningstanken var den største konstruktive politisk-sociale idé i det 19. århundredes Danmark; han tror, at hvis den koalition, der bar den nye forfatning igennem, forståelsen mellem de store og de små bønder, virkelig havde gennemtrængt denne forfatning med samarbejdets ånd, da ville meget

have formet sig lykkeligere i de kommende årtier. Betingelsen derfor var imidlertid, at C. E. Frijs efter grundlovsændringen ville have ført en demokratisk landbopolitik, men herpå kom intet tegn, nu så lidt som da han valgte sine ministre. Nogle af godsejerne så vel perspektivet, et politisk landbo-Danmark, men de ville ikke bringe de fornødne ofre derfor, navnlig ikke i fæstespørgsmålet. J. A. Hansen havde følt regeringens ensidige sammensætning som „et spark", den nationalliberale Leuning var blevet optaget i den, ikke han, og efter den fuldbyrdede forfatningsrevision måtte Hansen tage til efterretning, at hans gruppe end ikke blev repræsenteret blandt de kongevalgte.

*

Valgene efter den nye forfatning blev afholdt i oktober, og der sad derefter i Folketinget ca. 20 nationalliberale, ca. 20 af det før omtalte mellemparti med berøringsflader både mod nationalliberalismen og Venstre. Venstre var delt i tre grupper på tilsammen godt 50 mand, og det udgjorde lige netop flertallet. 17-18 „oktobrister" omkring J. A. Hansen, resten af det gamle sjællandske bondevenneparti, havde jo medvirket ved den nye forfatnings tilblivelse og kaldte sig nu Det folkelige Venstre. Det nationale Venstre, hvis leder var Sofus Høgsbro, bestod af Grundtvigs lærlinge blandt bønder, lærere og præster (langt de fleste dog bønder), som nu ville hævde sig også politisk, mere som et alment Venstre end som et bondeparti; de ca. 20 medlemmer havde næsten alle stemt mod 66-forfatningen, nogle endog mod freden i Wien. Den tredje gruppe var Det Tscherningske Venstre, også modstandere af forfatningen, nu en overvejende jysk radikal fløj med 14-15 medlemmer af tydeligt rationalistisk præg, nøgterne i militære spørgsmål, ofte benævnt den Bjørnbakske efter den østjyske førerskikkelse, skolelæreren Lars Bjørnbak; efter at Tscherning havde forladt Rigsdagen, var hans mangeårige sekundant, kulissepolitikeren Geert Winther, denne gruppes førstemand.

En særlig interesse knyttede sig naturligvis til det nye landstings sammensætning efter forfatningsændringen. De nationalliberale havde, trods de for dem ugunstigere valgretsbestemmelser, fortsat flertallet, men partiets omrids var nu så flydende, at det var vanskeligt at sige, om gruppen talte 25 eller 40 mand; en række af de fornemste nationalliberale navne holdt deres stole også i det nye landsting. Godsejerne drog ind i førstekammeret med 15 mand, og Venstre udgjorde ligeledes 15. Alt i alt: ministeriet Frijs stod over for en broget sammensat rigsdag uden brede, faste partirammer.

*

Kort efter grundlovsrevisionen undergik regeringen ændringer, idet marineminister H. H. S. Grove udtrådte i august, krigsminister J. W. Neergaaard i september. Groves helbred var vaklende, da han blev optaget i Frijs' kabinet, og han døde under et ophold i Montreux. Estrup fungerede i to måneder som marineminister, indtil man havde fundet en passende efterfølger. Det blev Groves tidligere chef på krigsårets Østersøeskadre, den nu aldrende C. E. van Dockum, allerede marineminister hos A. W. Moltke. Siden vi sidst traf denne foretagsomme sømand, havde han ført skruefregatten „Niels Juel", den første dampfregat, og som gesandt i London deltaget i forberedelsen af ægteskabet mellem Christian IXs datter Alexandra og prinsen af Wales. 1855-57 var van Dockum medlem af Folketinget for Århuskredsen.

Krigsminister J. W. Neergaards opgave var som nævnt at skabe en ny hærordning. Forgængeren, C. F. Hansen, havde jo administrativt allerede nedbragt hæren noget; nu nedsatte Neergaard i februar 1866 en forsvars-

kommission af officerer og rigsdagsmænd med A. F. Krieger som formand. Sortsynet efter 64 krævede en alvorlig reduktion af militærudgifterne, men krigsministeren, der var helt uden politisk erfaring, stødte kongen ved at ville afskaffe hestgarden og nogle af sine kolleger samt Folketinget ved at ville opretholde et temmelig talstærkt infanteri. Mismodig afgik den nidkære mand i efteråret 1866. Neergaard udnævntes til general, pensioneredes i 1877 og døde to år efter; han var en tid formand for skytteforeningerne. Hans enke levede til 1917.

J. W. Neergaard efterfulgtes af general Waldemar Rudolph Raasløff, født 1815 i Altona, broder til den minister for Holsten (under P. G. Bang for Slesvig), der havde voldt C. C. Hall besvær. W. Raasløff kunne siges at have nogle træk tilfælles med Tscherning; han var verdenskyndig, fordomsfri, idérig og praktisk, især teknisk dygtig. 1838 var han blevet artilleriløjtnant, og eventyrlysten tjente han et par år i den franske hær i Algeriet. Da krigen brød ud i 48 var han på vej til Frankrig og Belgien for at erhverve et stort parti geværer (det forlød med urette, at han som „slesvigholstener" var flygtet fra København). I Belgien foretog han som passager en døgnlang ballonfart for at blive klar over, om balloner var egnede til rekognoscering, og han pådrog sig derved en irettesættelse fra Krigsministeriet for at have bragt sit liv i fare. Raasløff deltog som kaptajn med stor dygtighed i felttogene 1849-50, men da fredstjeneste ikke tilfredsstillede ham, drog han med sin familie til de nordamerikanske fristater, hvor han for regeringen foretog underjordiske sprængninger. Samtidig var han Danmark nyttig derovre. I disse år forholdt Nordamerika sig meget truende over for den danske sundtold, og det skyldtes i ikke ringe grad Raasløffs indflydelse på pressen i New York, at staterne dog gik til den forhandling, der i 1857 førte til toldens afløsning. Da W. Råasløff syntes egnet til diplomatisk virksomhed og havde et nøje kendskab til amerikanske forhold, blev han samme år udnævnt til generalkonsul i Washington, et par år efter til gesandt. På en ekstraordinær sendelse til Kina 1861-63 lykkedes det ham at afslutte en for Danmark meget gunstig handelstraktat med dette rige. I 1866 blev han karakteriseret generalmajor.

Konsejlspræsident C. E. Frijs havde stillet sin regering sammen efter meget personlige vurderinger, også under hensyntagen til „skoleslipset". Waldemar Raasløff var ligesom Rosenørn-Teilmann hans kammerat fra Akademiet i Sorø, og da gesandten i Washington var på besøg i Danmark, just da J. W. Neergaard ville fratræde som krigsminister, bevægede han ham til at overtage den i situationen vanskelige post. Frijs havde dog først tilbudt den nu fra Grækenland hjemvendte grev Sponneck portefeuillen og endda, allerede alvorligt tynget af sin byrde, stillet ham Konsejlspræsidiet i udsigt, men Sponneck gav afslag.

*

Skønt den i udlandet så længe fraværende Waldemar Raasløff kun kunne have et løseligt kendskab til dansk politiks personer og forhold, eller måske netop fordi han stod uden for partierne, lykkedes det ham som krigsminister, under udfoldelse af energi og smidighed, på grundlag af den nedsatte kommissions flertalsforslag i løbet af tre fjerdingår at få gennemført den hærordning, som kongen underskrev på Fredericiadagen 1867. Opgaven var svær, da krigsministeren måtte navigere mellem „de ustuderede" bønder, de konservative officerer, som ikke rigtig regnede „denne artillerikaptajn", der for adskillige år siden havde forladt hæren, og endelig kongehusets interesser. Raasløff havde sin lejlighed lige over for Christiansborg, og han førte her et stort hus, hvor han samlede folk af alle partier til politiske middage, under hvilke han

ikke glemte at virke for sin sag; han havde en ualmindelig menneskekundskab og evne til at se sagerne også med modstandernes øjne, Krieger mente tillige „en vis kold frækhed, hvis virkning han ved at beregne".

Der skabtes ved nyordningen en mobil hær med en krigsstyrke på 60.000 mand; stillingsvæsenet blev afskaffet og bagladegeværet indført. Københavns befæstning på landsiden blev ved særlig lov nedlagt, og et stort fæstningsareal derved ledigt. Ingen skulle kunne blive officer uden først at have været menig. A. F. Krieger og C. E. Fenger havde en væsentlig indflydelse på loven; sidstnævnte har nok hårdhændet draget omsorg for, at heller ikke militærudgifterne blev større end strengt nødvendigt, og han har heri været i overensstemmelse med folkets tankegang. Tjenestetiden for fodfolket var for kort og de faste officerer for få. Alligevel lå forventningen om en tredje slesvigsk krig, under hvilken Danmark skulle genvinde det tabte hertugdømme i samvirke med Frankrig, bag ordningen, idet den efter forholdene ret kraftige og bevægelige felthær kunne yde en forbunden stormagt hjælp i kampen mod en fælles fjende. Loven skulle revideres efter fem års forløb.

Allerede under hærplanens forberedelse havde forholdet til kongen været spændt. Christian IX havde høje forestillinger om sin egen og sit hus' værdighed. I begyndelsen skal kongen have hygget sig med sine godsejerministre, fordi han ikke „generede sig" med dem (hvad han altså må have gjort over for ministre af den nationalliberale type). Men da efter hærplanen kun en oberst, ikke en general, skulle være chef for adjudantstaben og prinserne som værnepligtige ikke undtages fra at gøre tjeneste som menige, følte Christian IX sig gået for nær. Kronprins Frederik (VIII) skal ifølge Kriegers dagbog have udtalt, at „når den kgl. danske rigsdag erfarede, hvad der var kongens vilje, ville den straks votere det", hvortil konsejlspræsident Frijs svarede: „Jeg ved ikke, hvad den kgl. danske rigsdag ville gøre, men jeg ved, at jeg aldrig ville finde mig i, at kongens tarv således tilsidesattes". Det var grev Frijs' standpunkt, at prinserne lige så lidt kunne undtages fra menigtjeneste som fra værnepligten overhovedet. Hoffet anså nu Raasløff for „demokratiets minister", ikke mere for „kongens minister". Men rent galt blev det, efter at hærloven var vedtaget. Krigsministeren ønskede loven praktiseret af energiske mænd, som havde tillid til den, og afskedigede derfor, eller satte uden for nummer, et par generaler, der havde ytret misnøje. Denne handling medførte et heftigt sammenstød med Christian IX, der i forvejen var stærkt irriteret over hestgardens opløsning. At kongen ved et taffel ikke ville drikke med sin krigsminister fik være, mere betød det, at han, efter at regeringen havde indgivet sin afskedsbegæring, opfordrede Wilhelm Sponneck til at danne et nyt ministerium, hvad Sponneck først skal have lovet, men derefter afslog, fordi han fandt en blot personlig konflikt uegnet som årsag til regeringsskifte. Det kom sluttelig til udsoning mellem Christian IX, ministeriet og Raasløff; han modtog 1868 storkorset.

Tschernings arvtagere ville have nøjedes med en billig „vedtægtshær", ja, hans mest yderliggående tilhænger Lars Bjørnbak, der havde stort tilhold i Nordjylland, ønskede blot en lille lejet hær. Lensgreve Ludvig Holstein-Holsteinborg, der stod bondevennerne nær, og som vi snart skal møde som konsejlspræsident, frygtede, at den nye hærordning ville stille krav, som kunne hæmme Danmark på andre områder: „Det står for mig som ganske sikkert, at et folk, der i kultur og udvikling når et højt trin, og det kan vi nå, erhverver sig derved en betryggelse, der under mange forhold er langt mere værd end dette forsvars-

væsen". Disse ord gav ekko helt ind i det 20. århundrede. Året efter gennemførtes en ny flådelov, dog ikke af marineminister van Dockum, der afgik 1. november 1867, men af hans efterfølger, O. F. Suenson. Van Dockum var skarpt uenig med Raasløff om forsvarets ordning, og han var dertil stærk modstander af det af kollegaen indtrængende anbefalede salg af de dansk-vestindiske øer, som blev aktuelt i efteråret 1867; i sin maritime ungdom havde han jo gentagne gange befaret Vestindien.

Den nye marineminister, Otto Frederik Suenson, var født 1810 som søn af en senere kommandør i flåden. Slægten, der talte mange søofficerer, var norsk og hed oprindelig Svendsen. O. F. Suenson sejlede i sine fædres kølvand og blev efter togter lærer i matematik ved Søkadetakademiet. Han studerede i flere år skibsbygning i Frankrig, Holland, og England og udnævntes 1858 til direktør for Orlogsværftets skibsbyggeri. Den kundskabsrige, men strenge mand forestod som tekniker orlogsflådens overgang til skruedrift og panser. Blandt hans også i fremmede havne beundrede skibe var skruefregatterne „Niels Iuel" og „Jylland", der deltog i den af fætteren Edouard Suenson ledede kamp ved Helgoland; „Jylland"s skrog eksisterer som bekendt endnu. Marineminister Suenson havde politisk interesse, han repræsenterede en kort tid i halvtredserne Kalundborgkredsen i Folketinget og blev 1861 kongevalgt medlem af Rigsrådet. Han var departementsdirektør i Marineministeriet, da han blev flådens politiske chef. I denne egenskab fik han, som nævnt, i 1868 vedtaget loven om søværnets ordning, men han udtrådte i september året efter af regeringen, fordi han ikke kunne få dennes eller Rigsdagens tilslutning til at bygge panserskibe af et større format. Det vakte misnøje i marinen, at Raasløff nu overtog også det andet militære ministerium; han ønskede i de danske farvande små panserskibe, med kun 12 fods dybgående. I oppositionen var man derimod tilfreds med udnævnelsen; Venstre så gerne en sammenlægning af krigs- og marineministerposten, vel også med den bagtanke, at det ville lægge en dæmper på den landmilitære ekspansionslyst på flådens bekostning.

*

Danmark så altså, efter at have nyordnet hær og flåde, muligheden af en ny krig med Tyskland i møde. Bedre var det jo dog, om større eller mindre dele af Slesvig kunne genvindes ved forhandling med erobreren. Konsejlspræsident C. E. Frijs afskyede Bismarck, som han anså for en „nederdrægtig charakteer", og det må have været særdeles pinligt for ham som udenrigsminister, da det i 1866 trak op til krig mellem Prøjsen og Østrig, på Frankrigs tilskyndelse underhånden at tilbyde Bismarck et forbund på betingelse af, at Danmark fik Nordslesvig tilbage; men statsræsonen tilsidesætter skamfølelsen. Bismarck afviste tilbuddet som ikke havende tilstrækkelig interesse. Da Prøjsen havde besejret Østrig, forelå det sønderjyske spørgsmål på en anden måde, idet jo ved freden mellem „røverne fra 1864" hertugdømmerne simpelt hen blev indlemmet i Prøjsen, dog med den klausul, at „de nordlige distrikter i Slesvig" skulle afstås til Danmark, hvis de ved fri afstemning udtalte ønske derom (§5). I maj 1867 indfandt den prøjsiske gesandt i København sig hos udenrigsminister C. E. Frijs og opfordrede til forhandling om de garantier, der måtte gives for den tyske befolkning i de „nordlige distrikter" i tilfælde af afståelse. I Danmark var man angst for overhovedet at give garantier, grev Frijs var meget stærkt derimod, de kunne jo bruges til ny tysk indblanding i danske forhold, og da det viste sig, at Prøjsen kun ville tilbagegive halvdelen af det danske Nordslesvig, måske endda således at byerne Haderslev

og Åbenrå blev ved Prøjsen som tyske enklaver (da med opgivelse af garantierne), kom der intet ud af sagen. Underhandlingerne stod på helt op til 1870. Store dele af befolkningen satte nu liden til et europæisk opgør, under hvilket Frankrig besejrede Prøjsen og derefter skaffede Danmark dets ret.

*

I juli 1867 måtte grev Frijs udnævne en ny justitsminister, fordi C. Leuning afgik ved døden. Hans hovedresultat af den politiske virksomhed var den almindelige borgerlige straffelov af 10. april 1866. Ved denne lov, længe forberedt, fulgte Danmark en europæisk bevægelse bort fra de kasuistiske straffelove over til de generelle. Medens Christian Vs Danske Lov meget ofte direkte nævnte den mangfoldighed af strafværdige handlinger, der kunne forekomme, og fastsatte straffen for hver enkelt handling (undertiden så urimeligt, at statsrådet måtte nedsætte en idømt livsstraf til f. eks. 6×5 dages vand og brød), hvilede straffeloven af 1866 på en overvejelse af de ledende principper for statens straffende retshåndhævelse, hvorefter over for et system af forbrydelser blev opstillet et tilsvarende system af straffe, medens den endelige vurdering af den „sædelige skyld" var domstolenes sag i det enkelte tilfælde. Loven af 1866 byggede endnu på gengældelsesteorien; kriminalpolitiske synspunkter var fremtiden forbeholdt. C. Leuning var en beskeden, lidet fremtrædende og stærkt religiøs mand. Han blev syg, kort efter at hans straffelov var gennemført, og han bar sine lidelser med tålmod og tro. Hans efterfølger i Justitsministeriet blev kultusminister Theodor Rosenørn-Teilmann, der jo også var jurist, og som gennemførte lovene om æresoprejsning samt om sagførervirksomhed. Han fratrådte kort tid efter Kultusministeriet af årsager, der straks skal redegøres for. Rosenørn-Teilmann afgik af helbredsgrunde som justitsminister allerede i august 1868 og afløstes af Carl Nutzhorn, en tid Monrads indenrigsminister, nu amtmand i Thisted. Det lykkedes Nutzhorn ved eftergivenhed i det lidt pinlige spørgsmål om præsters militære tjenestetid at få vedtaget en værnepligtslov.

*

C. E. Frijs tog som konsejlspræsident særdeles meget hensyn til Folketinget. Her havde grundtvigianeren Sofus Høgsbro, Det nationale Venstres ledende mand, indbragt et forslag om udvidelse af den kirkelige frihedslovgivning derved, at en kreds af 20 familier fik ret til at oprette en valgmenighed inden for folkekirken. Sognebåndsløsningen af 1855 tilfredsstillede ikke mere grundtvigianerne, og da pastor Vilh. Birkedal i Ryslinge blev afskediget i 1865, fordi han havde udtalt sig nedsættende om kongen og Bluhmes ministerium, opstod en alvorlig krise. En del af Birkedals menighed havde samlet sig om ham i en ny kirke, og den efterhånden stærke valgmenighedsbevægelse krævede, at denne menighed skulle kunne tilhøre folkekirken. Under behandlingen af Høgsbros forslag afslog kultusminister Rosenørn-Teilmann at lovgive om disse forhold, før folkekirken efter grundlovens § 75 havde fået en forfatning, en tanke, der var de grundtvigske vederstyggelig, fordi de heri så et statsstyre af åndelige forhold. Godsejerne og langt de fleste nationalliberale var modstandere af valgmenigheder, og de standsede forslaget i Landstinget. Grev Frijs, der ikke ønskede at støde Venstre fra sig, greb nu dristigt ind, idet han i september 1867 udnævnte biskoppen i Ålborg, P. Chr. Kierkegaard, til kultusminister. Hermed indførtes i lovgivningsarbejdet en skikkelse, der for nogle måneder lod et åndens vejr gå hen over Rigsdagen.

Peter Christian Kierkegaard, født 1805, var søn af hosekræmmeren Michael Pedersen K.

og ældre broder til Søren Kierkegaard. Det er kendt, at et nedarvet tungsind og en opfattelse af kristendommen som en dom over livet i verden lagde et tryk på det meget velstående hjem og dets sønner med deres store åndsevner; faderen glemte jo aldrig, at han havde begået „synd mod Helligånden" ved i sin vestjyske barndom som en ensom, sultende og frysende hyrdedreng at være steget op på en høj og have forbandet Gud. P. C. Kierkegaard havde livet igennem et stærkt svingende sind og en sygelig trang til selvanklage. Efter at han 1826 var blevet teologisk kandidat, foretog han, støttet af sin fader, en toårig udenlandsrejse, under hvilken han ved universitetet i Göttingen tog den filosofiske doktorgrad ved en disputats om det mørke emne „Løgnens begreb". Han huskedes i Tyskland som „der Disputierteufel aus dem Norden", og rigtigt er det, at han var en dialektiker, der skarpt afvejede en sag for og imod, bestandig provende modsætninger. Han opholdt sig i Frankrigs hovedstad ved julirevolutionens udbrud i 1830, han blev tvunget til at bygge med på barrikaderne og forlod derefter skyndsomst Paris; revolutionen var jo ikke nogen dialektisk affære.

Det Kierkegaardske hjem på Nytorv søgte Mynsters prædikestol i Frue Kirke og Brødremenighedens sal, men under en sjælekamp efter udenlandsrejsen nærmede P. Chr. Kierkegaard sig N. F. S. Grundtvig, gennem hvem han ventede at komme til klarhed over sig selv. Da han en tid var ængstelig for at aflægge præsteeden, undlod han at søge embede. Han tragtede efter at komme ind ved Universitetet og erhvervede sig i dette øjemed 1836 den teologiske licentiatgrad med en afhandling, hvori Grundtvigs opfattelse af dåben, nadveren, trosbekendelsen og skriften indførtes som et nyt system i den teologiske tænkning (det var da også på et hængende hår, at disputatsen blev antaget). Gennem Grundtvig, som han nu stod nær personlig, havde Kierkegaard fået et nyt syn på kirkens bærepiller; nogen „glad grundtvigianer" blev han aldrig, hans kristendoms grundtone var altid mørk, men han blev grundtvigianismens digterisk åndfulde ordfører; en stor taler var han, derimod, som han selv sagde, „tungmælet i pennen", skønt han jo var broder til vor litteraturs vel største stilist. Han følte sig stærkt knyttet til Søren Kierkegaard, men måtte advare mod hans teologi, og han søgte efter filosoffens tidlige død over for eftertiden at skelne mellem det syge og det sunde i hans forfatterskab.

Skønt P. Chr. Kierkegaard kunne synes mærket af Det gamle Testamentes strenghed og vælde, docerede han ved Københavns Universitet Det nye. Men ansættelse ved Universitetet fik han aldrig; man ønskede ikke en grundtvigianer inden for dørene. Kierkegaard blev da 1842 sognepræst i Pedersborg ved Sorø og vakte her opsigt ved at nægte at døbe de baptistbørn, der ved politiets hjælp blev bragt til tvangsdåb hos ham; dette var opsætsighed mod Sjællands biskop, Mynster, men det pinlige spørgsmål bortfaldt, da junigrundloven indførte trosfrihed. I øvrigt var han både for lærd og for åndfuld for sin landsbymenighed. 1849 indvalgtes P. Chr. Kierkegaard i Landstinget som nærmest bondeven – han betegnede sig selv som „en mand af bondeæt". Han tog på tinge til orde for en rummelig folkekirke; en roligt fremadskridende frihed inden for kirken ville forebygge dens sprængning. Kierkegaard sad kun på Rigsdagen i tre år. 1856 blev han biskop i Ålborg, det første grundtvigske medlem af bispekollegiet. Den lille, duknakkede biskop med de grove træk fik snart en overordentlig indflydelse i Nordjylland ved sin åndelige myndighed. På sine visitatser i stiftets skoler talte han ofte om „den nidkære Gud, der hjemsøger fædrenes misgerninger på børnene", og han

advarede imod, at fattige børn i for tidlig alder blev sat til at vogte kreaturer; for at modvirke dette havde han jævnlig pengegaver til dem, der uden støtte stod foran at skulle være hjorddrenge. Ålborgbispen var meget formuende; han havde arvet hosekræmmerpenge, og han forstod i modsætning til broderen at passe på dem.

Gennem sin svoger H. R. Carlsen, Gl. Køgegård, havde grev Frijs forbindelse til grundtvigsk side, og han tilbød altså biskoppen i Ålborg Kultusministeriet. Det var i situationen rimeligt, eftersom P. Chr. Kierkegaard havde udtalt sig for valgmenigheder; adgang til at oprette sådanne ville, hævdede han, gøre det muligt under et nyt højvande for rationalismen dog at pleje fædrenes tro inden for folkekirken. Stærkt i tvivl om sine evner til at løse opgaven overtog Kierkegaard efter tøven Kultusministeriet, dog ville han intet have at gøre med Det kgl. Teater. Med sin svage konstitution, ængstelige og dialektiske natur var han ganske rigtig helt uskikket til kraftig politisk handling. Da det moderate forslag til en valgmenighedslov, som han forelagde Rigsdagen, mødte den voldsomste modstand hos de øvrige biskopper, og da Landstinget tilmed standsede det, vendte han efter kun et halvt års forløb forpint og skuffet tilbage til Ålborg.

Regeringens leder, der vistnok var personlig indifferent i spørgsmålet, besluttede imidlertid af politiske grunde at stå fast, især af hensyn til grundtvigianerne i Venstre, og udnævnte i marts 1868 provst Aleth Hansen til kultusminister, også han soraner. Aleth Sophus Hansen var købmandssøn fra Rudkøbing, født 1817, og havde som ung teolog været skibspræst på „Galathea" under dens jordomsejling; fra denne rejse hjembragte han adskillige indiske og kinesiske bøger til Det kgl. Bibliotek. I Sydslesvig, sidst på Angel, havde den varmt fædrelandskærlige mand som præst og provst virket for danskheden. Afskediget efter krigen blev han sognepræst for Ferslev-Vellerup i Horns Herred, hvorfra Frijs altså hentede ham til kirkens ministerium. Aleth Hansen var en kultiveret personlighed og en god prædikant, men slog ikke til parlamentarisk. Han kunne navnlig ikke klare debatterne i Landstinget, og kun ved at konsejlspræsidenten gjorde valgmenighedsloven til et kabinetsspørgsmål, lykkedes det at komme igennem med et acceptabelt kompromis.

I efteråret 1869 blev Ernst Emil Rosenørn efter Aleth Hansen minister for kirken og skolen, og han skulle for en årrække blive et navn i det politiske liv, omend i andet plan. Rosenørn, denne Rosenørn, var godsejersøn fra Benzonslund ved Holbæk, født 1810, gift med en datter af den bekendte landøkonomiske forfatter, medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling, stamhusbesidder L. L. Brinck-Seidelin. Som ung jurist købte Rosenørn selvtredje Voergaard i Vendsyssel, af hvilken han siden blev eneejer. 1846 flyttede han dog til Frederiksberg, for hvis første selvstændige kommunalbestyrelse han blev formand 1858, i 1862 direktør for Veterinær- og Landbohøjskolen; han var eller blev formand for Diakonissestiftelsens bestyrelse, for Bibelselskabet, for Fængselsselskabet og desuden bestyrelsesmedlem i Forsikringsselskabet Danmark. I 1855 valgtes han i Varde til folketingsmand, fra 1861 havde han sæde i Rigsrådet. Rosenørn tilhørte oprindelig det nationalliberale partis højre fløj, men ville efterhånden opfattes som national og liberal, hvert begreb taget for sig. Efter 1864 havde han distanceret sig fra de nationalliberale og støttet Frijs. Han lå dog den nationalliberale embedsmandstype meget nær, omend han besad social og filantropisk sans. Emil Rosenørns udnævnelse til kultusminister overraskede, da han havde udtalt sig mod den kirkelige frihedslovgivning og jo nu skulle administrere valgmenighedsloven.

Finansminister C. A. Fonnesbech, den til alle sider velvillige, hjælpsomme godsejer, var et betydeligt aktiv for grev Frijs, der som ministeriets hovedopgave jo så at forlige modsætningerne i en brydnings- og genrejsningstid, som skulle give landet en „ny start". Fonnesbechs havari en halv snes år senere har givet en tilbagevirkende dom over hans gerning under C. E. Frijs, men N. Neergaard, selv flere gange finansminister, har tegnet ham som en særdeles dygtig fagminister med stor arbejdskraft, godt herredømme over sagerne og megen forhandlingsevne, en mand, som i en vanskelig genrejsningstid gjorde sit land væsentlige tjenester. Fonnesbech havde dog ikke held med sit forslag om en permanent indtægtsskat (der bestod en midlertidig krigsskat); nok fik han en indtægtsbeskatning, men ikke en vedvarende, hvad siden C. E. Fenger skulle snuble over.

*

Fonnesbech var blandt de ministre, der bar regeringens tungeste byrder, J. B. S. Estrup var dog afgjort dens betydeligste kraft i det indre reformarbejde; han var den fødte „arbejdsminister". De faglige kvalifikationer, han medbragte til Indenrigsministeriet, skrev sig fra hans virksomhed som godsejer og kommunalmand; de kunne synes utilstrækkelige, men ved rastløs energi lykkedes det dette skarpe hoved at mestre det vidtstrakte ministerium. Estrups gerning lå på tre områder: kommunalvæsenet, jernbanerne og den sociale lovgivning. I 1857 havde København jo fået sin styrelseslov (magistrat, valgt af borgerrepræsentation), hvorved for hovedstadens vedkommende grundlovsløftet om kommunalt selvstyre var opfyldt, men landets øvrige kommuner havde hidtil kun fået valglove, nemlig under P. G. Bang. Estrups landkommunale styrelsesordning af 1867, hvoraf visse træk fortsat er gældende, medførte kun en begrænset udvidelse af selvstyret. Vel mistede præsterne deres selvskrevethed også i fattig- og skolesager, den sidste rest, og betegnelsen sogneråd afløste sogneforstanderskaber, men amtmandens fortsatte sæde i amtsrådet og dettes kontrol med sogneråderne vakte misnøje i Venstre. Ved købstadkommunalloven af 1868 indførtes betegnelsen byråd, og disse fik en udvidet ret til at bestemme over egne penge. Byrådets formand skulle være en kongevalgt borgmester, i reglen den juridisk uddannede byfoged. Folketinget havde ønsket folkevalgte borgmestre og en ophævelse af den dobbelte bestyrelse: magistrat og borgerrepræsentation (byråd). Venstre var utilfreds med, at Estrup bestemt modsatte sig en demokratisering af valgretten til de kommunale råd. I adskillige sognekommuner herskede dog gårdmænd efter valgordningen af 1855 med dens toklassevalg. En demokratisering skete imidlertid – det var en forpligtende arv fra forgængeren F. Tillisch – for valg af borgerrepræsentanter i København; her krævedes nu en årsindtægt på 1.000 kr., men vælgerne deltes ikke i to klasser som i købstæderne og landsognene. Indenrigsministerens konservative holdning i valgretsspørgsmålet lovede ikke godt for oktoberforeningstanken.

J. B. S. Estrups jernbanelove var som bekendt hans bedrift som indenrigsminister. D. G. Monrad havde jo i 1860 i hovedtræk afstukket Danmarks jernbanenet, men det blev hans efterfølgeres sag at virkeliggøre linjerne, og det skete, så langt Estrup nåede med denne sag, uden hæmmende hensyn til den øjeblikkelige rentabilitet, hvis han mente, at anlæggene kunne ophjælpe landets velstandskilder. Den jyske østbane forlængedes fra Ålborg til Frederikshavn for at lede en del af den svensk-norske udlandstrafik over Danmark. Herom var der enighed, men indenrigsministeren mødte megen modstand, da han foreslog og sluttelig fik vedtaget linjerne

Lunderskov-Esbjerg og Holstebro-Esbjerg, hans største indsats i trafikvæsenet, den, hvormed han „vendte Danmark mod vest". På skrænten Esbjerg i Jerne sogn lå dengang kun et par gårde og nogle huse, stedet havde vel 30 beboere, og det var ikke Estrups egen idé, at der her, i landets ødeste og fjerneste hjørne, burde anlægges en eksporthavn; men da han med sit praktiske blik vogtede på fremtidsmulighederne, erkendte han, at fra Esbjerg var afstanden til England kortest, og at der her var et godt udskibningssted for Jyllands kvæg, efter at grænseflytningen i 1864 havde vanskeliggjort den gamle afsætning sydpå. Statshavnen blev vedtaget i 1868. Da vort landbrug tiåremten år efter måtte overgå til mejeri- og kødproduktion, fik Estrup dobbelt ret. Som jernbaneminister blev han, en jyde blandt jyder, den populæreste mand i Jylland. C. N. David gav sin tilslutning til en bane til Esbjerg, men var ellers forbeholden over for de mange anlæg, der krævede obligationsudstedelser; han hævdede, at der ikke var nogen forskel mellem en løbsk seddelfabrik og en obligationsfabrik. I 1867 overtog staten de jyskfynske jernbaner, først i 1880 de sjællandske.

J. B. S. Estrup delte ikke den nationalliberale anskuelse, at arbejderne ud over fattigvæsenet måtte hjælpe sig selv; i tresserne var der i øvrigt en stærk tilgang til det offentliges fattigvæsen. Som indenrigsminister nedsatte han i 1866 en kommission, der skulle undersøge, hvorledes man bedst kunne komme de mindrebemidlede til hjælp. C. N. David, der tidligst havde arbejdet med tanken om en „folkeforsikring", blev et fremtrædende medlem af kommissionen. Et flertal foreslog, at staten skulle yde sygekasserne visse begunstigelser, og desuden oprettelse af en almindelig begravelseskasse og en hermed forbunden alderdomsforsørgelses- og alderdomsunderstøttelseskasse. Interessenterne skulle indskyde beløb, der var udregnet efter den indtrædendes alder og de gældende dødelighedstabeller; kassen tænktes administreret af en af regeringen udnævnt bestyrelse. Resultatet blev, at finansminister Fonnesbech, under hvem en sådan sag hørte, i 1868 fremsatte et lovforslag om oprettelse af en af staten garanteret „Anstalt til Forsorg for Alderdoms og Døds Skyld". Forslaget tilsigtede tilvejebringelse af en større sum ved ugentlige indbetalinger, og det var også meningen herved på landet at byde en anden mulighed end aftægtsvæsenet. I Landstinget bestred Andræ, modsagt af David, energisk statens forpligtelse med hensyn til sociallovgivning. Efter nærmere overvejelse nøjedes det nedsatte udvalg med at henstille, at sagen på ny behandledes af ministeriet, idet man tilsagde støtte til gennemførelse af hovedtanken. Man anså i virkeligheden forslaget for umodent, og det er vel også tvivlsomt, om arbejdernes lønninger allerede da tillod nævneværdige indskud. Men hvad Estrup foreløbig måtte gemme, glemte han ikke, da han selv blev regeringschef.

*

Den hårdt arbejdende indenrigsminister begyndte efter næsten fire års virksomhed at spytte blod ligesom i ungdommen. Hans læge advarede ham alvorligt mod at fortsætte den anstrengende gerning, og Estrup trak sig da tilbage i september 1869, samtidig med Suenson og Aleth Hansen. Den samme læge, der havde rådet ham til at skåne sig, den berømte C. J. C. Hornemann, var i 45 år medarbejder ved en livrenteanstalt; Estrup søgte engang her at tegne en overlevelsesrente for sin hustru, men blev af lægen afvist med et: „Dem vil vi hverken eje eller ha'!" Da J. B. S. Estrup trådte ud af ministeriet – men fortsat kunne påvirke politikkens gang fra Landstinget – stod han højt i Rigsdagens omdømme. Man så i ham en nervøs natur, der ved selvtugt havde skabt sig en sikker optræden, en i grun-

den ordrig mand, der helst holdt knappe, tørre, lidt stødvist fremførte taler; i jernbanesagen havde han vist en stædighed, som øgedes ved modstand. Hans betvungne temperament kunne undertiden slå igennem som irritation, navnlig i Folketinget. På tomandshånd var han over for alle, nu som altid siden, elskværdig og meddelsom, men han holdt helst enetaler og søgte ikke selv andres selskab.

Estrup efterfulgtes i Indenrigsministeriet af en anden godsejer, nemlig af Wolfgang v. Haffner, født 1810 på Holmegård ved Valby som søn af generalkvartermester J. W. v. Haffner, tilhørende en indvandret militærslægt af elsassisk uradel, der ikke er naturaliseret som dansk adel. Faderen havde været blandt Frederik VIs nærmeste rådgivere under krigen 1807-14. Konsejlspræsident Frijs-Frijsenborg var gift med Wolfgang Haffners søster, og han stod svogeren nær politisk; A. F. Krieger var hans hustrus fætter. W. Haffners fader havde erhvervet godset Egholm ved foden af Horns Herred, en god mil fra Roskilde. Egholm var en meget gammel hovedgård, nævnt allerede på dronning Margrethes tid. Den var ofte i Rosenkrantzernes eje; en af disse, Fr. Chr. Rosenkrantz, der var statsminister under landboreformerne, men var modstander af sådanne ideer, skal ved en lejlighed, hvor reformerne blev livlig drøftet, have slået i bordet for kronprins Frederik (VI) og ladet ham vide, at Rosenkrantzerne var ældre i Danmark end Oldenborgerne. Wolfgang Haffner overtog Egholm i 1829, hvorfor han måtte afbryde sin militære karriere; i 1831 blev godset et stamhus. Han deltog dog i den første slesvigske krig som fører for en afdeling herregårdsskytter og „karakteriseredes" i tidens løb helt op til general. Som besidder af Egholm viste v. Haffner stor dygtighed både i landbruget og hesteavlen (han var rytterofficer). Han blev medlem af Sæby-Gershøj Sogneråd og af Roskilde Amtsråd, i 1866 af Landstinget, valgt af de højestbeskattede. Det blev sagt om ham, at han kendte hvert vandløb, stenkiste og bivej i sit amt. Han var netop en mand af den type, som 1866-forfatningen gjorde det let at inddrage i lovgivningen, en godsejer, hvis praktiske indsigt og virkelighedssans nok kunne stilles op mod akademikernes mere teoretiske viden; han havde en særlig erfaring i beskatningsspørgsmål. Stamhusbesidderen på Egholm tilhørte Oktoberforeningen og så gerne fæstespørgsmålet løst. Også på de kulturelle områder holdt han nogle streger til venstre. Af ydre var Haffner påfaldende tillukket, af natur langsom, men, som det siden skulle vise sig, temperamentsfuld, når det gjaldt en „livssag".

*

Da både Rosenørn-Teilmann og Estrup var udtrådt af ministeriet, blev dets 1866-farve svækket. Konsejlspræsident C. E. Frijs følte det og trættedes stadig mere. Endda skulle han også miste en tredje hovedstøtte, krigsminister Waldemar Raasløff, nemlig under forløbet af den foran kort nævnte sag om de dansk-vestindiske øers salg. Som dansk gesandt i Washington havde Raasløff allerede i ministeriet Bluhmes tid modtaget en forespørgsel fra De forenede Stater om, hvorvidt øerne var til købs; det var navnlig Skt. Thomas' havn, der interesserede staterne. Præsident Abraham Lincoln ønskede efter borgerkrigen af sikkerhedsgrunde at erhverve øerne. Gesandten anbefalede ivrigt sin regering at afhænde dem. København var dog i begyndelsen forbeholden; vel kunne en stor erstatning lette den nylige krigs efterladte økonomiske byrder, men var det ikke ydmygende så kort efter hertugdømmernes tab at afhænde en anden del af riget? Da lensgreve C. E. Frijs overtog styret, blev den danske regering mere salgsvenlig, navnlig efter at Raasløff selv, til dels på baggrund af salgsplanerne, havde fået sæ-

de i den og skulle bruge penge til sin nye hærordning. Krigsministeren, som blev anset for, og anså sig selv for, en effektiv, moderne diplomat, havde optimistisk antydet, at Danmark kunne få 16-20 mill. dollars for alle tre øer; men den traktat, der blev afsluttet i oktober 1867 (og som var medvirkende til marineminister van Dockums afgang), gjaldt kun Skt. Thomas og Skt. Jan, for hvilke USA skulle betale 7½ mill. dollars, ca. 27 mill. kr. Salget var betinget af, at øernes befolkning ved en afstemning samtykkede i overdragelsen, da Danmark ikke af Prøjsen kunne kræve afstemning i Nordslesvig uden selv at indrømme den dansk-vestindiske befolkning mulighed for at tilkendegive sin vilje. Afstemningen derovre bifaldt næsten enstemmigt overdragelsen, hvorefter Rigsdagen godkendte traktaten.

Den hele sag strandede dog, efter at Danmark havde besluttet sig. I USA var man kommet på andre tanker, Senatet tøvede med at ratificere traktaten, der kom efter Lincolns drab ny præsident, og Skt. Thomas blev hjemsøgt af en frygtelig orkan samt flere jordskælv. W. Raasløffs anseelse stod på spil; nylig havde han ved sin forsvarsordning genrejst tilliden og disciplinen i den efter krigen demoraliserede hær; men nu syntes hans stjerne at dale lige så brat, som den var steget. Krigsministeren opholdt sig i vinteren 1868-69 i staterne for at få købet til at glide, men det mislykkedes, skønt han endog skaffede sig adgang til at deltage i senatsudvalgets møder. Overbevist om, at amerikanerne engang ville være herrer i deres egen verdensdel, havde han i den grad identificeret sig med sagen, at han led et meget alvorligt prestigetab. I april 1870 udtrådte da den skuffede og ydmygede krigsminister, der året forinden var blevet folketingsmand for Helsingør, af regeringen efter at have holdt en bevæget tale i Rigsdagen. Året efter nedlagde han sit mandat og bosatte sig i Dresden som Store Nordiskes repræsentant og C. F. Tietgens private rådgiver. Han samarbejdede overhovedet fortroligt med Tietgen, der synes, også i ministertiden, at have garanteret ham en indtægt på 5000 rdl. årligt. Ingen havde vel været blind for, at W. Raasløff var noget af en eventyrer, ganske særlig ikke Estrup, men hans tilbagetræden efterlod dog følelsen af et tab for det politiske liv.

*

På dette tidspunkt havde ministeriet C. E. Frijs kun en måneds tid tilbage. Skønt konsejlspræsidenten ikke gerne deltog videre i Rigsdagens forhandlinger, han nøjedes helst med at vise sig i salene (så kom han heller ikke ud i en måske farlig debat med de så dygtige nationalliberale), var han længe regeringens sammenholdende kraft, med gode muligheder for at bevare ligevægten også mellem landsting og folketing. Det var lykkedes ministeriet efter krigen at skabe ro i Danmark, at gøre styret sundt, endvidere gennem betydelige reformer at vise 1866-landstingets saglige brugbarhed og i det hele at iværksætte overgangen fra den gamle forfatning til den nye. Men dennes naturlige konsekvens, en på oktoberforeningstanken bygget politik, var ikke søgt draget, skønt landbruget, det store og det lille, stod stærkt i begge ting. J. A. Hansen holdt længe forsigtigt det sårbare spørgsmål om det resterende fæstegods' tvangsafløsning hen; da det blev umuligt for ham, viste godsejerne ikke den fornødne sociale og perspektivisk-politiske forståelse. De nationalliberale så med tilfredshed Hansen forelægge et lovforslag om spørgsmålet, i den rigtige forventning at det herved ville komme til et sammenstød mellem godsejere og bønder, der kunne „ryge oktoberræven ud". Frijs og Haffner var vistnok villige til at gøre indrømmelser, men Estrup var det ikke, og det afgjorde sagen. Herefter var ministeriet mere end før en landstingsregering, dets 1866-perspektiv var

gået tabt. Der blev intet af „hartkorn-folkelighedens morgenvinde".

Konsejlspræsident C. E. Frijs, der ikke var rask og følte sig træt af sin gerning som ministerchef, havde 18. maj 1870 i Folketinget bebudet sin afgang til efteråret, men hvis tinget *ikke* fandt, at ministeriet ved sin forbliven gavnede landet, ville det, udtalte han, tage et væsentligt hensyn dertil. Dagen efter blev et par underordnede militære bevillinger stemt ud af finansloven, og konsejlspræsidenten benyttede da denne nægtelse til at indgive regeringens demission. Forud var gået en debat, hvorunder de voksende krav om folketingsparlamentarisme var kommet til udtryk. Den unge venstremand C. Berg udtalte, at hvis det var en illusion, at man ville tage hensyn til Folketingets flertal ved dannelsen af et nyt ministerium, så var det på tide, at dette blev klaret. Berg så i parlamentarisme også et vederlag for forfatningsændringen i 1866. Udfordrende og uforsigtigt tiltalte kultusminister Emil Rosenørn Venstre således:

> „Skab i dette ting en stærk og kompakt majoritet, som tilegner sig anskuelser, hvorefter landet kan regeres, anskuelser, som bæres af en offentlig overbevisning, som selv ved, hvad den vil. Har De dannet en sådan kompakt majoritet, mine herrer, så har De magten i Deres hænder, og så bør De have den".

Disse sætninger skulle i kommende år ofte blive citeret af Venstre og fremholdt som de sidste parlamentariske ord fra ministerbænken. I øvrigt vedtog Folketinget kort før ministeriets afgang en udtalelse om, at departementscheferne skulle afskaffes og erstattes med generalsekretærer „for at lette overgangen til en virkelig parlamentarisk regering". Men allerede i 1866 skrev J. B. S. Estrup i anledning af, at Folketinget nægtede en bevilling til hestgardens bevarelse, til en slægtning: „Denne tendens til at misbruge finansloven til derigennem at organisere og administrere, hvorved den anden ligeberettigede statsmagt (kronen) skydes til side, må standses – ellers vil det lidt før eller senere komme til et voldsomt brud". – Og det kom det, selv om det, med tilløb, varede 20 år.

*

Af ministeriet C. E. Frijs' ved dets afgang endnu levende forhenværende eller siddende medlemmer genfindes lensgreven selv, Rosenørn-Teilmann, W. Raasløff, P. Chr. Kierkegaard, Aleth Hansen, Emil Rosenørn, Nutzhorn, van Dockum og Suenson ikke i noget senere ministerium. Grev Frijs havde sæde i Landstinget indtil 1880 og var sit land en vægtig reserve; han var ærespræsident for den store udstilling i København 1888 og døde i 1896 på Boller. Ved Frijsenborg er der rejst en statue af ham, gjort af V. Bissen. – C. E. Frijs' ene Sorøkammerat i ministeriet, Rosenørn-Teilmann, blev 1875 viceformand i Landstinget; han var medlem af Privatbankens råd og af bestyrelsen for Landbygningernes Brandforsikring; hans eftermæle, han døde i 1879, nævnte ham som en retlinet mand med ægte samfundsfølelse. – Den anden soraner, Waldemar Raasløff, fortsatte sit noget vidtløftige liv indtil sin død i 1883 ved Paris, hvor han da ledede Det Store Nordiske Telegrafselskabs agentur. Aldeles uden fuldmagt dertil havde han ved den fransk-tyske krigs udbrud i juli 1870, da han sammen med Tietgen efter sin demission i april opholdt sig i Frankrig, stillet kejser Napoleon III Danmarks bistand i udsigt, hvis Frankrig sendte en hær til Østersøen, som kunne true Berlin. I 1874 var han Store Nordiskes delegerede i Kina og Japan, udrustet med ministerielle instruktioner. Han nævntes et par gange som mulig guvernør i Dansk Vestindien; hans anseelse var dog efterhånden ikke stor, han var „færdig" i dansk politik allerede efter sin egenmægtige optræden i Paris ved krigsudbruddet i 1870. W. Raasløffs rolle i den politiske historie er vel heller

ikke ublandet beundringsværdig, han kunne virke som en storpolitisk agent, men hans prestige var på Rigsdagen i nogle år særdeles høj, og i slutningen af C. E. Frijs' regeringstid havde han megen indflydelse på konsejlspræsidenten. – P. Chr. Kierkegaard var efter sin ministertid opslidt, og han tog sin afsked som biskop i 1875. Hans hjemlige forhold var ulykkelige. Han ægtede først en datter af biskop P. O. Boisen, der døde inden et år, dernæst en præstedatter af slægten Egede Glahn, men hustruen var syg og sengeliggende i næsten alle de 40 år, ægteskabet varede. En søn voldte forældrene svære sorger. Efterhånden fik det tilbagetrængte tungsind atter magt over den gamle biskop, han vendte sin skarpe kritik sygeligt mod sin egen person og gerning og søgte oprejsning ved at prædike for fattiglemmerne i Ålborg. Han tvivlede aldrig om kristendommens sandhed, men om sin egen mulighed for frelse. Sin sidste prædiken holdt han i maj 1883, fem år før sin død, og dens emne var alle tings ende, som nu nærmede sig. Han samtykkede i at blive gjort borgerlig umyndig. I alderdommen var P. Chr. Kierkegaards sjælelige lidelser så svære, at de, siger hans biograf, professor Fr. Nielsen, hensatte ham i „en nat uden stjerner". – Aleth Hansen blev sognepræst i Ledøje-Smørum og døde 1889. – Emil Rosenørn blev overpræsident i København, et embede, hvortil han ved sin fornemme type udmærket egnede sig. Han var kongevalgt medlem af Landstinget fra 1879 til sin død i 1894, nu erklæret højremand. Estrup gjorde Rosenørn til formand for den arbejderkommission, han nedsatte, da han i 1875 overtog regeringen; han hørte til de konservative arbejdervenner, og modsat liberalisterne ønskede han statshjælp til selvhjælp, ja, ville endog have lavstvangen delvis genindført. 1884 stillede han sig i spidsen for den frivillige selvbeskatning til fordel for landets forsvar; siden tog han til orde for den legale prostitutions afskaffelse. I Frimurerlogen i København står en buste af denne sympatiske embedsmand med nationalliberal rod. Rosenørns Allé, hvor radiohuset ligger, har sit navn efter ham. – Carl Nutzhorn, der i det sidste år af sin ministertid var folketingsmand for Ålborg, blev straks efter sin afgang amtmand i Vejle; han beklædte Orla Lehmanns gamle embede indtil året før sin død i 1899; staten tog hans anerkendte dygtighed i brug på flere andre områder. C. van Dockum døde som admiral i meget høj alder 1893; udtrådt af tjenesten trak han sig tilbage til Helsingør, hvor han skrev et par bind meget læste erindringer om sit bevægede liv. – Otto Fr. Suenson sad som kongevalgt medlem af landstinget 1866-73 og døde i 1888.

*

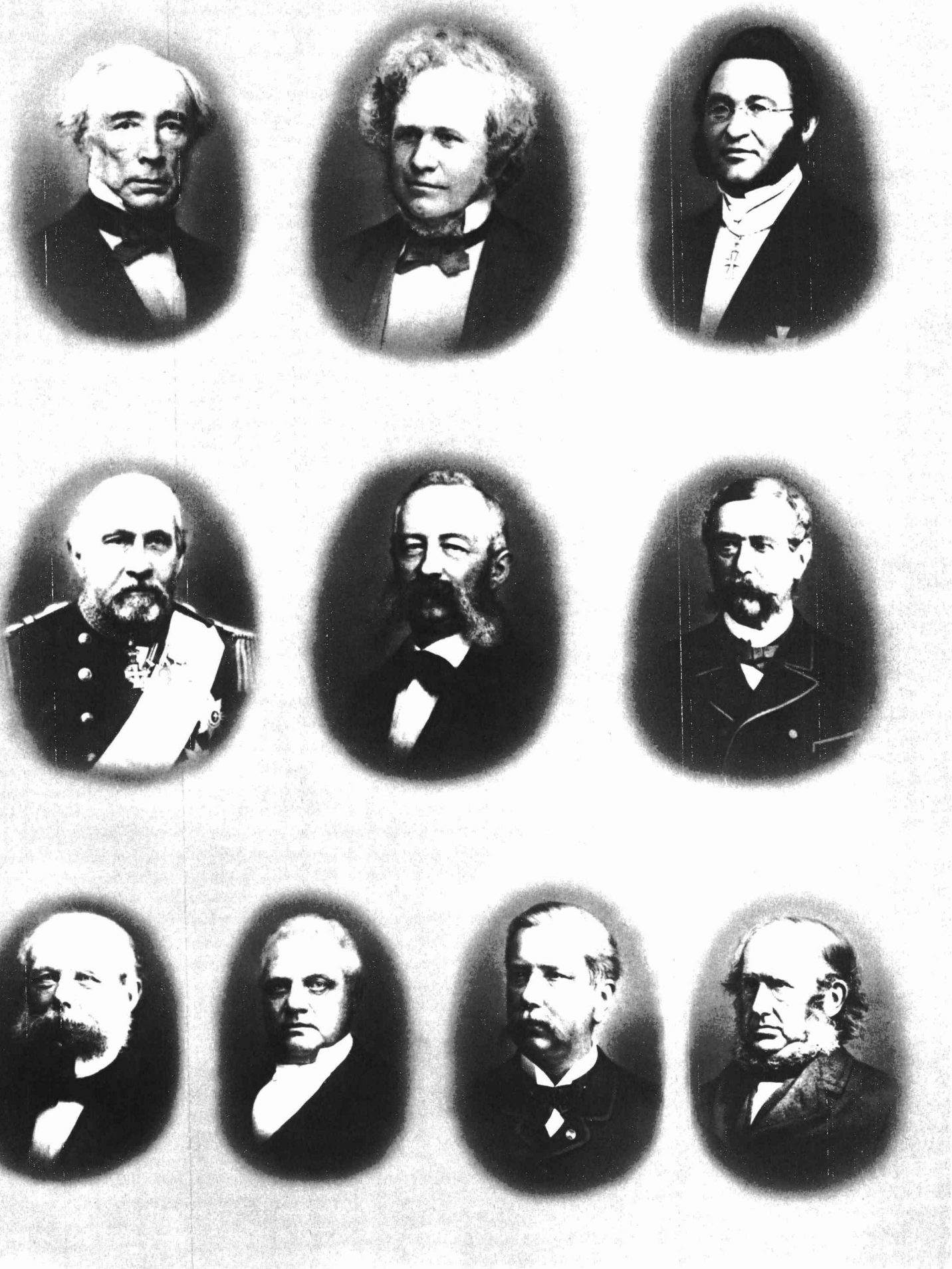
I C. E. Frijs' ministerium sad der i løbet af de fem år, lensgreven var Danmarks politiske leder, i alt seks godsejere. Forfatningen af 1866 sætter et skel i henseende til regeringernes sociale sammensætning. I tiden 1848-65 falder, med et par afbrydelser, nationalliberalismens højkonjunktur, og de fleste ministre tilhører det nationalliberale bureaukrati. Fra november 1848 til og med P. G. Bangs ministerium, altså indtil 1856, var af 21 ministre de 14 embedsmænd fra centraladministrationen, og også de øvrige var embedsmænd; det må her erindres, at lensgrever som A. W. Moltke og F. M. Knuth tilhørte administrationen. Fra Andræs ministerium 1856 til og med ministeriet Bluhme II, altså indtil 1865, var af 22 ministre de 7 fra centraladministrationen og yderligere 13 embedsmænd, Rotwitts kortvarige ministerium ikke medtalt. I den første halve menneskealder efter den frie forfatnings givelse kom ministrene altså helt overvejende fra embedskredse, i reglen nationalliberale; juridisk embedseksamen var næsten en betingelse for at få sæde i statsrådet,

ligesom det forudsattes, at en minister var faglig kompetent i snævrere forstand over for sit ministeriums sager. I de regeringer, der sad 1848-65, var medlemmer af Rigsdagen i flertal, oftest ved folketingsmænd, men ministerstillingen betragtedes endnu i nogen måde som det øverste trin af embedsstigen.

Efter forfatningsrevisionen kommer der nye træk i billedet, især et brud med den bureaukratiske tradition. Betragtes tiden 1865-1901 (systemskiftet) under ét, dominerer godsejerne. Ved periodens begyndelse var der i Danmark op mod 1.800 godsejere, der besad godt 10% af landets hartkorn, men antallet af de virkelige jorddrotter, hvorfra ministrene fornemmelig udgik, var blot 80. Vel var indtil 1901 kun godt en tredjedel af regeringernes medlemmer godsejere, resten højere embedsmænd og militære, men det er de store jordbesiddere, ingenlunde altid adelige (Estrup, Fonnesbech), der er de absolut ledende, og de antages, øvede i forvaltning på deres godser, at kunne beklæde en hvilken som helst ministerpost (ikke få havde dog juridisk eksamen), medens embedsmændene og officererne må blive ved deres læst. Det er endvidere karakteristisk, men ikke overraskende, at de fra Rigsdagen udgåede ministre nu oftest kommer fra Landstinget, samt at godsejerministrene mindre betragter statens embedsmænd som kongens repræsentanter end som regeringens tjenere.

Siden 1282, da de adelige stormænd tvang kong Erik Glipping til at udstede en håndfæstning, havde det været reglen, at kongerne ved deres tronbestigelse afgav forsikringsbreve, der tilstod jordegodsbesidderne medindflydelse og privilegier. Frederik III måtte, som bekendt, da han i 1648 blev konge, underskrive en håndfæstning, der betød højdepunktet i anerkendelsen af adelsvældet i Danmark, udøvet gennem Rigsrådet, og samtidig et lavpunkt for kongemagten. Derfor blev kongeloven af 1665, enevældens grundlov, det skarpeste brud, der nogen sinde er sket i dansk statsretlig og politisk udvikling. Forfatningsændringen i 1866 betød naturligvis ikke en tilbagevenden til håndfæstningernes adelsrepublik efter 200 års forløb, men gennem den privilegerede valgret til Landstinget fik godsejerne dog en mere magtfuld stilling i staten end nogen sinde efter det gamle rigsråds fald ved enevældens indførelse i 1660. Selve deres velstand gav dem en personlig frihed, som de kunne stille i statens tjeneste, og ikke blot derved at diplomatiet, Danmarks repræsentation udadtil, i stort omfang rekrutteredes fra de adelige godsejerfamilier. Det jordbesiddende aristokrati følte sig efter 1866 kaldet til at være landets hovedstyrere. Standen stod i et særligt tillidsforhold til kavaleren Christian IX, der var opvokset i ridderlige, højkonservative anskuelser, og hvis familieforbindelser gennem døtrenes ægteskaber kastede glans over hans i sig selv beskedne hof. Hoffet blev efter 1866 et selskabeligt centrum for den overklasse, adelige eller ikke adelige, som nu var kommet til magten.

MINISTERIET HOLSTEIN-HOLSTEINBORG

C. E. FENGER C. C. HALL C. A. FONNESBECH

NIELS F. RAVN LUDVIG HOLSTEIN-HOLSTEINBORG WOLFGANG HAFFNER

OTTO ROSENORN-LEHN C. S. KLEIN C. A. F. THOMSEN A. F. KRIEGER

MINISTERIET HOLSTEIN-HOLSTEINBORG

(28. maj 1870–14. juli 1874)

Omstændighederne ved ministeriet Frijs' afgang kunne jo tydes som en indrømmelse til parlamentarismen; formelt var det veget for en bevillingsnægtelse i Folketinget, og de forskellige venstregrupper søgte at danne et folketingsflertal som basis for en ny regering. J.B.S. Estrup, der befandt sig på Skaføgård, blev da af Christian IX kaldt til København, hvor han drøftede stillingen med monarken og C.E. Frijs. Denne sidste fandt, at der mod Venstre snarest burde skabes en stærk regeringsfront af godsejere og de nationalliberale. Heri var Estrup enig, men da han ikke følte sig rask nok til at overtage ledelsen af en sådan regering, der kunne modarbejde „folketingssammenrottelsen", og da han i situationen ikke så nogen mulighed for et „anstændigt godsejerministerium", gik, efter at også C.G. Andræ, Haffner, Nutzhorn og Emil Rosenørn havde vægret sig, på Frijs' anbefaling opfordringen videre til lensgreve L.H.C.H. Holstein-Holsteinborg. Han var efter 1849 konservativ helstatsmand, men havde bevæget sig så meget over mod de nationalliberale, at han i 1863 som rigsrådsmedlem stemte for novemberforfatningen. Under kampen om sidste forfatningsrevision havde han stået ved Estrups og C.E. Frijs' side og tilhørte nu i Folketinget Mellempartiet. Holstein-Holsteinborg var præsident i Landhusholdningsselskabet, han havde visse berøringspunkter med Venstre, og det var ham ikke fremmed at optage J.A. Hansen i en regering.

Estrup og Andræ fandt denne tanke grufuld. Andræ sagde åbent til kongen, at „de stole, hvorpå de herrer Berg-Hansen engang havde sat sig, kunne blive så tilsølede, at ingen længere ville sætte sig derpå" (og så kunne han endda ikke vide, at kort før den højtbegavede venstreførers død i 1877 blev det konstateret, han havde besveget de assuranceselskaber, hvortil han var knyttet, for 200.000 kr.). Den 23. maj gik Estrup til A.F. Krieger og foreholdt ham umuligheden af J.A. Hansen som minister. „Danmark levede", sagde han, „af en vis grad af agtelse og velvilje i Europa; forspildtes den ved et ministerium af Venstre, var det helt usikkert, hvor længe vi kunne bestå"; en overenskomst mellem godsejere og de doktrinære var nu en nødvendighed. En stærk ringeagt for bønder og skolelærere lå jo bag en sådan udtalelse. A.F. Krieger havde oprindelig ment, det var klogt at optage J.A. Hansen, fordi Venstre måske derved blev pacificeret i alvorligere spørgsmål; men da Holstein-Holsteinborg på Estrups foranledning derefter henvendte sig til Krieger, den ledende mand i Landstinget, indvilligede han i at indtræde i et af greven dannet ministerium, dog kun på betingelse af at Hall og Fenger

også deltog. Krieger havde forinden drøftet stillingen med Hall ude på Bakkegården og vundet hans aldeles nødvendige forståelse under forudsætning af, at der hos godsejerne var en levende erkendelse af alliancens ønskelighed. Grev Holstein selv var ikke meget for et sådant blandingsministerium, og Estrup fik derfor general Raasløff til at overtale ham. For Holstein stod Hall endnu som repræsentant for tiden før 1864, og såvel konge som kronprins var uvillig stemt over for igen at se de tre nationalliberale i statsrådet.

*

Regeringsskiftet i 1870 frembød den sidste mulighed for at virkeliggøre en alliance mellem store og små bønder, men de tendenser, Holstein havde i så henseende, magtede han altså ikke at sætte igennem over for modstanden hos godsejere og nationalliberale. J. A. Hansen havde ventet at blive minister på fæstesagen, og han udmeldte sig efter skuffelsen af Oktoberforeningens bestyrelse. Hvorfor dette havari, der dog var bebudet ved ministeriet Frijs' passivitet i fæstesagen? Jo, det, der havde drevet de store og de små bønder sammen i tiden efter krigen, var væsentlig noget negativt: den fælles modsætning til hovedstaden, til den nationalliberale professorvisdom og embedsvældet. Men da det kom til stykket, viste det sig, at den store sociale og personlige afstand mellem de to landboklasser hindrede en fælles politik. Godsejerne var i virkeligheden ikke „store bønder", de var den egentlige overklasse, landets største formueejere, og grundtvigianismens stigende indflydelse i Venstre snarere øgede end mindskede skellet, thi for denne åndsretning havde kun yderst få godsejere organ, hvorimod den i visse dele af landet meget styrkede bøndernes selvbevidsthed. Samtidig var de nationalliberales foragt for „transtøvlerne" (bønderne) alligevel betydelig større end for „knaldpiskeridderne" (godsejerne), der dog udmærkede sig ved fødsel og rigdom. Så forskellige de nye regeringspartnere var, frygtede de begge, ligesom i 1866, et bondeflertal, også af den grund, at et sådant dels ville kræve det resterende fæstegods tvangsafløst, dels være nøjeregnende med hensyn til embedsmændenes lønninger.

Grev C. E. Frijs, oprindelig samlingsmærket for de store og de små bønder, blev engang spurgt af sin søn, Mogens Frijs, om det ikke havde været politisk klogere i 1866 eller 1870 at optage venstremænd i regeringen. Det benægtede den gamle lensgreve ikke, men han gjorde sønnen opmærksom på, at der var noget, der hed den europæiske velanstændighed – der altså nu var trådt i stedet for C. A. Bluhmes „den europæiske nødvendighed". Da imidlertid de lag, som var blevet holdt udenfor i det skelsættende år 1870, henimod århundredets slutning havde vokset sig til kraft og gjort højrepolitikken uholdbar, greb Mogens Frijs afgørende ind, idet han genoptog sin faders oprindelige tanke.

Ministeriet Holstein-Holsteinborg var en øjeblikkelig triumf for nationalliberalismen. Det var udtrykkeligt selve Estrup, grundbesiddelsens mand fremfor nogen, der først havde henvendt sig til akademikerne. Det overraskende blandingsministerium måtte betyde en stor prestigeforøgelse for de nationalliberale, hårdt ramt som de var blevet i 1864 (men i foråret 1870 havde de endnu Frankrigs nederlag tilbage). Partiet var ikke sat uden for indflydelse af nogen alliance mellem landbofløjene, ja, ministrene Krieger, Hall og Fenger dominerede ganske Holsteins regering som dens saglige ballast.

Hall er et særligt ord værd. Modsat Monrad var han efter katastrofen i 1864 forblevet i landet og i det politiske arbejde. Han følte sig ikke fældet. I hans popularitet var der vel gået skår, men for de nationalliberale var

han stadig føreren. Hans ligevægt var urokket; roligt henviste han til, at ingen kunne fordømme hans politik uden at dømme hele det danske folk. Og nu var han altså igen kommet på regeringsbænken – ja, han var nok atter blevet minister, men vel at mærke i en regering, hvortil en stor godsejer lagde navn, og hans placering ved genophøjelsen viste derfor snarere, at hans storhedstid var ude, end at den på ny var inde.

Estrup havde, vel uden fuldt at se perspektivet, ved sin indgriben lagt grunden til det fælles Højre, hvortil han siden gennem 20 år støttede sin over for Folketinget dristige politik, og for så vidt indledtes i 1870 alligevel nationalliberalismens udslettelse som parti. Sammensmeltningen mellem godsejerne og de nationalliberale til et Højre, hvis borg blev det privilegerede landsting, stod dog på en halv snes år, nogen forskel eksisterede altid, så længe mændene fra 1849 levede, men fra 1870 begynder nationalliberalismens embedsmænd og borgerskab at blive virkelig højrevendt.

*

Samtidig tog, som et modtræk, et samlet Venstre form; det var forberedt af et 11-mandsudvalg for ministerskiftet og for at påvirke dette til gunst for Venstre. Bondestanden, der nu havde 20 års politisk modning bag sig, følte 1870 som en ny udæskning efter 1866, og 30. juni, altså en måneds tid efter koalitionsregeringens dannelse, udsendte 44 folketingsmænd af de tre hidtil bestående venstregrupper det manifest, hvorved Det forenede Venstre oprettedes. Her rejstes for første gang kravet om „folkets selvstyrelse", der sagdes at være grundtanken i junigrundloven, d.v.s. om parlamentarismen; det hed, at Folketingets grundlovsmæssige forret med hensyn til finanslovens behandling måtte give det magt til at umuliggøre enhver regering, som ikke var i overensstemmelse med tingets flertal. Partiets endelige program forelå i 1872. Venstre fastslog, at junigrundloven med dens politiske frihed og lighed uden hensyn til stand eller formue var „folkets moralske ret", d.v.s. at partiet principielt krævede landstingsprivilegierne fjernet, desuden en demokratisk kommunal valgreform. Man forlangte en ligeligere fordeling af skattebyrden derved, at tolden på livsfornødenheder og forbrugsgenstande af betydning for den økonomiske udvikling blev lettet eller ophævet, samt ligevægt på statens regnskab tilvejebragt ved en indkomst- og formueskat, der skulle afløse det bestående skattesystem, som jo hvilede på jord og bygninger. De trykkende tiendebyrder skulle på lempelige vilkår afløses, fæstegodsvæsenet helt afskaffes, len, stamhuse og fideikommisgodser overgå til fri ejendom under for samfundet betryggende betingelser. Det forenede Venstre ønskede ingen særlig kirkeforfatning, men Rigsdagens fulde lovgivningsmyndighed opretholdt også i kirkelige sager; friheden inden for kirken skulle yderligere udvides, menighederne have en afgørende indflydelse ved ansættelsen af præster og adgangen til at danne valgmenigheder lettes; præsterne, der nu levede af deres præstegårdsjord og tiende som små stamhusbesiddere, som den bedst bevarede „stand" i landet, krævedes sat på fast løn. For det offentlige undervisningsvæsen var det, indrømmede Venstre, Rigsdagens sag at sætte målet, men hvorledes dette mål blev nået i de skoler og læreanstalter, som ikke bekostedes af staten, var denne uvedkommende. Landet måtte sikres et efter dets størrelse og forhold afpasset værn „under stadigt hensyn til nødvendigheden af, at de nuværende store byrder formindskes". I det hele burde der gennemføres sparsommelighed i statshusholdningen.

*

Blandingsministeriet havde fået følgende sammensætning: konsejlspræsident, L. H. C.

H. Holstein; udenrigsminister, O. D. Rosenørn-Lehn; finansminister, C. E. Fenger; indenrigsminister, C. A. Fonnesbech; justitsminister, A. F. Krieger; minister for kirke- og undervisningsvæsenet, C. C. Hall; krigs- og marineminister, W. v. Haffner. Regeringen var mere præget af Landstinget, end godt var, hvis den ikke skulle virke som en udfordring til det krævende Venstre. Over for Krieger havde den demissionerede grev Frijs ikke afvist tilbagetrukket at følge det nye ministerium som en skjult konsejlspræsident.

Vi har nu mødt det stærkt politiske navn Holstein for første gang. Holstein'erne er af mecklenburgsk uradel, og flere grene har været i dansk tjeneste i to, tre århundreder. Storkansleren U. A. Holstein, Frederik IVs ven, gift med en halvsøster til Anna Sophie Reventlow, blev den første lensgreve til Holsteinborg; J. L. Holstein, Christian VIs statsminister, blev den første lensgreve til Ledreborg. Grevskabet Holsteinborg ved Skelskør, hvis hovedsæde kan dateres tilbage til Valdemarstiden, omfattede ved dets oprettelse i alt 480 tdr. hartkorn, grevskabet Ledreborg, der har taget navn efter oldtidens formodede kongsgård i Lejre, 561 tdr. hartkorn.

Lensgreve Ludvig Henrik Carl Herman Holstein var født 1815 på Holsteinborg som søn af den grev F. A. Holstein, der har bevaret et navn i historien som ædel godsejer, filantrop og beskytter af „den gudelige bevægelse", ivrig for ved sit gods' kirker at få ansat præster, der havde brudt med rationalismen. Konsejlspræsident Ludvig Holstein (digteren af samme navn var hans brodersøn) havde som tidligere berørt først ægtet Mimi Zahrtmann, en datter af marineministeren fra 1848, efter hendes død i 1876 Betzy Laura Hansen, født Rasmussen, fra hvem han separeredes et par år efter; hun var 34 år yngre end han og levede til 1931. Gennem sit første ægteskab blev konsejlspræsidenten fader til lensgreve C. C. Holstein, der ved siden af Vilh. Beck var en af Indre Missions ledere, og som 1910-14 havde sæde i Landstinget; hans søn igen var den konservative løsgænger grev Bent Holstein, død 1945.

Ludvig Holstein havde overtaget sit grevskab kun 21 år gammel og oparbejdet det med dygtighed. Den lille og livfulde greve var landmand om en hals, og han påvirkede fordelagtigt den landøkonomiske udvikling på Sjælland. Han var halvfætter til Estrups hustru, født Holsten-Charisius; Estrup agtede ham ikke højt, men de havde dog samarbejdet godt i landbo- og stutterisager. Grev Holstein var ganske uden fornemme lader, han drog personlig fra gård til gård for at interessere bønderne for sparekassesagen (den første sparekasse i Danmark var 1810 stiftet på grevskabet Holsteinborg); så tidligt som 1870 oprettedes Holsteinborg og Omegns Brugsforening. Greven mødte også som konsejlspræsident på dyrskuerne, og hans lethed i omgang med alle samfundsklasser havde gjort ham meget populær; sine fæstere og overhovedet „den lille mand", som han sagde, undte han gode kår. Sin valgkreds, Skelskør, tabte og tilbageerobrede grev Holstein under heftige kampe, som han i kroer og kipper førte med dygtighed og humør, altid ridderligt. Holstein-Holsteinborg var næppe nogen stor begavelse, men havde megen sund sans. Der er gjort for meget ud af de små sedler, han benyttede, når han i Rigsdagen skulle erklære sig om regeringens standpunkter; de var ikke „dosmersedler", men skyldtes den omstændighed, at de nationalliberale havde en så væsentlig prioritet i ministeriet, at de ville have hånd i hanke med, hvad dets leder udtalte. Imidlertid, lensgreven var med alle sine påskønnede egenskaber ikke nogen fører, og det kunne være et spørgsmål, om han med sin tilbøjelighed for en mellempolitik og hældning mod bondestanden var mere end en overgangsmand.

Ludvig Holstein var konsejlspræsident uden portefeuille. Han havde ønsket at være også udenrigsminister, men skønnedes mindre egnet dertil, og fortiden forbød naturligvis, at C. C. Hall vendte tilbage til sin gamle post. Grev C. E. Frijs havde under forhandlingerne om den nye regering hævdet, det var nødvendigt som modvægt mod Hall og Krieger og de erindringer, disse nationalliberale navne fremkaldte i udlandet, som udenrigsminister at have en konservativ godsejer, der ville fortsætte den udenrigspolitik, som ved C. A. Bluhme og ham selv var indledt efter 1864; en god dansk mand skulle det være, men ikke en så selvstændig, at han vragede de kloge råd, som Udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, kunne give ham. Frijs, der anså grev Holstein for „en flue i en flaske", pegede da på den „grundhæderlige" lensbaron O. D. Rosenørn-Lehn, der i hans øjne også har haft det store plus at være udgået fra Sorø Akademi, og ham blev det.

*

Fra den ærværdige og poesifyldte Rhinby Bacharach, der gennem århundreder var rhinskvinshandelens centrum, udvandrede på grund af plyndringerne under trediveårskrigen flere vinhandlere til København i tillid til Christian IVs privilegier for tilflyttede tyskere. Blandt disse nye borgere var Johan Lehn, død 1684, der nåede en solid position som vinhandler, rådmand og kirkeældste for Petri Kirke. Hans søn, Abraham Lehn, overtog efter faderen det berømte vinhus Dyrkøb ved Frue Kirke, men han drev tillige storhandel og en vidtstrakt skibsfart; han blev direktør for Det ostindiske Kompagni. Den indvandrede tyske vinhandlers søn efterlod ved sin død en af landets største privatformuer. Hans søn igen, Abraham (junior), satte sin arv i landets jord, idet han på Lolland købte Højbygård, Fuglsang, Prierskov og Berritzgård, alle med gods. Broderen Johan Lehn erhvervede de fynske godser Hvidkilde, Nielstrup og Lindskov. De to brødre blev 1731 optaget i adelstanden. Abraham Lehns søn, Poul Abraham Lehn, arvede efter sin fader Berritzgård og Højbygård og føjede hertil ved køb det ligeledes lollandske gods Orebygård; da han ved sin barnløse farbroders død overtog også de fynske gårde, blev han en af tidens største godsejere. 1780 gjordes han til baron, og af besiddelserne på Fyn oprettedes baroniet Lehn ved Svendborgsund med 1775 tdr. hartkorn; siden stiftedes af Orebygård og Berritzgård baroniet Guldborgland på Lollands skovrige nordkyst; det havde 1335 tdr. hartkorn.

Poul Abraham Lehn var slægtens sidste mand, han havde kun døtre, mellem hvilke hans besiddelser blev delt, og det er forklaringen på, at navnet Lehn siden kun forekom i sammensætninger som Ahlefeldt-Laurvigen-Lehn og Bertouch-Lehn, opstået ved ægteskaber, men altså også som Rosenørn-Lehn. Den i 1870 udnævnte udenrigsminister Otto Ditlev Rosenørn-Lehn var født 1821 på Orebygård. Hans moder var 1804, kun 16 år gammel, blevet besidder af baroniet Guldborgland efter sin morfader; da hun ægtede oberst H. C. Rosenørn, blev denne 1820 optaget i friherrelig stand under navnet Rosenørn-Lehn; han var en fætter til ministeriet Frijs' kultus- og justitsminister, Rosenørn Teilmann.

Udenrigsministeren havde afbrudt sine juridiske studier, da han efter faderens død i 1847 måtte deltage i bestyrelsen af baroniet Guldborgland; ved moderens død i 1860 arvede han også baroniet Lehn og var nu en af landets rigeste mænd; blandt hans besiddelser var tillige godserne Rössjöholm i Skåne og Kidding i Nordslesvig. Rosenørn-Lehn har af kyndige fået det vidnesbyrd, at han som godsejer var en forstandig, samvittighedsfuld og arbejdsom mand, der med omhu og økonomi, men også med megen humanitet styrede sine

besiddelser; han lod på Lolland betydelige arealer inddæmme og restaurerede sine kirker; kun få bønder havde ikke en prioritet fra Guldborgland i deres gård. Lensbaronen brugte overhovedet sin rigdom med patriarkalsk ansvarsfølelse og var afholdt af sine talrige undergivne; hele Lolland-Falsters vel lå ham på sinde, han bragte således store økonomiske ofre for landsdelens første sukkerfabrikker. Han var en slags konge over Lolland, der af alle hilstes med ærbødighed, når han kom kørende med fire sorte fuldblodsheste med topper og blinkere og kusk og tjener i fornemt liberi. Egnens honoratiores blev et par gange om året tilsagt til middag på Oreby, og det gik da lige så fint til som ved et kongeligt taffel. Med alt dette var Rosenørn-Lehn dog en beskeden mand, og ungkarlen var alvorlig interesseret i litteratur og kunst; efter at han 1860-61 havde opholdt sig i Rom, blev han en mæcen over for bildende kunstnere, navnlig unge; han havde også gode historiske kundskaber.

Lensbaronen havde ikke videre interesse eller talent for politik; at han 1864 indvalgtes i Rigsrådets landsting og derefter sad i 1866-landstinget til sin død, havde sin årsag i hans sociale position og den tillid, der omgav ham. På Rigsdagen havde Rosenørn-Lehn ikke spillet nogen større rolle, og da han meget vel kendte sin begrænsning, gjorde han stærk modstand, da C. E. Frijs lagde pres på ham for at få ham til at overtage Udenrigsministeriet; det var vistnok C. C. Halls tilskyndelse, der afgjorde sagen – lensbaronen nærede megen agtelse for Halls moderate personlighed, for hans besindige fremfærd i tiden før 1848, da Orla Lehmann bevægede sig på koturner. Den daværende stamherre til baroniet Guldborgland var naturligvis kommet i berøring med D. G. Monrad, mens denne første gang (1849-54) var Lolland-Falsters biskop, men havde følt sig frastødt af det „kamæleonagtige" i hans natur og væsen. Imod enhver forventning, navnlig mod Rosenørn-Lehns egen, blev den tilbageholdne, næsten sky mand Danmarks udenrigsminister i henved 22 år, men med P. Vedel som rådgiver og pennefører. Lensbaronens kvalifikationer på denne post, og hans intellektuelle udstyr overhovedet, har været genstand for meget nedsættende bedømmelse, men også for en svingende, endda således at den enkelte har ytret sig forskelligt. I Vedels dagbog i halvfjerdserne karakteriseres Rosenørn-Lehn et sted som den ubetydeligste minister, Danmark nogen sinde havde haft, men samtidig udtalte Vedel over for baronen de venligste ord om deres samarbejde. Aage Friis har fæstet sig ved, at Rosenørns mangel på selvtillid, når han ikke som i sin godsadministration følte sig på sikker grund, svækkede hans evne til at udtrykke sig klart, hvad også de fremmede gesandter stundom følte pinligt; Vedel søgte dog loyalt at skjule, hvem der var den ledende i Udenrigsministeriet, nemlig ham selv. Den, der sidst og grundigst har været gennem hin tids diplomatiske historie, Viggo Sjøqvist i sin biografi af P. Vedel, erkender, at Rosenørn-Lehns kendskab til de udenrigske problemer var meget begrænset; han var fåmælt, tung og tøvende af væsen, og han talte dårligt fransk; men, skriver Sjøqvist, han havde to værdifulde egenskaber: en sund fornuft, der ikke svigtede ham i kritiske stunder, og en usvigelig loyalitet over for sine medarbejdere. Det er derfor, hævder denne forfatter, ikke retfærdigt, når Rosenørn-Lehn er blevet fremstillet som fuldstændig umulig, og det er en undervurdering af grev C. E. Frijs' menneskekundskab, at han til sin efterfølger skulle have valgt en nullitet. I firserne synes Vedel da også at have modificeret sin hårde dom om sin chef.

På Orebygård førte Rosenørn-Lehn undertiden de fremmede gesandter sammen med danske politikere, kunstnere og videnskabs-

mænd. Udenrigsministeren kunne ikke lide at opholde sig i København, han havde ingen lejlighed i hovedstaden, men boede i reglen på Hotel Royal og rejste, så snart mulighed derfor forelå, hjem til sit slot, som han i sine første ministerår lod opføre i Frederiksborg-stil. Han var lollik og ønskede at forblive det.

A. F. Krieger, C. C. Hall og C. E. Fenger er gamle kendinge, C. A. Fonnesbech og W. v. Haffner har vi i erindring fra grev Frijs' ministerium. Om Fenger er dog at tilføje, at hans tilbagevenden til „den røde bygning" ikke blev hilst med glæde af alle Finansministeriets embedsmænd; de kendte hans stærke reformiver og rastløse flid; de vidste, at nu ville de ofte møde krav om overarbejde uden hensyn til den ventende middagsmad. Fenger var den udprægede „borgerminister", uden fornemt skaberi minister i et samfund af flittige industridrivende og handlende, en tilbeder af det saglige arbejde.

*

I den første halvdel af juli 1870 trak det op til krig mellem Frankrig og Prøjsen. En sådan krig ville berøre Danmarks interesser på det alvorligste – og det på et tidspunkt, da den svage Rosenørn-Lehn kun havde været udenrigsminister i nogle uger. P. Vedel, der opholdt sig i Norge på ferie, blev hjemkaldt og opsøgte straks, søndag den 17. juli, sin minister på Hotel Royal. Mange år senere, i 1903, har Vedel berettet, at han fandt Rosenørn siddende sammenkrøbet i en lænestol i værelsets mørkeste krog, hvorfra han med ynkelig stemme sagde: „Nå, hvad siges så om os, som vi sidder i det?"

Ja, Danmark „sad" unægtelig i det; landet stod foran en skæbnestund. Krigen udbrød den 19. juli. De allerfleste håbede, at Prøjsen ville lide nederlag, så at Danmark derved kunne få Nordslesvig tilbage, eventuelt ved at alliere sig med Frankrig. De nationalliberale ministre, altså Hall, Krieger og Fenger, måtte umiddelbart være dybt grebne af udsigten til oprejsning for 1864. Kongen stod på Danmarks ubetingede neutralitet og bevarede dette standpunkt gennem hele krisen. Konsejlspræsident Holstein-Holsteinborg og udenrigsminister Rosenørn-Lehn var i princippet enige med Christian IX. Holstein ville gå imod den offentlige mening; han hævdede, at en generhvervelse af Nordslesvig mod Prøjsens vilje ville være den mindst heldige måde, en genforening kunne ske på. Venner af en mulig alliance med Frankrig var Hall, Fenger, Krieger, Fonnesbech og Haffner. Hall var den mest yderliggående, dog således at en alliances mål skulle være Prøjsens opfyldelse af den nu fire år gamle § 5 og Frankrig kun støttes for dette formåls skyld. Krieger indtog, skønt altså alliancevenlig, nærmest en ængstelig mellemstilling. Situationen truede stærkt ministeriets sammenhold, og da de nationalliberale jo for første gang i seks-syv år, og mest takket være Krieger, var kommet i regeringen, var det rimeligt, at justitsministeren ugerne så ministeriet opløst. Krigsminister Haffner ønskede oprindelig en „stor mobilisering", dels for at sikre landet mod overfald, men vel også fordi i situationen en mobilisering jo stemte med tanken bag hærordningen af 1867. Da det imidlertid antoges, at udenrigsministeren ikke evnede udadtil at forvalte en stor mobilisering, og at selv det ubetydeligste skridt i retning af krigsforberedelse rummede en risiko, nøjedes man med at lade en lille styrke kavalleri gå ned til Kolding på observation.

Vedel, den højtbetroede embedsmand, vandt i første omgang Holstein og Rosenørn-Lehn for en forbeholden neutralitetspolitik, der gik ud på at få Bismarck til at indfri løftet i § 5, altså en afventende politik. Men man kunne ikke tøve alt for længe med at udstede en erklæring, fordi – det forestillede man sig som en mulighed – et over for Dan-

mark mistænksomt Prøjsen måske ville besætte Jylland. Vedel havde først gjort et udkast, om hvilket Hall i ministermødet den 23. juli udtalte, at han ikke kunne acceptere det uden at skamme sig, men dog heller ikke turde fraråde erklæringens udstedelse. Under selve dette møde indfandt den franske gesandt i København sig i Udenrigsministeriet på Amalienborg. Han havde fra Paris fået ordre til at anmode den danske regering om at udsætte sin neutralitetserklæring; Frankrig ville nemlig angribe også Prøjsens nordflanke, om muligt med støtte af den danske hær og flåde; gesandten kunne oplyse, at en fransk flåde var under afsejling til Østersøen, og at 30.000 mand landgangstropper skulle følge. Vedel lod foreløbig franskmanden forstå, at intet ville være Prøjsen mere velkommen end en adfærd fra Danmarks side, som kunne give påskud til en besættelse af Jylland. Han har dog samtidig set, at nu forelå just den situation, hvorpå størstedelen af folket havde ventet siden nederlaget i 1864: en mulighed for Slesvigs krigeriske genvinding under alliance med Frankrig. Den tidligere krigsminister Raasløffs audiens hos Napoleon III havde fundet sted 17. juli, og de havde begge været rundhåndet med løfter.

Under det altså på samme tid afholdte ministermøde var det besluttet, at Rosenørn, Vedel og Hall skulle udarbejde et nyt forslag til neutralitetserklæring; en sådan måtte forelægges i statsrådet senest den 25. juli; fra Berlin pressede vor gesandt, Quaade, hårdt for at få erklæringen frem, medens Paris altså ville have den udsat. Da Hall efter mødet fik meddelelse om den franske gesandts henvendelse, blev han så urolig, at han ikke „kunne tage arbejdet med Vedel jævnt, han forsvandt og ville ikke komme igen før i morgen kl. 12" (Krieger). Det er indlysende, at gesandtens meddelelser måtte styrke den del af ministeriet, der hældede mod alliance.

P. Vedel blev sluttelig hovedforfatteren af det udkast til neutralitetserklæring, der blev behandlet i statsrådet den 25. juli, og som jo kunne have et mere eller mindre forbeholdent indhold. Under et bevæget ministermøde dagen forinden var ifølge Krieger stillingen denne: „Kun derom var alle enige, at forestillingen måtte affattes således, at kongens idyllisk-rolige tro på muligheden af en ufravigelig neutralitet blev grundig rystet". Vedel var forberedt på, at neutralitetspolitikken kunne bryde sammen, hvis de franske hære sejrede, og hertil havde han under den vanskelige affattelse af udkastet taget hensyn. Ordlyden var denne:

> „Den neutralitet, som kongen agter at iagttage under nærværende krig, er naturligen givet ved rigets geografiske beliggenhed og politiske stilling. Fri for enhver tidligere forpligtelse vil kongen lade sin holdning bestemme af den agtelse, der skyldes folkerettens grundsætninger og bestående traktater. Den kgl. regering vil følgelig rette sine bestræbelser på at bevare fredens velsignelser for riget, alt som den tager det fornødne hensyn til fremtidens krav ikke mindre end til øjeblikkets interesser".

Dette var ikke nogen entydig erklæring. I udtrykket „agtelse for bestående traktater" kunne ligge en opfordring til Prøjsen om at opfylde § 5, og i den sidste sætning: at regeringen (også) ville tage hensyn til „fremtidens krav ikke mindre end til øjeblikkets interesser", antydedes muligheden af en alliance med Frankrig. I statsrådet den 25. juli pegede Christian IX straks på det ømme punkt; det forekom ham, at disse sidste vendinger annullerede selve neutralitetserklæringen; de burde udelades, da Tyskland dog altid ville være Danmarks nærmeste nabo, hvorfor der ingen udsigt var til at beholde et genvundet Nordslesvig mod Tysklands vilje. Hertil kunne konsejlspræsidenten kun svare, som alt for sandt var, at den sætning, kongen var betænkelig ved, nu engang var den, ministeriet havde kunnet forene sig om. Grev Holstein

kunne have tilføjet, at alternativet var regeringens sprængning; han og Rosenørn-Lehn var utvivlsomt enige med Christian IX i, at erklæringen betød, neutraliteten ville blive brudt, hvis det på et tidspunkt syntes gunstigt at gøre det; også de fandt dette farligt, men de havde føjet sig for at hindre ministeriets opløsning. Hall, Krieger, Fenger, Fonnesbech og Haffner forsvarede energisk erklæringens ordlyd. Hall udtalte, at henvisningen til „fremtidens krav ikke mindre end til øjeblikkets interesser" var et uundværligt led af erklæringen; ville Prøjsen virke til Danmarks bevarelse af neutraliteten, lå heri en anvisning på midlet dertil (opfyldelsen af § 5); og hvis Prøjsen ikke ville gøre det, fandt kongen det da ikke, spurgte Hall, for Danmarks fremtids skyld nødvendigt at indtage en anden stilling end den neutrale, når Frankrig med sine våben ville skaffe Danmark, hvad det i fire år havde sukket efter? Krieger hævdede, at hvis Prøjsen efter at have modtaget en sådan erklæring overfaldt landet, ville årsagen ikke være den, at man i Berlin havde misforstået ordene, men den, at et overfald passede Prøjsen. Kongen opgav da sin modstand og approberede neutralitetserklæringen som forelagt. Da Quaade den 28. juli viste Bismarck erklæringen, gjorde kansleren ingen indvendinger; han ytrede tværtimod, nok med skjult ironi (han har kendt sine hæres styrke), sin tak til den kgl. danske regering for den stilling, den agtede at indtage.

Det nys omtalte statsråd den 25. juli, der trådte sammen kl. 12, var afholdt under utilstrækkeligt oplyste forudsætninger, da udenrigsminister Rosenørn-Lehn ikke havde meddelt sine kolleger, at den franske gesandt samme dags morgen havde været hos ham og Vedel og fornyet sin anmodning om udsættelse af neutralitetserklæringen, nu under henvisning til, at en udsending fra Paris, hertugen af Cadore, ville komme til København for at forhandle med den danske regering; han oplyste, at den franske flåde var afsejlet. Gesandten fik den besked, at neutralitetserklæringen kun ventede på kongens formelle underskrift, det var for sent at tage en ny beslutning. Dette var jo ikke ganske rigtigt, eftersom der var flere timer til det afgørende statsråd, og tilbageholdelsen over for de andre ministre af den franske gesandts meddelelser kan kun være sket for ikke at vanskeliggøre vedtagelsen af erklæringen, hvor hver sætning hvilede på en mejsommelig opnået balance mellem modstridende holdninger.

Da Quaade den 28. juli havde forelagt Bismarck Danmarks neutralitetserklæring, havde kansleren samtidig klart sagt, at Prøjsen intet ville betale for Danmarks neutralitet; dette blev kendt i København den 30. juli. Dermed var denne mulighed altså bortfaldet, medens samtidig en anden blev aktuel ved Frankrigs alliancetilbud, tydeliggjort ved at to franske krigsskibe den 29. juli var ankret op ved Københavns rhed. Mænd som Monrad og Tietgen støttede agitationen for aktiv dansk optræden ved Frankrigs side. Stillingen var betydelig skærpet! Grev C. E. Frijs blev kaldt til København, og han stillede sig til regeringens disposition med henblik på forhandlingerne med den franske hertug, som Rosenørn-Lehn helst var fri for, ja, Frijs var endog villig til om fornødent at indtræde i ministeriet under Holstein.

Spørgsmålet var stadig, og skarpere end før, om ministeriet kunne holdes sammen. Hvis Hall udtrådte, ville dets stilling især i hovedstaden blive svækket, og hvis Holstein demissionerede, kunne det blive opfattet som et krigsvarsel. Under de faretruende omstændigheder opstillede Vedel i samarbejde med Holstein og Rosenørn-Lehn, og i overensstemmelse med C. E. Frijs' holdning, til brug under de kommende forhandlinger nogle

sikkerhedskrav, der havde det dobbelte formål at hindre en forhastet alliance og dog gøre det vanskeligt for de allianceivrige ministre at sprænge regeringen. I sin sidste form gik disse krav ud på, at Danmark kun kunne forlade neutraliteten, når de tyske hære var kastet over Rhinen og afgørende slået på tysk jord, og når der i Østersøen befandt sig en fransk blokadeeskadre samt en landgangshær på 30.000 mand; en dansk deltagelse skulle begrænse sig til besættelse af Nordslesvig indtil Flensborg; en alliance kunne dog ikke indgås nu, hertugen måtte kun modtage det *indtryk,* at Danmark, når de nævnte forudsætninger var opfyldt, ville slutte en alliance, men han måtte ikke modtages med uvilje.

Meningen med de vidtgående sikkerhedskrav (en fransk sejr øst for Rhinen betød i virkeligheden krigens afslutning med Tysklands nederlag) var selvsagt at neutralisere virkningen af det franske tilbud. Den 1. august ankom hertugen af Cadore til Udenrigsministeriet, hvor han samtalede med Rosenørn og Vedel; man fik indtryk af en både uvidende, nonchalant og taktløs forhandler, løs og uklar i selve sagen. Men efter at Frankrigs udsending havde indfundet sig, kom det til den afgørende kamp mellem Holstein, Rosenørn-Lehn (og Vedel) på den ene side og alliancevennerne Fenger, Fonnesbech, Hall, Haffner og Krieger på den anden. Holstein og Rosenørn havde for at hindre ministeriets sprængning ikke aldeles villet udelukke en alliance, Krieger anbragte sig med sin store autoritet mellem yderfløjene for at forebygge en krise, men allianceven var han, han ville blot ikke kompromittere neutraliteten i utide. Christian IX var altså den eneste, der trådte op for ubetinget neutralitet.

Den 1. august om eftermiddagen, den dag Cadore havde præsenteret sig i Udenrigsministeriet, havde nogle af ministrene været på „de høje nagler". Hall ønskede øjeblikkeligt samtykke til en eventuel alliancetraktat, og Krieger mente, at Vedel kom til at skrive et udkast samme aften. Konsejlspræsident Holstein var forberedt på, at regeringen gik i opløsning. I ministermødet om aftenen, da Rosenørn-Lehn refererede samtalen med hertugen, der end ikke havde kunnet fremlægge noget akkreditiv, opstod stor skuffelse; imod Halls vilje blev de videre forhandlinger endeligt overdraget grev C. E. Frijs; denne ville „for tiden fastholde neutraliteten".

Den 2. august stod tingene så godt som stille, idet Cadore havde gjort sig usynlig. Da den 3. august Vedels foran gengivne vilkår blev forelagt i ministermødet, vakte de uvilje. Hall udtalte, ikke uden grund, at udkastet var overlæsset med kauteler, og han truede med demission, hvis man på hertugens forlangende nægtede at give et bestemt tilsagn og derved bevirkede hans afrejse. Holstein fastholdt kravet om en fransk sejr ved Rhinen og henstillede til sine kolleger, hvornår han selv, og måske Rosenørn-Lehn, burde gå af. Man enedes dog om at se tiden lidt an.

Den første forhandling mellem Cadore og Frijs fandt sted den 5. august. Hertugen fremsatte her tilbud om en offensiv og defensiv alliance, men krævede et hurtigt og bindende løfte. Den danske lensgreve viste under drøftelserne den hos ham forudsatte besindighed; han afviste ikke muligheden af en alliance med Frankrig i krigens løb, men lagde heller intet skjul på, hvor overmåde farlig den ville være for det Tyskland så nært liggende Danmark; i øvrigt gjorde han opmærksom på, at han kun var bemyndiget til at modtage oplysninger. Der forestod endnu en forhandling de to mænd imellem, og grev Frijs skulle derefter aflægge beretning til regeringen; der syntes derfor ikke at være nogen øjeblikkelig krise, men det var der nu alligevel. De alliancevenlige medlemmer af regeringen havde på et ministermøde, efter at

Rosenørn-Lehn var gået, tilsluttet sig et af krigsminister W. Haffner stillet forslag om indkaldelse af seks jysk-fynske reservebataljoner til opøvelse, hvad vanskeligt kunne forstås som andet end indledningen til den store mobilisering. Sagen behandledes i statsrådsmøde den 6. august, og det viste sig her, at selv alliancemodstanderne var ved at tabe fodfæstet under det voldsomme tryk indefra og udefra. Konsejlspræsidenten havde ikke andet at bemærke, end at udenrigsministeren ikke havde fundet, at foranstaltningen kunne skabe landet vanskeligheder, og Rosenørn-Lehn selv henviste til, at indkaldelserne var mindre end andre neutrale magters. Kongen advarede i statsrådet indtrængende imod, at Danmark gjorde sig mistænkeligt; det var ham magtpåliggende, at man på forespørgsel udefra kunne svare, at landets militære styrke nummerisk var uændret. Krigsministeren gik da med til, at der hjemsendtes fem sjællandske linjebataljoner, samtidig med at de seks reservebataljoner blev indkaldt. Krieger anførte, at opgaven jo dog var at hævde Danmarks selvstændighed, og hvis man ikke med rolighed kunne imødese „bemærkninger" udefra, da var landet allerede ophørt at være en selvstændig stat. Af den hele episode var imidlertid fremgået, at alliancevennerne ville have kunnet sprænge alle de opstillede hæmninger, hvis der fra krigsskuepladsen indløb budskab om en større fransk sejr.

Det gjorde der som bekendt ikke. I „Berlingske Tidende" for 7. august meddeltes, at Frankrig ved Wörth i Elsass havde lidt stort nederlag. Grev Frijs havde denne dag sin sidste samtale med Cadore, og den 10. august kunne udenrigsministeren give hertugen et høfligt svar, der udskød spørgsmålet til en ubestemt fremtid. Siden fulgte jo Frankrigs nederlag slag i slag. N. Neergaard har tilskrevet grev Frijs' dygtighed under forhandlingen med Cadore en væsentlig del af æren for, at Danmark ikke blev inddraget i kampen, hvilket sandsynligvis ville have kostet landet dets selvstændighed. Det er endog sagt, at Frijs-Frijsenborg ved denne lejlighed reddede sit land for anden gang (efter genopbygningen 1865-70). En ikke ubetydelig ære må dog tilkomme konsejlspræsident Holstein-Holsteinborg, der i hine højfarlige uger ingenlunde opførte sig som „en flue i en flaske". I et brev til sin hustru, skrevet den 8. august aften, kunne han med berettiget selvfølelse fortælle om folk, der havde standset ham på gaden og spurgt: „Vi er dog ikke med? Nej, heldigvis, *grâce à moi* og den hjælp, jeg har haft i Rosenørn-Lehn – men det begyndte at knibe stærkt". Kong Christian IX var dog den eneste, der aldeles konsekvent havde indtaget det standpunkt, som kendsgerningerne viste var det rigtige: den uforbeholdne neutralitet. Der er da måske lidt ondskab i Kriegers dagbogsnotat den 11. august: „Ved hoffet var der i dag umiskendeligt stor glæde i anledning af Napoleons nederlag".

*

For den politiske udvikling i Danmark er 1870 et nok så tydeligt vendepunkt som 1864. Da Frankrig imod de flestes håb og tro led nederlag, kunne det ses, at tabet af Slesvig ville være uopretteligt måske i menneskealdre. Dermed gik dansk politik over stag; dens problemer blev ikke de statspolitiske, som i de foregående artier havde anspændt evnerne, nej, nu kunne den politiske energi vende sig mod de indenrigske spørgsmål. Efter 1870 havde Danmark ingen anden udenrigspolitik end den at søge at bevare et tåleligt forhold til Tyskland, hvis kampkraft stadig voksede. Dette påvirkede også partiernes indbyrdes stilling. Længe havde nationalliberalismens ledende mænd, kyndige som de var i sprog, jura og historie, været anset for uundværlige i det diplomatiske spil med magterne. Efter hava-

riet i 1864 følte 1870 som en alvorlig tillægsdom, fordi mange nationalliberale, de formentlig særligt kvalificerede, åbent havde regnet med Frankrigs sejr. Den hele ulykkelige vending måtte da i indenrigspolitikken virke til fordel for det „menigmandige" Venstre. En folkeskolelærer som C. Berg, i 1870 Venstres kommende mand, kunne, hans anselige egenskaber til trods, i de to følgende årtier vanskeligt være blevet en hovedskikkelse i det politiske liv, med store befolkningsdeles tilslutning kandidat til posten som konsejlspræsident, såfremt problemstillingen fortsat havde været en udenrigspolitisk, thi her ville offentligheden frakende ham i hvert fald de tekniske kvalifikationer. Efter 1870 kunne Venstre med større tryghed samle sig om de ulærde mænd, i hvem man så sine førere. De nationalliberale var nu definitivt trådt i andet geled.

*

For Orla Lehmann blev 1870 en personlig tragedie. Han havde ofte følt sig tilsidesat i det nye landsting, hvori han, nu valgt i København, havde fået sæde i 1866, og han var i foråret 1870 sindet at nedlægge mandatet. Han led af et alvorligt hjerteonde, af stensmerter og sukkersyge. Lehmann boede i sommeren 1870 i Hellebæk, men flyttede efter udbruddet af den fransk-tyske krig til København for bedre at kunne følge de begivenheder, hvortil han knyttede sit håb. I sin seng i den samme gård i Ny Kongensgade, hvori han var født, fantaserede han over Frankrigs efterhånden fortvivlede stilling, over Danmarks egen ulykke og om Nordens fremtid; han tilkendegav sine tanker med en stemme og et minespil, som om han talte til en offentlig forsamling. Den 13. september døde han; det er sagt, at Frankrigs endelige nederlag ved Sedan 2. september havde knust hans hjerte. Orla Lehmanns død symboliserede afslutningen af en historisk epoke.

Kongen lod sig ikke repræsentere ved sin gamle fjendes storslåede begravelse fra Frue Kirke. Lehmanns buste, gjort af H. V. Bissen, står på Frederiksborg, i Folketinget, Studenterforeningen, Statens Museum for Kunst, Fredericias rådhus og på museet i Vejle; da Christian IX engang stod foran busten, betragtede han den længe og sagde lavmælt: „Den mand har gjort Danmark megen skade"! Gennem sin datter Margrethe, første gang gift med højskoleforstander, dr. phil. Gotfred Rode, blev Orla Lehmann morfader til politikeren Ove Rode og digteren Helge Rode og derved oldefader til bl. a. højesteretssagfører Stig Rode, skuespilleren Ebbe Rode og fru Lise Hurwitz. Lehmann-navnet videreføres gennem nogle af hans brødre. Øjenlægen, professor, dr. med. Heinrich Lehmann blev fader til nationalbankdirektør Wilhelm, borgmester Carl og professor, dr. phil. et theol. Edvard Lehmann; søn af borgmesteren er forfatteren, dr. phil. Johs. Lehmann, søn af professoren biokemikeren Jørgen Lehmann, Göteborg, tidligere professor ved Universitetet i Århus. Orla Lehmanns militære broder, obersten og ingeniøren Wilhelm, der tjenstlig var nær knyttet til A. F. Tscherning og gift med en datter af C. N. David, blev fader til professor i psykologi ved Københavns Universitet Alfred Lehmann og operainstruktør ved Det kgl. Teater Julius Lehmann, hvis børn er henholdsvis statsgeodæt Inge og overkirurg, dr. med. Karl Lehmann. Det bekræfter sig altså, at „de ædles æt dør aldrig ud".

*

Halls stilling i ministeriet Holstein-Holsteinborg var for så vidt mærkelig, som han jo efter hele sin tidligere position formelt kunne have gjort krav på chefposten. Tilmed havde han som gehejmekonferensråd excellencetitel med gehejmestatsministers rang. Frederik VII havde i 1860 tilbudt ham denne

rang i en opløftet stund; Hall mente, det kunne vente, til han engang gik af, men kongen sagde: „Tag du bare imod den nu, det er det klogeste; når du går af, er jeg måske gal i hovedet på dig, og så tilbyder jeg dig ikke noget". Hall genoptog dog uden vanskelighed sin gerning i det ham fra halvtredserne velkendte kultusministerium. Hans væsentligste reform var tvedelingen i 1871 af den lærde skole (gymnasiet) i en sproglig-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig retning; han blev her bistået af Madvig. Hvis der ikke efter dannelsen af Det forenede Venstre var begyndt at blive „ond luft" i Rigsdagen, ville han nok i større omfang kunne have fortsat sit tidligere lovværk på kirke- og skoleområdet. I hans tid opførtes Det kgl. Teaters nuværende bygning på Kongens Nytorv.

C. C. Halls fortid som ledende Ejderpolitiker afstedkom under finanslovbehandlingen i Folketinget i maj 1873 et voldsomt angreb på ham fra venstremanden J. H. G. Tauber. Denne udtalte, at det næsten var ham en personlig modbydelighed at forhandle med Hall, og at Hall og Krieger bar den væsentligste skyld for, at det danske folk havde mistet Slesvig, og at de havde benyttet landets ulykker til at indskrænke dets frihed. Et øjenvidne, Erik Skram, beretter, at disse påstande „blev båret frem af en skærende stemme og var ledsaget af den idelig gentagne korte hvæsen gennem de skævt sammenbidte tænder, som var Taubers vane". Hall svarede: „Jeg afviser rigsdagsmandens ord med dybt følt foragt". I salen var der stille, men på tilhørerpladserne gav man så højlydt Hall et bifald til kende, at formanden, Christopher Krabbe, for første gang i tingets historie lod pladserne rydde. Det var i øvrigt ved denne lejlighed, Krabbe udtalte de normgivende ord, at det som formand var hans hverv at værne såvel ministre som medlemmer mod angrebenes art og form, men ikke mod deres vægt.

Ministeriet Holstein-Holsteinborg var jo sammensat af uensartede elementer, og de indre spændinger var stærke; konsejlspræsidenten evnede ikke at holde sammen på kollegiet. Justitsminister A. F. Krieger anså Holstein for kun en strømand for Frijs og Estrup og mente navnlig, at han ikke var den garanti for Landstingets velvillige holdning, som Estrup ville have været. Kriegers forhold til krigsminister v. Haffner var yderst slet, og finansminister C. E. Fenger stod sig ikke godt med godsejergruppen i Landstinget. Alligevel var det Folketinget, der bragte ham til fald, endda det ikke var tilsigtet af Venstre. I foråret 1872 forkastede tinget ved en splittelse i alle partier med 47 stemmer mod 45 hans forslag om en fornyelse for to år af den af Fonnesbech indførte midlertidige indkomstskat, og skønt han var velanskrevet hos Venstre, demissionerede han. Fenger pådrog sig derved – nemlig under hensyn til den senere udvikling – betegnelsen „den sidste parlamentariske minister". Estrup var ved sin indflydelse en af Fengers banemænd; han yndede jo ikke indkomstskatter til staten.

C. E. Fengers navn står under loven af 18. juni 1870 om oprettelse af en statsanstalt for livsforsikring. Der bestod allerede to statsgaranterede anstalter, nemlig Livrente- og Forsørgelsesanstalten og Livsforsikrings-Anstalten i Kjøbenhavn, begge af 1842; Fenger var formand for anstalternes direktion. Disse virksomheder var dog ikke tidssvarende og havde kun nået små resultater. Ved finansminister Fengers lov bestemtes, at de skulle ophøre at tegne forsikringer, medens til gengæld Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871 (fra 1893: Statsanstalten for Livsforsikring) skulle åbnes 1. januar nævnte år under statsgaranti, med en kongevalgt bestyrelse og moderniserede tariffer; den skulle overtage de to ældre institutioners formuer og forpligtelser. Medens de to nedlagte anstalter

havde regnet med en rentefod på 3½% p.a., blev rentefoden nu 2% halvårlig, og i de mindrebemidledes interesse indførtes også månedlig præmiebetaling. Det forudsås, at mange gamle på landet, der havde fratrådt deres gårde, ville foretrække en livrente fremfor at „gå på aftægt" hos f.eks. søn og svigerdatter. C.N.David beklagede, at man havde ladet hans tanke om en særlig alderdomskasse for ubemidlede falde, og han stemte imod loven.

*

Ministeriet fik en rystelse ved C. E. Fengers afgang, men Krieger afløste ham i juli 1872 som finansminister. I denne egenskab tørnede han så voldsomt sammen med sin halvsvoger W.v. Haffner, at denne måtte vige. Hærloven af 1867 skulle revideres i 1872, og under forberedelsen heraf drøftedes også en værneskat. Krieger hævdede, at Haffner i denne sag havde bundet sig over for nogle høje officerer uden forudgående forhandling med ham, finansministeren. Den store, tunge, ubevægelige krigsminister kunne lejlighedsvis udfolde et stærkt temperament. Da Krieger under en forhandling om værneskatten i v. Haffners hjem erklærede, at han fandt forslaget i mange henseender misligt, men dog med selvovervindelse kunne finde sig i, at det med nogle ændringer blev indbragt, blev værten så hidsig, at han viste Krieger døren. Et samarbejde var herefter umuligt, og v. Haffner udtrådte af regeringen, da Krieger ellers ville have gjort det. Kongen havde villet besøge både Haffner og Krieger for at bilægge konflikten, men grev Holstein fik afvendt det, fordi han vidste, det var unyttigt.

Haffner efterfulgtes som krigs- og marineminister af oberst Christian Albert Frederik Thomsen, født 1827 i København; hans fader blev senere justitiarius i overretten. Det havde været på tale, at Holstein-Holsteinborg nu skulle overtage Marineministeriet. Helt siden 1848 havde regeringens leder tillige haft et fagministerium (undtagen A. W. Moltke i nogle måneder i 1850). Denne tradition blev brudt ved ministeriet Holsteins dannelse i 1870, vel på grund af de nationalliberales begrænsede tillid til konsejlspræsidenten. Da C. A. F. Thomsen overtog begge de militære ministerier, vedblev den lidt flove tilstand altså at bestå. Thomsen havde afbrudt et teologisk studium for som frivillig at deltage i treårskrigen. Han afgik 1855 fra Den militære Højskole som generalstabsaspirant og deltog i 1864-krigen, bl.a. som stabschef ved det nørrejyske armékorps; han kunne dog, ifølge militærhistorikeren Rockstroh, trods dygtighed og initiativ ikke overvinde trægheden og mageligheden hos Hegermann-Lindencrones („General Baglæns") gamle rytterofficerer. Da Reich blev krigsminister, kaldte han C.A.F.Thomsen til ministeriet som direktør for kommandoen i stedet for Ankjær. Sammen med C. F. Hansen havde den arbejdsomme officer, der havde betydelige administrative evner, indledt reduktionen af hæren efter krigen og gjort udkast til en ny hærplan. Thomsen øvede i samarbejde med Raasløff en meget væsentlig indflydelse ved gennemførelsen af hærloven af 1867. Han blev herefter oberst og direktør for hele Krigsministeriet, dettes faste punkt. Straks efter den fransktyske krig havde han på en tjenesterejse til Frankrig studeret det besejrede lands hærforhold, og han blev formand for den kommission, der i 1872 nedsattes for at forberede hærlovens revision. Den nye, altid høflige og hensynsfulde krigsminister var vellidt af Folketinget, der kendte ham fra hans direktørtid; i øvrigt blev han i 1873 valgt til medlem af tinget for Helsingør, og han hævdede denne stilling i mere end 20 år. Det var blevet C. A. F. Thomsens overbevisning, at hovedvægten måtte lægges på Sjællands forsvar, særlig på Københavns befæstning; uden en sådan fæst-

ning ville landet sove, ikke den retfærdiges, men den letfærdiges søvn. Han kom til at indlede de store politiske kampe om fæstningen i de følgende årtier. General Thomsens særkende som politiker skulle vise sig – foruden saglig indsigt – at være snuhed og evne til at spille modstanderne ud mod hinanden, også inden for sit eget parti, Højre, hvor der var tydelige skillelinjer allerede fra slutningen af halvfjerdserne. I partiarbejdet udmærkede han sig ved gode kontakter til alle sider.

C. A. F. Thomsens agtelse hos Venstre øgedes, da han i maj 1873 indgav sin demission som marineminister, fordi der nægtedes ham bevilling til et begæret panserskib, et stadigt stridsemne. Til almindelig forbavselse udnævntes i hans sted den næsten ukendte orlogskaptajn Niels Frederik Ravn, født 1826 i København som søn af en lærredshandler; slægten var fra Koldingegnen. Ravn, endnu kun i fyrrerne, havde hovedsagelig virket på marinens indre linjer. Han havde dog som sekondløjtnant deltaget i Steen Billes jordomsejling med korvetten „Galathea", været flådeofficer i begge de slesvigske krige og gjort tjeneste på det vagtskib, der i sundtoldens tid lå på Helsingørs rhed. N. F. Ravns hovedgerning havde alligevel været videnskabsmandens; han var en dygtig matematiker og havde undervist i dette fag på Søkadetakademiet, ved Den militære Højskole og efter dennes nedlæggelse ved Hærens Officersskole, til dels en genoprettelse af den gamle højskole. I 1871 var Ravn medstifter af Det krigsvidenskabelige Selskab. Der forelå fra hans hånd flere værdifulde afhandlinger, han havde også været tilknyttet Gradmålingen, og det er muligvis Andræ, som har peget på dette klare hoved, da Thomsen trådte tilbage som marineminister. N. F. Ravn var foreløbig blottet for politisk erfaring, han var helt ubehjælpsom som taler, og vel lærte Rigsdagen hurtigt at værdsætte hans forhandlingsevne og elskværdige optræden, men ingen, mindst han selv, ville i 1873 have troet, at han indtil århundredskiftet skulle stå i spidsen for marinens administration, i mere end 23 år som dens minister.

*

Da A. F. Krieger efter Fenger overtog Finansministeriet, blev han i Justitsministeriet afløst af C. S. Klein, formand for Sø- og Handelsretten. Christian Sophus Klein var født 1824 i København som søn af en overretsprokurator; slægten var kommet fra Skåne. Student fra Metropolitanskolen blev han juridisk kandidat kun 20 år gammel, eksamineret af bl. a. Krieger, hvem han altså engang skulle efterfølge i Justitsministeriet. Den unge Klein virkede først som sekretær ved Den grundlovgivende Rigsforsamling, fra 1850 som landstingssekretær. Gennem disse stillinger vandt han indsigt i samfundsforhold og personlig forbindelse med adskillige af tidens betydeligste mænd. Endnu ikke 30 år gammel blev C. S. Klein, det legemliggjorte udtryk for juridisk logik og stringens, overretsassessor i Viborg, fra 1857 i København. Fem år efter blev han den første formand for Sø- og Handelsretten; der skulle her indføres en ny rettergangsmåde, og alle anerkendte, at Klein gav institutionen autoritet.

1858 blev C. S. Klein valgt til Folketinget; i næsten 40 år var han medlem af Rigsdagen, i tidens løb repræsenterende forskellige kredse, sidst og længst Viborg, 1876-98. Klein var helstøbt nationalliberal; han tilhørte den kreds, der i 1864 sendte Jules Hansen til Paris, og blev derfor året efter hårdt angrebet af justitsminister Heltzen. Ministeriet Holsteins nationalliberale fraktion udgjordes nu af Hall, Krieger og ham, men det mærkedes, at han var af en yngre slægt. Han var en repræsentativ mand med et smukt hoved og dog just uden den islæt af ædel humanisme, der var et fællestræk hos mange af mændene fra 1848.

Han var jurist og kun jurist, fremragende som lovforfatter; som Vilh. Topsøe skrev om ham: „Der er ikke åndrighed, men der er grundmur". Klein havde som medlem af kommissioner og som udvalgsordfører væsentligt præget nogle af tidens vigtigste love af juridisk karakter, og han tilstræbte skandinavisk ensartethed; han var som Krieger medlem af bestyrelsen for de nordiske juristmøder, der afholdtes siden 1872. Allerede fra 1861 udgav han en samling af de vigtigste love og anordninger, kendt som „Kleins Lovsamling". Det måtte være en dyb tilfredsstillelse for en mand som han at blive netop justitsminister.

Venstre yndede ikke den parlamentarisk dygtige og ærgerrige Klein; han ansås for ægte nationalliberal bureaukrat, en mening, som hans myndige, kølige fremtræden nok kunne styrke. Hans dagbøger i Rigsarkivet tegner ham som en egocentrisk, særdeles ambitiøs mand. Historien har tilkendt Klein en skarp sans for retssynspunktet, men hans indtræden i regeringen styrkede kampstillingen mod Venstre. Det var, som påstået, ikke Klein, men Krieger, der som justitsminister havde ansvaret for, endda efter drøftelse i statsrådet, at det af socialisterne planlagte møde på Nørrefælled den 5. maj 1872 blev splittet af husarers klinger og politibetjentes stave, skønt grundloven tillod landets borgere at forsamle sig ubevæbnede. Men Klein var hård nok.

*

I sin tid som justitsminister havde A. F. Krieger, der nærede kærlighed til sagaøen Island, søgt at ordne øens forfatningsforhold. Det såre vanskelige spørgsmål appellerede både til hans dybe nordiske interesse og til hans statsretlige viden. 2. januar 1871 udkom da den såkaldte landsstillingslov, der erklærede Island for en uadskillelig del af det danske rige, dog med særlige landsrettigheder; islændingene havde nærmest ønsket et selvstændigt rige i personalunion med Danmark. Efter at Krieger var fratrådt som justitsminister vedtoges under Klein den af forgængeren forberedte forfatningslov af 5. januar 1874, der gav det hidtil kun rådgivende Alting lovgivningsmagt på alle områder af betydning for Island. Ved nyordningen forblev den øverste administration på danske hænder, repræsenteret ved en landshøvding, der kun var ansvarlig over for den danske minister for Island i København, hvortil udpegedes justitsministeren. C. S. Klein blev da den første minister for Island. Den nye forfatning trådte i kraft 1. august 1874, samtidig med tusindårsfesten for landets bebyggelse. Christian IX besøgte ved denne lejlighed, ledsaget af Klein, som den første danske konge Island og fik en hjertelig modtagelse; de to mænd trådte herefter i et personligt forhold til hinanden.

Medens Krieger altså havde måttet afstå den endelige ordning af Islands forfatning til Klein, arvede han som finansminister til gengæld den af Fenger forberedte skandinaviske møntunion, hvis grundlag var guldet. Unionens danske dato er 27. maj 1873; der indførtes, idet kronen samtidig afløste den gamle rigsdaler, som sattes til to kroner, mellem Danmark, Sverige og Norge et møntsystem, der tillod gnidningsfri fælles cirkulation, af seddelpenge dog først fra 1901. Unionen blev sprængt af den første verdenskrig.

Ved indenrigsminister C. A. Fonnesbechs fabriklov af 1873 erkendtes, at det offentlige, trods næringsfriheden, ikke kunne opgive enhver social kontrol. Loven begrænsede arbejdstiden for børn og unge og indførte fabrikinspektører. Langt større aktuel betydning, en alvorlig sag for Fonnesbech personlig, skulle det få, at han, mod Estrups heftige modstand, havde held til ved tilslutning af Venstre og de nationalliberale at gennemføre fæsteloven af 9. marts 1872. Denne lov til fremme af fæstets afløsning bestemte, at en

godsejer i tilfælde af salg af fæstejord kun bevarede sin inddragelsesret under hovedgården af så meget hartkorn, som svarede til 1/9 af det bortsolgte (Monrads lov), såfremt han til fastsatte tider havde solgt bestemte procenter af fæstegodset; år 1900 skulle han have afhændet 90% af sine fæstegårdes hartkorn, som det var i 1861. Loven afsluttede så godt som en menneskealders kamp for fæstets tvangsafløsning, i hvert fald således at agitationen døde hen. Estrup havde krævet respekt for den grundlovhjemlede ejendomsret og talt om „den stærkeres angreb på den svagere". Han og Landstingets andre godsejere glemte ikke Fonnesbech hans fæstelov.

*

Ved folketingsvalget i september 1872 gik Det forenede Venstre frem til 53 mandater og vandt derved det absolutte flertal i tinget (der i alt havde 102 medlemmer), hvortil endda kom 5 Bjørnbakkere, der var løsgængere. Dette måtte få skelsættende følger. Tildragelserne i 1864 og 1870 betød nemlig ikke blot, at problemstillingen i Danmark langt mere blev en indenrigs- end en udenrigspolitisk, men tillige at Venstre med større begrundelse kunne kræve parlamentarismen indført, overgang fra en konstitutionel-monarkisk til en parlamentarisk-monarkisk statsskik. Så længe monarkiet også rummede hertugdømmerne, hvor junigrundloven ikke gjaldt, havde det danske folketing ikke kunnet forlange, at det skulle være enebestemmende om regeringsdannelsen, men efter 1864 eksisterede dette hensyn jo ikke mere. J. B. S. Estrup havde klart fattet denne ændring i tilstanden, og en hovedgrund til, at han tog initiativet til forfatningen af 1866, var, at han nu imødeså et krav om, at regeringen fremstod af det folkevalgte kammers flertal; heroverfor skulle et nyt landsting være en fæstning.

*

Foreløbig forelagde regeringen i 1873 sin forsvarsplan, hvis fornemste ophavsmand var krigsminister C. A. F. Thomsen. – Den opfattelse af magtforholdene i Europa, hvorpå militærordningen af 1867 hvilede, var blevet omstyrtet ved Tysklands sejr over Frankrig i 1870-71. Nu lå der i syd et tysk kejserrige, hvis våbenmagt stadig voksede. Jylland var prisgivet en indtrængende fjende, og øerne kunne talrige steder angribes søværts af den nu overmægtige tyske flåde. På revanchepolitik var ikke mere at tænke, i stedet måtte træde den ubetingede neutralitet. Krigsminister Thomsens forsvarsplan byggede på den erkendelse, at hvis landet ville forsvare alt, forsvaredes intet. Jylland og Fyn måtte i realiteten opgives, hvorimod Sjælland, dog særlig København, porten til Østersøen, skulle hævdes både til lands og til vands. Den ledende tanke var denne, at Danmark, udsat for et erobringsforsøg, dog ville have mulighed for at bevare sin handlefrihed bag en relativ stærk fæstning netop så længe, det var nødvendigt for at opnå hjælp fra angriberens fødte modstander blandt stormagterne, og derved måske kunne frelses. Forsvaret skulle altså være henholdende. København, der jo siden 1867 havde været en mod landsiden åben by, måtte da atter befæstes. Tyskland nævntes naturligvis ikke som den mulige angriber, men ingen var i tvivl om adressen. Tiltroen stod nu mere til Rusland og England end til Frankrig. Dette standpunkt i forsvarsspørgsmålet forblev Højres århundredet ud; men i ministeriet Holstein-Holsteinborg var både konsejlspræsidenten, Rosenørn-Lehn og Fonnesbech betænkelige ved at befæste København, Fonnesbech nærmest modstander af fæstningen. – Venstre var som helhed forsvarsvenligt, men partiet var afgjort modstander af Københavns befæstning, som i virkeligheden ville dele Danmark ved Store Bælt. Der bestod en særlig jysk uvilje mod en sådan fæstning. Venstre frygtede, at

det koncentrerede forsvar af hovedstaden helt ville tage kraften af alt andet forsvar, og det hævdede, at en hær i felten, et forsvar ved grænse og kyster, var bedre egnet til at fremkalde en situationsbestemt alliance end en hær, som var lukket inde i en fæstning og derfor havde mistet sin bevægelighed. Ja, mange så en direkte fare i „fæstningen"; sådanne anlæg var både økonomisk og teknisk uoverkommelige for et lille land, og just en utilstrækkelig bemandet og altid kun halvfærdig fæstning – man måtte jo dog stadig søge at følge bombardementsgrænsen op – kunne „tiltrække lynet", d.v.s. friste en fjende, der måske frygtede, at en anden skulle komme først, og som havde soldater nok at sætte ind og ikke behøvede at tage noget hensyn til den storbybefolkning, der i stigende omfang ville komme til at bo mellem de militære anlæg, forterne. Nej, Venstre ønskede „et folk i våben" efter schweizisk forbillede, en løftestang for alle danskes nationalfølelse; dette formål var i virkeligheden det afgørende for mange venstremænd. En sådan hær, et „levende værn" og ikke landfæstninger, skulle være forsvarets tyngdepunkt, og man ville være officerernes kasteånd kvit. Venstre var mere forstående over for et flåde- og mineforsvar og over for en søbefæstning af København.

Dette var op gennem århundredet både C. Bergs og den moderate natur Frede Bojsens syn på forsvarsspørgsmålet, medens Bjørnbakkerne og en radikal fløj inden for partiet, grupperet omkring Viggo Hørup, stod meget tvivlende over for nytten af et forsvar overhovedet, efterhånden som magtforholdet mellem Tyskland og Danmark blev som mellem et stort gab og en lille mundfuld; de ville i det hele „militarismen" til livs. Det kan tilføjes, at Bojsen heller ikke under indtryk af kommunardopstanden i Paris i 1871 ønskede at befæste København, hvorfra kommunistiske oprørere kunne byde det øvrige land spidsen.

Regeringen ønskede i januar 1873, i årene indtil 1881, en bevilling på 34,5 mill. kr., hvoraf 14 til Københavns landbefæstning; flåden skulle udbygges for 10 mill. kr., søbefæstningen for 6 mill. kr. Landfæstningen mødte stærk modstand i Folketinget, og forslaget begravedes i et udvalg. Venstre indgav en adresse til kongen med krav om, at regeringen skulle være i overensstemmelse med Folketinget, og om et nyt ministerium, men Christian IX afviste adressen. I foråret 1873 bebudede Venstre i Folketinget i en dagsorden, at man om efteråret ville skride til finanslovsnægtelse, hvis regeringen ikke til den tid var veget. Da efteråret kom, meddelte konsejlspræsident Holstein-Holsteinborg Folketinget, at kongen havde krævet ministeriets forbliven, og det ville da blive på sin post for at værne om Hans Majestæts i grundloven hjemlede ret til frit at vælge sine ministre. Han bebudede tingets opløsning, hvis finansloven forkastedes. Under lovens behandling holdt finansminister A.F. Krieger den 17. oktober sin berømte tale om parlamentarismen, hvori han gjorde op med Venstres krav.

Krieger, den store statsretslærde, en af grundlovsfædrene fra 1848-49, udtalte, at „så sandt som det er en konstitutionel regeringsform, der er indført ved grundloven, så sandt er der ikke ét ord i den, som hjemler fordringen på en parlamentarisk regering, allerede af den naturlige grund, at de mænd, som havde indflydelse på grundlovens tilbliven, vidste, at hvilken mening der end måtte næres om dette systems fortrin og mangler, ét stod fast, nemlig at det ikke lod sig gennemføre ved grundlovsparagraffer". Krieger henviste til, at det parlamentariske system i England havde udviklet sig over seks århundreder og dér hvilede på garantier og betingelser, uskrevne regler, som beherskede forholdet mellem de to kamre og mellem dem og kronen. Parlamentarismen var derfor en for England ejendom-

melig institution, der ikke lod sig overføre til andre lande. Han drøftede systemets fortrin og mangler, fandt det tvivlsomt, om fortrinene var de overvejende, og udtalte de advarende ord, at omend finanslovens nægtelse kunne siges at have formel hjemmel i grundloven, havde den det dog i realiteten ikke – „det er et tveægget sværd, et hensynsløst og farligt våben, som vil såre den, der bruger det". Videre: „De herrer har åbenbart ønsket en opløsning (stemmer: Ja!); når de 53 nu forkaster finanslovens drøftelse, så vil denne håndsrækning blive Dem givet. Men, mine herrer, erindrer det vel, den gives Dem ikke i den engelske parlamentarismes ånd. Kom tilbage, flere eller færre, men brug denne mellemtid til at tage reb i sejlene".

Trods A. F. Kriegers advarsel nægtedes finanslovens overgang til 2. behandling. Ved det derpå følgende kampvalg i november gjorde Venstre sig særlige anstrengelser for at vælte Holstein-Holsteinborg i Skælskør, men den raske greve og konsejlspræsident tog ene mand kampen op mod de mange, som Venstre havde sendt ham på halsen, talte, til sine aristokratiske standsfællers forfærdelse, også fra vogne på møddingsfyldte gårdspladser og holdt med glans sin kreds. Ved samme valg sendte Nyboderkredsen marineminister N. F. Ravn ind i Folketinget. Venstre tabte to mandater, men bevarede flertallet. Udfaldet blev dog af partiet selv forstået som en advarsel fra vælgerne, og finansloven vedtoges, skønt forholdet mellem regeringen og Venstre fortsat var overmåde køligt.

I den konstitutionelle strid stod Landstinget selvsagt på ministeriets side, derudover syntes godsejerne at mangle tillid til det; Estrup havde jo kun en begrænset respekt for Holstein-Holsteinborg, og Krieger anså ham ikke for en tilstrækkelig garanti for Landstingets velvilje. Han havde gentagne gange ønsket, at Frijs og Estrup skulle indtræde i regeringen som pant for godsejernes støtte, altså forgæves. Navnlig forhandlingerne om den islandske forfatningssag fik Krieger til at holde ud, men i foråret 1874 anså han stillingen for uholdbar, når Estrup ikke ville yde stærk og sikker bistand; Hall var af samme mening. Krieger kunne dog godt have tænkt sig et omdannet ministerium, der ville lette forholdet til Venstre; en rekonstruktion af Holsteins regering derved, at D. G. Monrad indtrådte i den – han havde jo gode forbindelser i Venstre – blev forsøgt, men Monrad afslog. Kriegers demission 20. juni drog få uger efter det hele ministerium med sig. Holstein-Holsteinborgs regering gav altså op uden nogen ydre nødvendighed derfor.

*

Flere år efter at Holsteins regering var gået af, blev jo A. F. Krieger og C. C. Hall af Folketinget stillet for Rigsretten, i 1877. Sagen mod Krieger drejede sig om salget til Tietgen af Marmorkirkens maleriske ruin og kirkepladsen, der var fyldt med gamle rønner. Grundstenen til kirken var nedlagt i 1749 i anledning af den oldenborgske kongestammes 300 års jubilæum, men bygningen var aldrig blevet fuldført. Det havde været på tale at bruge ruinen som et marmorbrud, at indrette den til Thorvaldsens skulpturer, til koncertlokale eller som et grundlovsmonument, og om på pladsen at anbringe en søjle i lighed med Vendômesøjlen i Paris eller at overlade pladsen til Industriforeningen til opførelse af en udstillingsbygning, i hvilken ruinen skulle danne midtpunktet. I 1874 solgte Krieger som finansminister det hele til Tietgen for 200.000 kr. mod forpligtelse for køberen til at fuldføre kirken og med ret til at udstykke de øvrige grunde til bebyggelse. Det blev arkitekten F. Meldahl, der opførte kirken, ligesom han tegnede facaderne til den anselige bebyggelse omkring den. Folketinget fandt, at der ved sal-

get var tilføjet staten et tab, som Krieger skulle erstatte den; desuden krævedes han straffet for misbrug af embedsstilling og grov forsømmelse eller skødesløshed i embedsførelse.

Medens sagen mod Krieger altså drejede sig om regeringens adgang til at afhænde et statsaktiv, angik sagen mod Hall en ministers adgang til at afholde ubevilligede udgifter til at erhverve et statsaktiv. Folketinget krævede, at Hall skulle erstatte staten 450.000 kr., hvormed han som kultusminister havde overskredet bevillingen til opførelse af Det kgl. Teater, samt straffes for misbrug af embedsstilling.

Disse anklager for Rigsretten angik jo mænd, der måtte være helt fortrolige med konstitutionel tankegang, allerede fordi de var blandt junigrundlovens fornemste fædre, medens det måske kunne tjene til undskyldning for de første gang anklagede, ministeriet Ørsteds medlemmer, at de tilhørte „den gamle skole". Professor Stig Iuul, der har skrevet Rigsrettens historie, siger, at Folketingets formål med tiltalerejsningen var at få fastslået grænserne for regeringens kompetence på det finansielle område, men det var, hævder han, Venstres krav om, at Folketinget skulle have det afgørende ord i finansielle sager, der lå bag tiltalen, altså et spørgsmål af rent politisk, ikke af retlig karakter, og et forsøg på gennem en rigsretsafgørelse at opnå en forudsætningsvis anerkendelse af Folketingets fortrin fremfor Landstinget var, mener Stig Iuul, på forhånd dømt til at strande. Sådan gik det i hvert fald. Af Rigsrettens medlemmer stemte kun tre venstremænd for, at Krieger og Hall skulle dømmes. Deres defensor var højesteretsadvokat A. Klubien, medens Folketinget havde betroet Viggo Hørup aktoratet, som han bestred med en dygtighed, der blev bemærket.

*

Af ministeriet Holstein-Holsteinborgs medlemmer forlod konsejlspræsidenten selv samt C. E. Fenger, C. C. Hall og A. F. Krieger for stedse statsrådsbordet. De fik nu alle, dog især de tre nationalliberale, tunge år.

C. E. Fenger, den skarpe finansforvalter, den store læge, var 1868 blevet borgerrepræsentant i København, og han valgtes i 1875 til finansborgmester; året efter udtrådte han af Rigsdagen. Fenger virkede som borgmester indtil 1883. Under hans afdeling i magistraten hørte både finans- og hospitalsvæsenet, altså begge hans interessefelter. Anlægget af epidemisygehusene Øresunds- og Blegdamshospitalet skyldtes ham, ligeledes de offentlige slagtehuse og indførelsen af en særlig folketælling for København. Voldene omkring hovedstaden blev jo nedlagt i tilslutning til hærloven af 1867; det var især på initiativ af Fenger, dengang kun menig rigsdagsmand, at staten et par år efter overdrog det ubebyggede demarkationsterræn mellem voldene og søerne, fra Kalvebodstrand til Østerbrogade, til Københavns Kommune; prisen var kun 720.000 kr., og for salgssummen kunne der jo ikke – som man tidligere havde forestillet sig – bekostes tidssvarende militære anlæg. Staten ville have tjent adskillige millioner, hvis den selv havde udstykket grundene, men handelen var på dette tidspunkt ikke risikofri for kommunen, da kun anlæg af veje og gader var det sikre; som det gik, blev magistraten selv herre over byens udvidelse og det nye Københavns præg; efterhånden opstod vold- og boulevardkvartererne med Botanisk Have, Ørstedsparken, Polyteknisk Læreanstalt, Statens Museum for Kunst, Brandstationen, Rådhuset, Glyptoteket og andre store offentlige eller private bygninger.

Den ofte hensynsløse reformator og strengt dømmende G. E. Fengers sidste år blev triste. I den såkaldte økonomiforvaltersag havde borgmesteren mod sædvane vist lemfældighed over for en mand, der var dygtig i sin gerning, men havde foretaget visse, troede Fenger,

mindre besvigelser. Da disses virkelige omfang afsløredes, fremgik det, at borgmesteren havde vist skånsomhed på urette sted, og han begik den fejl ikke straks at underrette Borgerrepræsentationen om den fulde sandhed. Al den hadskhed, der gennem tiden var opsparet imod ham (stammende f. eks. fra en udtalelse om, at Danmark var et af de lande, hvor embedsstanden lønnedes bedst), frigjorde sig nu gennem bitre angreb. Fenger følte sig herved dybt krænket, en allerede indtrådt svaghed fremskyndedes, og ved sin død i 1884 var han efter samtidiges udsagn kun en sørgelig ruin på sjæl og legeme. I en ligtale over sin ven vidnede D. G. Monrad, at Carl Emil Fenger var en mand, i hvem der ikke fandtes svig, ærlig og streng imod sig selv som imod andre, en høj begavelse, for hvem arbejdet var en lyst, en nidkær stridsmand for frihed og fremskridt. På Frederiksborg findes et maleri af ham. I C. E. Fengers efterslægt var adskillige læger; afdøde overkirurg ved Diakonissestiftelsen, dr. med. Mogens Fenger var en sønnesøn; det samme er læge V. A. Fenger, hofmedikus ved kong Christian Xs hof 1937-47.

*

C. C. Hall fortsatte efter demissionen sit politiske arbejde. Han var en afgjort modstander af kravet om parlamentarisme, skønt han erkendte, at der i grundloven lå „en spire" dertil, og støttede i reglen de følgende regeringer. Ved midten af halvfjerdserne begyndte der for alvor, som modvægt mod Det forenede Venstre, at fæstne sig et forenet Højre, bestående af godsejerne, de konservative rester af Mellempartiet og de nationalliberale. Svært har det nok været for nationalliberalismens mænd at indgå i dette konglomerat, men Venstres stigende flertal, socialismens fremtrængen, der berøvede dem arbejdernes stemmer, og brandesianismen, som tiltrak stadig flere akademikere, havde tilsammen skabt en udvikling, de nationalliberale måtte føle som en trussel både mod deres forståelse af forfatningen, den bestående samfundsorden, de nationale traditioner og deres moralske og religiøse livssyn. Bitre i sindet indordnede de sig da, efterhånden som deres basis blandt vælgerne svigtede, under et almindeligt højreparti. I 1880 erklærede redaktør C. St. A. Bille, at de nationalliberale ikke eksisterede mere, men vel mænd af det gamle parti. I 1879 havde Folketingets højregrupper, der var mere borgerlige end godsejerlandstingets, organiseret sig som parti med Hall som formand. Han så dog med ængstelse på den skærpede kamp, og han virkede længe nok til at komme i klemme mellem Berg og Estrup. Han talte nu sjældent i tinget, men når han endelig rejste sig, kunne det, siger Vilh. Topsøe i „Portrætstudier", hænde ham at slå en mand ihjel.

Hall havde så tidligt som i 1856, nemlig ved F. M. Knuths død, overtaget forstanderskabet for Herlufsholm; i de travle ministerår havde han ikke kunnet ofre megen tid på skolens administration, men nu tog han ofte om sommeren ophold i sin lejlighed i klosterbygningen, og han indførte visse reformer på Herlufsholm. Da forstanderen eller skolherren engang deltog i en skolefest i galla, havde den joviale mand, der var blevet elefantridder ved sin afgang som minister, beskedent stukket selve elefanten ind under kjolen, men eleverne omringede ham og sagde, at de virkelig ville se „den lille gris" (elefantens løftede snabel kan nok ligne en tryne), og så måtte grisen frem, godlidende som Hall var.

C. C. Hall blev i 1879 under et ophold ved Sandefjord Bad i Norge ramt af apopleksi, hvorefter fulgte ni lange sygdomsår. I 1881 udtrådte han af Folketinget, hvori han i en tredjedel århundrede havde repræsenteret Frederiksberg. Han blev til slut helt blind, var fængslet til sin sygestue på Bakkegården og kunne kun ytre sig ved enkelte løsrevne sætnin-

ger. Han oplevede i december 1887 at holde guldbryllup med sin hustru, P. O. Brøndsteds originale og frimodige datter; endnu ved denne lejlighed kunne han i sin sygestol modtage talrige beviser på den hengivenhed, hvormed slægtninge, venner og medborgere stadig omfattede ham, men i august 1888 sov Carl Christian Hall stille hen. Både han og hans hustru hviler på Herlufsholms kirkegård.

To år efter C. C. Halls død afsløredes i Søndermarken, nær ved Bakkegården, V. Bissens bronzestatue af ham. Tidens store veltaler, C. St. A. Bille, nu amtmand i Holbæk, der havde stået Hall nær, holdt talen for „vor bortgangne høvding og ven". Bille erkendte, at om den politik, hvis bærer Hall var, kunne det ikke siges, som der synges om kong Volmer, at den var født til sejr og lykke. Havde den været det, da skulle statuen have knejset på byens stolteste og mest befærdede plads. Som det forløb, havde Halls venner og meningsfæller rejst statuen i Søndermarkens stille skygge, nær hans minderige hjem, i den kommune og i den valgkreds, til hvilken han så længe var knyttet. Statuen stod der ikke til minde om sejr for folket og landet, men endmindre talte den om nederlag og ydmygelse, sagde Bille; den var en hyldest til en mand, i hvem var repræsenteret noget af det ædleste og bedste i det danske folk.

C. C. Halls minde i offentligheden har i øvrigt i usædvanlig grad alene beroet på den personlige erindring om hans fremtræden samt på Rigsdagstidendes spalter. Hans foretrukne ytringsform var den mundtlige, og han talte helst i parlamentet, aldrig uden for København. Skønt han jo var en hovedskikkelse i dansk offentlighed i næsten 40 år, hører han til de politikere, bag hvilken tomheden hurtigt rejser sig, fordi erindringen om dem kun lever i de samtidiges bevidsthed og forsvinder, når de samtidige dør; her er altså bortset fra den historiske granskning.

C. C. Hall efterlod sig to sønner; den ene, cand. polit. Carl Hall, var assistent i Finansministeriet, og han forblev i denne stilling til sin død i 1908, fordi stærk tunghørighed hindrede avancement; han var dog fra 1902 „vestindisk pakhusforvalter". Carl Hall blev landskendt som grundlægger af tidsskriftet „Vort Forsvar", der fik en betydelig udbredelse og fremmede forståelsen af kravet om Københavns befæstning. Han var en fremragende bjergsportsmand og besteg i 1881 Romsdalshornet i Dovre.

*

A. F. Krieger blev efter at være udtrådt af ministeriet Holstein-Holsteinborg siddende i Landstinget og var indtil midt i firserne, da Estrup indledte sine provisorier, Højres saglige fører i tinget. De provisoriske finanslove var, som vi siden skal se, uforenelige med hans konstitutionelle opfattelse, og da han optrådte direkte mod provisoriepolitikken, blev han stadig mere isoleret inden for partiet. Han måtte i tinget overvære sønderlemmelsen af den forfatning, i hvis tilblivelse han havde en så væsentlig andel, og til sidst mødte han end ikke ved navneopråb. Da han i 1890 trådte ud af Landstinget, kunne han næppe være blevet genvalgt. A. F. Krieger hørte til de nationalliberale, der efter 1864 ældedes hurtigere end normalt, og måske også af den grund afslog han i 1880 stillingen som højesteretsjustitiarius. Da han blev halvblind, lod han sig forelæse alt, hvad der faldt inden for juraen, politikken, historien og kunsten.

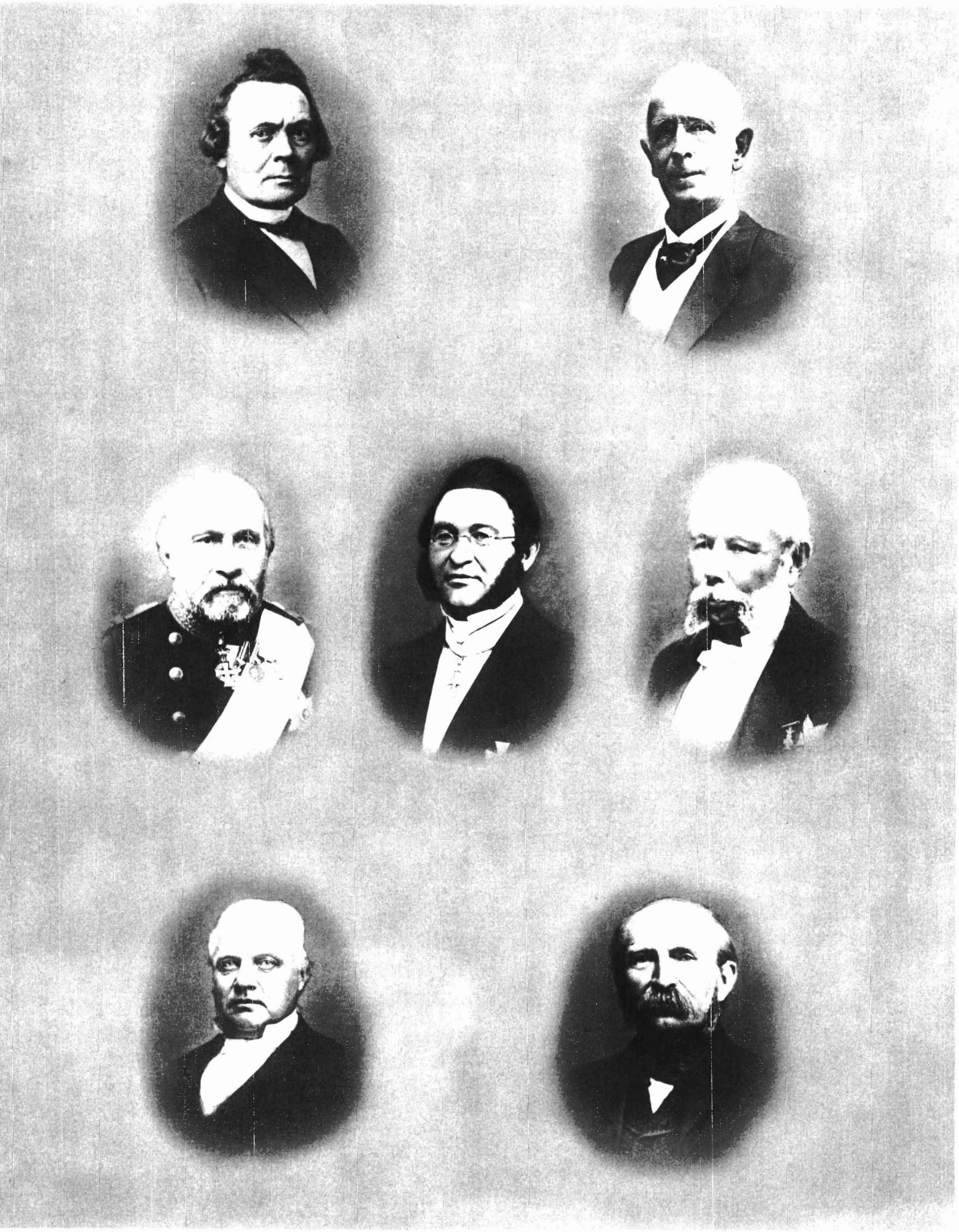
I de sidste 30 år af den ensomme mands liv betød venskabsforholdet til Johanne Luise Heiberg, i lang tid hans naboerske i Rosenvænget, overmåde meget for ham. Efter hendes død i 1890 blev ungkarlen ensom som aldrig før; dog modtog han, skandinaven, omtrent til det sidste gæster fra Sverige og Norge, et

personligt „forbindelsesled mellem folkene“ som han er blevet kaldt. A. F. Krieger døde i 1893 i den vogn, der skulle bringe ham til hospitalet. Han havde fra 1848 ført politiske dagboger, som ved hans død forelå i 39 bind indtil 1880; hvad der rakte derudover, havde han tilintetgjort; disse dagbøger, der er en hovedkilde til Danmarks historie under nationalliberalismen, udkom 1920-25 i syv bind. Læsning af og omkring A. F. Krieger, hvis erindring rakte fra stændertiden til de Estrupske provisoriers sidste år, bekræfter Povl Engelstofts karakteristik: „Han er den historiske sammenhængs mand; tyngede historien ham til tider i levende live og gjorde hans bedrifter ringere end hans agt, så står han i sit efterladenskab som et tårn på det dybe for den, der vil kende hans og hans venners tid“. Men det er jo nok rigtigt, at hans uhyre stuelærdom hæmmede hans handlekraft i politikken.

*

Lensgreve Ludvig Holstein, altså konsejlspræsidenten, havde været mere realpolitiker end storpolitiker, utilbøjelig til at se de foreliggende sager i en større sammenhæng, uegnet som kampminister. 1876 blev han slået i Skælskør, generobrede kredsen i 1879, tabte den i 1881, genvandt den i 1887 og trak sig, tvunget af sygdom, tilbage i 1890. Holstein-Holsteinborg stod højt hos Christian IX, der udnævnte ham til elefantridder ved ministeriets afgang. 1876 blev den elegante grandseigneur gjort til overkammerherre, men hans andet ægteskab med Laura Hansen vakte betydeligt mishag, og greven måtte i 1881 opgive sin hofcharge. Mange trak sig nu tilbage fra ham og fra hans hus i Amaliegade, der havde været samlingssted for megen munter selskabelighed. Lensgreve Holstein døde 1892. Hans jordefærd viste, at der intet skår var slået i hans popularitet på Sjælland, politisk indstilling uanset. Han blev 1875 malet af P. S. Krøyer; en kopi findes i Folketinget.

MINISTERIET C. A. FONNESBECH

J. J. A. WORSAAE FREDERIK TOBIESEN

NIELS F. RAVN C. A. FONNESBECH OTTO ROSENØRN-LEHN

C. S. KLEIN P. F. STEINMANN

MINISTERIET C. A. FONNESBECH

(14. juli 1874–11. juni 1875)

Da ministeriet Holstein-Holsteinborgs saga kunne ses at være ude, henvendte kongen sig til J. B. S. Estrup, C. E. Frijs og den nye lensgreve på Bregentved, Frederik Moltke, der i 1864 havde arvet de store besiddelser efter faderen, A. W. Moltke. Christian IX fik afslag fra dem alle, fra Moltke, fordi han helst ville leve politisk tilbagetrukket. Det kunne forekomme betænkeligt, at Estrup stadig undslog sig ved at overtage regeringen; han især var dog 1866-landstingets fader; godsejerne havde ved den nye forfatning sikret sig en betydelig magtstilling, men ville de nu unddrage sig følgen deraf, ansvaret? Et alvorligt prestigefald kunne blive konsekvensen, hvis de, som „Dagbladet" skrev, ville føre „en så kerneløs politik". Det synes imidlertid, som om Estrup og Frijs har haft det håb, at gårdmændene ville „komme til fornuft" og bryde med Venstre; derfor ville det være hensigtsmæssigt foreløbig at stille Folketinget over for et „skikkeligt", lidet udfordrende ministerium så kunne Estrup endda stå i reserve, hvis tiltroen til bønderne svigtede. Det er en kendsgerning, at Estrup under krisen fjernede sig til Jylland, og at general W. Haffner, hvem kongen efter afslagene tyede til, afvistes, da han straks rejste til Skafogård for at bevæge Estrup til at indtræde. Haffner gjorde altså selv et forsøg, men måtte give op; han ville have gjort Venstre indrømmelser på kirke- og skoleområdet for at vinde partiet for sine militærplaner.

Det blev sluttelig C. A. Fonnesbech, der, anbefalet af grev C. E. Frijs til kongen, dannede det nye ministerium og samtidig overtog Finansministeriet. Fonnesbech var ganske rigtigt en „skikkelig" mand; N. Neergaard har omtalt den velvillige hjælpsomhed, han viste over for alle, og „som lyste ud af hans godlidende ansigtsudtryk med det kløgtige øjeglimt bag guldbrillerne". Men det var et stort spørgsmål, om en Fonnesbech, en mand af god vilje, der foretrak idyllen for dramaet, og som næppe havde nogen helt sikker overbevisning, uden fare for sig selv kunne stille sig i spidsen for landets regering i den skærpede situation. Det viste sig, at det kunne han ikke.

Fra Holstein-Holsteinborgs ministerium medtog konsejlspræsident Fonnesbech O. D. Rosenørn-Lehn, C. S. Klein og N. F. Ravn på de gamle poster, Ravn dog tillige som krigsminister. Det var Fonnesbechs styrke i forholdet til Venstre, at han var uvillig over for høje forsvarsudgifter, ja, fæstningsmodstander, men heraf fulgte, at han ikke kunne lade C. A. F. Thomsen fortsætte som krigsminister, skønt kongen meget gerne havde bevaret ham. Lensgreve L. Holstein-Ledreborg, en stor retorisk begavelse, der snart skulle blive Venstres beundrede finanslovordfører, karakteri-

serede ministeriet som „tyndere the på de samme blade" (nemlig i forhold til den afgåede regering), og ved denne karakteristik kunne nytilgangen ikke rokke: indenrigsminister Tobiesen og kultusminister Worsaae.

*

Frederik Christian Heinrich Emil Tobiesen var født 1829 i København som søn af en senere oberst; hans moder var en søster til den general du Plat, der faldt på Dybbøl den 18. april 1864. Selv havde han viet sig juraen og var, da han udnævntes til indenrigsminister, departementsdirektør i dette ministerium og desuden generaldirektør for post- og telegrafvæsenet samt for statsbanedriften. Den høje mand havde et vist hofmandspræg, hans personlighed var kraftig, og han var kendt som en sikker, men bureaukratisk administrator. Tobiesen var 1866 blevet medlem af Landstinget og havde stået Fonnesbech nær, også da dennes fæstelov blev ført igennem. Det var altså for så vidt rimeligt, at den nye regeringschef optog Frederik Tobiesen i sit ministerium, men det vakte alligevel nogen undren, fordi han, omend konservativ, stod isoleret mellem partierne, omgivet af nogen kulde.

Ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet Jens Jacob Asmussen Worsaae, født 1821, var amtsforvaltersøn fra Vejle, men i øvrigt af en bondeslægt fra Vendsyssel; selv hægede den smukke mand med det mørklokkede hår og de ildfulde øjne om den tradition, at der randt spansk blod i hans årer. Worsaaes berømmelse beroede ikke på hans politiske kvalifikationer, men derpå, at han var den videnskabelige oldforsknings grundlægger, et verdensnavn. Det er her nok at erindre om, at det var ham, der fastslog „køkkenmøddingerne" (navngivet af Japetus Steenstrup) som bopladslag afiejret af mennesker, ligesom det var ham, der erkendte, at stendysserne ikke var altre, men grave, og at de store fynske og sønderjyske mosefund fra jernalderen var krigsbytte udlagt til guderne som offer. Worsaaes bog „Danmarks Oldtid", udgivet 1843, blev næsten en folkebog, skønt med dette skrift arkæologien indtrådte blandt de videnskabelige fag. Et resultat af J.J.A. Worsaaes bestræbelse for at stille en nøgtern, kritisk behandling af fundene i stedet for den ældre forsknings undertiden fantastiske hypoteser var hans afhandling om Runamo-klippen i Blekinge. 1841 havde Videnskabernes Selskab udsendt et stort værk, hvori gehejmearkivaren og oldforskeren Finn Magnusen, i et vist samarbejde med geologen J. G. Forchhammer, havde tydet nogle runelignende tegn på den nævnte klippe, omtalt allerede af Saxo, som et oldnordisk, bogstavrimet vers med hentydning til Harald Hildetands historie. Tydningen havde vakt tvivl, og ved gentagne undersøgelser af Runamo-klippen påviste Worsaae i „Runamo og Bråvallaslaget" definitivt og uimodsigeligt, at stregerne i klippen ikke var runer, kun naturlige revner. Magnusen havde med et tragikomisk resultat ladet sig vildlede ved selvsuggestion. Denne afsløring bidrog til Worsaaes bestandigt voksende ry.

Ved sin udnævnelse til kultusminister var J.J.A. Worsaae direktør for Museet for nordiske Oldsager efter den af Tscherning forfulgte C.J. Thomsen („Thomsens snurrepiberier") og desuden for Rosenborgsamlingen. Hans mange rejser havde gjort ham til en verdensmand og hans personlige forhold til tre konger til en hofmand. Christian VIII havde støttet ham i ungdommen, med den stærkt arkæologisk interesserede Frederik VII havde han udgravet den søndre kongehøj i Jelling, og Christian IX må også have vidst at vurdere Worsaae, i hvert fald hans konservative sindelag, eftersom det var på kongens og Halls tilskyndelse, han indtrådte i Fonnesbechs ministerium; hans ubestridelige forfængelighed kan have medvirket til, at han

indvilligede. Worsaae havde i fyrrerne været nationalliberal, dog med det forbehold over for skandinavismen, at han ikke ønskede en politisk enhed mellem de nordiske folk, kun en åndelig. Han har selv skrevet, at han i politiske spørgsmål var lige så konservativ, som han i videnskaben var liberal, ja, radikal. Han forholdt sig nærmest fjendtligt til det demokrati, som junigrundloven havde givet vækst, og han var endelig også indgiftet i adelen, eftersom hans hustru var en Grevenkop-Castenschiold; han opholdt sig ofte på hendes fædrenegård, Hagestedgård ved Holbæk.

*

N. F. Ravn beklædte krigsministerposten i kun en måneds tid (men fortsatte som minister for marinen), idet general P. F. Steinmann udnævntes i hans sted. Vi har truffet ham før, nemlig i krigsrådet på Dannevirke, under hærens tilbagetog til Flensborg og som Als' forsvarer. Peter Frederik Steinmann var født 1812 i København som søn af en senere generalløjtnant. Hans fader var ved ægteskab kommet i besiddelse af Tybjerggård i Præstø Amt, en gård på ca. 100 tdr. hartkorn, i sin tid ejet af Ulrik Frederik Gyldenløve, Christian Vs halvbroder. P. F. Steinmann havde taget Tybjerggård i arv og var meget velstående. Han var gift med en komtesse Schulin, en datter af lensgreven på Frederiksdal ved Furesøen, men blev enkemand allerede 1847. Hele hans løbebane lå i artilleriet; ingen tillagde ham vel stor begavelse, yngre generalstabsofficerer omtalte ham nedladende som „Peter", Monrad kaldte ham en „tungnem mand", men gjorde ham dog, ved vi, efter Als' fald til overgeneral, og udnævnelsen blev gunstigt modtaget af hæren, der i denne herremand så en dygtig og sindig fører. Da overkommandoen ophævedes i november 1864, blev Steinmann kommanderende general i Jylland.

C. A. F. Thomsen havde som krigsminister to gange, men forgæves, søgt at gennemføre den foreskrevne revision af forsvarsordningen af 1867, med vægten lagt på Københavns befæstning. Nu stod P. F. Steinmann over for opgaven, og han havde for så vidt bedre betingelser for at løse den, som hans militære syn lå Venstres nærmere end forgængerens. Han foreslog i januar 1875 Københavns søbefæstning forstærket, men kun svage anlæg på landsiden; forsvaret skulle udvides til at omfatte Jylland og Fyn, med den følge, at der ved bælterne skulle iværksættes visse befæstninger; det måtte også tiltale Venstre, at medens C. A. F. Thomsen jo havde krævet 35 mill. kr., kunne Steinmann nøjes med 21. Krigsministeren var som en kortfattet militær ikke nogen parlamentariker; den ganske vist undertiden noget drastiske konservative militærforfatter, oberst N. P. Jensen fortæller i sine livserindringer, at ministeren mødte op i Folketinget til samtlige møder, altid i fuld uniform, og sad „som på forundringsstol"; da han selv skulle tale, var han så nervøs, at „guldtresserne på hans benklæder rystede". Men Steinmann forstod dog, han skulle søge kontakt med Venstres førere, og det gjorde han; Rigsdagens officerer gik imod deres minister. Venstre erkendte, at kun Sjælland kunne forsvares med en større styrke, men partiet ønskede hovedvægten lagt på kystforsvaret. Og Venstre ville nu helst gøre rent bord såvel i henseende til befæstningsforslagene som hærlovsrevisionen. Partiet stillede et forslag, der fuldstændig udelod Københavns befæstning, men til gengæld rundhåndet bød 15 mill. kr. til flådens udvikling, 5 mill. kr. til en flådestation ved Aggersøsund, 3,6 mill. kr. til et flydende fort og sominer, som skulle styrke Københavns forsvar fra søsiden. Venstre foreslog alt i alt at anvende 9 mill. kr. mere, end regeringen havde forlangt, men på den betingelse, at pengene

indkom ved en indtægts- og formueskat (en videreførelse af Haffners tanke om en værneskat). Hvad angår hærlovsrevisionen, ønskede Venstre hæren delt i to lige store dele, et mobilt og et lokalt forsvar, det sidste nærmest en folkevæbning, udgift 7 mill. kr. Ministeriet afviste den 15. marts 1875 kategorisk indkomstskatten. Historikeren Kristian Hvidt, der har specialbehandlet Venstres forhold til forsvaret, hævder, at på denne dag fødtes det ulykkelige fænomen „forsvarssagen". Venstre troede ved sine forslag at kunne stå stærkt i agitationen.

*

Landstinget forholdt sig endnu mere lunkent til ministeriet Fonnesbech end til ministeriet Holstein-Holsteinborg. Hvis Fonnesbech af Estrup var tænkt som et blødt udspil til Venstre, et sidste forsøg på at undgå det konstitutionelle brud, fulgte han ikke forsøget op. Landstingets godsejergruppe havde ikke glemt Fonnesbech fæsteloven af 1872, den var uvillig over for konsejlspræsidenten, især Estrup selv, og denne uvilje øgedes naturligvis, når Fonnesbech, for dog at skabe sig fodfæste i ét af Rigsdagens ting, indlod sig i forhandlinger med Venstre, hvis stigende krav han dog alligevel ikke kunne opfylde. Sandheden var den, at nu, da det parlamentariske magtspørgsmål lå bag alt, havde en saglig-opportunistisk politik, ført af en mellemstandpunkternes mand som C. A. Fonnesbech, kun ringe udsigter. Hans skiftende indrømmelser og trusler blev efterhånden ikke taget højtideligt af nogen; til sidst havde ingen tillid til ham.

Heller ikke i det tidlige forår 1875 havde man kunnet enes om finanslovforslaget, og der var derfor udstedt en midlertidig finanslov, gældende til 15. maj. Endnu 14 dage før den udløb, sad Folketinget på finansloven, striden var mere politisk end finansiel, og Fonnesbech advarede mod at lade, som om Landstinget ikke eksisterede. Da sagen endte i et fællesudvalg mellem tingene, gav en del af de mere moderate venstremænd efter på enkelte punkter, men på det vilkår, at Landstinget ofrede ministeriet. Fonnesbech lovede at godtage, hvad de to ting enedes om, og at demissionere, når finansloven var vedtaget. Ministeriet trådte da tilbage den 11. juni, sunket sammen i almindelig interesseløshed. Men det kunne rigtignok siges, at Folketinget (Venstre) havde demonstreret sin overmagt ved gennem finansloven at tvinge et ministerium bort.

Om lovgivning af betydning blev der ikke tale i de kun 11 måneder, ministeriet Fonnesbech var ved det slingrende ror. Indenrigsminister Tobiesen skulle med sin udmærkede indsigt i kommunale forhold have haft gode betingelser for at fremkalde resultater, men hans affejende væsen stødte i høj grad Venstre.

*

Fonnesbech, Tobiesen, Klein, Worsaae og Steinmann forsvandt, om ikke alle fra den politiske scene, så dog fra dens forgrund, da ministeriet C. A. Fonnesbech skred sammen. Det synes med rette, at dommen over konsejlspræsidenten selv er blevet den, at han var en tiltalende karakter og en dygtig finansmand, en politiker af både dannelse og praktisk indsigt, men uden fasthed i personligheden og mere ærgerrig, end hans evner kunne berettige. Fonnesbech bevarede et sæde i Landstinget; hans helbred var dog efter hans nederlag stærkt svækket, og han døde i 1880. Vesterbygårds besidder er begravet i Jordløse, og der er rejst et monument over ham ved byens kirke. Vesterbygård ejedes i en årrække af slægtningen, biskop over Roskilde Stift H. E. Fonnesbech-Wulf, nu af dennes søn. – Frederik Tobiesen blev efter sin afgang

kommissarius for jernbaneanlæg, og som statens repræsentant medvirkede han juridisk dygtigt, men stivsindet ved næsten alle anlæg på Fyn og Sjælland. Fra 1891 var Tobiesen kommissarius ved ekspropriationen af grunde og ejendomme til frihavnsanlægget. Han sad i Landstinget til 1878 og døde i 1908; han var farbroder til den kendte tuberkulosebekæmper, overlæge ved Øresundshospitalet i København Frits Tobiesen, i sin tid læge ved forsikringsselskabet Hafnia. – C. S. Klein sad indtil 1898 i Folketinget som repræsentant for Viborg og måtte efter Halls tilbagetræden anses for den konservative gruppes betydeligste mand i tinget, omend han aldrig, og med rette, af Højre regnedes blandt de pålidelige, farlig ved sin dygtighed og ærgerrighed. Han blev i 1891, efter at have været højesteretsdommer, overpræsident i København; som formand for havnerådet fik han væsentlig del i anlægget af Frihavnen. Hans berømmede retssans gjorde ham til klar modstander af de af Estrup i 1885 indledte provisorier, og han, der var henregnet til ministeriet Fonnesbechs mest venstrefjendtlige medlemmer, måtte i Viborg sluttelig vælges delvis ved Venstres stemmer. C. S. Klein omtaltes ofte som „den sidste nationalliberale"; da Estrup havde haft sine næsten 20 år, blev han en af dem, der medvirkede til forliget i 1894. Han døde 1900. For J. J. A. Worsaae havde ministertiden kun været et intermezzo. Han fortsatte på oldgranskningens og ærens vej, præsiderede med glans på de internationale arkæologiske kongresser. Han døde i 1885 helt uventet af et hjerteslag under et ophold på Hagestedgård. – P. F. Steinmann blev i 1877 igen kommanderende general for Jylland, men afskedigedes fem år efter på grund af alder som generalløjtnant. På Tybjerggård hævdede han sig som en dygtig landmand, han var afholdt for sin omfattende velgørenhed og samlede ofte en kreds af ældre og yngre kammerater omkring sig. P. F. Steinmann døde i 1894 på Tybjerggård, der nu ejes af Herlufsholm.

MINISTERIET J. B. S. ESTRUP

HILMAR FINSEN H. P. INGERSLEV H. HØRRING J. NELLEMANN
N. F. RAVN ERIK SKELL OTTO ROSENØRN-LEHN FR. DREYER W. KAUFFMANN
JESPER BAHNSON J. B. S. ESTRUP TAGE REEDTZ-THOTT
C. GOOS J. C. H. FISCHER FR. MOLTKE W. HAFFNER JACOB SCAVENIUS

MINISTERIET J. B. S. ESTRUP

(11. juni 1875–7. august 1894)

Under den rejse til Island, som Christian IX, ledsaget af sin justitsminister og minister for Island, de to portefeuiller forenet i C. S. Kleins person, i 1874 foretog til sagaøen i Nordhavet i anledning af tusindårsfesten og den nye forfatning, var der, som tidligere omtalt, opstået et tillidsforhold mellem kongen og ministeren. Efter Fonnesbechs afgang synes Christian IX at have ønsket et ministerium Klein, hvori måske også daværende birkedommer Christopher Krabbe, den mand, Venstre havde sat på Folketingets formandsstol, burde optages. Monarken stilede altså ikke direkte mod Estrup, men har nok meget håbet, at denne kunne samvirke med Klein. Dog var tillige godsejer Erik Skeel, grev Holstein-Holsteinborg og grev C. E. Frijs emner til Konsejlspræsidiet; Frijs pegede imidlertid på Estrup, hvad også Klein gjorde, idet han fremhævede nødvendigheden af nu endelig at få en regering, der havde fuld støtte i Landstinget, men Klein har utvivlsomt troet selv at skulle have sæde i kabinettet. Da han blev medlem af regeringen Holstein-Holsteinborg, skal en, der kendte ham godt, have sagt: „Ja, Klein passer udmærket til at være minister, men han passer mindst af alt til at være forhenværende minister".

Ikke desto mindre forblev, som vi ved, C. S. Klein i dette stykke „fhv." resten af sit liv. Da Estrup blev kaldt til kongen, stillede han nemlig betingelser. Han ville kun danne et rent højreministerium, med helt nye mænd, og Klein var dog nationalliberal, men han kunne, mente Estrup, måske holdes i reserve med henblik på en mulig senere, demokratisk farvet regering. Klein havde været den betydeligste kraft hos Fonnesbech, nu blev det hans skæbne definitivt at aflevere rigets nøgler, der så længe havde beroet hos nationalliberalismens mænd, til Højre.

Den 11. juni 1875 tiltrådte J. B. S. Estrups ministerium med ham selv som konsejlspræsident og finansminister, med lensgreve F. G. J. Moltke-Bregentved som udenrigsminister, godsejer Erik Skeel som indenrigsminister, professor J. Nellemann som justitsminister og minister for Island, den tidligere adjunkt J. C. H. Fischer som minister for kirke- og undervisningsvæsenet og den os velkendte godsejer W. v. Haffner som krigsminister og marineminister endnu en gang. Medens i den dansk-tyske statskonflikts tid konsejlspræsidenten formelt eller reelt oftest havde været udenrigsminister (Bluhme, Hall, Monrad), overtog Estrup altså nu finansministeriet, vel fordi regeringschefen fra dette ministerium kunne udøve en almindelig kontrol; han skal have fået et greb om finanserne, som ingen siden Sponneck havde haft, og praktiserede i

reglen en sparsommelig forsigtighed. I øvrigt ville Estrup, om han havde kunnet følge sin lyst, helst have ledet de to militære ministerier, men efter tidens dom tilkom dette ikke en civilist.

Jacob Brønnum Scavenius Estrups ministerium bestod af lutter landstingsmænd, dets kerne var godsejere, og det repræsenterede for så vidt snarest en landstingsparlamentarisme, der jo i hvert fald var mindre begrundet end en folketingsparlamentarisme. Folketinget måtte føle en sådan regering som en krigserklæring, men Holstein-Ledreborg udtalte, at den dog var bedre end en blakket, og Venstres „Morgenbladet" foretrak ministeriet Estrup for „det demoraliserende miskmask", man var blevet af med. Det var ikke Venstre uvelkomment, at partimodsætningen blev renere og skarpere. Viggo Hørup troede dog, at et sådant godsejerministerium ville blive kun et hastigt foretagende, kun „en jagtrubber" – men Estrup blev i sædet i 19 år. Hans ministerium talte oprindelig fem mand; da han fratrådte, havde han foruden sig selv slidt 16 ministre.

*

Med hvilket sind og med hvilke forestillinger greb Estrup magten i sommeren 1875? Hvorfor havde han ikke taget konsekvensen af sin henvendelse til A. F. Krieger fem år forinden og fra Landstinget støttet i hvert fald ministeriet Holstein-Holsteinborg, koalitionen mellem de konservative kræfter? Havde han alligevel villet køre de nationalliberale, de „doktrinære", ud som fremtidens medregenter? I så fald var det sket på bekostning af højreretningernes samlede styrke. Det er vel sandsynligt, at hans afslag på Konsejlspræsidiet i 1870 og 1874 blandt andet skyldtes, at han ikke endnu fandt striden med Venstre så tilspidset, at kongen og Landstingets Højre, særlig ikke det nationalliberale Højre, ville godtage de kraftige indgreb, der kunne blive nødvendige. Men nu havde han jo set et ministerium, Fonnesbechs, lade sig „handle bort" for hos Folketinget at opnå en finanslov, og dette stred så skærende mod hans statsretlige syn, at han ikke kunne nægte sig hjemme for kongen, da han modtog den tredje opfordring. Estrup var, som han havde vist over for Ørsteds ministerium, konstitutionel, han ønskede et konstitutionelt forfatningsliv med kongemagtens indskrænkning; men i hans øjne var Rigsdagens to ting aldeles ligeberettigede, også i bevillingsspørgsmål, og kongen kunne frit vælge sine ministre uden hensyn til flertallet i noget af tingene. Rigsdagen havde simpelt hen ingen ministre, det havde kun kongemagten; hvis andre end monarken selv skulle bestemme statsrådets sammensætning, da bestod der ikke mere noget monarki, just hvad også Christian IX, der endnu levede i en feudal begrebsverden, mente. Kun kongen kunne fritage en regeringschef for det ham betroede embede, han kunne aldeles ikke vige for et mistillidsvotum i Folketinget, i øvrigt allerede fordi ikke dette ting alene, men den samlede rigsdag udtrykte folkeviljen. Det var Rigsdagens pligt at medvirke til vedtagelse af en årlig finanslov, så at ikke statens funktioner gik i stå; kunne en sådan lov ikke tilvejebringes på regelmæssig vis, skyldtes det ikke magtesløshed hos regeringen, men hos Rigsdagen, og det var – modsat den nationalliberale opfattelse – ikke ministeriets på forhånd givne pligt at optræde som mægler mellem tingene.

Den tyveårskrig om forfatningen, der nu forestod, var selvsagt ikke blot en kamp om grundlovsparagraffer; bag den juridiske strid lå på begge sider en interesse- og kulturkamp, en klassekamp, hvis bitterhed forøgedes derved, at Venstres æresfølelse var blevet kræn-

ket både i 1866, 1870 og 1875 og til det yderste blev det, da det første store provisorium kom i 1885. Berg og Hørup vedstod åbent, at kampen også var af social natur, den gjaldt de gamle privilegerede klassers kamp for egne interesser og menigmændenes for ligestilling. Monrad erkendte, at det mindre var to partier, der stod over for hinanden, end to samfundslag: så langt fruer og frøkner gik, var det Højre, og hvor de afløstes af madammer og jomfruer, begyndte Venstre.

J. B. S. Estrup var også en klasses mand, han ville værne besiddelsen; sin politiske ringeagt for bønder og skolelærere havde han vist, da han under ministerkrisen i 1870 gik til A. F. Krieger. Han hadede „masseherredømmet", men han var på forhånd ingen statskupmager, end ikke en junkernatur, kun en borgerlig godsejer, der hverken ønskede at være hofjægermester eller kammerherre. Han har kunnet glæde sig over bondestandens materielle fremgang, men var overbevist om, at den almindelige valgrets eneherredømme ville medføre samfundets opløsning. Der var en tilsætning af idealisme i Estrups kamp såvel som i Venstres. Skønt hans helbred var svagt, skønt han økonomisk var aldeles uafhængig, en rig mand, skønt en høj stillings ydre tegn var ham ligegyldige, følte han det som sin pligt at træde til, da kravet om et folkestyre syntes ham at true kongemagten, formuen, intelligensen, det landsting, hvis hovedskaber han var, landets forsvar og anseelse udadtil. Det var Estrups pligtfølelse, som gjorde, at han i 1875 gav sit navn til et ministerium, idet den tidligere reformminister nu efterhånden antog skikkelse af en kampminister; han var den fødte regeringsmand, og under kampen mod parlamentarismen blev hans førerevner med årene ægget.

*

Konsejlspræsident J. B. S. Estrup har vidst, at den hårdeste modstand ventede ham, men han har ikke set, at hans farligste fjende måske gemte sig i ham selv og berodde på hans af samtidige iagttagere og eftertidige levnedstegnere erkendte stejlhed, hans „isnende tørhed", hans svigtende politiske fantasi, hans golde, statiske samfundsopfattelse, hans manglende evne som brobygger til de folkelag, der nu var i vækst, og hans blindhed for de naturlige følger af denne vækst.

Men 1870-75 var det danske samfund netop ved at ændre karakter, befriet for den ulyksalige statspolitik, fordi det tyske sværd havde gjort Danmark til en nationalstat. Det havde i 1849 været de troende grundlovsfædres overbevisning, at folkets selvansvar eller dog medansvar ville fremkalde en selvhævende proces i befolkningen, og trods adskillig ukyndig snak, lav polemik og dårlig vittighed var stærke kræfter virkelig blevet frigjort, valgdeltagelsen var stigende, det menige folks medleven langt større end før. Junigrundlovens agt havde været, at vælgerviljen skulle drive lovværket, og da denne kære grundlov blev beskåret, styrkedes idealiteten i Venstres kamp.

1870-75 blev et tidehverv. Efter nederlaget var der vågnet en trang til sund sandhedserkendelse. A. D. Jørgensen og siden Kr. Erslev søgte at stille historieforskningen på sagligheds grund. Georg Brandes havde ved Københavns Universitet indledt de forelæsninger, i hvilke han vendte sig mod autoritetsprincippet og mod hævdvundne moralske, religiøse og nationale forestillinger. Hans optræden måtte på det politiske plan styrke bøndernes, men navnlig arbejdernes kamp, fordi dette folkelag henlå upåvirket af grundtvigianismen. Store dele af Venstre havde derimod sin rod i „det nordiske demokratis kristne tradition" (Sofus Høgsbro) og rejste nu en lang række højskoler for landbefolkningen.

En særlig retning inden for Venstre, det byprægede „europæiske Venstre", havde dog sit udspring netop i „det moderne gennembrud" og vragede teologien for den videnskabelige erkendelse; lederen var her Georg Brandes' broder Edvard. C. Berg blev en stor bladstifter. Alene i tiden 1866-76 oprettede han og andre 19 aviser, der ville vinde den offentlige mening for Venstre og folkestyret. Fra 1873 udgav Berg i København „Morgenbladet", hvortil han knyttede tidens største journalist, Viggo Hørup, sjællandsk lærersøn og jurist; i dette blad (fra 1884 i det da stiftede „Politiken") søgte Hørup med held at bryde de nationalliberales monopol på åndsdannelsen, altså at dele akademikerne til Venstres fordel. I 1871, endelig, var den første grund til det danske socialdemokrati blevet lagt.

Da J. B. S. Estrup i 1875 havde tiltrådt førerskabet i den nu for alvor tilstundende forfatningskamp, forsvaret for 1866-forfatningen og hans tolkning af den, var spørgsmålet ikke, om junigrundloven havde været for dristig i forholdet til fortiden, men om hans egen og C. E. Frijs' forfatning krænkede den fremtid, der var under udvikling. Gjorde den det, var bønderne ikke, som han troede, når det kom til stykket, „grundkonservative", da ville nye kræfter, for hvilke han var berøvet al sans, styrte hans statsret i grus, skønt en bestemt grundlovsparagraf – § 13 om kongens frie valg af sine ministre – gav ham medhold i bogstaven, og han ville uvægerlig tabe sin kamp.

*

Inden vi samler opmærksomheden om medlemmerne af J. B. S. Estrups ministerium, foreløbig i tiden indtil 1890-92, da der kommer nye træk i billedet, vil et nødtørftigt overblik over forfatningskampens forløb indtil da være nødvendigt som baggrund for den senere skildring af personerne og deres virksomhed. På vejen frem vil vi for sidste gang møde også D. G. Monrad, nemlig i hans slutfase som politiker.

Da J. B. S. Estrup, lige fyldt 50 år, med kun et lille mindretal bag sig i Folketinget blev Danmarks konsejlspræsident, indtog han ikke straks nogen kampposition. Frede Bojsen formoder, at han helst har tænkt sig som den forhandlende minister fra ministeriet Frijs' tid; hele sommeren 1875 synes han at have vaklet mellem en forhandlings- og en kamppolitik. Måske har han håbet, netop fordi han var overbevist om, at bønderne før eller siden ville vende sig fra Venstre, at kunne skaffe flertal i Folketinget for sin gamle hartkornspolitik for derefter at genoptage reformarbejdet fra 1860'erne.

Allerede i sit første regeringsår lod han med overpræsident Emil Rosenørn, hans kollega i ministeriet C. E. Frijs, som formand nedsætte den arbejderkommission, der, i fortsættelse af C. N. Davids og hans egen tidligere bestræbelse, især skulle undersøge, hvad der kunne gøres for at sikre arbejderne mod uforskyldt nød, navnlig i alderdommen. Sagen havde også en politisk baggrund, nemlig den frygt, at hvis samfundet ikke søgte at betrygge arbejderklassens levevilkår og navnlig hjalp dem, der uforskyldt var kommet i nød, uden at det fik karakter af fattighjælp, gødedes herved jorden for socialismen. Går vi tre år frem i tiden, foreligger kommissionens betænkning. Flertallet holdt på den frie konkurrence og ønskede kun at regulere dens virkninger, hvor det var iøjnefaldende nødvendigt. Mindretallet, hvoriblandt Rosenørn, foreslog, at der til samfundets betryggelse mod frihedens misbrug oprettedes lignende institutioner, som fortiden havde i lavsvæsenet. To mente, at en forsonende form for det industrielle samfunds ordning kunne opnås ved, at arbejderen på forskellig måde knyttedes til den virksomhed, hvori han deltog (den ene foreslog andel i ud-

byttet). Et flertal ønskede oprettelse af en alderdomsforsørgelseskasse for ubemidlede, bygget på frivillige bidrag og med tilskud fra staten; et mindretal anbefalede en tvungen alderdomsforsikring. Estrup ville gerne have været en socialreforms fader, men da kommissionsbetænkningen forelå, var den storpolitiske kamp i fuld gang, og senere forsøg lykkedes heller ikke.

Kampen var for så vidt indledt allerede i efteråret 1875, da ministeriet – det måtte virke som en provokation – ved krigsminister Haffner forelagde sine store militærforslag, gående ud på, at der skulle bevilges ialt 71 mill. kr. til forsvarsforanstaltninger; 28 mill. kr. skulle gå til Københavns søbefæstning på grund af den foruroligende flådeudvikling; til hovedstadens landbefæstning skulle foreløbig anvendes 14 mill. kr. Haffners forslag udgik fra et af ham nedsat såkaldt sagkyndigt oflicersudvalg, hvis formand var kronprins Frederik, der herved, uheldigt for kongehuset, blev inddraget i striden. Udvalget havde forlangt 115 mill. kr., men regeringen skar altså beløbet ned til 71 millioner. Venstre tilbød på ny i alt 30 mill. kr., men krævede også på ny, at pengene blev tilvejebragt ved en indtægts- og formueskat, så at alle velstående i byerne kom til at bære deres del af byrden; statsskatterne var jo endnu udelukkende jord- og bygningsafgifter, og en tredjedel af dem medgik dengang til forsvaret. Estrup henviste til, at befæstningerne kunne gennemføres uden nye skatter; der var penge nok i statskassen. Men han var, som tidligere omtalt, desuden en bestemt modstander af en indtægtsskat eller andre direkte skatter, der kunne svække hartkornets politiske indflydelse til fordel for pengeformuernes og de store indtægters; heraf fulgte tillige, at han altid modsatte sig en nedgang i toldindtægterne, idet dog her også industriens beskyttelse spillede ind. Hvis det med rette kan siges, at Venstre ville bruge forsvarslovene som løftestang for et nyt skattesystem, kan det med ikke mindre ret hævdes, at Estrup satte sin modstand mod indkomstskatten over forsvarssagen, som han dog selv kaldte en „livssag".

Venstre var i 1875 i militærspørgsmålet trods alt så rundeligt imødekommende over for regeringen, at enighed må have været inden for rækkevidde, om Estrup ikke havde været den ufrugtbart stejle mand, han var. Han hørte ikke græsset gro, ja, måske *ville* han ikke høre det. I betænkningen, der forelå i februar 1876, henholdt Venstre sig til sit tidligere tilbud. Landstingets flertal sluttede sig derimod til regeringens forslag, der ved tilbagesendelsen til Folketinget blev forkastet med 47 stemmer mod 47.

Herefter opløstes tinget, og nyvalg blev udskrevet til 25. april. Valget stod om 30 mill. kr. uden Københavns befæstning fra landsiden (tilvejebragt ved en indkomst- og formueskat) eller 71 mill. kr. med en sådan befæstning; indirekte gjaldt valget regeringens forhold til Folketinget. Vælgerne gav Venstre et stort tillidsvotum, idet partiet voksede fra 59 til 74 mandater. Efter valget udtalte Venstre sin forbavselse over at se regeringen igen. Den opfattelse fæstnede sig, at en finanslovsnægtelse, der gjorde det umuligt for ministeriet at videreføre statens administration, var det eneste middel til at tvinge Estrup og hans mænd bort. Men nu som altid senere afviste han alle forsøg fra Folketingets side på at gøre ministeriets afgang til en betingelse for at få en finanslov. For Estrup var C. Berg med hans krav om parlamentarisme blot en ny doktrinær. – Det virkede pinligt, da Estrup den 18. maj, altså kort efter valget, udtalte, at han, da forsvarsplanen øjensynlig ikke lod sig gennemføre i sin helhed, ville lade den falde; seks uger forinden havde det nemlig i det kgl. åbne brev heddet, at Folketinget opløstes, da man „ikke anså det forsvarligt længere at

udsætte påbegyndelsen af de nødvendige foranstaltninger til forsvarets fremme". Estrups omslag pådrog ham Viggo Hørups mest udsøgte hån i „Morgenbladet":

> „Hr. Estrup har vist sig som en va banque-spiller, der ikke viger tilbage for noget. Den mand, der har kastet fædrelandets forsvar i grams på en valgdag, som man kaster en håndfuld skidne penge på et spillebord, for derefter at drive over til en anden sport, da han havde tabt indsatsen, den mand, der med en alvorlig patos har fortalt os om, hvad han som ærlig mand ville svare til, og som derefter, da han havde tabt slaget, fortalte os, at så kunne det også være ligemeget, så kunne han også svare til, at der ikke blev noget ud af livssagen, den mands fædrelandskærlighed mistænker vi, den mands sædelige alvor har vi ingen tillid til, en sådan mand forekommer os at være upålidelig og uvederhæftig som en spiller af dem, over for hvem man helst selv bringer kortene med".

Denne artikel indbragte „Morgenbladet"s ansvarlige redaktør, der ikke var Hørup, fire måneders fængsel.

*

Kampen skærpedes. Da i foråret 1877 de to ting havde vedtaget finansloven i en forskellig affattelse, udstedte Estrup den 12. april den første provisoriske finanslov, det lille provisorium, der kun bemyndigede regeringen til at afholde de statsudgifter, som trods uenigheden var vedtaget af begge ting, og til at opkræve gældende skatter og afgifter. Venstre stemplede ikke desto mindre det skete som et grundlovsbrud, og vreden hos befolkningens flertal var stor. Dog, da Rigsdagen på ny samledes, enedes 8. november 1877 en fløj af Venstre, anført af Bojsen og Høgsbro, alligevel med Landstinget om finansloven, sikkert i forventning om, at Estrup derefter ville træde tilbage og Venstre blive deltager i landets regering, vel således at et blandingsministerium udtrykte en politisk overgangstid. Det nationalliberale Højres uhygge ved provisoriet havde været stor, og en sprængning af samarbejdet mellem godsejere og nationalliberale syntes at true; et ministerium C. S. Klein med et par venstremænd var en tid en mulighed, men Klein magtede ikke situationen, skønt han havde taget ledende del i forhandlingerne. Berg, der principielt helst optog kampen med et rent højreministerium for at ende den med den store sejr, protesterede mod forliget, og den 8. marts 1878 sprængtes Det forenede Venstre. Berg og Hørup og deres tilhængere dannede gruppen Folketingets Venstre, medens flertallet under den uegennyttige, men lidet kamplystne Frede Bojsens ledelse blev tilbage i partiet; de omtaltes som Det moderate Venstre. Her møder vi klart skellet mellem „radikal" og „moderat"; Bojsen skyede al yderlighed og gjorde sig ingen skrupler, når det gjaldt at bekæmpe den.

Estrup søgte at udnytte splittelsen; han udskrev 1879 et valg, ved hvilket Venstre tabte 9 mand, endda Hørup nu formede slagordet: „Ingen over og ingen ved siden af Folketinget!" Estrup forfulgte sin sukces, idet han også brugte skinsygen mellem de splittede grupper til at handle snart med den ene, snart med den anden. Forfatningskampens tid var som helhed lovfattig, men ved at manøvrere sig frem fik ministeriet dog nu gennemført både loven om husmandskreditforeninger og om sparekasser samt efterhånden adskilligt andet.

Det bidrog nok meget til konkurrencen mellem venstregrupperne, at de hver især troede, dog navnlig Berg, at kom de på en tålelig god fod med Højre i de to ting, ville partiet lade Estrups kampministerium falde. I samlingen 1879-80 forelagde daværende krigsminister Kauffmann, nu for syvende gang, forslag om hærlovens revision; befolkningen var ved at blive utålmodig. Lovforslaget gik i fællesudvalg. Kauffmann søgte kontakt med den radikale fløj af Venstre, altså med C. Berg. De to mænd var vistnok omtrent blevet enige, men da sagen trak i langdrag, kasserede Højre

sin krigsminister som forhandler og slap en af hans forgængere, den dygtige C. A. F. Thomsen, løs på sagen. Thomsen holdt alle muligheder åbne, og i løbet af forbavsende kort tid nåede han til enighed med den moderate Bojsen om en ordning, som regeringen og Landstinget ikke kunne forkaste (denne hændelse vil blive nærmere omtalt under Kauffmanns biografi). Det var et dystert nederlag for Berg, som nu mistede sin forbindelse ind i ministeriet Estrup. Hærloven af 1880 styrkede hærens kraft ved en forøgelse af de faste befalingsmænd, men tjenestetiden blev nedsat. Spørgsmålet om fæstningen henstod fortsat uløst; den hele forsvarsplan behandledes imidlertid i kommissioner, ligesom regeringen søgte at klemme militære bevillinger ind på finanslovene.

Da Estrup under den fortsatte strid meget udfordrende opløste Folketinget to gange i 1881, nærmede den radikale og den moderate gruppe sig atter hinanden, og det samlede Venstre fik ved valgene en tilvækst, som mere end opvejede tabet i 1879. Estrups situation var i disse år ingenlunde god. Med selve C. F. Tietgen i spidsen var der i København fra 1880 opstået en såkaldt børsopposition imod regimentet, ledet af indflydelsesrige personligheder, som i den storpolitiske kamp også så en hindring for erhvervslivets udvikling. Ved et af valgene i 1881 blev en af denne oppositions mest aktive mænd, grosserereren og nationaløkonomen Christopher Hage, sat ind i Folketinget, foreløbig som liberal højremand. I Landstinget var der uro og brydninger inden for Højre; „den sidste hvidhårede rest af de nationalliberale" fronderede mod konsejlspræsidenten, og det kom undertiden til forlig mellem tingene mod Estrups vilje. Der var stunder, da store dele af Højre ønskede hans afgang.

En sådan situation forelå i foråret 1882, da man syntes at drive frem mod et nyt provisorium. A. F. Krieger, Landstingets hidtil ledende konservative personlighed, der karakteriserede dristige grundlovsfortolkninger som „prokuratorpolitik", hævdede jo, det var ministeriets pligt at skaffe en finanslov, og han fik iværksat et samarbejde mellem de gamle nationalliberale, visse moderate elementer og et flertal af Højre. Resultatet heraf blev en regelmæssig finanslov med betydelige indrømmelser til Venstre, vedtaget med et flertal af højrestemmer. I denne for Estrup yderst farlige stilling var Krieger rede til at danne regering, men konsejlspræsidenten forholdt sig passivt over for nederlaget, og det egentlige Højre i Landstinget, „det absolutte Højre", skilte sig ud fra Kriegers parole. Det lykkedes da alligevel ikke at fælde ministeriet Estrup. Fra det virkningsløse „majforlig" i 1882 var Kriegers betydning i Landstinget uafbrudt aftagende; i forgrunden kom nu den håndfaste statsretslærer, professor Henning Matzen, der, som det er sagt, kvalte grundlovens ånd med dens bogstaver, thi i grundloven stod ganske rigtig intet om, at bevillingsmyndigheden var forfatningens hovedhjørnesten; det var for Matzen Rigsretten og Folketingets adgang til at anklage ministrene for denne domstol, hvis tinget ellers mente at kunne få noget ud deraf. Om Kriegers sidste år og død er foran berettet.

Estrup kalkulerede i sin politik køligt med, at Venstre i sit overmod ville begå dumheder, og de udeblev også sjældent. En sådan dumhed var den „visnepolitik", der var bebudet af C. Berg, og som Venstre slog ind på i 1882-83: alt skulle visne i hænderne på denne regering, der trodsede den lige og almindelige valgret. Lovforslagene blev sendt i „begravelsesudvalg". Denne taktik bidrog til at samle Højre og til at dæmpe misfornøjelsen med Estrup.

*

Visnepolitikken kaldte også en historisk skikkelse, D. G. Monrad, tilbage til den politi-

ske scene. Han var i februar 1871 på ny blevet biskop over Lolland-Falster Stift; i september samme år døde hans hustru Emilie Nathalie, født Lütthans, som foran nævnt søster til digteren Christian Winthers berømte Julie („Til Een"); i 1875 ægtede den nu 64-årige biskop sin politiske ven Hother Hages 43 år gamle enke, Emmy Hage, datter af godsejer P. Tutein, Marienborg på Møn. Monrad havde jo efter hjemkomsten fra New Zealand genoptaget sin litterære virksomhed; i Nykøbing F. skrev han bl.a. det til mange sprog oversatte skrift „Fra Bønnens Verden", men også for politikkens gang bevarede han en levende interesse. Han blev i 1871 opfordret til at stille sig ved et udfyldningsvalg i Helsingør, ved det ordinære valg i 1872 i Roskilde, men det første sted vragedes han af Højre, han fik kun 165 stemmer, det andet af Venstre, ligesom han senere ikke kom i betragtning som kongevalgt landstingsmand. J. A. Hansen og andre af de gamle, der kendte Monrads format, frygtede, at han ville „gå gennem loftet i folketingssalen", og der var stadig usikkerhed om, hvad han egentlig stod for. I Roskilde gik en af byens gadesælgere, betalt derfor, rundt og råbte: „Monrad solgte os til tyskerne i 1864!" Disse kassationer krænkede selvsagt junigrundlovens aldrende hovedforfatter, men han mente til gengæld nu at have gjort sin borgerpligt.

Dog, over borgerpligten står den „hellige forpligtelse", og efter udstedelsen af provisoriet i 1877 følte Monrad, nu den sidste marts-minister, netop en sådan forpligtelse til ikke at svigte sin ungdoms kærlighed til grundloven. Efter at kravet om parlamentarisme var rejst, havde han nægtet, at der tilkom Folketinget nogen overhøjhed, men endnu stærkere måtte han vende sig mod Estrup, da denne baserede sin magt på Landstinget; det første finansprovisorium var for ham en trussel mod selve forfatningen. Monrad følte sin forpligtelse til at tage til orde så meget stærkere, som han længe havde lidt af et hjerteonde, om hvilket lægerne nu sagde, at vel kunne han leve i mange år, men at han også pludselig kunne gå bort. Det måtte da være grundlovsfaderens pligt, mens tid var, at udtale sig om, hvorledes grundloven skulle forstås. Biskoppen forberedte udgivelsen af en artikelsamling derom, og skønt Christian IX, til hvem hans forhold nu var venligt, skrev til ham og bad ham holde pjecen tilbage, gjorde han det ikke. I november 1877 udkom nye „Politiske Breve", hvori hævdedes, at det var et ministeriums opgave at tilvejebringe samling og samvirke af de parlamentariske kræfter – ilde hørt af Højre, men forventningsfuld tale for Venstre.

Efter at Estrup i 1881, som nævnt, havde kampopløst Folketinget to gange, udsendte Monrad året efter det politiske brev „Den stille Magt", hvori han tog skridtet over i parlamentarismen, idet han forudsatte skiftende indehavere af regeringen. Denne udvikling førte til hans valg til Folketinget i Middelfart i 1882, støttet af den radikale fløj af Venstre. Monrad havde før valget afvist at underskrive nogen håndfæstning, han havde undsagt visnepolitikken, ja, „han ville helst stå således, at Højre og Venstre dannede en cirkel uden om ham, så han var midtpunktet". Dette var jo ikke just en kampstilling, men Venstre har indset værdien for partiet af, at en mand af D. G. Monrads historiske ry, junigrundlovens koncipist, nu bekendte sig til folketingsparlamentarismen, hvis en regering ikke, hvad han helst så, havde flertal i begge Rigsdagens ting. Monrad betrådte da efter 17 års forløb atter Folketingets gulv, nøjagtigt et år efter at C. C. Hall, hans gamle medkæmper og konkurrent, var tvunget bort af sin sygdom. I salen fik han sin plads mellem Edv. Brandes og Viggo Hørup; den sidste har omtalt „det vingefang, hvorpå Monrad kom

susende". Som aldersformand tilkom det ham ved indledningen af rigsdagssamlingen 1882-83 at åbne Folketingets konstituerende møde. Han holdt ved denne lejlighed den bekendte tale, hvori han opfordrede partierne til at indgå en *treuga dei*, en fædrelandets våbenhvile, til landets og folkets gavn. For bestandig mærket af 1864 og undergangsangsten, som Monrad var, ville han afbøde striden om forsvaret; han næsten tryglede Højre og Venstre om hver især at gøre de fornødne indrømmelser, endog ud over de grænser, de to partier fandt måtte være de alleryderste. Monrad havde altså genvundet sin tro på Danmarks forsvarsevne, eller han har ment, at den lidenskabelige strid om værnet og dets form ville oprive og splitte folket, ja, føre til dets undergang.

Ved samlingens begyndelse havde D.G. Monrad (i fællesskab med Bojsen, Berg og Hørup) indbragt fem „neutrale" lovforslag for at fremme en saglig drøftelse partierne imellem. Ministeriet Estrup nægtede dog at forhandle disse forslag, så længe Venstre fastholdt visnepolitikken og intet ville gøre ved regeringens forslag. Monrads indflydelse blev overhovedet ringe. Han talte de stridende hårdt til; ministeriet kaldte han „I magtesløse magthavere!", og Venstre hånede han, fordi det satte folkeviljens frugtbare kraft i, at alt visnede. Når det gjaldt forsvarsbevillinger og den saglige politik, stemte han oftest med regeringen, han angreb altså også visnepolitikken skarpt, men han støttede kravet om folketingsparlamentarisme, og heri, alene heri, bestod hans værd for Venstre, ligesom dette forhold alene gjorde, at han for Højre intet værd havde. Monrad var ude af takt med en ny tid.

*

Endnu efter 1880 var det væsentlig Højres nej til Venstre, der samlede partiet, altså noget negativt. Det blev efterhånden anderledes. At Estrup sluttelig fik samling på tropperne, skyldtes mest forsvarssagen. I 1882-83 forelå for Folketinget regeringens samlede militærforslag, der ville medføre en udgift på 72 mill. kr., hvoraf omkring halvdelen til Københavns landbefæstning. Efter 1880 var der opstået et stærkt forsvarsrøre i befolkningen, understøttet af både nationale og religiøse følelser og af den levende uvilje mod Tyskland. Denne bevægelse bidrog stærkt til at idealisere Højres kamp, til samtidig at give den en realitet, og til moralsk at styrke Estrups modstand mod Folketinget. Der lå utvivlsomt megen virkelig idealisme bag regeringens fæstningsforslag, dog også adskillig kynisk beregning. Det er sagt, at forsvarsspørgsmålet i Danmark i grunden aldrig har drejet sig om selve værnet, men om andre ting. Sandt er, at under forfatningskampen blev Venstres holdning til landets forsvar *også* bestemt af ønsket om at trænge Estrup bort, Højres holdning *også* af ønsket om at bevare magten. Der findes historikere, som er overbevist om, at hverken Estrup eller Nellemann havde nogen større interesse for Københavns befæstning, det saglige var dem sekundært, det kunne overlades til officererne, men de to mænd så i forsvarssagen klart det våben, hvormed Venstre kunne fældes. Da lægen og forfatteren H.P.B. Barfod, ivrig forsvarsven og en af ophavsmændene til den frivillige selvbeskatning, der blev iværksat 1884, overdrog Estrup en sum til bygning af Garderhøjfortet, tilvejebragt ved store private bidrag, skal Estrup have sagt, at det var meget godt med disse bidrag, men staten selv magtede nok økonomisk at ordne forsvaret. „Nej, det, De skal arbejde for, er først og fremmest at komme ind dér, hvor man knap har en tiøre at undvære; det er hjerterne, jeg skal bruge". Her tør man sikkert sætte hjerterne = stemmerne.

Militærforslaget blev af Folketingets flertal mødt med en dagsorden, der udtalte sig mod fæstningen og krævede en ny regering, før forsvarsspørgsmålet kunne løses. I juni 1884 afholdtes folketingsvalg, og det fik et opsigtsvækkende udfald. Højre svandt ind til 19 folketingsmænd; partiet mistede halvdelen af sine mandater i København, hvor der for første gang valgtes socialdemokrater, og både Århus, Ålborg og Randers havde stemt imod Estrup. Christopher Hages valg i København, nu som venstremand, symboliserede hovedstadens erobring. Det ville såvel moralsk som politisk have været rimeligt, om Estrup nu, da foruden bønderne også købstadfolk, akademikere og arbejdere havde vendt sig fra ham, var trådt tilbage, og i nogle uger vaklede hans ministerium virkelig. Venstres håb var stort, C. Berg ventede at skulle overtage landets regering. Men Estrup besluttede at holde skansen! Når han principielt ikke ville vige for et flertal, hvorfor skulle han så vige, fordi han havde fået et større flertal imod sig? De mest aggressive inden for Højre pressede på, for at Estrup skulle hugge sig igennem Venstres visnepolitik og opføre fæstningen omkring København for selvtagne penge, om ikke andre vilkår gaves.

Efter den store, men forgæves valgsejr i 1884 fortsatte Venstre visnepolitikken; man fandt forhandling med dette ministerium „ørkesløs", og ved at stryge en række bevillinger, især militære, blev finansloven gjort til „en barberet puddel". Landstinget ville ikke acceptere nedsættelsen af bevillingerne, og det var umuligt at nå til enighed. Da Estrup skønnede, at der nu forestod en virkelig forfatningskamp, hvis han forblev som konsejlspræsident, henstillede han til kongen, om kronen ønskede at skifte ministerium. Herved vægrede Christian IX sig bestemt, idet han sagde: „Da jeg gav Dem elefantordenen (1878), bandt jeg Dem netop til mig med de dyreste bånd, for at De skulle stå ved min side min tid ud". Og Estrup blev på sin post, men tog det løfte af kongen, at han selv måtte bestemme tidspunktet for sin afgang.

Nu forestod hårde tider. Hvis det danske folk i 1848-49 havde sovet sig til sin frihed, medens andre folk havde måttet kæmpe for deres, hvis friheden var vundet i marts 1848 blot „ved at gå fra Gammeltorv til Christiansborgs slotsplads" (C.V. Nyholm), så ventede nu møjen, ja kampen, for at bevare det dengang skænkede. 1. april 1885 udstedtes den første provisoriske finanslov. Den var ikke, så lidt som de otte, der nu fulgte indtil 1894, indskrænket til at omfatte de bevillinger, som var vedtaget af begge ting, hvad provisoriet af 1877 jo havde været, nej, regeringen blev bemyndiget til at afholde de „til statsstyrelsens forsvarlige førelse nødvendige udgifter"; der var ingen anden begrænsning end „statens tarv". Herefter tog ministeriet på de militære områder, støttet af Landstinget, hvad der behagede det; ret meget herudover gik provisorismen på finansloven aldrig, men det var for Venstre mere end nok. Landet kom i oprør! I den offentlige debat blev der henvist til, at Folketinget i 1853 havde godkendt Sponnecks provisoriske finanslov, ligesom det fra højreside hævdedes, at det var visnepolitikken, som var grundlovsstridig, medens Estrup til gengæld fik revet i næsen, at han i sin tid havde været med til at stille Ørsted for Rigsretten. – Skulle Venstre imødegå provisoriet med skattenægtelse og fysisk magt? Nej, det ville man alligevel ikke. Partiets redaktører advaredes udtrykkeligt mod den opståede riffelbevægelse. I Danmark udeblev revolutionen endnu en gang! Mange i Venstre har sikkert gjort sig deres tanker derved; dette afkald på at møde retsbrud med magt måtte i det lange løb støtte partiets moderate dele.

*

I 1879 havde konsejlspræsident Estrup af grev C. E. Frijs købt ejendommen Toldbodvej 26, nu Esplanaden 34 (Vanførehjemmet), hvor han boede på 1. og 2. sal. Huset havde tidligere været beboet af søhelten Olfert Fischer og af oberstinde Frederikke Dannemand, Frederik VIs veninde. Det var ud for porten her, at typografen Julius Rasmussen den 21. oktober 1885 affyrede to revolverskud mod Estrup i den hensigt at dræbe grundlovsbryderen. Konsejlspræsidenten var ikke mere berørt af attentatet, end at han om aftenen gik til middag hos etatsråd L. P. Holmblad på Amagerbrogade; først da journalisterne indfandt sig, medens Estrup sad ved whisten, fik offentligheden klarhed over, hvad der var hændt. Den gode Rasmussen var dog optrådt som privatist, han havde helt misforstået situationen; C. Berg var en af de første, der lagde sit kort i Estrups bolig. Attentatet foranledigede imidlertid udstedelsen af tre provisoriske love: om oprettelse af et gendarmerikorps, om forøgelse af politi og kriminalretsassessorer og om skærpelse af straffeloven for politiske forseelser og af presseansvarligheden, idet der fastsattes strenge straffe for ophidselse af befolkningen. Disse love blev opretholdt år efter år; som provisoriske skulle de jo forelægges Rigsdagen, men regeringen forelagde dem i Landstinget, og dette sendte dem ikke videre til Folketinget.

Efter attentatet nåede Estrup højdepunktet af sin popularitet inden for partiet. En samtidig iagttager som N. Neergaard skrev siden, at konsejlspræsidenten kom til at stå med en vis autoritetens herskernimbus over sig, og at næppe nogen dansk minister har stået som så uomtvistelig fører for sit parti som Estrup i årene 1885-91. Især Højres ungdom var begejstret over, at handlingens time nu var inde. Typisk for opfattelsen af Estrup er tegningen i „Punch" 1885 „Hårdt styrbord", der fremstiller Estrup som en i olietøj klædt rorgænger på et skib i voldsom oprørt sø. Bismarck skal have betegnet Danmarks konsejlspræsident som den eneste europæiske statsmand, han følte respekt for. Dette heroica skjulte for nogle år, at der var store modsætninger inden for Højre; nok samlede Estrup et kampglad parti omkring sin person, men dette parti var uden saglig sammensvejsning, det søgte at forene befolkningsgrupper med forskellige, til dels modstridende sociale og økonomiske interesser. Hvad Højres forfatningsprogram manglede i folkelig tiltrækningskraft, kunne dog i nogen måde opvejes ved forsvarssagens appel til fædrelandsfølelsen. Estrup selv var mere regent end partileder, han var kongens minister, ikke Højres, han drev ikke agitation, nedlod sig kun sjældent til at tale uden for Rigsdagen, her helst knapt og oftest vendt alene mod den saglige del af det af oppositionen fremførte. Af temperament var denne spinkle mand, der, som det rammende er sagt, havde en profil så skarp som en huronhøvdings, sensibel og pirrelig, men han var tilkæmpet rolig, selv når han måtte føle sig dybt krænket; han hengav sig som taler ikke til anden lidenskabelighed end et lille hidsigt smæk med linealen. Hans væsens kendemærke var en stejl urokkelighed under modgang, en glæde ved trods, samt en vis stivhed, der isolerede ham fra omgivelserne, stadig med forbehold af hans undertiden livlige udfoldelse i uforpligtende privat selskabelighed; da kunne han i personkarakteristikker være løsmundet. Estrup levede før psykoanalysens tid, og derfor spurgte dengang ingen, om denne flere gange indtil døden svage mand også hævnede sig på en karrig natur ved over for det alt for sunde Venstre at vise den styrke, der var hans legeme nægtet.

I 1886 begyndte fæstningsbyggeriet; det kunne gennemføres uden skatteforhøjelser, blandt andet fordi Venstre ved sin visnepolitik havde bidraget til, at statskassen var i

god stand; beholdningen udgjorde 31. marts 1885 det i datiden overordentlig store beløb 60,5 mill. kr. Venstre famlede nervøst, befolkningen havde intet klart billede af, hvad partiet ville. I 1887 benyttede Estrup sig af Venstres svækkede tilstand, han opløste Folketinget, og ved valget fik provisoristerne en fremgang, som bragte deres mandattal op fra 19 til 27. Det havde bekræftet sig, at Højres positive stilling til landets forsvar stærkt øgede partiets evne til at trodse Folketingets flertal.

*

I august 1886 var D.G.Monrad udtrådt af Folketinget. Han anså sin virksomhed for nytteløs og en ny absolutisme for indført. „På den, der for 46 år siden begyndte at arbejde for den konstitutionelle frihed, kan det ikke andet end gøre et dybt og smerteligt indtryk at se den nuværende tingenes tilstand. Jeg tilstår, at jeg priser dem som lykkelige, hvis øjne er lukkede, inden de så den ødelæggelse, der er kommet over vor frihed". Den gamle politiker og gejstlige, der ved Universitetets firehundredårsfest i 1879 var blevet æresdoktor i teologi, levede under stærkt tiltagende svaghed endnu i godt et halvt år. Han havde forudset sin snarlige død. Den fjerde søndag i advent 1886 prædikede biskop Monrad for sidste gang i Nykøbing Kirke. I det nye år var han til alters, iført sin bispekjole, men afført sine ordner. Hans tanker kredsede stadig om den femte bøn i Fadervor: „Forlad os vor skyld, som og vi forlade vore skyldnere". Ditlev Gothard Monrad døde den 28. marts 1887 formiddag. Den tilkaldte præst fandt den 76 år gamle, for længst hvidhårede biskop siddende i en lænestol i studereværelset, fuldt påklædt og med fløjlskalotten på hovedet; men hovedet var sunket ned til siden, som om han sov. Det nye Testamente, hvori han havde læst, var gledet ud af hans hænder. Den mand, der vel fik den mest storslåede skæbne i vor politiske historie, var gået „ud af tiden". Et mindesmærke over ham er rejst på Nykøbing Kirkegård, og hans buste findes i Maribo Kirkes landemodesal, på Kunstmuseet og i Folketinget; desuden viser flere malerier, stålstik og træsnit denne bestandig uforløste ånds træk.

D.G.Monrad efterlod sig fem børn, der ikke alle fik et let livsløb. Den ældste søn, Viggo, blev i næsten 20 år på New Zealand efter faderens tilbagerejse; hans første kone døde efter at have født ham syv børn. Da han 1885 havde bosat sig i Danmark, blev han assistent ved Statsbanerne; han døde 1923. To af Viggo Monrads sønner drog tilbage til New Zealand, hvor deres slægt lever endnu. Den anden søn, Johannes Monrad, synes at have været langt den betydeligste af D.G. Monrads børn; også han prøvede nybyggerlivet, men kom først rigtig i gang efter 1885 og da i USA. Han kom derover som agent for centrifuger og blev efterhånden et stort navn i det amerikanske mejeribrug, hvorpå han satte dybe spor. Johannes Monrad, som døde i Danmark 1915, efterlod sig det vistnok største mejeribibliotek i verden; det overgik til Chr.Hansens Laboratorium i København; hans søn blev direktør for dette laboratoriums amerikanske afdeling. Det ville have glædet den gamle biskop og statsmand, om han havde nået at se Johannes Monrads smukke livsløb. Den ældste datter, Ada Maria, blev gift med den begavede, men alt for initiativrige professor i nationaløkonomi N.C.Frederiksen, medstifter af Landmandsbanken og Nationaløkonomisk Forening, i en årrække folketingsmand for Maribo og en af førerne for det mellemparti, der under ministerierne Frijs, Holstein-Holsteinborg og Fonnesbech havde adskillig betydning. Efter et forretningssammenbrud i 1877 udvandrede dette urolige gemyt til USA og vendte først tilbage ved århundredskiftet. Monrad overtog i bispegår-

den forsørgelsen af datteren og hendes børn. Hans datter Louise Dorthea blev gift med den senere rektor på Herlufsholm Otto Frederik Bache, medens Karen Birgitte, den længst levende af børnene, død 1927, opholdt sig hos faderen i hans sidste år og derefter indgik ægteskab med en grosserer. Der lever i Danmark mellem 10 og 20 efterkommere af Monrad, i USA og New Zealand væsentlig flere hvert sted. Adjunkt ved Handelshøjskolen i København, translatør Paul Monrad er et oldebarn.

*

Tilbage til forfatningskampen. – Provisorierne viste, at Estrup ikke lod sig true bort. Venstre måtte nu se det som sin opgave at føre en taktisk bestemt forhandlingspolitik, en forhandling uden underkastelse, en „positiv angrebspolitik", der ved sine saglige resultater, især økonomiske love, kunne genrejse Folketingets førerskab. Men Berg mistænkte de andre ledere for, at de modløse ville slå ind på en alt for eftergivende forhandling, der som konsekvens ville få, at Estrup og fæstningen blev lempet over på lovens grund, og vitterligt indlod både Bojsen og Hørup sig efter det deprimerende nederlag i 1887 på forhandlinger, der stilede mod et forlig. „Gå aldrig på akkord med uretten!" råbte Berg advarende. Da den unge historiker og nationaløkonom N. Neergaard i 1887 indvalgtes i Folketinget, forfærdedes han over at se, hvor bitter stemningen var; Berg, Bojsen og Hørup havde hver sin klan, skriver han i sine erindringer.

Da kongemagten, Landstinget og Højre syntes urokkelige, svigtede modet hos store dele af Venstre, og „karaktererne" afslørede sig. Delingslinjen var stort set den, om man skulle fæste sig ved det fjernere og vanskeligere mål, Højres besejring, eller ved det nærmere og lettere, snarlig fred og nyttig lovgivning. I dette stykke havde „livsanskuelsen" sikkert sin betydning; der anes også et socialt skel, men afgørende var dog vist det temperament, der hos den enkelte reagerede på Højres politik. Man var enig om, at Venstre skulle til magten, derimod ikke om, på hvilken måde partiet skulle komme det, om ved kamp eller ved forlig, og man var heller ikke enig om, hvortil magten, når den var vundet, skulle bruges. Enes kunne Venstres mænd ikke, men helt skilles kunne de heller ikke, for så var Estrup over dem. Venstres stilling var undertiden ynkelig. Partiets vælgere forstod dog knap, hvor sørgelig tilstanden var, fordi den glansfulde taler, lensgreve L. Holstein-Ledreborg, højt dannet katolik, var gruppernes fælles finanslovsordfører fra 1877 og rettede en ubarmhjertig kritik og sviende spot mod regeringen. Grev Holstein stod på 1866-forfatningens grund, han krævede ikke folketingsparlamentarisme, han mente, at et besiddelsens landsting havde sin plads ved siden af et demokratisk sammensat folketing, men regeringen skulle mægle mellem tingene, og al lovgivning burde ske ved fri overenskomst mellem dem, idet de respekterede hinandens ret. I provisorierne måtte Holstein-Ledreborg se et overgreb netop mod den forfatningsmæssige ligevægt. Denne „frafaldne godsejer" var omtrent den eneste adelige, som var venstremand, og han var i dyb unåde ved hoffet. I øvrigt havde Folketinget siden 1885 ikke ønsket nogen officiel forbindelse med Amalienborg.

Efter denne, noget springende, oversigt over forfatningskampens forløb indtil 1890-92 retter vi nu opmærksomheden mod ministeriet Estrups medlemmer og deres færd i det samme tidsrum, forfølgende vort hovedformål: den politiske biografi. Vi går fra den „almindelige" del over til den „specielle" del af ministeriets hisorie.

*

Estrups første udenrigsminister var lensgreve Frederik Georg Julius Moltke-Bregentved, født 1825, ældste søn af A. W. Moltke og

gift med en datterdatter af højesteretsjustitiarius Christian Colbiørnsen, navnkundig fra arbejdet for bondefrigørelsen – og som adelsfjende. Frederik Moltke var i 1848 indtrådt i Udenrigsministeriet under sin fætter F. M. Knuth og havde en tid virket som attaché ved gesandtskabet i London; siden udførte han flere missioner til fremmede hoffer, han repræsenterede således Christian IX ved Oscar IIs kroninger i Stockholm og Trondhjem. Indtil Frederik Moltke 1864 arvede Bregentved, drev han med dygtighed Thurebyholm; på selve Bregentved iværksatte han betydelige forbedringer, og flere af de nyere bygninger bærer hans navnetræk. Han forvaltede sin rigdom med ansvarsfølelse og var afholdt på sit grevskab. Den beskedne, lidet selvsikre mand havde været medlem af både Folketinget og Rigsrådet; da rådet ophørte, indtrådte han i 1866-Landstinget. Han stod Hall nær og måtte oprindelig regnes for nationalliberal, men siden sluttede han sig til Estrup. Frederik Moltke var ikke nogen fremtrædende politiker, særdeles lidet talende, dog altid mere end sin yngre broder, Christian Moltke-Lystrup, der sad i Landstinget 1875-1917 uden at tage ordet i salen mere end én gang, men som til gengæld øvede betydelig indflydelse og blev en af højremændene bag det storpolitiske forlig i 1894.

Lensgreve Moltke havde jo afslået kongens opfordring til ham om at danne regering efter Holstein-Holsteinborg, og det var nok kun med ulyst, han i sommeren 1875 indvilligede i at overtage Udenrigsministeriet, som han sikkert ville have ledet forsigtigt og pålideligt. Han var allerede da syg, hen på efteråret måtte han rejse hjem til Bregentved, hvor han døde den 1. oktober. Frederik Moltke havde ligesom faderen været kurator for Vallø og Vemmetofte, og det lykkedes ham, især ved den senere justitsminister Nellemanns juridiske argumentation, at sikre disse stiftelsers fortsatte beståen som adelige klostre. På Vallø findes en mindesøjle med hans buste, rejst af stiftets beboere, på Bregentved et mindesmærke med medaillon.

Den så tidligt afdøde udenrigsministers søn og arvtager var den lensgreve Frederik Moltke, der levede til 1936. Han sad 1894-1910 i Landstinget, men han var yderst tilbageholdende politisk og blev mest kendt som formand indtil 1924 for De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift. Han var Estrups svigersøn, gift med hans datter Magda Regitze; ægteskabet blev barnløst. Under denne Moltke overgik Bregentved, et af vore mest „politiske" grevskaber, i 1922 i henhold til lensloven til fri ejendom, idet der til staten betaltes en afgift på over 5 mill. kr. og samtidig stilledes et betydeligt jordtilliggende til rådighed for det offentlige.

*

Estrup havde jo ønsket, at hans ministerium skulle bestå af „helt nye mænd", og det var vel derfor, at O. D. Rosenørn-Lehn var trådt tilbage for Frederik Moltke, men efter dennes død, altså efter kun nogle måneders fravær, overtog lensbaronen fra Orebygård efter Vedels råd atter det stilfærdige udenrigsministerium, som før stærkt støttende sig til sin direktør, der på sin side stod i fortroligt samarbejde med justitsminister Nellemann, også han åndsaristokrat. Der var jo nu kun i ringe grad „politik" i Udenrigsministeriet, og dog nåede de europæiske dønninger undertiden København. I foråret 1877 syntes en engelsk-russisk krig om Tyrkiet nærliggende. Derved opstod for Danmark det spørgsmål, om de omtrent enslydende neutralitetserklæringer, som de nordiske lande i sin tid havde udstedt i anledning af Krimkrigen, dækkede de danske interesser også nu, da Tyskland var blevet en stormagt med Europas stærkeste hær og med en flåde, som var den største i

Østersøen. Det afgørende i neutralitetserklæringen i 1853-54 var dette, at havne og farvande var åbne for alle de krigsførendes orlogs- og handelsskibe, men problemet var nu, om det nye Tyskland under en krig, hvor den engelske flåde søgte at løbe ned i Østersøen, ville affinde sig med de neutralitetsregler, der reelt gav den største flådemagt, England, fordelen, og ikke kræve en dansktysk lukning af vore gennemsejlingsfarvande.

I denne farlige problematik greb konsejlspræsidenten selv ind; han har fundet, at Rosenørn-Lehn og Vedel ville give hensynet til England fortrinet. Overraskende læsning er et notat i Estrups efterladte arkiv, her gengivet i uddrag:

„Uoverensstemmelsen mellem mig og Udenrigsministeriet ligger langt dybere og er langt større end differencen mellem neutralitetsreglerne af 1853-54 og af 1862-70-77.

a) Umst (Udenrigsministeriet) frygter for enhver tilnærmelse til Tyskland, som kunne føre til, at vi senere blev nødt til at følge T. i kamp og kom til at tage det første stød.

b) Jeg ønsker en sådan tilnærmelse. Den næste kamp, i hvilken D. kom til at stå (med allierede eller ene) mod T., blev sandsynligvis Danmarks *sidste* kamp – og jeg anser det derfor for nødvendigt, at vi *i tide* nærmede os T. så meget, at det ikke kan nære nogen som helst tvivl om, at D. vil stå ved dets side – i ethvert tilfælde *aldrig* imod det.

a) Umst nærer overvættes frygt for overlast fra England.

b) Jeg anser Englands venskab for værdiløst, dets uvenskab for lidet betydende sammenlignet med Tysklands".

J. B. S. Estrup yndede i almindelighed ikke Bismarck, skønt han i flere forhold kopierede ham, han var naturligvis også en fædrelandssindet mand, men var, som det ses, ingen nationalromantiker; den her udtrykte tankegang er jo nærmest et overbud målt med den senere „radikale", hvori dog også J. C. Christensen deltog. Estrup oversåg imidlertid, at endnu i 1877-78 var Danmarks industri og transport aldeles afhængig af kultilførsler fra England. I øvrigt kunne Estrup, når han ville markere et afvigende standpunkt, være temmelig „rask" og har vel været det ved denne lejlighed. Det er også muligt, han har troet, at Danmark ved et forbund med Tyskland til Østersøens lukning kunne generhverve Nordslesvig. Uenigheden mellem konsejlspræsidenten og hans udenrigsminister, bag hvem Vedel, vedblev at bestå, den var dybtgående, men da Rosenørn-Lehn i situationen umuligt kunne demissionere, billigede Estrup, at de gamle neutralitetsregler blev opretholdt med visse ændringer, skønt flere af ministrene var enig med ham i, at de forandrede forhold havde gjort de åbne havnes politik risikabel. Den til alle sider virksomme Nellemann havde mæglet mellem de modstående standpunkter. I regeringen var han overhovedet, under hensyn til Rosenørn-Lehns mangler, en uofficiel viceudenrigsminister; han „talte samme sprog" som P. Vedel, de to begavede mænd værdsatte hinanden, og Nellemann støttede i enhver situation Rosenørn-Lehns bestræbelse for at få regeringen til at godtage Vedels „kompetente" vurderinger. Som bekendt lykkedes det Bismarck på Berlinerkonferencen, der åbnedes i juni 1878, at afvende en europæisk krig. Tilbage er kun at udtrykke en forundring over, at Estrup, der ved denne lejlighed havde lagt sig så nær op ad Tyskland, kun få år efter gjorde Københavns befæstning til sit hovedprogram, skønt fæstningen antoges at være vendt netop mod Tyskland. Man gør sig sine tanker.

*

Ved krisens begyndelse, i foråret 1877, og siden før konferencen i Berlin var der opstået en situation, hvor Østrig kunne få brug for Tysklands støtte. Bismarck benyttede lejlig-

heden til at få Østrigs samtykke til at ophæve Pragfredens § 5, og i april 1878 sluttede de to lande en traktat herom, som dog skulle hemmeligholdes et år. I sommeren 1878 døde imidlertid den tidligere konge af Hannover, der i 1866 havde mistet sit rige til Prøjsen; hans søn, hertug Ernst August, havde afslået at forhandle med Bismarck om en overenskomst, hvorved han dybt sårede den mægtige prøjser. Et ægteskab mellem hertugen og Christian IXs yngste datter, prinsesse Thyra, havde i nogle år været på tale, men kongen og ministeriet var ængstelige derved. Det kunne vel til en vis grad være til Danmarks fordel, at kongens døtre Alexandra og Dagmar havde ægtet tronfølgerne i henholdsvis England og Rusland, men det skadede mindst i samme grad landets forhold til Tyskland. Den eventuelle forlovelse var, efter at Christian IX havde orienteret sig hos den tyske kronprins, i oktober 1878 blevet drøftet på et ministermøde med det resultat, at regeringen nu ingen betænkeligheder nærede.

Da forlovelsen mellem hertugen og prinsessen meddeltes i november 1878, og brylluppet fandt sted i København kort før jul, blev Bismarck forbitret; dels havde hofmarskallen ikke forebygget, at Ernst August blev omtalt som „hannoveransk tronprætendent", skønt han også var engelsk hertug (af Cumberland), dels var nogle af hertugens tilhængere, der havde begivet sig til Danmark for at lykønske, uforsigtigt blevet udmærket med høje ordner. Bismarck foreslog da Østrig, at man – som en straffeforanstaltning – allerede nu skulle offentliggøre ophævelsen af § 5. Østrig gik med dertil, og aftalen fremdateredes da til 11. oktober 1878, d.v.s. til *efter* Berlinerkonferencen, så at sammenhængen med Østrigs svaghed forud for denne ikke røbedes – den 11. oktober var netop den dato, da Christian IX havde meddelt kejser Franz Joseph den forestående forlovelse.

I februar 1879 bekendtgjorde de to tyske magter, at de havde ophævet § 5. Indtrykket i Nordslesvig og Danmark var overvældende. Mange mente, at både hoffet og regeringen havde pådraget sig et tungt ansvar. Estrup og Nellemann synes først at have villet protestere mod ophævelsen. Udgangen blev, at ministeriet i en henvendelse til den tyske regering tilkendegav sin overraskelse, men ikke bestred Tysklands ret til at handle som sket var, da rent juridisk kun Prøjsen og Østrig var Pragfredens parter (man bortså altså fra Nordslesvigs kun moralske ret i sagen). Men regeringen i København slog på, at nu kunne der jo træffes en ordning i Slesvig uden binding af bestemmelsen om afstemning; ophævelsen af § 5 var naturligvis ikke identisk med ophævelsen af spørgsmålet selv. Berlin svarede, at spørgsmålet betragtedes som bortfaldet. I marts 1879 gav Rosenørn-Lehn Rigsdagen i lukkede møder en bred redegørelse. Det kom dog ikke til at stå offentligheden klart, at regeringen havde erkendt, Danmark intet retskrav havde i anledning af § 5. Ministeriet Estrup var en tid alvorlig rystet, der taltes om konseilspræsidentens og udenrigsministerens afgang; sindene faldt dog snart til ro.

Resten af Rosenørn-Lehns embedstid forløb uden større begivenheder, han var i de senere år svagelig og opholdt sig ofte på Orebygård. P. Vedel lærte efterhånden at skatte sin ministers venlige, loyale og hensynsfulde optræden. Ved kongeparrets guldbryllup den 26. maj 1892 skulle Rosenørn-Lehn, der i mere end to årtier dog med værdighed havde repræsenteret Udenrigsministeriet, være udnævnt til ridder af elefanten, men han døde fem dage forinden. Ved hans bisættelse i Holmens Kirke var kong Christian, kong Georg af Grækenland og zar Alexander til stede. De to lensbaronier, der for længst er blevet fri ejendom, arvedes af yngre brødre. Den nuværende besidder af baroniet Guldborgland

med Orebygård er baron Otto Rosenørn-Lehn, i nogle år gift med solodanserinden Ulla Poulsen, medens baroniet Lehn med Hvidkilde ejes af grev Axel Ahlefeldt-Laurvig-Lehn.

*

Som udenrigsminister blev Rosenørn-Lehn afløst af en anden lensbaron, nemlig af Tage Reedtz-Thott til Gavnø, en klog og i sit ministerium myndig mand. Den skånske adelsslægt Thott er en af vore ældste, med sikkerhed kan den føres tilbage til 1343. Statsminister Otto Thott til Gavnø ved Næstved ud for Susåens udløb, en af magthaverne før og efter Struensee, i øvrigt kendt som stor bog- og malerisamler, var 1767 blevet optaget i lensgrevelig stand; han var slægtens sidste mand i Danmark og bestemte i sit testamente – han døde 1785 – at Gavnø, Lindersvold og Strandegård som stamhus skulle tilfalde hans morbroders sønnesøn Holger Reedtz til Voergård, hvortil kom palæet på Kongens Nytorv i København (den franske ambassade). Holger Reedtz fik derefter friherrepatent med navnet Reedtz-Thott. 1805 ophøjedes Gavnø til lensbaroni, og det var med 2.200 tdr. hartkorn Danmarks største baroni, ved de udstrakte skove tillige en af de smukkeste besiddelser overhovedet. Den første baron Reedtz-Thotts søn var Estrups nye udenrigsminister.

Kjeld Thor Tage Otto Reedtz-Thott var født på Gavnø 1839 og gift med en datter af den Johan von Bülow, der før udbruddet af krigen i 1864 sad på Danmarks såre vanskelige gesandtskabspost i Wien. Tage Reedtz-Thott havde studeret statsvidenskab i Schweiz og Frankrig, men måtte kun 23 år gammel overtage sit baroni. Han blev her en foregangsmand som landøkonom og tog meget bredt del i sin egns offentlige liv; i over en menneskealder var han sognerådsformand, i lang tid også amtsrådsmedlem og formand for Præstø Amts Landboforening. På baroniet oprettede han så gode sociale institutioner, f. eks. sygepleje, at de tjente som mønster for andre. Efter C. C. Hall blev han forstander eller skoleherre på det nærliggende Herlufsholms skole og gods, hvis økonomi var i tilbagegang, fordi Hall jo ikke havde været landbrugskyndig.

Reedtz-Thotts foretagsomhed rakte dog ud over Sydsjælland, og årsagen dertil var til dels hans forbindelse med C. F. Tietgen, ligesom han selv påvirket af Grundtvig. To meget kendte grundtvigske prædikanter, C. J. Brandt og Th. Skat Rørdam, den sidste siden Sjællands biskop, havde været præster i Rønnebæk ved Gavnø, og lensbaronen lærte i grundtvigske kredse Tietgen at kende. Medens justitsminister Nellemann var formand for Handelsbanken (1873-88 var grev W. Sponneck denne banks direktør), ligesom Estrup og Skeel havde sæde i dens bestyrelse, var Reedtz-Thott tilsluttet nogle af Tietgens store foretagender, således medlem af ledelsen for De danske Sukkerfabrikker fra deres oprettelse i 1872; han var blandt de godsejere, der stærkest havde tilskyndet til sukkerroedyrkning. Han blev også medlem af Store Nordiske Telegrafselskabs bestyrelse; han deltog desuden i ledelsen af Fakse Kalkbrud. Baronen på Gavnø var tillige medlem af repræsentantskabet for Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger og af bestyrelsen for Dansk Folkemuseum. Endelig var han i en lang årrække formand for Godsejerforeningen. Hans livlige almeninteresse afspejler sig i denne alsidige virksomhed.

Skønt lensbaron Reedtz-Thott var usædvanlig afholdt af Sydsjællands bønder, jævn i omgang som han også var, stillede han sig som højremand fem gange forgæves til Folketinget i den godsrige Vordingborgkreds, men blev i 1886 omsider landstingsmand. Han indtog også på Rigsdagen en folkelig holdning,

placerede sig fra første færd noget til venstre for Estrup og havde flere år, før han blev udenrigsminister, udtalt sig for „en ny samfundskæde", hverken fortidens snøreliv eller Socialdemokratiets klasseregimente; han ønskede et samarbejde mellem store og små besiddere. Man kan undre sig over, at Estrup optog denne mand, for hvem det ikke lå at sætte sin vilje igennem med magt, i sin regering, og der skulle da også komme den dag, da konsejlspræsidenten, dog nu ude af embede, stræbte ham efter livet politisk. Da den forhandlingsvillige Gavnøbaron, som søgte tilknytning til den moderate fløj af Venstre, i 1892 blev optaget i ministeriet, forstod mange, at et storpolitisk forlig nærmede sig. Som udenrigsminister fulgte Reedtz-Thott den linje, der havde måttet fastlægges efter 1870: den, der lever skjult, lever godt. – Hans konsulatslov af 14. april 1893 er dog bemærkelsesværdig, skønt den naturligvis lå uden for storpolitikken, og skønt ideen til den reform, loven udtrykte, hverken var ministerens eller P. Vedels, men Frede Bojsens. Hidtil havde Danmark kun anvendt honorære, ofte lidet aktive konsuler i udlandet; ved den nævnte lov om konsulatsvæsenet bemyndigedes Udenrigsministeriet til at udsende karrierekonsuler, altså danske embedsmænd, og hermed indledtes den i vor tid så betydningsfulde forbindelse mellem erhvervene og udenrigstjenesten. Blandt de først udsendte konsuler var siden så kendte mænd som J. Clan (London), A. Fraenkel (Buenos Aires) og W. Weimann (Chicago).

*

Konsejlspræsident Estrup var regeringens vilje, men justitsminister J. Nellemann var dens sjæl eller nerve. Estrup har selv brugt det udtryk, at Nellemann var „ministeriets juridiske samvittighed" (som han også var kongens), og en af hans biografer, overformynder M. P. Friis, skriver, at han var „kabinettets statsretlige tanke og dets politiske pen". Blandt Estrups forudsætninger for i 1875 at overtage ledelsen af regeringen var, at Nellemann indtrådte i den.

Johannes Magnus Valdemar Nellemann fødtes 1831 i København som søn af en stiftsfuldmægtig, der siden blev hospitalsforvalter i Slagelse, hvorfra sønnen i 1849, junigrundlovens år, blev student. Han havde en meget klar hjerne, og i 1855 tog han en særdeles høj juridisk embedseksamen. Professor A. F. Krieger ville have ham ansat i Det slesvigske Ministerium, men selv ønskede han at gå den videnskabelige vej, og efter studier i München, Paris og London blev han i 1859, kun 27 år gammel, professor ved Københavns Universitet i proces og retshistorie. Nellemann var Universitetets rektor 1874-75 og regensprovst fra 1871 til han blev justitsminister. Ved Universitetet docerede han på sit fagområde med stor anskuelighed, uden vidtløftig filosofi, den gældende ret i dens historiske udvikling og praktiske anvendelse, meget påskønnet af studenterne, personlig afholdt på grund af sin jævne færd blandt dem. I 1870 blev han ekstraordinær assessor i Højesteret, i 1877 æresdoktor i Uppsala, i 1883 medlem af Videnskabernes Selskab. I universitetskvarteret sås den lærdomstyngede, noget stilløse professor med den usædvanligt lange næse færdes let foroverbøjet og med galocher.

1870 indvalgtes Nellemann efter Orla Lehmanns død i Landstinget, måske under medvirken af Madvig og Krieger. Han var ikke erklæret nationalliberal, men „professorpartiet" har ikke haft svært ved i ham at genkende visse træk, som det vurderede højt. I Landstinget tilhørte han nærmest Højre uden for godsejergruppen, men han fremmede meget den sammenvoksning mellem tingets nationalliberale og konservative til et landstingshøjre, for hvilket betingelserne opstod, da Venstre rejste kravet om folketingsparlamen-

tarisme. I øvrigt blev han overordentlig værdsat af de adelige godsejere, da han i 1872 i et udførligt responsum retshistorisk påviste, at klostrene i Vallø og Vemmetofte ikke var statens, men selvejende institutioner – Venstre ville have haft disse rige stiftelser inddraget under finansloven.

Justitsminister Nellemann holdt sig, af natur tilbagetrukket, bag sin konsejlspræsident, men de supplerede hinanden fortrinligt, sådan som den offensivt og den defensivt anlagte ofte gør det i et samarbejde. Estrup, han var ved selve sin personlighed angrebet, Nellemann var forsvaret, og autokrater var de begge. Det var måske nok den hårdhændede statsretslærer, professor H. Matzen, der skabte de dristigste argumenter for Højres forfatningspolitik, men det var Nellemann, som lagde navn og anseelse til. Det var justitsministeren, der både forud for det mindre vidtgående provisorium i 1877 og det større i 1885 udarbejdede den forestilling til kongen, hvori provisorierne begrundedes. I tilslutning til det første skrev han i „Berlingske Tidende" under mærke en artikel, hvoraf hans åndsaristokratiske holdning fremgik med stor tydelighed. Han ytrede her om Venstre: „Bønder og degne og folke- og friskolelærere og andre inkompetente personer vover på veje og stræder at prædike den provisoriske finanslovs grundlovsstridighed som en given ting". I et privatbrev skrev han om sig selv, at han var en „ivrig modstander af al slags lægkludderi, både kvaksalveri i medicinen, vinkelskriveri i juristeriet og ignoranter i politikken".

Da grundloven forudsatte, at politik ikke var et fagstudium, men at enhver myndig borger var „kompetent" til i hovedtræk at dømme i samfundsanliggender, kasserede J. Nellemann i virkeligheden forfatningens hele ånd, og det er derfor for så vidt underordnet, hvorledes han som ministeriets pennefører og „juridiske samvittighed" begrundede provisorierne. Muligvis var hans teori den, at grundloven kun var givet under forbehold, som en indskrænkning i den absolutte kongemagt, som et udlån, der kunne tages tilbage, hvis uløselige konflikter opstod; dog kunne man også nøjes med mindre yderliggående afgørelsesmetoder. Forfatningens § 49 påbød: „Forinden finansloven er vedtaget, må skatterne ej opkræves. Ingen udgift må afholdes, som ikke har hjemmel i finansloven eller i en tillægsbevillingslov". Men Nellemann anså denne kategoriske bestemmelse væsentlig indskrænket ved forfatningens § 25, hvori det hed: „I særdeles påtrængende tilfælde kan kongen, når Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige love, der dog ikke må stride mod grundloven og altid bør forelægges den følgende rigsdag". Justitsministeren mente, og det er det afgørende, at § 49 også i politiske konflikttilfælde måtte vige for § 25, d.v.s. bevillingsmyndigheden for en provisorisk lovgivning, når det gjaldt at opretholde tingenes bestående orden.

Hermed ophøjede J. Nellemann, og med ham det hele ministerium, visse regler i grundloven (§ 25) til at være fundamentale, således at andre regler (§ 49) var andenrangs i forhold til disse og efter omstændighederne kunne tilsidesættes. Et sådant syn var ikke udtryk for en retlig bedømmelse, men for en politisk opfattelse eller hensigt; det springende punkt var nemlig grundlovens § 13, hvori stod, at kongen frit udnævnte og afskedigede sine ministre. Hvis en folketingsparlamentarisme her reelt bandt kongen, så at han ikke frit kunne beholde ministeriet Estrup, så ville Venstre, altså „bønder og degne og folke- og friskolelærere og andre inkompetente personer" få regeringsmagten; der måtte følgelig føres et juridisk forsvar for de provisorier, i kraft af hvilke regeringen bestod. Striden gjaldt da ikke i første linje forfatningens bestemmelser, men var en magtkamp, hvori grundlovens paragraffer var våbnene mere, end de var

kampens genstand. Kun meget få jurister af anseelse har i eftertiden stillet sig bag Nellemanns fortolkning. En iagttager som forfatteren Erik Henrichsen, selv duelig jurist, mente, at hos Nellemann var sansen for den formelle side af retten, navnlig for dens bogstav, langt stærkere udviklet end sansen for den moralske ret; han havde retsforstand, men han manglede den umiddelbare, naive retsfølelse.

Mærkeligt, at denne mand, der i det politiske liv foragtede den offentlige retsbevidsthed, fordi den ikke var „kompetent", og som så ned på „følelser og deslige", ville have udleveret retsplejen til denne jammerlige offentlige mening. Kun på ét felt var Nellemann idealist: i sin ungdom havde han fået et aldrig glemt indtryk af den engelske procesmåde, og han blev sine idealer om offentlighed og mundtlighed i retsplejen og indførelse af nævninger tro hele sit liv. I afhandlinger og på juristmøder slog han næsten lidenskabeligt til lyd for den store retsreform, som han aldrig selv kom til at opleve, på dette punkt bitter over for den juridiske konservatisme.

Nellemann var egentlig ikke standspolitiker undtagen på „kompetencen"s vegne, og han var i hvert fald langt mere fag- end kampminister. I Folketinget tog Estrup selv skrubbet, det statsretlige ordførerskab, helst kortfattet, og da de provisorier, Nellemann som justitsminister bar også det formelle ansvar for, riffel-, straffe- og presseprovisorierne, ikke blev forelagt Folketinget før ved det storpolitiske forlig i 1894, kom han aldrig til at forsvare sine gerninger over for tinget. Blev der i forbindelse med en lovsag optræk til en større forfatningspolitisk polemik, veg Nellemann altid med et par ord om, at han ikke ville fortabe sig i vidtløftigheder; men han kunne undertiden med en tør, logisk bemærkning have held til at punktere en alt for bredt talende modstander, hvad C. Berg fik erfaring for.

Nogen storpolitisk idé havde J. Nellemann næppe, han var kun antidemokrat og som sådan „en kold fanatiker", hvori jo også ligger, at fanatismen ikke prægede hans optræden. Justitsministeren, som Venstre anså for den egentlige grundlovsbryder, var personlig afholdt i Folketinget; han var aldeles uden fornemme nykker, nærmest undselig ved sine titler og ordner. Det blev fortalt, at justitsministeren, når familien boede på landet om sommeren, personlig tog den kvindelige hushjælps fodtøj med ind til København, hvis det skulle forsåles. I tinget færdedes han som en slags „retshjælp", rede til at give råd til meningsfæller og modstandere, hvis et medlem havde juridiske vanskeligheder, private eller kommunale. Under sin hyggegang i tinget orienterede Nellemann sig til forskellig side om „situationen", til megen nytte for regeringen. Estrup var ikke en mand, som pikkede nogen på skulderen for at hidkalde dem til en privat snak; med tiden følte han sig mere som rigskansler end som konsejlspræsident, docerede snarere end han diskuterede, han havde næsten ingen fortrolige, der stod en vis gru om ham, og han var derfor ofte uden kendskab til stemninger og tilstande. Justitsministeren var til gengæld emsig til alle sider i regeringens tjeneste.

Det er hævet over tvivl, at J. Nellemann var en ypperlig fagminister, og trods hans centrale placering i den bitre forfatningskamp fik han i de 21 år, han var justitsminister, vedtaget adskillige ret betydelige love, f. eks. om formueforholdet mellem ægtefæller, om underholdsbidrag til uægte børn, om tvangsauktioner, om ligbrænding, om tilsyn med plejebørn, hvortil kan føjes vekselloven, firmaloven og søretsloven. Men just en retsplejereform fik han aldrig sat sit navn under, hvad Venstre også ville have fundet oprørende.

Nellemann var ingen kampglad natur, han afskyede enhver udskejende meningsytring og

befandt sig bedst under et roligt fremadskridende sagligt arbejde. Skønt han sikkert endnu mindre end Estrup kunne erkende, at det var Venstre, som repræsenterede folkets nærmere fremtid, blev han efter 1890 i regeringen en hovedstøtte for forligsbestræbelserne; han ville ud af den „frasekamp", hvortil hans dæmpede personlighed forholdt sig så ilde. Han havde allerede i firserne et par gange været stemt for et forlig, og han indså nødvendigheden af socialpolitiske reformer. Måske har han også ønsket at få „decharge for regnskabet", som det er sagt. I sine sidste ministerår under Estrup var han nervøs og søvnløs, især når der skulle en sag for retten, der havde et forhold til hans virksomhed som ministeriets prokurator. Provisoriet af 1877 billigede han sikkert fuldt ud, men det er anset for tvivlsomt, om han fandt de egentlige provisorier fra og efter 1885 for betimelige; han har fremholdt, at fortolkningen af grundlovens § 25 var regeringens kollektive ansvar, ikke specielt hans. Som anset professor og gennem sine juridiske værker havde Nellemanns indflydelse på retslivet været stor, hans synspunkter påvirkede domstolenes afgørelser – men ville de fortsat være ham følgagtige? Han har nok fundet det tilrådeligt snarest at komme ud af uføret.

*

Af konsejlspræsidentens kolleger stod kun justitsminister Nellemann regeringens næsten to årtier igennem. Af krigsministre havde Estrup endog fem. Den første, general Wolfgang v. Haffner, godsejeren med det tunge ansigt og Napoleon III-skægget, udtrådt af ministeriet Holstein-Holsteinborg efter sammenstødet med Krieger, havde jo ikke haft held til at komme videre i forsvarssagen, end Thomsen og Steinmann var kommet, endda han udtalte, at blev man stikkende i udgiftsspørgsmålet, da kunne den dag være nær, hvor vi selv måtte gå bag skubkærren og for en fremmed magt opkaste volde omkring København. Da v. Haffner jo egentlig kun var ritmester, og hele avancementet derudover var sket i statskalenderen som titelforfremmelser (hvad også general W. Raasløff havde måttet høre), kunne hans medarbejdere blandt officererne ikke få sig til at tiltale ham som general, men brugte titlen kammerherre, hvad han havde været siden 1847. Efter at regeringen med Haffner som krigsminister havde lidt sit nederlag i 1876, lod den jo for nogle år forsvarssagen falde.

Da Wolfgang v. Haffner kom i konflikt med Landstinget, fordi han foreslog fællesskab i straffeloven for hær og flåde (han ønskede tillige en sådan lov humaniseret), og da hans helbred midlertidig var svækket, afgik han som krigs- og marineminister i juli 1877. Men derefter øgedes hans indflydelse snarest. Han blev efterhånden den politisk ledende mand inden for Højres landstingsgruppe, som C. C. Hall var det i Folketingets, og da partiet skabte sig en landsorganisation, blev han en myndig formand for dets repræsentantskab. Partiets fundament i befolkningen var godsejerne og proprietærerne, det meste af borgerskabet, især i købstæderne, embedsmænd og læger, mange søfolk og fiskere og tillige ikke få husmænd og landarbejdere, som var tilknyttet en herregård, de var afhængige af, men hvis herskab også ydede dem en patriarkalsk støtte. Gammel kongetroskab, der syntes helt uforenelig med, at kongen skulle lade sig sit ministerium „diktere" af Folketinget, et kraftigt forsvar, en vis toldbeskyttelse, en social lovgivning efter princippet „hjælp til selvhjælp", et krav om respekt for religionen og kirkens mænd, godsejernes frygt og borgerskabets foragt for de formentlig kulturløse bønder, det var nogle af partiets bærepiller. Et formeligt program fik Højre først i 1883; det virkede som et fordelagtigt modstykke til Venstres visnepolitik.

Wolfgang Haffner døde i 1887; en buste af ham findes i Sæby Kirke ved Roskilde Fjord. En datter, gift med overhofstaldmester grev Alfred Piper, bragte hans stamhus til denne svenske slægt; hendes efterkommere fører nu navnet v. Haffner-Piper. En greve af dette navn overtog Egholm til fri ejendom i 1921 og opløste derefter godset i flere gårde.

Wolfgang Haffners efterfølger i krigs- og marineministerierne blev generalinspektøren for ingeniørtropperne, generalmajor Johan Christopher Frederik Dreyer, født 1814 i Køge som søn af en senere major. Han var en meget dygtig militærtekniker, der særlig havde beskæftiget sig med bygnings- og vejarbejder samt med jernbaneanlæg. Under sin deltagelse i de to slesvigske krige havde han vist sig at være en modig mand i ilden. I 1864 var Frederik Dreyer den højestkommanderende ingeniørofficer ved armeen, og efter stormen på Dybbøl den 18. april holdt han brohovederne ved Sønderborg, indtil hæren var kommet over til Als. Efter at spørgsmålet om Københavns befæstning var rejst, havde han deltaget i forarbejderne, men den strenge, lidet smidige militære var ikke egnet til under de spændte forhold mellem Folketinget og regeringen at opnå resultater. Dreyer trak sig tilbage efter halvandet år, i januar 1879. Ved ingeniørkorpsets 200 års jubilæum i 1884 udnævntes han til generalløjtnant; han døde i 1898. Frederik Dreyer var fader til astronomen J. L. E. Dreyer, kendt for sine observationer af stjernetåger og som Tyge Brahes biograf.

*

Ved Frederik Dreyers afgang deltes igen de to militære ministerier, idet generalmajor Wilhelm Kauffmann overtog Krigsministeriet, medens N. F. Ravn på ny blev marineminister; han havde i øvrigt siden sidst været dette ministeriums direktør. Militærslægten Kauffmann (eller v. K.), oprindelig østrigsk, var indkommet til Danmark fra svensk Pommern omkring år 1700; i 1903 anerkendtes den linje, krigsministeren tilhørte, som dansk adel. Wilhelm Frederik Ludvig v. Kauffmann var født 1821 i Rendsborg; faderen blev oberstløjtnant. Wilhelm Kauffmann var yngre broder til general de Mezas stabschef på Dannevirke, den oberst H. Kauffmann, som Monrad før tilbagetoget havde lovet loyalitet under alle forhold. Hjemmet var tysktalende, børnene lærte nok tidligt dansk, men ved krigsudbruddet i 1848 stod dog af fem brødre tre på den ene side, to på den anden.

Wilhelm Kauffmann blev artillerist. I 1864 var han næstkommanderende artillerioffícer i Dybbølstillingen, og efter at de fleste danske kanoner var bragt til tavshed, fik han den idé fra Als at forstyrre prøjsernes natlige anlæg af løbegrave foran Dybbøl ved såkaldte bueskud ud over banken, henover de danske skanser; fjenden led herved adskillig skade. I maj blev den begavede og kundskabsrige artillerist beordret til London som militær konsulent for de danske udsendinge til konferencen. A. F. Krieger har udtalt, at hvis ikke Kauffmann og andre havde hævdet, at Als kunne forsvares, ville han nok have tilrådet regeringen at slutte fred. I en pjece, hvortil broderen, stabschefen, antagelig havde givet ham materiale, angreb W. Kauffmann i 1865 skarpt ministeriet Monrad, især Krigsministeriet, for dets forhold i krigens første tid. Fra 1868 indehavde Kauffmann i en årrække den vigtige stilling som chef for Københavns søbefæstning, betydningsfuld fordi man skulle imødegå de krav, som skibskanonernes voksende rækkevidde stillede til søfæstninger, der skulle værne en hovedstad. Kauffmann var medlem af kommissioner om militære forhold, men politisk uerfaren. Efter at han i 1879 var blevet krigsminister, lykkedes det ham samme år ved C. Bergs støtte at få gennemført en millionbevilling til anskaffelse af seks meget svære ka-

noner fra Krupp til søbefæstningen, og Berg syntes endda, modsat Bojsen, ikke utilbøjelig til at forhandle også om landbefæstningen. Men den hærordning, ledsaget af en samlet forsvarsplan, som krigsministeren derefter forelagde, tilfredsstillede end ikke Højre, der i forbindelse med Frede Bojsens moderate fløj – de to venstregrupper konkurrerede jo i 1880 uden om ministeren overrumplende vedtog en hel ny hærlov, foran nævnt. Skønt Kauffmanns stilling selvsagt derved blev undergravet – han havde ikke evnet at udnytte Bergs halvt skjulte tendens til en storpolitisk handel med parlamentarismen og fæstningen som byttеobjekter – forblev han i regeringen i håb om trods alt at kunne løse spørgsmålet om landets forsvar. Hertil viste sig dog ingen tegn; Berg var blevet alvorlig svækket ved Bojsens og C. A. F. Thomsens hurtige aktion, og Kauffmann trådte derfor tilbage i april 1881 efter forinden at have bifaldet den ny straffelov for krigsmagten (initiativet var heller ikke her hans, men Bojsens). Ved denne lov blev pryglestraf, sort kokarde og krumslutning afskaffet, medens bøjestraffen til gengæld indførtes.

Dagen efter sin afsked udnævntes Wilhelm Kauffmann, der ansås for en begavet officer, til generalløjtnant og kommanderende general på Sjælland. I krigstilfælde var han antagelig blevet overgeneral. Han døde 1892. Den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, som efter Danmarks besættelse den 9. april 1940 frigjorde sig fra regeringen i København, var en sønnesøn af ministerens broder, generalstabschefen på Dannevirke.

Efter Wilhelm Kauffmanns afgang overtog marineminister N. F. Ravn også Krigsministeriet. Han billigede, at hovedstadens sikring mod landsiden ved fæstningsanlæg fik prioriteten, og måtte derfor affinde sig med en forsinkelse af marinens udvikling. Han måtte i sin lange virksomhed som marineminister ofte vise stor resignation med hensyn til søværnets materiel, og der herskede derfor nogen misstemning mod ham i maritime kredse, men takket være hans elskværdige og vindende optræden også over for politiske modstandere opnåede han dog adskillige forbedringer for flåden, særlig ved søværnsloven af 1880. Niels F. Ravn mødte med hensyn til landfæstningen samme uvilje i Folketinget som sine forgængere; i øvrigt var mange marineofficerer sagligt modstandere af en sådan befæstning, en gammel kilde til misstemning mellem hærens og flådens officerer.

*

Regeringen hævdede imidlertid med stigende styrke, at forsvaret måtte samles om ét punkt, København, og dér forberedes i tide, ikke spredes ved grænser og kyster og bestrides af en felthær, men af en svær fæstning omkring hovedstaden, ikke af en let, som man tidligere havde tænkt sig. I september 1884, altså efter det for Højre så rystende valg, gjorde Estrup da fæstningens mest energiske talsmand, oberst J. J. Bahnson, til krigsminister; hans navn er lige så fast forbundet med ministeriet Estrup som J. Nellemanns. Jesper Jespersen Bahnson var født 1827 på Tårupgård ved landevejen fra Viborg til Ørslevkloster, ret ud for Hjarbæk Fjord. Slægten Bahnson (Bahnsen) er frisisk; faderen, en præstesøn, kom som ung landmand fra Holsten til Jylland, hvor han købte den ret store Tårupgård, der havde tilhørt kansleren Niels Kaas. Gården blev overtaget af den militære søn i 1876, han tilhørte for så vidt Estrups gruppe af godsejere, men dens drift tyngede hans økonomi, indtil Landmandsbanken ved århundredskiftet fik skøde på den. J. J. Bahnsons moder, Henriette Jespersen, var datter af justitiarius ved Viborg Landsoverret og tilhørte den kendte bornholmske slægt Jespersen ligesom f. eks. professor Otto Jespersen, forlæggeren Halfdan og skolebestyrerinden Ingrid Jespersen.

J. J. Bahnson blev student fra Viborg, hvorefter han indtrådte på Den militære Højskole. Da treårskrigen brød ud, blev skolen lukket, og natten til den 6. juli 1849 stod han vagt på Fredericia Vold. Han fik afgang fra Højskolen i 1852 og sendtes året efter med en afdeling artilleri til Christiansø i anledning af Krimkrigen. I 1857 blev Bahnson kaptajn i sit våben, artilleriet, i 1864 deltog han i Lille Bælts artilleriforsvar. Da efter hærloven af 1867 Hærens Officersskole, henlagt til Frederiksberg Slot, afløste Højskolen og Kadetakademiet, blev han her lærer i kemi. Bahnson havde, uden at være videnskabsmand, anlæg for det eksakte og dertil en klar forstand og en glimrende hukommelse. Han var skoleofficer 1870-76, og i disse år fæstede sig hans opfattelse af forsvarsvæsenets rette udvikling. Den energiske karakter kom til at øve en meget betydelig indflydelse på Officersskolens lærerkreds. I 1871 var han hovedmanden ved stiftelsen af Det krigsvidenskabelige Selskab, hvor tanken om Københavns befæstning blev underbygget. Både personligt og ved hjælp af pressen søgte han tidligt at overbevise befolkningen om fæstningens nødvendighed.

1879 udnævntes Jesper Bahnson til oberst og til departementschef i Krigsministeriet, året efter til dets direktør. I denne egenskab udarbejdede han befæstningsforslaget. Da Estrup 12. september 1884 efter Højres valgnederlag i trods gjorde ham til krigsminister, forstod offentligheden, at regeringen om nødvendigt ville hugge sig igennem. N. F. Ravn fortsatte som marineminister. Det er muligt, Bahnson har troet, at frugterne af den storstilede agitation for forsvarssagen ville tillade ham at gennemføre fæstningen ad normal parlamentarisk vej, men da det viste sig, at Venstre opretholdt sin modstand mod Københavns befæstning, veg han ingenlunde tilbage for på den provisoriske bevillingslov af 1886 at modtage de første midler til fæstningsarbejderne. Den høje, lidt duknakkede mand med den stærke vilje lod sig i det hele ikke gå på. Med behændighed og kraft – han talte undertiden til Folketinget som til en bataillon soldater – forsvarede han sit mål: at sikre København såvel fra sø- som fra landsiden mod bombardement og et voldsomt angreb og at forsyne fæstningsværkerne med et tidssvarende materiel. I 1887 blev den personligt kampdygtige minister valgt til Folketinget på Frederiksberg, skønt oppositionen heftigt modarbejdede ham. C. C. Hall var her blevet efterfulgt af fabrikdirektør Philip Schou, der dog kun havde kredsen et par år, og det var højesteretsassessor C. V. Nyholm, en liberal mand, som Bahnson slog.

Efter 1886 blev da uden Rigsdagens samtykke ved de provisoriske finanslove den stort dimensionerede landbefæstning bygget: på vestfronten den såkaldte vestenceinte, en sammenhængende 14 km lang vold fra Køge Bugt til Husum med en foranliggende vandgrav, på nordfronten en næsten lige så lang fortrække fra Gladsaxe til Christiansholm; i begge anlæg indgik mulighed for ved mobilisering at iværksætte oversvømmelser fra åer og søer, især Furesøen. På sydfronten tjente den gamle Christianshavns Vold som en slags sikkerhedsenceinte, men den skulle forstærkes ved armeringsarbejder på sydenden af Amager. Landfæstningen kostede i alt 19⅓ mill. kr., hvoraf dog 1⅓ stammede fra „den frivillige selvbeskatning til fædrelandets forsvar", anvendt til bygning af Garderhøjfortet.

Søbefæstningen blev udbygget navnlig ved anlæg af Charlottenlund- og Kastrupforterne samt Middelgrundsfortet, opført på nordspidsen af den over 6 km lange Middelgrund på en vanddybde af 7 m og ved en sandopfyldning indesluttet af betonblokke og tømmerkister. Dette vidtløftige arbejde blev påbegyndt i 1890, og da det kunne forudses, at der hertil måtte anvendes ikke-legale penge i flere år (for-

tet var færdigt i 1895 og havde da kostet 9 mill. kr., hele søbefæstningen 17,5), umuliggjordes for dette tidsrum en overenskomst om finansloven. Storentreprenøren etatsråd Niels Andersen, Søholm, Arbejdsgiverforeningens første formand, konservativ folketingsmand 1886-1909, deltog i stort omfang, associeret med N.C. Monberg, i landbefæstningsarbejderne såvel som ved anlægget af Middelgrundsfortet.

Skønt hele dette fæstningsbyggeri naturligvis i høj grad havde en udenrigspolitisk side, blev Udenrigsministeriet holdt uden for. P. Vedel var en bestemt modstander af landfæstningen, som han mente ville belaste Danmarks forhold til Tyskland og mere svække end styrke landets sikkerhed. En ivrig fæstningsven, den noget åbenmundede Jacob Scavenius, lod sig i 1886 offentligt forlyde med, at fæstningen ville gøre Danmark til en nyttig forbundsfælle for Rusland (der da vel i krigstilfælde skulle besætte den). Hans udtalelse kunne forstås derhen, at Danmark ville indgå et angrebsforbund med Rusland og Frankrig mod Tyskland. End ikke krigsministeren selv varede sin mund; ved et møde på Lolland i juli 1887 sagde Bahnson, at fæstningen skulle forebygge en tysk invasion af Sjælland fra Pommern. Dette blev Vedel for meget! Skønt jo hverken han eller Rosenørn-Lehn formelt havde med sagen at gøre, gik han til „viceudenrigsminister" Nellemann, der påtog sig i „Berlingske Tidende" for 11. august at skrive en officiøs artikel, hvori blev forklaret, at befæstningsværkerne alene rejstes for at værne landets neutralitet. Vedel søgte, hvor han fik lejlighed dertil, at overbevise Tyskland om, at fæstningens opgave var at hindre, at København kunne tages ved et kup og derefter gøres til operationsbasis mod Tyskland.

*

Ministeriet Estrups første kultusminister blev den tidligere adjunkt Johan Christian Henrik Fischer, der var født 1814 i Slagelse som søn af en købmand. Han blev teologisk kandidat, men hans interesse var matematik og naturvidenskaberne; da han i 1844 ansattes ved den lærde skole i Slagelse, hvorfra han selv var udgået, blev hans fag matematik og religion. Hans logiske og kritiske evner skal have været betydelige; han anlagde en forstandsbetragtning på alle forhold og var en noget ejendommelig religionslærer; han forklarede sine elever, at syndefaldet var menneskeslægtens lykke, nemlig overgangen fra dyriskhed til menneskelighed. Den senere missionshøvding Vilh. Beck, der var discipel i skolen, havde et meget slet forhold til adjunkt Fischer; han gik til rektor for at få ham afskediget, men fik det svar, at der var tale om skolens dygtigste lærer. J.C.H. Fischer udgav i 1851 efter at have troet, han skulle dø af tuberkulose, bogen „Astronomien og Skriftens Autoritet", hvori han hævdede de bibelske skrifters uoverensstemmelse med videnskaben – han fandt til eksempel Jesu himmelfart uforenelig med tyngdeloven – og rejste tvivl om bibelens guddommelige inspiration, men dog ikke personligt brød med kristendommen. Han overtog derefter undervisningen i det nye fag botanik, og da skolen i Slagelse blev nedlagt i 1852, afgik han med ventepenge, hvormed hans forbindelse med statens skolevæsen ophørte.

I 1848 havde Fischer i Slagelse stillet sig som kandidat til Den grundlovgivende Rigsforsamling, men han modtog kun 7 stemmer. 1852 satte kredsens bondevenner ham dog ind i Folketinget, hvor han nærmest sluttede sig til partiets Tscherningske fløj, der jo stod de konservative helstatsmænd nær; Fischer skal have deltaget såvel i Venstres som i de konservatives partimøder. Det er sagt om ham, at han oftest var „ved siden af partierne"; konstant var kun hans, rationalistens, uforsonlige fjendskab over for de nationalliberale og

C. C. Halls politik. Han lå i statspolitikken på den Ørsted-Bluhme-Sponneckske linje og forblev Ørsteds ministerium tro, da bondevennerne som parti brød med det i 1854. Derved udelukkede han sit genvalg i Slagelse; hans ungdomsven, den senere indenrigsminister, godsejer Erik Skeel til Dronninglund, der havde megen indflydelse nord for Limfjorden, forskaffede ham derefter valgt i Sæby.

J. C. H. Fischer stod ret isoleret i Folketinget; i sin dagbog skrev han, at „kunsten er i Rigsdagen at have en hale", men partifører blev han aldrig. Han anerkendtes derimod som et af tingets bedste hoveder, og hans taler om finansielle anliggender hørtes altid opmærksomt. 1853-75 var han statsrevisor, hvortil dette talmenneske egnede sig fortrinligt; hans kritik var ofte nyttigt nærgående over for administrationen, han øvede en virkelig indflydelse på finansforvaltningen, ikke yndet i departementerne. Fischer blev i det hele ikke yndet. Deltog den høje, magre og tilknappede mand i en debat, havde han for vane at tranchere sin modstander med en ubarmhjertig logik, fremført med skærende stemme og et høfligt, men ringeagtende smil. Han, rationalisten, vendte sig også mod Grundtvigs lærlinge, der syntes ham uklare, ja, tilbøjelige til fantasteri.

J. C. H. Fischer hældede stadig mere mod C. E. Frijs og Estrup; han sluttede sig tidligt til godsejernes bestræbelser for en ændring af junigrundlovens landsting, han stemte for 1866-forfatningen, og han har beregnet de følger, som grundbesiddelsens privilegier ville få for den fremtidige politik. Hans holdning i 1866 gjorde, at han vragedes i Sæby af Tschernings folk, men allerede i november samme år kongevalgtes han til medlem af Landstinget, hvor han, parlamentarisk overmåde dygtig, blev en af godsejerhøjres ledere; nu var forbindelsen med Venstre definitivt brudt.

Sagligt bedømt kunne det ikke undre, at Estrup i 1875 optog J. C. H. Fischer i sin regering, men nok at han – „fritænkeren" blev netop minister for kirken og skolen. Christian IX ville gerne have undgået Fischer, men Estrup skal have sagt, at nu havde han tjent godsejerne tro så længe, at man måtte tage ham. Konsejlspræsidenten havde tiltænkt ham Indenrigsministeriet; Erik Skeel ønskede imidlertid dette, og da Fischer selv foretrak Kultusministeriet, fik han det altså – Estrup skulle jo selv have Finansministeriet, for hvilket Fischer ellers havde gode anlæg. Havde den nye konsejlspræsident haft kendskab til J. C. H. Fischers private forhold, ville han næppe have betroet ham just det ministerium, der havde kirken under sig. Der har altid været nogen „mystik" om Fischers privatliv, men i indledningen til hans i 1966 trykte dagbøger hæver udgiveren, Ib Gejl, al uklarhed, idet han oplyser, at Fischer, som aldrig blev gift, i 1860'erne havde levet i et uægteskabeligt forhold og var blevet fader til tre børn. Denne afvigelse fra den autoriserede moral skulle siden blive vendt imod ham.

Det antages, at den nye kultusminister, der var meget aktiv ved regeringens dannelse, har interesseret sig stærkt for, at de nationalliberale blev holdt ude. Han havde talent for underhåndsarbejde og virkede som minister i det dulgte for Folketingets (Venstres) rigsretsanklage mod Hall og Krieger. Frede Bojsen har i sine politiske erindringer turdet antage, at Fischer har både forudset og beregnet den kommende forfatningskamp og derfor i tide gennem rigsretssagen, til fordel for godsejerne, har villet fremkalde et ulægeligt brud mellem Venstre og de nationalliberale, hvis afgørende støtte Venstre ganske rigtigt måtte savne, da det første provisorium blev udstedt i 1877. Klaus Berntsen har ment, at Fischer var den snedigste i Estrups regering.

Som kultusminister var J. C. H. Fischer en dygtig, men hårdhændet administrator. Hans lovresultater var få; det lykkedes ham ikke at

få det gejstlige tilsyn med skolerne indskrænket til religionsundervisningen, men der kom orden og fasthed i ministeriets forretningsgang. De såkaldte bondestudenter, der først var kommet til bogen i en sen alder, skaffede han økonomisk hjælp. Kirkens og skolens minister viste sin fordomsfrihed, da han bestræbte sig for, at Georg Brandes blev ansat ved Universitetet, men han mødte her uovervindelig modstand hos ledende lærere på Frue Plads og hos sine kolleger i ministeriet. Striden skærpedes, da han ved Universitetets 400 års jubilæum i 1879 i modsætning til J.N. Madvig, der ikke så kort tid efter ophævelsen af § 5 ville se tyske gæster, ønskede, at festen skulle have et europæisk præg, ikke, som Madvig satte igennem, et særlig nordisk. Man oplevede derfor det mærkelige, at kultusministeren ikke blev nævnt under jubilæet, samtidig med at han af kongen modtog storkorset, medens Madvig – der nu næsten var blind – som rector magnificus fik elefantordenen. A.S. Ørsted havde, da den samme ære i 1847 overgik ham, som „symbolum" antaget J.J. Rousseaus valgsprog: „Vitam impendere vero" – „At ofre sit liv for det sande"; Madvig valgte: „Søg sandhed i kærlighed". Han var jo udtrådt af Rigsdagen i 1874, altså året før Estrup dannede sit ministerium, men da han først døde 1886, oplevede han provisorierne. Uden iøvrigt at nærme sig Venstre var det Madvigs mening, at en gyldig finanslov absolut krævede samstemmende beslutning af begge Rigsdagens ting.

J.C.H. Fischer demissionerede uventet i august 1880 og ikke ganske frivilligt. Hans stilling var efterhånden blevet svækket. Hans slette forhold til Universitetet har vel medvirket til, at han blev fjernet, men hertil er kommet hans lidt for store evner som underhåndsforhandler. Da krigsminister Kauffmann dristigt søgte tilslutning hos Bergs fløj af Venstre til hærloven (af 1880), deltog kultusministeren uden det øvrige ministeriums vidende i forhandlingerne og kom derved de radikale for nær; dette var jo allerede galt, og det måtte yderligere svække ham, at den moderate Bojsen, som foran omtalt, tog føringen og løb med forliget. Afgørende blev dog nok, at „fortiden" rejste sig imod Fischer. Allerede i 1877 havde venstremanden, seminarieforstander Jeppe Tang på et vælgermøde i Svendborg angrebet kultusministeren, der havde søgt at bevise, at „bibelen var en fabel"; Tang udtalte desuden, at „den socialistiske lære om den frie kærlighed havde tilknytningspunkter i den nuværende regering". Biskop Martensen fandt det uanstændigt at stå under Fischer. Estrup opfordrede sin kultusminister til at „rense sig" ved sagsanlæg, men han havde nu mistet modet og trak sig tilbage, i øvrigt hilst af biskop Monrad gennem et meget venligt brev. Fischers rolle var dermed udspillet, omend han blev siddende i Landstinget, hvor han fortsatte sin godsejervenlige politik. I 1882 udnævntes han til direktør for Frederiks Hospital og for Fødselsstiftelsen, det nuværende Rigshospital; i dette embede døde han i 1885. Han var en kyndig ornitolog og en ivrig jæger, i en årrække formand for Zoologisk Haves bestyrelse.

*

Havde Fischers udnævnelse til kultusminister forbavset, følte det som en sensation, at „junkeren" Jacob Scavenius efter ham blev kirkens og skolens politiske chef. Han havde aldrig vist nogen kirkelig interesse, men var tværtimod kendt for en verdslig livsførelse og en frisindet åndsholdning, der tillod ham at værdsætte også den nye radikale litteratur, som Georg Brandes havde fremkaldt. Han vidste alt for vel, at der måtte indrømmes den menneskelige skrøbelighed og egoisme en passende konto. Jacob Frederik Scavenius var født 1838 som søn af „grundlovsprotestanten"

i 1848, kammerherre P. B. Scavenius til Gjorslev ved Store-Heddinge, og han var derved fætter til J. B. S. Estrup, hvis fader jo havde ægtet P. B. Scavenius' søstre; den senere udenrigsminister Erik Scavenius var kultusministerens brodersøn. Jacob Scavenius arvede 1868 Gjorslev, på Erik Glippings tid vistnok ejet af Rane Jonsøn, en af kongemorderne fra Finderup Lade, senere af Roskilde Bispestol; det var dronning Margrethes håndgangne mand, biskop Peder Jensen Lodehat, der opførte den stærke borg med det svære tårn, det højeste punkt på Stevns, nu dog kun en del af hovedbygningen. Godset har et tilliggende på nær 2.500 tdr. land.

Jacob Scavenius blev statsvidenskabelig kandidat i 1863, hvorefter han begav sig på en udenlandsrejse. I Nizza hørte han om den forestående dansk-tyske krig, og han vendte da straks hjem for at melde sig som frivillig. Med denne handling indledtes et manddomsliv i forsvarssagens tjeneste. Scavenius deltog som officersaspirant i den sidste kamp på Als. Det berettes, at under fjendens fremtrængen opstod der i hans deling tilbøjelighed til flugt, men da rev han geværet af en menigs hånd og lod folkene forstå, at den kugle, som sad i geværløbet, ville få ærinde til den soldat, der først veg uden ordre dertil. For sit forhold under krigen modtog han som underofficer (aspirant) dannebrogsmændenes hæderstegn; dette sølvkors var hans stolthed, og da han siden blev langt højere dekoreret, underskrev han sit navn med „Dannebrogsmand og Storkors".

Jacob Scavenius tilskrev den nationalliberale politik skylden for den ulykkelige krig, og da han i 1866, kun 26 år, valgtes i Store-Heddinge til Rigsdagens folketing, havde J. A. Hansen anbefalet „unge Scavenius" som bondevenlig godsejersøn. Hans program var en stærk kongemagt, støttet af landbostanden, altså i princippet det samme, som E. S. E. Heltzens havde været. Han var en af dem, der drev på en alliance mellem „de store og små bønder", og siden blandt Oktoberforeningens ledere; han søgte, da fæstespørgsmålet truede med at sprænge foreningen, at holde den sammen ved mægling, men forgæves; den opløstes 1870.

Jacob Scavenius havde, ganske uden fornemhedsfornemmelser, været en slags rejseagitator for oktoberpolitikken, og i disse år bekæmpede han de nationalliberale, men talte dæmpet om forsvars- og nationalpolitiske spørgsmål. Han var ganske godt tilfreds med 1866-forfatningen som rettet mod „den doktrinære reaktion", og han støttede ministeriet G. E. Frijs' til dels venstrevenlige holdning. Da Holstein-Holsteinborg dannede regering, havde han ventet at blive optaget i den, fødselshjælperen Frijs anså ham for egnet, og Holstein ønskede ham som indenrigsminister, men Hall modsatte sig at sidde ved bord med en så erklæret fjende af nationalliberalismen. Jacob Scavenius havde imidlertid løsnet sit forhold til Venstre; han indmeldte sig ikke i det forenede parti, fordi han fandt det upålideligt i forsvarssagen og desuden ikke billigede dets krav om parlamentarisme. I årene efter 1870 blev den nationale selvhævdelse det faste mål for hans politik, hvortil hørte en stærk udvikling af landets militære kraft. Erik Henrichsen har formuleret hin tids problem således:

> „Der var to opgaver efter 1864: På den ene side at gøre folket nøgternt, bibringe det en forestilling om dets svaghed og tabet af dets magtstilling. På den anden side at bibringe det så megen selvbevidsthed, kraftfølelse og patos, som det tiltrængte, for at svagheden ikke skulle udarte til forkuethed. Den første opgave påtog Hørup sig. Den sidste bestræbelse havde i Scavenius sin tidligste, målbevidste og hårdnakkede talsmand".

Jacob Scavenius var patriot, han var ikke godsejerpolitiker; det er meget muligt, han ville være forblevet i Venstre, hvis det havde knæsat forsvaret. Nu bevægede han sig stadig

mere til højre. Over for de svage ministerier Holstein og Fonnesbech forholdt han sig uvillig, men efter at fætteren Estrup ved valget i 1876 havde lidt sit store nederlag på de fremsatte befæstningsforslag, blev han hans tro mand. Scavenius ville nu en stærk regering, en politik uden åndelig reaktion og et kraftigt forsvar med hovedstadens landbefæstning i centrum. Hans idealisme i denne sag kom senere til udtryk i ordene: „For at et folks åndsliv ikke skal stagnere, er det nødvendigt, at der også udadtil er mulighed for bedrift". Men han fremsatte farligere udtalelser som f. eks. denne, at de, der ikke havde tabt modet og troen, måtte ikke vige tilbage for selv mod folkets flertal at „handle til folkets bedste"; hans blad „Dagens Nyheder" (godsejernes) skrev, at magten måtte sættes i rettens sted. Efter valgnederlaget i 1876 var det fremfor andre ham, der fik de nationalliberale indordnet under et forenet Højre, hvorved der blev friere skud under en kamppolitik.

Jacob Scavenius har vedkendt sig, at han, da han i 1880 indtrådte i Estrups regering som dens yngste medlem, interesserede sig betydeligt mindre for Kultusministeriets sager end for Københavns befæstning, og ingen misforstod heller, at det nu gik mod strengere tider; det var ham, der i 1884 fik Bahnson gjort til krigsminister som „krigsvidenskabelig" garant for fæstningen. Trods sin i begyndelsen store ukyndighed over for Kultusministeriets anliggender opnåede Scavenius betydelige resultater i den halve snes år, han forestod kirken og skolen, ikke mindst på bygningsområdet. Det viste sig også i hans tilfælde, at velbegavede godsejere som ministre havde den fordel, at de var vant til at administrere over et vidt felt. Han fik opført bl. a. Statens Museum for Kunst og Polyteknisk Læreanstalt; ejendommene omkring Prinsens Palæ lod han opkøbe til sikring og udvidelse af det senere nationalmuseum; statens arkivvæsen blev ordnet ved oprettelsen af et rigsarkiv. I 1881 indførtes den „almindelige forberedelseseksamen" i stedet for de tidligere såkaldte „lille" og „store" præliminæreksaminer, hvorved realskolernes udvikling befordredes. Som han altid havde været flittig i Folketinget, var han det også i sit ministerium. Scavenius lyttede uden persons anseelse til sagkundskaben – i arkivsagen samarbejdede han med historikeren A. D. Jørgensen – og hans embedsbesættelser var hævet over personlige hensyn. Hans frisind bød ham at støtte talentet uanset dets politiske tilhørsforhold, og der var tider, da de unge kunstnere, hvoraf de fleste dengang var radikale, ligefrem var begejstrede for Estrups kultusminister.

Jacob Scavenius var trods alt dette stadig Jacob Scavenius. Nogen junkertype var han i grunden slet ikke, han var en mand, der tjente en idé, men hans form, hans fejende væsen og nonchalante manerer, også som taler, måtte virke junkeragtigt. Kunne man affinde sig med dette – og i det folketing, som han i modsætning til de allerfleste andre godsejere blandt lovgiverne tilhørte, var han ganske afholdt – så blev dog tilbage hans ofte hensynsløse hævdelse af en politisk statsautoritet. I kriseåret 1885 udstedte han „mundkurvscirkulæret", hvorved det blev forbudt folkeskolens lærere at tage del i den politiske agitation, de venstresindede højskolers statsunderstøttelse blev inddraget, og han foretog også afskedigelser af et par embedsmænd, fordi de havde fremsat respektstridige udtalelser. Indre Mission forstod han overhovedet ikke; ved en lejlighed havde han nær drevet pastor Vilhelm Beck ud af folkekirken, hvoraf følgen kunne være blevet, at missionen havde fulgt sin formand, så at bevægelsen derved tabte sin ejendommelige folkekirkelige karakter. I Thy havde alle præster indsendt en, vistnok ganske uberettiget, klage over to missionærer til Kirkeministeriet og af Indre Missions ledelse for-

langt, at de skulle afskediges. Jacob Scavenius var derefter sindet at forbyde sin embedsmand, sognepræsten Vilhelm Beck, missionens formand, at have noget med Indre Mission at gøre, men biskop Martensen måtte betyde kultusministeren, at præster havde en anden herre over sig end ham, og at man ikke kunne manøvrere med dem som med toldbetjente. Sagen gik i ro; Scavenius har, i hvert fald i begyndelsen, sikkert været aldeles uvidende om, at han var på veje, der kunne have ført til, at Indre Mission blev en sekt uden for folkekirken. Måske var det i erkendelse af sin teologiske og kirkehistoriske utilstrækkelighed, måske også for at tage brodden af den udbredte forestilling, at en „levemand" stod i spidsen for kirken, at han i 1883 nedsatte et kirkeligt råd, bestående af biskopper og jurister; hensigten med rådet var, at det i rent kirkelige sager i videst muligt omfang skulle gøre kirken uafhængig af administrationen. Men dette smagte meget af den af Venstre afskyede kirkeforfatning; især grundtvigianerne ville en menighedskirkelighed; Rigsdagen, folkets repræsentation, ikke gejstligheden, skulle bestemme over folkets kirke, og noget af det første, J.C.Christensen foretog sig som kultusminister efter 1901, var da også at ophæve det kirkelige råd.

På en karakter som Jacob Scavenius kunne det intet indtryk gøre, at Højre ved valget i 1884 tabte det halve København; han holdt for, at Estrup skulle blive. Med sindsro ville han se magten anvendt som det sidste argument, når det gjaldt den nationale selvhævdelse, for ham Københavns befæstning; han var ikke provisorist for provisoriets skyld, men for landeforsvarets, og han ville modsætte sig ethvert forlig, der her efterlod en ufuldendt gerning. En åben og vederhæftig mand som Scavenius gad ikke ulejlige sig med noget juridisk forsvar for provisorierne.

*

Ministeriet Estrup kom til at tælle fire indenrigsministre. Den første var godsejer Erik Vilhelm Robert Skeel, født 1818 i Rørby ved Kalundborg. Han tilhørte den gamle danske adelsslægt af dette navn; faderen var underretsprokurator og døde inden sønnens fødsel, hvorefter moderen tog ophold hos sognepræst Budde i Rørby, hendes fader. Her blev drengen opdraget på linje med byens andre børn. Det fortælles, at da en med Skeel jævnaldrende mand i Rørby blev spurgt, om han kendte Hs. Excellence, kammerherre, indenrigsminister Erik Skeel, svarede han: „Nå ham, Erik, jo gu' kender jeg ham, vi har jo været gadedrenge sammen!" Da Erik Skeel skulle studere, kom han i huset hos den senere sejrherre ved Fredericia, general F.Bülow; i 1841 blev han juridisk kandidat. Få dage efter sin eksamen giftede han sig med en farverdatter fra Holbæk, ganske uanfægtet af at den fornemme del af hans slægt var imod ægteskabet.

Efter et par års juridisk virksomhed ville han, skønt uformuende, som så mange af sine fædre være jorddrot. Fra det Skeelske Majorats fideikommis oppebar han en årlig portion på 2.100 rdl., og til køb af Dronninglund i Vendsyssel, tre, fire mil fra Ålborg, lånte han hos fideikommisset 50.000 rdl. imod at stille sin årsydelse som sikkerhed. Hovedgården Dronninglund, som han overtog i 1844, var opstået af det umådelig jordrige, for længst splittede Hundslund Kloster; gården havde omkring 50 tdr. hartkorn og sit navn deraf, at den i det 17. århundrede var i dronning Charlotte Amalies eje.

Erik Skeel indlevede sig så inderligt med vendelboerne, at hans samtid undrede sig over, det var muligt. Han blev en ægte jysk godsejer, bred, godmodig og lidt tung. Det er sagt om ham, at ifald han klædtes med kappe, kårde og kravestøvler, ville han have lignet de mange sejge Skeeler, som gik forud for ham. Erik Skeel var jo ikke jordbruger af

uddannelse, men fra sin frænde på det nærliggende Birkelse, Danmarks ældste stamhus, Jørgen Skeel, modtog han mangen håndsrækning og blev til sidst selv en dygtig landmand. Om hans forhold til dyrene vidner, at køerne ikke måtte få kraftfoder, fordi de ikke skulle betragtes som kød- og mælkemaskiner. Erik Skeel sad trods al flid hårdt ved sin store gård, og da han blev skilt fra sin hustru, blev han endnu lidt tungere i sin færd. I 1857 indgik han imidlertid ægteskab med sin tidligt afdøde ven Jørgen Skeels enke, fruen på Birkelse, født Ahlefeldt-Laurvigen; hun bragte ham en betydelig formue, og nu blev Dronninglund drevet op til at være en mønstergård.

Godsejer Erik Skeel var personlig afholdt over hele Vendsyssel, medlem af Hjørring Amtsråd, formand for Landboforeningen, derudover medlem af bestyrelserne for Det kgl. Landhusholdningsselskab og Landbygningernes alm. Brandforsikring. I 1875 var han præsident for den 13. danske landmandsforsamling, vel dengang landbrugets største æreshverv. I 1859 var Skeel blevet landstingsmand, og som medlem også af Rigsrådets landsting 1864-66 var han medforslagsstiller af det ændringsforslag til forfatningen, som Estrup fremsatte, og som bebudede et grundbesiddelsens ting. Siden fulgte han trofast Frijs og Estrup. Han var i de første år en ubehjælpsom taler, men i godsejernes kreds havde han et stort ord at sige.

Erik Skeels position fremgår deraf, at han et par gange var på tale som konsejlspræsident. Han ønskede dog ikke selv at danne regering, derimod var han villig til at indtræde under Estrup, og imod dennes oprindelige tanke blev han altså indenrigsminister. Skeel var betænkelig ved, at vennen Fischer, hvis privatforhold han kendte, også blev optaget i ministeriet, han anså ham i hvert fald for uegnet til at lede kirken og skolen, og han skal have været hovedmanden for hans fjernelse i 1880, omend da af politiske grunde. Erik Skeels evner hævede sig næppe over det sædvanlige; det blev almindelig antaget, at det mest var i tillid til hans praktiske blik, mod og faste karakter, at Estrup gjorde ham til medlem af sin regering. I så fald blev konsejlspræsidenten ikke skuffet; Frede Bojsen skriver, at „der fandtes ingen sejgere kampminister end Skeel, med sin uovervindelige sindsligevægt og ringeagt for al modstand". Der skete det vistnok uventede, at han efterhånden også blev en dygtig indenrigsminister, der med virkning kunne optræde i Rigsdagen. Han gennemførte sparekasse-, vandløbs- og varemærkelovene, med socialt udsyn 1880 også loven om husmandskreditforeninger, ligesom han fik vedtaget Limfjordsbroen og de sjællandske jernbaners overgang til staten. Det var gennem indenrigsminister Skeel, Estrup i 1875 nedsatte arbejderkommissionen.

Trods denne solide dygtighed blev indenrigsministeren et problem for regeringen. Børsen opfattede ham mere som landbrugets end som de øvrige erhvervs minister, hvad han ifølge sit fagområde tillige skulle være. Overgangen til guldmøntfod havde medført et almindeligt prisfald, mærkbart for såvel handel og skibsfart som for industrien. Grosserersocietetet ønskede omkring 1880 oprettet et handelsministerium eller dog et særligt erhvervsdepartement inden for Indenrigsministeriet, eventuelt et moderne handelskammer, hvor regeringen skulle være pligtig at søge vejledning, også med henblik på ny lovgivning. Skeel afslog med en herremands myndighed disse krav, ja, han truede Det forenede Dampskibsselskab med konkurrence fra et statsdrevet rederi og beskyldtes for ved en „studepolitik" særlig at varetage Jyllands interesser; de jyske studes billigst mulige transport var ham magtpåliggende. Det er givet, at for indenrigsministeren var land-

bruget i særlig grad „det bærende erhverv", og at han var meget optaget af den omlægning af dets driftsform, der netop i disse år pågik. Alt i alt, Erik Skeel kom i skarp modsætning til byerhvervene, der anså ham for en godsejer uden kendskab til forretningslivets behov. Det er sandsynligt, at den stædighed, han udviste over for nogle af den nye tids krav, bidrog til Højres alarmerende nederlag i København ved valget i 1884. To dage før valget havde C. F. Tietgen meddelt, at han ville stemme på Christopher Hage, børsoppositionens førstemand. Tietgen har vistnok troet, at landet nu stod over for et politisk systemskifte; da det udeblev, ordnede han sig igen med Estrup. Men i 1884 havde Erik Skeel slidt sig op i det dengang alt for store indenrigsministerium; han døde i november efter et apoplektisk slag og er begravet i Åby, Vendsyssel. Hans kære Dronninglund har siden været på flere hænder; omkring 1920 ejedes gården af konsul N. K. Strøyberg, senere af lensgreve H. C. v. Schimmelmann til Lindenborg, der efter 1945 afstod gården til staten i forbindelse med konfiskation af en del af hans formue.

*

For mindre end et år overtog efter Skeel Københavns overpræsident, S. H. S. Finsen, Indenrigsministeriet. Han tilhørte den kendte, meget gamle islandsk-danske embedsslægt. Farfaderen var biskoppen over Skálholt Stift, sekretær i Den Arnamagnæanske Kommission, dr. theol. Hannes Finnsson, hvis descendens førte navnet Finsen; lægen og nobelpristageren Niels Finsen lå på denne slægtsrække. Søren Hilmar Steindor Finsen var født 1824 i Kolding som søn af en herredsfoged. Han blev jurist, deltog i treårskrigen som auditør og udnævntes i 1851 til borgmester i Sønderborg. Familien stod i venskabsforhold til Bjørnsons, og Karoline Bjørnson opholdt sig med sine børn under Bjørnstjernes udenlandsrejser en vinter eller to i hjemmet i Sønderborg. Borgmesteren blev efter Als' erobring afsat fra sit embede af prøjserne, men han stod så stærkt i befolkningen, at han marts-november 1864 var en af Sønderjyllands repræsentanter i Rigsrådets folketing; han fulgte Monrad og stemte mod freden i Wien.

1865 blev Hilmar Finsen stiftamtmand, fra 1873 landshøvding på Island. Det var i den tid, den indviklede forfatningssag henlå uløst og skabte bitterhed; islændingene havde rejst skarpe selvstændighedskrav. Finsen vandt Altingets velvilje. Det kom ham tilgode, at Island var hans ætland, og at han tidligt havde dyrket fædrenes sprog, som han dog aldrig blev fuldt ud mægtig. Som kgl. kommissarius ved Altinget medvirkede han med alvor og energi højst fortjenstfuldt til den nye statsordning, ligesom han viste stor administrativ dygtighed under den indgribende, frugtbare lovgivning efter forfatningslovens udstedelse i 1874. Da han forlod øen i 1883 for at blive overpræsident i København, nød han den største tillid i alle lag deroppe.

Året efter indtrådte Hilmar Finsen altså i Estrups ministerium, men hans livs hovedopgave var allerede løst, og han havde kun været tilskuer til det politiske liv i Danmark, endda på afstand. Rigsdagen fik indtryk af indenrigsministeren som en elskværdig og alvorlig mand. Det viste sig snart, at Finsen var syg; han måtte udtræde af regeringen i august 1885 – altså lige efter at den egentlige provisoriekamp var begyndt og under disse omstændigheder nåede han naturligvis ikke at udrette erindringsværdige ting. Hilmar Finsen døde i 1886. Et maleri af ham findes i Altingsbygningen i Reykjavik. Hans datter var forfatterinden Nulle Finsen, kendt for et par bøger om Bjørnson; hypotekforeningsdirektør, arkitekt Helge Finsen er en sønnesøn.

I godsejer Hans Peter Ingerslev fik konsejlspræsident Estrup derefter en indenrigsminister, der rakte hans tid ud, men som til gengæld bidrog til at forkorte hans tid. Han var født 1831 på Marselisborg ved Århus og tilhørte den præste- og embedsmandsfamilie, der har navnet efter landsbyen Ingerslev i Tiset sogn, og af hvis medlemmer adskillige har virket i Østjylland. Faderen var især som prokurator kommet i stor velstand; 1836 købte han selvanden Marselisborg, tidligere Århusgård, for 120.000 rdl. rede sølv; sønnen arvede godset i 1864 efter først i nogle år at have været forpagter. Marselisborg havde haft en historisk omtumlet skæbne; gårdens navn går tilbage til enevældens første tid, da en af kronens kreditorer efter svenskekrigene, den hollandske storkapitalist Gabriel Marselis overtog Århusgård og gods, der under sønnen gjordes til baroni. 1772 blev baron C. R. P. Gersdorff forlenet med Marselisborg; Ingerslevs fader havde købt den siden frigjorte gård af en v. Gersdorff, der var general i russisk tjeneste, og fra den tid stammer Balkan-navnene Silistria og Varna. Marselisborg er nu fuldstændig forsvundet; det nuværende slot er færdigbygget 1902 og blev skænket den senere kong Christian X og dronning Alexandrine ved gaver fra hele landet, dog mest fra Århus. H. P. Ingerslev havde aftalt med Århus, at byen efter hans død skulle overtage godset, 690 ha, for ca. 1,2 mill. kr.; herved fik Århus også en skov. Arealerne er for længst indlemmet og grundene bebygget; de har givet købesummen tilbage nogle gange. Kun slottets navn erindrer om den gamle hovedgård.

Men på H. P. Ingerslevs tid var Marselisborg en landskendt herregård, en læreanstalt for unge landmænd. Ingerslev var 1849 blevet student fra latinskolen i Århus, han havde begyndt at læse jura, men opgav studiet, fordi hele hans lyst stod til landbruget. Marselisborg blev en anerkendt mejerigård, idet dens ejer udnyttede mælken rationelt; han forstod værdien af samspil mellem videnskab og praksis; som kvægopdrætter skabte han en god jysk stamme; han havde tillige blik for betydningen af en landbrugsindustri, navnlig for sukkerfabrikationen. H. P. Ingerslev agtedes i Jylland højt; i 15 år var han formand for Viby Sogneråd, endnu længere medlem af amtsrådet; han var formand for repræsentantskabet for Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger og adskillig andet. Hans arbejdslyst og arbejdsdygtighed var meget stor.

Godsejeren på Marselisborg holdt sig længe tilbage fra deltagelse i politik, skønt hans fader havde været stænderdeputeret i Viborg og siden i kort tid medlem af folketing, landsting og rigsråd. Men da Venstre ved det folketingsvalg, der fulgte efter tingets opløsning i 1873, med udsigt søgte at erobre Århuskredsen, der hidtil havde været sikker for Højre på grund af de mange byvælgere, rettede alle konservative blikket mod Marselisborg i frygt for, at kun H. P. Ingerslev kunne bevare kredsen. Venstres kandidat var nemlig selveste Lars Bjørnbak, skolelæreren ude fra Viby, i alle borgeres øjne en plebejisk „jætte", en grov materialistisk demagog. Under disse farefulde omstændigheder indvilligede godsejer Ingerslev i at være Højres kandidat. Bjørnbak var under valgkampen måske nok drøj og måtte i hvert fald virke sådan på baggrund af H. P. Ingerslevs beherskede optræden, men han havde tidligere udtalt sympati for godsejeren på Marselisborg og vedstod, at han var en hædersmand. Grosserer Hans Broge, „Jyllands kong Hans", tilkendegav derimod som stiller for Ingerslev sin gru ved den tanke, at et flertal i Folketinget med Bjørnbak og nogle andre skolelærere i spidsen skulle komme til at regere landet. Valgresultatet blev under borger-

skabets jubel H. P. Ingerslevs sejr med 1.475 stemmer mod Bjørnbaks 1.416. Der havde altså dog „været bud efter" Århuskredsen, og i 1876 erobrede Venstre den, tabte den i 1879 igen til Ingerslev, som endnu ved valget i juni 1881 holdt flertallet, dog kun med 8 stemmer; i 1884, endelig, gik kredsen tabt til den af kultusminister Jacob Scavenius afskedigede overlærer ved Metropolitanskolen, dr. phil. V. Pingel (der året efter i Folketinget kaldte ministrene forbrydere og indbrudstyve). Den slagne godsejers stilling på Rigsdagen var dog blevet så befæstet, at Højre allerede samme år satte ham ind i Landstinget.

I sine første rigsdagsår havde H. P. Ingerslev ikke været en fremtrædende skikkelse; det var, siger en samtidig iagttager, som om den lokale matador forsvandt i mængden. Han blev aldrig nogen bannerfører, talte sjældent, bevarede altid en saglig „amtsrådstone" og trak et tungt læs i udvalgene. Efterhånden gjorde godsejeren fra Marselisborg sig dog stærkt gældende i landbo- og kommunalforhold, hvori han som venteligt viste megen indsigt. Han var ubetinget ministeriet Estrups mand, han gjorde et betydeligt arbejde for højrepartiets organisering, men han var jævn og hjælpsom til alle sider og havde derfor, som det er sagt, nok talrige modstandere på Rigsdagen, ingen fjender. Han befandt sig godt både mellem store og små bønder og havde blik for deres fællesskab.

Da Estrup ved Finsens tilbagetræden i august 1885 gjorde netop H. P. Ingerslev, der nød en så alsidig sympati, til indenrigsminister, må det have betydet, at regeringschefen efter udstedelsen af det første store provisorium, som han vel har forudset ville medføre en langvarig kamp, ikke ønskede at udfordre Venstre yderligere. Ganske vist sluttede indenrigsministeren sig uden afslag til regeringens almindelige politik, altså også til provisorierne, men det er træffende sagt, at han i modsætning til Estrup og krigsministeren ikke „forhandlede med et provisorium i baglommen". Han var af natur slet ikke nogen kampminister. Ingerslev undgik på sit fagområde næsten helt konflikter med Folketinget og opnåede i en tid, da kampen om forfatningen truede nødvendig lovgivning, forbavsende resultater, tilgængelig også for byerhvervenes mænd og krav, som han var. Inden 1890-92 fik han blandt meget andet herunder sociale love som siden omtales – vedtaget den for landbrugets udvikling meget nyttige lov om husdyravlens fremme, margarineloven, fiskeriloven, postloven, loven om statsbanedriften og loven af 31. marts 1891 om en frihavn ved København nord for Kastelspynten, anlagt især for at imødegå konkurrencen fra Hamborg og åbnet for trafikken i 1894. Det meget omfattende indenrigsministeriums sager egnede sig netop til neutral lovgivning, men ministeren havde også en sjælden evne til at finde de forhold frem, hvorom der nødvendigvis måtte lovgives, samt til at give sine forslag en form, der gjorde det muligt for ham at forhandle sig til enighed med Venstre. H. P. Ingerslev kendte fra sin fordragelige, småsludrende færd gennem Rigsdagen alle strømninger og bevægelser i partier og grupper. Også derfor havde han betingelser for at hjælpe de stridende ud af det uføre, hvori de befandt sig, og som for dette arbejdsmenneske har været vederstyggeligt.

En særlig omtale fortjener den foran nævnte margarinelov. Samtidig med at mejeriernes smørproduktion voksede, steg efter 1880 fremstillingen af kunstsmør eller margarine, hvori indgår vegetabilske fedtstoffer. Dette vakte bekymring i landbruget, der naturligvis nødig så det danske smørs ry rokket på eksportmarkederne og derfor krævede kontrolbestemmelser, som skulle sikre mod blanding af smør og margarine eller andre falskneri er. Spørgsmålet gik dybt i befolkningen, og Viggo Hø-

rup rejste under slagordet „Det rene land!" en kampagne mod margarinen, dog mindre af saglige grunde end af politiske: en del af godsejerne i Landstinget havde nemlig i denne sag interesser tilfælles med Venstre i Folketinget, så måske kunne der blive en ny oktoberpolitik ud deraf. Indenrigsminister Ingerslev antages i begyndelsen at have haft nogen sympati for Hørups „rene land", d. v. s. for forbud mod margarine, men spillet blev ødelagt af Bojsen og Berg. Under Ingerslevs ledelse gennemførtes da i 1888 den lov, der blot forbød smørfarvning af margarine. Også andelsbevægelsen kom H. P. Ingerslev som indenrigsminister til at stå over for. Læbælterne var for brugsforeningerne et „drivhus". Tog man et Danmarkskort og slog med 1½ mils radius en cirkel omkring købstæderne, var næsten hele Lolland-Falster samt store dele af Sjælland og Fyn dækket af læbælter, ofte nogle af Venstres stærkeste egne. Efter en højesteretsdom af 1876 var det brugsforeningerne tilladt at etablere sig også i læbælter, hvad mere end halvdelen af de bestående foreninger havde gjort. Herved følte købstæderne sig truet både økonomisk og politisk. Ingerslev fremsatte da et lovforslag, der, hvis det vedtoges, ville have hindret brugsforeninger i at åbne butik i det tomme område omkring byerne; men Venstre værnede foreningerne, og den bestående tilstand blev opretholdt.

*

Ministeriet Estrups personalhistorie føres her foreløbig kun op til 1890-92, fordi der, som nævnt, da kommer nye træk i det politiske billede, i øvrigt ikke mindst fremkaldt af H. P. Ingerslev. Vi vil dog foregribe begivenhedernes gang ved allerede på dette sted at nævne det rent saglige forhold, at 15. januar 1894 blev det alt for store indenrigsministerium delt. I tidens løb var dette ministerium blevet urimelig overlæsset med sager; af de vigtigste kan nævnes: valgene til Rigsdagen, meddelelse af indfødsret, kommunalforholdene, indkvarteringsvæsen, frikørsler, fattigvæsen, næringsvæsen, industri- og omsætningsforhold, Grønland, landvæsen, fiskeri, forst- og jagtsager, sandflugtsvæsen, inddæmninger og vandafledning, stutterivæsen, veterinær- og landbohøjskole, redningsvæsen, sygdomme hos husdyr, offentlige arbejder som jernbanevæsen, bygningssager, de kgl. haver, vej-, vandbygnings-, digevæsens-, færgevæsens-, havne- og kanalsager, uddybning af sejlløb, civillistens mellemværende med statskassen, tilsyn med børns og unge menneskers arbejde i fabrikker, telegraf-, post- og befordringsvæsen.

Da tidsudviklingen jo gjorde adskillige af disse sagsforhold aktuelle og påkaldte reformer, blev H. P. Ingerslevs helbred rystet, navnlig under rigsdagssamlingerne, og efter 8½ års virksomhed som indenrigsminister nødtes han til at kræve sig aflastet. Indenrigsministeriet blev delt, således at han som „minister for offentlige arbejder" beholdt trafiksagerne, medens en af hans hidtidige departementschefer, H. E. Hørring, fremdraget af Ingerslev selv, overtog det tilbageværende ministerium, omfattende bl.a. kommunal- og landvæsenssagerne.

Indenrigsminister Hugo Egmont Hørring var født 1842 i København som søn af en urtekræmmer. Han blev student fra de nationalliberales berømmelige borgerdydskole på Christianshavn, Halls og Fengers skole, og i 1868 juridisk kandidat. I 1874 knyttedes Hørring til Indenrigsministeriet, hvortil han, efter i syv år at have været direktør for Den kgl. grønlandske Handel, i 1889 vendte tilbage som chef for 1. departement. Hørrings vej til statsrådet havde altså været juristens og administratorens; han var anset for en af de dygtigste embedsmænd i Den røde Bygning, og han udviklede sig også til parlamentarisk taler.

*

Omkring 1890 kunne det ses, at Højre før eller siden ville tabe forfatningskampen, skønt Estrup havde kunnet tilføje Venstre dybe ydmygelser, og skønt oppositionens stilling netop i 1890 var elendig. Venstre var dog trods alt bærer af tidens største politiske idé, folkestyret. Dertil var den igangværende folkelige og økonomiske udvikling, samfundsudviklingen bagom forfatningen og de politiske institutioner, *med* Venstre, *imod* Højre. Medens Højre følte sig tryg bag sin politiske fæstning, Landstinget, og overså betydningen af den folkelige og kulturelle front, udgik der fra Venstres højskoler mænd af selvstændig dannelse, en ny bondetype. Overordentlig meget betød det for Venstres selvbevidsthed, at det landbrugsfaglige førerskab fra godsejerne efterhånden overgik til gårdmændene, som gennem andelsbevægelsen iværksatte den anden store landboreform i Danmarks historie, bondestandens egen. I denne stand var i tiden efter 1866 opstået det aristokrati af ledere, som vel ethvert folkelag må skabe inden for sin midte, før det kan nå frem til magten.

Skønt sejren i det lange løb var Venstre vis – men hvor langt og goldt ville løbet blive? – var det fra venstrehold, forligsbestræbelsen udgik. Efter 1886 havde hele Venstre helst villet føre en forhandlingspolitik, en forhandling uden underkastelse, der ved sine lovresultater kunne gengive Folketinget førerskabet, men omkring 1890 blev den del af partiet, der stod Frede Bojsen nærmest, stemt for et storpolitisk forlig med Højre og Estrup om selve finansloven og fæstningsbyggeriet, hvorimod efter provisorierne altid Berg og i reglen Hørup ikke ville forliges med Højre, men overvinde det. Dog, Venstre havde jo ikke kunnet anvise noget middel til at fremtvinge ministeriets tilbagetræden, efter at partiet, da det første fuldstændige provisorium blev udstedt, havde givet afkald på vold. Det var meget godt, at man, som C. Berg besvor vælgerne, aldrig skulle gå på akkord med uretten; det var bare et standpunkt, der kostede, thi Folketingets fjendtlige forhold til Estrup og hans regering havde jo sat megen nyttig lovgivning i stå. Befolkningen havde hårdt brug for reformer, også sociale, men provisorierne umuliggjorde enhver fast finansplan og dermed en politik „i det lange løb". Desuden, hos mange blev den retsbevidsthed, som C. Berg ville styrke, netop svækket, fordi de efterhånden vænnede sig til „de uregelmæssige tilstande", ja, ville en fortsat række af provisoriske finanslove ikke medføre, at man fandt sig til rette med en ny statsskik, en faktisk forfatningsændring? På andre, også store dele af landbefolkningen, ville provisoriernes opretholdelse tværtimod – det havde allerede vist sig – have den virkning, at de tilsluttede sig radikalismen i dens forskellige former, hvilket just var Hørups håb, medens mænd som Frede Bojsen og Klaus Berntsen netop så det som en opgave at hindre dette, og det var dog måske „en akkord" værd.

*

Venstre havde ikke formået at holde sammen under forfatningskampen, men det havde Højre, ret beset, heller ikke. Når partiet umuligt kunne vinde flertal i Folketinget, måtte det før eller siden søge forlig eller opgive det hele. Adskillige højremænd mente, at Estrup var ved at blive sit parti en dyr mand. Det meget store landbrugs samfundsbetydning var jo svindende, og Højre kunne derfor i længden ikke støtte sin politik især til Landstingets godsejere, foruden til sit tilhold i byerne. Også folk i Højre erkendte, at provisorierne var i færd med at radikalisere den jævne, besindige landbostand langt ud over jordejende bønders forudsætninger og tillige ved at prostituere forsvarssagen, måske for lange tider. Desuden ville den finansielle selvtægt

tabe sin mening, efterhånden som fæstningen blev fuldført. Estrup havde jo ment, at bønderne var „grundkonservative", men *han* havde ikke evnet at få denne formodede konservatisme til at slå igennem, tværtimod.

Der var da omkring 1890 tegn til, at de moderate dele af Venstre, navnlig de større gårdmænd, og de moderate dele af Højre, navnlig mænd i partiets landbofløj, ville søge føling med hinanden, hvorved Estrups stilling kunne blive truet. Der var ved at opstå en ny social baggrund; modsætningen godsejere – bønder svækkedes af nye fronter, skabt af industrialisering og arbejderbevægelse. Denne stilling tenderede jo mod et fornyet samarbejde mellem „de store og de små bønder", den gamle tanke fra 1866, og i Landstinget sad en mand, der følte sig ved arv forpligtet på denne idé, nemlig lensgreve Mogens Frijs-Frijsenborg, der i 1880 havde afløst faderen, C. E. Frijs, på Rigsdagen; han var gift med en datter af teaterchef C. Danneskiold-Samsøe og derved med en datterdatter af marineminister C. C. Zahrtmann. Mogens Frijs anså en fortsættelse af forfatningskonflikten for skadelig for landbrugets interesser, ikke mindst for godsejernes, og det var desuden blevet hans opfattelse, at der ikke mere kunne regeres uden om den danske bonde. Hvad Frijs ville, var en moderat politik, der havde flertal både i folketing og landsting. Han udgjorde sammen med lensgreve C. Ahlefeldt-Laurvigen til Langeland og grev Chr. Moltke til Lystrup „de tre unge landstingsgrever", der var forbeholdne over for Estrup og fæstningen og beklagede, at et par årtiers forfatningskamp var kommet de store og de små bønder imellem; til dem sluttede sig stamhusbesidder Sophus Skeel til Birkelse, den afdøde indenrigsminister Erik Skeels stedsøn; Sophus Skeels datter var gift med Estrups søn Adam.

*

I året 1890 stod Venstre tilsyneladende elendigt. Ved valget i januar var Højre vel gået tilbage fra 27 til 24 mandater, Bergs gruppe frem fra 10 til 17, men de forhandlingsvenlige mistede mange stemmer, især i Jylland. Der skete nu en ny spaltning af Venstre i Folketinget, idet to grupper på hver godt 35 medlemmer samlede sig om Hørup-Berg på den ene side og Bojsen på den anden. Venstre var dybt splittet. Efter at Rigsdagen var hjemsendt, gav et nyt provisorium Bahnson pengene til bygning af Middelgrundsfortet, foreløbig 3½ mill. kr., og da arbejdet jo ville vare i flere år, var der i dette tidsrum ingen mulighed for nogen overenskomst. Grev Holstein-Ledreborg betragtede herefter forhandlingsmulighederne som udtømt og udtrådte i juni af Folketinget, idet han erklærede, at forudsætningerne for hans politik var bristet både nu og i fremtiden. Edvard Brandes nedlagde i 1894 sit mandat, til dels af private grunde, og bosatte sig et par år i Norge. Venstregrupperne kævlede indbyrdes, medens Højre endnu syntes enigt. Dr. V. Pingel omtalte kort efter Venstres førere som „nederlagets organisatorer", og det skønt den samlede opposition i Folketinget formelt udgjorde 78 mand over for Højres kun 24. Ved januarvalget i 1890, ved hvilket den unge lærer J. C. Christensen-Stadil fik sæde i Rigsdagen, havde det vakt en særlig opmærksomhed, at Socialdemokratiets stemmetal var vokset fra ca. 8.000 til ca. 17.000, og at partiet for første gang havde fået en mand valgt i en landkreds; socialisterne var altså ved at få tag i landbefolkningens nedre lag. 1890-1901 steg socialdemokraternes vælgertal, under et vist samarbejde med Venstre, fra de nævnte 17.000 til 43.000.

Grundtvigianeren Frede Bojsen, der om sig selv har sagt, at han var mere anlagt til at følge end til at føre, begyndte under disse forhold alligevel at optræde som egentlig parti-

leder, nemlig af den nu som parti selvstændiggjorte gruppe Det forhandlende Venstre, almindelig kaldt Det moderate Venstre. Han mente, at forhandlingspolitikken var prøvet for kort til, at den kunne kasseres; de år, Middelgrundsfortets opførelse stod på, var for ham en pause, der skulle udnyttes, og han, højskolemanden, ville desuden – det var halvt hans private formål – samle alle gode kræfter til kamp mod tidens „nihilisme": brandesianismen og socialismen. Bojsens nære medarbejder N. Neergaard, har beskrevet hans agt således:

„Skønt genoprettelsen af regelmæssige konstitutionelle tilstande bestandig var hans mål, stod det ham dog klart, at ethvert forsøg på forlig om finansloven foreløbig måtte opgives, og at alt måtte samles om et reformarbejde, der ikke berørte de konstitutionelle stridspunkter, men dog var af så indgribende art, at det ville nærme tingene så meget til hinanden og ude i befolkningen berede sindene på så afgørende måde, at det, når tiden kom, ville være muligt at gennemføre et forlig om finansloven, som endelig skulle afslutte det provisoriske regimente. Som udgangspunkt benyttede B. den voksende stemning inden for Venstre for, at partiet skulle give sig i lag med det sociale lovgivningsarbejde".

Det kan, efter hvad vi med nogenlunde vished ved om justitsminister J. Nellemanns skjulte usikkerhed over for provisorierne, ikke undre at træffe også ham på forligslinjen. 5. juni 1890 holdt han ved Højres grundlovsfest i Kongens Have en tale, hvori han manede til kamp mod den materialistiske livsanskuelse og den socialistiske lære. Der kunne ikke være tale om forlig med dem, kun om kamp. Men: „Alle de, der føler, at de har et fædreland, og som elsker dette over alt andet, og deriblandt er der – håber jeg – mange af vore nuværende politiske modstandere, må trods al meningsforskel i andre henseender finde hinanden til fælles og enig modstand mod de fædrelandsfjendtlige retninger i nutiden". Her hørtes forberedende forligstoner fra et ledende medlem af regeringen. Og Nellemann havde ikke fløjtet forgæves. Bojsen fandt talen „et tilfælde, der så ud som en tanke", og den 10. august førte han en længere samtale med justitsministeren i hans hjem i Amaliegade. Bojsen udtalte som sit program: Ingen storpolitiske forligsforhandlinger, førend der ad det saglige arbejdes vej var nået den fornødne forståelse mellem Rigsdagens to ting; han refererede desuden nogle lovforslag i hovedtræk og fik Nellemanns tilslutning i princippet. Denne ville nu forhandle med Estrup, men de to mænd var enige om, at sagen foreløbig ikke måtte drøftes i et ministermøde (fordi Scavenius og Bahnson skulle holdes udenfor). I de nærmest følgende år arbejdede af Estrups ministre foruden Nellemann også Ingerslev og Reedtz-Thott for at få et storpolitisk forlig i stand, i skiftende situationer mere eller mindre åbenlyst og mere eller mindre eftergivende, men dog bestandig med forliget som mål. Estrup selv forholdt sig køligt afventende. Af tidligere regeringsmedlemmer deltog også general C. A. F. Thomsen og overpræsident C. S. Klein i forligsbestræbelsen; sidstnævnte var jo gammel nationalliberal, provisoriemodstander, i Viborg nu valgt delvis ved Venstres stemmer, og den tanke, at han kunne blive Estrups afløser, har næppe ligget ham fjernt, skønt hans forhold til Christian IX ikke mere var fortroligt.

*

De lovforslag, som Frede Bojsen havde refereret for justitsminister Nellemann, var led af et af ham udarbejdet socialt program. Den sociale lovgivning var – vi ved mod Estrups ønske – næsten urørt siden 1849. Der er ingen grund til at tvivle om, at Bojsen virkelig mente, at sociale foranstaltninger var fornødne, heri støttedes han energisk af sin

unge, i udlandets socialpolitik kyndige medarbejder N. Neergaard; men det er, jævnfør netop citatet af Neergaard ovenfor, lige så sikkert, at han forbandt taktiske hensyn med sit socialprogram: det kunne bruges som „udgangspunkt" for forligsbestræbelsen. Højre måtte jo også være interesseret i at standse Socialdemokratiets vækst og bøndernes radikalisering ved hensigtsmæssig lovgivning – og dette kunne forberede et forfatningsforlig. I øvrigt forelå der allerede regeringsforslag om en fattiglov, en sygekasselov og en ulykkesforsikringslov.

I oktober 1890 forelagde da Frede Bojsen i Folketinget – som en begyndelse – lovforslag om ophævelse af sukkertolden, der ansås for usocial, om en skat på bayerskøl og om havelodder til jordløse husmænd. Dette kan lyde beskedent, men det betød, at Bojsens del af Venstre nu var ved at forlade forfatningskampens juridiske terræn til fordel for en reformpolitik, bag hvilken der også lå ideelle og sociale modsætninger (socialismen, brandesianismen). For at bryde den begyndende forståelse mellem Bojsen og Højre indbragte Berg og Hørup i december et forslag om alderdomsunderstøttelse, hvortil pengene skulle skaffes bl.a. ved ølskatten; forslaget støttedes selvsagt af socialdemokraterne. Ved nytårstid var tilvejebragt foreløbige overenskomster mellem Det moderate Venstres og Højres forhandlere (de to partier havde nedsat en privat delegation) navnlig om en partiel toldreform og om alderdomsunderstøttelse. Den 6. marts 1891, altså foran det nye finansår, var man nået dertil, at forståelsen var fuldstændig og måtte briste eller bære, nemlig bære en ny politik. Overenskomsterne var af Højres forhandlere truffet under forudsætning af, at der kunne nås en samlet afgørelse, som regeringen godkendte. Det finansielle resultat ville blive en nettonedgang i statsindtægterne på 2½ mill. kr., en ret betydelig, da skatteindtægterne kun androg 50 mill. kr. Estrup, der jo også var finansminister, sagde kategorisk nej til Højres hovedforhandlere, mellem hvilke var Moltke-Lystrup, Mogens Frijs og W. Scharling, da de forelagde ham sagen.

Men den 7. marts skete der noget højst bemærkelsesværdigt. Højremanden Lars Dinesen, der var ivrig for forhandlingspolitikkens succes, ilede i en droske til Nellemann og Ingerslev, bemyndiget af Bojsen til at gøre finansministeren en ubetydelig indrømmelse. De to ministre kom kort efter til stede i Rigsdagen, hvor de havde en forhandling med Estrup. Bojsen gik i stor spænding op og ned ad gangen uden for Folketingets ministerværelse. Han har fortalt, at efter længere tids forløb kom Ingerslev styrtende ud, stærkt alteret og med blussende ansigt; da han skyndte sig forbi Bojsen, greb han sig til hovedet og udbrød: „Nu er det gjort!" Bojsen fik ikke tid til at spørge, hvad det var, der var gjort, men formoder, Ingerslev havde erklæret at ville udtræde af ministeriet, dersom Estrup ikke bøjede sig.

Kort efter fik alle de delegerede bud fra konsejlspræsidenten om at samles i Landstingets ministerværelse, hvor Estrup rejste sig og erklærede, at han efter samråd med sine kolleger havde besluttet at gå ind på overenskomsten. Dens punkter var: 1. En ølskat på 7 kr. pr. tønde det første år, siden 10 kr., med en årlig statsindtægt på 4½ mill. kr. det første år, siden 6 mill. kr., 2. Nedsættelse af sukkertolden til 4½ mill. kr. årligt; 3. Nedsættelse af petroleumstolden med 0,9 mill. kr.; 4. Skibsafgifter på 0,9 mill. kr. skulle bortfalde helt om 4 år (en indrømmelse til byerhvervene); 5. Alderdomsforsørgelse for alle over 60, der ikke var dømte og ikke havde fået fattighjælp i 10 år (hjælpen bestemtes individuelt af kommunalbestyrelserne); 6. En fattiglov, der pålagde kommu-

nerne at yde den værdigt trængende hjælp og forbød dem at lade de fattige „gå på omgang" mellem gårdene for at få føden eller at bortlicitere dem.

Efter mødet i ministerværelset sagde Estrup til Bojsen: „Ja, De ved, at dette har faldet mig svært, men jeg tror, at hensynet til fædrelandet kræver en overenskomst".

*

N. Neergaard, der havde fulgt begivenhederne som tilskuer, da han på dette tidspunkt ikke var medlem af Rigsdagen, mindedes den 7. marts 1891 som en af de mest stemningsbevægede, han havde oplevet, og den er da også den moderne sociallovgivnings gennembrudsdag. Det afgørende i den aktuelle situation var dog, at der for første gang var opstået en vilje, som var stærkere end Estrups. Alle forslagene blev lov den 9. april s. å. Hele lovgruppen gennemførtes ved en række kampalstemninger, hvor det nye flertal for forhandling mønstrede ca. 60 stemmer, oppositionen ca. 38. Som ændringsforslag til forslaget om alderdomsforsørgelse havde Berg og Hørup stillet deres eget forslag, hvorefter alle ubemidlede over 62 år skulle have et fast beløb, der kunne suppleres ved en frivillig forsikring støttet af staten. Indtægten af ølskatten, den bestående brændevinsafgift og en vinskat skulle efter dette forslag samles i et alderdomsfond, der årligt kunne råde over de nær 9 mill. kr., hvortil man regnede alderdomsunderstøttelsen. Forslaget blev altså forkastet af overenskomstpartierne.

N. Neergaards ønsker gik egentlig videre end den nye lov, idet han havde villet inddrage også personer, hvis erhvervsudygtighed var reduceret til $^1/_3$ eller mindre, mod til gengæld at hæve alderdomsunderstøttelsens aldersgrænse til 65 år. Han mente, at kun når alderdoms- og invalideforsørgelsen supplerede hinanden, ville der være skabt en nogenlunde betryggelse. Han ønskede også faste takster, højest for invalideforsørgelsen, fordi invaliderne i reglen ville have personlig hjælp behov og ofte endnu forsørgerpligter at opfylde. Han krævede ikke „beviselig trang" for understøttelserne efter de faste takster; en 65-årig arbejder ville så godt som altid være i trang, men var han det ikke, da ville alderdomsforsørgelsen kun være en fortjent præmie for ualmindelig orden, flid og nøjsomhed. Neergaard havde her tænkt fremtidens tanker. Hans hovedstandpunkt var: faste takster, men sådanne blev først gennemført, da han næsten 30 år senere dannede sit andet ministerium, nemlig i den aldersrentelov og invalideforsikringslov, der vedtoges efter 1920.

*

I sommeren 1891 udarbejdede Frede Bojsen, idet han gik videre på den betrådte vej, en arbejdsplan for den kommende samling, omfattende bl.a. lovforslag om sygekasser, ulykkesforsikring og havelodderne, som det ikke var lykkedes at gennemføre i den afledne; han søgte også at skabe en lovordning af folkehøj- og landbrugsskolernes statsunderstøttelse, så at denne ikke kunne fratages dem af politiske grunde. Det må under dette arbejde have været ham en velkommen nyhed, at kultusminister Jacob Scavenius demissionerede den 6. juli. Scavenius var efter 1890 blevet stadig mere isoleret, fordi han sammen med krigsminister Bahnson var et storpolitisk forligs fødte modstander; han frygtede, at et forlig ville blive købt på bekostning af fæstningen, og han vejrede åndelig reaktion som resultat af et makkerskab mellem de moderate fløje af Højre og Venstre. Det havde vist sig uforeneligt at være politisk højremand og litterær venstremand; ved sin tolerance havde han lagt sig ud med den yderste højrefløj i Landstinget, og han kunne samtidig ikke følge den forligsvenlige del af partiet. Forlyden-

der om Scavenius' pengeforhold og livsførelse havde desuden svækket hans stilling så stærkt, at den forligssøgende del af Højre kunne fremtvinge hans fald, når lejlighed forelå. Allerede i 1887 var der imod Jacob Scavenius indledt en aktion, som P. Stavnstrup har kaldt „usmagelig", medens Erik Henrichsen har talt om „en rå og sjofel beskyldning". Efter kirkehistorikeren, professor P. G. Lindhardts fremstilling var affærens faktiske indhold dette:

I en tale i Store-Heddinge forud for valget i 1887 havde kultusministeren den 23. januar angrebet især det europæiske (radikale) Venstre og udtrykt sin undren over, at folk, der bekendte sig til kristendommen og holdt på ægteskabet, kunne alliere sig med dem, som helst så alt sådant sparket over ende. Heraf tog en københavnsk højremand, grosserer Ingeman-Petersen, der var bekendt med de vidt udbredte rygter om ministerens privatliv, forargelse, så meget mere som han mente at have personlig sikkerhed for, at rygterne ikke var ubegrundede. Han drog til Store-Heddinge for på selve valgdagen, den 28. januar, at interpellere „kirkens primas" om, hvorvidt det ikke var at forhåne Gud og mennesker, når han, Scavenius, gik på „horehus". Politiet skred øjeblikkelig ind over for Ingeman-Petersen og holdt ham tilbage i to dage. Grossererens optræden må ses også på baggrund af, at prostitutionens forhold på det tidspunkt var genstand for almindelig drøftelse. Der var blevet oprettet en midnatsmission, populært kaldt måneskinsmissionen. Den foran kort omtalte søn af den store, loyale holstener fra tiden 1848-64 grev Carl Moltke til Nütschau, den stærkt kristelig sindede major og kammerherre Adam Moltke, var formand for natmissionen, hvoraf folkeviddet tog anledning til at sætte Nütschau = natsjov.

Efter valget fremdrog venstremænd sagen i Folketinget den 3. og 4. februar under henvisning til, at det ikke måtte blive praksis, at politiet kunne anholde interpellanter, og til, at ministeren ikke selv havde fremsat nogen redegørelse. Dagen efter folketingsdebatten drog ministeren og Sjællands biskop til Århus, hvor Skt. Paulskirken skulle indvies, og ved denne højtidelige lejlighed førte kirkeminister Scavenius processionen op sammen med den fungerende biskop, foran præsterne med de hellige kar og bøger. Den stedlige oppositionspresse var dydig forarget, og der opstod noget af en landsskandale. Endnu i februar sendte Ingeman-Petersen sin interpellation i Store-Heddinge til hele gejstligheden, Rigsdagen og pressen. Han aftrykte vedlagt et brev, han i sin tid havde tilskrevet konsejlspræsident Estrup, og hvori det oplystes, at han i oktober 1885 havde iagttaget kultusminister Scavenius begive sig ind i et ildeberygtet kvarter. Af skyggen på rullegardinet havde grossereren set, at ministeren blev modtaget i Knabrostræde 24, hvor der boede et velkendt fruentimmer, og hvorfra champagnepropperne hørtes knalde; Scavenius havde forsigtigt fjernet sig efter 1 ½ times forløb, oplyste den tålmodige observatør. Ifølge Ingeman-Petersen havde Estrup i en kort notits lovet at bruge oplysningen, men der skete intet, skønt brevskriveren var meget bekymret på Højres vegne.

Af de af P. G. Lindhardt offentliggjorte breve bisperne imellem fremgår med al tydelighed, at de var stærkt foruroligede, også over at Jacob Scavenius syntes at tøve med at anlægge sag mod Ingeman-Petersen. Ministerens standpunkt var, at han ikke indehavde et kirkeligt embede, men et politisk-administrativt, og at der ikke kunne kræves en større dyd af en kultusminister end af en hvilken som helst anden minister eller embedsmand. I et brev til sin ven biskop P. E. Lind i Ålborg kaldte han grossereren „en halvgal sjuft". Da Ingeman-Petersens pjece forelå, anlagde Scavenius dog sag mod forfatteren. Bisperne havde forinden forberedt en skrivelse til Estrup,

hvori de „på folkekirkens vegne" opfordrede regeringschefen til at foranledige, at dens minister enten fralagde sig den beskyldning, der var rejst mod ham, eller fratrådte sin stilling. Sagsanlægget anså de for ensbetydende med, at han tilbageviste beskyldningen.

Ved Landsover- samt Hof- og Stadsrettens dom af 14. april 1890 blev grosserer Ingeman-Petersens sigtelse mortificeret og han selv idømt en bøde på 500 kr. Men herved gik sagen ikke af dagsordenen. I november samme år mente „Social-Demokraten" fra bedste kilde (kriminalretsassessor V.N.Andræ) at vide, at et vidne, som under sagen havde svoret på ikke at have fået penge af Scavenius, havde svoret falsk (han idømtes siden, indblandet i en svindelaffære, 2½ års fængsel for bedrageri og mened). Bladet oplyste endvidere, at et offentligt kvindfolk, boende Knabrostræde 24, som under processen havde svoret ikke at kende kultusministeren, dog kendte ham særdeles godt og i hast var sendt ud af landet. Den 10. december 1890 dementerede højrebladet „Nationaltidende", at et regeringsmedlem skulle have bestukket vidner, og dagen efter forsvarede bladet direkte Jacob Scavenius, som ingen over for hykleriske og ondsindede angreb kunne „fortænke ... i, at han har benyttet ethvert lovligt middel til at vanskeliggøre sine modstandere deres ganske ulovmedholdelige hensigter". Havde han skaffet sine fjenders vidner af vejen, så „er dette ikke blot ... fuldstændig lovmedholdeligt, men ... en naturlig og i alle henseender forsvarlig fremgangsmåde". Redaktør Carl Carstensen oplyste senere, at J.Nellemann havde godkendt denne artikel, altså beretigelsen af at bortskaffe vidner – unægtelig en bekræftelse af den påstand, at justitsministeren manglede umiddelbar retsfølelse.

Selv om retten virkelig var på kultusministerens side, hvad ikke mange i datiden troede, måtte skandalen naturligvis ryste dens i forvejen rygteomspundne hovedperson og gøre ham til et let bytte for politiske fjender, herunder Højres ledende forligsmænd. Estrup skal have sagt til sin søn: „I en spændt og kritisk tid, hvor der ikke må kunne sættes en plet på en eneste af ministrene, kan jeg ikke have Scavenius i regeringen". Dette lyder af legende, og Frede Bojsen tror da også, at Estrup lod fætteren falde, nødt dertil ved overenskomsten af 7. marts 1891; Neergaard hævder uden forbehold, at det var den forligsvenlige del af ministeriet, der tvang Scavenius bort, og at Estrup i det længste søgte at holde på ham. Konsejlspræsidenten skal først engang have ladet Scavenius forstå, at man ventede hans afgang, men da han ikke reagerede, måtte Estrup kræve hans demission. „Ja", skal Scavenius have svaret fætteren, „når du forlanger det, må jeg gøre det, men det siger jeg dig, at denne gang er det mig, der kommer til at gå, næste gang bliver det dig". En anden version vil vide, at Scavenius fremsatte sin spådom efter, at Estrup på hans spørgsmål om, hvorvidt hans afgang var et systemskifte eller et personskifte, havde svaret: „Kun et personskifte". Kultusministerens fjernelse blev dog for så vidt et systemskifte, som forhandlingskræfterne nu fik betydelig friere løb.

For om muligt at forebygge sin afgang havde Jacob Scavenius i maj-juni 1891 skrevet et forsvar, som han sendte sine ministerkolleger. Han advarer her mod at lade den retning inden for Højre sejre, der råber med religion på torvet. Han tillader sig at mene, at særlig hans nærværelse i regeringen er den besindige del af intelligensen en garanti for den åndelige frihed. Derefter disse for Jacob Scavenius yderst karakteristiske linjer:

> „Jeg husker så tydeligt for nogle år siden efter valget 1884, hvor første gang det halve København tabtes, at flere, ja, jeg tør sige de fleste af mine ærede kolleger for alvor drøftede, endog vare stemte for et ministerskifte. Jeg forstod det ikke

dengang, og forstår det ikke endnu. At socialisterne havde vist sig mægtigere end man troede, at om man så vil den almindelige valgrets brutalitet havde gjort sig gældende, det var såmænd ingen grund til et ministerskifte; imod sådant har man, om fornødent, kanoner og geværer. Men noget helt andet er, om først den overordnede intelligens og dernæst den dannede middelstand falder fra os her i København, så tror jeg rigtignok, at det vil være begyndelsen til enden".

Dog, Jacob Scavenius stod ikke til at redde, han afgik, som nævnt, den 6. juli 1891. Bitter og skuffet vedblev han at modvirke forligspolitikken, som han frygtede ville føre til en ufuldstændig forsvarsordning. — Ved C. Bergs pludselige død den 28. november samme år gik en anden forligsfjende, den største på den anden front, af scenen.

*

Jacob Scavenius' efterfølger i Kultusministeriet blev professor, dr.jur. August Hermann Ferdinand Carl Goos, født 1835 i Rønne; faderen var regimentskirurg, senere overlæge i hæren. Hans hustru var en datter af Frederik VIIs ven, admiral Carl L. C. Irminger, en tid marineminister i A. W. Moltkes novemberministerium. C. Goos blev som så mange andre siden store navne student fra Borgerdydskolen på Christianshavn og tog i 1857 juridisk embedseksamen med et resultat, der lå kun ét point under Nellemanns. På stipendium foretog han 1859-61 en videnskabelig rejse til München, Rom, Paris og London, hvor han foruden juridiske forhold også studerede sociale og politiske; med særligt udbytte tilegnede han sig John Stuart Mills skrifter. C. Goos havde inden rejsen været assistent i Det slesvigske Ministerium, men det stod snart ham selv og andre klart, navnlig efter en fremragende guldmedailleafhandling om ægtefællers formueretlige stilling, at hans plads var ved Københavns Universitet. 1862, kun 27 år gammel, kaldtes Goos da til juridisk professor, idet han overtog den almindelige retslære, strafferetten og folkeretten, hvortil efter J. Nellemanns udnævnelse til justitsminister i 1875 føjedes straffeprocessen.

C. Goos havde altså i 30 år kunnet dyrke sin videnskab, inden han blev kultusminister, og hans ry var stort. Han blev sit slægtleds lærer i retsvidenskab, og han underkastede denne disciplins grundbegreber en skarp revision. Det er sagt, at han ville slå bro mellem A. S. Ørsteds juridiske realisme og begrebernes spekulative behandling. Modsat Nellemann undergav han retsforholdene også en filosofisk drøftelse, dog altid efter et grundigt studium af selve livsforholdene. Som juridisk erkendelsesteoretiker søgte Goos at bestemme både rettens væsen og straffens hensigt. Han opfattede retten som magtens udslag, stående i den sædelige idés tjeneste. Ved strafudmålingen ønskede han den større eller mindre vigtighed af lydighedsfordringens håndhævelse taget i betragtning, straf var samfundets tugt til lydighed, men han ønskede tillige en individuel behandling af forbryderen under strafudøvelsen; han indtog altså ikke et rent gengældelses- eller soningsstandpunkt. C. Goos' to hovedværker er „Forelæsninger over den alm. Retslære" og „Den danske Strafferet". Som medlem af den i 1868 nedsatte proceskommission udarbejdede han forslaget til en proceslov, hvilende på mundtlighedsprincippet med benyttelse af nævninger; han var som Nellemann en energisk tilhænger af nævningeinstitutionen. Hans studier over straffuldbyrdelsen og dens betydning gjorde det naturligt, at han blev overinspektør for fængselsvæsenet, hvad atter førte til, at han deltog i den private filantropiske virksomhed som formand for Københavns Fængselsselskab. Han var desuden direktør for døvstummeanstalterne og ved blindeinstitutterne. Goos havde virksomt deltaget i Universitetets sty-

relse, han var rektor 1879-80; to år efter blev han optaget i Videnskabernes Selskab.

Den mand, der satte sig i kultusministerens stol i juli 1891, var da vel den største danske retslærde efter Ørsted, beundret for dybden i sin tanke, sin sans for sammenhæng og for sin store systematiserende evne. Dog var selv Højre ret forbeholden over for ham, måske fordi man frygtede, at hans politiske evner ikke holdt mål med hans videnskabelige. Men Goos havde også en „fortid". Hans idérigdom og frisind var oprindelig et stort håb for liberalismen. Han havde været medarbejder ved brødrene Brandes' „Det 19. Aarhundrede" og medunderskriver på den adresse, der blev overrakt Georg Brandes, da han i 1877 bosatte sig i Berlin, og hvori beklagedes, at han ikke havde opnået et professorat ved Københavns Universitet. Venstre havde i 1877 tilbudt ham valg i Maribokredsen, fordi partiet i ham så en modstander af muligt kommende provisorier. Man lovede ham en uafhængig stilling, forudsatte blot, at hans tankegang var den liberale. Goos havde følt sig tiltalt af et sådant valg til Folketinget, men ville dog rådføre sig med en ven (Krieger) – hvorefter svaret blev et afslag. Dertil var jo intet at sige. Kun måtte det vække opmærksomhed, at den ansete professor i 1880 lod sig opstille af Højre som redaktør C. St. A. Billes efterfølger i den meget store og urolige 5. kreds på Nørrebro, hvor befolkningen for en væsentlig del var socialistiske arbejdere. Det var dog ikke uden mening, at C. Goos søgte valg netop i denne kreds, da hans retstænkning havde omfattet også det problem, hvorledes man kunne ophjælpe arbejderstandens materielle og åndelige kår. Skønt Goos bekæmpede de socialistiske lærdomme, bevarede han Billes kreds for Højre.

Men i 1884 gik det galt, også således, at den juridiske professor tabte sit ellers så stærke hoved. Under en ualmindelig voldsom valgkamp søgte han at splitte arbejderne gennem et af konservative under hans ledelse i hemmelighed økonomisk støttet blad. Det kaldte sig „Den nye Socialist", men mistænkeliggjorde stærkt Socialdemokratiets førere. Aktionen blev afsløret, det kom til larmende optrin på vælgermøderne, og skrædder P. Holm valgtes med et flertal på ca. 900. Året efter blev Goos kongevalgt landstingsmand. Fra 1881 havde han i nogle år været medudgiver, en slags overredaktør, af Billes „Dagbladet", nu et alderdomshjem for nationalliberalismen. Som juridisk forfatter var professor Goos en åndfuld, inspirerende skribent, hvis lærebøger var oaser i det tørre studium, men på Rigsdagen virkede han netop som universitetslæreren på katederet; han talte tungt og tankevægtigt, undertiden vanskelig at følge for andre end jurister.

Alt dette vidstes om C. Goos, da han i 1891 efterfulgte Jacob Scavenius uden helt endnu at have nået den store anerkendelse, der siden blev ham til del. Venstre ventede sig intet af ham, efter at det var lykkedes retsteoretikeren „at finde den sædelige idés krav legemliggjort i Danmark under ministeriet Estrup", som en anset jurist ironisk skal have sagt. Som medlem af betydningsfulde kommissioner gennem mere end 40 år blev hans legislative værk blandt de største, men den specielt politiske evne besad han ikke. Kultusministeren udnævnte i 1892 J. Paludan til professor i æstetik, d. v. s. til at beklæde den lærestol, der havde stået ubesat i 20 år, nemlig siden C. Hauchs død, og som man ikke, beklaget af Goos selv, havde villet betro Georg Brandes; denne ansættelse virkede på radikalismen som en udfordring. Han blev også gjort ansvarlig for, at Otto Benzons „Sportsmænd", en satire over „lædrelanderiet", afvistes af Det kgl. Teater. I forhandlingspolitikken var Goos saglig engageret med et ønske om forhøjelse af Universitetets lønninger, men han holdt sig i øvrigt nær til Estrup.

Det sociale reformværk fortsattes i samlingen 1891-92, idet Højre og Det forhandlende (moderate) Venstre også nu nedsatte en privat delegation. I foråret 1892 vedtoges den første sygekasselov, hvorved der bevilgedes kasserne et statstilskud, som gjorde det muligt for dem at yde langt større hjælp end før; det havde været meget vanskeligt at bryde Estrups krav om kompensation for statsbidraget. Bevillingen til folkehøj- og landbrugsskolerne blev mere end fordoblet, hvorimod ulykkesforsikringsloven og loven om havelodder ikke nåede til vedtagelse. Det hele reformværk omkring Bojsen betød kun en hjælp på et par millioner kroner til „småfolk", men det blev indledningen til en senere lovgivning af stor rækkevidde. Man stredes om en bevilling til Georg Brandes på 2.000 kr. årlig; den forkastedes ved, at Højre og de moderate stemte sammen; Jacob Scavenius stemte dog ikke; han ansås jo for delagtig i brandesianismens ideer. Justitsminister Nellemann fik nedsat den sidste store proceskommission, omend under heftig modstand fra oppositionen, der ikke ville give den jurist, man tillagde et særligt ansvar for provisorierne, et sådant tillidsvotum. 1. april udstedtes som sædvanligt en provisorisk finanslov.

Ved folketingsvalget den 20. april 1892 viste det sig, det havde opmuntret mange af Venstres vælgere, at Rigsdagen atter havde kunnet løse store opgaver i demokratisk ånd. Både Højre og Det moderate Venstre havde fremgang, Højre mest, og de to partier stod nu med henholdsvis 31 og 39 mandater. I Køgekredsen var Viggo Hørup slået af den 41-årige højesteretssagfører Peter Adler Alberti, formand for Den sjællandske Bondestands Sparekasse – „det var jo så krigens gang", skriver N. Neergaard, der dog havde ønsket Hørup en modkandidat, som var personlig uangribelig, hvad Alberti allerede da ikke ansås for at være. Frede Bojsens parti havde nu et sikkert flertal over for den samlede forligsfjendtlige venstregruppe, og forhandlingspartiernes stilling var i det hele væsentlig styrket. Brobyggeren Reedtz-Thotts udnævnelse til udenrigsminister i maj efter Rosenørn-Lehns død har vistnok til dels sin forklaring i valgudfaldet; han søgte straks forbindelse med Nellemann og Ingerslev. Bojsen havde for valget åbent udtalt, at endemålet var at vriste landet ud af provisoriets hænder, men den første betingelse herfor var, at Højre ikke fastholdt den lære, at hvad man ikke kan få, det tager man.

Nu begyndte det at gå mod selve det storpolitiske forlig, og bestræbelserne fik medvind af to særlige forhold. Tiden nærmest efter 1866 var den økonomisk bedste, danske jordbrugere nogen sinde havde kendt, men omkring 1890 havde England og Tyskland lukket for kreaturindførsel af frygt for mund- og klovsyge, hvorved det danske landbrug blev ramt, så meget mere som det allerede led under faldende priser. I 1893 stiftedes da Agrarforeningen, der på et vist tidspunkt talte over 74.000 medlemmer og rejste reformkrav, som forudsatte politisk fred, så at en lovgivning kunne rettes også mod landbrugets besvær. Denne bevægelse måtte støtte tendensen mod et forfatningsforlig. Det andet forhold beroede på, at indenrigsminister H. P. Ingerslev havde forelagt Rigsdagen et helt kompleks af jernbanelove samt forslag om regulering af banegårdsforholdene i og ved København. Anlæggene skulle koste 33 mill. kr., men de kunne ikke anses for sikret, før „regelmæssige tilstande" var genoprettet, og Ingerslev måtte derfor, foruden af flere andre grunde, ønske, at sådanne snarest indtrådte. Foreløbig forholdt de moderate sig velvilligt til planen, også fordi dens virkeliggørelse, sammen med de allerede vedtagne love, ville tære slemt på statens kassebeholdning og derved hæmme Bahnsons fæstningsbyggeri; 1890-91 kulmine-

rede de samlede forsvarsudgifter med 27 mill. kr., hvoraf ca. 10 mill. kr. var „ekstraordinære". Nye skattelove ville Estrup ikke vove at udstede provisorisk. Alt i alt lå bag forligsbestræbelserne ikke blot taktiske hensyn og en vis udmattelse hos de kæmpende parter, men tillige den erkendelse, at det i længden ville blive nødvendigt for Rigsdagen at tage praktiske opgaver op.

*

Frede Bojsen troede, at det forberedte storpolitiske forlig kunne opnås allerede i samlingen 1892-93. Men opgaven var såre vanskelig, endda til det yderste risikabel for den moderate del af Venstre. Et forlig forudsatte jo et nært samvirke mellem denne venstrefløj og Højre, der ansås for at have brudt grundloven, *mod* andre dele af Venstre, og når forliget først var sluttet, ville meget sandsynligt instinkterne fra kamptiden rejse sig i venstrefolket og vende sig mod moderationen. Det måtte for Højre naturligvis være et forligsvilkår, at Folketinget gav bevillinger til vedligeholdelse og bemanding af den nu næsten færdige landfæstning ved København, men det betød jo, at Venstre skulle lade den for selvtagne penge opførte fæstning indgå som et anerkendt led i Danmarks forsvarssystem. Krigsminister Jesper Bahnson havde just forelagt et hærlovsforslag, der især ved en udvidelse af fæstningsartilleriet og ingeniørkorpset medførte en merudgift på 600.000 kr.; dette kunne Bojsens Venstre på ingen måde tage, og han havde selv udarbejdet et forslag, som ved at iværksætte besparelser på andre felter kunne give en nedgang i hærudgifterne på ½ mill. kr., hvad Bahnson afviste. Kardinalpunktet var dog spørgsmålet om ministeriets afgang. Hvis Estrup gik af i umiddelbar tilslutning til et storpolitisk forlig, ville alle af venstrenavn kunne erkende forligets berettigelse, men gjorde han det ikke, ville det vundne blive så tilsløret, at vælgerne ikke klart kunne se, hvad der var opnået. I Højre måtte derimod mange bestemt vende sig mod en umiddelbar sammenhæng mellem forlig og demission, fordi Estrups tilbagetræden da ville blive udlagt som en sejr for folketingsparlamentarismen og som en selvdom over 20 års provisoriepolitik - altså netop, hvad den moderate forhandlingspartner helst så.

På denne overmåde vanskelige baggrund begyndte de egentlige forligsforhandlinger i december 1892, medens Estrup selv holdt sig køligt på afstand. Hovedmanden på Højres side var den kongevalgte landstingsmand, generalauditør H. C. Steffensen, Bojsens skolekammerat fra Haderslev og en af hans adgangsmuligheder til Højre. Steffensen (lader til forsikringsmatematikeren, professor J. F. Steffensen) var strengt konservativ, men overbevist om, at der måtte tilvejebringes normale tilstande, og virksom for at stække Bahnsons indflydelse i regeringen. Højre ville naturligvis opnå et konstitutionelt forlig på de billigst mulige vilkår, og såvel Steffensen som Nellemann, der altid var at træffe i kulisserne, gjorde sig i begyndelsen kostbare. På en grundlovsændring, den mest rationelle løsning, var ikke at tænke, derimod kunne der måske blive tale om visse rigsdagsbeslutninger, især én, der fastslog, at provisoriske love ikke skulle kunne overleve den samling, der fulgte umiddelbart efter deres udstedelse, og om en af begge ting godkendt form for midlertidige finanslove, hvis Rigsdagen ikke rettidigt enedes om årets lov. Indledningsvis gjorde Bojsen bevillinger til driften af fæstningen afhængig af, at regeringen trak sig tilbage; han krævede ikke, at Højre skulle stille et sådant krav til ministeriet; han ville selv forhandle med konsejlspræsidenten derom, skønt han havde erfaring for, at de næsten ikke kunne komme på talefod. Højres forhandlere

kunne jo også vanskeligt i et sådant ærinde henvende sig til Estrup, eftersom partiets principielle standpunkt var, at kongen selv valgte sine ministre. Under drøftelserne mellem de forhandlende politikere gjorde Bojsen det aldeles klart, at han ikke selv ønskede at indtræde i en eventuel ny regering; han så i dette afkald en betingelse for, at han frit kunne arbejde for et ministerskifte. J. Nellemann ansås for i stilhed at være for et skifte, men på et tilpas sagligt grundlag, ligesom han nok kunne tænke sig en beskæring af de pengekrav, Bahnsons hærlovsforslag stillede.

*

Den 15. marts 1893 havde H. C. Steffensen med konsejlspræsidenten drøftet Venstres forligsbetingelser, og ved denne lejlighed havde Estrup sagt, at Højre nok burde „bygge en gylden bro for Venstre", men ikke „en sådan, som de kunne marchere over som sejrherrer med flyvende faner og klingende spil". Man burde ikke gå ind på noget – heller ikke på en hærlov, krigsministeren ikke ville tage ansvaret for – som kunne føre til en splittelse af Højre ved at give „Jac. Scavenius og Comp." føje til at sige, at partiet havde svigtet sit program. Det er muligt, Estrup skød Bahnson foran sig for at hindre et forlig.

Derefter havde Frede Bojsen kort før finansårets udløb, den 24. marts, tilskyndet dertil også fra forskellige sider i Højre, en samtale med konsejlspræsidenten i Folketingets ministerværelse. Bojsen vidste intet om, at grevene Mogens Frijs og Ahlefeldt-Laurvigen samt stamhusbesidder Sophus Skeel til samme dag havde forberedt en aktion over for Estrup; de indså nemlig, at et forlig til syvende og sidst hang på et ministerskifte, hvad de ville foreholde kabinettets chef med Skeel som talsmand, måske fordi han var Estrups med-svigerfader. I Frede Bojsens „Politiske Erindringer" findes en beretning om samtalen med Estrup. Bojsen indledte den med at gøre opmærksom på, at man var kørt fast også med hensyn til den nye finanslov, og at det var hærlovsbevillingen, man ikke kunne komme over. Kunne Estrup anvise en udvej? Konsejlspræsidenten erkendte ønskeligheden af, at alle besindige kræfter kunne arbejde sammen, men fortabte sig derefter i betragtninger over fæstningens nødvendighed, ikke mindst fordi man ikke kunne stole på England. Under Estrups langvarige udvikling havde et rigsdagsbud flere gange banket på døren og meddelt, at en herre ønskede at tale med konsejlspræsidenten. Budet blev stadig anmodet om at lade den vedkommende herre vente (det var Sophus Skeel, som var ude i landstingsgrevernes og sit eget ærinde). Sluttelig kom budet ind med et brev fra „herren". Estrup læste brevet omhyggeligt igennem, men rev det derefter i stykker og kastede det i papirkurven med en bemærkning om, at det kunne man såmænd godt have ventet med, det hastede ikke så farligt. Da Bojsen intet kendte til, hvad der stod i brevet fra Sophus Skeel, og altså ikke vidste, at indholdet stærkt ville have støttet hans eget forehavende, og da han desuden havde fået det indtryk, at det var nytteløst at fortsætte samtalen, eller rettere Estrups enetale, rejste han sig for at gå, altså med uforrettet sag. Også Estrup rejste sig og stod en stund med øjnene hæftet på loftet. Og nu følger, idet Bojsen citeres, det vistnok eneste „nærbillede", der i litteraturen findes af Estrup i en sådan politisk-intim situation:

> „Der var øjensynlig noget, som han måtte overvinde sig selv til at sige. Jeg mærkede det og blev stående. Da udbrød han (uden at tage øjnene fra loftet): „Sig mig nu, Bojsen, er der noget, hvori De mener, at jeg har handlet fejl (!), eller noget, hvorved jeg som *ministeriets chef* kunne bidrage til at skaffe en løsning?" Denne vending kom ganske bag på mig, da jeg desværre var ubekendt med forudsætningen. Efter Estrups hidtidige, absolut uvillige

holdning måtte jeg snarest tro, at han tilsigtede at fange mig. Hvis jeg svarede med at stille den parlamentariske fordring, kunne han forkynde, at Folketinget atter krævede „parlamentarismen" gennemført, og dermed bagbinde det forligsvenlige Højre. Havde jeg kendt Skeels brev, kunne jeg have nøjedes med at henvise til den således tilkendegivne stemning i Højre. Jeg burde vel have anet sammenhængen, men det faldt mig ikke ind. Altså måtte jeg svare med stor forsigtighed: „Ja, når De spørger mig således, skylder jeg Dem et svar i fuld oprigtighed. Jeg har bestræbt mig for at holde det parlamentariske spørgsmål ude af denne forhandling og jeg berører det kun, fordi De spørger således. Ja, ministeriet kan utvivlsomt gøre noget for at lette en løsning. Det kan – „gå sin vej", afbrød han mig – „det behøver just ikke at udtrykkes således", fortsatte jeg, „men ganske vist ville en anvisning derpå give udsigt til en fremtidig udvikling i et bedre spor".

Han gav sig da til atter udførligt at forklare sin stilling. Han havde forlængst håbet at kunne blive fri, men, som en mand engang havde sagt til ham: „Deres modstandere vil nok sørge for, at De ikke kan slippe". Hvis et ministerskifte stilledes i nogen forbindelse med finansloven, så ville Højre anse det for et nederlag i hovedsagen. For øvrigt så han sin styrke i at være konsekvent og holde fast ved, hvad han engang havde sagt. Han havde tidligere ytret, at han gerne ville vige, dersom nogen anden bedre kunne klare sagerne men så – kom han ind på en lang udvikling af den fra England indførte „misforståede parlamentarisme", og han blev under dette foredrag meget varm. Jeg gentog da, at det var ikke mig, der havde rejst dette spørgsmål, hvis brændbare karakter jeg kendte, men på hans udtrykkelige spørgsmål måtte jeg svare, hvad sandt er.

Ved at omtale sine „fejl" ytrede han, at han, når undtages enkelte usympatiske personer ikke havde noget personligt mod nogen af sine modstandere, og han antog, at det var gensidigt, hvad jeg bekræftede, idet jeg bemærkede, at man jo syntes, at han var vel „stiv". Jeg endte med at opfordre ham for fremtidens skyld til ikke at bringe os yderligere ud i provisorier, og da han ville forklare noget derom, afbrød jeg ham med den ytring, at jeg ikke ønskede at disputere med ham derom, men kun lægge ham dette hensyn på hjerte. Til slutning udtalte han, at han satte pris på denne samtale og takkede mig, fordi jeg havde henvendt mig til ham, kun beklagende, at dette ikke havde hidbragt en løsning.

Blandt det karakteristiske ved denne samtale bemærkede jeg særlig E.'s forbavsende ukendskab med de virkelige forhold og stemningen. Han holdtes som en Dalai Lama uden nogen virkelig fortrolig, hvilket vel også står i forbindelse med hans fuldstændige mangel på evne til at føre en samtale".

I Frede Bojsens dagbogsreferat af hans møde med konsejlspræsidenten kommer vi vistnok den nu snart 70-årige Estrup så nær ind på livet, som det er menneskelig muligt.

Efter „samtalen" gik Estrup til Sophus Skeel og sagde, at han over for Bojsen havde stillet sin afgang i udsigt, men at han havde ladet, som om han ikke hørte det eller ikke agtede derpå. Inden for Højre veg imidlertid endnu de fleste, også mange forligsvenner, tilbage for at røre ved det ømfindtlige spørgsmål om et regeringsskifte. Kort før samlingens slutning foretog dog Mogens Frijs, Steffensen og Moltke-Lystrup, Frede Bojsen tror også Sophus Skeel, samt ministrene Nellemann og Reedtz-Thott en sidste henvendelse til Estrup for at formå ham til at lægge et tryk på krigsministeren, så at han blev medgørlig. De fik det svar, at ville man tvinge Bahnson bort, ønskede han også at gå, og så kunne de herrer jo tage affære, en tanke, der ikke synes at have bekommet dem godt. Estrup mente endda, det kunne blive nødvendigt at udstede en provisorisk hærlov, men han ville for at være imødekommende billige en nedsættelse af hærudgifterne med 300.000 kr., hvis krigsministeren kunne acceptere det. Deputationen satte sig da i grev Frijs' vogn, og man fandt ministeren i et middagsselskab sammen med Jacob Scavenius. Bahnson afslog kort reduktionen og fortsatte sin l'hombre. Hans nej umuliggjorde et forlig inden samlingens udløb. Frede Bojsen opfatter krigsministeren som hovedhindringen for en overenskomst, stadig opretholdt af Estrup. Skønt efterhån-

den ret isoleret inden for ministeriet stod Bahnson stærkt; kongen var meget mod, at Venstres forhandlere ville nedbringe hærudgifterne ved en kraftig begrænsning også af rytteriet, hans yndlingsvåben, og Estrup led ikke, at Nellemann, Ingerslev og Reedtz-Thott blandede sig i militære anliggender. Særlig Nellemann måtte føle det foreløbige nederlag med hensyn til forligsfremmende militære besparelser som en svie, og det var måske tænkt som et „plaster på såret", at han i maj udnævntes til elefantridder.

*

Forliget var altså havareret i 1892-93, men den finanslov, der udstedtes 1. april, blev dog den sidste provisoriske. – I samlingen 1893-94 kneb det at komme i gang igen. Ved Rigsdagens åbning udtalte Frede Bojsen, at når to linjer divergerer, vil de på et vist punkt mødes for på den anden side af dette punkt atter at divergere. Han har ment, at dette punkt, forligsmuligheden, nu lå ret forude. En overenskomst om hærlovsudgifterne var nøglespørgsmålet, der måske kunne få alt det andet til at glide. Nu trådte general C. A. F. Thomsen – som vi erindrer én af Holstein-Holsteinborgs to krigsministre, nu formand for Folketingets Højre – i forgrunden. Siden 1884 havde han været direktør for Landbohøjskolen, hans udnævnelse dertil var blevet karakteriseret som et udslag af „russiske tilstande", men han var en særdeles dygtig administrator, og som folketingsmand for Helsingør havde han vist betydelige parlamentariske evner; med Bojsen havde han jo samarbejdet nært allerede i 1880, da de moderate „stjal" hint års hærlovsforlig fra C. Berg. General Thomsens forsvarsplan af 1873, hvori Kobenhavns befæstning indgik, havde indledt de hårde kampe, og nu, efter at fæstningen var bygget, trådte han, efter aftale med andre af Højres førere, i al stilhed atter i forhandling med Bojsen, stilende mod et storpolitisk forlig. Thomsen var blevet klar over, at den overvejende del af hans parti ville denne vej, han anså det selv for rigtigt at tilstræbe en afslutning af kampen og erkendte, at et forlig ikke kunne komme i stand uden væsentlige afslag på Bahnsons hærlovskrav. C. A. F. Thomsen gjorde sig da til mægler i det pinlige spørgsmål, idet han vel også tilskyndedes dertil ved muligheden for derved på ny selv at blive krigsminister, om ikke ligefrem leder af den regering, der skulle afløse Estrups; det første opnåede han.

Det var dog ikke generalen, men den moderate folketingsmand Chr. Leth-Espensen, en Bjørnbakker, som fik den forløsende idé, den nemlig, at en nedsættelse af hærlovsudgifterne kunne nås ved at begrænse antallet af dem, der indkaldtes til rekrutuddannelse ved fodfolket, til et fast, ikke med befolkningen stigende tal, der lå væsentlig under det daværende, men uden den reduktion af selve rammerne, der havde mødt uvilje både hos hoffet og i Krigsministeriet. Frede Bojsen var ikke glad for en sådan indskrænkning af den almindelige værnepligt; det var ved hærordningen af 1867 forudsat, at alt våbenført mandskab blev uddannet, men et sted skulle man jo ud, og da general Thomsen sikrede fornøden tilslutning hos Højre, godtog de moderate at indvinde besparelserne som nævnt, dog med klar understregning af, at den modgående forøgelse af fæstningsartilleriet og ingeniører måtte være betinget af løsning af den politiske konflikt som helhed. Alt dette skete i februar 1894. Højre havde lettere end Venstre kunnet tage en faktisk nedsættelse af den almindelige værnepligt, fordi partiet kunne hævde, at den færdigbyggede fæstning havde øget landets modstandskraft.

*

Og dermed stod de to forhandlende partier atter ved problemet Estrup. Højre uden for højreradikalismen hævdede, at ministeriet af sig selv ville træde tilbage en vis tid efter det forlig, man tilstræbte; men alt kunne ødelægges, hvis ministeriets afgang blev gjort til en forligsbetingelse. Heri var Nellemann, der nu havde skaffet sig nattesøvn ved et probat middel, enig: det skulle ikke kunne siges, at vel kunne der udstedes provisorier, men det ministerium, der gjorde det, døde deraf; en anden sag var, at regeringen jo ikke kunne sidde evigt. Da højreledelsen ikke selv ville eller turde gå til konsejlspræsidenten, måtte Frede Bojsen opsøge ham igen, den 11. marts. Han gjorde Estrup opmærksom på, at der nu var udsigt til det forlig om hærloven, der ikke blev nået i fjor, men hvad ville der følge efter et sådant forlig? Estrup udtalte sig på en sådan måde, at Bojsen måtte forstå, man simpelt hen burde enes om finansloven og hærloven og derved „starte på ny" efter de 19 års forløb, altså uden rigsdagsbeslutninger og ministerskifte. Da Bojsen sagde, han håbede, at der ikke mere ville blive regeret ved provisoriske love, svarede Estrup: „Ikke uden det nødvendige!" Efter samtalen skrev Bojsen: „Jeg gik fra ham med indtrykket af en mand, der var blevet mere end halvgal af selvbeundring og hensynsløst egensind, men også med en levende følelse af, at det var nødvendigt at få den mand sat fra bestillingen; han er åbenbart parat til en hvilken som helst indsats i sit psykologiske hasardspil".

Da det viste sig, Estrup havde forstået Bojsen derhen, at han efter et forlig ønskede at indtræde i ministeriet som garant (hvad han jo netop ikke gjorde), måtte han igen gå til konsejlspræsidenten for at sige, at hvad han begærede, alene var en sådan forklaring, at han kunne indestå sit parti for, at ministeriets afgang kom så snart efter Rigsdagens slutning, at der ikke blev plads for forligsmodstandernes agitation i sommerens løb. Estrup, der nu syntes bedre oplyst om ønskerne i Landstingets Højre, svarede på ny, at hans demission ikke kunne være en betingelse for forliget, og også et privat løfte (til Bojsen) ville blive opfattet som en betingelse; men han skjulte ikke, at han længtes efter at træde tilbage og ikke ville blive længere, end han var pligtig til. Dette kunne stadig ikke være Frede Bojsen risikodækning nok.

General Thomsen foreslog derefter Bojsen, at han skulle skaffe sig sikkerhed for afgang eller ikke-afgang ved at skrive et brev til Estrup, hvori han udtalte sin forvisning om, at også excellencen ville finde det i landets interesse, at et forligs modstandere ikke blev i stand til ved agitation at ødelægge frugterne af flere års bestræbelser. Tanken tiltalte Bojsen, fordi han var sikker på, at Estrup ville svare, hvis han ikke samtykkede – følgelig var det også et svar, hvis han ikke svarede (og han slap derved for at give et udtrykkeligt tilsagn). Brevet, dateret 14. marts, var i dets endelige form godkendt af Steffensen, Moltke-Lystrup, Mogens Frijs, N. Neergaard og N. J. Larsen, Venstres juridiske hoved.

Frede Bojsen havde naturligvis påtaget sig et tungt ansvar over for sine meningsfæller i Venstre ved i et udeblivende svar at ville se en tilstrækkelig garanti for, at man uden fare kunne afslutte forliget. Men trykket knugede ham ikke længe, eftersom der indløb brev fra Estrup allerede dagen efter. Konsejlspræsidenten svarede, at han fuldt ud delte Bojsens ønske om afslutning af den politiske strid; „men jeg behøver vel næppe at minde Dem om, at jeg ikke som middel hertil har stillet et ministerskifte inden næste samling i udsigt". Neergaard har kaldt dette svar et slag i bordet, og nogle af Højres forhandlere blev da også så forskrækkede, at de forsøgte at snakke sig fra deres delagtighed i brevet. Bojsens brev var for så vidt en dumhed, som Estrup heri så et

bevis for, at Venstre stadig krævede parlamentarisme, hvilket måtte hindre fortsat forhandling.

*

Dog, den hele stilling havde sin logik, der ville sætte sig igennem trods alt. Grev Mogens Frijs, der trådte stadig mere i forgrunden, kunne ikke affinde sig med de ydmygelser, konsejlspræsidenten havde tilføjet de to forhandlende partier. Han indså, at nu måtte Højres forligsvenlige gruppe træde frygtløs frem. Man enedes om, at Højres forhandlingsdelegation med ham selv som ordfører utvetydigt skulle lade Estrup forstå, at man ønskede hans afgang i sommerens løb, og at konsejlspræsidenten, hvis man fik det indtryk, at det virkelig var hans hensigt at træde tilbage, da ved den afsluttende behandling af finansloven skulle udtale (hvad han jo flere gange tidligere privat havde antydet), at han hilste forliget med så meget større glæde, som det ville kunne befri ham for hans byrdefulde hverv. Af ministrene synes Nellemann, Reedtz-Thott og Ingerslev at have været indforstået med en sådan aktion. Endvidere erklærede flere af Højres ledende mænd i begge ting, således grev Frijs og general Thomsen, at ville udtræde af Rigsdagen, hvis Estrup trods alt narrede dem og blev siddende, og det samme erklærede de moderate ledere, der over for deres parti kom til at stå som garanter for ministerskiftet.

På denne baggrund gik da den 27. marts en deputation, der bestod af Mogens Frijs, Moltke-Lystrup og Steffensen til konsejlspræsidenten. De tre udsendinge fik det bestemte indtryk, at Estrups hensigt havde været at afgå i sommerens løb, og at han ikke havde været uvillig til at afgive en erklæring som den foreslåede. Men han tilføjede rigtignok, at en sådan udtalelse var blevet ham umuliggjort som følge af Bojsens brev til ham. Estrup ville altså påstå, at forliget var bristet, fordi Venstre atter havde rejst det parlamentariske krav.

Da forliget måtte knyttes til den umiddelbart forestående nye finanslov, var den 29. marts den yderste frist for afgørelsen. I disse dage brugte også andre end Nellemann sovemidler. Stillingen i Højre var nu den, at konsejlspræsidenten, Bahnson og vel Goos stod på den ene side, de øvrige ministre og næsten alle ledende højremænd på den anden. I yderst fortroligt samarbejde med Venstres N. J. Larsen havde justitsminister Nellemann givet de planlagte rigsdagsbeslutninger deres endelige form; det er vel især herpå Erik Henrichsen tænker, når han skriver, at Nellemann blev „halvt om halvt deltager i sammensværgelsen mod sin chef".

Umiddelbart efter det mislykkede foretræde for Estrup havde Mogens Frijs sagt til N. Neergaard: „Nu er der ikke andet at gøre, end at Deres og mine meningsfæller må danne ét parti!" Greven har ment, at for en sådan bred politisk nydannelse, der ville have flertal i begge Rigsdagens ting, måtte Estrup i hvert fald vige. Hverken Neergaard eller Bojsen anså tanken for realisabel; Neergaard kunne heller ikke være fastholdt ved en halvt konservativ politik, men man enedes med Frijs om at søge samarbejdet mellem tingene sikret resten af samlingen, der skulle fortsættes i april, og opstillede et fælles arbejdsprogram. Et sådant samarbejde skulle Estrup kunne henvise til som grundlag for sin afgang – han havde på det sidste erklæret over for ledende højremænd samt ministrene Nellemann, Ingerslev og Reedtz-Thott, at hvis der kunne peges på et fast samarbejde mellem flertallene i folketing og landsting, ville „den sandsynlighed for hans snarlige afgang, der var bristet ved korrespondancen med Bojsen, atter indtræde". De moderate forhandleres udtrykkelige forudsætning var, at hvis ministeriet ikke afgik, da stod der mænd bag ordene, hvad

grev Frijs bekræftede, d.v.s. at han reelt forpligtede sig til et højreoprør mod Estrup; Moltke-Lystrup skal have blinket ved udsigten dertil. Mogens Frijs' tanke har sikkert nu været den, at hvis Estrup blev siddende, skulle han komme til at falde for en flertalsbeslutning i begge ting.

Den 29. marts morgen var Mogens Frijs og de andre af Højre atter hos konsejlspræsidenten. Da deputationen kom tilbage, meddelte den, at man nu kunne være helt sikker på, at afgangen ville ske, og den medbragte ordlyden af den erklæring, som Estrup ville (skulle) afgive for Rigsdagen.

*

Samme dags aften blev Frede Bojsen lynslagen på de moderates afgørende partimøde. Da han havde redegjort for det kommende forligs indhold, viste det sig, at frafaldet var overraskende stort: 25 for forliget, 15 imod; disse sidste var, som det er sagt, „gået over til fjenden på selve valpladsen", hvortil dog må bemærkes, at flere af dem tidligere havde tilkendegivet stærk tvivl. Hovedmotivet til frafaldet var sikkert, at man frygtede at blive narret med hensyn til Estrups afgang. Blandt de frafaldne var partiets formand, Sofus Høgsbro, bonden Ole Hansen og P.A. Alberti, der nok har frygtet, at hans politiske og økonomiske magtstilling på Sjælland skulle blive bragt i fare af den forligsfjendtlige del af Venstre. Det var nemlig givet, at den offentlige mening stod på vippen.

Trods frafaldet var Højre og de moderate stærke nok til at føre forliget gennem Rigsdagen. Dets hovedbestemmelser gik ud på, at den nu færdigbyggede fæstning skulle bestykkes med artilleri og vedligeholdes ved bevillinger på de årlige finanslove, d.v.s. at Venstre rent faktisk godkendte de militære provisorier, da fæstningen jo i modsat fald skulle være revet ned eller lagt død. Højres vigtigste indrømmelse var den, at der gaves regler for, hvorledes man skulle forholde sig, hvis folketing og landsting ikke kunne enes om finansloven, hvilket reelt var et afkald på i fremtiden at anvende provisorier; fire mindre, provisoriske love fra stormtiden, bl.a. om oprettelse af et gendarmeri, der kunne holde befolkningen i ro, skulle forelægges Folketinget til forkastelse og derefter bortfalde. Folketinget forbeholdt sig at anklage Estrups regering for Rigsretten i anledning af dens fæstningsbyggeri, hvad tinget dog aldrig gjorde. Landets neutralitet skulle søges anerkendt af magterne. Endelig var det jo en uprotokolleret forudsætning, at Estrup gik af.

*

Søndag den 1. april, måske den mest fortumlede dag i Rigsdagens historie, kom fællesudvalgets indstilling angående selve finansloven til behandling i begge ting. Estrup accepterede finansloven under forudsætning af, at der senere opnåedes enighed om hærloven. Derimod omtalte han ikke rigsdagsbeslutningerne; dem betragtede han som en sag, der kun vedkom tingene, ikke regeringen. Krigsminister Bahnson, der gerne ville slå forliget i stykker, beklagede de militære posters knaphed og erklærede udfordrende, at han forbeholdt sig at overskride bevillingerne (skønt han sluttelig havde accepteret både finanslovens militære budgetter og hærlovsforslaget i dets nye form). Hans udtalelse vakte naturligvis bevægelse i salen og blev skarpt imødegået af Bojsen, der udtalte, at ministeren kom til at nøjes med de opførte beløb, hvilket bekræftedes af Højres ordfører, William Scharling. Bergianeren J.C. Christensen hånede Frede Bojsen og forliget. Finansloven vedtoges i Folketinget med 54 stemmer mod 44.

Estrup havde ønsket at afgive sin erklæring i Landstinget. Her var risikoen for en debat omkring erklæringen mindst, hvad også Venstre måtte være interesseret i, men til gengæld

ville bebudelsen af hans afgang tabe noget i demonstrativ betydning derved. Kl. 16 samme dag oplæste Estrup ved slutningen af finanslovbehandlingen i Landstinget den aftalte erklæring:

„Jeg kan ikke lade denne forhandling gå til ende uden på egne og mine kollegers vegne at udtale vor glæde over den gode udsigt til nu efter så mange års forløb at se en regelmæssig finanslov komme til stede ved gensidig imødekommen mellem Rigsdagens afdelinger og regeringen, og jeg vil dertil føje, at det også for mit personlige vedkommende i høj grad ville glæde mig, om et forlig kom i stand, da dette ville give mig grundet forventning om, at en samvirken mellem Rigsdagens afdelinger, der sikrede en rolig samfundsudvikling, ville bringe mig udsigt til at befries fra min stillings besvær".

I Landstinget vedtoges finansloven med 46 stemmer mod 8. Danmark havde altså atter fået en regelret vedtaget finanslov. I dagene indtil 5. april fuldbyrdedes derefter forliget. Hærloven vedtoges med en besparelse på 300.000 kr.; fra 1895-96 og århundredet ud blev forsvarsudgifterne nedbragt til ca. 18 mill. kr. Også rigsdagsbeslutningerne vedtoges, medens de tidligere udstedte provisoriske love forkastedes med den følge, at gendarmerikorpset øjeblikkelig forsvandt. Siden vedtoges trafikminister H. P. Ingerslevs jernbanereform, hvorved København fik en ny godsbanegård, en station på Østerbro (Østerport) og et færgeleje i Frihavnen – alt mindet ved Ingerslevsgade, der løber langs hovedbanegårdens terræn. Men hertil kom andre statsbaneanlæg, bl. a. kystbanens forlængelse fra Klampenborg til Helsingør, til en bekostning af 20 mill. kr.; fæstningsterrænet mellem Østerbrogade og Sundet (Østre Glacis) blev inddraget under byen i anledning af Kystbanens og Østbanegårdens anlæg. Der skulle også anlægges 29 privatbaner med statsstøtte. I 1886 var diskontoen den 17. juni blevet nedsat til 3-3½%, og her blev den uforandret holdt i tre år for at lægge et tryk på rentefoden i hele landet og fremme gældskonvertering. Det statslån på 25 mill. kr. til 3%, kurs 93, der i anledning af baneanlæggene nu optoges i Paris, gav stødet til 1890'ernes rentekonverteringer, hvorved prioritetsrenten gennemgående blev nedbragt til 3½%, ja, flere kreditforeninger åbnede endog serier til 3%. I forliget indgik endelig et par agrarlove, nedsættelse af en landbokommission og oprettelse af et landbrugsdepartement under Indenrigsministeriet med henblik på kommende lovgivning.

Jacob Scavenius havde stemt såvel for finansloven som for hærloven, for så vidt for forliget. Det kunne jo ikke nytte, udtalte han, at han ene mand fortsatte kampen, når der ikke længere var nogen kamp. Men året efter opgav han Store-Heddingekredsen og gik i en slags landflygtighed til Frankrig.

*

Rigsdagssamlingen sluttede den 2. maj. Nu fulgte for den moderate forligspartner en angstfuld sommer. Måned efter måned gik, uden at ministeriet Estrup demissionerede. Først hed det, at regeringsskiftet ville trække ud til juni termin, når Christian IX vendte tilbage fra Wiesbaden, og efter at 11. juni var passeret, uden at noget var hændt, blev det sagt, at ministeriet ikke kunne træde tilbage før efter kronprins Frederiks sølvbryllup den 28. juni. Ved denne lejlighed takkede kronprinsen næsten demonstrativt de gratulerende rigsdagsmænd, der havde medvirket til forliget, og udtrykte sit ønske om, at det ville sætte „fuld frugt"; det kunne ikke være tvivlsomt, hvad der lå bag hans ønske. Estrup var dog stadig tavs. Mente han virkelig, at forliget og rigsdagsbeslutningerne ikke forpligtede ham til afgang? Visse i det forligsfjendtlige Venstre fløjtede for Estrup, at han blot skulle blive siddende, nu da han jo havde et flertal bag sig i begge ting; hensig-

ten var naturligvis at ruinere de moderate forligsstiftere. Frede Bojsen opholdt sig den 7. august i sit hjem på Møn, da han fik telefonisk besked om, at ministeriet Estrup var afgået og et ministerium Reedtz-Thott udnævnt. Det anede ham sikkert, at de forløbne måneder, da man frygtede at stå over for en storpolitisk svig, ville blive kostbare for Det moderate Venstre; hans første reaktion på Estrups tilbagetræden var dog den at lade en champagneprop springe.

Der er ikke rejst noget monument over ministeriet Estrup, så lidt som over nogen anden regering; men det pompøse gravmæle for Jesper Bahnson på Solbjerg Kirkegård på Frederiksberg nærmer sig til at være et sådant politisk monument. Det er så højt, at det er synligt over kirkegårdsmuren. Soldaterforeningerne satte Estrups krigsminister dette minde i sten og bronze. På soklen står: „Fast i forsæt han risted på skjold / runerne voxte til Axelstads vold".

MINISTERIET T. REEDTZ-THOTT

CHR. LÜTTICHAU V. BARDENFLETH KNUD SEHESTED J. NELLEMANN
N. F. RAVN TAGE REEDTZ-THOTT GUSTAV SCHNACK
N. R. RUMP H. P. INGERSLEV H. HØRRING C. A. F. THOMSEN

MINISTERIET T. REEDTZ-THOTT

(7. august 1894–23. maj 1897)

J. B. S. Estrup havde, som hans adfærd 1890-94 viste, ikke fundet et forlig med Venstre nødvendigt. I et uafsendt brev, som han i 1899 skrev til sin ældste datter, lensgrevinde Magda Moltke på Bregentved, og som efter hans død fandtes på Skaføgård, da bestemt for hans søn Jacob, får vi et indblik i hans tanker. Estrup mener, at slaget var tabt for Venstre, da det (i 1885) viste sig, at partiet ikke havde revolutionen i ryggen; men sejrens varige frugter forspildtes, fordi en del af Højre blev træt af kampen. Samtidig indså, skriver Estrup, en stor del af Venstre, at partiet ville gå ud af spillet ved ikke at ville komme overens om en regelmæssig finanslov, omend med visse rester fra provisorietiden. Og han forklarer, det just havde været hans hensigt at bringe Venstre i denne situation. Det havde været hans agt at ophæve de provisoriske love senest i 1894 og derefter (når fæstningen var færdig) kun at forelægge „fredelige" finanslovforslag, som Venstre efter hans skøn umuligt ville kunne modsætte sig, da det jo derved overlod finansloven til regeringen og Landstinget blot for at markere sin modstand mod al provisorisme. Han forklarer i brevet, at han i 1893 havde udsat ophævelsen af gendarmloven og andre provisoriske love kun for at lette Venstres tilbagevenden til regelmæssige tilstande ved at give det udseende af, at ophævelsen var en løn for partiets opgivelse af kampen. Estrup havde ikke ønsket en formel afslutning på striden ved et forlig, kun den afslutning, der lå i vedtagelsen af en regelmæssig finanslov efter ni års forløb (hvorefter han vel ville have siddet et par rigsdagssamlinger endnu). Havde det formet sig sådan, da ville, tror han, erindringen om kamptiden alvorligt have advaret mod „gentagelse af forsøg på at hævde Folketingets enevælde, altså have bragt *varige* frugter af kampen, hvorimod Venstre nu, trods sit nederlag i kampen, sejrede ved fredsslutningen og gjorde et ikke lille skridt frem mod sit mål: folketingsparlamentarisme", nemlig ved forventningen om hans tilbagetræden. Hvor ganske anderledes var stillingen ikke blevet for Højre, spørger han, dersom det havde haft tålmodighed til at afvente kampens naturlige afslutning derved, at Venstre blev *nødt* til at opgive sin modstand, men det blev forspildt ved forliget. Estrup finder dette slet, for ikke at sige ydmygende, for det sejrende Højre, men regeringen kunne ikke andet end respektere det, indrømmer han, da den ikke mere kunne gøre regning på et enigt og stærkt Højre til fortsættelse af kampen. Endelig anser Estrup det nu (i 1899) for sikkert, at der „underhånden" var givet Det moderate Venstre løfte om, at forliget skulle fjerne hans re-

gering inden næste samling. Heri tog han jo ikke fejl, og det er lidet troligt, at han i marts 1894 skulle være holdt i uvidenhed derom; der forelå virkelig et sådant forligsvilkår, og han tilgav aldrig de forhandlende højremænd dette; i redegørelsen fra 1899 har han villet fremstille deres gerninger fem år forinden som sket bag hans ryg, som et forræderi.

Vel kunne Estrup formelt påstå, at der ved forliget ikke var gjort noget afslag i henseende til kongens ret og de to tings ligeberettigelse, han kunne også henvise til, at fæstningen faktisk var anerkendt, rigsdagsbeslutningerne havde han over for en søn omtalt som „kun et knips i lommen"; men trods dette var han altså på det rene med, at han og hans regimentes tid nu var forbi, omend han med hensyn til provisorier aldrig opgav et forbehold over for fremtiden. Alt i alt havde han resigneret mere for sin person end for sin politik.

N. Neergaard har anset det for givet, at Estrup allerede i foråret 1894, da frafaldet hos store dele af Højre stod ham klart, har besluttet at demissionere, inden Rigsdagen trådte sammen om efteråret, uanset at han jo ikke havde givet noget løfte derom. Dette bekræftes af følgende. Da Christian IX den 29. juni var i Randers i anledning af landmandsforsamlingen dér, besøgte han sin konsejlspræsident på Skaføgård. Ved bordet udbragte kongen Estrups skål, og han udtalte det håb, at han, så længe han levede, måtte have sin gamle, prøvede rådgiver ved sin side. Hertil svarede Estrup, at han nu kunne tiltrænge nogle rolige år på Skaføgård, og at han troede, arbejdet ville lettes, når en anden end han stod i spidsen for regeringen. Kongen blev tavs, han hævede kort efter bordet, og nede i haven havde Christian IX og hans konsejlspræsident en langvarig samtale på en bænk ved søen. Kongen følte sig derefter ilde og gik alene op på sit værelse.

Efter festlighederne i anledning af kronprinsens sølvbryllup overrakte Estrup på Bernstorff personlig Christian IX sin afskedsansøgning. Ved afskeden tildelte monarken ham rang over ministre, nemlig i 1. klasse nr. 3 (ministrene i nr. 4), den gamle placering for „storskatmesteren". Pension ønskede han ikke at modtage. Th. Thaulow beretter, at Estrup i sin ministertid havde uddelt henimod halvdelen af sin embedsløn til fattige, der søgte ham ved audienser, særlig som hjælp til trængende studenter.

*

I det foran omtalte brev til sin datter, snarere en tilbageskuende redegørelse, bekræfter Estrup, at han har øvet indflydelse på det ham efterfølgende ministeriums sammensætning, hvad i 1894 ingen politisk orienteret var i tvivl om. Den naturlige følge af forliget, et parlamentarisk udtryk for den nye politik, ville have været et blandingsministerium, sammensat af mænd fra de to partier, der var kommet overens, med deltagelse af venstremænd som N. Neergaard, N. J. Larsen og Harald Holm – Frede Bojsen havde jo på forhånd udelukket sig selv som ministeremne. En sådan regering – måske med en neutral konsejlspræsident – der jo ville have haft et flertal for sig i begge ting, kunne have afsluttet forfatningskampen med, ikke en folketings-, men en rigsdagsparlamentarisme som grundlag for det politiske liv et stykke ud i fremtiden, og dette ville nok have været tjenligt for landets udvikling efter kampårenes tomgang. Dog, Estrup ville ikke et blandet forligsministerium, han sendte tværtimod, som Bojsen skriver, „den flygtende Parthers afskedspil".

Ministeriet T. Reedtz-Thott blev sammensat sådan: konsejlspræsident og udenrigsminister, lensbaron Reedtz-Thott; justitsminister og minister for Island, professor J. Nellemann; indenrigsminister, departementschef H. E. Hør-

ring; marineminister, admiral N.F.Ravn; minister for offentlige arbejder, godsejer H.P. Ingerslev; krigsminister, general C.A.F.Thomsen; finansminister, stamhusbesidder C. D. Lüttichau og minister for kirke- og undervisningsvæsen, amtmand V.Bardenfleth. Af disse navne var kun Lüttichau og Bardenfleth helt nye, idet jo C. A. F. Thomsen havde været medlem af ministeriet Holstein-Holsteinborg.

J.B.S.Estrup skriver åbent i det ovenfor omtalte brev, at han for at berøve ministerskiftet præget af at være parlamentarisk fremtvunget rådede til dannelse af en ny regering med bevarelse af så mange af det gamle ministeriums mænd som muligt, så at forandringen mere fik karakter af et konsejlspræsidentend af et ministerskifte. Estrup, der ikke estimerede Reedtz-Thott, beklager, at af den gamle regerings mænd var kun lensbaronen villig til at overtage regeringens ledelse og kun, når Bahnson og Goos, forligets modstandere, blev skudt ud; Nellemann havde først haft tilbud på Konsejlspræsidiet. Den fratrædende konsejlspræsidents råd til kongen om at beholde flest muligt af de gamle ministre har Christian IX været mere end villig til at følge, allerede fordi han nu var en gammel mand med ubehag ved forandring. Estrup drog altså omsorg for, at forliget i denne henseende blev opfyldt så skrabet som muligt, og han trak sin afgang ud i fire måneder for at understrege frivilligheden. Også Højre havde jo sin radikalisme, sin intransigens, og det er muligt, partiet ikke kunne være holdt sammen, hvis Estrup ikke havde forholdt sig, netop som han gjorde.

Det moderate (forhandlende) Venstre måtte imidlertid finde ministerskiftet ikke blot forsinket, også i høj grad utilfredsstillende. Vel var Estrup og Bahnson blevet ofret på forligspolitikkens alter, og nok stod Reedtz-Thott og Ingerslev ikke som egentlige provisoriemænd, men Nellemann og Ravn var jo fortsat medlemmer af regeringen, og deres navne måtte synes en grov udfordring, især grundlovskrænkeren Nellemann, da offentligheden jo ikke kunne vide, at hans, Estrups „juridiske samvittighed"s, overgang til det nye ministerium betød, han vedstod sit medansvar for den forligspolitik, netop han havde været ivrig for. Den nye regerings medlemmer vedkendte sig alle det storpolitiske forlig; alligevel mente mange, at Estrup var blevet siddende bag andre navne, især bag Nellemann, og venstremænd var altså ikke optaget i ministeriet. N.Neergaard har her peget på, at det var vanskeligt nok at få kastet Estrup og provisorierne; hvis Venstre også havde krævet ministre, ville højremændene have afbrudt forligsforhandlingerne; han mener desuden, det havde været uklogt af de moderate at kræve regeringsdeltagelse, fordi partiet efter „de femten"s frafald ikke havde haft styrke nok til at hævde ligeberettigelsen i regeringen.

Tilbage bliver Estrups sindelag og politiske langsyn, eller tværtimod kortsyn, da han naturligvis af egen drift og med stor virkning kunne have underbygget forliget. Grev Ahlefeldt, Langeland, sagde et par år senere til Neergaard: „Ja, der burde have været venstremænd med i det ministerium, der kom efter forliget, men den Gamle (Estrup) var jo ond dengang; han ville ikke". Der er fældet de hårdeste domme over J.B.S.Estrups holdning i 1894. Povl Engelstoft har ment, at Venstres mænd i mindst et kvart århundrede havde været fuldt kvalificeret til ministerposter; han anser det for givet, at det svækkede slagkraften i den nye politik, at Venstre ikke kom med, og siger, at dette i sig selv var „et hæsligt udslag af snæverhed hos modstanderne". Erik Henrichsen er nogenlunde af samme mening:

> „I 1894 kunne han (Estrup), hvis han havde overgivet regeringen til det moderate Venstre, have gjort dette parti stærkt og derved knyttet et lang-

varigt forbund mellem det og Højre, som ville have skabt en fælles konservativ politik. Han gjorde lige det modsatte. Af personlig bitterhed kneb han regeringsskiftet ind til det mindst mulige, skaffede sig ganske vist en personlig triumf, men svækkede den konservative sag i meget høj grad".

Hertil er igen at bemærke, at N. Neergaard ikke kunne være fastholdt ved „en fælles konservativ politik". Samme forfatter hævder, at ingen mere end netop Nellemann ødelagde fremtiden for forliget „ved at flytte sit med alle provisoriets synder behæftede navn over i den påfølgende situation", og at hans ansvar for fejlgrebet kun bliver større, hvis han, som sandsynligt er, gjorde det modvilligt – efter reelt at have opnået den attrådte „decharge". I øvrigt anser Erik Henrichsen det for tvivlsomt, om Estrup og Nellemann havde en overdreven ærbødighed for kongemagten; det var snarere således, at de brugte denne magt til at værne overklassen mod underklassen.

*

Lensbaron Tage Reedtz-Thott måtte med sin på folkelig grund hvilende stats- og samfundsopfattelse og sin hele udjævnende tendens – han havde mange træk tilfælles med den moderate grundtvigianer Frede Bojsen – være egnet til at forvalte den situation, der var skabt ved forliget, og videreføre dets ånd i fremtidens politik. Helst havde han måske set et konservativt-moderat ministerium. I sin programerklæring udtalte Reedtz-Thott, at han ville respektere forliget, og at han så det som sin regerings opgave at mægle mellem tingene – altså en fra Estrup meget forskellig holdning. Men den nye konsejlspræsident var ikke af forgængerens hårde støbning, ikke resolut, han var hengiven til langtrukne overvejelser, og han skal have gjort sin overtagelse af regeringen afhængig af Estrups støtte i Landstinget, dog uden at indvi ham i sine planer.

Den af de to nytilkomne medlemmer af regeringen, der på forhånd blev imødeset med størst interesse, var finansminister Christian Ditlev Lüttichau til stamhuset Tjele. Han var født 1832 og havde ligesom Ingerslev foretrukket landbruget for juraen. Han tiltrådte i 1862 det sagnomspundne stamhus ved Viborg, hvor hans slægt havde siddet siden 1737. Tjele var oprindelig et gods, der dækkede mere end en kvadratmil, og det omfatter med sine gårde endnu over 5.000 tdr. land, til dels meget let jord; men Christian Lüttichau var en stor beplantningsmand, han deltog i 1866 i Det danske Hedeselskabs stiftende møde, og det skyldes især ham, at Tjeles lyngklædte heder er trængt stærkt tilbage af kornmarker og nåleskove. Stamhusbesidder Lüttichau afhændede resten af fæstejorden, forbedrede godset og dets drift betydeligt og nåede en sådan anseelse, at han over sogneråd og amtsråd blev båret frem til dansk landbrugs højeste stillinger. En særlig betydning fik det, at han 1884-93 var formand for Foreningen af jyske Landboforeninger; hans ligesom ædle sindelag, mådehold og altid hensynsfulde optræden gjorde nemlig, at han i denne politiske stormtid bevarede bøndernes tillid og formåede at holde foreningernes arbejde i et sagligt spor, også efter at han i 1887 i Randers var valgt til Folketinget af Højre. På Rigsdagen indtog Lüttichau en moderat-konservativ holdning og beskæftigede sig navnlig med økonomiske spørgsmål. Estrups efterfølger som finansminister måtte forholde sig udmærket til stillingen, som den forelå efter det storpolitiske forlig.

Det andet nye regeringsmedlem, ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet Vilhelm Bardenfleth, var en af C. E. Bardenfleths 10 børn. Han var født 1850, medens faderen var justitsminister i A. W. Moltkes novemberministerium, og blev juridisk kandidat i 1874. Efter praktisk uddannelse ansattes han

i Indenrigsministeriet og var her ekspeditionssekretær, da han 1. august 1894 udnævntes til stiftamtmand over Århus Stift. Han kom dog aldrig til at tiltræde dette embede, da han en uge efter kaldtes til kultusminister. Bardenfleth var som faderen af fin embedsmandstype, og det skyldtes måske hans ægteskab, at han i nogle år blev politiker. Hans første hustru, en baronesse Stampe, døde ung, og han ægtede derefter Agnete Brandt, datter af Vartovpræsten C.J.Brandt, der som foran nævnt havde været præst i Rønnebæk ved Næstved, hvorfra Reedtz-Thott, der jo plejede samkvem med grundtvigske kredse, kendte familien. Det siges, at da konsejlspræsidenten ved ministeriets dannelse så sig om efter en kultusminister, kom han eller en af hans nærmeste i tanke om „Agnetes mand", som han dog har haft personligt kendskab til. Christian IX skal have været betænkelig ved Bardenfleths grundtvigske sindelag.

*

I 1896 undergik ministeriet Reedtz-Thott adskillige ændringer. I april nævnte år døde trafikminister H.P.Ingerslev. Han var blevet alvorlig overanstrengt i sin tid som indenrigsminister, en syg mand, der ikke tålte modsigelse; han skulle jo også fjernstyre Marselisborg. Den 20. april, samme dag Rigsdagen var hjemsendt, i øvrigt efter lige at have vedtaget af Ingerslev foreslåede takstreduktioner for såvel person- som godsbefordring på DSB, blev han syg ved aftensbordet i sin ungkarlelejlighed i Bredgade og døde få timer efter, 65 år gammel. Under de forhandlinger, der førtes forud for forliget i 1894, var han, som vi ved, en af de højremænd, der strakte sig længst, og det tilskrives ikke mindst ham, at Estrup lod sig bevæge til at afgive erklæringen om muligheden af sin tilbagetræden. H.P.Ingerslev, til hvis navn vor første moderne sociallovgivning er knyttet, er begravet i Århus under et gravmæle af V.Dahlerup; Jyllands hovedstad mindes ham gennem den fornemme Ingerslevs Boulevard; hans maleri findes på Frederiksborg. Efter Ingerslevs død blev Ministeriet for offentlige Arbejder tilbageført til Indenrigsministeriet, der dog samtidig omordnedes.

Tiden havde længe været moden til oprettelse af et landbrugsministerium, men så længe H.P.Ingerslev, der nød en så stor anseelse i landbruget, var indenrigsminister, holdt erhvervet kravet tilbage; dog var der jo i tilslutning til forliget indrettet et særligt landbrugsdepartement i Indenrigsministeriet. Nu, da de offentlige arbejder for en tid på ny blev henlagt under Indenrigsministeriet, udskiltes 22. maj 1896 af dette til gengæld et selvstændigt landbrugsministerium, omfattende først og fremmest Indenrigsministeriets landbrugssager, men tillige de domænesager samt skov- og jagtsager, der hidtil havde henhørt under Finansministeriet. Landbrugsministeriet, der oprettedes under indflydelse af agrarbevægelsen, blev det første egentlige erhvervsministerium; hidtil havde alle erhvervsinteresser været samlet under Indenrigsministeriet, der overhovedet blev det store moderministerium for flere andre.

Chef for det nye ministerium, altså den første landbrugsminister, blev lederen af Indenrigsministeriets samtidig nedlagte landbrugsdepartement, Knud Sehested. Han tilhørte den fra Vendsyssel stammende uradelsslægt af dette navn, hvis berømteste medlem er Christian IVs svigersøn Hannibal Sehested, statholder i Norge, senere rigsskatmester (finansminister) under den nye danske enevælde. Knud Sehested var født 1850 på Broholm ved Svendborg som yngre søn af stamhusbesidder Fr.Sehested, der inspireret af de mange oldtidsfund på egnen blev en af sin tids betydeligste arkæologer; i Broholms have

byggede han en museumsbygning, der rummer hans anselige oldsagssamling, ligesom han for at godtgøre brugbarheden af oldtidens redskaber lod fælde træer med stenøkser og opførte et bjælkehus udelukkende med stenredskaber. Fr. Schested drog i påsken 1864 til Sønderborg med nogle af sine sønner, for at de kunne se fædrelandets nød. Knud Schested var student fra Herlufsholm, ivrig herlovianer, og efter i 1874 at være blevet jurist ansattes han i Indenrigsministeriet, hvor han fik hele sin karriere, indtil han blev landbrugsminister. Det kom ham som sådan til gode, at han foruden at være embedsmand også var godsejer og derfor havde personlig føling med hovederhvervet. Han besad i Jylland den store skovejendom Addithus ved Salten Langsø og Tøstrupgård ved Kolind. Schested var både myndig og vindende, han havde som embedsmand arbejdet fortrinligt sammen med landbrugets organisationer, og hans udnævnelse til erhvervets minister vandt almindeligt bifald.

Krigsminister Jesper Bahnson måtte føle det storpolitiske forlig som en underkendelse af sit livsværk, den for selvtagne penge opførte læstning; men uden hans tilbagetræden ville det have været umuligt at samle det flertal om landets forsvar, der reelt indgik i forliget. Bahnsons kort efter følgende udnævnelse til generalløjtnant og kommanderende general i København vakte meget misnøje ikke alene i Venstre, for hvem den stejle mand vel var Estrups mest hadede minister. I 1895 faldt Bahnson efter hård kamp som frederiksbergsk folketingsmand, og han opgav dermed politisk virksomhed. Han fratrådte som kommanderende general i 1897 og døde 1909. Otto Bache har malet ham til Frederiksborg, og på graven på Solbjerg Kirkegård står en buste.

Jesper Bahnsons efterfølger som krigsminister blev som nævnt general C. A. F. Thomsen (der altså gjorde sin forgænger til kommanderende general). Han havde af helbredsgrunde været yderst betænkelig ved at indtræde i regeringen, da han efter 20 års forløb på ny fik sin chance, men Reedtz-Thott havde krævet, at Thomsen og Lüttichau lagde navn til, fordi de var medforslagsstillere til rigsdagsbeslutningerne og derved ville blive forligets personlige repræsentanter i regeringen. General Thomsen skulle under hensyn til sin fortid, især den nærmeste, have haft såvel saglige som politiske betingelser for at styre hærvæsenet efter provisoriernes ophør, men han var nu en nedbrudt mand. Han søgte sin afsked i april 1896 og døde i juni. C. A. F. Thomsen var formand for Dansk Røde Kors og meddirektør ved Det Classenske Fideikommis. Han har efterladt sig et minde som en usædvanlig dygtig administrator og vindende personlighed; han var vel ikke en fører, men dog en leder med et klogt overblik, der tillod ham i tide at placere sig på vigtige korsveje, hvor ting og mænd ville mødes.

General Thomsen efterfulgtes som krigsminister af oberst J. G. F. Schnack, født 1839 på en proprietærgård ved Ringsted. Gustav Schnack, der var student fra Sorø, kom i 1861 på Den militære Højskole og deltog under den snart følgende krig i forsvaret af Fredericia. Efter sin endelige afgang fra skolen i 1866 gjorde han tjeneste i artilleriet; fra 1874 var han i en årrække tillige lærer i teknisk mekanik, teknologi og maskinlære ved Officersskolens ældste klasser, her som over alt afholdt som en rask artillerist. I 1886 blev Gustav Schnack departementschef i Krigsministeriet, hvor han med sin minister, Bahnson, samarbejdede om Københavns befæstning. En særlig indsats gjorde han i disse år med hensyn til ordningen af forholdet mellem staten og Københavns fælleder, hvorpå det nye Frederiks Hospital (Rigshospitalet) samt kaserner for gardehusarer og ingeniører agtedes bygget. Den nye krigsminister, der altså ligesom land-

brugsministeren var udnævnt fra en departementschefstilling, beherskede naturligt nok alle hærens administrationsgrene; i øvrigt var han i det bourgeoisi, hvor han havde sin omgang, yndet for sit ukuelige lune, sin jovialitet og sin slagfærdighed. Gustav Schnack oversatte flere af Fritz Reuters bøger til dansk.

*

Justitsminister J. Nellemann, der jo ikke selv havde ønsket at danne ministerium efter Estrup, men heller ikke havde villet unddrage Reedtz-Thott sin, noget problematiske, støtte, forholdt sig ret tilbagetrukket under dennes forsøgsregering, måske for ikke at pådrage sig nogen forpligtelse, hvis det kom til et nyt ministerskifte. I juni 1896 udtrådte han og udnævntes kort efter til nationalbankdirektør; han bevarede sit sæde i Landstinget indtil sin død i 1906, men uden at tilstræbe nogen større politisk indflydelse. Efter Nellemanns afgang kunne Reedtz-Thott føle sig noget friere stillet. På Frederiksborg og i Handelsbanken findes malerier af denne mand, der bar et af det 19. århundredes mest omstridte navne, ja, endog Christiansborg har vedkendt sig ham, for så vidt som han tælles blandt de 56 portrætmasker i granit af fortjente mænd i landets historie, der er anbragt over vinduerne i slottets stueetage; men det må være som retslærd, han hædres her. Estrup findes ikke i denne æreslegion.

J. Nellemanns efterfølger i Justitsministeriet og i Ministeriet for Island blev amtmand N. R. Rump. Han tilhørte en slægt med betydelige kunstneriske og juridiske evner, der gav nogle af dens medlemmer en hastig social opstigning. Faderen kom 1806 fra Kurland til Danmark og døde som glarmester i Hillerød. En ældre broder til justitsministeren var landskabsmaleren Godtfred Rump, fader til højesteretsdommer C. D. Rump, medens ministeren blev fader til ingeniøren og kunstsamleren Johannes Rump og til rektor Helene Rump. Nicolaj Reimer Rump var født 1834 i Hillerød og student fra Frederiksborg Statsskole, cand. jur. i 1859. Efter at have taget også slesvigsk juridisk eksamen blev han ansat i Det slesvigske Ministerium; afskediget efter hertugdømmets afståelse ernærede han sig som manuduktør, indtil han et par år efter blev sorenskriver på Færøerne, hvorfra han i 1871 udnævntes til borgmester og byfoged i Korsør.

Herfra blev navnet Rump snart landskendt. Korsør-Slagelse udgjorde én folketingskreds, hvoraf Korsør var for Højre, Slagelse med omegn for Venstre. Borgmester Rump, som var aggressiv højremand, holdt sig på embeds vegne ingenlunde tilbage ved valgene, han optrådte på møderne, og hans indflydelse blev så meget større, som han var en dygtig kommunalmand, der stod i særdeles ligefremt forhold til de politisk kampglade borgere i Korsør. Slagelse var valgstedet, og når korsøreanerne i procession med faner og musik marcherede ind i den fjendtlige by for at stemme højre, gik borgmesteren i spidsen. Oftest gav det nederlag, men da det ved valget i 1879 lykkedes at fælde venstremanden Tauber, antog jubelen ligefrem storartede dimensioner. Året forinden var partiføreren borgmester Rump indvalgt i Landstinget af købstæderne i Sorø og Præstø amter; han beholdt sit sæde i tinget til sin død, fra 1894 som kongevalgt efter Emil Rosenørn. I 1887 blev Rump amtmand i Hjørring, og det vidner om hans menneskelige kvaliteter, at han blev værdsat af befolkningen også i dette stærkt venstresindede amt. N. R. Rump var udpræget Estrupsk indstillet, i Landstinget tog han i stiv arm ordførerskabet for flere af de provisoriske love; hans udnævnelse til justitsminister vakte derfor mishag hos Venstre, skønt det erkendtes, at Rump var både et bravt menneske og en habil embedsmand, der hav-

de hævdet sig dygtigt under behandlingen af lovforslag af juridisk og kommunal art.

*

Dette var altså ministeriet Reedtz-Thotts bemanding i de henved tre år, det var ved magten. Med magten var det dog småt nok. Om en rigsdagsparlamentarisme, udtrykt ved et blandingsministerium, var der jo ikke blevet tale, men den nye højreregering havde dog den forventning, at de to forligspartier kunne sikre den et flertal i begge ting. Denne forudsætning blev tilintetgjort ved folketingsvalget den 9. april 1895. Dette valg blev en dom over forligets halvhed; det havde jo ikke sat noget tids- og magtskel; mange venstremænd så i overenskomsten en godkendelse af retsbruddet. Før valget var antallet af folketingskredse forøget fra 102 til 114, således at især København og de større byer, der var forfordelt, fik flere repræsentanter. De to forligspartier satte den nye valgkredsordning igennem, uanset at modstanderne talte om „valggeometri". Har der været tilløb til en sådan, hjalp den i hvert fald ikke tilstrækkeligt. Der valgtes nemlig af Venstre 54 forligsmodstandere, kun 27 moderate venstremænd. Højre fik 25 mandater, blot lidt over en femtedel af tinget; i hovedstaden hævdede partiet af 16 kredse kun 4. Socialdemokraterne kom op på 8 mand og fik i København valgt bl. a. K. M. Klausen, Emil Wiinblad, A. C. Meyer og J. Jensen, den senere finansborgmester. Alt i alt udgjorde forligsmodstanderne i Folketinget et flertal på 10. De to partier, der tilsammen havde skabt forliget, trak sig nu for en tid ængstelige tilbage i hver sin skal. Det forligsfjendtlige Venstre blev det ledende, medens Det moderate Venstre, der hidtil havde været rådende, blev trængt til side. Forligets regering, ministeriet Reedtz-Thott, som Frede Bojsen håbede kunne blive Folketingets ministerium, var alvorlig svækket. Efter valget udtalte konsejlspræsidenten, at ministeriet over for det nye folketing indtog „en anden, friere stilling". Om efteråret valgte Højre i Landstinget Estrup til formand, og ved et delegeretmøde udbragte ingen anden end Reedtz-Thott hans skål som „partiets enhedsmærke". Det kunne synes, at provisoriets mænd atter var ovenpå, de lod ingen lejlighed gå fra sig til at træde grundigt på Bojsens parti eller til at lægge afstand mellem sig og forliget. Ikke desto mindre var Estrups genoptræden en umulighed.

*

I tiden 1895-1901 var det saglige hovedspørgsmål den meget længe tiltrængte skattereform. Vi ved, at i det 19. århundrede hvilede de direkte statsskatter, nemlig hartkornsskatterne og bygningsafgiften, udelukkende på faste ejendomme. Dette princip var blevet utidssvarende, for så vidt som den moderne industri, handel og søfart samt bank- og forsikringsvæsenet og disse næringsvejes udøvere ofte havde store indtægter og formuer, der ikke eller kun i ringe grad var baseret på udnyttelse af jord og bygninger, og som derfor næsten var skattefri. Dette syntes mange en urimelighed, naturligvis særlig landbrugerne, der tilmed levede under en økonomisk krise. Hertil kom, at matriklen af 1844, altså hartkornsvurderingen, d. v. s. skyldsætningen i forhold til jordens bonitet, hvorefter skatterne skulle udredes, var blevet forældet. Siden 1844 var store arealer jo opdyrket, f. eks. heden, eller nyt land var indvundet, f. eks. ved Lammefjordens udtørring, og i sådanne tilfælde var der et oplagt misforhold mellem den nu gode afkastning og den fortsat ringe skat. Endelig var byerne vokset stærkt i løbet af det halve århundrede, og de til dem grænsende jorder havde derved fået en beliggenhedsværdi, der slet ikke kom til udtryk ved hart-

kornsansættelsen. Beskatningsgrundlaget syntes altså ikke blot alt for ensidigt nu i den moderne pengeøkonomis tid; udviklingen havde tillige gjort det skævt, og det krav om en indtægts- og formueskat, som Det forenede Venstre havde rejst allerede i 1872, og som var et hovedpunkt for agrarbevægelsen, syntes uomgængeligt, også for at hartkornsskatterne og toldbyrderne derved kunne nedsættes. Agrarerne krævede beskyttelsestolden mindsket, for at industriens og landbrugets erhvervsvilkår kunne blive mere lige, men Estrup havde altid modsat sig enhver nedgang i toldindtægterne og hævdet nødvendigheden af at beskytte landets industri, der da også nødig gav afkald på den relativt høje beskyttelse, der lå i toldloven af 1863. Estrup og den del af Landstingets godsejere, der ikke sympatiserede med agrarbevægelsen, men det gjorde adskillige andre jorddrotter, var stærkt imod den indtægts- og formueskat, som kunne erstatte et fald i toldindtægterne; de foretrak den indirekte beskatning. Estrup frygtede jo desuden, at der ved en indtægtsskat kunne opstå en ny gruppe højestbeskattede landstingsvælgere, men han ønskede ikke hartkornets politiske indflydelse svækket til fordel for pengesækken; hele hans politiske bygning fra 1866 ville vakle, hvis pengeindkomsten trådte i stedet for ejendomsbesiddelsen.

*

Dette var den baggrund, på hvilken Reedtz-Thott måtte navigere i sin økonomiske politik, efter valget i 1895 uden sikkert flertal i noget af Rigsdagens ting. Tilbøjeligheden inden for Venstre til at foreslå en grundlovsændring, der for stedse kunne umuliggøre provisorier, døde hurtigt hen; bestræbelsen ville have banket Højre sammen; det var bedre at skabe et praktisk grundlag for forfatningslivet. Blandt de love, der blev vedtaget allerede før det skelsættende folketingsvalg, var finansminister Lüttichaus lov af 5. december 1894, hvorved en væsentlig del af statsgælden konverteredes fra 3½ à 4% til 3%. Lüttichau fik siden vedtaget en lov om ordning af statens statistiske bureau. Landbrugsminister Knud Sehested, der var et selvstændigt politisk hoved, en fremskridtsvenlig konservativ, vakte opmærksomhed ved kort efter sin udnævnelse, altså efter valget, på Agrarforeningens generalforsamling i Odense at tage til orde for en mere virksom landbrugspolitik og for et egentligt politisk program for foreningen, der da kunne gøre landbruget til en uimodståelig magt. Udtalelsen stødte den ikke-agrariske del af Højre, og Reedtz-Thott måtte tage afstand fra den, skønt tværpolitiske bestræbelser mellem landbrugets øvre og nedre lag jo ikke var ham fremmed og ganske særlig måtte være hans håb efter det for ham som regeringschef så uheldige valgudfald i april 1895. De samme tendenser som Schesteds sporedes hos nogle af de af Landstingets godsejere, der havde arbejdet for forliget, især hos lensgreve Mogens Frijs-Frijsenborg, landets allerstørste jorddrot. Men ingenlunde hos den fra Frankrig hjemvendte Jacob Scavenius; han havde fået nyt mod, da det første folketingsvalg efter forliget ikke havde givet hans parti medgang; han meldte sig atter på arenaen og udtalte nu: „Vil regeringen et politisk agrarparti, da sprænger den Højre"; han sagde på et delegeretmøde i partiet, at i København kunne det ikke nytte at føre politik på programmet: „Her kommer ingen ind, som ikke vil underskrive den Augsburgske trosbekendelse". Han var nu som før frondør; han oprettede under bifald fra mange unge i partiet fraktionen Højres Fremskridtsgruppe med et fordomsfrit reformprogram, og efter at han i 1896 forgæves havde søgt valg i Valbykredsen, fik han to år senere atter sæde i Folketinget, valgt i Odense. Scavenius gjorde nu indtryk af at være en mand,

der havde adskilligt at hævne, måske især på fætteren Estrup.

*

Ikke blot Reedtz-Thotts medierende natur, tillige hans ved valget ituslåede flertal måtte tilskynde ham til at søge en bredere basis for den af ham ledede regering. Efterhånden genoprettedes da også forståelsen mellem konsejlspræsidenten og de moderate dele af Højre og Venstre. Men Reedtz-Thott ville videre; han ønskede at kunne støtte sig til et stort mellemparti, der havde udskudt de yderliggående til begge sider, også for at gøre sig uafhængig af Estrup. Hans opmærksomhed har under denne bestræbelse for en omformning af de bestående partiforhold været henvendt især på Venstrereformpartiet, oprettet den 20. april 1895 som samlende organisation af de forskellige grupper af Venstres forligsmodstandere, der lige havde vundet valget. Partiet talte nogle og tyve Bergianere, ledet af J. C. Christensen, henved en snes Høruppere, ledet af Christopher Hage, medens den Høgsbro-Albertiske gruppe (oprindelig „de femten", der i sidste øjeblik unddrog sig forliget) talte godt en halv snes. Venstrereformpartiet ville gennem reformer, altså „sager", føre sin *sag* til sejr, folketingsparlamentarismen. Foreløbig sigtede man dog mest mod foranstaltninger, der kunne lette det aktuelle økonomiske og sociale tryk; de største reformer skulle afvente bedre tider, Venstres tider. Partiet tog forliget, trods fortsatte angreb på det, som en kendsgerning, også derved, at det stemte for de årlige bevillinger til fæstningens drift. Sejrherrerne gik for så vidt i lære hos de besejrede moderate, som de reelt overtog deres politik, men de gjorde det med et fastere, mere målbevidst sind. J. C. Christensen blev 1897 Venstrereformpartiets henholdende formand, han og C. Hage var dets politiske ordførere. Det moderate Venstre tiltrådte den ørkenvandring, der varede i op mod 15 år.

Men Venstrereformpartiet var altså et bånd om store modsætninger. I partiet græssede ulv og lam ved hinandens side: Hørups antimilitarister og fritænkere, Bergs vestjyske almuesfolk, Høgsbros grundtvigianere og Albertis antisocialister; dele af Venstre i København og købstæderne var desuden ikke ivrige for en skatte- og toldreform, der jo ville spænde byerne hårdere for økonomisk. Det blev J. C. Christensens store bedrift op gennem halvfemserne at holde dette brogede parti sammen mod Højre, at undergrave det og derved fremkalde systemskiftet i 1901. Christensen var af Venstres anden generation, en arvtager, hvem magten kom i hænde til dels som frugten af andres arbejde. Han var Bergs lærling, dog med en meget lempeligere hånd. Venstre havde hidtil bevæget sig på yderlighederne, det havde enten været alt for radikalt eller altfor moderat, men Christensen ville, rolig i beregningen, fast i viljen og helst uden bulder (deraf havde man haft nok) finde en mellemvej. Venstrereformpartiets formand vidste særdeles vel, at han stod i spidsen for et parti, der både talte hans egne puritanske, sortkravede vestjyske bønder og et åndsradikalt københavnsk Venstre, men belært af den sørgelige fortid ville han fremfor alt undgå nye delinger.

Dette var langtfra let, også fordi det forhandlingsvillige, over for forligets ånd loyale ministerium faktisk truede Venstrereformpartiets sammenhold ved konsejlspræsidentens stræben mod et venstre-konservativt mellemparti, et folkeligt landboparti med en skatte- og toldreform som fane. Reedtz-Thott kan næppe selv have troet, at han personlig havde format til at sprænge både Højre og Venstre, men der var i begge partier visse opløsende kræfter; det var givet, at Venstrereformpartiet før eller siden måtte frigøre sig for valgsamarbejdet med Socialdemokratiet og udskille de kulturradikale „københavnere". De

moderate stod derfor som reserve, rede til i rette stund at rykke frem og fylde rækkerne, og de spejdede efter mulig strid inden for J. C. Christensens alt for store parti. Frede Bojsen gik til Høgsbro og fristede de tidligere gruppefæller („de femten") til at vende tilbage, men forgæves. Visse i Venstrereformpartiets landbofløj ville godt have kunnet samarbejde nært med mænd som Reedtz-Thott, Lüttichau og Knud Sehested, men de ville ikke gøre det på bekostning af en sprængning af partiet. En ny og bredere formering af Venstre i et godt forhold til beslægtede elementer i Landstinget ville vel kunne have sikret Reedtz-Thotts regering som et rimeligt overgangsministerium med henblik på bedre tider, ja, ville måske endda kunne have ført til et ministerium Mogens Frijs med repræsentanter for bondevenstre, men Christopher Hage og J. C. Christensen sørgede for, at deres kyllinger hver aften blev gennet i hus for ræven. De havde større mål.

*

Da Reedtz-Thott i oktober 1896, presset af Hage, erklærede, at „regeringen må betragte sin mission som endt, dersom den ulykke skulle overgå landet, at der atter indtræder en uløselig finanslovkonflikt", hængte konsejlspræsidenten, som Estrup sagde, strikken om sin egen hals. Han besluttede ved første lejlighed at styrte den mand, der således tog afstand fra provisorierne. For Estrup var Reedtz-Thotts mellemparti-tanke desuden forræderi mod Højre.

Reedtz-Thotts afkald på at anvende grundlovens § 25 sikrede ham ikke en pålidelig støtte i Folketinget, men berøvede ham Landstingets. Da Folketinget i foråret 1897 omsider kunne forhandle regeringsforslag om skatte- og toldreformer, viste ministeriet sig, halvt i tingets vold, imødekommende over for det. Det lykkedes finansminister Christian Lüttichau at opnå forlig om toldloven og de direkte skattelove, men reformerne blev liggende i Landstinget, hvor et højreflertal stærkt modsatte sig kompromisset. I dette tings gamle Højre havde Reedtz-Thott, efterhånden som han nærmede sig til Folketinget, mødt en stigende uvilje, og dette skulle blive skæbnesvangert for ham under finanslovforhandlingerne i foråret 1897. Det var, udtrykt i penge, rene ubetydeligheder, der var folketing og landsting imellem, væsentlig ca. 200.000 kr. til hæren, men ministeriet erklærede, at det ikke kunne administrere med Folketingets finanslov. Estrup, som nu så sin lejlighed til at komme Reedtz-Thott til livs, skal have truet med at nedlægge formandskabet for Landstingets Højre, hvis blot en eneste i partiet svigtede. Konsejlspræsidenten nåede med besvær en overenskomst med Folketinget, og da den trods hans udjævningsforsøg ikke fandt tilslutning i Landstinget, hvor ingen turde gå mod Estrup, trådte ministeriet Reedtz-Thott, i overensstemmelse med lederens tidligere fremsatte forfatningspolitiske udtalelse, tilbage; det skete den 23. maj 1897. Mogens Frijs og nogle andre højremænd i Landstinget havde ligesom de moderate meget ønsket at bevare Reedtz-Thott ved magten; det var i realiteten kommet til et brud inden for gruppen, og Estrups tryk på den skulle snart få følger ved, at otte mand markerede en særstilling inden for Højre. Måske kan det siges, det var Venstrereformpartiet, der drev konsejlspræsidenten hen i en sådan stilling, at Højre i Landstinget kunne fælde ham. C. Hage ville have ham bort, fordi han truede partiets sammenhold, hvad J. C. Christensen var enig i, men han så helst, at det ikke blev Venstre, der styrtede den bondevenlige lensbaron. Umiddelbart før faldet skal Christensen dog have været aldeles koldsindig, fordi Reedtz-Thott sammen med P. A. Alberti til sidst havde indladt sig på manøvrer, der forudsatte en

sprængning af Venstrereformpartiet. Albertis tanke under finanslovskonfliktens slutstadium, billiget af Reedtz-Thott, havde været den, at der skulle fremsættes et nyt finanslovforslag af et sådant indhold, at der derved blev skabt grundlag for et nyt venstreparti med udskillelse af de radikale elementer og optagelse af det forhandlende Venstre. Alberti havde svært ved at komme på benene igen efter den mislykkede aktion.

*

Med ministeriet Reedtz-Thott var det storpolitiske forligs direkte rolle udspillet. Det havde vist sig, at en forhandlingsvenlig højreregering ikke med Landstingets billigelse kunne føre politik med Venstre eller dele deraf. Det var på den anden side ikke lykkedes Frede Bojsen at gøre Reedtz-Thotts regering til Folketingets ministerium, hvis fald det hele Venstre besvarede med et angreb på Landstinget. Bojsen udtalte, at man skulle tilbage til Rotwitt, før man fandt en regering, hvortil landboerne havde haft en så stor tillid som til Reedtz-Thotts. Sikkert er, at baronen mere havde bygget på gensidig godvilje end på ved den magt, der var levnet ham, at sætte sin vilje igennem. Hans forsøg på at skabe et nyt grundlag for fremtidens politik var bristet; det kan med nogen ret siges, at han satte sig mellem to stole.

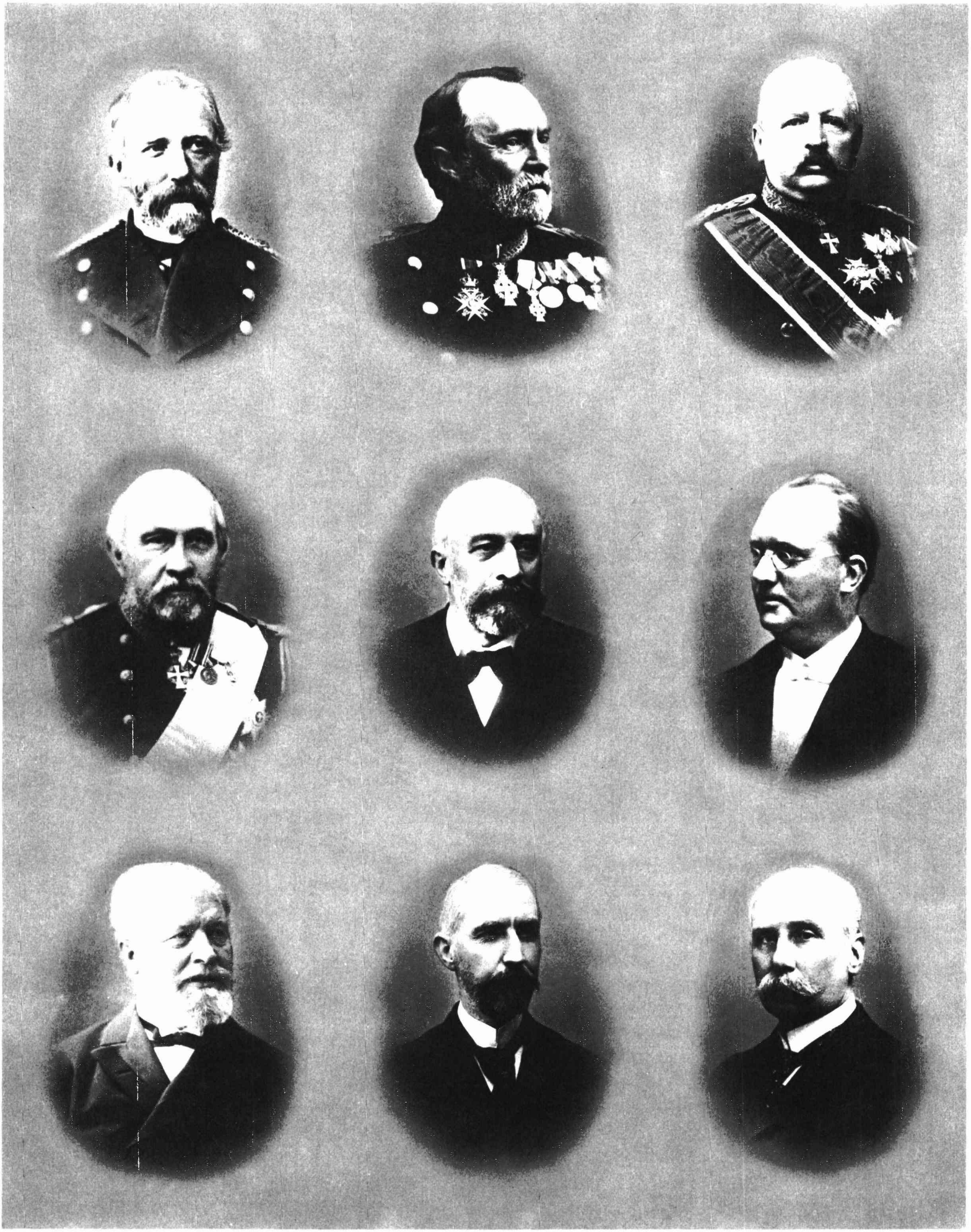
Finansminister Lüttichau og landbrugsminister Knud Sehested fik ikke mere sæde i nogen regering. Lüttichau trak sig snart ud af politik og overtog 1899 formandsposten i Hedeselskabet; han var medlem af Landmandsbankens bankråd. Han døde i 1915; hans statue, af Anders Bundgaard, står på torvet i Viborg. – Sehested fik, skønt kun minister i et år og modarbejdet af den ikke agrarprægede del af Højre, vedtaget eller forberedt adskillige betydningsfulde landbrugslove, deriblandt en lov om jords udstykning og sammenlægning og om statskonsulenter. Han hyldedes ved sin afgang af erhvervet og valgtes i 1898 til præsident i Landhusholdningsselskabet; i flere andre foreninger øvede den myndige, noget egenrådige mand en betydelig indflydelse; han var således formand for Statens Planteavlsudvalg, for Dansk Landbrugsmuseum og Danmarks repræsentant ved Det internationale Landbrugsinstitut i Rom. Da hans broder Hannibal havde dannet århundredets sidste højreregering, opstillede han sig 1901 i Skælskør, omend af konservativ farve, som modstander af denne. Knud Sehested døde 1909 på Addithus; en mindesten er rejst på Møgelbjerg; hans hustru, der var en datter af godsejer August Bech, Valbygård ved Slagelse, levede til 1941. Blandt deres børn var tidligere hofjægermester Jørgen Sehested til Broholm og gesandten Ove Flemming Sehested.

Lensbaron T. Reedtz-Thott blev siddende i Landstinget, men sluttede sig til den frikonservative gruppe, der snart skilte sig ud af Højre omkring „de otte". Efter 1901 medvirkede han ved de første venstreministeriers lovgivning, og da han ved folketingsvalget 1909 anbefalede en venstremand til valg i Vordingborg, ville Højre allerede af den grund ikke genvælge ham ved næste års landstingsvalg. Efter sin afgang som regeringsleder genoptog Reedtz-Thott efterhånden flere af sine gamle tillidshverv; 1902 blev han medlem af bestyrelsen for De danske Sukkerfabrikker, fra 1916 formand, ligesom han fra 1898 var medlem af Store Nordiske Telegrafselskabs bestyrelse. 1923 trådte lensbaronen efter 36 års fortjenstfuld virksomhed tilbage som forstander for Herlufsholm, og han udnævntes da til ridder af elefanten (som tidligere ministrene Tillisch, Bluhme, Scheele, Hall, Holstein, Madvig, Estrup, Nellemann og i 1898 også Ravn). Reedtz-Thott er til dato den

sidste danske minister, hvem den høje dekoration er tildelt. Ministre i det 20. århundrede har, hvis de overhovedet har været villige til at lade sig dekorere, højst nået storkorset (f.eks. J.C. Christensen, Klaus Berntsen, N. Neergaard, Th. Madsen Mygdal, Erik Eriksen), medens denne udmærkelse i forrige århundrede var helt sædvanlig for en mand, der havde været medlem af regeringen blot i nogle år. Reedtz-Thott døde 1923 på Gavnø, hvor en mindestøtte med portrætmedaillon står i alleen. Baroniet Gavnø overgik 1921 til fri ejendom. Konsejlspræsidentens søn, lensbaron Otto Reedtz-Thott, overtog ved faderens død samtlige afløste besiddelser; han var konservativ folketingsmand fra 1920 til sin død syv år efter; også han var bestræbt på at udbygge samarbejdet med Venstre. Gavnø ejes nu af hans fættersøn, baron Axel Reedtz-Thott, der var konservativt medlem af Folketinget 1953-64, gift ind i den nye politiske slægt Tholstrup. Selve slottet med den store malerisamling, parken og gartneriet udgør dog den selvejende institution „Gavnø-Fonden".

Ministrene V. Bardenfleth, N. R. Rump, N.F. Ravn, Gustav Schnack og H. Hørring skal vi møde en gang eller to endnu. Bardenfleth, der 1895-98 var valgt til Folketinget for Odense, indlagde sig som Reedtz-Thotts kultusminister varig fortjeneste af folkeskolen ved sine grundige forarbejder til skoleloven af 1899, vedtaget under en efterfølger. – Justitsminister Rump fik at mærke, han havde været Estrups håndgangne mand. Han havde store vanskeligheder ved at komme i samarbejde med det ham fjendske folketing, navnlig i henseende til retsreformens fremme, der jo var hans forgænger, Nellemann, magtpåliggende. Rumps lovresultater var få, dog kan nævnes checkloven og den såkaldte bøllelov (lov om vold mod sagesløse personer), begge af 1897. – Krigsminister Schnack gjorde sig lige så godt i Rigsdagen som i artilleriet og selskabslivet; hans vigtigste lov gjaldt ordningen af hærens forplejningskorps. – N.F. Ravn var i 1891 blevet karakteriseret viceadmiral, men den personlige fremgang modsvaredes ikke af en tilsvarende for flåden. Han fik politisk en trist skæbne, da i hele hans lange marineministertid hæren, og især fæstningen, havde fortrinet; man har endda ment, at en mere energisk talsmand for marinens betydning ikke ville være blevet tålt i Bahnsons tid. Som vilkårene var, måtte Ravn i hovedsagen nøjes med administrativt at fremme søværnets tekniske udvikling, men på dette område nåede den personligt velsete mand også adskilligt. I øvrigt bidrog han meget til et øget kendskab til Grønland, idet han fik udrustet flere ekspeditioner til udforskning og kortlægning af de grønlandske kyster. – H. Hørring befæstede som Reedtz-Thotts indenrigsminister sit ry for forretningsdygtighed og intelligens; han nød anseelse i alle partier. Det var ham, der gennemførte den nye valgkredsordning, men han havde i denne forbindelse et uheld: han faldt, da han 1895 søgte valg i den nyoprettede Valbykreds.

MINISTERIET H. HØRRING

N. R. RUMP C. TUXEN GUSTAV SCHNACK
NIELS F. RAVN H. HØRRING H. V. STHYR
LUDDVIG BRAMSEN V. BARDENFLETH ALFRED HAGE

MINISTERIET H. HØRRING

(23. maj 1897–27. april 1900)

Kong Christian IX tilbød efter Reedtz-Thotts demission Landstingets Højre at foreslå sig et ministerium. Da J. B. S. Estrup klart var den fratrådte regerings banemand, havde det formelt været naturligt, om han selv var trådt til på ny, hvad kongen også meget ønskede. Men det nægtede Estrup bestemt; han var nu 73 år, og han vidste, at hans tilbagevenden ville genopvække den storpolitiske kamp. Som formand for Landstingets Højre forhandlede han med flere af dets mænd om overtagelse af Konsejlspræsidiet, på kongens tilskyndelse også med grev Mogens Frijs, men fik hos dem alle afslag; han havde ved sin hårde hånd nok kunnet få sit parti til at følge sig i oppositionen mod Reedtz-Thott, men han kunne ikke tvinge det til at påtage sig konsekvenserne deraf. Frijs foreholdt Estrup hans eget ansvar og skal derefter have anbefalet et ministerium Holstein-Ledreborg, hvad dog ikke kan have været efter Christian IXs hoved. Estrup skriver i det foran omtalte brev, at Landstingets flertal ved sin tilbageholdenhed faktisk opgav sin hidtil dominerende stilling som fast sluttet parti. Valget kom derefter til at stå mellem et venstreministerium og en rekonstrueret højreregering. Flere i Højre mente, det var bedst at lade Venstre komme til, fordi det havde vist sig umuligt at fortsætte et højrestyre uden provisorier. Estrup var ikke i tvivl om, at et af Venstre sammensat kabinet ville være, som han skriver, „langt mindre ødelæggende for Højre end en højreregering, der som baron Reedtz-Thotts gjorde Venstres gerning", men han ville ikke være med til at tvinge den gamle konge til at tage et ministerium af Venstre, der endda ved valgene samarbejdede med Socialdemokratiet.

Udgangen blev da, at den også ved hoffet velansete, hidtilværende indenrigsminister H. Hørring dannede den nye højreregering, i øvrigt efter at have modtaget foruroligende mange afslag fra formentlige ministeremner. Hermed havde for første gang siden 1865 en mand, der ikke var godsejer, overtaget ledelsen af et ministerium. Hørring tog selv Finansministeriet, da man jo ikke på ny kunne byde Landstinget Christian Lüttichau, der som den første finansminister havde søgt at fremme den indkomstskat, som stærkt ville påvirke valggrundlaget til tinget. Niels F. Ravn blev nu foruden marineminister også udenrigsminister, biskop H. V. Styhr kultus-, oberst E. Tuxen krigsminister og godsejer Alfred Hage landbrugsminister, medens V. Bardenfleth overflyttedes til Indenrigsministeriet; H. R. Rump bevarede Justitsministeriet. Hørrings regering talte seks embedsmænd og var, sin højrefarve tiltrods, ikke fri for at have præg af et fagministerium. Grev Mogens Frijs var nok

tilfreds med den nye regering, hvorimod Estrup, der forholdt sig afventende, mente, der burde have været to godsejere med. I ministeriets baggrund indgik, at konsejlspræsidenten vel ikke havde vundet nogen storpolitisk autoritet, men dog anerkendelse som et klart hoved og en saglig dygtighed. Heller ikke han havde „forhandlet med et provisorium i baglommen", men han var mindre farlig for Venstre, end Reedtz-Thott havde været.

I ministeriet Hørring møder vi i dets første skikkelse tre nye navne på regeringsbænken: H.V.Sthyr, E.Tuxen og Alfred Hage. Ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet, biskop Hans Valdemar Sthyr, tilhørte en handelsslægt, der har sit navn efter Anders Pedersen Sthyrmand (eller Styr), død 1723. Ministeren var dog apotekersøn fra Frederikshavn, født 1838 og broder til Selgen Sthyr, der sammen med P.B.Kjær grundlagde kolonialfirmaet Sthyr og Kjær. H.V.Sthyr blev student fra Ålborg, cand.theol. 1861, hvorefter han foretog en flerårig studierejse i Europa. Under sit ophold i Paris i 1864 søgte han gennem den franske presse at tale sit fædrelands sag; i Rom sluttede han et livsvarigt venskab med Henrik Ibsen. 1870 tog Sthyr den teologiske licentiatgrad på en anset afhandling om protestantismens historie i Frankrig. Da han forenede videnskabelige og praktiske interesser, lod han sig i 1873 udnævne til sognepræst i Alslev og Hostrup i Ribe Stift; i Alslev erhvervede han en landejendom. Allerede i 1877 vendte H.V.Sthyr dog tilbage til København, hvor han ved Universitetet blev professor i nytestamentlig tolkning; han skal ikke have været denne stilling voksen, måske fordi hans øjne var for svage til, at han kunne drive anstrengende studier. 1887 blev Sthyr biskop over Lolland-Falster efter D.G.Monrad; i sit stift var den arbejdsomme mand virksom for reformer, især på skolevæsenets område. Som stadig vestjysk gårdejer valgtes H.V.Sthyr 1886 til landstingsmand for 11. kreds. Han sad i tinget som højremand indtil 1894, en af de få gejstlige talsmænd på Rigsdagen for skole og kirke, og havde betydelig andel i Goos' seminarielov af 30.marts s.å.; loven gjorde uddannelsen treårig og oprettede øvelsesskoler ved alle seminarier. Få år efter at være udtrådt af Landstinget kaldtes Nykøbingbispen altså til kultusminister hos Hørring. Ved kronprinsparrets sølvbryllup i 1894 var han blevet æresdoktor i teologi.

Krigsminister Christian Frederik Frands Elias Tuxen var medlem af den kendte slægt, der især har talt mange præster og søofficerer. Han var født 1837 i København som søn af en senere major i infanteriet og var halvbroder til agrikulturkemikeren, professor ved Landbohøjskolen A.Tuxen. E.Tuxen gennemgik Den militære Højskoles generalstabsafdeling og deltog i 1864 som premierløjtnant af infanteriet i Dybbøls forsvar og kampen på Als. Efter krigen tjente han afvekslende i fodfolket og generalstaben. Fra 1879 var han i otte år lærer i krigskunst ved den nu oprettede officersskole på Frederiksberg Slot og udgav i den anledning flere lærebøger, blandt hvilke „Danmarks Militærgeografi". Fra 1882 gjorde Tuxen som kaptajn tjeneste i Krigsministeriet umiddelbart under Bahnson, og da han havde fortrinlige stilistiske evner, virkede han også som en slags pressesekretær for sin foresatte, der ofte overlod ham at belyse militære spørgsmål i dagblade, tidsskrifter og på møder, ikke mindst befæstningen vedrørende; han var en af Bahnsons „vandrende lirekasser" (V.Hørup). 1889 blev Tuxen chef for generalstabens taktiske afdeling, og her skabtes under den flittige, kundskabsrige mands ledelse og medvirken det store værk „Den dansk-tydske Krig 1864" (1890-92). Tuxen var oberst og stabschef ved 1. generalkommando, da han indtrådte i ministeriet Hørring.

Landbrugsminister Alfred Hage tilhørte den samme slægt af handels- og finansmænd, oprindelig knyttet til Stege, som den lidt yngre Christopher Hage. Han var født 1843, søn af den foran nogle gange kort omtalte storhandelsmand af samme navn og derved broder til godsejeren, politikeren og mæcenen Johannes Hage, der gjorde sin malerisamling på Nivågård til en selvejende institution. Faderen blev i kompagni med sin svoger Hans Puggaard, Orla Lehmanns svigerfader, en overordentlig rig mand, navnlig ved kornhandel; han ejede flere godser både i Danmark og Sverige; det var ham, der lod Constantin Hansen male Den grundlovgivende Rigsforsamling. Hans skiftende hjem i København, først i Kronprinsessegade (hvor den slesvigholstenske deputation i marts 1848, vistnok ganske unødvendigt, blev forvaret), derefter i den for længst nedrevne røde gård i Torvegade ved Knippelsbro og sidst i det Harsdorffske Palæ på Kgs. Nytorv (hvor siden Udenrigsministeriet i en årrække havde til huse) – disse eller dette store, nationalliberale patricierhjem blev scenen for en ofte næsten fyrstelig selskabelighed, der ikke blot omfattede politikkens førstemænd, men også litteraturens og kunstens; en af landbrugsministerens søstre ægtede Carl Ploug, en anden billedhuggeren V. Bissen, en tredje komponisten Peter Heise.

Alfred Hage blev cand. polit. 1866, men ved faderens død nogle år efter overtog han Oremandsgård ved Præstø med dens over 175 tdr. hartkorn samt Kallehave Færgegård. Han indgik i egnens liv som sognerådsformand, sparekassedirektør m.v. og hævdede sig smukt som landmand. På sit gods søgte han at træde i personligt forhold til alle, der var afhængige af ham. Skønt altså københavnsk grosserersøn lod Alfr. Hage sig i tidens løb betitle som hofjægermester og kammerherre; fra sit hjem havde han i øvrigt sans for de skønne kunster, særlig for musik, og han søgte at dele sig ligeligt mellem livet i hovedstaden og på godset. 1892 satte Højre i Præstø-kredsen ham ind i Folketinget; da han faldt ved det stormfulde forligsvalg i april 1895, udnævntes han til kongevalgt landstingsmand. På Rigsdagen havde han sluttet sig nært til Estrup og modarbejdet Reedtz-Thotts samvirke med Folketinget. Hage var blevet medlem af den landbokommission, der nedsattes efter forliget, og måtte være en saglig kompetent landbrugsminister, men han var kendt som yderst konservativ i landbolovgivningen.

*

Ministeriet Hørring stod Folketinget noget fjernere, end Reedtz-Thotts regering havde gjort; det kom til udtryk navnlig derved, at konsejlspræsidenten under den første finanslovbehandling, da J. C. Christensen spurgte ham, om han vedstod Reedtz-Thotts erklæring om, at hans mission var endt i tilfælde af en finanslovskonflikt, svarede, han ikke fandt det rigtigt, at ethvert nyt ministerium bandt sig ved en sådan håndfæstning; den havde snarere skadet end gavnet forgængeren. Mindre end et år efter regeringens tiltræden skulle der være folketingsvalg, den 5. april 1898, og med 63 mandater vandt Venstrereformpartiet nu flertal alene; Højre gled mismodigt ned på 16. Estrup mente sig for gammel til ved efterårets landstingsvalg at påtage sig et otteårigt mandat, han havde derimod nok på visse betingelser været villig til at modtage et kongevalg, men ministeriet Hørring ønskede ikke at indstille ham dertil, utvivlsomt for ikke at forøge sine vanskeligheder i Landstinget.

*

Regeringens hovedopgave var at få gennemført skatte- og toldlovskomplekset, det lykkedes ikke, men denne alt dominerende sag holder vi *in mente* til fordel for omtalen af

nogle betydelige love, der trods alt blev vedtaget i Hørrings tid. I ministeriets historie er den 28. august 1899 en skæringsdag; det kom nemlig da til en ret omfattende rekonstruktion. I regeringens to første år, altså indtil fornyelsen, kunne indenrigsminister V. Bardenfleth 7. januar 1898 sætte sit navn under den grundlæggende lov om arbejderes forsikring mod følgerne af ulykkestilfælde, væsentlig omfattende storindustrien og visse driftsmæssigt farlige erhverv, men med tiden udvidet så stærkt, at den nu har inddraget næsten alle personer i andres tjeneste. Ved hans indfødsretslov af 19. marts 1898 blev det fastslået, at indfødte allerede som sådanne, uden hensyn til om de har fast bopæl i Danmark, var danske statsborgere såvel i stats- som i folkeretlig forstand; loven byggede tillige indfødsretten mere på afstamningen end på selve fødselen i landet og burde derfor snarest have talt om statsborgerret. Lov af 26. marts 1898 om erstatningsansvar for skade ved jernbanedrift havde sin baggrund i Gentofteulykken året forinden. Endelig ophøjedes i Bardenfleths tid Esbjerg til købstad. Justitsminister N. R. Rump opnåede på grund af sit gamle defensorat for provisorierne kun få lovresultater også i dette ministerium, vigtigst loven af 7. april 1899 om ægtefællers formuesforhold, der gjorde gift kvinde myndig. Den af Bardenfleth i den forrige regering som kultusminister forberedte reform af borger- og almueskolevæsenet blev under H. V. Sthyr realiseret ved lov af 24. marts 1899, der dog omtales som J. C. Christensens lov. Ved denne lov indførtes betegnelsen folkeskolen; lærernes løn, som kapiteltaksternes fald havde forringet, hævedes, antallet af børn i en klasse blev nedsat, og fagkredsen blev udvidet med geografi og historie. Under de spændte politiske forhold lykkedes det ikke Sthyr, trods megen interesse derfor, at få iværksat kirkelige reformer ved lovgivning; administrativt indførte han „Salmebog for Kirke og Hjem". Landbrugsminister Hage fik ved megen forhandlingsvilje og ved at gå hårdt mod egne tidligere udtalelser vedtaget den første statshusmandslov, af 24. marts 1899, der skulle lette landarbejdere at blive selvstændige småbrugere. Medens Højre krævede, at de nye husmænd måtte søge en væsentlig del af deres fortjeneste ved arbejde på de store gårde, ønskede et flertal i Folketinget brug af en sådan størrelse, at besidderne kunne leve deraf. Ved et dristigt indgreb fik Alfred Hage, selv jo godsejer, Landstinget til at godtage lodder ikke under 2 tdr. land og ikke over 8; prisen måtte ikke overstige 4.000 kr., og staten ydede $^{9}/_{10}$ af ejendommens værdi som lån. De af Bojsen påtænkte „havelodder" skulle have været på 1 à 2 skæpper land. Statshusmandsloven regnes for de sidste højreministeriers betydningsfuldeste indsats i dansk reformlovgivning. H. Hørring selv fortsatte som finansminister konverteringen af statsgælden.

*

T. Reedtz-Thott havde som udenrigsminister ikke gjort meget ud af udtalelsen i det storpolitiske forlig om, at Danmarks neutralitet skulle søges anerkendt af magterne. Under en forespørgselsdebat i Folketinget i december 1896 havde han ganske vist erklæret, at „regeringens udenrigspolitik konsekvent er rettet mod Danmarks neutralitet som det centrale mål"; han foretog også i orienteringsøjemed en henvendelse til ledende danske diplomater i udlandet, men sikkert mest for at få bekræftet sin egen opfattelse: at forslaget om neutralisering var en urealistisk idé. Reedtz-Thotts tankegang synes at have været den, at vel skulle Danmark holde sig uden for stormagtsstridigheder, det skulle være neutralt, men ikke søge neutralisering, da en sådan ville medføre, at Tyskland kunne øge sin mili-

tære styrke ved at trække tropper væk fra sin nordgrænse, medens herhjemme den radikale fløj af Venstre samtidig ville tage anledning til at kræve det forsvar nedskåret, som dog i påkommende tilfælde skulle værne neutraliteten. I hvert fald, den danske regering forhandlede ikke for alvor spørgsmålet om landets neutralisering med stormagterne.

Marineminister Niels F. Ravn havde højst ugerne overtaget også Udenrigsministeriet, men måtte gøre det, fordi det ikke var lykkedes konsejlspræsident Hørring at finde en kvalificeret mand, eller som V. Sjøqvist udtrykker det: „fordi ingen anden vovede at sætte sin politiske fremtid på spil i det svage ministerium Hørring". De tre år som udenrigsminister blev pinefulde for Ravn, der af natur var smilende og gemytlig. I 1897 var Ernst Mathias von Köller blevet overpræsident for provinsen Sleswig-Holstein, og han gennemførte her, med kejser Wilhelm II i ryggen, ja, på hans tilskyndelse, „den faste hånds politik", bl. a. ved op imod 1.000 udvisninger og ved forsøg på at fratage dansksindede forældre myndigheden over deres børn, såfremt de lod disse besøge skoler i kongeriget. Den danske regering måtte være alvorligt bekymret over Köllers (og kejserens) fremfærd, der kulminerede i 1898. Troels Fink har ment, at udenrigsminister Ravn var „dybt ulykkelig" over den vending, tingene havde taget. Af regeringens medlemmer synes han i særlig grad at have ønsket et oprigtigt godt forhold mellem Danmark og Tyskland, og nu så han prøjsisk brutalitet i Nordslesvig i Danmark fremkalde en naturlig harme, der måtte hæmme en for ham sund dansk udenrigspolitik. Ravn følte byrden som udenrigsminister så meget tungere, som Danmark kun kunne foretage sig såre lidet i sagen; gesandten i Berlin henvendte sig fortroligt til det tyske udenrigsministerium, uden resultat. I januar 1899 gav Ravn Folketinget en redegørelse, hvori han vel erklærede, at de omfattende udvisninger havde gjort et smerteligt indtryk i Danmark, men samtidig mente at måtte fastslå, at „i andre henseender er der intet som helst at udsætte med hensyn til vort forhold til Tyskland". I august 1901 forflyttedes von Köller til Elsass-Lothringen; der gik dog endnu nogen tid, inden der faldt ro over forholdene i Nordslesvig, og da var Niels F. Ravn gået af scenen.

*

Medlemmer af ministeriet Hørring havde, som vi har set, kunnet knytte deres navne til flere vigtige love, men J. C. Christensen drev fortsat „den langsomme politik"s kunst, overbevist om, at tålmod ville sejre. Folketinget satte stadig mere sit præg på lovgivningen og holdt de sidste højreministerier så knapt med penge, at den virkelige magt lå i tingets finansudvalg, hvis formand netop Christensen var. Valgene viste, at der også var højremænd, der nu ville have gjort en ende på den uholdbare tilstand; nogle satte vel simpelt hen deres indskud på den kommende magthaver, andre var nået til den erkendelse, at skulle forsvarssagen reddes, var det nødvendigt, at Venstre fik ansvar som regeringsparti. Og ville bønderne alligevel ikke vise sig at være det stærkeste bolværk mod socialismen? I forsommeren 1898 skabte Hørring sig endda unødigt alvorlige vanskeligheder. Under påstået indtryk af krigsfare i Nordeuropa på grund af en spænding mellem England og Rusland i sammenhæng med den spansk-amerikanske krig havde regeringen på forventet efterbevilling taget ½ mill. kr. til forbedring navnlig af soforterne, hvilket af oppositionen, da det blev oplyst, opfattedes som et tilbagefald til provisorierne, så meget mere som en undersøgelse viste, at ministeriet ikke havde haft særlig underretning om nogen krigsfare. Venstre måtte naturligt nok se den-

ne selvtægt på baggrund af, at krigsminister Tuxen under finanslovdebatten i oktober 1897 havde taget til orde for visse større fæstningsarbejder samt for en forøgelse af antallet af rekrutter ud over den grænse, der var fastlagt ved det storpolitiske forlig tre år forinden. Tuxen var ved sin tiltræden blevet modtaget med mistillid; han havde jo i Krigsministeriet arbejdet nært sammen med Jesper Bahnson, og der var dem, som frygtede, at det gamle mester-lærling forhold vedblivende bestod, så at Bahnson kom til at regere bag Tuxen. J. C. Christensen havde under efterårets finanslovdebat bestemt afvist krigsministerens planer, og da det nye finanslovforslag kom til behandling i oktober 1898, ved hvilken lejlighed Hørring lagde kortene på bordet og meddelte, at de 500.000 kr. ville blive søgt efterbevilget, tog Venstre yderst alvorligt på affæren. J. C. Christensen sagde, at hvis beløbet – der jo allerede var brugt – blev optaget på statsregnskabet, „skønner jeg ikke rettere, end at vi da har konflikten". Først i 1901 nåede regnskabet tinget, og da var Hørring og hans mænd borte. Ved finanslovens 2. behandling i januar 1899 tog J. C. Christensen atter forsvarsspørgsmålet op. Han fremsatte da den siden ofte citerede udtalelse, at Danmark ikke kunne værge sin neutralitet, kun konstatere den:

> „Vi kan nemlig ikke værge vor neutralitet, og vi må gøre os klart, at det ikke kan nytte, at vi vil gøre det . . . Vi må have vort forsvarsvæsen således indrettet, at en fremmed magt ikke med en håndfuld folk eller f. eks. med et enkelt skib kan komme og slå os til jorden".

C. A. Bluhme havde under Krimkrigen sagt omtrent det samme.

*

De selvtagne penge efterlod i Venstre en betydelig misstemning, der især samlede sig om krigsminister Tuxen; de militære budgetter blev nedsat, og Tuxen, der ikke kunne affinde sig dermed, trak sig tilbage den 28. august 1899. Han blev generalmajor og brigadechef i København; han døde 1903. I Tuxens sted blev Gustav Schnack, der samme år som militærdelegeret havde deltaget i fredskonferencen i Haag, på ny krigsminister.

Samtidig med Tuxen afgik både justitsminister Rump og indenrigsminister Bardenfleth, Rump af helbredshensyn. Han blev udnævnt til amtmand over Holbæk Amt, men måtte på grund af sygdom tage sin afsked allerede i 1900, og han døde samme år. Konsejlspræsidenten overtog nu også Justitsministeriet. V. Bardenfleth havde måttet se de fleste af sine lovforslag om jernbaneanlæg havarere, blandt dem forslaget om en dampfærgeforbindelse Gedser-Warnemünde, og han lod sig da udnævne til amtmand i Vejle, hvor han sad til 1921. Han var i en lang årrække formand for bestyrelsen for Den Kellerske Åndssvageanstalt i Brejning og medlem af Det danske Hedeselskabs bestyrelse. Bardenfleth blev desuden betroet ledelsen af flere vigtige kommissioner og formandskabet for Det kirkelige Udvalg af 1921. Han døde 1933. Der findes malerier af ham på Vejles rådhus, i Vejle Bank og på Brejning. Hans søn er som før nævnt direktøren for Rosenborg, tidligere kabinetssekretær Gunnar Bardenfleth, døtre er priorinden for Vemmetofte Kloster Karen Bardenfleth og den tidligere forstanderinde for Diakonissestiftelsen i København Kristine Bardenfleth.

Ved V. Bardenfleths tilbagetræden blev Indenrigsministeriet overtaget af forsikringsdirektøren Ludvig Ernst Bramsen, født 1847 i København som søn af handels- og forsikringsmanden Luis Bramsen, der i 1864 stiftede det første moderne danske løsøreforsikringsaktieselskab, Nye Danske af 1864, som han arbejdede frem til en anselig stilling. Den nye indenrigsminister var broder til tandlægen og kunstsamleren Alfred Bramsen („Kun-

sten at spise"), og hans brodersøn var violoncellisten Henry Bramsen. Ludvig Bramsens barndom var forløbet under megen velstand; hans fader havde efter et stort jordkøb på Frederiksberg anlagt Kastanievej og Lindevej; på hjørnet Kastanievej-Bülowsvej opførte han den højst anselige villa „Tharand", en af de første villaer uden for voldene, med en udstrakt have, nu Det Værnske Institut (Mariaforbundet). Såvel i hjemmet på Frederiksberg som på familiens landsted i Tårbæk modtoges adskillige af tidens kunstnere, især skuespillere, musikere og sangere; dette valg var vel bestemt af slægtens musikalske anlæg.

Ludvig Bramsen blev student 1865 og ansattes samtidig i Nye Danske, hvor han i 1886 blev direktør efter faderens død og udviklede også den udenlandske forretning. På mange måder virkede han til fremme af dansk forsikringsvæsen, bl. a. som formand for Forsikringsforeningen; han var ophavsmand til nedsættelsen af den skandinaviske kommission, hvis arbejde lå til grund for livsforsikringsloven af 1904. I de unge år havde han i udlandet suppleret sin indsigt i faget, med opmærksomheden henvendt tillige på arbejderbeskyttelse og ubemidledes forsikring. Et resultat af disse studier blev afhandlingen „Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere i Industri og Haandværk" (1889), der belønnedes med Universitetets guldmedallie og blev udgivet på Indenrigsministeriets foranstaltning. Ludvig Bramsens viden om socialpolitik gjorde, at han 1890 blev en af Danmarks delegerede ved den store arbejderkongres, som kejser Wilhelm II efter sin tronbestigelse lod afholde i Berlin, og hvor deltagerne forpligtede sig til at søge kongressens beslutninger virkeliggjort i deres hjemland. Bramsen blev aldrig tilhænger af tvangskursen i den tyske arbejderforsikring; han havde derimod en stærk sympati for al selvhjælpsvirksomhed, som han ønskede kraftigt støttet af staten. En mand med Bramsens sociale interesse og vidsyn måtte have dragning mod politik. 1892 valgtes han som højremand i Ålborg, og han holdt sin kreds i seks år. På Rigsdagen arbejdede han næsten udelukkende med sociale spørgsmål, og for at fremme sine bestræbelser trådte han i forhold til andre partier. Han havde en meget betydelig andel i Bardenfleths ulykkesforsikringslov, der væsentlig byggede på Bramsens principper, også derved at loven nok pålagde arbejdsgiverne en erstatningspligt, men stillede dem frit i forsikringsspørgsmålet; han blev medlem af det første arbejderforsikringsråd og fik derved afgørende indflydelse på lovens udførelse i praksis. Som folketingsmand foreslog han enighedskamre og arbejdsretter, men her gik udviklingen mod direkte forhandlinger mellem arbejdsgivernes og arbejdernes organisationer. Da H. Hørring optog Ludvig Bramsen i sit kabinet som indenrigsminister, kunne han med grund tro, at han derved styrkede sin svage regering.

*

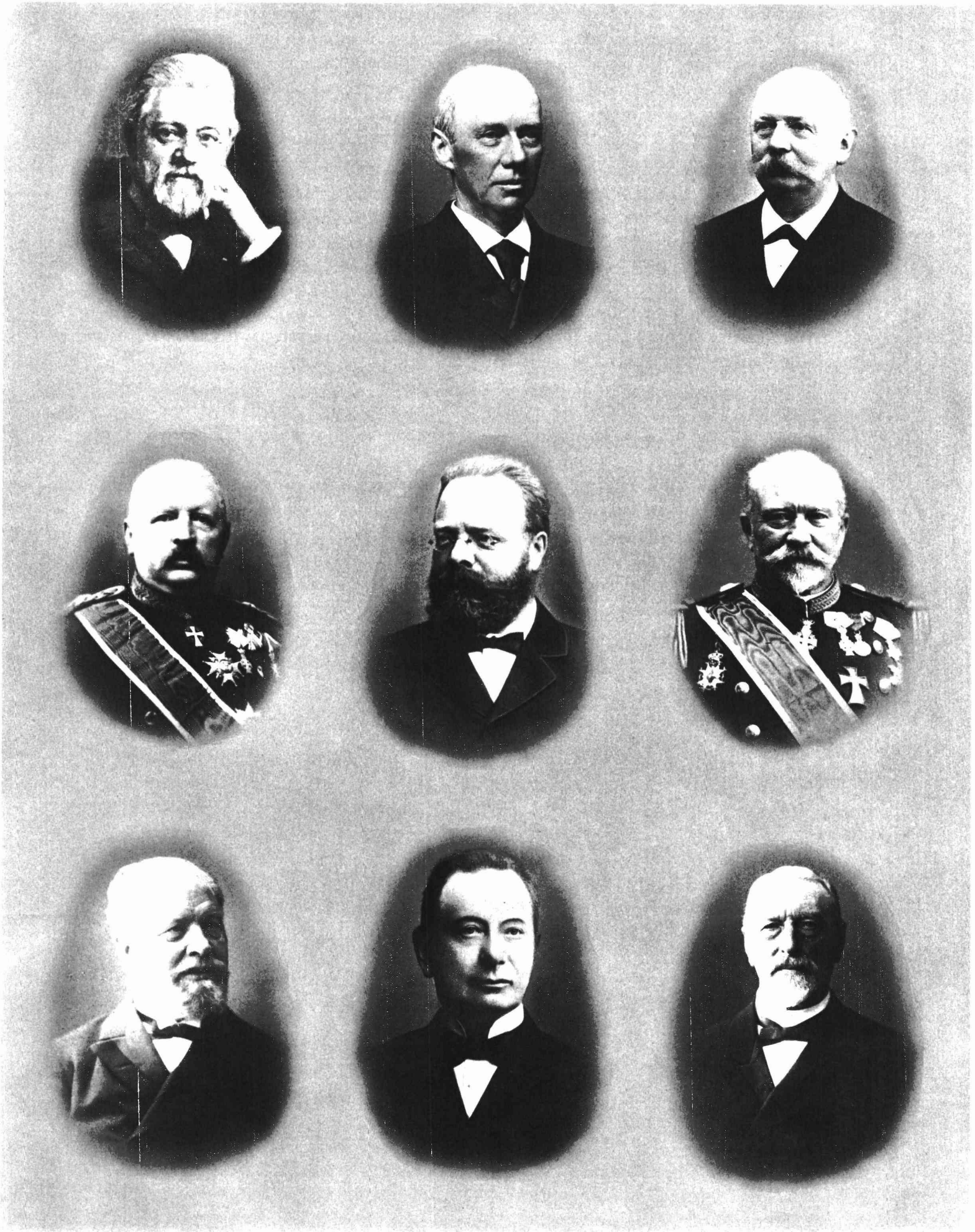
I sommeren 1899 var sindene optaget af den store lockout, der varede fra maj til september, en social styrkeprøve som uundgåeligt måtte mindske interessen for festlighederne i anledning af grundlovens, altså den første frie forfatnings, 50 års jubilæum. Af arbejdskampen fremgik parternes „septemberforlig", måske den vigtigste „lov" i århundredets allersidste år, vedtaget uden for Rigsdagen og stadfæstet uden for regeringen. Ved septemberforliget stillede arbejdsgivere og arbejdere sig i konflikttilfælde på regelbunden forhandlingsfod med hinanden.

Regeringens og tidens hovedsag, skatte- og toldreformen, vandrede ørkesløst mellem de to ting. Ministeriet havde taget lovene i den form, som Lüttichau var enedes med Folketinget om, Hørring kunne jo vanskeligt gå

imod, hvad han som medlem af den forrige regering havde billiget, medens et flertal af landstingshøjre stadig ønskede ændringer og navnlig ikke ville opgive beskyttelsestolden. Den splittelse i gruppen, der havde vist sig allerede under ministeriet Reedtz-Thott, og som Estrup havde holdt nede med hård hånd, antog dog nu fastere former; 7-8 mand omkring Mogens Frijs og Gavnøbaronen var stemt for forståelse med Venstre og tilrådede dannelsen af et landboparti, der kunne give bedre kår for det politiske arbejde; man talte nu om „de otte" som en særgruppe inden for Højre. Folketinget vedtog for egen regning nedsættelse af en parlamentarisk kommission til overvejelse af skattereformerne.

Lovkompleksets stranding medførte ministeriet Hørrings afgang 27. april 1900. Konsejlspræsidenten forlod dermed det politiske liv. I efteråret 1899 var den stadig ulmende tanke om at sælge de dansk-vestindiske øer blevet genoplivet, og som privatkommissær optrådte nu den tidligere danske søofficer, forfatteren Walter Christmas, der skulle have 10 % af salgssummen til bestikkelser og provision. Da øernes administration sorterede under Finansministeriet, havde Hørring, egenmægtigt over for Udenrigsministeriet, orienteret den danske gesandt i Washington om Christmas' mission. Denne mislykkedes, affæren blev fremdraget i „New York Times", og da den personligt grundhæderlige Hørring demissionerede, havde verden fået det kedelige indtryk, at en dansk regeringschef gennem en privat agent havde forsøgt at bestikke politikere i USA. Repræsentanternes Hus nedsatte en komité, der skulle undersøge sagen; den fastslog, at ingen politiker havde modtaget bestikkelse men dermed blev stillingen jo ikke stort bedre for Danmark. Der faldt altså skygge over H. Hørring ved hans afgang, men hans anseelse på hjemlig grund kunne ikke alvorligt rystes. Siden 1896 var han direktør for Det Classenske Fideikommis, i 1905 blev han ordensskatmester, året efter formand og administrerende direktør for Kongeriget Danmarks Hypotekbank. H. Hørring, der var eksekutor i Christian IXs bo, døde 1909. Hans søn var præsident i Vestre Landsret Johannes Hørring, i en årrække Viborgs borgmester. – Udenrigs- og marineminister Niels F. Ravn havde efter sine mange år ved statsrådsbordet nu udtjent; han var dog folketingsmand for Nyboderkredsen indtil 1901; han døde 1910; i sit otium vendte han ikke tilbage til matematikken, men hengav sig til historisk og geografisk læsning; et maleri af ham findes på Frederiksborg. – Kultusminister H.V. Sthyr havde med henblik på sig selv ladet bispestolen i Odense stå ledig i et år; han blev da også biskop over Fyns Stift, men måtte på grund af svagelighed tage sin afsked allerede 1903; han døde to år senere. I sin ministertid havde han fået oprettet et 2. sjællandsk stiftsprovsti i Roskilde og derved forberedt den deling af stiftet, der skete i 1922, da domkirkebyen fik egen biskop. En datter blev gift med ingeniøren og industrimanden Poul Larsen, firmaet F.L. Smidth; blandt sønnerne var direktør Knud Sthyr, der under Danmarks besættelse 1940-45 som kommitteret i Udenrigsministeriet stod i nært samarbejde med Erik Scavenius om samhandelen med Tyskland, og dommer C.H. Sthyr, hvis søn er kunsthistorikeren, formand for Ny Carlsberg Fondets direktion Jørgen Sthyr. – Landbrugsminister Alfred Hage bevarede sit sæde i Landstinget indtil 1919. Efter sit overraskende initiativ ved tilblivelsen af statshusmandsloven i 1899 faldt han tilbage på Estrups linje; han stemte mod grundloven af 1915. Alfred Hage, der som andre af slægten drev en udstrakt velgørenhed, døde 1922 på Oremandsgård. Indenrigsminister Ludvig Bramsen og krigsminister Schnack fik sæde i den følgende regering.

MINISTERIET H. SEHESTED

WILLIAM SCHARLING FR. FRIIS CHR. JUUL-RYSENSTEEN
GUSTAV SCHNACK HANNIBAL SEHESTED CHR. G. MIDDELBOE
LUDVIG BRAMSEN J. J. BJERRE C. GOOS

MINISTERIET H. SEHESTED

(27. april 1900–24. juli 1901)

I Landstinget sad en fuldblods kongetro mand, der tilhørte det mest konservative godsejerhøjre, nemlig stamhusbesidder Hannibal Sehested, Broholm, f. 1842. Han var ikke nogen skikkelse i forgrunden, men han kunne synes egnet til at danne et ministerium udgået af Landstingets flertal, et sidste forsøg på at føre en kraftig højrepolitik. Både kongen og Estrup opfordrede ham stærkt dertil. Kongen har nok troet, at Sehested kunne bryde modstanden inden for en vis del af godsejerne. Når lensmænd som Frijs, Ahlefeldt og Reedtz-Thott var begyndt at svigte deres konge – sådan måtte Christian IX opfatte det – så monarken meget gerne et andet af landets ældste adelsnavne ved sin side. Hannibal Sehested havde været på tale som regeringschef, allerede da H. Hørring blev det, og først efter de stærke tilskyndelser trådte han til i april 1900, idet han samtidig overtog Udenrigsministeriet. Den nye konsejlspræsident skal have fået kronprins Frederiks løfte om, at han i tilfælde af den gamle konges død ikke ville blive afskediget, før han selv begærede det. Sehested havde, inden han overtog regeringen, søgt at sikre sig også „de otte" rebellers støtte i Landstinget, men opnåede kun tilsagn om, at de lige så lidt ville gøre systematisk opposition mod dette som mod noget andet af kongen udnævnt ministerium. Den mistænksomhed, hvormed Venstre mødte den nye regering, blev naturligvis styrket, da den i september foranledigede, at J. B. S. Estrup efter N. R. Rumps død udnævntes til kongevalgt medlem af Landstinget efter to års fravær – den tidligere konsejlspræsident blev siden mindet om Ibsens drama „Når vi døde vågner". Man talte om et „ministerium Estrup uden Estrup"; det havde også i modsætning til Hørrings to godsejere som medlemmer, for Estrup mindstemålet.

*

Regeringen repræsenterede en ikke ringe personlig dygtighed. Vi genfinder fra det forrige ministerium Gustav Schnack, nu general, som krigsminister, og Ludvig Bramsen som indenrigsminister, medens C. Goos, Estrups sidste kultusminister, havde overtaget det for ham naturligere justitsministerium. Nye navne var, foruden konsejlspræsidenten, finansminister William Scharling, kultusminister J. J. Bjerre, marineminister Chr. G. Middelboe, landbrugsminister Fr. Friis og trafikminister Christian Juul-Rysensteen; Trafikministeriet, eller Ministeriet for offentlige Arbejder, blev nemlig nu genoprettet og som varig administrativ enhed.

Broholm er ikke noget meget stort gods, kun 825 tdr. land, men i tidernes løb har

navne som Ulfeldt, Brockenhuus, Skeel og Sehested været knyttet til det. Enken efter Niels Sehested blev gift med viceadmiral Caspar Wessel, en broder til Tordenskjold, og hun gjorde 1750 Broholm til et stamhus for familien Sehested. Hannibal Sehesteds fader var den allerede omtalte arkæolog, og som ældste søn af 14 børn – han forblev selv barnløs – var han stamherre til Broholm. Som sin yngre broder, den første landbrugsminister, var Hannibal Sehested student fra Herlufsholm, cand. jur. blev han 1869. Han gik straks til landbruget som fæster af Tangegård under Broholm, men tiltrådte først ved moderens død i 1894 besiddelsen af selve stamhuset. Han havde forinden hævdet sig i det offentlige liv, bl.a. som medlem af Det kgl. Landhusholdningsselskabs bestyrelse og af Privatbankens bankråd. 1886 blev Hannibal Sehested fynsk landstingsmand; han holdt sig meget nær opad Estrup og var en solid udvalgsarbejder. Sehested var ikke en mand af sjældne evner, men han nød agtelse for sin sindighed og grundighed. Det er sagt om ham, at han lignede sine egne hunde, Broholmerne: han var ikke just bidsk, men tung og spærrende.

Finansministeriet havde i situationen en særlig betydning på grund af skattelovsforhandlingerne, og det blev altså overtaget af professor W. Scharling. Hans William Scharling, født 1837, tilhørte en af det 19. århundredes lærde slægter, der forenede teologien med en høj humanistisk dannelse. Slægten Scharling menes at have navn efter en landsby ved grænsen mellem Bayern og Tyrol; dens først kendte repræsentanter i Danmark og Sverige var bogbindere. William Scharling var søn af den teologiske professor C. E. Scharling og dermed broder til professor Henrik Scharling, under pseudonymet Nicolai forfatter af „Ved Nytårstid i Nøddebo Præstegård". William Scharling blev 1861 jurist, men hans meget stærke interesse for samfundsforhold førte ham ind i nationaløkonomien. Allerede som ung kandidat vandt han Universitetets guldmedalje for besvarelse af en statsvidenskabelig prisopgave: „Hvad forstås ved Proletariat, og hvad kan fra Statens Side gøres for at forhindre dets Opkomst og Udbredelse". Efter en ny afhandling om „Pengenes synkende Værdi, belyst ved danske Aktstykker" blev han professor i statsøkonomi og statistik. Scharling var dr. jur. ved Uppsala Universitet og blev i 1909 dr. polit. h. c. ved Københavns Universitet, hvor han da havde virket i over 40 år; han var rektor 1887-88.

Om William Scharling har den yngre kollega L. V. Birck skrevet, at han ikke var nogen lykkelig Aladdin, snarere en Noureddin, der granskende ved lampens skær måtte kæmpe sig til alt. Hans statsvidenskabelige forfatterskab spænder over bankpolitik, værdilære, handels- og toldpolitik, tarifspørgsmål, arbejdslære, møntpolitik m.v. Handel og omsætning var hans hovedinteresse. Scharlings omfattende produktion var mindre skabende end et resultat af iagttagelse, grundig stofindsamling og -ordning; mest levekraftig blev værket „Danmarks Statistik", som han 1878-91 udsendte sammen med V. Falbe-Hansen. Han var medstifter af Nationaløkonomisk Forening og medudgiver af Nationaløkonomisk Tidsskrift, havde sæde i Nationalbankens repræsentantskab, var direktør i Det kgl. octroierede alm. Brandassurance-Compagnie, medlem af bestyrelsen for Statsanstalten for Livsforsikring og formand for De danske Spritfabrikker.

William Scharling var højremand og indtog længe en fremstående plads i sit parti, skønt han som liberal ikke billigede Estrups protektionisme. Han repræsenterede Højre i Københavns Borgerrepræsentation 1873-81, og 1876 valgtes han til Folketinget i hoved-

staden som C. E. Fengers efterfølger. Scharling havde været ivrig provisorist, men han deltog forsigtigt i forligspolitikken 1891-94, fordi han frygtede, at fortsatte provisorier ville føre til en grundlovsændring, og han havde efter Estrup helst set et blandingsministerium. I tilslutning til forliget blev han viceformand for Folketinget, hvorved en højremand for første gang efter 1870 fik mulighed for at præsidere tingets møder. W. Scharlings høje kultur, store viden og flid gjorde, at han trods en betydelig tørhed – han sagdes at mangle „gnisten" – blev sit partis ordfører i vigtige sager, også finanslovsordfører, overhovedet en af tingets bedste arbejdskræfter. 1895 valgtes han til formand for Højres repræsentantskab, men erklærede ved aprilvalget s. å., at han ikke agtede at stille sig mere, fordi han nu ville vie videnskaben sine aftagende kræfter. Scharling forlod da også Folketinget i 1898 efter at have afslået at indtræde i ministeriet Hørring. Det blev dog altså kun til et par års politisk ferie. W. Scharling fulgte Schesteds kaldelse under særdeles vanskelige omstændigheder, også derved at Venstres politik siden 1890 næsten havde tømt statskassen, ligesom toldindtægterne var faldende.

Ministeren for kirke- og undervisningsvæsenet, Jens Jacobsen Kokholm Bjerre, var medlem af den af de talrige jyske bondeslægter, hvis mest kendte navn vel er maleren Niels Bjerre. J. J. Bjerre var født 1847 i Tørring Sogn ved Lemvig, hvor hans fader havde en gård. Han blev privat dimitteret student, og da han var ubemidlet, måtte han tjene sit brød som lærer, indtil han 1872 bestod teologisk embedseksamen. Han blev derefter præst i Vester Hassing ved Ålborg, siden også provst i Kjær Herred. Egnene omkring Limfjorden var stærkt venstresindede, Hassing Sogn talte endda mange Bjørnbakkere, men skønt provsten i modsætning til de fleste i slægten var udtalt højremand, fulgte hans sognebørn ham som menneske og præst, undtagen netop på valgdagen. Han organiserede energisk Højre i Nordjylland, stillede sig et par gange forgæves i Ålborg, men han havde beredt Ludvig Bramsens valg i kredsen 1892. Provst Bjerre selv var blevet landstingsmand i 1890, og han kom hurtigt til at spille en stor rolle i sit parti, og det ikke blot på Rigsdagen. Under den afslappelse, der indtrådte i Højre efter forliget, var der brug for friske kræfter, og Bjerre var rede til at tage fat. Som formand for Højres forretningsudvalg havde han – ikke ulig en senere „partisekretær", Christmas Møller – i sin hånd ledelsen af Højres agitations- og organisationsarbejde ud over landet, og i tinget fik han endda stunder til at skrive mange af sit partis bidrag til udvalgsbetænkninger. På baggrund af provst Bjerres meget betydelige indflydelse har det spørgsmål været rejst, om den ikke mere skyldtes iver end evner, men det må dog vist stå fast, at han var et godt hoved og en klar taler med saglig indsigt. Dertil var Bjerre en frisindet, rummelig mand, endelig en stor l'hombrespiller.

Middelboe'erne er oprindelig en norsk bondeslægt, der tog navn efter gården Midboe. Marineminister Christian Giørtz Middelboe var født 1852 i Ribe som søn af en toldkasserer; hans ældre broder var maleren og reproduktionsteknikeren Bernhard Middelboe, den berømte fodboldspiller Nils Middelboes fader. Kommandør Chr. G. Middelboe blev kadet 1867 på det sidste hold fra Søkadetakademiet og fik som officer et hurtigt avancement. Han var mindre teoretiker end praktiker og udmærkede sig ved et uforknyt sømandsvæsen med et hurtigt greb på alt. Han havde megen fortjeneste af søminevæsenets høje stade, særlig af uddannelsen af torpedoofficerer; han var desuden en flittig medarbejder ved „Tidsskrift for Søvæsen", ligesom han har skrevet friske skildringer fra sømands-

livet. Middelboe var i en årrække vagerinspektør; ved sin udnævnelse til marineminister virkede han som stabschef ved den flydende defension på Københavns rhed.

Alfred Hages efterfølger i landbrugsministeriet, direktør for Landbohøjskolen Frederik Friis, var blandt landbrugets mest ansete mænd, født 1836 på den gamle hovedgård Lyngbygård ved Brabrand, søn af ritmester, senere hofjægermester Johs. Friis og derved broder til den ældre J. Friis, der overtog Lyngbygård efter faderen og er navnkundig, fordi han indførte regnskabsvæsenet i landbruget. Fr. Friis var blandt det første hold kandidater, der udgik fra Landbohøjskolen. 1862 købte han den store hedegård Duelund på Blicheregnen mellem Viborg og Silkeborg, som han med betydelige pengeofre satte i høj kultur. Fr. Friis, en „gentleman-farmer", gik i samarbejde med bl.a. docent N.J. Fjord, og de mejeri- og staldforsøg, der blev anstillet på Duelund, fik betydning over hele landet. Den mand, der også ved mergling, dræning og gødskning havde gjort hedegården til en mønstergård, modtog naturligt nok de højeste stillinger i landbrugets organisationer i og uden for Jylland, så meget mere som han var rolig og imødekommende af sind. Efter Fjords død blev Fr. Friis 1891 hans efterfølger som forstander for det landøkonomiske forsøgslaboratorium ved Landbohøjskolen, og ved general C. A. F. Thomsens død nogle år senere blev han skolens direktør, velegnet dertil også ved sine administrative og repræsentative anlæg. Politisk var han, omend konservativ, uprøvet, da han overtog selve Landbrugsministeriet. Han var gift med en datter af biskop P. G. Brammer i Århus.

1661 gik en hollandsk fæstningsingeniør af usædvanligt format, Henrik Rüsensteen, i dansk tjeneste som overinspektør for fæstningerne. Han udarbejdede planen til og ledede arbejdet med Frederik IIIs kastel i København, med den foranliggende, ubebyggede Esplanade af hensyn til det frie skud; han udbedrede tillige Københavns volde efter svenskekrigen, hvorom endnu stedbetegnelsen Rysensteens Bastion minder. Rüsensteen, der blev generalløjtnant, iværksatte flere andre fæstningsværker; han var med sine tusinder af soldaterarbejdere entreprenør i uhørt stil og blev en overordentlig rig mand. 1671 ophøjedes denne hollænder til friherre, og af Bøvling Slot med tilhørende gods sydvest for Lemvig, der var tilskødet ham af kronen, oprettedes lensbaroniet Rysensteen. Hans eneste datter ægtede oberst Christian Juul til Lundbæk ved Nibe og blev derved stammoder til baronerne Juul-Rysensteen. Baroniet blev iøvrigt 1797 substitueret med en fideikommiskapital.

Trafikministeren, der var født 1838 på Lundbæk, besad altså egentlig ikke noget baroni, og først sent, ved faderens død 1889, arvede han substitutionen og hovedgården Lundbæk. I 1866 blev Christian Frederik Adrian Juul-Rysensteen statsvidenskabelig kandidat; året efter købte han proprietærgården Mundelstrupgård en god mil fra Århus, og han drev den så dygtigt, at han vandt anseelse derved. Baronen blev både sognerådsformand og amtsrådsmedlem, i 1874, da han havde vakt opmærksomhed i Østjylland som bekæmper af Lars Bjørnbak, også landstingsmand, fra 1893 kongevalgt efter C. G. Andræ. Juul-Rysensteen boede helst på Mundelstrup, fordi herfra rejsen til København var lettest. Det jævne, aldeles bramfri medlem fulgte i storpolitikken stødt Estrup og viede sig i øvrigt navnlig udvalgsarbejdet om landbrugssager. Det er sandsynligt, han kun af pligtfølelse overtog Trafikministeriet, da den ham nærstående Hannibal Sehested opfordrede ham dertil.

*

Ministeriet Sehested talte altså nogle dygtigheder, men politisk var det yderlig svagt;

både til venstre og til højre savnede det tillid. Adskillige i Højre tvivlede på, at stillingen mere kunne rettes op, og Venstre anså nærmest denne regering for tidsspilde. Partiet blev forbitret, da kronprins Frederik ved en landmandsforsamling i Odense i juli udtalte, at kongen (der var på en baderejse til udlandet) nærede ubetinget tillid til ministeriet, der bestod af dygtige og patriotiske mænd, hvis navne var kendt også uden for landets grænser. Den fraværende Christian IX skal have pålagt kronprinsen at fremsætte en sådan udtalelse, der kunne støtte regeringen over for landboerne, formodentlig efter ønske af Hannibal Sehested. Viggo Hørup havde en anden mening om regeringen; han foreslog ironisk, at Danmark indrettede sig på samtidig at have to ministerier, et venstreministerium, der mødte i Folketinget og ledede landets politik, og et højreministerium, der ikke havde noget med alt dette at gøre, men som modtog uniformerne, titlerne og ordnerne og klarede de repræsentative opgaver, f. eks. mødte på Toldboden eller Hovedbanegården, når kongefamilien rejste til udlandet eller kom tilbage derfra.

På Hannibal Sehesteds regering kunne med rette anvendes Monrads ord om „magtesløse magthavere"; kultusminister J. J. Bjerre skal da også have udtalt, at regeringen var forberedt på at indrette sig som et forsvarsministerium, d. v. s. indskrænke sig til at værne centraladministrationen mod Folketingets stadig videregående indgreb i forvaltningen, iværksat gennem finansudvalget. Alligevel lykkedes det regeringen at få vedtaget visse love af betydning. Ludvig Bramsens vigtigste resultat blev fabrikloven af 11. april 1901, der stærkt udvidede kredsen af de beskyttede personer og tillige beskyttelsens indhold; men han var i de socialpolitiske spørgsmål mere progressiv end sit parti og ville gerne have været langt videre. Han vakte forbavselse, ja, forargelse med en udtalelse om, at det måtte være fagforeningernes sag at sørge for, at arbejderne ikke fik ringere løn hos staten end hos private; dette betød reelt, at han opfordrede arbejderne på f. eks. statens værksteder til at organisere sig. Til Bramsens navn er også knyttet en dengang meget omtalt bladaffære i Ålborg, hvor han jo var valgt. De gamle stiftstidender (i København „Berlingske Tidende") var privilegerede med de offentlige kundgørelser, hvad naturligvis havde pengeværdi. Som indenrigsminister overførte Ludvig Bramsen privilegiet fra det uafhængige „Aalborg Stiftstidende" til sit partiblad „Nordjylland"; Bramsen gav dog ikke samtidig avisen ret til at kalde sig stiftstidende. Det gjorde bladet alligevel, og „Aalborg Stiftstidende" kendtes ved højesteretsdom uberettiget til at udgå under sit gamle navn, da det jo nu ikke mere var stiftstidende i officiel, teknisk forstand. Det antog så midlertidigt titlen „Aalborg Tidende". Den offentlige mening stod på den århundredgamle stiftstidendes side, og Bramsen opretholdt sit standpunkt: at „stiftstidende" var blevet et egennavn, uafhængigt af privilegium. Ved det kort efter følgende systemskifte huggede den nye venstreregering, da „Nordjylland" ikke ville give sig i navnespørgsmålet, knuden over derved, at det fratog bladet privilegiet, som nu overførtes til Vilh. Lassens venstreavis „Aalborg Amtstidende". Lassen havde ofte angrebet privilegieordningen, og folk morede sig. Det blev dog ham, der lo sidst, for han så klart, at en affære som den i Ålborg, der i løbet af få år efterhånden gav byen tre stiftstidender, tydeligt havde vist det uholdbare i det bestående offentlige kundgørelsesvæsen, og det huskede han efter 1901.

Kultusminister Bjerres navn står ikke under nævneværdige love, og dog var han i vinden, fordi han administrativt måtte beskæftige sig med unitaren, pastor Anton Jensen i Harboøre, med Vilh. Becks udtalelser om „de for-

drukne og usædelige præster" og med pastor V. Brückers dristige kirkelige polemik i „Højskolebladet". Ministeren, der hverken tilhørte grundtvigianismen eller missionen, afgjorde så vidt muligt sådanne sager med lempelig hånd; vranglæreren i Harboøre blev dog afskediget. I øvrigt var den politisk erfarne Bjerre i det daglige regeringens betydeligste kraft, dens „taleminister" på Rigsdagen. Krigsminister Gustav Schnack fik gennemført det for hær og flåde fælles epidemihospital i København. Den forhandlingsvillige og besindige landbrugsminister Friis var nok den af regeringens medlemmer, som mest havde Folketingets øre; større resultater nåede dog heller ikke han. Af betydning var den på privat initiativ vedtagne lov om hemmelig stemmeafgivning ved rigsdagsvalg.

*

For ministeriet Hannibal Sehested som for de to nærmest foregående var skatte- og toldlovskomplekset den alt afgørende sag, men regeringen kunne ikke godtage Lüttichaus og Hørrings model. Den parlamentariske kommission, som Folketinget i Hørrings sidste tid havde nedsat, nåede til et resultat allerede i sommeren 1900, endda sådan at også Jacob Scavenius, højst overraskende, sluttede sig til Venstres agrarisk betonede forslag; han havde nu, tværs på Estrups kurs, nærmet sig „de otte", og har vistnok ment ved sin ændrede holdning tillige at bane vej for en tilfredsstillende ordning af forsvaret. Enigheden omfattede udtrykkelig også „de otte" i Landstinget, der var holdt underrettet om forhandlingernes gang i Folketingets kommission. Den gjaldt især: indkomstskat med stigende skala fra 1,3 til 2,5 %, en formueskat på 0,5 ‰, tilsammen 8,3 mill. kr., overførelse af et tilsvarende beløb af hartkorns- og bygningsskatterne til amter og kommuner, idet kommunernes ret til at forøge hartskornskatterne samtidig begrænsedes. Der skulle herved indtræde en mærkbar lettelse for landbruget. Toldlovsændringen blev stillet i bero for at vinde byerne.

Da disse forslag i vedtaget stand ankom til Landstinget i efteråret 1900 mødte de dér det af finansminister William Scharling fremsatte reformforslag. Dette var et forsøg på at forene land- og byinteresserne; det indeholdt en moderat formue- og indtægtsbeskatning efter det engelske kildeartsystem, uden progression, og indførte begrebet ejendomsskyld. Estrup kunne acceptere indtægtskildebeskatningen og var ikke imod en mindre tillægsskat på kapitalerne. Der forelå altså to sæt forslag, men det var givet, at regeringens var uigennemførligt. Det viste sig nu, at ministeriets tilblivelse egentlig skyldtes en misforståelse. „De otte" krævede, at Folketingets forslag skulle ligge til grund for forhandlingen. Grev Mogens Frijs hævdede den 22. november, at hans gruppe under forårets samtaler før regeringens tiltræden havde forudsat skattelovenes gennemførlighed i Folketingets skikkelse, hvortil konsejlspræsident Sehested svarede: „Jeg beklager, at jeg ikke kan erkende rigtigheden af det referat, det ærede medlem nu kommer med". Herved kom adelsmanden op i Mogens Frijs: „Dette er et dementi til, hvad jeg har sagt, og det er et dementi, som jeg på dette sted ikke vil svare på!" En duel syntes mulig, men den sindige Sehested erklærede dagen efter, at han vel måtte have misforstået Frijs. Det i realiteten voldsomme sammenstød medførte, at „de otte" også formelt meldte sig ud af Højre og underrettede offentligheden om, at de i flere år havde været i uoverensstemmelse med partiet; de stod fortsat på kongens ret til frit at vælge ministrene og på tingenes ligeberettigelse, men de ønskede samarbejde mellem folketing og landsting, og ved en skattelovsforhandling på folketingsforslagenes grundlag burde der banes vej for en sammenslutning af de konservative ele-

menter i by og på land. Ved denne sprængning af Højre lagdes grunden til Det frikonservative Parti (navnet optaget i 1902), der skulle få meget stor indflydelse som tungen på den politiske vægt. Partiets landstingsmænd var, eller blev, overvejende storlandbrugere som Mogens Frijs, Ahlefeldt-Laurvigen, Reedtz-Thott, Steensen-Leth, Fr. Tesdorpf, C. M. Rottbøll og Chr. Sonne, men også bymænd som borgmester, højesteretsadvokat H. N. Hansen og konsul Frederik Hey tilhørte gruppen. Såvel konge som kronprins skal nærmest have følt sig bedraget ved „de otte"s optræden i Landstinget, kun nogle få måneder efter den kongelige tillidserklæring i Odense; når det, som man nu forstod, længe havde stået så slet til, burde ministeriet Sehested da overhovedet have været dannet? Og blandt „Ulfeldterne" var endda en tidligere konsejlspræsident, Reedtz-Thott.

*

De frikonservatives udtræden svækkede regeringen stærkt, og af folketingsvalget i foråret 1901 havde den intet at håbe. Højres splittelse forplantede sig fra Rigsdagen til partiets allerede modløse vælgere, og det hidsede Venstre yderligere, da konsejlspræsidenten den 18. marts 1901 nægtede at fraskrive sig provisorier som politisk middel – Juul-Rysensteen udtalte, at det ikke var regeringens agt at lægge nogen silkelidse om sin hals. I øvrigt beredte netop trafikministeren regeringen vanskeligheder i tiden før valget; han havde „forvist" en oppositionel trafikassistent, der havde svaret ham afvisende under tjeneste, til en fjern station i Jylland og opfordret en socialdemokratisk pakmester til ikke at stille sig til Folketinget. Baron Juul-Rysensteen blev i pressen gjort til ministeriets syndebuk, og hans fremfærd bidrog vistnok ikke lidet til valgnederlaget den 3. april 1901.

Dette folketingsvalg ruinerede Højre, der halveredes og kun blev otte imod 31 før forliget i 1894; af hovedstadens 16 kredse beholdt partiet kun én; der syntes nu ikke langt til, at der ikke var flere højremænd i København, end der kunne sidde omkring en kalvesteg – Hørups karakteristik af Venstres stilling i byen omkring 1870. Venstrereformpartiet vandt 13 kredse og nåede op på 76, de moderate tabte syv og gik ned til 16, Socialdemokratiet vandt to og blev 14. De to partier, der bar venstrenavnet, udgjorde altså nu 92 af Folketingets 114 medlemmer. Et sådant valg kunne regeringen ikke overleve. Både J. J. Bjerre, C. Goos og L. Bramsen udtrykte tidligt ønske om demission. Hannibal Sehested, bæreren af enevældens måske største statsmandsnavn, opgav ævred efter knap 15 måneders regeringstid og demissionerede den 24. juli efter kongens anmodning. En menneskealders kamp var endt. Højre var tømt for regeringsmuligheder.

*

Den afgåede konsejlspræsident, Højres sidste, sad i Landstinget til 1910, men forholdt sig tilbagetrukket. Sehested døde på Broholm 1924; ved det tidligere stamhus står et mindesmærke for ham af Rasmus Bøgebjerg. – Ministeriets „politiske hoved", J. J. Bjerre, var syg allerede, da han blev kultusminister, og havde til sidst besvær med dagligt at vinde frem til sit dobbeltministerium; var Hannibal Sehested ikke trådt tilbage, havde Bjerre måttet begære afsked af helbredshensyn; han døde et par måneder efter regeringens afgang. Hans broder var den kendte folketingsmand af Venstre P. Bjerre, medstifter af Jydsk Andelsfoderstoffforretning og De samvirkende danske Andelsslagterier. Ludvig Bramsen havde ved det for Højre katastrofale valg i april 1901 stillet sig til Folketinget i en københavnsk kreds, men blev besejret af ven-

stremanden, apoteker og fabrikejer Alfred Benzon; 1906 blev han dog landstingsmand. Den vindende og samlende Bramsen var efter sin afgang som minister fortsat hovedskikkelsen i forsikringsverdenen, formand for Forsikringsforeningen og for Handels- og Kontoristforeningen, medlem af Grosserer-Societetets Komité og Privatbankens bankråd, af bestyrelsen for Den danske Handelsstands Fællesrepræsentation og desuden delegeret ved Fællesrepræsentationen for Industri og Håndværk. Han var møntkyndig og udgav et numismatisk værk om Napoleon den Stores medailler. Bramsen fik selvfølgelig sæde i kommissionen af 1903 om en alm. invaliditets- og alderdomsforsikring; han var også i sin sidste rigsdagsperiode, der varede til hans død i 1914, optaget af den sociale lovgivning samt af skatte- og andre finansielle spørgsmål. Han bæredes med titlen gehejmeetatsråd, dog stadig et trin efter C. F. Tietgen, der som gehejmekonferensråd var excellence. Ludvig Bramsen ægtede i 1910 den næsten 30 år yngre Astrid Branth, datter af godsejer Harald Branth, Sdr. Elkær i Vendsyssel, i tiden landskendt som kvægopdrætter og talsmand for agrarbevægelsen. Denne hans anden hustru døde først 1959; en søn af dette ægteskab er forlagsdirektør, cand. jur. Bo Bramsen, i nogle år administrerende chefredaktør ved dagbladet „Politiken". På Købmandsskolen i København lindes Julius Paulsens maleri af Ludvig Bramsen, i Nye Danske af 1864 og i Handels- og Kontoristforeningen står buster.

William Scharling trådte med ministeriet Sehesteds afgang definitivt ud af politik og genoptog sin gerning ved Universitetet; han døde 1911. – Gustav Schnack blev efter ansøgning afskediget som generalmajor for at blive repræsentant i Danmark for Krupps våbenfabrikker; han døde 1920. – Efter sin korte justitsministertid vendte C. Goos tilbage til sine mange gøremål, bestandig med retsreformen som sin politiske hovedinteresse; da han i 1916, året før sin død, som ordfører omsider bragte den store reform frelst gennem Landstinget, skal den nu gamle senators tale have været uforglemmelig for alle, der hørte den. Både Vermehren, Bache, Irminger, Krøyer og Tuxen har portrætteret C. Goos, som også findes på Herman Vedels grundlovsbillede (1915-grundloven) i Folketinget. Hans buste står på Københavns Universitet. C. Goos, der i 1912, umiddelbart før titelvæsenets afskaffelse, blev gehejmekonferensråd, havde 10 børn. En datter ægtede P. A. Albertis forhørsdommer, senere højesteretsdommer August Schou, hvis datter er lensgrevinden på Frederiksdal; en anden af Goos' døtre blev gift med overretssagfører Knud Jarner, og en datter af dette ægteskab er, selv jurist, gift med højesteretssagfører Adam Jacobi. Blandt Goos' børnebørn er i øvrigt politimester Bengt Flagstad, Toftlund, og professor, overlæge, dr. med. C. J. Munch-Petersen, Århus. – Fr. Friis blev efter sin ministertid igen direktør for Landbohøjskolen; 1902-10 var han præsident i Landhusholdningsselskabet, hvoraf han derefter blev æresmedlem; han modtog for sit arbejde for landbrugets fremme adskillige andre sjældne æresbevisninger inden sin død i 1917, herunder Segelckemedaillen. – Chr. G. Middelboe genindtrådte i søetaten; 1911-14 var han chef for den flydende defension på Københavns rhed, en tid også medlem af Sø- og Handelsretten; i en årrække ledede han for Indenrigsministeriet fjernelsen af vrag fra kysterne. Admiral Middelboes friluftsinteresser gjorde ham 1914-16 til formand for Det danske Spejderkorps; han levede til 1920. Christian Juul-Rysensteen sad som kongevalgt medlem af Landstinget til sin død i 1907.

*

Frede Bojsen udtrådte 1901 af Folketinget. Helbredet var nedbrudt, og det var blevet

hans opfattelse, at hans, forligsstifterens, person stod i vejen for en samling af Venstrereformpartiet og de moderate. Han havde intet imod at være „syndebukken", hvis der derved kunne opnås en tilnærmelse mellem Venstres fløje, især deres landboere, og han så det som sin opgave „sagtelig at glide ud af sagaen". Allerede i sine sidste rigsdagsår havde han i København halvt bortgemt sig på arkiverne for at drive studier over Møens historie, og et værk herom udkom 1909-26. I øvrigt levede Bojsen i et kvart århundrede, indtil sin død i 1926, yderst tilbagetrukket på sin folkehøjskole Rødkilde ved Stege. Han ville helst ikke kaldes andet end løjtnant (sekondløjtnant 1867) og var absolut afvisende over for ordner; da hans gamle kampfæller Klaus Berntsen og Niels Neergaard i 1921, nu begge ministre, foranledigede, at han fik tildelt fortjenstmedaillen i guld, måtte de halvt tvinge ham til at tage imod den.

Jacob Scavenius fornægtedes 1901 af Højres vælgere i Odense, efter at han havde chokeret sit parti ved sammen med Venstrereformpartiet at tiltræde skattekommissionens agrariske forslag. Han stillede sig i stedet i Thisted, ved senere valg i sin gamle kreds, Store-Heddinge, nu nærmest frikonservativ, men stadig forgæves. Da i 1902 salg af de vestindiske øer atter blev aktuelt, var han, i overensstemmelse med hele sin holdning, en af salgets hovedmodstandere. Jacob Scavenius levede til 1915. I modsætning til Frede Bojsen skjulte han sig ikke på sine gamle dage; han sås jævnlig på Folketingets tilhørerpladser, nu en menig blandt andre menige, men med en større skæbne end sine sidemænd på bænkene. Hans valgsprog, offentligt som privat, synes at have været: Vig ikke for ulykken, men stå den end dristigere imod! Jacob Scavenius er begravet i Holtug under et gravmæle af Elna Borch. 1925 kom Gjorslev i slægten Tesdorpfs besiddelse.

J. B. S. Estrup bevarede sit sæde i Landstinget indtil sin død i 1913, trods sin efterhånden meget høje alder lejlighedsvis aktiv i forhandlingerne, når disse gjaldt almenpolitiske og finansielle forhold, og da altid en skarp kritiker af Venstres ministerier.

PERSONREGISTER

Omfattende regeringernes medlemmer 1848-1901

Andræ, C. G.
46–47, 57, 78, 86, 102, 106, 176 f, 189, 195 f, 198, 199–202, 207, 215–221, 227, 230 f, 236, 274 f, 292, 295, 312, 318 f, 324, 359.

Bahnson, Jesper.
419–421, 433, 442, 444–445, 447 f, 450, 457, 460.

Bang, P. G.
23, 55 f, 86, 94, 98, 113, 137, 164 f, 173, 186, 195–209, 258.

Bardenfleth, C. E.
7–8, 15–17, 24, 32, 55 f, 76–77, 82, 83 f, 94 f, 103, 127, 140, 147, 215–216, 227.

Bardenfleth, V.
458–459, 467, 476, 478.

Bille, Steen A.
157, 182, 188, 259, 263, 277.

Bjerre, J. J.
487, 489–490, 491.

Blixen Finecke, Carl Frederik.
137 f, 218–219, 246, 249, 251, 258, 323.

Bluhme, C. A.
73–74, 82, 95, 135 f, 139 f, 153–165, 182 f, 188, 220–221, 231, 232, 272 f, 276, 298, 307–325.

Borgen, V. A.
247–248, 250, 252.

Bramsen, Ludvig.
478–479, 489, 491 492.

Bræstrup, Cosmus.
321, 325.

Carlsen, H. R.
293 f, 302, 310.

Casse, A. L.
259–260, 262, 283, 290, 293, 296, 301.

Clausen, H. N.
11, 30, 36–37, 68 f, 86, 94 f, 99 f, 109, 113, 116 f, 118–119, 127, 146 f, 207, 271, 372.

David, C. N.
11, 49–50, 86, 102, 105, 141 f, 231, 272 f, 276, 298, 307 f, 316 f, 348.

von Dockum, C.
120–121, 142, 340, 343, 352.

Dreyer, Frederik.
418.

Engelstoft, C. T.
285, 301.

Estrup, J. B. S.
185, 187, 312, 315, 318 f, 331, 332 f, 347 f, 351, 359, 361, 387, 390, 397–450, 455 f, 465, 473 f, 485, 490, 493.

Fenger, C. E.
44, 142, 232 233, 244, 258, 263, 269 f, 276, 283, 298, 312, 365, 371–372, 378.

Fibiger, Jacob.
128–129, 142.

Finsen, Hilmar.
428.

Fischer, J. C. H.
421–423.

Flensborg, C. J.
109 f, 136.

Fonnesbech, C. A.
315, 318, 335, 347 f, 365 f, 374 f, 387–391.

Friis, Fr.
488, 490, 492.

Frijs, Krag-Juel-Vind, C. E.
315, 319, 321 f, 331–353, 359 f, 367 f, 387, 397.

Goos, C.
439–440, 447, 457, 492.

Grove, Hans Herman.
337–338, 340.

Haffner, Wolfgang.
349, 364 f, 372, 387, 401, 417–418.

Hage, Alfred.
475 f, 480.

Hall, C. C.
44 f, 82, 103, 147, 154, 159, 174 f, 184 f, 195 f, 198, 201 f, 207–208, 217, 220, 227–238, 244 f, 249, 257–278, 283, 297, 311 f, 321 f, 359 f, 364 f, 370–371, 378, 379–380.

Hansen, Aleth.
346, 352.

Hansen, C. F.
77, 94 f, 96–97, 106, 109–110, 113, 116, 142, 161, 175 f, 182, 187, 188, 300, 308, 310 f, 324.

Heltzen, E.
308 f, 316, 320 f, 324–325.

Holstein-Holsteinborg, Ludvig.
342, 359–381.

Hvidt, L. N.
11, 32–34, 58 f, 82, 83 f, 92, 95.

Hørring, H.
431, 467, 473–480.

Ingerslev, H. P.
429–431, 434 f, 441, 447, 449, 459.

Irminger, Carl.
119–120.

Jessen, Chr. v.
247, 250, 252.

Johannsen, Wilhelm.
286, 295 f, 308, 315.

Juul-Rysensteen, Christian.
488, 491, 492.

Kauffmann, Wilhelm.
402–403, 418–419.

Kierkegaard, P. C.
344 f, 352.

Klein, C. S.
373–374, 391, 397, 402, 434.

Knuth, F. M.
28, 44, 46, 70, 85, 91, 92 f, 95, 106.

Krieger, A. F.
48, 86, 103, 147, 216–217, 219–220, 230, 234 f, 243 f, 259, 269, 272, 275, 283, 292 f, 316, 322, 341, 359–360, 365 f, 371 f, 374, 376 f, 380–381, 403.

Lehmann, Orla.
11, 13, 40–43, 57, 59 f, 72 f, 83 f, 91 f, 94, 96, 106, 109–110, 201, 203, 208, 237, 252, 266–268, 269, 272, 275, 276–277, 278, 298, 300, 314, 317, 319, 322, 370.

Leuning, C.
336, 344.

Lundbye, Carl.
206, 236–237, 244, 270, 283, 289 f, 301.

Lütken, O. H.
286, 296, 308, 310, 325.

Lüttichau, Christian.
458, 460, 463, 465, 466.

Lüttichau, Mathias.
197, 202, 205, 209, 288, 290.

Madvig, J. N.
44, 94 f, 99–101, 102–103, 104–105, 107, 109, 113 f, 115–116, 127–128, 135, 137, 141–142, 144 f, 181, 201, 203, 258, 276, 332, 423.

Michelsen, Wilhelm.
197–198, 228, 238.

Middelboe, Chr. G.
487–488, 492.

Moltke, A. W.
27–28, 55–86, 91–121, 127–130, 135–147, 181, 288.

Moltke, Carl.
23–24, 26, 27–28, 56 f, 92 f, 127, 130, 140–141, 158–159, 161, 164, 172, 182, 273, 307–308, 315.

Moltke, Frederik.
387, 409–410.

Monrad, D. G.
11, 43–45, 58 f, 80 f, 92 f, 95, 103–104, 142, 144, 153–154, 159 f, 176 f, 183 f, 196, 203–204, 208, 228, 233 f, 245, 252, 258, 260f, 266–267, 269, 274, 275, 276–277, 284–302, 307, 311, 314, 316, 322–323, 367, 377, 403 f, 408–409.

Neergaard, Johan Waldemar.
336, 340–341.

Nellemann, J.
410 f, 414–417, 421, 434 f, 438, 441, 443 f, 457–458, 461.

Nutzhorn, Carl v.
285, 290, 293, 301, 344, 352.

Quaade, George.
249, 271, 283, 284–285, 289 f, 292 f, 307–308, 310, 315, 366, 367.

Raaslöff, Harald.
198, 205, 259, 265–266.

Raaslöff, Waldemar.
341 f, 349–350, 351–352, 360.

Ravn, Niels F.
373, 377, 389, 418–419, 467, 477, 480.

Reedtz, Holger.
111 112, 113, 115 f, 127–128, 130.

Reedtz-Thott, Tage.
413–414, 434, 441, 444, 447, 455–467, 476–477, 491.

Reich, C. E.
291–292, 296 f, 300, 301.

Reventlow-Criminil, Heinrich.
23, 26–27, 56 f, 140, 159, 182, 189.

Rosenørn, E. Emil.
346, 351 f, 400.

Rosenørn, Mathias Hans.
98, 106, 117, 128.

Rosenørn-Lehn, Otto.
363 f, 365 f, 410 f.

Rosenørn-Teilmann, Theodor.
315, 318, 335–336, 344, 351, 375.

Rotwitt, C. E.
184, 243–252.

Rump, N. R.
461–462, 467, 476, 478.

Scavenius, Jacob.
421, 423–426, 436–439, 449, 463–464, 490, 493.

Scharling, William.
435, 448, 486–487, 490, 492.

Scheel, A. W.
113, 129–130, 164, 177 f, 186–187, 188.

Scheele, L. N.
137 f, 177, 185–186, 195 f, 202, 204, 206–207, 215, 218–219, 220, 227–228, 243.

Scheel-Plessen, Carl.
66 f, 71 f, 203, 229, 265–266, 297, 307, 313.

Scheel-Plessen, Wulff.
196–197, 313.

Schnack, Gustav.
460, 467, 478, 490, 492.

Sehested, Hannibal.
485–493.

Sehested, Knud.
459–460, 463, 466.

Simony, Carl.
157, 164, 208, 220, 236, 259, 285, 301.

Skeel, Erik.
315, 318, 397, 422, 426–428.

Sponneck, Wilhelm.
64 f, 86, 94, 97–98, 106, 109, 113, 115, 116–117, 137, 141 f, 159, 162 f, 164, 172 f, 175 f, 185, 187 f, 189, 227, 258, 263, 341 f.

Steinmann, P. F.
288, 300, 389, 391.

Stemann, P. C.
24–25, 31, 56.

Sthyr, H. V.
474, 476, 480.

Suenson, Otto Fr.
343, 352.

Thestrup, Hans Nicolai.
248, 259, 263, 268, 270, 278.

Thomsen, C. A. F.
372–373, 375, 403, 434, 445 f, 460.

Tillisch, F.
67 f, 112, 114–115, 127, 140, 160, 177–178, 183 184, 188, 215, 234, 308, 318, 324, 347.

Tobiesen, Frederik (Fritz).
388, 390 f.

Tscherning, A. F.
11, 13, 37–40, 68 f, 77–80, 82, 92, 95, 103, 137 f, 141 f, 154–155, 160, 174 f, 182, 235, 237, 272, 298, 312, 317 f, 339.

Tuxen, C.
474, 477–478.

Unsgaard, I. J.
204–205, 216, 230, 238, 259.

Westenholz, Regnar.
246 247, 251–252, 310.

Wolfhagen, F.
205, 216, 266, 276 f.

Worsaae, J. J. A.
388–389, 391.

Zahrtmann, C. C.
74, 82, 94 f, 108 109, 119, 121.

Ørsted, A. S.
28–32, 56, 62–63, 86, 102, 105, 142, 146, 160–161, 163–164, 171–189.

LITTERATURLISTE

For hele den behandlede tid, ca. 1830-1901, eller væsentlige dele af den, stotter fremstillingen sig til: de forskellige Danmarks historier, dog særlig Schultz Danmarks historie, redigeret af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang (IV-VI, 1942-43); Hans Jensen: De danske stænderforsamlingers historie 1830-1848 (I-II, 1931-34); Niels Neergaard: Under junigrundloven (I-II, 1892-1916); Den danske rigsdag 1849-1949 (I-VI, 1949-53); Povl Engelstoft og Frantz W. Wendt: Danmarks politiske historie fra freden i Kiel til vore dage (1934); de forskellige partihistorier.

Statsrådets forhandlinger 1848-63 (I-VII, indtil 1859, 1954-66) ved Harald Jørgensen; Statsrådets forhandlinger om Danmarks udenrigspolitik 1863-79, uddrag af statsrådsprotokollen, udgivet af Aage Friis (1936); Rigsdagstidende og Rigsrådstidende.

De nordiska ländernas statsråd (Uppsala, 1935).

C. F. Bricka: Dansk biografisk leksikon (1887-1905); Dansk biografisk leksikon, redigeret af Povl Engelstoft under medvirkning af Svend Dahl (1933-44); Dansk biografisk håndleksikon, redigeret af Svend Dahl og Povl Engelstoft (1920-26); her talrige litteraturhenvisninger; Hans Lund (udg.): Folkestyrets mænd 1849-1949 (1949); Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, 1848-1948 (I-II, 1949); H.Wulff: Den danske rigsdag 1879-81 (1882); Niels Bransager og Palle Rosenkrantz: Den danske regering og rigsdag 1901 (1901).

Sønderjyllands historie, under redaktion af Vilh. la Cour, Knud Fabricius, Holger Hjelholt og Hans Lund (IV-V, 1930-33); Erik Møller: Helstatens fald (I-II, 1958).

A. S. Ørsted: Af mit livs og min tids historie (I-IV, 1851-57); A. F. Kriegers dagbøger 1848-1880, udgivet af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch (I-VIII, 1920-25); M. P. Bruuns dagbøger 1856-74, under redaktion af Vagn Dybdal og Birgit Nüchel Thomsen (1961); J. A. Hansen: Mit livs historie og gerning (1875-76); Sofus Høgsbro: Brevveksling og dagbøger, udgivet af Hans Lund (I-II, 1924-25); N. Neergaard: Erindringer 1854-94 (1935); Frede Bojsens politiske erindringer, ved Kristian Hvidt (1963).

Danmarks konger, under redaktion af Knud Fabricius (1944); C. E. F. Reinhardt: Orla Lehmann og hans samtid (1871); Carl Boysen: Carl Baron von Scheel-Plessen (1938); P. Stavnstrup: D. G. Monrad, politiker og gejstlig (1948); Parlamentariske stjernebilleder af Zodiacus, udgivet af P. Hansen (1875); Vilhelm Topsøe: Politiske portrætstudier (1878); Erik Henrichsen: Mændene fra forfatningskampen (1913-14); V. Sjøqvist: Peter Vedel (I-II, 1957-62); kalenderen Danmark (navnlig C. St. A. Billes nekrologer).

Jens Himmelstrup: Den provisoriske lovgivning i Danmark (1948); Knud Berlins, Poul Andersens og Alf Ross' fremstillinger af statsforfatningsretten.

Palle Rosenkrantz: Dansk adel, udgivet af Dansk Adelsforbund (1932); Danmarks adels årbog (udkommet siden 1884); Danske herregårde ved 1920 (I-III, 1922-23); Herregårdene og samfundet, redigeret af Therkel Mathiasen (1943); Danmarks større gårde (udg. fra 1961).

Den danske centraladministration, udgivet i anledning af den danske kancellibygnings 200 aars dag (1921); Centraladministrationen 1848-1948, udgivet af Ministerialforeningen (1948); Niels Petersen: Oversigt over centraladministrationens udvikling siden 1848; udgivet af administrationsudvalget (1962).

Hakon Stangerup: Kulturkampen I-II (1946); Kristian Hvidt: Venstre og forsvarssagen 1870-1901 (1960); Troels Fink: Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864 (1958).

C. St. A. Bille: Tyve aars journalistik (I-III, 1873-77); Hørup i skrift og tale, et udvalg ved Vilh. Nielsen, Edv. Brandes og P. Nansen (I-III, 1902-04).

Illustreret tidende; Historisk tidsskrift; Jydske samlinger; Personalhistorisk tidsskrift; Vor fortid; Tilskueren; Gads danske magasin, Dansk udsyn; Nationaløkonomisk tidsskrift; Juristen; Kirkehistoriske samlinger.

I øvrigt er gennem B. Erichsen og Alfr. Krarup: Dansk historisk bibliografi (I-III, 1917-29), Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1913-1942 (I, 1966), Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1943-1947 (1956) samt gennem Dansk tidsskrift index (udk. fra

1915) og Dansk avis-kronik index (udk. fra 1940) et ret stort stof inddraget i fremstillingen.

Under beskrivelsen af de enkelte ministerier støtter fremstillingen sig til (i de fleste større bøger findes personregistre):

Indgang

I. Bardenfleth: Livserindringer efterladte af gehejmekonferentsråd C. E. Bardenfleth (1890).

Enevældens sidste statsråd – og skyggekabinettet

Soro. Klostret. Skolen. Akademiet gennem tiderne (II, 1931). [P. C. Stemann].

A. D. Jørgensen: Historiske afhandlinger (III, 1898). [Carl Moltke].

Sønderjyske årbøger III, VI og VII (1891, 1894 og 1895). [H. Reventlow-Criminil].

Frantz Dahl: Anders Sandøe Ørsted som retslærd (1927). Troels G. Jørgensen: Anders Sandøe Ørsted, hans liv og arbejde. (1933).

Jul. Schovelin: Fra kongegunst til folkestyre (1917) og Fra den danske handels renaissance (I, 1924). [L. N. Hvidt].

Skandinavisk folkekalender 1843 og J. A. Hansen: Politiske skildringer af afdøde danske mænd (I, 1854). [J. F. Schouw].

Tormod Jørgensen: Anthon Frederik Tscherning (1938).

Harald Jørgensen: C. N. David (I-II, 1950).

Johs. Lehmann: Den unge Orla Lehmann (1957).

A. Thorsoe: F. M. Knuth (1911).

V. Birkedal: Personlige oplevelser i et langt liv (I, 1890). [F. M. Knuth, D. G. Monrad, C. C. Hall m. fl.].

Hother Ploug: Carl Ploug (I, 1905).

Poul Andræ: Geheimekonferentsråd C. G. Andræ (I-III, 1897-1911).

Ministerierne A.W. Moltke I-IV

Erik Henrichsen: Mændene fra 48 (1911).

Axel Linvald i Festskrift til Kr. Erslev (1927). [A. W. Moltke].

Poul Bagge: Studier over D. G. Monrads statstanker (1936).

Albert Olsen: Studier over den danske finanslov 1850-64 (1930). [Sponneck].

H. N. Clausen: Optegnelser om mit levneds og min tids historie (1877), Jørg. Larsen: H. N. Clausen. Hans liv og gerning (1945) og Søren Holm: H. N. Clausen. Bidrag til en karakteristik (1945).

M. H. Rosenørn: Løsrevne blade af livsminder (1888).

J. N. Madvig: Livserindringer (1887).

Poul Bagge: J. N. Madvig som politiker (i mindeskriftet Johan Nicolai Madvig, udgivet 1955 af Videnskabernes Selskab og Carlsbergfondet, I). Per Krarup: Madvig og skolen (i samme mindeskrift, I).

Axel Linvald i Festskrift til Kr. Erslev (1927) [J. N. Madvig].

M. K. Zahrtmann: Admiral C. C. Zahrtmann (1927).

C. van Dockum: Livserindringer (1893).

Ernst Andersen: Fra juraens overdrev (1953). [C. A. Bluhme og Carl Moltke].

Tiden 1852-1901

Fra 1852 og århundredet ud er den i bogform foreliggende litteratur, der hovedsagelig gennem biografier og udgivne erindringer kan tjene til belysning af de enkelte ministerier og deres medlemmer, ret fattig og særdeles spredt. Fremstillingen fra ministeriet C. A. Bluhme I til ministeriet Hannibal Sehested støtter sig derfor overvejende til de i fortegnelsens indledning nævnte større værker og bøger samt til tidsskriftlitteraturen. Der kan dog for tiden 1852-1901 opstilles følgende liste:

Ministeriet C. A. Bluhme I

W. Mollerup og Fr. Meidell: Billeættens historie (II, 1889). [Bille].

Edgar Collin: Fremragende danske frimurere (II, 1875). [Simony].

Oberst Jacob Thode Ræders barndoms- og ungdomserindringer (1912) og J. N. Madvig: Livserindringer (1887) [Scheel].

Ministeriet A. S. Ørsted

A. S. Ørsted: For den danske stats opretholdelse i dens heelhed. (1850).

Fr. Bajer: Nordens, særlig Danmarks, neutralitet under Krimkrigen (1914). [Bluhme].

K. C. Rockstroh: General de Mezas krigsdagbøger 1849-50 (1928). [C. F. Hansen].

Holger Hjelholt: Den danske sprogordning og det danske sprogstyre i Slesvig mellem krigene (1923) og Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltrang: Det Classenske fideicommis gennem 150 år (1942). [Tillisch].

Ministeriet P. G. Bang

Flemming Dahl: C.G. Andræ. En karakteristik (1933).

Poul Andræ: Andræ og fællesforfatningen af 2. oktober 1855 (1903).

Poul Andræ: Geheimerådinde Andræs politiske dagbøger (I-III, 1914-20).

Poul Andræ: Andræ og hans opfindelse forholdstalsvalgmåden (1905).

Poul Andræ: Andræs torsdage i samvær med Hall og Krieger (1920).

K. C. Rockstroh: General de Meza og Dannevirkes rømning (1930). [Lüttichau].

H. J. A. Raaslolf: Min politik (1873).

Ministeriet C. G. Andræ

Portrætter af slægten Wolfhagen ved H. Wolfhagen (1913).

Erik Møller i Festskrift til Kr. Erslev (1927), Robert Neiiendam: Johanne Luise Heiberg (1960) og Jul. Schovelin: Fra den danske handels renaissance (II, 1924). [Krieger].

Troels G. Jorgensen: Andreas Frederik Krieger, juristen, politikeren, borgeren (1956).

Ministeriet C. C. Hall I

Alb. Olsen: Studier over den danske finanslov 1850-64 (1930) og V. Birkedal: Personlige oplevelser (I, 1890). [Fenger].

Ministeriet C. E. Rotwitt

Robert Neiiendam: Bogen om grevinde Danner (1956).

Joseph Michaelsen: Fra min samtid (II, 1893). [Blixen Finecke].

Jul. Schovelin: Fra den danske handels renaissance (I-II, 1924). [Westenholz].

Franz v. Jessen: Mit livs egne, hændelser og mennesker (I, 1943). [v. Jessen].

M. Goldschmidt: Livs erindringer og resultater (I, 1877) og Joachim Larsen: Bidrag til Kjøbenhavns offentlige skolevæsens historie (1881). [Borgen].

N. P. Jensen: Livserindringer (I, 1915). [Thestrup].

Ministeriet C. C. Hall II

A. L. Casses selvbiografi i universitetsprogram ved kroningsfesten 1840.

Poul Andræ: Andræ-Hall over for den politiske situation i efteråret 1863 (1902).

Ministeriet D. G. Monrad

Hans Roger Madol: Christian IX, Europas svigerfader (1936).

D. G. Monrads deltagelse i begivenhederne 1864. En efterladt redegørelse. Ved Aage Friis (1914).

K. C. Rockstroh: General de Meza og Dannevirkes rømning (1930). [Lundbye].

Aage Friis: Det nordslesvigske spørgsmål 1864-1879 (I-V, 1921-40) og i Festskrift til Kr. Erslev (1927). [Quaade m. fl.].

Vilh. Birkedal: Personlige oplevelser i et langt liv. (I-II, 1890) og Klaus Berntsen: Erindringer fra barndom og ungdom (1922). [Engelstoft].

Poul Møller: H. R. Carlsen. En grundtvigsk aristokrat i dansk politik fra stændertid til provisorieår (I, 1960).

C. F. Reichs såkaldte krigsdagbog fra 1864. (Danske Magazin 1916).

C. van Dockum: Livserindringer (1893). [Lütken].

Ministeriet C. A. Bluhme II

E. Heltzen: Copist J. J. Hansens klage over mig (1868) og Hakon Müller: Jens Julius Hansen. Nordslesvigs talsmand (1928). [Heltzen].

E. Collin: Fremragende danske frimurere (I, 1872) og O. Nielsen: Københavnske politimestre og politidirektører (1880). [Bræstrup].

M. Naumann: Die Plessen (1940).

Ministeriet Frijs-Frijsenborg

Nils Nilsson Stjernquist: Tillkomsten av 1866 års grundlov (1955).

Joseph Michaelsen: Fra min samtid (II, 1893). [Frijs og Fonnesbech].

Alb. Olsen: Studier over den danske finanslov 1850-64 (1930). [Fonnesbech].

A. M. Goldschmidt: Livs erindringer og resultater (I, 1877). [Leuning].

I. K. Rosenorn (Teilmann): Lidt om Norholm og dens beboere (1909). [Rosenørn-Teilmann].

H. P. Barfod: Til minde om biskop P. C. Kierkegaard (1888), F. L. Mynster og G. Schepelern: Biskop Otto Laubs levnet (II, 1887), Vilh. Birkedal: Personlige oplevelser (II, 1890), Fr. Hammerich: Et levnetsløb (I-II, 1882), H. Høffding: Erindringer (1928) og Carl Welzer: Peter og Søren Kierkegaard (1936). [P. C. Kierkegaard].

R. Volf: En gammel præsts livserindringer (1926). [Aleth Hansen].

Henry Bruun: Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil år 1900 (1938). [Emil Rosenørn].

Den dansk-tydske krig 1848-50, udg. af generalstaben (III, 1887), og 4. division i Nørrejylland 1864, udg. af generalstaben v. J. Johansen (1936). [J.W. Neergaard].

H. B. Dahlerup: Mit livs begivenheder (IV, 1912). [van Dockum].

Fridlev Skrubbeltrang: Dansk Vestindien 1848-80 (i Vore gamle tropekolonier, II, 1953). [W. Raasløff].

(D. G. Monrad): Om politiske drømmerier (1869).

Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-92 (1944).

Ministeriet Holstein-Holsteinborg

Hans Jensen (Sorø Amtstidende): Personer og begivenheder (1917). [Holstein].

Louis Bobé: Livsdagen lang (1947). [Rosenørn-Lehn].

Aage Friis: Danmark ved krigsudbrudet juli-august 1870 (1923).

R. K. Bertelsen: Viborgkredsens folketingsmænd (1918) og Sø- og handelsretten 1862-1926 (1927). [Klein].

Af J. A. Hansens efterladte papirer (1878-79). [Hallner].

4. division i Nørrejylland 1864, udg. af generalstaben ved J. Johansen (1936) og N. P. Jensen: Livserindringer (I-II, 1915-16). [Thomsen].

C. F. Wandel: Nogle livserindringer (1923). [Ravn].

Hans Jensen: Lars Bjørnbak og den bjørnbakske bevægelse (1919).

Ministeriet C. A. Fonnesbech

Klaus Berntsen: Erindringer II-III (1923-25) og Jacob Marstrand: Tilbageblik gennem et langt liv (1928). [Tobiesen].

J. J. A. Worsaae: Af en oldgranskers breve 1848-1885, udg. ved Victor Hermansen (1938).

Hæren ved Dannevirke 1864, udg. af generalstaben ved J. Johansen (1938), J. T. Ravn: Fremstilling af krigsbegivenhederne på Als 18. april 1. juli 1864 (1870) og J. V. Christensen: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie (VIII, 1931). [Steinmann].

Ministeriet J. B. S. Estrup

Th. Thaulow: Jacob Brønnum Scavenius Estrup. Hans liv og gerning (1940) og C. H. Rordam: Svundne dage (IV-VI, 1918-30). [Estrup].

Povl Engelstoft og Hans Jensen: Bidrag til arbejderklassens og arbejderspørgsmålets historie i Danmark fra 1864 til 1900 (1931) og Thomas Larsen: En gennembrudstid (II, 1921-22). [Skeel].

Jul. Schovelin: Tidens hjul og Tietgen (1929). [Skeel og Ingerslev].

N. J. Larsen: Erindringer fra kamppolitikkens dage, ved Sv. Martin (1923).

Hans Jensen: Lars Bjørnbak og den bjørnbakske bevægelse (1919), K. S. Rasmussen i Povl Engelstoft og Hans Jensen: Mænd og meninger i dansk socialpolitik 1866-1901 (1933) og Preben Dollerup: Brugsforeningerne 1866-1896 (II, 1966). [Ingerslev].

Niels Lassen: Erindringer (I, 1918) og Hans Kaarsberg: Memoirer (1921). [Nellemann].

Troels G. Jørgensen: Tre professorer, Goos, Nellemann, Matzen (1958).

J. C. H. Fischers politiske dagbøger, ved Ib Gejl (1966), Alb. Olsen: Studier over den danske finanslov 1850-64 (1930) og L. Koch: En gammel præsts erindringer (1913). [Fischer].

Ingemann-Petersen: En redegørelse (1887), H. Ussing: Kirkens krav (1887), F. Oldenburg: Estrupiatet og demoralisationen (1888), Vilh. Beck: Erindringer fra mit liv (1900) og Asger Karstensen: Et liv i politik (1940). [Scavenius].

Frantz Dahl: Juridiske profiler (1920). [Goos].

V. E. Tychsen: Ingeniorkorpset 1684-1884 (1884). [Dreyer].

Wilhelm Kauffmann: Tilbagetoget fra Dannevirke og dets hemmelige historie (1865) og N. P. Jensen: Livserindringer (II, 1916). [Kauffmann].

Ministeriet T. Reedtz-Thott

C. Nyrop: Det danske Hedeselskab 1866-1916 (1916), Fridlev Skrubbeltrang: Det indvundne Danmark, udg. af Det danske Hedeselskab (I, 1966) og

Foreningen af jydske Landboforeninger 1872-1922 (1926). [Lüttichau].

H. Hertel: Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs historie (II, 1919). [K. Schested].

Ministeriet H. Hørring

Knud Fabricius: Regensen gennem hundrede år (1923-25). [Horring].

Handels- og Kontoristforeningens årsskrift (1916) og Bo Bramsen: Luis Bramsen, en københavnsk forsikringspioner (1964). [Bramsen].

Troels Fink: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905 (1961). [Ravn].

Vald. Schmidt: Af et langt livs historie (1925) og R. Volf: En gammel præsts livserindringer (1926). [Sthyr].

Fr. Bajer: Livserindringer (1909). [Schnack].

N. P. Jensen: Livserindringer (II, 1916). [Tuxen og Schnack].

Hans Jensen: Statshusmandsloven af 1899 (i Festskrift til Kr. Erslev, 1927). [Hage].

Ministeriet H. Sehested

Harald Westergaard i Kobenhavns Universitets program 1911 [Scharling].

Chr. G. Middelboe: Erindringer (1918-19).

Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1858-1908 (1908). [Friis].

INDHOLD

Forord ..... side 5
Indgang ..... side 7
Enevældens sidste statsråd - og skyggekabinettet ..... side 19
Ministeriet A. W. Moltke I ..... side 51
Ministeriet A. W. Moltke II ..... side 87
Ministeriet A. W. Moltke III ..... side 123
Ministeriet A. W. Moltke IV ..... side 131
Ministeriet C. A. Bluhme I ..... side 149
Ministeriet A. S. Ørsted ..... side 167
Ministeriet P. G. Bang ..... side 191
Ministeriet C. G. Andræ ..... side 211
Ministeriet C. C. Hall I ..... side 223
Ministeriet C. E. Rotwitt ..... side 239
Ministeriet C. C. Hall II ..... side 253
Ministeriet D. G. Monrad ..... side 279
Ministeriet C. A. Bluhme II ..... side 303
Ministeriet Frijs-Frijsenborg ..... side 327
Ministeriet Holstein-Holsteinborg ..... side 355
Ministeriet C. A. Fonnesbech ..... side 383
Ministeriet J. B. S. Estrup ..... side 393
Ministeriet T. Reedtz-Thott ..... side 451
Ministeriet H. Hørring ..... side 469
Ministeriet H. Sehested ..... side 481
Personregister ..... side 495
Litteraturliste ..... side 499

Trykt i offset
i Egmont H. Petersens kgl. Hof-bogtrykkeri.

Billedmaterialet
leveret af kgl. Hoffotograf Elfelt.

Bogbinderarbejdet
udført af Anker Kysters Eftf.

Et begrænset antal bøger er stillet til rådighed for boghandelen
gennem Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck.